Coperta : Val *Muntean*«

L*ion Feuchtwanger*
NARRENWEISHEIT oder
Tod und Verklărung
des
Jean-Jacques **Rousseau**
Roman Aufbau-Verlag, Berlin, 1953

LION FEUCHTWANG

ER

înţel epci unea n e b unu l u i

sau
MOARTEA ŞI TRANSFIGURAREA LUI JEAN - JACQUES ROUpSEAU

In româneşte de LUIZA şi PETRE NAVODARU Prelată de SAVIN BRATU

Ediţia & Il-a

Bucureşti — 1969

EDITURA PENTRU

LITERATURA UNIVERSALA

P R E F A Ţ A

Lion Feuchtwanger s-a născut Ia Miinchen, în 1884, ca fiu al unui fabricant. încă din adolescenţă era, însă, frămîntat de antagonismul dintre „adevărul oficial şi adevărul adevărat" (cum se va exprima într-un articol din 1928). Tînărul Feuchtwanger a evoluat ca un căutător al „adevărului adevărat[4]', izbit de imensa şi sălbatica minciună a „adevărului[1]* propagat de statul prusac şi de propria sa clasă. El a înţeles că are de ales între soarta feciorului de bani gata, cm personalitatea înăbuşită de convenţiile moralei burgheze şi cu perspectiva unei cariere rentabile, şi soarta -mai dificilă, dar mai nobilă, a celui care nu se împacă nicidecum cu realitatea socială dată şi cu morala impusă. Negăsind drumul revoluţionar al clasei muncitoare, tînărul Feuchtwanger a înţeles, la început, numai tragismul opoziţiei dintre personalitatea umană şi societatea oprimantă a capitalismului. Dar a optat, de la început, împotriva clasei sale, pentru afirmarea dreptului la demascare,, nesupunere şi răzvrătire.

Indreptîndu-se spre Literatură, tînărul Feuchtwanger se integra in rîndurile acelora care îmbrăţişau realismul denunţător. îmbrăţişau, adică, tocmai acea literatură care, cum scrisese Engels, „prin descrierea fidelă a situaţiei reale, destramă păienjenişul iluziilor convenţionale dominante, zdruncină optimismul lumii burgheze, face inevitabilă îndoiala în ceea ce priveşte valabilitatea veşnică a situaţiei existente*[4].[1]

I £ngeU *către* Minna *Kautsky,* în volumul K. Marx, Fr. Engels — Despre *artă şi* Uteratur*, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 133.

Firește, debutantul Lion Feuchtwanger nu era un izolat în societatea literară a Germaniei de la începutul secolului. Dimpotrivă, formația lui protestatară îi datorește mult acesteia. In anii adolescenței sale asistase la debutul acid al lui Heinrich Mann. In ultimul deceniu al secolului trecut, Gerhart Hauptmann își cîștl- gase faimă, in dramaturgie, cu *Țesătorii,* **piesă care aducea pe scenă nu drama unui individ, ci starea dramatică a clasei muncitoare exploatate. In primul an al noului secol apărea monumentala** *Casa Buddenbrook* **a lui Thomas Mann. In Miinchen, orașul natal al lui Feuchtwanger, cafeneaua „Stephanie" — celebră încă de la 1900 — unde puteau fi întilniți frații Mann, ca și Ibsen și Maeter- linck, avea să cunoască, pe la 1918, debutul celebrității lui Bertolt Brecht, încurajat de poetul revoluționar Johannes Becher. In ajunul războiului din 1914, straniul și marele Franz Kafka crea imaginea halucinantă a dezumanizării produse de o societate birocratizată.**

Tînărul Feuchtwanger, cu înalte studii universitare, se dovedea un autentic savant filolog și istoric, dar ura școala burgheză. „I-au trebuit scriitorului L. F. nouăsprezece ani pentru ca, din cele 211 discipline studiate, să poată îndepărta cu totul din memoria sa 172[1]*, va scrie el într-o autobiografie-pamflet, *Scriitorul L. F. — Lumea și vremea lui,* **publicată în 1935, în revista sovietică** *Literatura internațională.* **In anii de studiu „numele lui Platon a fost pomenit de 14 203 ori, cel al lui Friedrich cel Mare de 22 641 ori, numele lui Karl Marx niciodată", va nota el în bilanțul sarcastic, întocmit cu acest prilej. Rememorîndu-și cu trist umor existența pînă la cincizeci de ani, el avea să calculeze că „și-a petrecut paisprezece ani în școlile și universitățile Berlinului și Miinchenului, cinci luni și jumătate în militărie, șaptesprezece zile în prizonierat de război, la**

care se adaugă alţi unsprezece ani la Miinchen, restul vieţii sale în relativă libertate".

Debutul literar nu i-a adus o glorie bruscă. In 1903 îşi publica prima carte, *Singuraticii,* **două schiţe. In 1905-1306, două volume de Mici** *drame,* **în mare parte de inspiraţie biblică, altele istorice, încă neoromantice. In 1907 dădea la iveală un studiu critic despre Heine şi o piesă în cinci acte,** *Fetişul.* **Primul său roman istoric,** *Dumnezeul de lut,* **publicat în 1910, e încă departe de viziunea epică şi socială relevată mult mai tîrziu, şi scriitorul însuşi îl va trece cu vederea în anii maturităţii. In acei ani Feuchtwanger făcea parte din conducerea societăţii literare „Phoebus" şi scotea o revistă, „Der Spiegel" (Oglinda), dar programul său artistic încă nu ajunsese să se clarifice şi să se impună. Pînă în primul deceniu de după război, scriitorul dăduse un număr de piese, printre care două tragedii, o „pantomimă", o „piesă burlescă", o „comedie melancolică" şi un „roman dramatic", toate reprezentînd căutări interesante ale drumului, mal mult decit realizări remarcabile ale epocii.**

Celebritatea lui Feuchtwanger începe să se contureze după romanul *Prinţesa slută* (1923) şi, mai ales, după cel următor, *Evreul Siiss* (1925), care relua, pe plan epic, o piesă cu acelaşi titlu, apărută în 1918. Căutările sale, încă dibuitoare, se angajau acum în- tr-un efort general al literaturii protestatare sub diferite forme. După revoluţia proletară germană din 1918, generaţiei mai vîrst- nice a fraţilor Mann i se adaugă o generaţie tînără, diversificată în încercările ei artistice şi în realizările ei memorabile, dar unită pe o platformă comună de critică socială şi de luptă antimilitaristă. In 1920, Bemhard Kellermann, care se afirmase ca un viguros romancier social încă înainte de război, dădea

romanul 9 noiembrie, înregistrînd, printre primele pe plan mondial, ecoul Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie şi al revoluţiei proletare germane din 1918. In direcţia romanului antimilitarist, Erich Maria Remarque îşi ciştiga o faimă internaţională prin cărţile sale Pe frontul de *vest nimic nou* şi *întoarcerea de* pe *front.* Mergînd mai departe decît colegii săi, Arnold Zweig izbutea — prin romanul *Cazul sergentului Grişa* — să depăşească pacifismul burghez şi să-şi transforme scrierea antirăzboinică într-o armă direct antiimperialistă.

In aceşti ani, Feuchtwanger aderă la mişcarea scriitorilor germani democraţi, alături de mai tinerii Bertolt Brecht, Ludwig Renn, Hans Fallada şi alţii, contribuind la formarea unui puternic front literar realist-critic şl progresist. Feuchtwanger devine, în ajunul venirii la putere a lui Hitler, unul dintre cel dintîi scriitori antifascişti. Acum înscrie biruinţa romanului *Succesul* — Trei ani din istoria unei provincii, apărut în 1930, primul dintr-o trilogie de cea mai arzătoare actualitate. In 1932 el îşi cîştlgă renume universal prin romanul său istoric Războiul *iudeilor,* care deschide trilogia lui Josephus Flavius.

Instaurarea regimului nazist îl găseşte într-o călătorie în străinătate. In patrie, cărţile sale sînt arse în piaţa publică, numele său e trecut la index. După 1933, Feuchtwanger face parte din raidurile emigraţiei politice antihitleriste. Trăieşte în Franţa, ia parte activă la congresele antifasciste, scoate, în 1936, împreună cu Brecht şi Willi Bredel, revista emigranţilor, „Das Wort“ (Cuvîntul). Opera sa continuă acum marile trilogii începute. După *Succesul: Familia Oppenheim* (Amsterdam, 1933), şi după Războiul iudeilor

— Fiii (de asemenea editat la Amsterdam, în 1935). In 1936 ii apare romanul antihitlerist Falsul *Nero.*

Prin cele două trilogii Feuchtwanger îşi preciza, de fapt, cele clyuă serii ale scrierilor sale, ale artei sale. Pe de o parte romanul cu tematică actuală, social-politică. Pe de altă parte, romanul istoric. Originalitatea sa în privinţa acestuia din urmă constă, în prunul rînd, în caracterul actual, pe care i-1 dă, ca unui gen specific al aceleiaşi literaturi a prezentului şi a luptei antifasciste. Succesul şi *Familia Oppenheim* **îşi desfăşurau acţiunea în Germania contemporană. Romanele despre Josephus Flavius şi-o desfăşurau în epoca Romei antice. Dar reconstituind o vreme apusă şi oamenii ci, Feuchtwanger urmărea, de fapt, tratarea aceloraşi probleme ale contemporaneităţii. Subiectul istoric devine o parabolă, a cărei înţelegere, în intenţia autorului, trebuie să fie o cheie a evenimentelor actuale. Romanul său istoric era, astfel, un roman cu optică dublă : trecutul constituia un pretext pentru Oglindirea prezentului. Opera scriitorului era menită, indiferent de tematica ei, să slujească luptei din vremea sa. Trecutul, ca şi prezentul, era adus în lumină pentru a apăra umanitatea împotriva barbariei hitleriste. Feuchtwanger îşi exprima, în articole şi în interviuri, hotărî rea de a face din întreaga lui operă o expresie a viziunii sale asupra lumii contemporane şi a năzuinţelor sale spre transformarea ei. Intr-o altă schiţă autobiografică, publicată în 1927, în revista „Dic Literatur" Feuchtwanger îşi preciza unitatea fundamentală a operei sale: „Cred că, împotriva tuturor deosebirilor aparente — scria el — n-am scris decît o singură carte: cartea despre omul situat între acţiune şi pasivitate, între forţă şi spirit". In acest sens, scriitorul avea să arate, în 1938, că între primele sale romane istorice** *(Prinţesa* **slută şi .Evreul Stiss) şi romanul sau pseudo-istoric, pamfletul antihitlerist Fafsul Nero, există o continuitate tematică esenţială, în toate căutînd „să înfăţişeze conflictul dintre individ şi societatea contemporană lui, răzvrătirea individului evoluat, împotriva unei orînduiri sociale care devine din ce în ce mai absurdă[1]*.**

Scrierile antifasciste ale lui Feuchtwanger au jucat un rol de seamă în determinarea opiniei publice occidentale în deceniul încheiat prin izbucnirea celui âe-al doilea război mondial. Ele au fost încă un semnal de alarmă împotriva primejdiei mondiale a hitlerismului, au chemat la luciditate politică faţă de orice compromis cu Reich-ul fascist, au mobilizat intelectualitatea cinstită, de diverse orientări, în lupta pentru apărarea valorilor umaniste; au ajutat la formarea şi consolidarea unui front internaţional antl-nazist. In acest front Feuchtwanger înţelege să-şi aducă drept armă romanul său istoric plin de originalitate, pus „în slujba raţiunii, împotriva prostiei şi a forţei'[1].

Caracterul militant progresist al activităţii sale a compensat, în mare măsură, caracterul încă relativ limitat al concepţiilor lui sociale şi istorice.

Pentru el istoria mai era doar înlănţuirea unor acţiuni memorabile întreprinse dc cîte o personalitate luminată, aflată în opoziţie cu masele inerte pe care trebuie, cu voia sau fără voia lor, să le ducă înainte. El vedea în istorie „lupta unei minorităţi, capabilă de a judeca, şi hotărită, împotriva unei majorităţi enorme şi compacte a celor orbi de judecată şi conduşi numai de instinct", cum se exprimase Feuchtwanger în 1935, în cuvîntul său despre „Sensul şi nonsensul romanului istoric", prezentat la Paris, la Congresul scriitorilor pentru apărarea culturii. In acelaşi timp, Feuchtwanger îşi baza actualitatea romanelor sale istorice pe ideea repetabilităţii în istorie, alegîndu-şi din trecut pretexte pentru discutarea problemelor acute ale prezentului. „Nu-mi pot imagina — spunea el — un romancier serios care, folosind materialul istoric, să poată vedea în faptele istorice altceva decît un mijloc de distanţare în timp, ce-i serveşte pentru a reda cît mai just propria sa personalitate, propria sa concepţie asupra vieţii, a timpului său, a lumii sale.ᵘ Cum spunea Heinrich Mann despre „romanul tip Feuchtwanger", materialul pentru acesta e dat de contemporaneitatea însăşi. Josephus Flavius, ca erou al lui Feuchtwanger, pus să ilustreze aspiraţiile umanitariste ale scriitorului, capătă o psihologie modernizată, trăind, în circumstanţele

concrete ale epocii sale, ca un om al secolului al XX-lea. Numai savanta şi. în acelaşi timp, talentata evocare a peisajului istoric, minuţioasa reconstituire a detaliilor documentare, creaţie memorabilă prin care capătă viaţă personalitatea eroului principal, izbutesc să dea lezei combative a scriitorului antifascist fundalul tradiţional al l-omanului istoric, veridicitatea epicii acestuia.

Angajarea scriitorului în lupta antifascistă duce. treptat, ta autodepăşirea sa ideologică şi artistică. In 1937, el facc o vizită în U.R.S.S. Cartea sa Moscova *1937, memorial pentru prietenii mei* **(Amsterdam, 1937) e un document al încercării intelectualului cinstit de a înţelege realităţile sovietice şi de a trage din ele învăţăminte. Cînd apare în limba rusă romanul Falsul** *Nero* **(Moscova, 1938),**
Feuchtwanger il prefaţează printr-din cuvînt *Către* **cititorii sovie* lici, care vădeşte influenţa rodnică a întîlnirii artistului cu publicul nou al unei ţări socialiste. Feuchtwanger mărturisea, cu acest prilej, revelaţia pe care a avut-o comparînd rolul şi sarcinile literaturii in societatea capitalistă şi în cea socialistă. „In viaţa burghezului — scria Feuchtwanger — literatura nu reprezintă altceva decît o pierdere de timp la nivel înalt; ea este un lux, nu are o funcţiune vitală... In viaţa cititorului sovietic, literatura este o necesitate... „Feuchtwanger înţelegea examenul dificil la care sint supuse personajele sale, în contact cu cititorul sovietic. „Pentru cititorul din lumea capitalistă oamenii din cărţi sint făpturi destinate orelor libere... Pentru cititorul sovietic eroii sint fiinţe reale: judecata sa de valoare nu se referă numai la frumuseţea, ci şi la veridicitatea lor. Cînd oamenii unei cărţi se întâlnesc cu cititorul sovietic, ei trebuie să-şi dovedească viabilitatea, să dovedească dacă sînt desprinşi din realitatea însăşi."**

Adresîndu-se oamenilor sovietici, Lion Feuchtwanger le mărturisea emoţionant: „Astăzi ştiu cu siguranţă că două mari evenimente au influenţat hotărîtor evoluţia mea literară: războiul imperialist şi societatea socialistă din U.R.S.S. ...Aceste două realităţi m-au ajutat să mă eliberez de anumite prejudecăţi ale clasei din care proveneam şi în mijlocul căreia mi-am petrecut cea mai mare parte a vieţii. Dacă îmi privesc azi opera în

ansamblu, îmi dau cu recunoştinţă seama că viaţa m-a învăţat la timp să evit estetismul periculos şi să păstrez raportul just dintre conţinut şi formă. Îmi dau cu recunoştinţă seama că linia evoluţiei operei mele dramatice şi epice este ascendentă şi recunosc ce datorez existenţei societăţii socialiste pentru această evoluţie plină de semnificaţie."

In primii ani ai celui de al doilea război mondial, Feuchtwanger îşi încheie trilogiile începute, cu Exilul (Amsterdam, 1940) şi *Veni-va ziua* **(apărut în traducere engleză la Londra, în 1942). Dacă romanul istoric avea să înregistreze o nouă calitate abia după 1945, trilogia romanelor cu tematică actuală cunoaşte, cu** *Exilul,* **un progres de pe acum notabil, în ce priveşte înţelegerea problematicii contemporane. In** *Succesul,* **scriitorul opunea barbariei naziste mai ales dispreţ şi scepticism. In** *Familia Oppenheim,* **încercarea de izolare a individului superior de lumea înăbuşitoare ce-1 înconjoară. Cu Exilul, scriitorul trece la o altă fază în apărarea libertăţilor democratice şi a valorilor umaniste. Convingerea sa că propagarea ideilor înaintate poate deveni o forţă transformatoare a societăţii îşi găseşte acum o bază socială trainică. Eroul ultimului roman al trilogiei caută căile prin care lupta prin cuvînt, prin presă să treacă într-o luptă directă, eficientă, împotriva duşmanilor celor mai înrăiţi ai omenirii. Ciclul romanelor antifasciste ale lui Feuchtwanger se îmbogăţeşte în curînd cu lucrări care oglindesc lupta efectivă în condiţiile regimurilor fasciste** *(Fraţii Lauttensack,* **Londra, 1943, şi** *Simone,* **Stockholm, 1945).**

Cind Franţa a fost vîndută de conducătorii ei profascişti ocupantului hitlerist, Feuchtwanger şl ceilalţi emigranţi politici germani au fost internaţi în lagăre. Feuchtwanger izbuteşte să evadeze şi, după un număr de peripeţii, ajunge în Statele Unite, unde se stabileşte. O carte de mare şi amară virulenţă pamfletară povesteşte avatarurile emigranţilor progresişti în Franţa, căzută pe mina trădătorilor: *Franţa neprimitoare, Viaţa mea* **sub** *regimul lui Pitain* **(Londra şi Mexico, 1942).**

Anii de după încheierea păcii sînt în creaţia lui Feuchtwanger, în primul rînd, anii celebrelor sale romane istorice care reprezintă culmea ei artistică şi ideologică : Vulpile *în vie* **sau** *Arme pentru America*

(Amsterdam, 1947/48), *Goya* **sau** *Drumul spinos al cunoaşterii* **(Frankfurt am Main, 1951) şi** *Înţelepciunea* **nebunului sau** *Moartea şi transfigurarea lui Jean-Jacques Rousseau* **(Frankfurt am Main, 1953).**

Deşi nu s-a mai întors niciodată in patrie, cititorii săi din Republica Democrată Germană, constructori al socialismului, solidari cu protestul îndurerat şi mînios al scriitorului, alungat altădată de guvernanţii hitlerişti, i-au arătat din plin dragostea şi respectul. In R.D.G. au fost reeditate în tiraje de masă marile opere ale lui Feuchtwanger. In 1949, cînd Feuchtwanger împlinea şaizeci şi cinci de ani, aniversarea sa a fost sărbătorită în R.D.G. In 1953, Feuchtwanger primea Premiul naţional pentru literatură al R.D.G., iar in 1954, cu prilejul aniversării a şaptezeci de ani, Universitatea Humboldt din Berlin i-a acordat înaltul titlu de doctor honoris causa.

încetarea din viaţă a scriitorului, în 1958, a constituit o pierdere grea a frontului literar mondial şi a patriei sale.

*

Se poate spune că, privită din diferite unghiuri, revoluţia franceză din 1789 a constituit tema centrală a ultimelor romane istorice scrise de Feuchtwanger. Vulpile în *vie* **e romanul Franţei prere- voluţionare mai mult decît al revoluţiei americane.** *'Goya* **e roma-**

îiul ciocnirii dintre spiritul revoluţiei şi spiritul lumii vechi. Cartea despre Jean-Jacques e romanul revoluţiei înseşi.

Evident, în această unitate tematică, mai presus de subiecte, recunoaştem o alegere bine justificată şi consecventă pentru scriitor. Feuchtwanger a ales o epocă de cotitură în istoria omenirii, o epoca în care dinamismul progresului istoric se manifestă clocotitor în lupta dintre vechi şi nou. A ales o epocă activă, nu una de stagnare. L-a interesat istoria vie, nu mormintele ei. Sau, cum îl citează el pe Jaures „trebuie să preluăm din trccut focul, nu cenuşa[4]'.

Căci, fidel propriului său program, Feuchtwanger nu reconstituie trecutul de dragul evocării unor vremuri revolute. „El vrea să înfăţişeze prezentul. în istorie, el nu caută cenuşa, caută focul..." Romanul istoric al lui Feuchtwanger de după 1945 e un roman de actualitate, aşa cum a fost şi cel din 1932. Insă punctul de vedere s-a schimbat, calitativ. In vechile romane „cu optică dublă“ istoria servea drept pretext pentru tratarea indirectă a temelor actuale. Subiectul ales din trecutul îndepărtat era, într-un anumit sens, o parabolă. La distanţă de aproape două milenii între Josephus Flavius şi Lipn Feuchtwanger, istoria se repetă, cum s-a repetat de atîtea ori : individualitatea lucidă, singulară între milioane, suportă încă o dată jugul societăţii înăbuşitoare, oarbe. In romanele noi. Istoria nu se repetă, ci dezvăluie legile obiective şi imuabile ale progresului social. Prezentul ne apare mai limpede în lumina ilustraţiei concret-sensibilc a acţiunii legilor evoluţiei sociale, astfel cum o putem distinge, retrospectiv, cînd reconstituim „focul" secolului al XVIII-lea. Tema celor trei romane istorice este tema victoriei inevitabile a noului, determinat de necesităţile evoluţiei social-istorice. Deasupra acţiunilor individuale lucrează istoria însăşi, slujită inconştient chiar de forţele egoiste şi confuze, care îşi închipuie că lucrează doar pentru sine. Marea personalitate, rolul ei efectiv se relevează numai cînd acţionează lucid şi energic în sensul istorici.

în aceeaşi unitate tematică a ultimelor romane ale lui Feuchtwanger trebuie să vedem, pe de altă parte,

continuitatea superioară a unei problematici esenţiale în creaţia sa : a raportului intelectualului cu societatea. E, în această continuitate, un fel de indirectă autobiografie spirituală a scriitorului. Tragedia unei aşa-zise minorităţi conştiente, în luptă cu o masă inconştientă, era tragedia orgolioasă a tînărului Feuchtwanger. Cu marele artist Goya, Feuchtwanger însuşi străbate o parte considerabilă a „drumului spinos al cunoaşterii", ducînd nu la opoziţia faţă de mase, ci, dimpotrivă, la unirea cu ele. Autobiografia spirituală a lui Feuchtwanger mărturiseşte ascensiunea conştientă a scriitorului către o înţelegere ştiinţifică a legităţii istorice şi a raportului dintre erou şi mase. Deşi adeseori n-a izbutit să depăşească umanismul abstract burghez, Feuchtwanger s-a apropiat din ce în ce mai mult de drumul adevărat, dîndu-şi seama că „istoria, atît în trecut, cît şi în prezent, nu poate fi înţeleasă fără cheia pe care ne-a dat-o Karl Marx".

Romanul despre Jean-Jacques Rousseau reprezintă, din acest punct de vedere, punctul culminant al creaţiei lui Feuchtwanger.

Romanul despre Rousseau ?

Nu. Romanul intitulat *înţelepciunea nebunului sau Moartea* **fi** *transfigurarea lui Jean-Jacques Rousseau* **nu e ceea ce se poate numi, în mod obişnuit, un roman despre Rousseau. Nu numai pentru că Rousseau însuşi ocupă, ca personaj, o mică parte din acţiunea cărţii, partea care constituic un fel de preludiu al acţiunii propriu-zise. Dar însăşi tema cărţii nu e legată de biografia lui Rousseau, de „drumul spinos al cunoaşterii" pe care l-a străbătut acesta, ci de posteritatea ideilor lui Rousseau, a operei sale.**

Rousseau s-a născut în 1712 şi a murit în 1778. Di» aceşti şaizeci şi şase de ani de viaţă, Feuchtwanger s-a oprit, în preludiul lucrării sale, doar asupra ultimelor luni. Opera, marea operă a lui Rousseau este, la această dată, complet încheiată. Cel care soseşte la Ermenonville, la domeniul marchizului de Girardin, în primăvara lui 1778, este un Rousseau sfîrşit, care nu mai are de adăugat nimic gloriei sale, care-şi scrisese *Confesiunile,* **drept testament pentru urmaşi, şi care, în orele de inspiraţie creatoare, nu avea să mai scrie decît** *Visările unui singuratic.*

Cele cîteva luni petrecute de Rousseau la Ermenonville au constituit, adeseori, în istoriografia burgheză, obiectul anecdoticii şi al pseudoistoriilor senzaţionale. Sosit la domeniul marchizului, care-1 invitase, ca discipol, pe Maestru, Rousseau trăieşte un sfîrşit obscur, al cărui martor intim n-a fost decît mediocra lui consoartă, Therâse Levasscur. Misterul morţii sale, declarată oficial accident sau sinucidere, a fost de natură să aţîţe curiozitatea istoricilor, şi bibliografia de specialitate nu e cîtuşi de puţin redusă. Confidenţele dubioase ale Thărâsei Levasseur au fost cunoscute tîrziu. Abia în 1906, un cercetător a publicat, în „Revue d'hlstoire litteraire", Moartea *lui J.-J. Rousseau : povestită de Therese Levas- seur arhitectului Paris, la Ermenonville.* **Insă bibliografia morţii r&arelui Jean-Jacques se deschide cu anul 1778, cînd apare, la Neuchâtel, o broşură intitulata Relatarea** *ultimelor* **zile ale domnului** *J.-J. Rousseau* **(de către prietenul său intim, doctorul Lebe- gue de Presle). In 1790, în plină revoluţie, mai apare o carte cuprinzînd „anecdote asupra lui J.-J. R. cu o respingere a pretinsei sale sinucideri". Mai tîrziu, în 1824, un conte St.-X. de Girardin (contemporan sau martor al sfîrşitului lui Rousseau) publică o Scrisoare către domnul Musset-Pathay asupra morţii lui J.-J. Rousseau. De la sfîrşitul secolului al XlX-lea, ultimele luni ale lui Jean-Jacques devin obiectul unor penibile cercetări pseudomedi- cale despre :** *Starea mintală a lui* **J.-J. R.** *şi moartea sa la Ermenonville, J.-J. Rousseau* **şi** *istoria* **bolii** *sale, Nebunia lui* **J.-J.** *Rousseau* **(titlu comun mai multor aşa-zise studii), Neurastenia lui J.-J. R. In seria de multe volume a doctorului Cabanes, intitulată Indiscreţiile** *istoriei* **sau Cabinetul** *secret al* **istoriei, boala şi moartea lui Rousseau ocupă, evident, un loc special.**

Istoria literară de amănunt vorbeşte, de obicei, despre o agonie a scriitorului, care i-ar fi prilejuit, după spusele Theresei Levasseur, cuvinte celebre. Se ştie că cerea să rămînă singur şi că singur a fost cînd a murit. De mult mica istoriografie se întreabă dacă muribundul cunoştea comportarea Ther&sei, care îl înşela cu un grădinar, şi comentează suspicios concluziile chirurgilor care au stabilit cauza morţii ca provenind dintr-o cădere, în timpul unui atac de apoplexie. Crimă, sinucidere, accident? Asemenea alternative sînt

discutate de aproape două sute de ani, şi masca mortuară făcută de sculptorul Houdon nici nu ascunde, nici nu dezvăluie rana mortală şi explicaţia ei reală. Legendele şi detaliile dovedite documentar copleşesc istoria celor din urmă luni ale lui Rousseau.

Dar Feuchtwanger nu urmăreşte nici romanţarea, nici reconstituirea ştiinţifică a acestor luni. Pe el îl interesează opoziţia dintre Rousseau-omul, aşa cum apare el în legendele Ermenonville- ului, şi posteritatea lui, măsurată în dimensiunile istoriei înseşi. Rousseau s-a autoprezentat în Confesiuni, după ce a lăsat societăţii o operă contradictorie, dar mustind de adevăruri revelatoare. Precursorul romantismului, autorul JVoii *Heloîse* **a înfierbîntat imaginaţia şi sentimentalitatea contemporanilor, şi avea să fie reclamat drept părinte al literaturii moderne, dar adevărata glorie istorică o avea autorul** *Contractului social,* **precursor al ideologiei iacobine în revoluţia burgheză de la 1789. Posteritatea revoluţionară avea să selecteze din** *Contractul* **social ideile ei conducătoare şi îi va opune**

bătrînului vizionar şi maniac de la Ermenonville propria sa operă nemuritoare şi mobilizatoare. Tema lui Feuchtwanger nu e, prin ea însăşi, inedită. O mai sezisaseră, în destinul postum al lui Rousseau şi alţii. Jean Cocteau, într-un eseu din 1939 despre Enigma *lui Jean-Jacques* scria despre opera fundamentală a marelui Rousseau : „O dată cu moartea lui, ea încetează să-i mai aparţină. Ea trece în mîinile oamenilor de principii, ale constructorilor revoluţionari... Vreme de un veac şi mai bine, deşi lirismul romantic îl va reclama, succesorii săi vor neglija omul. El avea să fie numai un drapel."

Dar Feuchtwanger demonstrează, prin creaţia sa, că, pentru istorie, drapelul numit Rousseau e mai adevărat decît omul însuşi cu acest nume, supus şovăielilor, slăbiciunilor, orgoliului suprem al autobiciuirii, ca şi bătrîneţii lente, dezagregante. In vreme ce Rousseau nu mai era decît un moşneag sucit, alternativ încântat şi dezamăgit de sine, bucurîndu-se de cultul cîtorva discipoli din marea nobilime liberală şi romantică, învăţătura lui, triată în conformitate cu comandamentele revoluţionare ale vremii, pătrundea în mase şi se transforma în raţiune.

De aceea, în partea pe care am numit-o preludiul romanului, Feuchtwanger reconstituie oarecum convenţional ultimele luni ale vieţii lui Jean-Jacques. El aduce date în genere cunoscute, unele chiar intrate în legendă. Adevărul istoric de detaliu e sacrificat cu nepăsare în avantajul îngroşării elementelor definitorii pentru adevărul esenţial.

Pentru locuitorii Ermenonville-ului, Rousseau apare în ipostaza sa pieritoare. Ţăranii îl privesc la început cu suspiciune şi zîmbet, ca pe un bătrîn cam scrintit; apoi încep să-l simpatizeze, ca pe un bătrîn cumsecade, care le vorbeşte, întrucîtva copilăros, despre drepturile lor şi le ia apărarea în faţa marchizului stăpîn. Pentru hangiul Antoine, care a citit Noua *Heloîse*, marele Rousseau e un om care îşi dovedeşte spiritul popular prin atenţia acordată lui, un ins simplu. Marchizul de Girardin vede în idolul lui un oaspete regal, căruia trebuie să-i satisfacă toate capriciile şi faţă de care nu-şi poate îngădui spirit critic. Singura confruntare gravă a unui Rousseau-idolul cu Rousseau-omul are loc în conştiinţa

adolescentului idolatru Femand de Bregy, fiul marchizului. Femand devine, de fapt, unul dintre personajele centrale ale cărţii, prin funcţia primită din partea scriitorului Femand este cel care va judeca, pe tot parcursul romanului, destinul lui Jean-Jacques, în faţa contemporanilor şi în faţa posterităţii. Femand e menit acestei funcţii deoarece c un discipol al lui Rousseau, cu o formaţie contradictorie, în spiritul ideilor contradictorii ale Maestrului. Fericit de întilnirca cu acesta, arc îndoieli cînd se află faţă în faţă cu omul în care slăbiciunea şi orbirea par să scadă măreţia şi luciditatea profetică a scriitorului. Fernand va fi personajul îndemnat neîncetat să raporteze pe Rousseau-drapelul la Rousseau-omul, să constate diferenţele uneori antagonice, transfigurările postume ale celui cunoscut în intimitate. De aceea el va măsura, în cele din urmă, cu forţa rousseauiană a autocriticii, adevărul acelui Rousseau transfigurat de revoluţie şi minciuna celuilalt Rousseau, minimalizat de el însuşi şi de intimii săi.

Prologul romanului îl prezintă doar pe acest Rousseau care aruncă îndoiala în conştiinţa tînărului şi purului său discipol. Un Rousseau care vorbeşte fără să acţioneze, care în viaţa de toate zilele se amăgeşte, plutind romantic deasupra realităţii crude. Un Rousseau diminuat. Feuchtwanger foloseşte toate datele istoriei legendare a lui Rousseau pentru a pregăti contrastul dezvăluit ulterior. La capătul vieţii sale, Rousseau trăieşte meschinăria unei existenţe de aparenta întoarcere la natură, în mijlocul familiei ne^ demne de el. Romancierul exploatează, deci, aspectul tragicomic al raporturilor lui Jean-Jacques cu Th^rese Levasseur şi cu mama acesteia, respectînd esenţa mărturisirilor din Confesiuni. ThGrese, în 1778, este aceeaşi pe care Rousseau şi-a luat-o definitiv ca tovarăşă de viaţă în 1744 : fata întîlnită la un hotel provincial, semi-analfabetă, simplă şi bună, lipsită de personalitate şi influenţabilă. în dauna propriilor ei interese. „La început am încercat — povesteşte Rousseau — să-i formez mintea. Zadarnică osteneală ! Mintea ei rămîne aşa cum a plămădit-o natura, strădaniile educative n-au ce căuta aici. Mărturisesc fără să roşesc că n-a izbutit niciodată să înveţe cu adevărat să citească şi abia dacă

poate scrie. O lună întreagă am încercat s-o fac să priceapă cum se citeşte ora pe cadranul unui ceas : nici pînă astăzi n-a înţeles. Nu poato spune la rînd lunile anului, n-are nici cele mai elementare noţiuni de aritmetică. Nu poale folosi cuvintele aşa cum trebuie şi spune adesea contrariul a ceea ce gîndeşte..." Dar Rousseau se mîngîia în iluzia că această persoană atît de mărginită, chiar atît de stupidă, e o excelentă sfătuitoare în clipe grele. Drama bătrî- neţii lui Rousseau avea să fie, în mod conştient, prezenţa, alături de soţ şi soţie, a doamnei Levasseur-mama, care s-a impus ca stăpînă a casei şi ca duhul ei rău. *Confesiunile* **clocoteau de furie neputincioasă faţă dc meschinăria „doamnei", mahalagioaică, afa-**

ceristă, care încearcă să obţină maximum de folos de pe urrrta însoţirii fiicei sale cu un om mare, o influenţează pe Ther&se, obiş- nuind-o să-l mintă pe Jean-Jacques, atrăgînd-o in comploturi împotriva lui, şi, în acelaşi timp, terorizînd-o şi înşelînd-o la rîn- du-i, în avantajul fraţilor şi surorilor ei. Rousseau, rob al familiei Levasseur, personaj ridicol, bun de stors de către membrii intre- prizi ai acestei familii, astfel apare autorul *Contractului social* în propria sa prezentare, ca şi în prima parte a cărţii lui Feuchtwan- ger, care păstrează adevărul Confesiunilor şi-l şarjează într-o măsură. Rousseau era convins de credinţa casnică a soţiei sale : „Sînt sigur — scrie el — că am fost singurul bărbat pe care l-a iubit vreodată, şi simţurile ci adormite n-au împins-o spre un altul, nici chiar atunci cînd am încetat să mai fiu bărbat pentru ea“. Feuchtwanger preia, însă, legenda grădinarului care apăruse în viaţa The- r&sei, cînd Rousseau îşi trăia ultimele zile. El îi acordă Theresei fizionomia psihică şi morală pi’ezentată în *Confesiuni*, dar o ducc la consecinţele ei extreme şi crude. Tovarăşa de viaţă a marelui Jean-Jacques nu e pentru Feuchtwanger un. *om* simplu, ci *un om* încd nedesprins *din animalitate.* Rousseau s-a înşelat în privinţa ei. pentru că, deşi cunoscînd-o în ti'ăsăturile ei definitorii, n-a ştiut s-o defineascâ. De aceca, in cartea lui Feuchtwanger, Rousseau apare, spre durerea lui Femand, între o Therese animalică, o *dame* Levasseur duşmănoasă şi un amant de cea mai joasă speţă, grăjdarul aventurier şi criminal

al marchizului de Girardin. Pentru că Jean-Jacques-omul poate fi definit parţial, dar exact, prin capacitatea de a trăi umilinţa unei asemenea situaţii, Feuchtwan- ger nu ezită să denatureze, în detalii, biografiile : Therdsc are, la Ermenonville, 56—57 de ani, dar Feuchtwanger o întinereşte cu două decenii; in 1778, *madame* Levasseur era moartă de zece ani, dar menajul lui Rousseau nu putea fi caracterizat în absenţa ei; deci scriitorul o face să-i supravieţuiască ginerelui; legenda vorbeşte de un grădinar, dar Feuchtwanger îl face pe Nicolas, amantul ticălos, grăjdar. Moartea lui Rousseau rămîne un mister senzaţional al micii istorii literare. Dar Feuchtwanger optează pentru ipoteza cea mai meschină : marele om e oraorit de amantul nevestei sale.

Femand e martorul acestor luni oarecum degradante din viaţa lui Rousseau. In ceea ce-1 priveşte, ca personaj central al romanului lui Feuchtwanger, Femand axează cartea prin procesul desprinderii sale de amintirea unui Rousseau mort şi al ataşării de celălalt Rousseau, veşnic viu, ca tribun al ideilor transpuse în *t* faptă de

revoluţie. Angajarea lui Femand, efemeră, într-o legătură imorală cu Therăse, în ciuda autojustificărilor juvenile, nu are altă motivare artistică decît aceea a simbolizării consecinţelor pe care le poate avea confundarea interesului pentru o operă colosală cu interesul bolnav pentru viaţa intimă a autorului ei.

Incepînd cu partea a doua, romanul lui Feuchtwanger intră în plinul acţiunii lui, tratînd despre destinul lui Jean-Jacques mort. Celălalt Jean-Jacques va fi urmărit pe planul secund, prin romanul paralel al familiei Levasseur şi al lui Nicolas, grăjdarul. Cititorul va simţi poate, uneori, de prisos intercalarea acestui plan paralel, chiar dacă va recunoaşte valoarea lui semnificativă : în vreme ce gloria lui Jean-Jacques cel adevărat triumfă o dată cu revoluţia, celălalt Jean-Jacques continuă să fie umilit, postum, prin existenţa penibilă a văduvei sale. Istoria Însăşi o mai confundă adeseori pe aceasta cu mărturia vie a celui dispărut, pînă ce, în cele din urmă, revoluţia clarificatoare o aruncă peste bord, îngropînd-o In uitarea cuvenită şi desfăcînd de ea memoria pură a marelui Jean-Jacques.

Partea a doua a cărţii se încheie cu primul pas realizat de Femand pe calea înţelegerii juste a moştenirii lui Rousseau. Fer- nand *vede lumina, Femand acţionează* **sînt capitolele cu care culminează această parte, în care ideile lui Rousseau încep să devină, din obiect de entuziasm livresc, factori mobilizatori, într-o acţiune eficientă.**

Partea a treia a cărţii pune problema fundamentală : Cui aparţine Jean-Jacques ? Jean-Jacques nu e nici al familiei Levasseur, nici al Girardinilor, ci al poporului, care desprinde din opera lui ideile necesare realizării revoluţia. Triumfătoare, această revoluţie devine de aici înainte adevăratul erou al cărţii lui Feuchtwanger. Revoluţia e Rousseau interpretat de iacobini în spiritul său cel mai profund şi transfigurat în acţiune — un Rousseau intransigent şi absolut, necruţător cu „căldiceii", cu moderaţii şi împăciui- toriştii. Acest proces de „transfigurare" a lui Rousseau îşi încheie

ciclul în ultima parte a romanului. Rousseau e mutat la Pantheon, alături de Voltaire, pentru a rămîne în istorie — şi unul, şi altul — ca mari iluminişti şi precursori ai revoluţiei, deasupra tuturor divergenţelor din timpul vieţii. Rousseau, mort de şaisprezece ani, străbate acum străzile Parisului, de-a lungul cărora, viu, fusese de-atîtea ori hăituit. Acum străbate aceleaşi străzi, dar purtat cu onoruri fără precedent de poporul întreg. „Poporul acesta încerca astăzi un sentiment de mîndrie şi bucurie. Cel pe care şi-l aduceau acum înapoi fusese un om mare, şi era de-al lor, al poporului din Paris. Nu fusese general şi nici om de stat, nu cucerise victorii în bătălii şi nu încheiase tratate importante, fusese doar un scriitor, un filozof, şi ei nu ştiau prea bine ce înseamnă asta, şi nici măcar unul dintr-o sută nu-i citise cărţile. Dar unele din cuvintele lui, unele din frazele lui le fuseseră strigate în urechi şi în inimă în ceasurile cînd se arătaseră nehotărîţi, şi cuvintele lui fuseseră dintr-acelea care te fac să porneşti în marş şi să te baţi cînd le auzi. Iar ei *porniseră* **şi** *luptaseră.* **Şi biruiseră... Sutele de mii de oameni se simţeau în ziua aceea strîns unite în cuget cu mortul acesta, se simţeau înălţate, pentru că se împărtăşiseră din spiritul lui.“**

Rousseau fusese, asemeni celorlalţi iluminişti francezi, un idealist, în filozofie, ca şi în viaţa de toate zilele. Fusese deist, crezuse în nemurirea sufletului. Crezuse, mai ales, în prioritatea conştiinţei, în caracterul determinant al concepţiilor juridice şi morale asupra realităţii sociale însăşi. Discipolii săi din marea nobilime îl idolatrizau, li propagau învăţătura, dar nu erau capabili să rezolve contradicţiile sociale inerente regimului, pe care nici
o reformă luminată nu-1 putea salva, pe care ei înşişi nu voiau să-l răstoarne şi care, inevitabil, avea să fie răsturnat. Regimul era putred în esenţa sa, venea în contradicţie antagonistă cu dezvoltarea societăţii şi nu putea fi nimicit definitiv decît de cei apăsaţi de el," de cei care-1 urau de moarte şi care nu puteau « ajunge la nici un compromis cu acest regim. Schimbarea, avea să înţeleagă Fernand de Bregy, nu putea veni decît de jos, din mase, din popor. Dar, cînd poporul a preluat în mîinile sale revoluţia şi a păşit prin violenţă împotriva claselor la putere, Jean-Jacques mort a devenit

apostolul sutelor de mii de Jean şi Jacques, le-a adus argumentele şi lozincile mobilizatoare, s-a despărţit definitiv de marchizul de Girardin. Pe domeniul acestuia avea să rămînă peisajul artificial din Ermenonville, peisajul *Noii Helo'ise,* **în care, alături de insuliţe, grote şi văi aparente, se adăuga mormîntul aparent al marelui dispărut, mutat în casa poporului... Contradictoriu în fond, Rousseau a adus însă revoluţiei tocmai ideologia necesară momentului istoric. „Omul e născut liber, şi pretutindeni se află în lanţuri'[1], răsunaseră cuvintele de început ale primului capitol din** *Contractul* **social. „Poporul, spunea Jean-Jacques, trebuie să-şi scuture jugul de îndată ce-1 poate scutura, pentru că are dreptul să-şi recucerească libertatea pe aceleaşi căi pe care i-a fost răpită". Rousseau a preconizat, primul, ideea suveranităţii**

indivizibile şi inalienabile a poporului, a afirmat categoric ca un guvcrnămînt nu poate fi decît delegatul şl slujitorul poporului, pe care, în caz contrar, are dreptul să-l răstoarne, inclusiv prin violenţă, ca să-şi recîştige libertatea furată sau ameninţată. In vreme ce marchizul de Girardin, vechiul rousseauatru, avea impresia că idolul său e trădat, Rousseau devenea idolul maselor largi, care-1 descopereau altfel şi altul decît îl cunoscuse marchizul.

Feuchtwanger îl confruntă pe Rousseau cu admiratorii săi, şi pe aceştia între ei înşişi. Rousseau-ul lui Girardin plînge jignit, inutil şi conservator pe ruinele Ermenonville-ului. Rousseau-ul lui Robespierre e glorificat la Pantheon. între Girardin şi Robes- pierre, o scară întreagă şi nuanţată de reflectări ale lui Rousseau constituie, de fapt, scara atitudinilor faţă de revoluţie. O scară care duce de la cei care au dorit-o şi au înfăptuit-o pînă la cei care n-au dorit-o niciodată şi care se tem de ea pentru că sînt străini de popor, oricîte fraze frumoase ar debita despre o „voinţă generală“ şi „drepturile omului", în spiritul învăţăturii rousseauiste.

Cetăţeanul Girardin, „fostul", departe de revoluţia care proclamă dreptatea învăţăturii lui Rousseau, zace învins, şi manuscrisul lui despre Rousseau e zadarnic şi efemer, ca şi chalet-ul clădit special pentru Rousseau pe

domeniul lui.

Cetăţeanul Robespierre l-a descoperit pe adevăratul Rousseau încă de pe cînd era student şi jurase să-i transforme ideile în luptă revoluţionară. întîlnirea lui cu omul Rousseau, la Ermenonville, a fost fugitivă, dar întîlnirea cu opera cea mai trainică a acestui om a rămas permanentă şi a devenit hotărîtoare pentru activitatea lui, pusa în slujba progresului social. Citirea Operelor lui Maximilien Robespierre (apărute abia în 1840) e indispensabilă oricui vrea să înţeleagă influenţa lui Rousseau asupra Revoluţiei Franceze, în vreme ce manuscrisul fostului marchiz nu e menţionat în nici o bibliografie rousseauiană.

Fernand de Bregy, fiul marchizului de Girardin, e martorul „transfigurării lui Rousseau*[1], de aceea e eroul principal al romanului lui Feuchtwanger. Femand l-a confruntat pe Rousseau din *Nona Hcloîse* **cu cel din** *Emile* **şi cu cel din** *Contractul social,* **cu cel găzduit de tatăl său la Ermenonville şl cu cel din** *Confesiuni,* **ca şi cu cel absolutizat de Robespierre şl purtat ca drapel în revoluţie. Femand a cunoscut astfel toată multiplicitatea lui Rousseau înfăţişată contemporanilor. Jurînd să-i fie credincios lui Rousseau, el trebuia sa-1 descopere pe cel adevărat, să opteze pentru una din ipostazele lui şi s-o slujească, trecînd peste îndoieli**

şi rezerve. Procesul lui Femand este procesul dificil al părăsirii propriei clase şi al alăturării de popor, şi Feuchtwanger reflecta fin şi complex acest proces. Primul pas al lui Femand a fost cel al desprinderii de clasa nobiliară, minat de convingerea că ideile lui Rousseau ori devin acţiune, ori pier, frumoase şi inutile, ca în cazul tatălui său. Convingerea că trebuie să acţioneze l-a dus spre revoluţie. Dar pînă să ajungă la ea a avut de străbătut un drum spinos, drumul spre popor al aceluia care e în afara poporului.

Femand nu poate fi înţeles fără Martin Catrou, personaj pe care Feuchtwanger îl închipuie complimentar faţă de eroul central. Complimentar şi în acelaşi timp determinant. Fernand e eroul romanului, Martin al revoluţiei însăşi. Căci Martin Catrou, prietenul din copilărie al lui Femand, se ridică din popor, e reprezentantul tipic al .,stării a treia *. Fernand e fiul stăpînului lui Martin, ca şi al tuturor oamenilor de pe latifundiile Ermenonville-ului. Femand era de mult discipolul şi prietenul lui Rousseau, cînd Martin nu citise un rînd din Rousseau. Dar cînd îl descoperă pe autorul Contractului social, simţul de clasă îl duce sigur la descoperirea singurului Rousseau cu adevărat necesar revoluţiei, pe cînd Fernand dibuie, confuz încă. Drumul lui Femand către adevăratul Rousseau al poporului trebuie să treacă prin învăţătura simplă şi certă a lui Martin, ca şi prin experienţa dureroasă a vieţii. Martin Catrou. personaj probabil fictiv în totalitatea lui, e discipolul lui Robespierre şi Saint-Just, întruchiparea sutelor de mii de activişti iacobini. Fernand ajunge la înţelegerea iacobinilor numai după sacrificarea propriilor sale înclinaţii girondine, moderate, împăciuitoriste. Prin originea sa socială, el rămîne multă vreme un „căldicel[1]', simpatizează spontan cu girondinii şi ajunge tîrziu la o confundare cu poporul revoluţionar. Procesul lui Femand se desăvîrşeşte abia în clipele groaznice ale închisorii în care fusese pe nedrept aruncat ca „fost". In închisoare, printre duşmanii activi ai revoluţiei, ca şi printre dezorientaţi, şovăielnici şi umanitariştii abstracţi, aflaţi uneori fără voia lor de aceeaşi parte cu duşmanii, Fernand, discipolul lui Rousseau şi entuziast adept al revoluţiei, avea să opteze

definitiv, într-un suprem proces de conştiinţă. Umbra ghilotinei era deasupra lui, nedreptatea îl indigna, dar pentru el era hotărîtor să se situeze cu limpezime în raport cu revoluţia. „Intr-adevăr — se analiza el — afirmase cu tărie că revoluţia trebuie să pornească de la popor. Dar, în sinea lui, sperase, la fel cu to(i ceilalţi oameni culţi, că revoluţia poate fi făcută de sus, fără popor. Ba, în sinea lui, dăinuise, în ciuda tuturor declaraţiilor sale de dragoste şi de credinţă, o subapreciere binevoitoare a poporului, întocmai ca şl la ceilalţi. Desigur că intenţiile noastre, ale oamenilor culţi, au fost bune, dar eram binevoitori de sus, băteam poporul pe umăr, niciodată nu ne-am străduit să-i deprindem graiul, i-am impus pe eroii noştri din antichitate... şi am zimbit îngăduitori cînd poporul nu ne-a înţeles. Şi acum poporul ne-a azvîrlit la lada de gunoi. Pe bună dreptate. Căci înţelepciunea noastră artificială a dat greş, iar cea care a înfăptuit revoluţia şi a scris istoria era înţelepciunea greoaie, primitivă a poporului. Nu, el, Femand, n-a înţeles poporul. Nici pe Jean-Jacques nu l-a înţeles..."

In ceasul suprem, Femand înţelege că „acum, aici, în străfunduri, trebuie să rămină el însuşi. Dacă acum, din cauza nedreptăţii care-1 lovea personal, pierdea busola, dacă acum nu stătea cu toată fiinţa lui alături de republică, chiar şi alături de această republică a teroarei, atunci pierdea dreptul de a se pretinde frate cu poporul".

Procesul lui Femand e esenţial şi tipic, actual în esenţa lui, ca şi întreaga carte a lui Feuchtwanger. Fernand, intelectualul, intră în armata lui Saint-Just şi a lui Martin Catrou, slujind revoluţia abia acum, cînd tinde să înveţe de la popor şi-i recunoaşte superioritatea. Actuală, cartea lui Feuchtwanger e, in acelaşi timp, documentul celei mai fierbinţi aderări a scriitorului la revoluţia epocii noastre, la revoluţia socialistă. Căci Feuchtwanger însuşi e un Femand, şi în acest sens cartea aceasta e ultimul capitol al autobiografiei sale spirituale. In 1935, Feuchtwanger era încă un Josephus Flavius, intelectualul individualist disperat de „orbirea" maselor, convins că vede mai departe decît ele, în opoziţie cu ele. Era Femand, la începutul drumului său spre înţelegere. Feuchtwanger

s-a întruchipat, de fapt, cu ipostazele succesive, în întreaga scară care-i duce pe idolatrizatorii lui Rousseau plnă la punctul atins de Femand. Şi, mai ales, s-a întruchipat în cealaltă alternativă a lui Femand, *monsieur* **Cerber, intelectualul onest, dar străin de acţiunea revoluţionară. In faţa adevărurilor dezbrăcate de idilism ale realităţii revoluţionare, Gerber rămîne dezarmat între sentimentalism şi raţiune, incapabil de hotărîre: „Inima mea, proasta, spune nu, acolo unde mintea mea spune da", mărturiseşte el. Feuchtwanger însuşi scrisese că, în epocile de tranziţie, „judecata inimii nu coincide cu judecata raţiunii. Adesea inima spune nu la fapte pe care raţiunea le aprobă; adesea simţirea**

năzuieşte spre ceea ce raţiunea respinge. Scriitorului nu-i este îngăduit nici cea mai mică lipsă de cinste în privinţa aceasta." Cinstea scriitorului se realizează însă abia atunci cînd, reflectînd contradicţiile unei epoci, ştie să disceamă sensul ei şi merge în acest sens, slujindu-1 cu luciditate, înfrîngîndu-şi propriile impulsuri intelectualiste, abstract umaniste, mic-burgheze.

Feuchtwanger a înţeles forţele motrice ale revoluţiei, a înţeles că adevăratul făuritor al istoriei este poporul, în secolul al XVIII- lea, ca şi în secolul al XX-lea. De aceea el s-a situat, ca şi eroul său Femand, împotriva clasei sale, pe poziţiile poporului.

SAVIN BRATU

Oamenii mari sînt
meteori
care se mistuie
pentru a lumina
universul.

HAPOLEOH

P A R T E A

I N T I I Ultimele zile ale lui Jean-Jacques

P A R T E A A D O U A Jean-Jacques mort

P A R T E A A T R E I A Jean-Jacques şi moştenitorii

P A R T E A A P A T R A Jean-Jacques

şi poporul

P A R T E A A C I N C E A

Transfigurarea lui Jean-Jacques

Partea întîi

ULTIMELE ZILE ALE LUI JEAN-JACQUES

Dar
fiii
zeilor
-sfat
cei
mai
orbi,

Coci
omul
îşi *ştie*
casa,
iar
fiara
Unde

să-şi
jacă
culcuş
ul,
Numa
i
suflete

le lor
neînce
rcate
Nu
ştiu
încotr
o.

UN OASPE
MULTDORIT SOŢrA
LUI JEAN-JACQUES
JEAN-JACQUES
PĂRĂSEŞTE PARISUL
ÎNAPOI, LA NATURA

FERNAND,
DISCIPOLUL RAŢIUNE
ŞI SENTIMENT
NICOLAS ŞI THGRCSE
RĂTĂCIRILE LUI
FERNAND INTERMNE

UN SERGENT CULME
ŞI ABIS CURTEZANII
THERESEI
CONFESIUNI ALTE
CONFESIUNI CE ESTE
ADEVARUI „CAVE

CANEM[I]

PRIETEN ŞI DUŞMAN

„OPUS ULTIMUM-

Ca în toate dimineţile, după micul dejun, *monsieur* de Girardin[1] îşi citea corespondenţa; o citea fără prea mare

luare-aminte, mai mult din obligaţie.

Deodată, o plăcută surprindere îi lumină faţa.

Să fie adevărat ? Era cu putinţă ? *Monsieur* de Girardin nu îndrăznise să spere aşa ceva. Dar era

adevărat, avea în mînă fericita veste : Vine Jean-Jacques ! I-o scria negru pe alb, prietenul lui, Lebegue [2]: Va sosi omul atît de admirat, cel mai mare dintre contemporani, vine Jean-Jacques Rousseau !

Monsieur de Girardin umbla agitat prin cameră, cu scrisoarea în mînă citind-o şi recitind-o.

Filozofia acestui Jean-Jacques Rousseau avusese o influenţă covîrşitoare asupra vieţii

sale. Rene-Louis, marchiz de Girardin, conte de Vauvre şi de Bregy, senior de Ermenonville şi al altor domenii şi seniorii, fusese prim-camerier şi comandant al gărzii personale la Curtea regelui Poloniei la

Luneville [8]. Trăise o viaţă plină, pizmuită de mulţi. Dar de cînd — să tot fi fost doisprezece ani de atunci — se familiarizase cu cărţile lui Jean-Jacques, cetăţeanul Genevei, descoperise cit de vană îi fusese viaţa şi i

se vădise, ca şi multor altora, adevăratul **sens al existenţei. Lumea decăzuse prin civilizaţie; pentru a scăpa de chinuitorul simţământ al deşertăciunii, trebuia găsită calea înapoi,**

spre simplitate, spre natură. Şi marchizul părăsise Curtea de la Luneville ca să-şi orînduiască viaţa după învăţăturile Maestrului. Se declară partizan al unor reforme politice de

felul celor propovăduite de Jean-Jacques în cartea sa *Contractul social,* **îşi educă fiul şi**

moştenitorul,

Fernand[I], după principiile enunţate de Jean-Jacques în romanul pedagogic *Emile* **şi-şi transformă proprietatea,**

Ermenonville [1], într-un peisaj asemănător celui descris de Jean-Jacques in romanul de dragoste *Noua Heloise.*

Jean-Jeacques locuia din nou de ani de zile la Paris, tolerat în mod tacit, căci

fusese exilat printr-o

ordonanţă[I]. *Monsieur* de Girardin nutrea dorinţa arzătoare de a ajunge în preajma marelui dascăl, de a avea cu el convorbiri, un schimb de idei. Dar Jean-Jacques era mizantrop ;

marchizului îi fusese îngăduit să-l viziteze doar o singură dată, cu ani în urmă.

Se răspîndise însă ştirea că, după nenumăratele neplăceri de la Paris, Jean-Jacques caută din nou

un refugiu liniştit la ţară. *Monsieur* **de Girardin îi oferise ospitalitate printr-o scrisoare caldă şi respectuoasă şi pusese pe un prieten comun, pe doctorul Lebegue, să-i descrie în**

adevărata lor lumină meritele proprietăţii sale, Ermenonville. Mulţi nobili de vază căutau să-l atragă pe Jean- Jacques sub acoperişul lor, marchizul o ştia, şi speranţele sale

fuseseră slabe. Şi iată că, totuşi, el era cel ales !

Se întrebă dacă să nu-i comunice imediat fiului său, Fernand, marea fericire hărăzită castelului

Ermenonville. Dar se stăpîni. Inima îi era plină de ideile liberale ale lui Jean-Jacques, dar păstrase, din vremea cînd fusese militar, un simţ sever al disciplinei şi al datoriei. După micul

dejun era programată plimbarea prin parc. Aşa hotărîse, aşa va face şi în dimineaţa aceasta. Lăsă vestea îmbucurătoare pe mai tîrziu.

Domnul cel înalt şi uscăţiv, de vreo cincizeci de ani, îşi puse pălăria

joasă, cu boruri înguste şi-şi luă bastonul de trestie, lung şi mlădios, cu măciulie de aur. îmbrăcat simplu şi rustic, într-un surtuc cu poale lungi şi încălţat cu cizme scurte, părăsi castelul. In jurul lui se

strînse o mică suită: intendentul, şeful grădinar, unul din servitori.

Cercetarea zilnică a parcului era ocupaţia preferată a lui Rene de Girardin. Iar acum, cînd parcul avea să capete o

deosebită însemnătate prin prezenţa lui Jean-Jacques, această inspecţie îi făcea şi mai mare plăcere.

Monsieur de Girardin redactase, pe baza învăţăturii lui Jean-Jacques, un complicat

Manual de arhitectură p*eisagistă,* şi împrejurimile castelului său trebuiau să-i traducă în viaţă teoriile. Spre deosebire de grădinile rigide, ceremonioase de la Versailles, parcul de la Erme- nonville trebuia

să-l îndemne pe cel care se plimba prin el să simtă o mai puternică apropiere de natură. De întreaga natură. Pajiştea îmbietoare şi pădurea întunecată, cascada sălbatică, pîrîul domol, frumosul lac melancolic,

masivul stîncos, sălbatic şi măreţ, valea graţioasă, toate se îmbinau aci pentru ca oricine se plimba să poată trece, după cum îi era dispoziţia, de la o privelişte la alta, punînd în armonie peisajul exterior

cu starea lui de spirit. Trecutul, veşnicia nu erau nici ele date uitării. Ici-colo, în întinsul parc, un mic templu sau o ruină aminteau timpurile de glorie ale Greciei şi Romei, iar inscripţii de tot felul gravate pe

bănci, pe coloane sau chiar pe copaci, citate clasice şi modeme, arătau semnificaţia emoţională a locului.

In această lume se preumbla zi de zi marchizul, cerce- tînd, contemplînd. Realizase

multe ; totuşi, găsea mereu lipsuri, posibilităţi de noi înfăptuiri, care constituiau pentru el un necontenit imbold şi o satisfacţie zilnică. Ca un comandant de oşti, ridica bastonul lung şi mlădios şi dădea ordine

grădinarilor şi zidarilor, lovind uşor obiectul sau omul. „Le pere fa *tapette'%* Tătiicu baston, îl porecliseră oamenii lui pe stăpînul binevoitor, dar violent. în ziua aceea privirea lui era mai ascuţită ca de obicei,

setea lui de acţiune mai vie, căci opera sa trebuia să găsească har în ochii lui Jean-Jacques.

Merse de-a lungul lacului; sus, în depărtări simulate, se ridica un mic 'templu. „Templul

filozofiei[11]. Străbătu o cîmpie îmbietoare, pe care păşteau cirezi, merse mai departe de-a lungul „Aleii visurilor[1]*, urcă, pe cărarea din pădure, spre stînca „Singurătăţii**. Se bucura de priveliştea

largă, variată ce se zărea de aici. Avea încredere : lumea lui va rezista examenului celui carc o visase !

Cît de binevoitoare fusese providenţa, care îl îndemnase încă cu trei săptămîni în urmă să se

apuce de acel *„chalet suisse“,* de casa rustică elveţiană ! Marchizul se îndreptă spre şantier. Da, se lucra bine. Desigur, deocamdată, Jean-Jacgues va trebui să locuiască vreo cîteva săptămîni în pavilionul

de vară, dar apoi se va putea muta acolo, în *chalet.* Acesta se înălţa pe o pajişte în pantă lină, în faţa unei pădurici rare, luminoase, abia atinsă de mina omului. Erau aici tărîmurile din *Noua Heloîse,* „Paradisul

de la Clarens*[1] *. Jean-Jacques va locui în peisajul în care trăiesc Saint-Preux şi Julie - din nemuri» toarea sa operă.

Marchizul îşi terminase inspecţia. Acum îşi putea îngădui bucuria cea mare de a

anunţa fiului său apropiata sosire a lui Jean-Jacques !

Trimise după el. Fernand veni. Băiatul de şaptesprezece ani — în calitate de moştenitor al seniorului de Ermenonville purta titlul de

conte de Bregy — era şi mai sobru îmbrăcat decît marchizul ; în locul obişnuitei haine somptuoase şi al vestei bogat brodate purta o cămaşă descheiată la gît.

„Conte Femand ! se adresă tatăl fiului. O

veste îmbucurătoare ! Prietenul şi dascălul nostru, Jean-Jacques, soseşte ! De aici înainte va locui la Ermenonville!“

Ochii mari, negri ai tînărului se aprinseră de o asemenea încîntare, încit tatăl fu mişcat. „Ei, fiule, spuse el încercînd să dea emoţiei o întorsătură glumeaţă, am potrivit-o bine ? Ţi-am făcut pe plac ?“ Fernand răspunse anevoie, cu vocea sugrumată : „Vă mulţumesc ! Mult, mult de tot !“

Dete fuga singur în pădurea de dincolo de marginea parcului. Era acolo un luminiş ascuns în care se refugia cu drag cînd voia să cugete asupra vreunei intîmplări. Se aruncă pe patul de muşchi de la picioarele unui pin negru şi străvechi, prietenul lui. Căzu pe gînduri.

Da, tatăl potrivise bine lucrurile. Insă, dacă Jean-Jacques se hotărise să vină, acesta era triumful personal al lui Fernand. Căci Jean-Jacques, dar asta era bineînţeles o mare taină, era prietenul său. Atunci, la Paris, cînd tatăl lui izbutise să pătrundă în locuinţa filozofului mizantrop, îl luase cu el. Aduseseră note muzicale, pe care Jean-Jacques urma să le copieze ; una din ciudăţeniile Maestrului era că nu voia să-şi cîştige existenţa cu filozofia sa,. ci cu meseria sa, copiatul notelor. Acolo deci, în clădirea modestă din *rue* Plâtriere, sus, la catul al patrulea, Fernand se aflase în faţa omului aceluia pirpiriu, îşi cufundase privirea în ochii lui, care oglindeau pe

---

I Friedrich Htilderl in (1770—1843), cunoscut poet romantic german.

I *AchilleCuillaume* **Lebegue de** *Presle (1733—1807),* **medic, prieten cu Rousseau.**

s *Stanislas 1-vX Leszezynskl* (1677—1766), rege al Poloniei între anii 17M—1709 şl 1733—1735 ; fiind socrul lui Ludovic al XV-lea, regele Franţei, a domnit, după ce a fost alungat din tara sa, in ducatele Bar şi Lorena, iar curtea sa se afla în oraşul Lunfevllle.

I In realitate, pe Femand de Girardin îl chema Stanlslas-Xauler (17©—1027). In timpul revoluţiei a fost un personaj mal marcant decft 11 arată Feuchtwanger. Ales în Adunarea legislativă, a devenit preşedintele el la 24 Iunie 1792. Bănuit de a li conspirat cu regaliştil, a fost intr-adevăr arestat şi apoi eliberat.

I[1] Localitate in apropiere de Paris ; castelul construit in secolul al XVII-lea are un parc englez, amenajat de marchizul de Girardin.

I Tn urma apariţiei, in 1762, a romanului educativ *Emile,* Bocotit c3 propagă idei primejdioase, J.-J. Rousseau a fost nevoit să plece in grabă din Paris, unde, la Îndemnul bisericii catolice, se dăduse o ordonanţă de urmărire împotriva Iul.

I Principalele personaje din romanul epistolar *Noua Heloîse.*

Dumnezeu şi adevărul, şi se cutremurase de simplitatea celui mai mare dintre contemporani. Apoi îndrăznise să deschidă gura. Afirmase că prima versiune a micii opere a lui Jean-Jacques *Ghicitorul satului* [1] îi plăcea mai mult decît cea nouă, jucată acum de Opera din Paris ; Jean- Jacques zlmbise cu înţeles, blînd şi amar, apoi răspunsese că tînărul domn nu greşeşte, că versiunea nouă este înzorzonată şi artificială, dar existau anumite pricini pentru care se juca versiunea aceasta. Apoi i se îngăduise, lui, şi nu tatălui său, să vină a doua oară, să ridice notele copiate, iar Jean-Jacques vorbise din nou cu el. Ii dăduse chiar voie să-l mai viziteze şi a treia oară. Da, trei convorbiri avusese Fernand cu Maestrul ! Nu încăpea îndoială, dacă Jean-Jacques venea acum la Ermenonville, nu o făcea de dragul tatălui : venea la el, la Fernand.

Inima sta gata-gata să-i plesnească de bucurie, simţea nevoia să chiuie, să hăulească, pădurea avea aici, în luminiş, un ecou minunat. Băiatul strigă : „Jean-Jacques ! Pădure, o să-l vedem pe Jean-Jacques !“ Mai strigă : „Bun venit, Jean-Jacques !, şi „Jean-Jacques ! Jean-Jacques !“ răspunse însutit ecoul.

Nu-i era de ajuns să împărtăşească copacilor bucuria sa. Doar nu puteau înţelege că Jean-Jacques venea la el! Taina aceasta de care era mîndru, simţea nevoia s-o împărtăşească unui om care să-l înţeleagă.

Porni călare spre castelul Latour, la prietena sa, Gil- berte. Porni aşa cum se afla, în cămaşă şi fără perucă, cu părul întunecat fluturînd în vînt. Tinărul acesta înalt, slab, cu faţa osoasă, cu nasul mare, îndrăzneţ, cu gitul lung şi cu mărul lui Adam proeminent, nu era frumos, dar ochii săi negri, plini de înflăcărare, îl făceau să pară frumos.

Sosit la castelul Latour, alergă de îndată la Gilberte. O găsi în rochie de bal, la o lecţie de dans, înconjurată de doamna ei de companie, de guvernanta ei englezoaică şi de maestrul de dans.

Gilberte Robinet de Latour se născuse din

I Pastorală într-un act, pe muzică şi versuri de Rousseau, reprezentată pentru prima oară la Curte, la Veisallles, in 17S2.

legătura nelegitimă a unui domn foarte bogat, din noua nobilime, cu o actriţă neînsemnată. Ambii părinţi muriseră de tineri, iar ea fusese lăsată sub tutela bunicului ei. Acesta, foarte bogatul fermier general[1] Robinet, ţinea mult la copilă, o adoptase şi o făcuse moştenitoarea sa. Intre Fernand şi Gilberte se legase o prietenie strînsă. Marchizul nu vedea cu ochi buni legătura lui Fernand cu o fată din nobilimea cea mai de jos, şi încă de o origine îndoielnică. îi era neplăcut gîndul că va trebui să ceară regelui consimţămîntul pentru căsătoria primului său născut ; căci, printr-o căsătorie cu o persoană de rang inferior, contele Fernand şi urmaşii lui pierdeau dreptul asupra senioriei Ermenonville, precum şi alte privilegii, dacă regele nu-şi da „consensul". Dar Girardin îşi stă- pînea nemulţumirea: nu voia să renege filozofia lui Jean-Jacques.

In schimb, consimţind s-o primească pe Gilberte în familia sa, voia să participe şi la educarea ei. Dar asupra limitelor acestei participări se încingeau numeroase şi complicate discuţii cu inteligentul şi sarcasticul bunic al Gilbertei, fermierul general Robinet. Acestuia nu-i displăcea Fernand şi-l amuza ideea că nepoata sa, născută nelegitim, va intra, căsătorindu-se, în înalta aristocraţie ; dar nu voia ca alţii să se amestece în educaţia Gilbertei sale. Il citise temeinic pe Rousseau şi considera că ideile lui constituiau un subiect interesant de conversaţie, dar erau utopice, şi-i plăcea să-i tachineze pe cei doi Girardin pentru adoraţia lor faţă de omul care voia să-i transforme pe toţi în canadieni sălbatici. N-avea nimic împotrivă ca Gilberte să poarte uneori rochii simple, aproape ţărăneşti, şi-i îngăduia cîteodată să se repeadă pe jos pînă la castelul Ermenonville, sau chiar să călărească singură pînă acolo, îmbrăcată bărbăteşte, â *l'amazone* *. Dar — Rousseau în sus,

I In Franţa, înainte de revoluţia din 1789, fermierii generali deţineau dreptul de a percepe impozitele, plătind în schimb statului o sumă fixă. Diferenţa dintre sumele încasate şi ceea ce plăteau statului le permitea să realizeze averi foarte mari, spoliind, bineînţeles, poporul.

Rousseau în jos — în viaţa de toate zilele trebuia să se comporte cum se cădea unei tinere doamne de neam.

Mai mult decît atit, în anul acela trebuia să fie prezentată în societate şi, prin grija lui *monsieur* Robinet, era minuţios instruită asupra complicatului ceremonial al salonului şi al sălii de bal.

Fernand o găsi tocmai în timpul unei asemenea lecţii- Lui i se păru că rochia pariziană de bal o sluţea pe fata aceasta înaltă şi proaspătă ; faţa ei mare, vioaie, cu tenul cald i se părea mult mai naturală fără pudră, iar gura ei, plină, veselă, cu mult mai frumoasă fără aluniţele artificiale. Deocamdată însă trebuia să rabde s-o vadă pe prietena şi iubita lui astfel costumată ; nu putea face altceva decît să se aşeze bosumflat lîngă perete, să privească şi să aştepte.

Gilberte observase însă imediat că se întîmplase ceva neobişnuit. Cu riscul de a-1 supăra pe bunic, făcu celor din jur o reverenţă adîncă, cum se potrivea la dansul ei, spuse: „Scuzaţi-mă, domnilor şi doamnelor" şi, lăsîndu-i

pe toţi înmărmuriţi, îl luă pe Fernand de mînă şi-l duse în micul ei budoar.

Dar atitudinea ei de doamnă de lume n-o putu lepăda atît de repede. Se aşeză solemn pe o sofa şi-l pofti să ia loc pe unul din micuţele scaune aurite. Şedeau faţă în faţă, el cu cămaşa desfăcută la gît şi pantalonii dintr-o ţesătură grosolană, ea în rochia ei somptuoasă de bal. Ieşind din brocartul bogat, umerii i se rotunjeau graţios, părul blond-închis era pudrat şi ridicat într-o coafură înaltă deasupra frunţii bombate, copilăroase, puţin încăpăţînate.

„Ce s-a întîmplat, Femand ?“ întrebă ea. Fernand spuse : „Soseşte Jean-Jacques ! De acum încolo va locui la Ermenonville!“ Şi pe loc — n-o mai putea păstra pentru el — îi mărturisi taina care-1 umplea de mîndrie. Relată, dîndu-le importanţa cuvenită, cele trei convorbiri de la Paris. Exclamă triumfător : „La mine vine ! Soseşte Jean-Jacques ! Vine pentru mine !“

Nu-şi găsea locul pe scăunelul aurit. Alerga de colo- colo. Din gură îi ţîşneau fraze entuziaste, învălmăşite. Tatăl lui, oricît de mare şi generoasă îi era inima, totuşi prea fusese pătruns de ideile putrede ale curţilor de la Versailles şi de la Luneville. învăţătura lui Jean-Jacques hu se putea înscrie pe o foaie pe care înainte mai fuseseră scrise altele. Numai ei, cei tineri, înţelegeau întru totul ideile şi simţămintele lui minunate, atît de simple, dar atît de noi. în coloniile engleze din America *, în lumea aceea tînără, luptătorii pentru libertate erau pe cale să transpună în viaţă filozofia lui Jean-Jacques. Dacă el şi Gilberte vor avea prilejul să trăiască în imediata apropiere a Maestrului, dacă vor avea neasemuita fericire să audă zi de zi vocea lui adîncă şi atît de dragă, faptul acesta le va da putere să contribuie la făurirea unei Franţe noi, în spiritul lui Jean-Jacques.

Gilberte asculta. îşi petrecuse copilăria alături de maică-sa, actriţa, văzuse multe,

moştenise de la ea o inteligenţă practică, iar din gura bunicului îi fusese adesea dat să audă reflecţii aspre, realiste. Privea lumea cu ochi mai limpezi decît Giraidinii, deosebea mai bine visul de realitate. Acum, cînd Fernand, în hainele sale provocator de simple, nu-şi mai afla locul de emoţie în budoarul ei elegant şi suprarafinat, iar mărul lui Adam îi sălta în sus şi în jos pe gîtul lung şi gol, cînd frămîntarea lui se exprima prin mişcări stîngace, nu-i scăpa aspectul grotesc al situaţiei. Dar vedea şi ochii lui visători privind în depărtări, nasul lui semeţ, auzea vocea lui emoţionată, îşi dădea seama ce însemna sosirea iminentă a lui Jean-Jac- ques pentru bunul, deşteptul, curajosul ei prieten, arzînd de o sută de ambiţii, şi nu zîmbi de torentul nestăvilit al entuziasmului său.

Elocvenţa şi farmecul lui Jean-Jacques, sentimentele din *Noua Heloise o* impresionaseră şi pe ea, aşa că aştepta plină de curiozitate şi încordare întîlnirea cu autorul acestei opere. Şi va fi grozav cînd, la Saint-Vigor, proprietatea de lingă Versailles a bunicului ei, unde urma să plece peste cileva săptămîni, va putea povesti, domnilor şi doamnelor de la Curte, convorbirile pe care le-a avut cu cel mai mare scriitor al secolului.

Fernand îi propuse să citească împreună din *Noua Heloise,* în peisajul lui Jean-Jacques, la Ermenonville, aşa cum laceau uneori. Ea primi pe dată.

îşi schimbă rochia ; acum aveau amîndoi îmbrăcă- mintea potrivită cu scrierea lui Jean-Jacques. Plecară călare spre Ermenonville, unde citiră despre dragostea curată, profundă, fierbinte a Juliei pentru Saint-Preux, a lui Saint-Preux pentru Julie. Deveniră ei înşişi Julie şi Saint-Preux, se sărutară, erau nespus de departe de galanteria frivolă a Curţii şi a Parisului, erau pe deplin fericiţi.

SOŢIA LUI JEAN-JACQUES

Doctorul Lebegue veni la Ermenonville pentru a aduce la cunoştinţă marchizului dorinţele şi ciudăţeniile lui Jean-Jacques.

Vestitul medic era prieten atît cu Girardin, cît şi cu Jean-Jacques. Acesta avşa încredere în el pentru că doctorul Lebegue, respingînd medicina la modă, acţiona în colaborare cu natura, şi nu împotriva ei.

Lebegue povesti cum îl înduplecase pe Jean-Jacques să se mute la Ermenonville. Mai întîi cîştigase de partea lui femeile. Căci, în problemele vieţii de toate zilele, Jean- Jacques depindea de soţia lui, Therese, care, la rîndul ei, o asculta orbeşte pe maică-sa, bătrîna *madame* **Levasseur. Le povesti că bătrîna era lacomă şi că o mituise cu sume mărunte. De altfel, îi dăduse să înţeleagă că marchizul va trimite oameni de-ai lui să se ocupe de mutarea gospodăriei şi că o va despăgubi, pe ea personal, pentru osteneală ; îl sfătui să-i trimită de îndată bătrînei Levasseur cincizeci de livre pentru cheltuielile pe care le va avea. Dacă totul mergea bine, Jean-Jacques avea să sosească singur peste o săptămînă, iar femeile, curînd după aceea, de îndată ce vor fi lichidat locuinţa din Paris.**

Marchizul şi Fernand îşi petrecură zilele ce urmară aşteptînd. Dar se scurse săptămâna, mai trecură cîteva **zile, şi Jean-Jacques nu se arăta. Primiră apoi înştiinţarea să trimită trăsuri şi oameni la Paris, pentru mutare.**

Sosi mobila, sosiră femeile, Therese şi maică-sa. Dar Jean-Jacques, nicăieri.

Monsieur **de Girardin era uluit. Nu afirmase doctorul Lebegue că Jean-Jacques va sosi înaintea femeilor ? Ele însele erau mirate; Jean-Jacques părăsise Parisul în urmă cu cîteva zile. Dar nu erau foarte îngrijorate. „Omul acesta ciudat, spuneau ele, face adesea ocoluri, hoinărind ; pînă în cele din urmă, tot are să sosească."**

Marchizul îşi reveni şi-şi exprimă în cuvinte alese bucuria de a le primi pe doamne. Atunci, în timpul vizitei făcute la Paris, o zărise doar în fugă pe Therese. Ştia că pe vremuri, în prima ei

tinereţe, cînd o cunoscuse Jean-Jacques, fusese chelnăriţă într-un hotel sărăcăcios. Acum putea să aibă treizeci şi şapte sau treizeci şi opt de ani. Purta o rochie simplă, din *siamoise* **înflorat, o ţesătură ieftină, dintr-un amestec de in şi bumbac, părul castaniu era ascuns sub o bonetă cum purtau femeile din mica burghezie.** *Madame* **Rousseau i se păru vulgară, dar nu lipsită de farmec. Faţa, puţin prea plină, nu exprima mai nimic, dar ochii mari, indolenţi, puteau atrage pe unii bărbaţi, ca şi mişcările leneşe ale trupului ei. Cerceta oamenii şi lucrurile pe-ndelete, naiv, fără ruşine şi fără**

modestie. Vorbea puţin şi părea că-şi găseşte cu greu cuvintele.

Madame **Levasseur în schimb, mama, era bună de gură. „M-am născut la Orleans, sînt însă pariziană", spunea ea. Trecuse de şaptezeci de ani, dar era zdravănă şi vioaie. Grăsimea îi năpădise făptura scundă, rochia neagră sta să plesnească pe sînii ei mari, răsufla greu. Se impunea şi era conştientă că, datorită personalităţii ei şi ca soacră a lui Jean-Jacques, putea avea pretenţii. Deasupra nasului mic ochii ei negri, duri, ageri şi sfredelitori priveau cercetători şi agresivi.**

Marchizul le arătă doamnelor pavilionul de vară, în care aveau să locuiască deocamdată. Pavilionul se afla în imediata apropiere a castelului; era o clădire cochetă, rustică, avea două caturi; în trecui locuise aici intendentul domeniului. „îmi veţi permite să vă trimit o slujnică de la castel, să vă servească'[1], spuse Girardin. „Domnule marchiz, ar fi într-adevăr culmea dacă ginerele meu n-ar putea s-o scoată la capăt cu ajutorul nostru", răspunse *madame* **Levasseur. Iar Therese adăugă, cu vocea ei cam groasă, tărăgănată : „Jean-Jacques vrea să fie servit numai de mine, şi aşa e bine“.**

Girardin ştia de la doctorul Lebegue că, dacă voia să evite neplăcerile cu Jean-Jacques, trebuia să ţină seamă de femei. Deşi păstrase din timpul cît fusese militar obiceiul să comande, se stăpîni şi le explică pe-ndelete că la Ermenonville nu era ca la Paris, că aici trebuie să faci drumuri lungi chiar pentru lucrurile cele mai mărunte. De pildă, pentru doctoriile de care auzise că ar avea nevoie Maestrul, trebuie să trimiţi la farmacia din Dam- martin sau din Senlis. De asemenea, era necesar să aibă o legătură permanentă cu castelul, iar doamnele trebuiau să fie servite şi ele de cineva. Ceru încă o dată voie să le pună la dispoziţie pe una din slujnicele sale.

„Dacă stăruiţi, domnule marchiz, răspunse

madame **Levasseur, primim şi vă mulţumim frumos." Therese însă stărui cu o încăpăţînare flegmatică : „Dar persoana pe care doriţi să ne-o trimiteţi n-are voie nici măcar să se arate în faţa lui Jean-Jacques. El vrea să fie lăsat în pace. Pentru asta vine aici. Nimeni n-are voie să intre în casă fără îngăduinţa lui. Iar cînd eu şi mama nu sîntem aici,** :asa va sta încuiata." *Madame* Levasseur încercă să dreagă lucrurile : „Ginerele meu are unele ciudăţenii, veleităţi, şi pronunţa cu efort, răspicat, silabele cuvântului distins. Toţi oamenii mari au cîte o scrîntează !“

Lui Girardin nu-i convenea de loc ca, în cuprinsul proprietăţii sale, să fie locuri în care el, senior de Erme- norrville, să n-aibă voie să pătrundă. Dar, la urma urmei, avea pentru pavilionul de vară — ca şi pentru celelalte clădiri de pe întinsul lui domeniu — chei duble, care se aflau bine ascunse, în dormitorul său. „Dorinţele dumneavoastră vor fi împlinite, doamnelor, spuse el. Cred, de asemenea, că am găsit persoana potrivită pentru a vă sta la dispoziţie. E vorba de curierul şi omul meu de încredere, Nicolas. El se va afla totdeauna la castel, gata să vă îndeplinească poruncile. E obişnuit să execute cu conştiinciozitate ordinele mele şi nu va manifesta nici un fel de curiozitate. De altminteri, e un foarte bun călăreţ şi, ori de cîte ori veţi avea nevoie de ceva, se va putea repezi călare pînă-n oraş. Am să-l trimit să se înfăţişeze înaintea dumneavoastră."

Mobila fusese descărcată. Marchizul le spuse că va trece încă o dată, mai tîrziu, să vadă dacă doamnele nu doresc ceva, apoi plecă.

Therese şi maică-sa porniseră dimineaţa, devreme, din Paris. Era cald şi erau obosite. După ce mobila fu aşezată, simţiră nevoia să se odihnească. *Madame* Levasseur se duse în catul de sus, unde se afla patul ei. Therese încuie uşa de la intrare, îşi scoase rochia, se culcă pe pat în alcov şi aţipi.

Deodată, se trezi şi dădu un ţipăt. In odaie se afla un bărbat, un ins nu prea înalt, blond-roşcat, slab, crăcănat. „Scuzaţi-mă, *madame,* spuse el cu o voce stridentă, într-o franceză cu accent străin. Am bătut

la uşă şi, pentru că nu mi-a răspuns nimeni, am intrat. “ Therese se acoperi cu un şal. „Am încuiat doar“, zise ea. „Domnul marchiz mi-a dat cheia lui, o lămuri omul, pentru cazul că doamnele ar fi plecat prin parc. Domnul marchiz le trimite doamnelor fructe şi dulciuri." Aşează coşul pe masă şi-l despachetă fără grabă. Din alcovul cufundat în semiîntuneric Therese îl privea, şezînd tăcută pe pat, iar umerii goi i se zgribuleau sub şal.

Omul terminase de despachetat, dar nu părea că ara de gînd să plece. O măsură pe Therese, faţa ei inexpresivă, cu pielea smeadă, caldă, cu oqjiii căprui de un calm animalic, gîtul rotund, neted, sinii plini, care se ghiceau sub şal. „Sînt, cum s-ar spune, *madame,* valetul dumneavoastră, o anunţă el cu o plecăciune adîncă, ironică. Numele meu nu poate fi rostit cumsecade de francezi. Spuneţi-mi, pur şi simplu Nicolas." Ochii săi obraznici, spălăciţi, deasupra unui nas cîrn, cu nările mari, o priveau stăruitor pe Therese, care şedea pe jumătate goală sub şal, învăluită în mireasma caldă a trupului ei puţin prea plin. Spaima încercată în clipa cînd se trezise îi provocase neîncredere faţă de omul acesta, dar felul obraznic, lacom şi intens, în care o privea, adăugase bănuielii şi o uşoară excitare. Tăcu, rămase locului, cu ochii căprui şi indolenţi îndreptaţi asupra lui, fără să facă nici o mişcare.

„Pot, în momentul de faţă, să le fiu cu ceva de folos doamnelor ?“ se oferi el. Cu vocea ei tărăgănată, Therese răspunse că are s-o întrebe pe maică-sa. Urcă scările ; Nicolas o urmări cu privirile ; sub juponul ei lung **sa** puteau ghici şolduri de o rotunjime plăcută. Tînără ml mai era, dar părea totuşi o bucată bună, bine păstrată, care te îmbia.

Acum cobora scara însoţită de bătrina *madame* Levasseur. „Domnul marchiz m-a însărcinat — spuse din nou, cu o politeţe exagerată, Nicolas — să vă stau la dispoziţie, *madame.* “ Bătrîna îl măsură din cap pînă-n picioare. „Vorbeşti cam ciudat franţuzeşte, băiete[I], zise ea, şi în vocea ei monotonă se simţea antipatie. „Sînt supus al majestăţii-sale

[I] Ivindea la licitaţie cai de rasă.

britanice, *madame* declară Nicolas. „Cred, spuse rece *madame* Levasseur, că n-o să vă supărăm prea des, *monsieur*. Cel mult, o să vă trimitem după cîte ceva.“ „Şi călare, dacă doriţi, răspunse Nicolas. Apoi, întorcîndu-se spre Therese : Iar dacă doamna doreşte să călărească, va fi o cinste pentru mine s-o învăţ anumite figuri. Am fost maestru de călărie la *mister* Tattersall[1] la Londra. Domnul marchiz m-a adus aici să-i organizez şi să-i conduc grajdurile.[11]

Therese îl măsură fără curiozitate, dar fără să-şi ia

I Ki*chard* Tattersall (2724—1795), a înfiinţat la Londra un manej unda

ochii de la el. „Lucrul de căpetenie este să nu apuce ginerele meu să vă vadă, spuse *madame* Levasseur. Nu-i plac — căută cuvîntul — fizionomiile. “ „Ce nu-i place ?“ întrebă Nicolas. „Figurile străine[11], îi explică *madame* Levasseur. Valetul o privea ţintă pe smeada Therese.

Pe înserat, cînd se mai răcori, *monsieur* de Girardin veni din nou, cum făgăduise. Lăudă iuţeala cu care doamnele aşezaseră totul şi le pofti să viziteze, însoţite de el, parcul.

In faţa casei aştepta un tînăr domn; Girardin îl prezentă ca fiul lui, contele Bregy. Femand se alătură grupului şi porniră încet, tuspatru, prin parc.

Marchizul, obişnuit ca vizitatorii săi să-şi exprime admiraţia, se aştepta ca cele două femei să izbucnească în strigăte entuziaste. Dar *madame* Levasseur zise doar : „Foarte frumos, foarte drăguţ, nu-i aşa, Therese ?“ şi : „Ce răcoare plăcută e aici !“ In sfîrşit, marchizul, decepţionat, nu se mai putu stăpîni şi spuse : „Via aceasta mică a fost copiată după peisajul descris de Jean-Jacques în cartea a cincea din *Noua Heloîse.* Vă amintiţi de sărbătoarea culesului ?“ „Da, desigur*', zise Therese. Iar *madame* Levasseur spuse şi ea, fără elan: „Da, din *Noua Heloîse* ne-a citit de multe ori pe cînd o scria. A scris-o pe hîrtie cu marginea aurită şi avea nevoie de nisip albastru şi argintiu pentru uscatul cernelii. Am comandat totul la Paris. O carte interesantă.** Marchizul era plin de amărăciune.

Cărările se îngustară, grupul se împărţi. Girardin şi *madame* Levasseur mergeau înainte. Therese şi Fernand veneau în urmă.

Fernand era şi mai consternat decît tatăl său de lipsa de înţelegere a femeilor. O văzuse pe Therese la Paris, însă nu îndrăznise să vorbească prea mult cu ea ; totuşi, chiar şi acolo, îşi dăduse seama eă e foarte simplă. Ştia, ca toată lumea, că e de obîrşie joasă şi interpretase căsătoria lui Jean-Jacques ca un gest simbolic : căsnicia lui trebuia probabil să fie o imagine a legăturii sale cu poporul. Acum, cînd nu-1 mai reţineau timiditatea şi respectul pe care prezenţa Maestrului i le inspira în timpul vizitelor de

la Paris, Fernand îndrăzni s-o privească mai îndeaproape pe Therese, pentru a descoperi calităţile mari, fireşti, cu care era desigur înzestrată femeia aceasta, virtuţile care-1 îndemnaseră pe Jean-Jacques s-o aleagă tocmai pe ea ca tovarăşă de viaţă.

Se uita la dînsa dintr-o parte ; de sub bonetă ieşeau cîteva fire de păr castaniu. Nu părea stînjenită c-o privea, ba chiar îşi întoarse faţa spre el, răspunzînd liniştită căutăturilor lui. Avea ochi mari, frumoşi, de animal. Şi chiar dacă ceea ce spunea era neînsemnat, avea o voce profundă, emoţionantă. Lui Femand i se păru că descoperă o armonie indolentă şi în mersul ei. Ştiuse el, Jean- Jacques, de ce o alesese tocmai pe ea !

între timp, bătrîna *madame* Levasseur, care mergea înaintea lor cu marchizul, discuta problemele practice. „Ginerele meu, îi spunea marchizului, ţine la demnitate. Nu vrea să primească nimic în dar, ci doreşte să-şi achite chiria prin prestarea unei munci oarecare, de asemenea şi alimentele pe care le va primi de la castel." în primul rînd, i-ar plăcea, dacă domnul marchiz ar fi de acord, să-i copieze note muzicale, ca atunci, la Paris. Dar oamenii erau ahtiaţi după tot ce era scris de mîna lui Jean-Jacques, iar el nu cerea decît cei doisprezece *sous* [1] care se plăteau în mod obişnuit de pagină. Atunci la Paris, nu voise să spună nimic ; de obicei însă Therese şi cu ea procedau astfel, încît încasau fără ştirea lui Jean-Jacques un supliment. Domnul marchiz îi va îngădui deci ca, pe lîngă socoteala lui Jean-Jacques, s-o prezinte şi pe a sa. Dar ferească Dumnezeu să afle ginerele ei despre înţelegerea lor !

Şiretlicurile acestei bătrîne grăsane îi displăcură lui Girardin. „Vă rog să procedaţi cum doriţi, *madame*răspunse el cam băţos. *Madame* Levasseur îi ghici nemulţumirea şi se scuză : „Ce să-i faci, dacă-şi are ciudăţeniile lui?! Mereu găseşte de cuviinţă să se împotrivească în vreun fel, cînd nici nu te aştepţi. Doar are nevoie de linişte, şi el a vrut să vie la ţară. Dar nu vă puteţi închipui, domnule marchiz, ce greutăţi a făcut. Am asudat mult pînă ce l-am

I Cea mal mică unitate monetară franceză, pe vremuri.

înduplecat." „¥ă sînt foarte recunoscător pentru străduniile dumneavoastră, răspunse *monsieur* de Girardin cu răceală. Sper că şederea la Ermenonville vă va fi plăcută în toate privinţele şi Maestrului, şi dumneavoastră."

„Toate ar fi simple, se văicări mai departe bătrîna, 'dacă n-ar fi un om mare, ci un muritor de rînd. Uneori s-ar zice într-adevăr că i-a sărit o doagă. Aici, la dumneavoastră, doar e sigur că nu vrea nimeni să-i facă vreun rău. Dar incă de la Paris — aţi auzit doar ce a spus Therese — scîncea : «Casa să fie totdeauna zăvorită» !“

Marchizul înţelese ameninţarea. Dacă nu ajungea din timp la o înţelegere cu această zgripţuroaică, ea-1 va ţine pe Jean-Jacques prizonier în pavilionul de vară, iar cheia sa dublă nu-i va fi de nici un folos. „Este de la sine înţeles. *madame,* răspunse el, că vom avea cu toţii în vedere în toate chipurile, nevoia de singurătate a lui *monsieur* Jean-Jacques. Pe de altă parte, însă, simt dorinţa firească să-l văd uneori şi să-l aud vorbind." Se opri, o atinse uşor cu bastonul de trestie şi declară : „Dacă mă .veţi ajuta în această privinţă, *madame,* puteţi fi sigură fle recunoştinţa mea'[I].

Madame Levasseur îl privi cu ochii ei negri, ageri şi yicleni. „S-a făcut, domnule marchiz, spuse ea. Din partea jnea. aveţi tot sprijinul."

JEAN-JACQUES PĂRĂSEŞTE PARISUL

Omul care era obiectul acestui tîrg, Jean-Jacques Rousseau, avusese într-adevăr intenţia să se ducă la Er- menonville atunci cînd, cu o săptămînă în urmă, plecase din locuinţa sa, aflată în *rue* Plâtriere. Şi voise, anume să facă drumul pe jos, căci îi plăcea să umble. Nu era un drum lung, douăsprezece-paisprezece ore de mers în pas domol.

Purta o haină neagră, de modă burgheză, şi

I E vorba de *Confesiuni,* care au fost tipărite abia după moartea Iul Rousseau.

ciorapi tot negri. îşi luase doar strictul necesar într-o raniţă şi toiagul, cu care se deprinsese de cînd cutreierase cu piciorul Elveţia, patria sa. Străbătu astfel străzile Parisului
— un om firav, la şaizeci şi şase de ani, puţfoi adus de spate, dar iute de picior şi călcînd voiniceşte. Ii era dor gă vadă copaci neîntinaţi de praf şi duhori, voia să stea **de vorbă, în mijlocul naturii neîngrădite, cu apa rîurilor şi a pîraielor, cu vîntul ce adie printre ramuri, cu propria sa inimă şi cu Dumnezeu, li era dor să părăsească Parisul, vedea în fiecare parizian un duşman. Plecarea lui de acum era, de fapt, o fuga.**

Dar cînd ajunse la marginea oraşului îşi încetini pasul. Un gînd care-1 chinuise fără încetare în ultimele zile, fără ca el să-i fi îngăduit să se formuleze în cuvinte, devenea mai limpede acum, punea stăpînire pe el, îl copleşea. încă nu putea pleca. Nu-i era îngăduit să părăsească oraşul blestemat fără să i se mai fi adresat o dată în numele marii sale cauze.

în anii aceştia grei petrecuţi la Paris scrisese o carte : *Rousseau îl judecă pe Jean-Jacques.* **In sinea lui numea cartea aceasta** *Dialoguri*[t]*,* **căci în ea stătea de vorbă cu sine însuşi, acuzîndu-se, apărîndu-se, sfîşiindu-şi inima. Cartea nu era hărăzită contemporanilor, ea trebuia să le arate urmaşilor cu cîtă perfidie absurdă îl dispreţuise şi-l persecutase lumea ce-i fusese contemporană.**

Dar pătimise multe cu manuscrisele sale. Prieteni prefăcuţi le copiaseră în taină şi le publicaseră denaturate, schimbînd unele fraze în contrariul lor, ca să-l ponegrească. Marea operă prin care se justifica trebuia ferită de o asemenea soartă. Ce se întîmpla dacă şi omul la care se ducea acum, dacă şi acest Girardin se dovedea necinstit, un duşman' ascuns, gata să-i fure manuscrisul ? Nu era el dator, faţă de sine însuşi şi faţă de omenire, să caute un adăpost mai bun pentru cartea sa ?

Gîndurile neclare din ultimele zile i se

limpeziră, devenind un plan. Trebuia să se adreseze înseşi providenţei. Trebuia să-i pretindă ca din necunoscut să-i fie trimis un om căruia el să-i poată încredinţa opera. Iar dacă soarta nu-i va îngădui să găsească un astfel de om, atunci trebuia să predea manuscrisul lui Dumnezeu să-l depună pe altarul lui.

Această întreprindere pretindea însă un nou op, amplu, periculos. Ar fi putut să se. întoarcă la locuinţa lui, se temea însă că Therese şi mama ei vor încerca să-l facă să renunţe la planul acesta, şi era epuizat, nu mai avea

putere să înceapă o nouă ceartă. Unde putea găsi el, cel hăituit din toate părţile, un om care să-i dea ajutor şi adăpost, fără a-1 supune unui interogatoriu?

Ii veni în minte unul singur, pe care nu-1 vedea decît arareori, care nu era curios din fire, un om cu o figură simplă, cinstită; se numea Franţois Ducis[x], scria tragedii şi dovedise că are o inimă înţelegătoare pentru nenorocirile lui Jean-Jacques.

La el deci se duse Jean-Jacques în taină. 11 rugă să-l adăpostească pentru o noapte, două, fără să povestească nimănui nimic. Şi nici el să nu-1 tulbure. Apoi îl rugă să-i dea hîrtie, cerneală şi pene. Ducis făcu întocmai, fără multe vorbe.

Jean-Jacques se apucă de treabă. Se adresa într-un pamflet înflăcărat tuturor francezilor care mai iubeau dreptatea şi adevărul. „De ce — se plîngea el — de cincisprezece ani, eu, un om singur, părăsit, sînt mereu înjosit, luat în rîs, greşit înţeles, jignit, fără să pot afla vreodată pricina ? De ce sînt eu singurul care nu ştiu ce învinuiri mi se aduc şi de ce anume ? Francezi! Aţi fost induşi în eroare, o eroare care nu va înceta decît o dată cu viaţa mea !“ Ceea ce scria acum izvora dintr-o inimă sinceră, deznădăjduită, dar repeta acelaşi lucru, mereu cu alte cuvinte, obscure, încîlcite, aşa îneît cine nu cunoştea îndeaproape opera, firea şi viaţa lui Jean-Jacques cu greu le putea înţelege.

Modifică textul apelului, îl făcu mai dens, mai amplu.

Il copie de multe ori, sub formă de foi volante. Lucră toată ziua. Scrise şi în timpul nopţii, la lumina luminării. Numără foile scrise; erau treizeci şi şase. Destule desigur pentru a înfrunta soarta şi a găsi cititorul potrivit pentru marea sa operă.

Părăsi locuinţa lui Ducis tot atît de tainic precum venise. Foile volante le vîrî în buzunare şi în manşetele hainei ; iar opera de auto

justificare, *Dialogurile,* **o purta din nou în raniţă.**

Se îndreptă spre grădina Luxembourg. Alese, acolo, într-o alee lăturalnică, liniştită, o bancă. Scoase din buzunare foile, iar din raniţă manuscrisul cel mare, învelit în hîrtie de împachetat. Şedea pe bancă, la umbră, un bătrînel firav, sfrijit, cu faţa suptă şi zbîrcită, cu umerii aduşi, avînd lingă el *Dialogurile* şi foile volante, acele apeluri deznădăjduite către omul care să-l înţeleagă. Urmărea cu ochii petele jucăuşe de soare, sub frunzişul ce unduia, se bucura de adierea uşoară a acestui început de vară, îşi aduna puterile pentru marea încercare.

îi cercetă pe cei care se plimbau. Se pricepea la fizionomii. Dacă ar trece unul pe care l-ar socoti receptiv, i-ar întinde apelul şi, dacă cititorul s-ar arăta mişcat, i-ar încredinţa manuscrisul, să-l păstreze pentru posteritate.

Trecătorii erau rari. Dar păşeau încet, alene, se plimbau purtaţi de gîndurile şi de visele lor, aşa încît Jean- Jacques avea timp să-i cerceteze cu luare-aminte.

Iată că veneau cîţiva inşi. Nici una din fizionomii nu-1 lăsa să creadă însă că ar putea-o ilumina. Dar nu-i mai era îngăduit să şovăie, nu avea voie să dea înapoi, trebuia, în sfîrşit, să încerce !

Se apropia un om mai în vîrstă, care păşea agale. Avea o faţă prietenoasă, şi în clipa aceea nu era nimeni prin apropiere. Jean-Jacques se îndreptă spre el şi-i întinse o foaie. „Luaţi-o, vă rog, *monsieur,* citiţi-o !“ spuse el cu vocea lui joasă, plăcută. Domnul cel bătrîn nu prea ştia ce să creadă despre omul acesta ciudat. „Cît costă ?“ întrebă el prudent. „Citiţi-o, *monsieur,* asta-i tot ce vâ cer, stărui Jean-Jacques. Faceţi asta din omenie, din echitate !“ Bătrînul începu să citească, puţin neîncrezător. „O, voi, cetăţeni ai Franţei, citi el, cetăţeni ai acelui popor care a fost cîndva atît de demn de a fi iubit şi atît de blajin, ce s-a ales de voi !“ «Ah, îşi spuse el, o fi de bună seamă unul din filozofaştrii, din exaltaţii aceia

care vor să schimbe Franţa şi lumea !» Mai citi puţin. Apoi, deoarece el însuşi era filozof, dar cu măsură şi cu simţ critic, îl dăscăli pe Jean-Jacques : „Dragă prietene, ai scris aici nişte năzbîtii. N-ai asimilat ce ai citit. Studiază mai întîi cărţi simple, istorie, geografie. Iar apoi, cînd vei fi pregătit, poţi să încerci să citeşti cîte ceva de Voltaire sau Rousseau.“ „Citiţi, cel puţin pînă la capăt", se rugă Jean- Jacques, timid. Dar bătrînul se săturase de omul acesta şi de fiţuica lui. „Mulţumesc, prietene, spuse el şi-i dădu foaia înapoi, m-am lămurit.[11] Şi se îndepărtă calm, dar grăbit.

Jean-Jacques se aşează, respiră adînc, închise ochii. îşi făcu din nou curaj. Trecu o doamnă tinără. Totdeauna femeile îl înţeleseseră mai bine ca bărbaţii. Aceasta îşi purta umbreluţa frumos, firesc ; sub umbreluţă se zărea o faţă gingaşă, sensibilă. Sigur că a citit *Noua Heloîse* şi că a plîns, sigur că ideile lui i s-au întipărit în inimă. Jean- Jacques se apropie de ea. „Sînt un om nefericit, *madame".* spuse el cu o voce înceată, caldă, şi cum ea, stînjenită, voia să treacă mai departe, continuă : „Nu mă lăsaţi, *madame !* Vă implor în numele tuturor fiinţelor chinuite !“ Doamna îşi încetini pasul. „Vă rog, citiţi, stărui Jean* Jacques, şi vă veţi da imediat scama : în aceste rînduri vorbeşte un om care a îndurai suferinţe şi nedreptăţi nemaiauzite ! Băruiţi-mi zece minute, vă implor ! Vă rog, citiţi, *madame* /“ şi-i întinse o foaie. Doamna se oprise. Intr-adevăr, citise *Noua Heloîse,* era impresionabilă ; omul acesta, deşi evident decăzut, părea interesant, într-un fel o mişca şi vocea lui. Dar avea aici, în Luxembourg, o întîl- nire cu un prieten căruia nu-i putea dărui decît douăzeci de minute şi oare nu era chiar el cel care se arăta acum acolo ? „Liniştiţi-vă, *monsieur,* liniştiţi-vă !“ spuse ea pe un ton de consolare, fără să ia foaia.

Şedea fără vlagă pe bancă. Ce frumos ar fi să plece, să părăsească acest Paris obtuz, nesimţitor ! Dar nu, încă nu se putea da bătut! O ultimă dată trebuia să facă apel la marele oraş.

Venea un tînăr care citea, probabil un student. Să încerce şi cu el. Tinerii, a căror inimă nu e încă împie-

trită, a căror sensibilitate nu e încă pervertită, îl înţelegeau mai bine decît bătrînii. Se năpusti asupra tînărului. Speriat, acesta îşi întrerupse lectura şi-l privi uluit pe bătrînul prost îmbrăcat. „Citiţi, dragă *monsieur,* citiţi!“ îl imploră bătrînul şi-i întinse o foaie. Studentul n-avea nici douăzeci de ani, dar era parizian, cunoştea lumea şi credea că bătrînul îi oferă desigur o reclamă pentru vreun leac băbesc sau pentru un bordel. „Bine, bătrîne, dacă ţii neapărat", spuse el, puţin batjocoritor, şi luă fiţuica. Citi. Textul era exaltat, stilul influenţat de Jean- Jacques ; nu era limpede ce voia. ÎI privi pe bătrîn, care

stătea în faţa lui aşteptînd, implorînd, stăruind. Ce ochi ciudaţi, arzători avea ! Dar acesta era... „Scuzaţi-mă, spuse el şovăind, nu am cinstea să vorbesc chiar cu *monsieur* Jean-Jacques ?“ Jean-Jacques se fîstîci, se sperie, roşi. „Dar, desigur, dumneavoastră sînteţi Jean-Jacques ! strigă studentul. Ce fericire neaşteptată ! Şi întrebă emoţionat : îmi îngăduiţi să păstrez acest manuscris ? “

Doi tineri se opriseră, atraşi de gesturile exaltate ale studentului şi de purtarea sperioasă a bătrînului. „E Jean-Jacques, le spuse studentul. Jean-Jacques Rousseau !“ Apoi ceilalţi strigară : ,,E într-adevăr Jean-Jacques Rousseau ! Şi abia ieri s-a scris în ziar că e bolnav şi că nici nu se află în oraş !“ Oamenii începură să se adune, se auzeau şoap'te, Jean-Jacques fu înconjurat. Alergă îngrozit înapoi la bancă, îşi adună în grabă foile, vîrî manuscrisul la loc în raniţă. Lumea se îmbulzea în jurul lui. El implora : „Domnilor, doamnelor, lăsaţi-mă să trec ! Lăsaţi-mă singur ! Am treburi care nu suferă amînare, deosebit de urgente !“ Şovăiră, îi dădură cu greu drumul, îl urmară un timp, se răzleţiră.

Intr-adevăr, avea treburi care nu sufereau amînare. Dacă oamenii l-au respins, se va întoarce, aşa cum îi poruncise vocea sa lăuntrică, către creatorul său, către Dumnezeu, apărătorul celor oropsiţi, păzitorul adevărului şi al dreptăţii. îi răsuna în inimă un verset din *Biblie :* „O, Doamne ; primeşte-mă în mîinile tale, dar în mîinile oamenilor nu mă lăsa să cad !“ Şi, fără să vrea, în timp ce se îndrepta spre lăcaşul Domnului, muzicianul şi scriitorul din el formulau fraza cu mereu alte cuvinte, sonore, impresionante.

Ajunse la pod. Biserica Notre-Dame se înălţa înaintea lui, străveche şi cenuşie. Trecuseră treizeci şi şase de ani de cînd o zărise pentru prima oară, de atunci fusese de nenumărate ori în catedrală, cunoştea întocmai ceremonialul şi riturile. Se gîndise că în această zi biserica are să fie pustie. Acolo, pe altarul principal al catedralei, cel mai nobil dintre domuri, voia să-şi depună opera.

Ca întotdeauna, priveliştea domului, puternic şi totodată delicat, îl umplea de linişte şi smerenie.

Străbătu piaţa. Se simţea de parcă avea să pătrundă în întunecimea mîngîietoare a unei păduri umbroase.

Intră în biserică printr-o uşă lăturalnică. Se îndreptă spre altar, plin de respect, cu paşi smeriţi, ca un pelerin.

Inima încetă să-i mai bată. Altarul era încuiat. Niciodată în cei treizeci şi şase de ani nu găsise sîmbăta altarul zăvorit. In ziua aceea gratiile se ridicau nemiloase în faţa lui. Se întîmplase o minime înspăimîntătoare. Dumnezeu nu-i primea justificarea. întocmai ca oamenii. Dumnezeu îl respingea !

Părăsi catedrala, păşind necuviincios de repede. Alergă pe străzile Parisului de parcă ar fi fost fugărit, îndrep- tîndu-se spre marginea oraşului; voia să ajungă la ţară, departe de oameni.

ÎNAPOI, LA NATURA

Totuşi, mai trecu timp pînă să găsească singurătatea pe care o căuta. Căci aici, în imediata apropiere a Parisului, ţinutul era brăzdat în lung şi în lat de drumuri şi poteci, mişuna de drumeţi care călătoreau pe jos, călare ori în căleşti.

Chiar şi atunci cînd ajunse într-o zonă mai liniştită, tot nu avu parte de singurătate. Deşi mai rar, încă mai întîlnea drumeţi ; îl tulburau călăreţii şi trăsurile. Fusese o vreme cînd obligaţiile şi treburile îl siliseră şi pe el să facă pe domnul şi să călătorească cu poştalionul, cu bagaje, potrivit rangului său. O dată cu el urcaseră în poştalion grijile mici şi mari, dorinţa de a se feri de ceilalţi călători şi totodată teama de a nu-i stinjeni ; nu simţise atunci nimic altceva decît dorinţa de a ajunge mai repede. Cu cît mai bine îi era acum şi cît de liber se simţea ! Nu-i păsa cînd avea să sosească la Ermenonville, mîine, poi- mîine sau peste trei zile şi, foarte curînd, de îndată ce va scăpa de oameni, avea să guste bucuria izvorîtă din faptul că se mişca, din variaţiile pe care i le oferea drumul, din frumuseţea naturii.

Acum oraşul rămăsese definitiv în urmă. Părăsi

şoseaua, alese o potecă îngustă, apoi alta mai îngustă. Rătăci prin cîmpii şi în păduri. Curînd şi disperarea lui se prefăcu într-o resemnare aproape consolatoare.

Se aşeză pe o buturugă, la margine de pădure. Se odihni.

Ce plăcut era să fii singur ! Dacă priveai oamenii de la distanţa, slăbiciunile lor păleau. Nu cereai de la ei calităţi pe care, din păcate, nu le aveau. Ce bine că însăşi firea sa îl ducea mereu înapoi la natură, spre acele lucruri „neînsufleţite" care-i umpleau inima de încîntare şi de simţiri minunate ! Ce repede se risipeau frămîntările şi deznădejdea în liniştea naturii! Oamenii proşti spun că numai cei răi fug de aproapele lor. Dar adevărul este cu totul altul. Cînd e singur, omul rău se simte ca-n iad ; pentru omul bun singurătatea e raiul.

încet, gîndurile i se răzleţiră. Se cufundă în acea visare dulce, tristă, ce nu mai era decît imagini şi muzică. Se contopi cu peisajul înconjurător, cu copacii, cu muşchiul, cu gîndacii şi furnicile, deveni o parte a pădurii, în el nu mai erau decît sentimente. Se eliberase de povara gîn- dirii sterile, a vorbei deşarte; obligaţia apăsătoare de a scrie se pierduse undeva, departe.

Restul zilei se lăsă călăuzit de instinct şi inspiraţie ; se orienta numai aproximativ în direcţia Ermenonville şi nu se ferea de ocoluri lungi şi repetate.

Se lăsă seara, şi Rousseau hotărî să doarmă sub cerul liber, cum mai făcuse de atîtea ori. Se întinse pe muşchi, sub un copac. Zărea printre ramuri cerul înalt, mai întîi palid, apoi mai întunecat. Nu mai ardea de dorinţa disperată de a dovedi oamenilor nepăsători, împietriţi cît de curată îi este inima şi ce greşit îl judecau ei. Adormi uşor, cu inima voioasă.

Astfel rătăci şi ziua a doua, şi în ziua următoare, fără nici o ţintă şi totuşi sigur de ţinta lui. Abia a treia zi ajunse, calm şi liniştit, în sqtul Ermenonville.

Poposi la hanul „La castani". Se aşeză în grădină, la una din mesele de lemn, pe care nu era aşternută nici o faţă de masă. în jur se vedeau flori de ţară, un

pîrîiaş. Hangiul se înfăţişă îmbrăcat ţărăneşte, simplu, numai în cămaşă şi pantaloni, şi pe cap cu o bonetă. îl cercetă ne- tftingherit, prieteneşte pe călătorul plin de praf, cu faţa nerasă şi-l întrebă ce doreşte. Jean-Jacques ceru să-i aducă o omletă şi vin. Pe şosea trecu preotul, citind din breviar. Hangiul şi Jean-Jacques îl salutară. „Bună ziua, jupîn Maurice, bună ziua *monsieur",* răspunse preotul. Hangiul aduse cele comandate. Jean-Jacques mîncă cu plăcere omleta şi bău cu înghiţituri încete vinul auriu. Hangiul flecărea. Deodată, i se păru că observă ceva deosebit pe figura străinului. Se ridică de pe scaun, îşi scoase boneta şi întrebă, emoţionat, dacă domnul nu era marele Jean-Jacques Rousseau. Jean-Jacques, puţin stîn- jenit, recunoscu că el era. Jupîn Maurice povesti că citise de şapte ori opera lui, pagină cu pagină, şi de şapte ori îl emoţionase. De altfel, *monsieur* era aşteptat la castel cu nerăbdare şi cu cea mai adîncă veneraţie.

Lui Jean-Jacques îi părea rău că se sfîrşiseră frumoasele, leneşele zile ale anonimatului său.

Jupîn Maurice o trimise pe fiica lui cea mică la castel, cu ştirea că oaspetele multaşteptat sosise. Copila îl întîlni pe marchiz în parc, înconjurat de lucrători şi grădinari. El îşi exprimă zgomotos bucuria, o sărută pe mica emi- sară pentru vestea adusă şi porni de îndată după Jean- Jacques.

Cu adevărat, acolo, sub castanii hanului, se afla cel mai mare gînditor pe care-1 zămisliseră ţările de limbă franceză de la Montaigne şi Descartes încoace şi stătea de vorbă cu jupîn Maurice, ca de la egal la egal ; aşa va fi stat de vorbă Socrate cu un om de pe stradă, sau chiar cu un sclav. Marchizul fu copleşit de emoţie. Apropiindu-se de Jean-Jacques, puse bastonul deoparte şi exclamă: ,,îngăduiţi-mi, prea vestite !" şi-l îmbrăţişă. Dîndu-se cu un pas înapoi, adăugă solemn şi emoţionat : „Fiţi binevenit la Ermenonville, Jean-Jacques Rousseau !"

Apoi îl conduse pe Jean-Jacques spre casa în care avea să locuiască deocamdată. în plimbarea prin parc, Jean- Jacques îşi dădu de îndată seama că peisajul fusese creat după descrierile lui. Se opri şi,

privindu-1 pe Girardin drept în faţă, cu ochii lui frumoşi şi expresivi, spuse : „Acesta este peisajul meu, peisajul Juliei mele“. Marchizul fu năpădit de bucurie, dar răspunse cu simplitate : „Da, *monsieur* Jean-Jacques, am făcut o modestă încercare de a imita peisajul dumneavoastră".

Ajunseră în faţa pavilionului de vară. Aici Girardin îi spuse : „Vă rog să acceptaţi acest pavilion pînă săptă- mîna viitoare. O altă locuinţă simplă, dar concepută cu

dragoste, e pc cale de a fi terminată, o căsuţă de munte ca în patria dumneavoastră, *un chalet suisse,* în care sper că vă veţi simţi bine ani de-a rîndul." Jean-Jacques cercetă din ochi pavilionul, copacii înalţi care-1 înconjurau, gardul de lemn, pîriul cu podul rustic, cascada cea mică. întinse marchizului mîna. „Vă mulţumesc, *monsieur,* spuse el. Hoc *erat in votis.* Aşa mi-am dorit-o."

Girardin ardea să-i spună multe, multe de tot lui Jean-Jacques, dar se stăpîni. Scoase doar din buzunarul hainei o cheie foarte mare şi complicată. „E o cheie, prea- onorate, declară el, care vă va deschide toate porţile şi uşile de pe proprietatea mea. Iar acum vă las pe seama doamnelor*, adăugă el repede şi se îndepărtă, ca să nu-şi stingherească oaspele cu manifestările emoţiei sale.

Jean-Jacques intră. O zări pe Therese. Simţi cît de mult îi dusese lipsa în timpul ultimelor, îngrozitoarelor zile din Paris ; ea era scutul lui împotriva lumii ostile, singurul om de pe lume în prezenţa căruia i se părea a fi la adăpost. încet, se aprinse şi în ochii ei calmi o mică licărire. Jean-Jacques o îmbrăţişă. Ea nu-1 întrebă din ce pricini întirziase atit de mult. Era vădit bucuroasă că, în sfîrşit, sosise.

Cercetă din ochi noua locuinţă. Mobilierul era cel obişnuit, pe care-1 îndrăgise. Iată scaunele simple de lemn, cu fund de paie, clavecinul cu si bemol-ul vcşnic stricat, iată scrinul şi dulapul. Prin perdelele drapate, îmbietoare, albastru cu alb ale alcovului, zări paturile cu cuverturi în aceleaşi culori. Iată masa de lucru cu tot dichisul pentru scris, şabărul cu care obişnuia să şteargă notele. Iată sipetul cu manuscrisele. Pe cămin, în faţa oglinzii, stăteau cana şi ceştile. Pe pereţi atîrnau gravurile lui ; aici, pădurea de la Montmorency colo, cerşetorul olog pe care-1 hrănesc copiii. In biblioteca de nuc se aflau cărţile şi notele sale. Şi dincoace, colivia cu cei doi canari. Femeile făcuseră o treabă bună, aşezaseră mobila la fel ca în locuinţa de la Paris. Dar cu cît arătau mai prietenoase aici încăperile şi lucrurile ! La Paris, pe prichiciul ferestrei stăteau cîteva biete ghivece cu flori. Aici, prin ferestrele mari se zăreau de

pretutindeni copacii şi tufişurile, se

[1] In pădurea Montmorency, în apropiere de Paris, a locuit Rousseau Intre anii 1755—1757.

auzea murmurul pîrîului, odaia se contopea cu peisajul. Da, alegînd acest Ermenonville, Therese se dovedise din nou o unealtă a providenţei. Aici îşi va petrece ultimii ani, într-o fericită izolare.

Era pe inserate, prin fereastră pătrundea răcoarea. Therese îi despacheta raniţa. El îşi rîndui manuscrisul alături de celelalte, în sipet. Apoi se aşează pe scaunul lui preferat, scaunul cel mare de lemn, cu fund de paie şi rezemătoare pentru braţe. Se desfăta gustînd liniştea noii sale locuinţe.

O ciocănitură discretă, scurtă îl făcu să tresară. După primirea modestă, respectuoasă pe care i-o făcuse marchizul, sperase că cei de la castel îl vor lăsa în pace. Dar iată că tot năvăleau peste el. In timp ce Therese dădu fuga la uşă să deschidă, el se ridică nemulţumit de pe scaun şi, întorcîndu-se cu spatele la uşă, se apropie de fereastră, să privească natura.

Therese deschisese uşa şi ieşise în faţa casei. Cînd se întoarse, îl zări pe Jean-Jacques desfigurat de teamă şi groază. „Ce s-a întîmplat ? Ce ai ?“ îl întrebă ea.

El nu răspunse.

In fereastră se ivise un cap, un cap vulgar, duşmănos, cu ochi apoşi, răi, cu păr blond-roşcat şi un nas turtit, cu nări mari. Capul îl cercetase rînjind. Va să zică fusese descoperit, duşmanii îşi aveau şi aici iscoade !

Therese era obişnuită cu tăcerea lui cînd avea asemenea accese. Ridică din umeri şi aduse în cameră ceea ce găsise în faţa uşii : un coş cu fructe, friptură rece, prăjituri şi alte dulciuri. Ii spuse că erau desigur un semn de bun venit din partea marchizului, şi fuseseră aduse de slujitorul care le stătea la dispoziţie; omul primise poruncă să nici nu se arate în casă.

încetul cu-neetul, Jean-Jacques se calmă şi, cînd coborî bătrîna *madame* Levasseur şi-i ură bun venit, nu i se mai citea pe faţă cit fusese de indispus.

Petrecu o noapte liniştită.

Ziua următoare se sculă foarte devreme, cum obişnuia la ţară. Therese pregăti un dejun simplu, cafea, lapte, pîine şi unt. Bătrîna mai dormea. Mîncau şi vorbeau alene despre lucruri obişnuite.

Văzîndu-1 într-o dispoziţie atît de bună, îl întrebă cum o ducea cu sănătatea. Suferea, încă din prima tinereţe, de o boală a băşicii udului, care-i pricinuia adesea dureri mari, retenţii dureroase de urină. De multe ori faptele sale fuseseră determinate de această boală. Ii **era** ruşine să pomenească de suferinţa lui, chiar doctorul Lebegue aflase cu greu amănunte. Numai faţă de Therese vorbea deschis, ei îi era dat să asculte văicărelile şi blestemele lui, pe ea o lăsa să-l îngrijească. Deşi emoţiile puternice îi provocau de obicei crize, Therese află cu mulţumire că de astă dată boala îl iertase chiar şi în zilele întunecate de la Paris.

Apoi, după ce mîncă, îşi luă bastonul şi porni să cerceteze lumea în care avea să trăiască de aci înainte.

Se lăsă bucuros amăgit de varietatea parcului. Avea de toate — cîmpie, pădurice şi mărăciniş, codru bătrîn, stînci singuratice şi boschete fermecătoare. Era un peisaj care se străduia, în chip copilăros şi inventiv, să amintească locurile unde îşi petreceau viaţa oamenii din cărţile sale, iar fantezia lui transforma uşor parcul, cu graţia lui plină de ingeniozitate, în ţinuturile acelea în care îndurase atîtea dulci suferinţe şi sfîşietoare pasiuni.

O potecă îngustă, şerpuitoare ducea spre o colină împădurită. La jumătatea drumului întîlni un loc sterp, presărat cu pietre şi stînci. Se mai afla aci o colibă primitivă din bîrne. Jean-Jacques se aşează pe o piatră. Priveliştea se întindea umbrită şi plăcută spre un lac mic, iar dincolo de el, pînă departe, se vedeau dealuri împădurite.

Coborî şi porni de-a lungul lacului cu luciri mate. La mal erau trase bărci îmbietoare, pe o limbă de pămînt 6e ridica, înaltă, masivă şi impunătoare, o salcie, cu ramurile plecate deasupra apei. De partea cealaltă era o insulă mică. Jean-Jacques o îndrăgi de îndată: frunzişul tremurător al plopilor înalţi se

oglindea în apă. Sub crengile dese ale sălciei, care se mişcau necontenit, se vedea o fîşie îngustă de iarbă. Acesta va fi locul potrivit pentru dulcea trîndăvie ce-i era atît de dragă, pentru simţăminte molcome, de duioasă tristeţe, pentru visări melancolice.

Merse mai departe. Urmă cărări ce se pierdeau în desiş. Ajunse la marginea parcului, acolo unde trecea pe
nesimţite in natură liberă, în cîmp deschis, în pădur© deasă.

Porni înapoi spre castel. Nimeri între copaci bătrîni, îmbrăcaţi în iederă, care fuseseră lăsaţi să putrezească şi să se descompună în picioare. Pretutindeni în jur, cioturi acoperite de muşchi. Ramuri bătrîne se încîlciseră, alcătuind un acoperiş de frunze. Pădurea aceasta străveche, fermecătoare şi luminoasă, era presărată de flori, soarele şi umbra se împleteau gingaş şi straniu pe muşchiul care acoperea pămîntul.

Jean-Jacques merse de-a lungul unui pîrîiaş ce stră- bătea pădurea. Copacii se răriră, se ivi o pajişte în pantă lină. De cealaltă parte a pajiştii, la marginea ei, nişte dulgheri ridicau o căsuţă. Ghici de îndată că era pentru el. era casa rustică, acel *chalet suisse* despre care-i vorbise gazda. Nu-i putea deosebi prea bine pe oamenii de acolo, dar i se păru că printre ei îl zăreşte pe marchiz şi apoi văzu cum acesta pleacă, retrăgîndu-se discret pentru că sosea el, Jean-Jacques. Zîmbi, mişcat de atîta grijă.

Se aşeză pe un ciot de copac şi privi cum se ridica căminul plăcut al bătrîneţilor sale pe un petic de pămînt ce fusese transformat într-un peisaj din *Noua Heloîse.* Anii i se învălmăşiră în minte, trecutul îndepărtat şi senin, prezentul plin de visare, presimţirea unui viitor liniştit în această căsuţă.

Şezu multă vreme aşa, desprins de toate, fără dorinţe, fericit. Soarele se înălţă ; Jean-Jacques pierduse noţiunea timpului.

Cînd se întoarse la pavilionul de vară, friptura se uscase. *Madame* Levasseur bombănea. Therese nu

bombănea, dar se vedea cît îi părea de rău că se prăpădise bunătate de mîncare.

FERNAND, DISCIPOLUL

Madame Levasseur îl anunţă plină de mîndrie pe marchiz că şi-â convins ginerele să vină în ziua următoare să cineze cu *monsieur* de Girardin. Nu fusese treabă uşoară.

Madame Levasseur minţea. Jean-Jacques, mişcat de cele văzute la acel *chalet suisse,* şi încă şi mai mult de discreţia plină de atenţie a lui Girardin, spusese, fără ca ea să intervină, că în seara următoare avea să-i facă o vizita marchizului.

La castel domnea o emoţie sărbătorească. Preceptorul lui Fernand, *monsieur* Gerber, un alsacian timid, nu era mai puţin emoţionat ca ceilalţi. Cu voia tatălui său, Fernand trimise un curier la Latour; căci nu se putea ca Gilberte să nu ia parte la acest minunat eveniment.

Jean-Jacques fu întîmpinat la poarta principală. Era îmbrăcat cît se poate de îngrijit, cu o sobrietate burgheză, iar purtarea lui era simplă, prietenoasă. îl salută cu căldură pe Fernand, iar pe Gilberte şi pe *monsieur* Gerber, pe care încă nu-i cunoştea, îi cercetă cu luare-aminte. Ba se şi apropie de ea, s-o vadă mai bine, fiindcă era miop, deşi cînd doctorul Lebegue îl sfătuise să poarte ochelari sau un lornion, refuzase indignat. Declarase că jiatura ştia ce face cînd slăbea vederea unora şi că nu trebuia nimeni să încerce să fie mai deştept decît ea.

în întîmpinarea oaspelui venise şi un prepelicar irlandez roşu, nu prea mare, un animal frumos, cu părul lung. Căţeaua sări veselă la Jean-Jacques, lătrînd bucuroasă şi gudurîndu-se în jurul lui, arătînd cît de mult îi plăceau mîngîiierile şi vorbele musafirului. „Tata mi-a adus-o pe Lady din Anglia", îi spuse Fernand. „V-a adus o căţea deosebit de frumoasa", răspunse Jean-Jacques zîmbind şi arătîndu-şi priceperea.

Castelul Ermenonville era bine mobilat, cu gust,

fără fast exagerat. Pe Jean-Jacques îl impresionă mai ales camera de muzică, numeroasele ei instrumente, pupitre şi note.

începu să povestească despre plimbarea făcută prin parc şi, în prezenţa întregii societăţi, lăudă parcul — vai, cum mai batea inima marchizului! — exprimîndu-se ca un cunoscător. Văzuse totul, reţinuse multe inscripţii. Aminti şi despre *chalet suisse,* denumind el însuşi peisajul „paradisul meu din Clarens".

După-masă, cînd marchizul îl întrebă dacă nu vrea să facă puţină muzică, se aşeză fără mofturi la clavir, se
arătă încîntat de frumosul instrument, cîntă, acompaniin- du-se singur, *Ce lungă-mi pare aşteptarea* şi *Iubiţi! La cincisprezece ani iubiţi!* precum şi alte cîteva cîntece populare, scurte, gingaşe, naive, pe care le armonizase; avea o voce profundă, puţin obosită, dar plină de simţire.

„Destul, spuse el în cele din urmă şi, adresîndu-se lui Girardin, urmă : Ar fi frumos dacă am asculta acum o voce tînără.“ „Rugaţi-o pe *mademoiselle* de Latour, tată“, îndrăzni Fernand să propună. Tatăl, deosebit de bine dispus, răspunse : „Dacă doreşti, conte", şi se înclină în faţa Gilbertei.

Gilberte era puţin decepţionată de Jean-Jacques. Socotea îmbrăcămintea lui voit burgheză o dovadă de afectare iar cînd Jean-Jacques venea aproape de tot de interlocutorul lui şi se zgiia la el, tînăra fată abia putea să-şi stă- pînească risul. Nu rostise nici măcar o singură frază semnificativă. Celebrul om n-o impresiona de loc.

După ce marchizul o invită să cînte, îl întrebă fără sfială pe Jean-Jacques dacă nu e dispus să cinte cu ea duetul compus de el *In adîncul unei văi fericite.* Maestrul, puţin mirat de atita lipsă de respect, cercetă atent, cu ochii lui miopi, pe copila aceea înaltă şi proaspătă. „Azi nu mai cînt, *mademoiselle“,* spuse el cu răceală.

Urmă o clipă de tăcere stînjenitoare. Gilberte nu se simţi jignită; făcu ceea ce i se ceruse, luă lăuta şi

cîntă.

Cîntă cîntecul regelui Henric[I] şi al frumoasei Gabrielle, un fel de cîntec soldăţesc, care devenise oarecum un imn al castelului Ermenonville. Henric al patrulea, Henric cel Mare, îl vizitase de multe ori pe prietenul şi camaradul său de arme De Vie, stăpînul castelului Ermenonville, însoţit de frumoasa sa prietenă Gabrielle d'Es- tree. Turnul în care locuise ea, *la tour de Gabrielle,* se păstrase bine ; amintiri despre Gabrielle şi regele Henric se găseau pretutindeni prin castel. Gilberte cîntă deci:

„Cînd *venea de la* războel,
Henric, bunul nostru rege,
N-avea preget, la *castel,*
Loc de tihnă a-şi *alege.*
Cu frumoasa Gabrielle
Petrecea, se înţelege,
Şi, cînd ne-aviintim de el,
Ne bucurăm ţi *azi în lege!...“*

Jean-Jacques nu făcu nici o apreciere. Lui Fernand îi părea rău că prietena sa, Gilberte, nu reuşise să dobîn- dească preţuirea Maestrului.

Acesta se întoarse către Fernand şi-l întrebă: „Şi dumneavoastră faceţi muzică, *monsieur ?“* Fernand răspunse ezitînd că a învăţat puţin clavir. Ceea ce trecu sub tăcere era că ar fi preferat să înveţe vioara, dar că, din anumite pricini, marchizul nu fusese de acord. Cînd descoperise că Fernand exersa în ascuns cu preceptorul său, *monsieur* Gerber, un violonist pasionat, tatăl sfărîmase vioara din motive de disciplină.

Acum, ca pentru a se justifica faţă de Jean-Jacques, marchizul îi povesti cum îl crescuse pe Fernand, după principiile romanului său pedagogic, *Emile.* Ca tînărul conte să nu se moleşească, îl pusese să facă marşuri lungi şi să înoate chiar şi iarna în lac. De asemenea, avusese grijă ca fiul său să nu fie rupt de popor, băiatul învăţase să citească, să scrie şi să socotească cu învăţătorul satului,

I Se referă la Hcnric al IV-lea (1553—1619), rege al Franţei, şl la Iubita Iul, *Gabrielle d'Estree* (1573—1599).

Philippe Harlet, laolaltă cu copiii de ţărani din Ermenon- ville, şi luase parte la jocurile lor. „Desigur că toate astea n-au făcut să fie dată uitării, continuă el, nici instruirea în domeniul artelor şi ştiinţelor. Iubitul, savantul nostru *monsieur* Gerber l-a iniţiat în studiul clasicilor şi al moralei. De. asemenea, în limga germană, pe care o posedă perfect, fiind alsacian. Făcu o mică plecăciune spre *monsieur* Gerber. Fiul meu trebuie să ştie să citeajscă şi să înţeleagă minunatele idile ale marelui Gessner ', Jean- Jacques-ul germanic, în limba în care au fost simţite şi scrise."

Dacă Jean-Jacques luase în nume de rău îndrăzneala acelei domnişoare de Latour, inimii lui capricioase îi plăcuse Fernand, care stătea timid şi îmbujorat, în timp ce domnul de Girardin vorbea despre el. „Atunci, tînărul domn conte este de zece ori mai învăţat decît mine, om bătrîn[11], glumi Rousseau. Dar mîngîind capul căţelei Lady, care-şi aţintise asupra lui ochii blînzi, umezi, îi mai spuse marchizului : „Totuşi, aş dori să-mi fie permis să contribui şi eu la educarea fiului dumneavoastră şi să plătesc astfel
o parte din chiria mea. N-am să stric ce aţi făcut, *monsieur* Gerber. Vreau numai, dacă tînărul domn va binevoi să-şi dea osteneala, să mă însoţească din cînd în cînd în timpul plimbărilor mele, să discutăm despre una sau alta, ce s-o nimeri să-mi treasră prin cap.“

Marchizul primi propunerea Maestrului cu mare bucurie şi cu cuvinte de adîncă mulţumire. Fernand era copleşit de fericire. Ii părea rău doar că Maestrul fusese atît de rece faţă de Gilberte. Cît despre ea, nu părea necăjită.

De atunci Jean-Jacques şi Fernand începură să se plimbe adesea împreună, însoţiţi de căţeaua Lady. Jean- Jacques nu se purta ca un filozof, dar chiar şi ceea ce spunea despre lucruri mărunte, obişnuite. îi părea lui Fernand a avea importanţă.

împreună cu Femand, exploră parcul şi ţinutul Ermenonville. care avea uimitor de multe ascunzişuri şi taine, Fernand îi arătă luminişul acela neştiut de nimeni,, care-1 socotea un bun al său. Jean-Jacques îi

lăudă liniştea şi izolarea şi, fără ca Fernand să-i fi atras atenţia, spuse : „Cred că luminişul dumitale are un ecou minunat", şi-l încercă de îndată, ca un copil. ..Mii de mulţumiri, dragă Fernand !“ strigă el spre pădure şi ecoul răspunse : ,,Dragă Fernand!" Era prima dată cînd Jean- Jacques îi spunea pe numele mic, şi Fernand era radios de fericire. ,,Sînt fericit, *monsieur* Jean-Jacques !“ Strigă el spre întunericul pădurii. ,,*Monsieur* Joan-Jacques !“ răspunse pădurea.

Jean-Jacques îi zîmbi prietenește. Apoi se ridică în picioare şi strigă cu vocea lui adîncă : „Libertate şi egalitate !“ „Libertate şi egalitate!“ strigă Fernand spre cealaltă parte, şi de pretutindeni se auzi acum : „Libertate şi egalitate !“ Dar de data aceasta ecoul sima confuz, deformat şi ameninţător, aşa că încetară să mai strige.

Jean-Jacques avea încredere în tineri, ei erau încă aproape de natură, îl înţelegeau. In prezenţa lui Fernand era de o voioşie copilărească. Da, uneori era mai copilăros decît Femand. Iar cînd acesta îi aduna steluţe, iarba- scatiului, laba-pisicii, plante mici, roşcate, hrana preferată a canarilor, omul acesta înăcrit, care nu accepta daruri de la nici un mare senior, mulţumea cu o bucurie vădită.

Jean-Jacques povestea cu plăcere despre natură şi viaţa plantelor, fără să folosească vreodată tonul profesoral. Botanica este o ştiinţă atrăgătoare şi, făcînd plimbări, culegeai experienţă şi cunoştinţe. Maestrul îşi întocmea un ierbar nou, o colecţie în care presa plantele pe care le găsea la Ermenonville. Fernand îl ajuta la presat. Mai tîrziu, spunea Jean-Jacques, va fi de ajuns să privească această „floră a Ermenonville-ului“, şi totul — pădurea, valea şi dealurile — i se va înfăţişa aievea înaintea ochilor.

Apoi trecea din nou, fără tranziţie, la subiecte majore. Vorbea despre limitele competinţelor statului, despre drepturile înnăscute ale omului, despre orînduirea naturală şi plină de sens a societăţii.

Pentru Fernand, prietenia ce i-o acorda Maestrul însemna împlinire şi, totodată, o mare fericire. Un singur lucru îl întrista : nu îndrăznea să-şi arate toată

bucuria faţă de Gilberte. Cît de îngrozitor de dezamăgită trebuie să fie că Jean-Jacques n-o luase în seamă! încercă s-o consoleze folosind cuvinte prudente. Dar ea nu avea nevoie de nici o consolare. Cu o mişcare a mîinii ei mari, puternice, înlătura toana moşneagului ciudat. „Pe mine mă interesează doar cărţile lui, spuse ea, citesc *Noua Heloîse* şi-i sînt recunoscătoare."

De altfel, era prea preocupată de alte gînduri. Trebuia să plece pentru cîtva timp din Latour la Saint-Vigor, frumosul domeniu de lingă Versailles al bunicului ei. *Monsieur* Robinet invitase acolo mai mulţi domni şi doamne, să le-o prezinte pe Gilberte. Avea de gînd să se ducă şi la Paris pentru o săptămînă sau două.

îi povesti cu încîntare lui Fernand despre toaletele ce i se pregăteau şi repetă în faţa lui gesturile de curte, paşii de dans, reverenţele şi o mie de alte rafinamente pe care trebuia să şi le însuşească.

Fernand îşi petrecuse şi el primii ani ai copilăriei, împreună cu tatăl său, la Curtea de la Luneville a regelui polonez Stanislav, şi chiar acum Girardinii, tatăl şi fiul, erau adesea văzuţi la Versailles şi la Paris. Dar Fernand, plin de ideile liberale ale lui Jean-Jacques, nu accepta decit în silă ceremonialul fără sens şi complicat, agitaţia scînteietoare de spirit dar fără suflet a Curţii şi a saloanelor pariziene şi rîdea adeseori cu amărăciune de ele. Găsea demn de urmat gestul lui Jean-Jacques, care, după succesul operei sale *Ghicitorul satului,* nu apăruse în audienţă la cel de al cincisprezecelea Louis \ deşi ştia că purtarea lui mîndră îl va costa pensia anuală, pe care altminteri ar fi primit-o fără-ndoială.

Gilberte nu împărtăşea antipatia lui Femand pentru saloanele pariziene şi viaţa de la Curte şi nu se ferea s-o spună ; ea se bucura la gîndul că va pleca la Paris şi la Saint-Vigor. Fernand era aproape supărat de faptul că apropiata despărţire nu-i pricinuia mai multă întristare.

Domnişoara de Latour observă acest lucru şi voi să-i facă o plăcere.

Fernand îi povestise că Jean-Jacques şedea adesea

pe malul lacului, sub salcia bătrînă şi, visînd şi meditînd, privea spre insula plopilor înalţi. Dacă cineva ar pătrunde în desişul insulei, ar putea să-l vadă fără să fie văzut. Gilberte îi propuse ca, într-o zi cînd Jean-Jacques se va aşeza sub salcia sa, ei să se ascundă pe insulă şi să cînte melodii şi cîntece compuse de Maestru.
Aşa şi făcură. Cîntară, din instrumente şi voce, duete de-ale lui Jean-Jacques şi alte melodii. Gilberte cîntă cîntecul acela, care putea fi auzit pretutindeni în Franţa, în salonul reginei, în cămăruţa croitoresei, ca şi în grajdurile ţăranilor : *„Păsărele voioase, stoluri îndrăgostite, fie-vă milă de mine, nu cîntaţi, nu cîntaţi! Iubitul care-mi era atît de drag a plecat în altă ţară. Pentru comorile Lumii Noi '■[1], el* şi-a *părăsit iubita, şi acum înfruntă moartea. De ce să caute peste ocean fericirea pe care o avea aici ?“*

Se temuse ca Jean-Jacques să nu plece supărat, căci niciodată nu puteai să prevezi cum va primi ceea ce făceai ca să-i fii pe plac. Dar el rămase locului, ascultînd.

Cînd veni data următoare la castel, povesti că auzise muzică dinspre insulă şi voci tinere cîntînd. Spuse că nu ştia dacă i se păruse sau se petrecuse în realitate, dar fusese frumos.

Fernand şi Gilberte nu-şi trădară taina. Se ţineau de mînă zîmbind fericiţi.

Două zile mai tîrziu Gilberte plecă la Saint-Vigor,

RAŢIUNE ŞI SENTIMENT

Jean-Jacques ajunsese la convingerea că *monsieur* de Girardin îi voia într-adevăr binele. Venea tot mai des, serile, la castel, de cîte două-trei ori pe săptămînă.

îi îngăduia lui monsieur de Girardin să-l întrebe despre sensul profund al anumitor pasaje din operele sale şi răspundea răbdător, uneori pe larg. Marchizul pusese să
i se lege cît mai frumos scrierile lui Jean Jacques,

poruncind sa se intercaleze în ele file albe. pe care nota lămuririle date de Jean-Jacques, adăugind de fiecare dată cu litere elegante, greceşti *„autos epha“,* adică propriile cuvinte ale Maestrului.

Girardin discuta uneori cu Jean-Jacques şi despre problemele sale personale. Intr-o seară se plînse cu amărăciune de prinţul de Conde [I], căruia căpitănia regală a vînătorilor îi recunoscuse, ca prinţ de sînge, dreptul de vînătoare pe domeniile lui Girardin. Ţăranii lui, spunea domnul de Girardin, înfierbîntîndu-se, se plîngeau de pagubele imense aduse de vînat: se întîmplase de mai multe ori ca pădurarii prinţului să tragă asupra celor care încercaseră să împiedice sălbăticiunile de a pătrunde pe ogoarele lor. Se revoltase totdeauna împotriva unor asemenea exagerări în privinţa privilegiilor regale şi mai povestea încă şi acum cu plăcere o întîmplare din timpul copilăriei lui Fernand. Cu ani în urmă, cînd prinţul anunţase că va veni să vîneze, el plecase, ca să nu fie obligat să-l salute, şi-l lăsase pe micul conte Fernand, care pe atunci avea doisprezece ani, să facă onorurile castelului. Fernand apăruse la masa prinţului abia la desert, şi cînd prinţul îi oferi din fructele cele mai alese, răspunse :

[I] Una din cele mal cunoscute familii de .feudali din Franţa, înrudită cu familia regală a Bourbonilor.

„Mulţumesc, *monseigneur,* sînt aici la mine acasă şi am luat masa.“

Lui Jean-Jacques îi plăcu povestea. Spuse că un asemenea curaj civic era mai rar decît cel militar. Fernand roşi.

într-o altă seară, cînd marchizul văzu că Jean-Jacques e deosebit de bine dispus, îl întrebă : „De fapt, ce a devenit *Constituţia poloneză* pe care aţi scris-o pentru prietenul nostru, contele Wielhorsky '? De ce nu s-au publicat decît fragmente ?“ Jean-Jacques se întunecă. „Contele nu e prietenul meu, răspunse el şi adăugă . au fost răspîndite înainte de vreme fragmente denaturate ale manuscrisului, care mi-au pricinuit noi persecuţii. Nu ştiu dacă e vinovat contele ; în orice caz, am interzis publicarea.“

I Adică America (v. nota de la pag. 36).

Jean-Jacques era însoţit de cele două femei şi, pe cînd ceilalţi tăceau stînjeniţi, bătrîna *madame* Levasseur îşi vedea netulburată de mîncare. Cunoştea dedesubturile; ea fusese cea care împrumutase pe atunci copiile manuscrisului, domnul acela polonez nu ştiuse nimic. Fusese bine plătită, iar prostănacul ei de ginere exagera, probabil, consecinţele.

între timp, Jean-Jacques continuă cu înverşunare: „Wielhorsky şi cu partizanii lui tot n-ar fi putut pune în aplicare constituţia mea. A traduce în viaţă principiile mele este o treabă grea, deocamdată irealizabilă. Am făcut
o muncă inutilă. Şi constituţia mea «corsicană» a fost o muncă zadarnică. Nu are deocamdată nici un sens, continuă el cu îndîrjire, să transpui convingerile mele politice în precepte practice. Democraţia nu se poate înfăptui prin decrete.[I]

Monsieur Gerber era timid şi vorbea arareori la masă. Dar în ziua aceea nu mai putu să taeă. „Permiteţi-mi, spuse el combativ, să-l apăr pe Jean-Jacques împotriva lui Jean-Jacques. Mii de oameni au învăţat din Constituţia *pentru statul liber Corsica* un lucru : că principiile generale ale *Contractului social* pot fi traduse în precepte clare, adaptate unei anumite realităţi."

I*mânt a Poloniei* yi astipra *reformelor proiectate.*

1
2
2

„Vedeţi doar, răspunse cu amărăciune Jean-Jacques, ce s-a ales din statul liber Corsica, ce s-a ales din constituţia mea !“

Monsieur Gerber se înflăcără : „Nici legiuirile scrise de Platon pentru Siracuza n-au fost aplicate niciodată. Totuşi, „statul[41] lui Platon trăieşte şi-şi mai exercită şi astăzi influenţa. Americanii au înţeles că învăţătura dumneavoastră este mai mult decît .o utopie frumoasă, şi sînt pe cale s-o traducă în viaţă. Va veni timpul cînd şi Franţa, cînd întreaga Europă vă va considera un Licurg [I] al timpurilor noastre !“

Fernand sări în picioare. „Aşa [va] fi '• strigă el cu căldură. Eu ştiu că aşa va fi.“ Jean-Jacques se ridică şi-i întinse mîna. „Ai dreptate, Fernand, spuse el. Oamenii vor găsi drumul înapoi, spre natură şi virtute. însă calea va fi lungă şi plină de chinuri.[II] Vorbea fără emfază ; dar vocea adîncă, bătrînească, îndurerată şi totuşi optimistă, pătrunse în inima lui Fernand.

Acum, după plecarea Gilbertei, tînărul era din ce în ce mai des împreună cu Maestrul. Ajunsese pînă acolo, încît îşi învinsese timiditatea înnăscută şi-i povestise despre Gilberte. „Dumneavoastră, *monsieur* Jean-Jacques, spusese el năvalnic, sînteţi cel căruia îi datorez totul. De cînd cunosc *Noua Helo'ise* ştiu cît de minunată poate fi viaţa şi cît de firească şi divină iubirea !“.

Jean-Jacques se uită la el îndelung, cu privirea lui suferindă, cercetătoare, înţeleaptă. „Eşti fericit, Fernand, spuse el, o vezi pe fata dumitale cu ochii fericirii. Fie s-o vezi multă vreme aşa ! Şi eu am fost odată foarte fericit, dar un suflet sensibil este un dar ceresc plin de primejdii. Cel căruia i-a fost hărăzit un asemenea suflet este o jucărie la bunul-plac al aerului şi al elementelor, soarele şi ceaţa îi hotărăsc soarta, e fericit sau trist după cum bate vîntul.[11]

învăţau să se cunoască tot mai bine sufleteşte. Şedeau adesea în pădure, unul în faţa celuilalt, bătrînul filozof cu faţa expresivă, cu buzele sensibile, cu nasul mare, puternic, cu fruntea minunat de inteligentă, şi tînărul cu ochii arzători, iar căţeaua

I Personaj legendar, despre care se spune că ar fl trăit prin secolul IIal IX-lea î.e.n. şi că ar (1 lost legiuitorul cetăţii greceşti Sparta.

Lady era întinsă la picioarele lor. Se simţeau legaţi unul de altul cînd vorbeau şi, mai mult chiar, cînd tăceau.

Desigur, existau cîteodată ceasuri în care lui Fernand
i se părea că Jean-Jacques ar dori să rămînă singur ; atunci tînărul avea obiceiul să dispară pe nesimţite.

O dată, pe cînd se odihneau în aer liber, iar Maestrul vorbea de bună seamă cu sine însuşi, nu cu dînsul, încercă din nou să dispară. Dar Jean-Jacques spuse, ridicînd privirea : „De ce vrei să fugi ?“ Şi vorbi mai departe, vorbi, în prezenţa lui Fernand, despre lucrurile cele mai intime.

De atunci făcu mai des aşa. Cugeta cu glas tare, şi prezenţa lui Fernand părea să-i fie pe plac. Se plîngea, bunăoară, că vorbeşte cea mai simplă limbă din lume, cea a inimii, şi tocmai limba aceasta mulţi nu voiau s-o înţeleagă. Din pricina interpretărilor greşite, prietenii îi deveniseră duşmani şi avusese parte de persecuţii cum nu mai îndurase nimeni. „Şi urmăritorii mei au duşmani, spuse el, dar ei au nevoie de duşmani, au nevoie de persecuţii, îi bucură lupta. Ei au o piele groasă, care se întăreşte şi se bătătoreşte de pe urma loviturilor. Pielea mea este mai puţin rezistentă, simte durerea. Prietenii mei de altădată nu înţeleg cît de mult rău mi-au făcut. Ei mă batjocoresc, mă chinuie şi, cînd ţip de durere, exclamă : «Ce sensibilitate !» Şi wim iubit, le-am fost intr-adevăr prieten, le simt lipsa ! O, cei ce se rup de mine în viaţă îmi pricinuiesc mai multă durere decît cei ce mă părăsesc prin moarte !“

Fernand tăcea, fără să se clintească, şi asculta. Deşi fusese rugat să rămînă, se simţea ca o iscoadă.

Sentimentul de compătimire faţă de Maestru îl covîr- şea. Trebuia să-şi dovedească intr-un fel dragosftea. Intr-o zi, timidul tânăr îşi luă inima în dinţi. Ii spuse, minţind stîngaci şi respectuos, că Lady, căţeaua, îl îndrăgise atît de mult pe Jean-Jacques, încît vedea în el adevăratul ei stăpîn, şi deci îl rugă pe Jean-Jacques s-o primească în pavilionul

de vară. Ii va fi de trebuinţă ; avea doar nevoie de un paznic împotriva numeroşilor săi duşmani.

Jean-Jacques primi darul zîmbind emoţionat.

Intr-o seară, pe cînd Jean-Jacques se afla la castel, iar Therese cu maică-sa rămăseseră singure, cineva bătu la uşa pavilionului de vară. Femeile erau nedumerite. In prag se ivi Nicolas.

Se înclină adînc, cu o exagerare uşor ironică. Le spuse, rînjind politicos, că domnul marchiz i-a poruncit să fie agreabil doamnelor în toate privinţele. Dar deoarece nu-i era îngăduit să se înfăţişeze în prezenţa lui *monsieur* Rousseau, nu avusese pînă acum prilejul potrivit să le întrebe de eventualele dorinţe mai deosebite. Pentru a recîştiga timpul pierdut, îndrăznea să se folosească de clipele pe care domnul filozof le petrecea la castel.

Femeile şedeau la masă, carnea aburea pe tavă. *Madame* Levasseur îl măsură pe Nicolas cu ochii ei mici şi aprigi. „Nu ducem lipsă de nimic", spuse ea. Dar Therese, cu vocea ei tărăgănată, adăugă : „E drăguţ din partea dumneavoastră că aţi venit să ne întrebaţi, *monsieur* Nicolas."

Bătrîna păstra o tăcere semnificativă ; atitudinea ei îi poruncea lui Nicolas să se retragă. Dar el rămase. O măsură pe Therese din cap pînă-n picioare cu o privire arogantă de cunoscător. Therese răspunse privirii lui. îl pofti: „Nu vreţi să mîncaţi cu noi, *monsieur* Nicolas ?“ *Madame* Levasseur spuse mînioasă : „Jean-Jacques poate veni dintr-o clipă într-alta“. Fără să-şi ia ochii de la Therese, Nicolas răspunse într-o franceză cu accent englez: „Domnul scriitor şi filozof Rousseau nu se va întoarce atît de curînd. Cina de la castel se prelungeşte cu discuţii interesante, şi domnul. marchiz are obiceiul să-l reţină pe domnul filozof şi după aceea.“ „N-aş dori sub nici un motiv, zise *madame* Levasseur cu vocea ei stinsă, ca ginerele meu să dea ochii cu dumneavoastră", şi întări cuvîntul „dumneavoastră". Nicolas, de-a dreptul amuzat, se înclină şi răspunse : „Tocmai de aceea, doamnelor, am ales ora aceasta pentru a vă face o vizită." O privi din nou pe Therese,

care, parcă împinsă de cineva, spuse : „Luaţi loc, vă rog, *monsieur* Nicolas", şi se ridică să-i aducă o farfurie şi un tacîm. Iar Nicolas zise : „Deoa-

rece mă poftiţi cu atîta amabilitate, ar fi nepoliticos să refuz"

Madame Levasseur continuă să păstreze aceeaşi tăcere duşmănoasă. Cu individul acesta nu voia să aibă de-a face. Dar Nicolas era priceput în conversaţie şi învinse fără greutate încordarea. Le spuse că umblase mult, că fusese la Londra maestru de călărie la *mister* Tattersall, cel mai vestit cunoscător de cai din lume. Toată nobilimea venea acolo, şi domnul marchiz a trebuit să cheltuiască o grămadă de bani şi multe vorbe dulci pentru a-1 convinge să părăsească acest post minunat. Uneori îi părea rău că renunţase la marea, minunata Londră pentru plictiseala şi singurătatea de la Ermenonville. Dar acum, cînd avea norocul să le fi întîlnit pe *mesdames* Rousseau, nu mai regreta nimic. Ridică paharul către *madame* Levasseur, apoi spuse, cu o privire adîncă spre Therese : „In cinstea dumneavoastră!“ şi-l goli pînă la fund. Dar nu despre sine ar fi vrut să vorbească — continuă el fără greutate i— ci despre uimirea ce-i cuprinsese din pricina ciudăţeniilor lui *monsieur* Rousseau. Cu toate că avea experienţa vieţii, încă nu întîlnise un om de felul acesta. Şi la Londra exista un filozof vestit, doctorul Johnson[I]. Acesta era un domn care se pricepea să trăiască bine şi să Stoarcă bani din toate. Un filozof însă ca *monsieur* Rousseau, mult mai celebru, nu scoate din renumele său nici un *sous,* nici un *penny.* El, Nicolas, ©m curios din fire, ar fi recunoscător doamnelor dacă ar putea să-l lămurească în privinţa asta.

Neîncrederea bătrînei *madame* Levasseur spori. Era limpede, individul pusese ochii pe Therese. Acesta simţise de îndată că Therese îl plăcea, ceea ce nici nu era greu, după felul cum i se scurgeau toantei ochii după el. Dar Nicolas ăsta se vedea bine că ştie să umble cu femeile şi n-avea nevoie să se mulţumească cu Therese cea grasă şi destul de trecută. Fără îndoială că, în spatele filozofiei lui Jean-Jacques,

---

I *Samuc Johnson* (1709—1784), scriitor şl critic literar englez, editor al lui Shakespeare.

adulmecase banii şi acum voia să se sti'e- coare în familie. Era rolul ei să-i stea de la început împotrivă. Voia să-şi păstreze dominaţia asupra fiicei sale, nu îngăduia nici unui englez de pripas să i se amestece în ciorbă.

Therese se ridică încet de la masă şi începu să strîngă. Nicolas spuse : „Acum trebuie să plec, altfel, s-ar putea într-adevăr să se întoarcă domnul filozof. Deşi tare mi-ar fi plăcut să aud cîte ceva despre filozofia lui! Nici despre eventualele dorinţe ale - doamnelor n-am vorbit. îmi este îngăduit să fac o propunere ? se adresă el Theresei. Mă însoţiţi eîţiva paşi prin parc, pentru ca *monsieur* Rousseau să nu ne găsească aici, şi discutăm despre toate, despre filozofie şi despre dorinţele dumneavoastră." Therese era nehotărîtă. *Madame* Levasseur zise şoptit şi aspru : „Iar eu să spăl singură vasele ?“ împotrivirea maică-si o îndîrji pe Therese, care se revoltă. „Mă întorc îndată", spuse ea şi-l însoţi pe Nicolas.

Afară era linişte şi întuneric. Aleile erau înguste ; dacă voiau să stea alături, trebuia să meargă lipiţi unul de altul. Se afundară într-o pădurice. Nicolas, sigur de sine, o călăuzea, se vedea că se simte la largul lui în beznă. Auzeau unul răsuflarea celuilalt, ramuri trosneau sub picioarele lor. „N-aveţi o viaţă uşoară alături de mama dumneavoastră şi de domnul filozof ! O doamnă atît de atrăgătoare ar fi meritat un trai mult mai bun, cred eu“, spuse în cele din urmă Nicolas, încercînd să-şi înăbuşe vocea neplăcută, care răsuna totuşi strident în tăcerea nopţii. îşi petrecu braţul peste şoldul ei, ca s-o poată călăuzi. Ea îi simţi mirosul puternic de bărbat. „Cînd spun o doamnă atrăgătoare, continuă Nicolas, ştiu ce vorbesc. Am experienţă." Cu o mişcare bruscă, zdravănă, o smuci spre el şi o sărută obraznic, adînc şi lung pe gură. Apoi, desprinzîndu-se de ea, spuse politicos : „Mulţumesc, *madame,* şi reluă conversaţia. Nu, n-o duceţi prea uşor, căci *monsieur* Rousseau se pricepe la filozofie, dar n-are habar de viaţă. Puteţi să mă credeţi. Căci, altfel, ar bato fierul cît e cald. Astăzi aristocraţii se dau în vînt după el, dar cine vă poate

spune ce va fi mîine ? Capriciile celor -mari se schimbă mai repede decît luna. Eu cunosc lumea, am experienţă. Şi într-o bună zi va fi prea tîrziu, domnul filozof va rămîne de căruţă, şi dumneavoastră o dată cu el“. Therese îl apără pe Jean-Jacques. „Soţul meu n-are nevoie de aristocraţi, spuse ea neobişnuit de aprig. Editorii îi oferă soţului meu bani cu duiumul pentru lucrările sale filozofice. Are teancuri întregi de foi scrise. Doar că nu le trimite. N-are nevoie de bani.“ Nicolas şuieră printre dinţi. „înţeleg, *madame,* spuse el. Viaţa i sărăcăcioasă se potriveşte cu filozofia lui.“ Therese răspunse stîngaci şi fără multă convingere, scuzîndu-se parcă •• „Toţi spun că este un om mare“. „Probabil, răspunse Nicolas condescendent, la asta nu mă pricep. Ştiu însă că e un om foarte nepractic, cu totul lipsit de experienţă. . Să-mi fie cu iertare, dar eu o spun deschis un nebun !“ Jj Therese încercă să explice : „Asta-i în legătură cu filo- j zofia lui. El spune • «simplitate» şi «înapoi la natură» şi 1 nu ia bani.“ „Frumos, demn de laudă, răspunse Nicolas. | Dar de ce nu se întoarce singur la natura lui ? De ce J, trebuie să vă tragă şi pe dumneavoastră cu el? Natura î fără nimic altceva, asta nu e pentru dumneavoastră, s, *madame.* Dumneavoastră nu sînteţi sortită pentru aşa î ceva. Am văzut asta din prima clipă“.

Therese tăcea. Nicolas continuă să pălăvrăgească : „Aţi I putea să mă-ntrebaţi : «Ce vă priveşte pe dumneavoastră 1 treaba asta, *monsieur* Nicolas ?» şi într-o oarecare măsură 1 aţi avea dreptate. Dacă *monsieur* Rousseau n-are simţ 1 practic şi dumneavoastră nu vă pasă, treaba asta ar putea | să-mi fie cu totul indiferentă. Dar nu-mi este indiferentă. I Nu-mi este de loc indiferentă. Mi se urcă tot sîngele la 1 cap. Nu din cauza domnului filozof, ci din cauza dumnea- I voastră, *madame.* Căci poate aţi observat că mi-aţi trezit 1 interesul", şi o sărută a doua oară, mai aprins ca înainte. 1

Therese, răsuflînd din greu, spuse, în timp ce-şi aşeza I boneta şi şalul: „Trebuie să mă întorc. Jean-Jacques are § să vină într-adevăr acasă şi n-are să mă găsească." „Păcat, j| zise Nicolas galant. Aş fi putut sta de vorbă cu dumnea-1 voastră toată noaptea,

madame. Dar dacă trebuie..." şi o ᵣ , însoţi acasă.

„Şi tot n-am vorbit despre dorinţele dumneavoastră şi f despre eventualele cerinţe ale lui *monsieur* Rousseau, J spuse el cînd ajunseră în dreptul ferestrelor luminate ale ţ pavilionului de vară. Trebuie să ne întîlnim din nou în ? curînd. Dar, din păcate, n-am reuşit să eîştig bunăvoinţaI j mamei dumneavoastră şi mă tem că nu s-ar bucura să mă; vadă iar. Ingăduiţi-mi să vă propun ca data viitoare, cînd

domnul filozof va lua masa la castel, să stăm de vorbă fără să fie de faţă mama dumneavoastră. Pot să vă aştept aici, în umbră ?“ Ea nu răspunse. O sărută o ultimă dată, pipăind-o ; ea se lăsă în voia lui, şi Nicolas înţelese că va veni.

Porni fluierînd încetişor spre acareturile castelului. Era mulţumit. Pe Therese o dăduse gata. Şi dacă o aveai pe ea, apoi aveai ceva în mînă. Erau şi biştari, muierea asta trecută o spusese chiar ea, în prostia ei. înapoi la natură. Iar biştarii să ajungă la el, chiar dacă codoaşa bătrînă, zgripţuroaica, momîia grasă şi afurisită, ar plesni de furie.

Pînă acum fusese dezamăgit de şederea sa în Franţa. Visase să pună pe picioare la Paris o întreprindere ca aceea a lui *mister* Tattersall de la Londra, o afacere unde se putea învăţa călărie şi totodată vinde cai şi încheia pariuri. Dar fără un capital iniţial nu se putea face nimic, şi capitalul îi lipsea. Această *madame* Rousseau era o nouă posibilitate. Norocului îi place să umble pe căi ocolite : poate că va reuşi să transforme mîzgălelile nebunului în cai buni. Un lucru era sigur, soţia filozofului avea un fund atrăgător !

In timp ce sluga marchizului se lăsa pradă unor asemenea vise, Therese spăla vasele în pavilionul de vară, iar *madame* Levasseur îşi spunea părerea despre relaţiile dintre fiica ei şi *monsieur* Nicolas.

Madame Levasseur rv-avea nimic împotrivă ca Therâse să-şi facă de cap, cu unul sau cu altul. Jean-Jacques era bătrîn, şi chiar în anii săi cei mai buni nu putuse mulţumi o femeie zdravănă. In afară de asta, Therese avea destulă bătaie de cap şi necazuri cu el. Nu orice femeie l-ar fi îngrijit cu atîta înţelegere pe infirmul acesta în timpul acceselor sale, însoţite şi de multă porcărie. Nu orice femeie i-ar fi acceptat cu atîta răbdare ţicnelile. Therese era deci îndreptăţită în faţa Domnului şi a oamenilor ca, în puţinul ei timp liber, să-şi mai permită cîte o distracţie. Dar să fie ceva mai pretenţioasă cînd îşi alege curtezanii. „Ai putea să-i găseşti lui Jean- Jacques al tău un locţiitor mai cumsecade, spuse ea. Englezul ăsta nu e potrivit. A mirosit că se poate stoarce parale de la filozoful tău şi numai asta îl interesează. Pe ăştia cîrnii,

cu ochii spălăciţi îi cunosc eu! Sau poate
crc-zi că te vrea pentru privirea ta galeşă şi fundul tău marc ? ! Ăsta îşi găseşte cîte vrea, mai tinere şi mai puţin grase. Dacă vrei neapărat să-ţi faci de cap, tlrfo, atunci pofteşte şi cată unul care să nu se gândească cum să te jefuiască pe tine şi pe bătrîna ta mamă !“

Therese spăla vasele. Nu spuse nimic.

RĂTĂCIRILE LUI FEKNAMD

Fără să se fi înţeles în această privinţă, faţă de alţii Jean-Jacques şi Femand se fereau să-şi arate prietenia. Dacă Jean-Jacques era poftit la castel, se adresa, mai ales lui Girardin şi lui *monsieur* Gerber şi arareori lui Femand.

Tînărul observă că acel Jean-Jacques care vorbes cu tatăl său şi cu *monsieur* Gerber era altul decît cel pe care-1 cunoştea din plimbările sale. Cel care punea întrebări şi dădea răspunsuri tatălui său şi lui *motisieur* Gerber nu mai era omul degajat, tînăr, aproape vesel, care hoinărea cu el, Femand, prin pădure. Se părea că oamenii n-ar avea contururi precise ; se schimbau după cum aveau de-a face cu unul sau cu altul.

Uneori, cînd Jean-Jacques era la castel, Fernand îl simţea cu totul străin. O dată ajunse atît de departe, îneît părăsi societatea pentru că nu voia ca acest Jean-Jacques străin să-i spulbere imaginea lui Jean-Jacques ce o purta în suflet.

Se plimba prin parcul învăluit în beznă, visînd la Jean-Jacques al său. Va reuşit el vreodată s-o facă pe Gilberte să-l vadă cu ochii lui pe acest Jean-Jacques ?

Glasuri omeneşti îl treziră din visare. Se auzeau şoaptele, răsuflarea grea, suspinele, vorbele întretăiate şi gemetele unei perechi. Se opri locului, atras şi totodată scîr- bit. Trecuse prin experienţe timpurii, violente, scurte, brutale, tulburi, care-1 dezamăgiseră, una aici, la ţară, alta la Paris. Nu-i plăcea să se gîndească la ele, şi de cînd înţelesese că o iubeşte pe Gilberte, şi cît de profund o iubeşte, alungase acele amintiri în străfundurile sufletului său.

Voi să plece ; era urît, nedemn de el să tragă cu ure-

chea. Erau, pesemne, un argat şi o slujnică "în călduri. Rutul animalelor e mai presus decît al oamenilor. Animalele nu cunosc altceva ; oamenii, cînd săvîrşesc în călduri ceea cc ar trebui să facă numai din dragoste, sînl cuprinşi de o ruşine arzătoare.

Se răsuci pe călcîie, făcu cîţiva paşi, vrînd să se îndepărteze de locul de unde se auzeau şoaptele şi gemetele,

Deodată recunoscu vocile.

Mai întîi recunoscu vocea bărbatului; aşa nu vorbea, aşa nu orăcăia decît un singur om, scîrba aceea de John Bally, Nicolas, grăjdarul. Recunoscu în aceeaşi clipă vocea femeii şi se înfioră pînă-n adîncul sufletului. Nici vocea aceasta tărăgănată, joasă nu putea fi confundată, ea aparţinea... chiar şi în gînd se feri să-i pronunţe numele. Nu, nu voia să asculte. Acum ar fi fost o crimă să mai asculte. Trebuia să plece.

Rămase locului. Ascultă.

Ascultă cu sufletul răvăşit. Iată ce femeie, o stricată, pe jumătate animal, îşi alesese ca tovarăşă cel mai alea gînditor al Franţei! El şedea acolo în sufragerie, discuta senin cu tatăl lui şi cu *monsieur* Gerber, şi aici, soţia lui, femeia cu care trăia de atîta amar de ani, se culca cu un om de nimic, cu un bulgăre de tină, căruia creatorul abia dacă-i dăruise o boare de suflet! Iar ei scoteau sunete nearticulate, suspinau de pofte animalice,» tăvălindu-se în murdărie. Şi asta se întîmpla celui mai mare, celui mai înţelept dintre muritori ! Era Jean-Jacques atît de orb ? Oare omul, a cărui privire pătrunsese cel mai adînc lumea, era orb faţă de cele din jurul său, faţă de cele ce se petreceau în casa lui, în patul lui conjugal? Fernand se simţea uluit, speriat în faţa vieţii, cuprins de o milă fără margini pentru omul acesta, atît de mare şi de copilăros, care îşi legase viaţa de o astfel de căţea senzuală.

Rătăci multă vreme prin noapte, adînc tulburat. Ce avea de făcut ? Ce se va întîmpla cînd se va întîlni din nou cu Jean-Jacques? N-ar trebui să-i aducă la cunoştinţă groaznica sa descoperire ?

In ziua următoare se feri de Jean-Jacques. Voia mai întîi să se lămurească el însuşi. Poate că totuşi se înşe

lase, poate că o rătăcire a simţurilor îl făcuse să audă greşit, şi ce îngrozitor ar fi să săvîrşească o eroare atît de gravă ! Se înşelase. Sigur că se înşelase! Grăjdarul englez petrecuse cu vreo slujnică oarecare. Astfel de lucruri se treceau cu vederea. Le uitai.

Dar sunetele încîlcite, şoptite, neruşinate şi aţîţătoare pe care le auzise din tufiş nu-i ieşeau din minte. Şi *fusese* soţia lui Jean-Jacques! Altă voce ca a ei nu era.

Trebuia s-o mai audă o dată. Trebuia să verifice.

Îşi ticlui un pretext s-o întîlnească. Veni la pavilionul de vară la o oră cînd ştia că Jean-Jacques se plimba.

Femeile rămaseră mirate. Femand se fîstîci, bîlbîi că voise să-l roage pe Jean-Jacques să-i copieze cît mai repede nişte note pe care le adusese cu el, chiar dacă ar fi să lase altele pe mai tîrziu ; avea nevoie de ele, era vorba de o surpriză pentru tatăl său. *Madame* Levasseur luă notele şi spuse că-i va comunica totul lui Jean- Jacques.

Fernand trebuia, de fapt, să plece. Rămase. Braţele prea lungi, mîinile, cu care nu ştia ce să facă, îi atîrnau stîngace de-a lungul trupului. O examină pe furiş, după cum credea el, pe Therese. Aceasta îl privea liniştită, cu ochii ei animalici, neruşinaţi, neclintiţi. Simţise imediat că pentru ea a venit.

Se făcuse linişte, canarii ciripeau în colivia lor. Nici una din femei nu-1 ajuta, aşteptau să vadă ce avea să Bpună. El îşi luă inima în dinţi. „Voiam să întreb, începu el, dacă *monsieur* Jean-Jacques se simte bine aici, în pavilionul de vară, şi dacă şi dumneavoastră vă simţiţi bine." Vorbea pripit, ca să-şi stăpînească stînjeneala. „Desigur că ştiţi, doamnelor, le explică el, că *monsieur* Jean-Jacques mă onorează adesea cu prezenţa lui, îndrăznesc chiar să mă laud, cu prietenia lui. înţelegeţi, aşadar, doamnelor, cît de mult mă preocupă să ştiu dacă *monsieur* Jean-Jacques se simte bine aici la noi la Erme- nonville. Dumneavoastră, cu toţii, trebuie să vă simţiţi bine aici", adăugă el repede, viclean şi politicos. în sinea lui îşi spuse: „Totuşi, m-am înşelat. E atît de liniştită ! Bineînţeles, nici nu bănuieşte că-i cunosc taina îngrozitoare. Cum mă priveşte ! Nu m-am înşelat. Poate scoate din minţi orice bărbat, se simte asta. Şi nici măcar nu-i frumoasă. Şi mai e şi proastă şi vulgară. O tîrîtură. N-

o să-şi ia odată ochii de pe mine ?“

Intre timp, *madame* Levasseur se gîndea că niciodată nu poţi şti şi înţelege ce le place bărbaţilor la o femeie. Frumoasă nu era în nici un caz Therese a ei, avea o fată plină, lipsită de expresie, şi mai era şi proastă şi leneşă, ca o cireadă de vaci; dar atrăgea bărbaţii ca stîrvul muştele. Uite, acest tînăr conte, moştenitorul unei familii de rang, se bîlbîie, se fîstîceşte şi se gudură de aprins ce e. Desigur că de fapt ăsta-i un noroc. De l-ar putea măcar folosi împotriva lichelei, a vagabondului, a nepoftitului de Nicolas, grăjdarul. Sigur că prostănacul ăsta nu va încerca să pună mîna pe banii lui Jean-Jacques şi s-o jefuiască pe ea de partea ce i se cuvenea.

„Vă mulţumim pentru grija pe care ne-o purtaţi, domnule conte, spuse ea. Nu ne merge rău aici, iar ginerele meu se simte foarte bine. N-o să ne întoarcem aşa de curînd la Paris. Dacă Jean-Jacques o să aibă destul de lucru, şi făcu o mişcare din cap arătînd spre note, atunci s-or găsi şi pe meleagurile astea pîine şi unt.“ Therese nu-şi lua ochii de la Fernand. O măgulea c-o plăcuse unul care nu avea nici jumătate vîrsta ei, un băiat drăguţ, nu un filozof ţicnit, şi care pe deasupra purta şi un titlu mare. „Mulţumim frumos, domnule conte, spuse şi ea, în cele din urmă. Ne place foarte mult aici.“ Suna de parcă ar ii spus : „îmi plăceţi foarte mult“.

Femand rătăci multă vreme cufundat în gînduri şi visări apăsătoare. Această Therese era plină de taine, ca şi natura. Cînd priveai în ochii ei întrezăreai străfundurile lumii. Poate că de aceea o luase Jean-Jacques. Se unise cu natura însăşi, care era totodată şi bună, şi rea.

Fernand continuă să-l ocolească pe Maestru şi în zilele următoare, învîrtindu-se în jurul pavilionului de vară la orele în care ştia că Jean-Jacques nu era acasă. Era josnic din partea lui, o neruşinare, o trădare faţă de Maestru ! Dar nu propovăduia oare el să înveţi mai puţin din cărţi şi mai mult din natură ? Femand simţea nevoia să dezlege taina apăsătoare. Trebuia să descopere ce-1 lega pe Jean-Jacques de femeia aceasta, şi pe ea de animalul Nicolas.

’ După un timp nu prea lung — lui i se păru o veşnicie — o întîlni pe Therese. Ea voi să treacă, părea gră-

bită. Fernand îşi luă inima în dinţi şi o întrebă dacă n-ar putea să-i spună ceva în legătură cu treburile lui Jean-Jacques. Ea chibzui, apoi răspunse fără stînjeneală că Jean-Jacques se culca devreme, încă înainte de a se întuneca, şi că s-ar putea întîlni cu Fernand seara : s-o aştepte la ora nouă, la pod. „O plimbare prinde bine în nopţile astea calde", spuse ea. Se exprima greoi, trebuia Bă caute fiecare cuvînt.

Noaptea era destul de luminoasă, însă prin hăţişuri şi pădure potecile erau umbrite şi întunecate. Vorbeau puţin, trebuiau să ia seama unde păşeau, din cînd în cînd se îndemnau să se ferească de o piatră de pe potecă, de o ramură. îşi rosteau cuvintele anevoie, cu răsuflarea tăiată, cu glasul sugrumat. Plimbarea lor avea ceva tainic.

Fernand se simţea grozav de stînjenit. Cutreiera acum pădurea cu femeia asta, întocmai ca animalul de Nicolas. Ce-ar gîndi Jean-Jacques de l-ar vedea aşa ? Dar Gilberte ? L-ar părăsi pentru totdeauna, scirbită. Şi totuşi, amîndoi l-ar nedreptăţi.' El nu urmărea ţelurile unui Nicolas, se afla aici pentru temeiuri filozofice.

Ajunseră la lac. Aici era salcia sub care îi plăcea lui Jean-Jacques să şadă. Therese dădu la o parte desişul de ramuri, se aşeză pe patul de muşchi, suspină încetişor. Printr-o mişcare uşoară a miinii, îl pofti să vină lingă ea. Fîşia de muşchi era îngustă — şedeau lipiţi unul de altul.

De cealaltă parte a apei era insula plopilor înalţi, la urnbra cărora cîntase cu Gilberte pentru Jean-Jacques. Insula era înveşmîntată în lumina verde-argintie a lunii. Iar el şedea acum aici cu soţia şi tovarăşa lui Jean-Jacques, spionînd-o, supraveghind-o. Dar simţămîntul că făcea un lucru oprit nu era neplăcut, îl aţîţa.

Totuşi, fără să vrea, se trase puţin de lîngă Therese. De uimire, ea tresări uşor de tot, abia simţit. „Voiaţi să mă întrebaţi ceva despre Jean-Jacques, nu-i aşa, domnule conte ?“ spuse femeia cu vocea ei joasă. Femand îi era recunoscător că rupsese tăcerea apăsătoare. „Da, *madame,* se grăbi el să răspundă, ar fi foarte amabil din partea dumneavoastră dacă mi-aţi povesti cîte ceva." „Ce să vă povestesc ?“ întrebă ea după un timp. Fernand

se gîndi. Apoi întrebă : „Ce face Jean-Jacques cînd e acasă ?. Lucrează ?“ Therese, puţin mirată, răspunse: „Desigur, *monsieur.* De multe ori îşi caută de lucru cu plantele lui uscate. Şi face multe însemnări.” Fernand explică răbdător : „Nu asta voiam să spun. Voiam să ştiu dacă scrie vreo lucrare nouă.“ „Uneori scrie, răspunse Therese cu o indiferenţă politicoasă. Acum cîteva zile mi-a citit cu glas tare. îmi citeşte de multe ori. Dar eu nu pricep tot. Trebuie să ştiţi că sînt tare de cap. De fapt, mîzgăleala asta nici nu e pentru mine. Şi pentru nici un om viu. E pentru cei de mai tîrziu, spune el.“

„N-ar trebui să ascult asemenea lucruri, gîndi Fernand. E necinstit. Dacă ea îl trădează, o face din prostie şi naivitate, eu însă ştiu ce fac.“ „Nu e prea tîrziu pentru dumneavoastră, *madame ?* întrebă el. Nu doriţi să ne întoarcem ?“ „încă nu, răspunse ea liniştită. Jean-Jacques e în pat şi doarme dus.“

Fernand o ascultă, bucuros că a găsit un subiect nevinovat. „Va să zică o duce bine cu sănătatea, aici, la Ermenonville ?“ întrebă el. „Da, răspunse Therese, acum e sănătos, mulţumesc lui Dumnezeu! Dar trebuie totdeauna să te aştepţi la o criză. Ştiţi, doar de boala lui îngrozitoare a băşicii, de uretrita lui, spuse ea, silabisind cuvîntul medical. Şi se iveşte totdeauna în clipele cele mai nefericite. Atunci, după ce opera lui a fost reprezentată la Curte, cînd trebuia să fie primit în audienţă şi să capete o pensie, pur şi simplu n-a putut să se prezinte în faţa regelui. Ştiţi doar, cînd e în criză, trebuie mereu să iasă afară, mă înţelegeţi, şi asta doar nu se putea de faţă cu majestatea-sa şi cu toţi domnii şi doamnele acelea. Cînd are o criză de-asta nu suferă pe nimeni în jurul lui. Nu-i prea uşor să-l îngrijeşti. Trebuie introdusă o sondă şi să nu-1 doară, el însă e foarte sensibil şi, de altfel, asta chiar doare. Atunci, bineînţeles, e posac şi nervos. Dar m-am obişnuit, nu mă plîng.“

Va să zică nu din mîndria omului iubitor de libertate refuzase Jean-Jacques audienţa, ci din cauza bolii sale! Fernand strînse buzele. Lucrurile nu puteau, nu trebuiau să se fi petrecut astfel. Ea, cu mintea ei simplă, le tălmăcise în felul acesta, dar nu era aşa. Apoi îşi

spuse din nou : „Nu trebuie să mai rămîn aici. Il pîndesc pe Jean-Jacques în toată goliciunea lui. O iscodesc pe femeia aceasta, care e nevinovată şi lipsită de conştiinţă, ca natura. Nu e îngăduit! Asta se cheamă *a fura* fructe din pomul cunoaşterii. N-am să mă mai pot uita în ochii Gilbertei! Nu trebuie să mai ascult!“

Dar Therese şedea liniştită, se vedea că e dornică să mai rămînă, şi el nu ştia cum să încheie discuţia. întrebă : „Sînteţi căsătorită de foarte multă vreme cu Jean-Jacques, nu-i aşa, *madame* ?“ „Căsătorită nu sînt decît de zece ani, răspunse fără nici un fel de stînjeneală. Dar trăiesc cu el de cînd aveam optsprezece. M-a scos pe vremuri din hotelul acela îngrozitor. Ceilalţi erau obraznici, iar el m-a apărat. A fost foarte bun cu mine. Dar şi eu l-am îngrijit întotdeauna cît se poate de bine. Ideea căsătoriei i-a venit aşa, deodată. A fost o nuntă frumoasă. Ne aflam pe atunci la Bourgoin, la hanul «Fîntîna de aur». Şi-a invitat doi prieteni, ofiţeri de artilerie, şi a cerut să i se dea o cameră separată. A ţinut o cuvîntare minunată, în care a spus : «Şi astfel mă căsătoresc, în faţa naturii, cu această femeie». Am fost cu toţii mişcaţi. Apoi am mîncat grozav şi am cîntat.“ Povestea încet, cu opriri, dar nu pentru că s-ar fi ruşinat, ci pentru că trebuia să-şi caute cuvintele.

Apoi, încercînd cu stîngăcie să fie şăgalnică, se opri din vorbă : „Vă povestesc despre mine, şi dumneavoastră doar nu vă interesaţi de mine, ci de Jean-Jacques“. Fernand roşi puternic — dar asta nu se putea vedea în întunericul nopţii — şi o asigură neîndeminatic că se interesa de tot ce-1 privea pe Jean-Jacques, şi îndeosebi de ea, tovarăşa lui apropiată. „Tovarăşă, repetă încet Therese, e un cuvînt frumos, trebuie să-l ţin minte. Şi chiar aşa este. Am trecut împreună prin multe împrejurări, şi bune, şi rele, în anii ăştia, asta aşa-i. E plăcut să ai un prieten cu care să poţi vorbi. Ceilalţi nu sînt decît nişte invidioşi, pentru că sînt soţia marelui Jean-Jacques, şi mă bîrfesc. Dar nu-i uşor pentru o femeie simplă să fie soţia unui filozof. Tovarăşa lui. El e un sfînt, dar e greu să-i intri în voie. E bolnav şi ai multă bătaie de cap să-l îngrijeşti, iar el e nerăbdător şi morocănos. Am multe griji şi necazuri."

Se trase mai aproape de Fernand, îi întinse mîna. O prinse el de mînă, sau ea pe el ? Era o mînă mare, cărnoasă, puţin umedă. Fernand i-o strînse. Apoi încet, fără să-şi retragă mîna, Therese se ridică de jos. Sări şi el repede în picioare, fîstîcindu-se, dar continuînd s-o ţină de mînă.

Porniră tăcuţi înapoi. O însoţi pînă aproape de pavilion.

Cînd Therese îl întîlni din nou pe Nicolas al ei fu de o tandreţe fără margini. El, cinic, înţelese de îndată. „Aha, spuse, ţi-ai făcut de cap cu contele cel mic, cu prăjina !“ Therese răspunse cu o vioiciune ce nu-i sta în fire: „Ai înnebunit! Contele Fernand e sfios şi-i un copil. Vorbeşte numai de filozofie." „Să nu mă înveţi tu pe mine, mă pricep la oameni, răspunse Nicolas. Omul vorbeşte despre etaj şi se gîndeşte la parter. De altfel, să nu-ţi închipui că sînt gelos. Ştiu foarte bine cîte parale fac. Comparaţia nu poate fi decît în favoarea mea.“

INTERVINE UN SERGENT

Nicolas aduse din orăşelul Dammartin o scrisoare care-i fusese înmînată acolo, la hanul „La doi îngeri", s-o predea personal doamnei Levasseur. „O scrisoare de amor pentru doamna-mamă“, îi spuse el rînjind Theresei.

Bătrîna, de obicei atît de senină şi voioasă, se făcu albă ca varul şi amuţi cînd recunoscu scrisul. Era de la Franqois, de la sergentul Frangois Renoux, fiul ei! Va să zică se întorsese din America ! Şi ea, care pierduse orice speranţă de a-1 mai vedea vreodată pe iubitul ei Franţrois după ce regele încheiase alianţa ofensivă şi defensivă [1]!

Ţinea scrisoarea nedesfăcută în mîinile ei, deodată foarte bătrîne, care tremurau, şi în minte i se perindau şi i se suprapuneau imaginile întregii ei vieţi grele, atît de bogată în bucurii şi griji. îşi aminti de anii veseli, dar puţini la număr, cu primul ei soţ, sergentul Renoux. Fusese cam fluşturatic răposatul ei Popaule, un adevărat soldat. N-avea nici prea multă minte, dar ce bărbat!-Ce bine i-a fost cu el! Cum îl mai iubise,

I Se referfi la alianţa încheiată in 1777 intre Franţa şi S.U.A.

chiar dacă era copleşită de griji de pe urma lui şi nu mai ştia de unde să facă rost de banii pentru care se întorcea mereu la ea ! Dar cînd venea îi povestea despre bătăliile sale, marile bătălii ale războiului pentru succesiunea la tronul Poloniei', bătăliile de la Filipsburg[2] şi Milan[3], şi tare îi mai creştea inima cînd îl auzea vorbind aşa voinicește, cînd rîdea vesel, plin de tinereţe, şi-i mîngîia şoldurile. Băiatul, Francois, îi semăna leit. Şi el era soldat din creştet pînă-n tălpi, avea acelaşi rîs zgomotos şi aceeaşi inimă uşuratică, largă. Cînd venea, cu faţa lăţită de un zîmbet ruşinat şi ştrengăresc, să-i ceară bani, bani şi iar bani, nu i se putea împotrivi, după cum, pe vremuri, au se putuse împotrivi nici tatălui său. Ce-i drept, bătăliile la care luase parte băiatul fuseseră pierdute, dar desigur că nu era vina lui dacă la Rossbach[4] şi la Kre- feld[3] învinsese blestematul ăla de Frederich, prusacul acela păgîn. Că era curajos, băiatul ei o dovedise acum din nou, trecînd oceanul, la americani, la oamenii de la Boston Iar acum, după încheierea alianţei, nu mai aveau nevoie de el, şi iată-1 iarăşi înapoi la maică-sa.

Desfăcu scrisoarea. Da, el se afla la hanul din Dam-martin şi, lucru minunat, abia întors de la indieni, se grăbea s-o îmbrăţişeze pe măicuţa lui! Păcat că nu putuse să vină direct la Ermenonville ! Dar ginerele ei, nebunul, avea accese de turbare numai ce-1 zărea ! Băiatul îi luase o dată, in lipsa lui, nişte cămăşi din scrin

— cu împrumut — dar Jean-Jacques făcuse din acest „furt“ un caz nemaipomenit. Sutele de livre de care îl jecmănise Francois, aşa răcnise el, pe acelea i le ierta, dar că-i furase cămăşile din mătase indiană, una din puţinele lui bucurii, asta era o ticăloşie fără margini, şi să nu i se mai arate niciodată înaintea ochilor. Ah, nu-şi

putea îmbrăţişa fiul iubit decît în ascuns de Jean-Jao ques, nebunul!

Se întîlniră în pavilionul de vară la o oră cînd Jean-Jacques lua masa la castel. Therese îi lăsă singuri, şi *madame* Levasseur avu parte de o fericire pe care Domnul n-o hărăzeşte de obicei decît sfinţilor săi.

Nu se sătura privlndu-şi fiul. Sergentul Frangois Renoux era cu adevărat o desfătare pentru ochi, şi *madame* Levasseur putea fi mîndră că ea, o femeie atît de scundă, era mama unui fecior atît de falnic şi de arătos. Luptase deci în ţări îndepărtate, la sălbatici, în pădurile virgine ale Americii, alături de oamenii de la Boston, pentru ceai [1] şi libertate. Dar, din păcate, aşa cum reieşea din povestirile lui pitoreşti, nici acolo nu-şi găsise norocul. E drept că se bucurase de mult respect, deoarece nu se ferea să spună că este cumnatul lui Jean-Jacques, iar acesta născocise, ca să zicem aşa, libertatea ; dar, în afară de respect, nu prea aveai ce culege de-acojo. „E o ţară numai pentru de-alde Jean-Jacques, spuse el cu amărăciune. Au natură multă şi virtute din belşug, dar nici un ban.“ Şi de aceea, cînd nu mai fusese nevoie de el, datorită alianţei încheiate, făcuse cale întoarsă ; luase parte la şapte bătălii, iar cînd pusese din nou piciorul pe uscat, la Le Havre, şi-şi numărase prada de război, avea în total douăsprezece livre şi trei *sous*. „Aşadar —■ urmă el cu vocea lui răsunătoare — America a fost o dezamăgire. Partizanii libertăţii n-au cu ce plăti. Eu, bineînţeles, n-am plecat într-acolo de dragul banilor, dar după şapte lupte şi atîta sudoare şi sînge, douăsprezece livre şi trei *sous* este totuşi prea puţin pentru feciorul tatălui meu. Pentru feciorul mamei mele“, se corectă el rîzînd duios şi bătînd-o zdravăn pe umăr.

Madame Levasseur se topea de bucurie. Ce fericire că băiatul era într-adevăr fiul tatălui său, căci pe Renoux îl iubise, şi de aceea fiul lui era atît de reuşit. Pe cel de-al doilea soţ, pe Levasseur, funcţionarul de la mo- netăria din Orleans, pe omuleţul acela trist şi pirpiriu îl luase numai din raţiune ; inima şi pîntecele

---

1 In America ceaiul se importă. In secolul al XVIII-lea, coloniile engleze din America de Nord s-au revoltat din pricina taxelor vamale mari fixate de englezi la produsele importate şi a taxelor scăzute la produsele care se exportau. Tulburările acestea au constituit Începutul războiului de independenţă al Statelor Unite.

ei rămăseseră surde şi de aceea nici nu ieşise nimic decît această Therese mărginită, ştearsă, proastă. Aceasta, în schimb, avea noroc, în timp ce minunatul ei fiu, care se apropia acum de vîrsta de cincizeci de ani, nu reuşise să facă parale nici măcar în sălbatica Americă.

„Cel puţin cu o idee bună m-am întors acasă, continuă sergentul Franţois. Cînd bunul nostru rege Louis a încheiat alianţa cu partizanii libertăţii, am stat o noapte întreagă în bivuac, o noapte nesfîrşită, grea, tristă, cîn- tărind în minte toată situaţia politică şi militară. Nu-1 prea trage inima pe bunul nostru rege Louis, aşa mi-am zis eu ; fraţii ăştia întru libertate nu-i prea sînt pe plac, ceea ce nici nu i se poate lua în nume de rău, ţinînd seama de punctul său de vedere oarecum deosebit, şi el nu vrea să le trimită soldaţi. Dar, mi-am spus eu, pînă-n cele din urmă tot va trebui s-o facă. Căci oamenii ăştia din Boston n-o scot singuri la capăt. Dacă nu intervine
o armată franceză, învinq englezii. Iar Preacreştinul[1] nu poate accepta nici această situaţie. De aceea, ascultă-mă pe mine, mamă, va trebui să muşte pînă la urmă din mărul cel acru, chiar de i s-ar strepezi dinţii. “

Bău din vinul lui Jean-Jacques. „Şi ?“ întrebă *madame* Levasseur. „Va să zică e nevoie de soldaţi, mi-am spus eu, continuă sergentul, şi dacă şi acum există prea puţini recruţi, în viitor or să fie mult prea puţini. Aşadar, meseria de recrutor va fi o afacere şi mai bănoasă decît pînă acum. Dar e o meserie grea. Pentru a fi recrutor, *racoleuT,* trebuie să fii născut şi crescut pentru asta, trebuie să ştii să dai din gură şi să ai experienţa războiului. Prin urmare e nevoie de tine, sergent Renoux, mi-am spus eu, de tine, cu gura ta vestită şi cu trecutul tău războinic. La Paris vei putea să aduci servicii mult mai mari cauzei libertăţii şi ţie însuţi decît în pădurile Americii, mi-am spus eu. Aşa că... iată-mă !“

Madame Levasseur presimţea că pînă la urmă buna idee a fiului ei Frangois o va costa bani. Dar bucuria nemărginită de a-1 avea din nou lingă ea îi spulbera această grijă. Un lucru era sigur : Frangois se afla aici, în Franţa, iar războiul era dincolo, în America.

1 I Apelativ dat regelui Franţei.

„Va să zică acum nu mai pleci aşa de curînd la război, băiete", spuse ea mulţumită.

Nu stătuse decît două zile la Paris, îi povesti Franţois ; îi fusese dor s-o vadă cît mai curînd pe scumpa lui mamă. Găsise însă prilejul să vorbească cu prietenul său, colonelul de la Rocque. Acesta îl cunoştea de mult pe sergentul Renoux şi-i promisese de îndată locul de recrutor unic al regimentului. Dacă-1 va căpăta şi va putea să ţină discursuri, îmbrăcat în minunata uniformă a recrutorilor regelui, însoţit de muzica regimentului şi de flamuri, bătrîna îşi putea închipui cum avea să-i convingă cu grămada pe civili să intre în armata regelui. Mai era însă o singură piedică, doar una : Ministerul de război cerea fiecăruia din cei pe care-i numea recrutori o cauţiune de o sută de ludovici[1] de aur. Nădăjduia că maică-sa îi va putea împrumuta această sumă, de nu, era ameninţat să piardă afacerea asta, cea mai sigură, cea mai bună ocazie din viaţa lui.

De asemenea „afaceri sigure" îl mai auzise *madame* Levasseur vorbind adesea, dar niciodată nu se alegea ceva de ele. în adîncul sufletului era convinsă că nici de data aceasta nu va ieşi nimic, dar şi-l închipuia pe Fran- ţois al ei în uniforma multicoloră, strălucitoare, de *raco- leur,* cu panaşul ridicat semeţ în patru spirale, adresîn- du-se cu vocea lui puternică mulţimii, glumind, stăruind pe lîngă cei nehotărîţi, împărţind bănuţi de aur. Nu putea să nu-i dea o mînă de ajutor, acum, cînd se întorsese din America. Făgădui să facă rost de bani; trebuia însă să aştepte cîteva zile la Dammartin, pînă ce avea să-i procure. El răspunse vesel că nici nu se gîndise că maică-sa ar avea banii la ciorap, o sută de ludovici nu erau un fleac, dar cuvîntul ei îi ajungea. Se arăta gata să aştepte vestea la hanul „La doi îngeri".

După ce rămase singură, *madame* Levasseur privi cu jind şi cu furie neputincioasă masa de scris şi scrinul lui Jean-Jacques. Acolo se aflau mîzgălelile nebunului, bani peşin, numai să fi vrut el; editorii Bassompierre din Geneva şi Michel Rey din Amsterdam ofereau sume enorme. Dar — *madame* Levasseur o ştia din experienţă

— nici un vicleşug nu era de folos, nu putea face nimic cu hîrtiile. Domnii editori, oameni de afaceri pricepuţi, nu se mulţumeau cu scrisori în doi peri şi semnături dubioase, cereau declaraţii scrise de mina lui Jean-Jacques.

Madame Levasseur respiră cu atîta putere, încît puful de pe buza de sus undui uşor. Nu se putea ca proiectele scumpului ei fiu să dea greş din cauza zgîrceniei lui Jean-Jacques. Va găsi ea ceva, neapărat va găsi.

A doua zi găsise.

Il căută pe *monsieur* de Girardin. „îmi vine greu, domnule marchiz, spuse ea, să mă înfăţişez înaintea dumneavoastră cu o rugăminte. Răposatul meu soţ, sergentul Renoux, făcea parte din dragonii regelui, avea mîndria lui. îi plăcea să cucerească şi să .trăiască din partea lui de pradă, şi nu din pomeni. Dar am să vorbesc deschis şi fără sfială, domnule marchiz, aşa cum se cuvine unei bătrîne neveste de ostaş: am nevoie de bani.“ Ii istorisi despre proiectele fiului, ei. Inima ei de mamă prinse glas, vocea rece, stinsă se înflăcără. în planurile sale fiul ci n-avea în vedere doar activitatea obişnuită a recrutoru- lui, îi spuse ea. Luptase pentru libertate, alături de cei de la Boston, în pădurife străvechi ale indienilor şi se convinsese cu propriii lui ochi, punîndu-şi viaţa în primejdie, că filozofia ginerelui ei, ideile lui despre libertate şi natură nu puteau fi realizate decît dacă regele trimitea peste ocean o armată puternică. Fiul ei voia să participe la această acţiune. De aceea avea nevoie de bani.

Girardin observă că femeia voia să-i ceară o sumă mare. Se îndreptă de spate şi trase bastonul spre el. „De ce sumă aveţi nevoie, *madame ?“* întrebă el scurt, mili- tăreşte. „De o sută de ludovici de aur“, răspunse la fel de scurt *madame* Levasseur.

Era o pretenţie neruşinată, şi asta era şi părerea lui Girardin, după cum i se putea uşor citi pe faţă. „Nu doresc să primesc banii în dar, se grăbi să adauge madame Levasseur, Vă oferim un gaj preţios. Există opere de ale lui Jean-Jacques care urmează a fi publicate abia după moartea lui. Ele se află aci, teancuri groase de scrieri, în paza noastră. Eu vă rog să-mi împrumutaţi cei o sută de ludovici în contul acestor hîrtii.“

Marchizul înccarcă o manevră tactică. Declară că era gata să împrumute suma cerută, dar fără să se ferească de Maestru. O ruga pe *madame* să-i dea voie că ceară consimţământul lui Jean-Jacques. „N-aveţi decît, *monsieur* răspunse rece *madame* Levasseur, n-aveţi decît. Rezultatul va fi că are să se supere, are să se înfurie. V-o spun dinainte, şi tocmai asta am vrut să evit.“ Era jignită. Vorbi cu o voce şi mai scăzută şi foarte dură : „Dacă rriîine îi pomeniţi despre asta, poimîine Jean-Jacques va pleca înapoi la Paris. Asta e limpede ca lumina zilei. îmi cunosc ginerele. Nu va rămîne în casa în care
i s-a reproşat sărăcia lui.“

Josnica încercare de şantaj a acestui vampir gras îl făcu pe Girardin să plesnească de ciudă. Da, zgripţuroaica era în stare să-l ducă pe Jean-Jacques înapoi la Paris ! Trebuia să accepte cererea ei neruşinată. în afară de asta, din propunerea ei putea să tragă un folos oarecare. Existau opere nepublicate de ale lui Jean-Jacques, era lucru ştiut; scrisese memorii şi citise fragmente din ele în public la Paris. Trebuise insa să înceteze de îndată cu lecturile, deoarece ciţiva domni şi doamne din înalta societate se simţiseră jigniţi şi intervenise şeful poliţiei. Posibilitatea de a-şi asigura un oarecare drept asupra acestor manuscrise nu-1 lăsă nepăsător.

„îmi repugnă, *madame,* spuse el, să mă gîndesc măcar la clipa cînd aceste manuscrise vor fi publicate. Dar deoarece aţi deschis discuţia, aş dori să mă asigur dacă v-am înţeles bine. Desigur că nu mă gîndesc să beneficiez de pe urma cîştigurilor realizate cu aceste opere. Ar fi jignitor -tfacă măcar aţi fi vrut să insinuaţi un asemenea lucru. Eu vă înţeleg mai curînd în sensul : dacă într-un viitor, să sperăm foarte îndepărtat, se va pune problema publicării manuscriselor rămase dc la Jean-Jacques, atunci dum-i neavoaStră şi fiica dumneavoastră îmi veţi da împuternicirea să particip la redactare. Desigur că asta aţi vrut să spuneţi, *madame* ? /“

Bătrîna nu înţelegea prea bine ce însemnau aceste fraze umflate, lungi, dar observă că marchizul era dispus să scoată din pungă cei o sută de ludovici şi

răspunse cu îndrăzneală: „Desigur, monsieur, întocmai asta am vrut să spun“. „Bine, *madame,* răspunse Girardin, îmi voi permite să vă trimit cei o sută de ludovici. “

Madame Levasseur dădu de veste fiului ei, care se înfiinţă de îndată. „Ştiam eu, spuse el încîntat, că mă pot bizui pe mama mea.“ Bărbatul cel chipeş o îmbrăţişă pe bătrînica scundă şi grasă şi o sărută zgomotos pe amîndoi obrajii.

Dar de data asta nu apucă să stea multă vreme singură cu fiul ei. Nicolas, în loc să se distreze pe afară cu Therese, veni să-l vadă pe sergent, care, în calitate de frate vitreg al Theresei, era, cum s-ar zice, cumnatul lui. Se interesă de povestirile lui *monsieur* Renoux, constată că aveau amîndoi aceeaşi filozofie şi se plăcură.

Deodată cineva bătu la uşă, şi cel ce intră era însuşi tînărul conte Fernand.

Il întîlnise între timp de cîteva ori pe Jean-Jacques. Voioşia calmă, melancolică a acestuia îl convinsese că Maestrul accepta natura aşa cum era, că o accepta pa Therese aşa cum era. Ce neobrăzare ar fi dacă el, Fernand, ar încerca să tulbure această acceptare !

De altfel, s-ar putea totuşi să se fi înşelat atunci, noaptea. Trebuia să uite, se căznea să uite.

De-ar fi aici Gilberte! Il cuprinse un dor nemărginit după Gilberte. Se plimba în locurile unde fuseseră împreună. Porni în goana calului spre părăsitul castel La- tour. Il sili pe paznicul uimit să-l lase să intre în castel, fugi spre încăperile Gilbertei, intră în budoarul ei, în dormitor. Strînse la piept rochiile ce le lăsase acolo, le sărută. Ardea trup şi suflet, se prăpădea de dorul ei.

Ii trimise o scrisoare nesfîrşit de lungă. îi povesti despre discuţiile avute cu Jean-Jacques şi cum se plînsese Maestrul în seara aceea de zădărnicia operei sale. Apoi povesti despre vizita lui la castelul părăsit Latour. Ii spuse tot ce av£a pe suflet. Scrise multe pagini, exaltate, in sti* Iul *Noii Heloise.*

Mai tîrziu îşi dădu seama că nu pomenise nimic despre întîmplarea cu Therese. Dar nu din făţărnicie ; pe cînd scria uitase cu adevărat de femeia aceasta.

Dar seara, la castel, îl cuprinseră din nou îndoielile şl frămîntările pe care le încercase mai înainte. Jean-Jacques se purtase cu el ca de obicei cînd erau alţii de faţă, prietenos, dar distant. Cu atît mai puternic îl copleşi simţămîntul că Jean-Jacques nu era niciodată acelaşi; fiecare din cei cu care vorbea îl făcea să fie altfel. Oare cum arăta cînd vorbea cu Therese, cînd împărţea viaţa cu ea ?

Acum şedea liniştit şi mulţumit la masa tatălui lui Fernand, sporovăind şi glumind. Cine era acest om, cel mai de neînţeles, cel mai rece şi cel mai aprins, cel mai lucid şi cel mai orb dintre muritori ? Nu bănuia el ce făcea, poate, între timp, ce făcea, cu siguranţă, femeia ?

Il cuprinsese o dorinţă chinuitoare de a afla mai multe. Nu mai putu rămîne în castel. Fără nici o îndoială că femeia folosea absenţa lui Jean-Jacques ca să-şi întîl- nească iubitul. Iar dacă o făcea, dacă o făcea din nou, nu era asta o dovadă mai presus de toate îndoielile ? Fernand simţea nevoia să vadă cu ochii lui, să audă cu urechile lui.

Porni spre pavilionul de vară. In caz că era luminat, putea intra, sub un pretext oarecare, să se convingă dacă Therese se afla sau nu acasă.

Era lumină, aşa că Fernand intră. Dar iată, erau de faţă doi bărbaţi. Nimic nu era confirmat, nimic nu era infirmat. Voise s-o găsească pe Therese fie singură, în casă, fie undeva prin parc, înlănţuită printr-o îmbrăţişare nepermisă de lepădătura aceea, de animal. Pasul, pe care îl făcuse atît de greu, fusese zadarnic. Era dezamăgit şi în culmea mîniei.

Şi deodată deveni stăpînul, moştenitorul care avea să domnească odată şi odată pe această bucată de pămînt. „Ţi s-a poruncit să nu te înfăţişezi în pavilionul de vară, îi spuse lui Nicolas. Cum se face că te învîrteşti pe aici ?“ Nicolas îl privi, rînji şi-şi plimbă privirea de la el la Therese. „Răspunde, băiete!“ strigă Femand. Cu vocea lui orăcăitoare, Nicolas spuse liniştit: „Cînd mă va întreba domnul marchiz, am să-i spun motivele mele.“ „Afară,
ticălosule!“ urlă la el Fernand. Pe Nicolas îl zgîndărea faptul că puştiul îl lua de atît de sus în prezenţa

familiei Levasseur. Era gata să răspundă obraznic şi grosolan, dar se gîndi că ar fi o prostie. Ii măsură pe Fernand şi pe Therese cu priviri piezişe, apoi plecă.

Femand îşi exprimă regretul că fusese pus la dispoziţia doamnelor un slujitor atît de bădăran şi de obraznic ca acest Nicolas. Se purtă fără nici o sfială, ca un om de lume. Therese se simţea înălţată în ochii mamei şi ai fratelui ei pentru că un domnişor de neam atît de mare îi dădea tîrcoale.

Madame Levasseur, încîntată că tinerelul se arătase bărbat şi-l expediase pe nemernic, i-1 prezentă pe fiul ei, pe sergentul Renoux. Fernand se simţea puţin ruşinat la gîndul că omul acesta nu era un curtezan, ci fratele Theresei; o privi mai prietenos, cerîndu-i scuze în gînd.

Sergentul, dornic să-l impresioneze pe tînărul conte, povesti despre America. Femand era fascinat. Noul stat american era clădit pe principiile lui Jean-Jacques, cei din Boston se declarau adepţi înfocaţi ai lui Jean-Jacques, iar Benjamin Franklin, care se afla acum la Paris ca ambasador, afirma la fiecare pas cît de mult datora revoluţia americană teoriilor lui Jean-Jacques.

„E un război afurisit de greu, un război murdar, povestea sergentul. Oamenii mărunţi sînt entuziasmaţi, dar bogătaşii sînt toţi, în adîncul sufletului, de partea tiraniei. Ţin bine strînse băierile pungilor lor, iar luptătorii pentru libertate sînt foarte săraci. Trudesc pînă le plesneşte pielea, flămînzesc, uniformele le sînt numai zdrenţe, nici ghete n-au, e un frig afurisit, şi entuziasmul singur nu ţine nici de foame, nici de frig. Dacă nu le vom trimite soldaţi, n-o scot la capăt. Asta v-o spun eu, domnule conte, sergentul Renoux Francois. Au plecat cîţiva de la noi într-acolo, chiar unii domni din aristocraţie, aţi auzit desigur de *monsieur* de Lafayette. Dar o mînă de oameni nu pot face mare brînză."

Fernand asculta cu sufletul la gură. „Oamenii mărunţi sînt entuziasmaţi." Da, poporul se jertfea pentru ideile lui Jean-Jacques. Poporul îl înţelegea ; vorbeau aceeaşi limbă, Jean-Jacques şi poporul.

Franţois se ridică de pe scaun. „Acum trebuie să

plec, spuse el. Nu e bine să mă întîlnesc cu Jean-Jacques. De fapt între mine şi cumnatul meu s-au iscat unele neînţelegeri, explică el lui Fernand, pentru că e atît de lipsit de simţ practic. Dar ideile lui nu sînt de colo, pentru ele trăiesc, pentru ele mor," O sărută pe maică-sa. „Să vii cît mai curînd, băiete[11], spuse ea. „Parcă eu n-aş vrea, răspunse sergentul, dar nu ştiu dacă am să pot." „Te rog să vii, fiule", spuse *madame* Levasseur, şi vocea ei aspră aproape că-1 implora.

Fernand îşi luă şi el rămas bun. „Să mai veniţi, domnule conte", îl îmbie *madame* Levasseur. In timp ce bătrî- na îl îmbrăţişă încă o dată pe Franţois, Therese îl conduse pe Fernand pînă la uşă. „Veniţi cît mai curînd !" spuse ea încet, ademenitor, cu vocea-i joasă, leneşă.

Fernand mai merse o bucată singur prin parcul învăluit în beznă, gîndindu-se ce putere extraordinară au cuvintele şi visurile lui Jean-Jacques. Pe o întreagă emisferă, în lumea de dincolo de ocean, aveau loc prefaceri. Regele era silit, împotriva voinţei lui, să vină în ajutorul libertăţii. Chiar şi un ins necioplit cum era acest sergent fusese atît de impresionat, încit trecuse oceanul pentru a lupta, în pădurile virgine, împotriva tiraniei.

Fernand uitase motivul pentru care venise la pavilionul de vară. Nu se mai gîndea cît de orb era Jean-Jacques, uitase de slăbiciunile şi ciudăţeniile despre care îi povestise Therese.

Apoi sosi şi răspunsul Gilbertei la lunga lui scrisoare, şi acest răspuns o şterse cu desăvîrşire pe Therese din mintea şi din simţurile lui. Gilberte scria că şi acolo, în forfota în care trăia, găsise timp să citească din *Noua Heloise,* iar în frazele uşoare, vesele cu care îi descria impresiile ei din Saint-Vigor, se amestecau, ici-colo, în chip ciudat, întorsături de frază înflăcărate, sentimentale. Citind cuvintele ei, Fernand se simţi cuprins de un val de căldură, o văzu aievea înaintea ochilor, sărută scrisoarea. Ea era aici, numai ea, Gilberte!

Dar nobilul sentiment nu dăinui mult. Chiar a doua zi îl năpădi aproape fizic amintirea Therâsei. O vedea pe ea, pe maică-sa şi pe fratele ei, aşa cum îi văzuse ultima oară în pavilionul de vară, vedea feţele şi gesturile lor, auzea cuvintele pe care le rostiseră. Erau

aceleaşi chipuri şi aceleaşi cuvinte, dar cît de violent, de răutăcios deformate. Şedeau toţi, cei trei, familia Levasseur, la lumina luminărilor, în jurul mesei lui Jean-Jacques, şi vorbeau despre el, dispuneau de el, de parcă ar fi fost un copil înapoiat. îşi aminti de ticălosul de Nicolas, şi acum erau patru care aşteptau moartea lui Jean-Jacques ca nişte corbi, pîndind în jurul unui muribund.

Strînse din dinţi, izgoni imaginea ce i se strecurase în suflet. Invocă, revăzu scrisul grăbit, copilăros al Gilbertei. Auzi vocea nu prea puternică, dar atît de stăruitoare a lui Jean-Jacques, cum chema, prin cuvintele *Contractului social,* la o viaţă de libertate şi egalitate.

Dar din toate acestea răzbătea clară, puternică şi ispititoare, vocea joasă, leneşă a Theresei, poftindu-1 : „Veniţi cît mai curînd !“ Nu-1 îndemna prin vocea ei Providenţa însăşi să descopere ce însemna ciudata, nelinişti- toarea comunitate dintre Maestru şi Therese ?

Nu va asculta chemarea. N-o să se mai chinuie cu asemenea îndoieli prosteşti. O să aştepte întoarcerea Gilbertei. Va discuta cu ea toate lucrurile contradictorii pe care le-a văzut şi le-a gîndit. Cînd va vorbi cu ea, cînd va avea în faţă chipu-i luminos, toate îndoielile se vor spulbera.

Trebuia într-adevăr să aştepte ? Nu se găsea vreo altă cale mai grabnică, mai directă, mai sigură să afle adevărul ? Nu scrisese Maestrul anumite memorii ? Nu spusese Therese: „Mîzgălelile sînt pentru cei de mai tîrziu ?“ Mîzgălelile : fără îndoială, memoriile ! Se aflau acolo ! In pavilionul de vară ! Şi el trebuia să le citească ! Maestrul însuşi avea să-l explice pe Maestru.

Va izbuti să ajungă la aceste memorii. Therese trebuie să-i înlesnească drumul. Aceasta era raţiunea prieteniei sale cu ea.

Dădu iarăşi tîrcoale pavilionului de vară, şi de data asta reuşi fără nici o greutate s-o întîlnească pe Therese. Se înţeleseră să se vadă în prima seară pe care Jean- Jacques avea s-o petreacă la castel.

In seara stabilită, Fernand se purtă la fel de timid ca şi la prima lor întîlnire. Păşeau tăcuţi, unul alături

de celălalt, pe poteca îngustă. Tînărul conte îşi propusese să evite orice cuvînt, orice gest ce ar fi putut fi interpretai greşit şi să nu discute cu ea decît despre Maestru.

începu să vorbească repezit, cu vocea sugrumată, ară- tînd ce deosebire mare este să auzi rostite chiar de Jean- Jacques fraze pe care le cunoşteai din cărţile lui şi ce emoţionant sunau acele fraze. Ce frumos era că sergentul Renoux se lăsase convins de Jean-Jacques să plece în America ! Therese era uimită. După cîte ştia ea, Franţois trebuise să plece pentru că fusese amestecat într-o afacere dubioasă, care trezise interesul justiţiei regale. Dar nu era treaba ei să-l lămurească pe tînărul domn. „Da, spuse ea, Jean-Jacques citeşte foarte frumos. E plăcut ca în timp ce lucrezi cineva să-ţi citească. îmi place mai ales în serile lungi de iarnă, cînd cos."

Ajunseră din nou la malul lacului, lîngă salcie. Therese se lăsă pe patul de muşchi pe care obişnuia să şadă Jean-Jacques. Locul era strimt. Fernand nu voia să se aşeze lîngă ea, nu venise pentru Therese, ci pentru Jean-Jacques. Rămase în picioare. Ea, puţin mirată, întrebă : „De ce nu vă aşezaţi ?" Femand se supuse.

„Să vorbesc numai despre Jean-Jacques, îşi porunci el. Numai despre memorii!" Spuse cu glas tare : „Aţi avut bunăvoinţa, *madame,* să-mi spuneţi că *monsieur* Jean-Jacques scrie cîte ceva şi că s-ar afla aici unele manuscrise". Therese deveni atentă, bănuitoare. Vorbea iar de hîrţoagele lui Jean-Jacques. Poate că se înşelase, poate că nici n-o voia pe ea, ci într-adevăr numai hîr- tiile. Dar nu. O duce doar cu vorba. O fi ea proastă, dar ce vor bărbaţii, asta ştie. „Da, spuse ea, există scrieri, teancuri întregi de manuscrise. Dar totul e pentru cei de mai tîrziu. Nu v-am spus ?"

Fernand se aşteptase la asta şi-şi pregătise un răs- puns. Dar îl uitase. Faptul că şedea atît de aproape de ea îl zăpăcea ; nu încercă să-şi adune gîndurile. Se aşternu tăcerea, pe malul celălalt se întrezărea nelămurit insula plopilor înalţi, frunzişul foşnea, apa lacului plescăia uşor.

„Ce cald e", spuse Therese. Cu mişcări încete, îşi desfăcu boneta şi şi-o scoase. îşi trecu mîna prin păr, părul îi căzu pe umeri. Femand nu îndrăznea s-o

privească. Văzuse părul castaniu, care ieşea de sub bonetă. îşi închipui cufn trebuia să fie părul cînd nu mai era strîns sub bonetă. Ceva îl gîdilă pe obraz — era părul ei. îşi întoarse privirea spre Therese. „Da, spuse ea, am părul des şi lung, îmi dă de lucru să-l vîr sub bonetă."

Femand înghiţi în sec. Nu trebuia să-şi piardă stăpînirea de sine, trebuia să-şi adune gîndurile. „Ştiu, madame, spuse el, că manuscrisele sînt pentru cei de mai tirziu. Dar eu sînt încă tînăr şi fac parte, oarecum, din viitorime. Mi-aţi permite să arunc o privire asupra manuscriseloar lui Jean-Jacques ?“

Therese era neplăcut surprinsă. Era oare posibil ? Intr-adevăr nu-1 interesau decît hîrtiile ? îşi aminti vag de tînguirile lui Jean-Jacques că duşmanii i-ar falsifica scrierile, ca să-l ponegrească în faţa regelui şi a lumii. Oare tinărul acesta... ? Prostii ! Nu se putea înşela. Bărbaţii vorbesc atît de răguşit şi de emoţionat numai atunci cînd vor un anumit lucru.

întoarse puţin capul pentru ca tot belşugul părului ei să-i atingă faţa. Fernand voi să se tragă înapoi, voi să fugă. îşi aminti o clipă de Gilberte, de camera ei, de rochiile, de parfumul ei. Dar amintirea se risipi încă înainte de a se fi conturat ; prezent rămase doar părul foarte real al Theresei. împotriva voinţei sale, mîna îi alunecă prin acest păr despletit, îl mîngîie, se afundă în el, îl răvăşi, trase uşor de el. „Mă doare“, spuse Therese şi în întuneric îi căută mîna. O prinse. Fernand îşi trase mîna înapoi ca ars. O întinse din nou, o apucă pe a ei, o apucă mai strîns, o strînse cu putere, îi dădu drumul, o strînse din nou.

Therese îşi gusta victoria. Dar acum îl mai lăsă pe tinărul domn să aştepte. Se prefăcu a nu pricepe ce voia el cu adevărat, dimpotrivă, acum reveni ea la chestiuni practice, la cererea lui prostească, copilăroasă, să-l lase să citească hîrţoagele. „Nu ştiu, spuse ea, dacă vă pot ajuta în privinţa asta. Trebuie să vorbesc cu mama. Sigur că lui Jean-Jacques nu i-ar fi de loc pe plac. Nu trebuie să fac nimic care să-l supere. E atît de bun cu mine. E un sfînt.“

Fernand abia o auzea. O ţinea încă de mînă, dar de ce nu mai răspundea ea strîngerii mîinii lui ? Şi de ce începuse să vorbească din nou de manuscris ? Era

dezamăgit.

în sfirşit, Therese socoti că a sosit momentul. „Dar e greu să vă refuz, continuă ea, şi răspunzînd strîngerii 8e mînă, îşi petrecu braţul pe după umerii lui. Pentru dumneavoastră fac multe“, spuse ea.

Se sărutară.

Intenţiile lui severe se spulberaseră. Nu ştia dacă o îmbrăţişase el pe ea, sau ea pe el, dacă fusese atras, sau dacă se lăsase singur să cadă. Abia mai simţea cum se afundă, fără să vrea, dar totuşi cu voia lui, în viitoare, în foc, în natură.

CURTEZANII THERfiSEI

Therese nu socotise niciodată că păcătuieşte cînd căuta plăceri în afara căsniciei. Cînd, pe vremuri, îi mărturisise lui Jean-Jacques că nu mai e fecioară, lui nici că-i pasase. Nu ştia dacă, mai tîrziu, cînd îşi făcuse mendrele cu alţi bărbaţi, observase ceva ; nu spusese niciodată nimic. în orice caz, Jean-Jacques fiind cum era, ea se simţea îndreptăţită să-şi facă de cap cu alţi bărbaţi. Dar dacă se încurca cu vreunul, u rămînea credincioasă şi nu se mai ţinea şi cu alţii. Se gîndise că, pentru vara aceea, la Ermenonville, cel ales va fi *monsieur* Nicolas; iată însă că, deodată, se ivise tînărul conte şi fusese sedusă de el.

De obicei lăsa lucrurile să se desfăşoare în voia lor şi nu-şi bătea capul. Dar Nicolas, simţise asta din prima clipă, se potrivea cu ea, şi trupeşte, şi ca stare socială, iar acum avea remuşcări că nu-i era credincioasă. Cu doi deodată nu e frumos. Pentru aşa ceva era prea cumsecade Şi nu destul de deşteaptă.

Totuşi, de data asta, treaba ar putea ieşi bine. Nicolas, în calitate de servitor şi de om de aceeaşi teapă cu ea, înţelegea desigur că o femeie simplă nu se putea împotrivi unui conte adevărat, viitor senior de Ermenonville. Iar contele Fernand, fiind foarte tînăr şi lipsit de experienţă, desigur că nu va băga de seamă că era încurcată Şi cu Nicolas.

De fapt, îi plăcea cu adevărat de amîndoi, şi de Nicolas şi de Fernand. *Monsieur* Nicolas era mai priceput în
ale dragostei, dar şi un domn conte atît de tînăr, atît de curat şi lipsit de experienţă era tare plăcut. Şi apoi, cu

el putea vorbi deschis, deşi era un domn atît de mare, chiar mai bine decît cu Nicolas, care era de o seamă cu ea.

Cînd îl întîlni din nou pe Nicolas, după cele petrecute cu Fernand, dragostea ei se aprinse mai tare, i se păru mai bărbat ca oricînd, simţi că el era cel potrivit, şi nedreptatea pe care i-o făcuse îi dădea şi mai mult farmec. Dar cînd el o strînse în braţe nu se putu împiedica să nu se gîndească la Femand ; i se părea că face dragoste cu amîndoi deodată şi tare era plăcut.

Mai tîrziu i se păru că abia acum, cînd în braţele lui Nicolas se gîndea la contele Fernand, abia acum îl înşela cu adevărat pe Nicolas. încercă să se dezvinovăţească. Mai întîi întrebă în glumă, dar stîngaci, dacă îi era credincios. „Nu vorbi prostii, bătrîno", răspunse el binevoitor şi grosolan. Atunci Therese îi povesti, ca şi cum Nicolas i-ar fi cerut socoteală, că tînărul conte nici nu voia „asta“ de la ea, ci doar să citească ceea ce scrisese Jean-Jacques.

Cuvintele Theresei îl făcură pe Nicolas, de obicei atît de limbut, să tacă o vreme. De cînd Therese îi povestise pentru prima oară despre hîrţoagele nebunului, socotea că o să poată scoate cu ele cei două sute de ludovici de care avea nevoie pentru afacerea lui cu cai. Nu trebuia să-i îngăduie lunganului ăluia bleg, tînărului conte, să se vîre în ciorba lui. Trebuia să ia măsuri.

Ii povesti pe larg Theresei despre planurile sale. De fapt, spuse el, marchizul îl înşelase. Il ademenise din Londra cu promisiunea că va avea de condus un grajd mare, adevărat. In loc de asta, *monsieur* Girardin îşi irosea banii cu grădinile lui idioate. El, Nicolas, n-o să facă mulţi purici pe aici. De îndată ce va putea, va pune pe picioare o afacere proprie de cai la Paris. Se avîntă în descrieri amănunţite despre felul cum se va instala, un *mister* Tattersall al Parisului. Cînd vorbea de cai, Nicolas se însufleţea. Therese nu-1 prea înţelegea, dar avea încredere în el şi era entuziasmată.

„Cînd mă gîndesc că-mi lipsesc colo două sute de ludovici amăriţi, se revoltă el. Şi lumea e plină de parale care stau degeaba. Dumneata întîmpini aceleaşi greutăţi, *madame* Therese. Hîrţoagele domnului filozof zac, şi o femeie ca dumneata trăieşte în lipsuri şi se

zbate şi nu are decît o singură rochie de mătase. Acum mai vrea şi contele ăsta, Fernand, să le citească. Precis că o să ne facă cine ştie ce bucluc contele Fernand al dumitale, poţi să mă crezi. O să trăncănească şi, dacă se vorbeşte prea mult despre hîrţoage, atunci ele or să-şi piardă, după cum îmi dau eu seama, farmecul noutăţii, valoarea lor în ochii amatorilor o să se ducă pe copcă, şi dumneata, *madame* Therese, rămîi cu rochiile dumitale de siamoise. Eu te sfătuiesc : scoate bani din hîrţoagele astea cît mai au vreo valoare. Ştiu, nu te pricepi la afaceri. Dar o femeie isteaţă, cum e mama dumitale, o scoate ea la capăt cu un neputincios ca domnul filozof. Şi cînd o să avem banii o să vezi ce repede puiesc. Eu o să am caii mei, iar dumneata rochii şi bijuterii şi o trăsură elegantă, cum se cuvine pentru o doamnă ca dumneata. Vorbeşte cu bătrî- na ! Îţi cer asta ! Neapărat î“

Therese ştia : dacă s-ar fi putut face ceva cu hîrţoagele, bătrîna ar fi făcut-o de mult. Dar se simţea măgulită că *monsieur* Nicolas era gelos pe micul ei conte şi că nu o privea ca pe una cu care doar te culci în fîn, ci ca pe o prietenă cu care discuta despre afacerile lui. Mai băgase de seamă că Nicolas putea fi foarte urîcios cînd nu L se făcea pe plac. Răspunse că va explica mamei sale ce o sfătuise el. Nicolas o bătu binevoitor şi cu putere peste fund şi spuse că ştiuse de îndată că era o persoană cu care un bărbat inteligent putea să aibă o discuţie inteligentă.

Nicolas plecă singur spre casă, prin parc, continuînd să se gîndească la planurile lui. Sub două sute de ludovici nu se putea, nu trebuia să înceapă prea modest, primul obstacol trebuia luat cu eleganţă.

Cugetările îi fură întrerupte de lătratul furios al unui cîine, ce se năpusti asupra lui. Ştiu de îndată despre ce e vorba. Filozoful, *monsieur,* nebunul, o luase pe Lady cu el la castel. Aşa făcea mereu în ultima vreme. Javra asta afurisită nu-1 putuse niciodată suferi pe Nicolas, şi acum îl încurca la întîlnirile cu Therese! „Taci, animal afurisit!“ şopti el încet, pe englezeşte, către animalul care mîrîia, lătra, hămăia. „Eu sînt, striga el pe franţu-

zeşte, eu, *monsieur* Nicolas, din serviciul domnului marchiz." „Vino, Lady“, se auzi vocea blajină a nebunului. Cîinele se domoli, apoi filozoful şi grăjdarul îşi văzură fiecare de drum.

Cît despre Therese, se mira, ba i se părea chiar puţin caraghios, că cei doi curtezani ai ei făceau atîta caz de hîrţoagele lui Jean-Jacques. Ei bine, va încerca să le fie pe plac, atît lui Fernand, cît şi lui Nicolas.

Voi să fie şireată şi vorbi maică-si mai întîi doar de rugămintea lui Fernand de a i se îngădui să-şi arunce ochii prin hirtiile lui Jean-Jacques. Apoi, trădîndu-1 cu toată nevinovăţia pe micul ei conte, spuse, de parcă ideea ar fi fost a ei: „Poate că tot are dreptate Jean-Jacques cînd spune că duşmanii lui vor să-l spioneze şi să-i falsifice lucrările. Poate că tot ar fi mai bine dacă le-ai vinde cît mai repede. Altfel, o să-şi piardă preţul în ochii amatorilor. “ Maică-sa o privi atentă, cu ochii ei sfredelitori: „Ce să piardă ? întrebă ea rînjind. Preţul în ochii amatorilor ? ! Ai merita să fii bătută peste fundul tău ăla gras, cu amatorii tăi cu tot. Da-mi închipui eu cine se ascunde îndărătul vorbelor ăstora. Golanul tău, geambaşul, muieraticul !“ Therese se îmbufnă. O necăjea că le potrivise aşa anapoda ; bătrînei nu-i scăpa chiar nimic.

Madame Levasseur stărui cu o logică de fier : „Dacă ai avea măcar un grăunte de minte, ai pricepe că individul nu se dă în vînt după rămăşiţele frumuseţii tale, ci după gologanii noştri. Dar pesemne că tot nu pricepi. Proastă ai fost întotdeauna, şi cînd eşti în călduri se duce şi cîtă brumă* de minte ţi-a mai rămas !“

Apoi aruncă, aşa cum mai făcuse şi în alte dăţi, priviri încruntate şi lacome spre masa de lucru şi spre scrinul lui Jean-Jacques. N-avea nevoie de sfaturile acestui Nicolas. Ar fi făcut şi singură bani din hîrtii, dacă s-ar fi putut, şi cu cît mai curînd, cu atît mai bine * nu mai era tînără şi ar fi vrut să aibă şi ea parte de norocul ăsta, măcar de dragul iubitului ei fiu, Franţois. Dar, din păcate, avusese destule prilejuri în viaţă din care învăţase să aştepte clipa potrivită.

Theresei îi spuse cu asprime : „Ca să-l las pe conte să se uite prin hîrţoage, la asta am să mă mai gîndesc.

Vorbesc eu cu dînsul, şi ţie mai tacă-ţi fleanca cînd eşti cu
el, altfel, are să iasă una-boacănă ! Iar peştelui tău poţi să-i spui că dacă vrea să-mi dea sfaturi, atunci ticăloşia-sa să binevoiască a mi se înfăţişa în persoană. Şi las, că mi ţi-1 lămuresc eu !“

După ce rămase singură, se gîndi cu grijă ce avea de făcut. In nici un caz nu va îngădui geambaşului Nicolas să se apropie de masa de scris şi de scrin. Tînărul conte n-avea decît să scotocească prin hîrtii. Nu strica să-l aibă pe cocoşel în rezervă.

CONFESIUNI

După cele întîmplate, pieptul lui Fernand clocotea de simţăminte tulburi, nemaiîncercate pînă atunci.

Păcătuise faţă de Jean-Jacques, faţă de Gilberte, faţă de Therese. se mînjise pe sine şi pe ceilalţi.

Dar ceea ce simţise pentru Therese, şi mai simţea încă, nu era numai poftă şi fierbinţeală, ca atunci, la Paris, sau apoi, a doua oară, la ţară. Nici dragoste nu era : ar fi fost o pîngărire dacă ar fi asemuit sentimentele lui pentru Gilberte cu atracţia ce o simţea pentru Therese. Dar spre femeia aceasta îl atrăgea ceva profund natural, natura însăşi. Therese era neatinsă de spirit, o bucată de tină, gunoi, dar şi lumina care se oglindeşte în mocirlă. Ceea ce o atrăsese însă pe Therese era mai mult decît o simplă poftă. Cum rostise cuvintele : ..Pentru dumneata fac multe !“. Timbrul acela catifelat al vocii ei fusese de o gingăşie pe care n-o va uita niciodată. Ii iubea, nu încăpea îndoială.

Şi ce va fi mai departe ? Cum să-l privească în ochi pe Jean-Jacques ? Ce se va întîmpla cînd se va întoarce Gilberte ?

Cel mai înţelept ar fi fost să-şi smulgă din piept ceea ce simţea pentru Therese, aşa cum smulgi vîrful otrăvit al unei săgeţi. Dar dacă s-ar feri s-o mai vadă pe Therese şi ar fugi pur şi simplu, n-ar fi asta o laşitate şi o mojicie ? Nu-i era îngăduit să fugă de răspundere. O dată trebuia ş-o mai vadă, trebuia să-i explice că ar fi mai bine pentru amîndoi să se ocolească unul pe altul. Se temea de sine însuşi. îi era scîrbă de ceea ce făcuse, dar nu dorea decît s-o repete, iar şi iar.

Şi se duse din nou la pavilionul de vară cînd îl ştiu pe Jean-Jacques plecat la plimbare. Chiar şi drumul îi provoca o amărăciune sfîşietoare şi o plăcere fierbinte.

Ciocăni la uşă. O voce ştearsă răspunse : „Intraţi". Intră. în casă nu era decît *madame* Levasseur. Se simţi profund dezamăgit, dar răsuflă de parcă i s-ar fi luat o piatră de pe inimă.

Bătrîna era mulţumită că avea prilejul să vorbească singură cu Fernand. Spuse că desigur venea pentru hîr- tiile lui Jean-Jacques. Therese îi pomenise despre dorinţa lui. „Dar, îl lămuri ea, ceea ce ne cereţi dumneavoastră, domnule conte, nu se cade să facem. Ginerele meu doreşte ca nimeni să nu-i vadă hîrtiile înainte de moarte. îl măsură pe Fernand cu ochii ei mici şi sfredelitori şi se întrerupse singură : De ce nu-i cereţi chiar lui să le vedeţi? Sînteţi doar atît de des împreună cu el.“ Fernand tăcea încurcat. „Ştiu, Jean-Jacques e o fire ciudată, îi veni ea în ajutor, şi e limpede că dumnevoastră îi sînteţi un prieten sincer, după cum spune şi ginerele meu. Vreau aşadar să vă fac pe plac, se hotărî ea mărinimoasă. Dar trebuie să fim cu băgare de seamă. Să veniţi numai cînd sînteţi absolut sigur că nu ne poate surprinde." Fernand mulţumi bîlbiindu-se. Ea îl ameninţă ştrengăreşte cu degetul. „Sînteţi un mare şmecher, domnule conte, spuse ea. Cu fiica mea v-aţi pus bine, şi tot dumnevoastră sînteţi de vină că eu, femeie bătrînă, m-apuc de pozne la bătrîneţe. Va să zică, veniţi mîine."

Fernand plecă ruşinat. *Madame* Levasseur îl întrebase de ce nu se adresa direct lui Jean-Jacques ; chiar şi ea observase cît de josnică era intenţia lui. Nu, nu va continua, mîine nu se va duce la pavilionul de vară să spioneze prin manuscrisele lui Jean-Jacques.

A doua zi dimineaţa se duse la pavilionul de vară. *Madame* Levasseur îi dădu două caiete. „Sînt cu totul şaptesprezece, legate împreună, declară ea, le-am numărat. Trebuie să ţin bine minte cum şi-a aşezat toate în scrin şi în masa de scris, ca să le pot pune la loc întocmai cum erau.“

Therese era şi ea acolo, ocupată cu treburi gospodăreşti. Nu-şi lua privirile de la Fernand, căci nu-l mai văzuse de mult. Tînărul conte era zăpăcit, prezenţa ei îl distrăgea. „Pot lua caietele?" întrebă în cele din urmă. „Nici să nu vă gîndiţi la una canasta, dragă domnule conte! exclamă indignată *madame* Levasseur. E destul de primejdios şi aşa. Aşezaţi-vă aci!“ porunci ea, arătînd spre masa de scris a lui Jean-Jacques.

Fernand se aşează cu sfiiciune. Ceea ce făcea era un sacrilegiu. Aici, la masa Maestrului, cotrobăia în tainele lui, de faţă cu soţia lui, pe care o pîngărise — era monstruos ! Dar pornise pe drumul acesta şi nu mai putea da înapoi.

Deschise primul caiet. Avea drept titlu : *Amintiri,* apoi cuvîntul fusese şters şi Jean-Jacques, cu scrisul lui frumos, viguros şi totuşi delicat scrisese : *Confesiuni.*

Citi :

„Mă apuc de o lucrare care n-a avut şi nici nu va avea pereche. Vreau să le înfăţişez semenilor mei un om, aşa cum l-a făcut natura. Pe mine însumi.

Pe mine însumi. Îmi simt inima şi-i ştiu pe oameni. Nu sînt făcut ca nici unul dintre cei pe care i-am văzut şi, îndrăznesc s-o cred, că nici ca vreunul din cei care trăiesc acum. Chiar dacă nu sînt mai bun, sînt cel puţin diferit.

Cînd va suna trîmbiţa judecăţii de apoi, voi ieşi înaintea Judecătorului Suprem cu cartea aceasta în mînă şi voi spune răspicat : «Aici se află consemnat tot ce am făcut, ce am gîndit, ce am fost. N-am ascuns nimic rău, n-xim adăugat nimic bun. M-am înfăţişat aşa cum am fost, cîteodată josnic şi murdar, alteori bun, generos, mare>. Fie oa mulţimea nesfîrşită a semenilor mei să asculte mărturisirile acestea, suspiuînd la auzul josniciei mele, roşind pentru slăbiciunile mele. 'far apoi, o ! Fiinţă Supremă ! să îndrăznească unul singur să spună în faţa treptelor tronului tău : «Am fost mai bun decît acesta»."

Fernand citi mai departe ; din frazele minunat de clare ale lui Jean-Jacques îi sărea în ochi o veridicitate înspăimântătoare în goliciunea ei. Nu bănuise că cineva ar putea avea curajul să coboare atît de adînc în propriul său eu. Cît de îngrozitor de întortocheate erau galeriile sufletului, mult mai primejdioase decît toate galeriile de mină din- lăuntrul pămîntului. Era o minune

că cel care îndrăznea să privească aceste taine inspăimîntătoare nu înnebunea.

Fernand citi despre prima pedeapsă corporală îndurată de Jean-Jacques la vîrsta de opt ani. Cum această pe- deasă, aplicată de o femeie frumoasă de treizeci de ani, pricinuise băiatului un fel de voluptate, o trezire timpurie a simţurilor şi cum întîmplarea aceasta îi determinase pentru totdeauna pasiunile, dorinţele, felul senzualităţii sale.

Fernand mai citi cum la vîrsta de nouă ani Jean-Jacques îndurase prima nedreptate. Cum fusese aspru pedepsit pentru o faptă rea pe care n-o săvîrşise, cum rămăsese neclintit, „încăpăţînat", după părerea celorlalţi, fără să recunoască ceea ce nu făptuise şi cum ieşise din îngrozitoarea încercare sfîşiat, dar învingător. „închipuiţi-vă un băiat, citi el, timid şi ascultător, care fusese totdeauna tratat cu blîndeţe şi înţelegere şi care acum îndura pentru prima oară o nedreptate atît de îngrozitoare, şi asta din partea celor pe care îi iubea şi-i stima mai presus de toţi ! Ce năruire a tuturor concepţiilor sale, ce răscolire a sufletului şi a minţii ! Durerea fizică, oricît de mare ar fi fost, o simţeam prea puţin : eram cuprins de furie, indignare,- deznădejde. Cînd m-am văzut în sfîrşit în patul meu şi am putut da glas furiei, m-am aşezat pe sărmanul meu posterior şi am strigat din răsputeri, de o sută de ori poate : *Carnifex, carnifex, carnifex!* Călău ! Călău ! Şi acum, cînd scriu aceste rinduri, simt cum îmi zvîcneşte pulsul, şi chiar de aş trăi o sută de mii de ani, clipa aceea ar rămîne veşnic vie în sufletul meu. Această primă în- tîlnire cu violenţa şi nedreptatea mi s-a întipărit atît de puternic în inimă, îneît mă aprind ori de cîte ori văd sau aud o nedreptate, indiferent pe cine l-ar lovi ea, de parcă ar fi vorba de mine însumi. Atunci a luat sfîrşit vesela nepăsare a copilăriei mele."

Citi apoi cum la vîrsta de optsprezece ani, fiind valet într-o casă mare, Jean-Jacques furase, fără vreun motiv plauzibil, o panglică veche, roz şi argintie, fără valoare, iar după aceea dăduse vina pe o cameristă drăguţă şi nevinovată, care nu-i făcuse nici un rău. Jean-Jacques descria faptele simplu, fără justificări, aşa cum se petrecuseră, şi Fernand se înspăimîntă de puterea iraţionalului şi a răului care-1 copleşea iarăşi şi iarăşi, chiar şi pe un Jean-Jacques.

Tot mai adînc şi mai chinuitor pătrundea Jean-Jacques în labirintul întunecat şi mlăştinos al propriului său eu. Povestea mereu de alte fapte sau porniri „ridicole şi jalnice", de pofte naive ale trupului şi voluptăţii rafinate ale fanteziei.

Fernand citi despre experienţele triste, cutremurătoare, pe care trebuise să le facă Jean-Jacques cu prietenii săi. Iată-i pe oamenii mari ai timpului, Diderot, Mel- chior Grimm, creatorii *Enciclopediei,* marele Voltaire însuşi, şi aproape toţi se coalizaseră împotriva lui Jean-Jacques, îl trădaseră, îl persecutaseră. Toţi se dovediseră superficiali, răzbunători, orbiţi, feţele lor netede nu erau decît măşti, după care se ascundeau chipuri de fiare, iar la analiza severă a lui Jean-Jacques nu rezista decît unul singur : Jean-Jacques.

Timp de trei zile, Fernand veni în fiecare dimineaţă la pavilionul de vară şi citi caietele groase ale Confesiunilor. *Madame* Levasseur nu-i dădea caietele în ordinea în care fuseseră scrise, dar el nu spuse nimic, căci fiecare din ele era îngrozitor de fascinant. Voia să citească încet, pe-ndelete, dar citea repede, cu o grabă frenetică. Nu era oare nevoit să citească repede ? Poate că aceasta fericire sălbatică nu va dura mult, poate că *madame* Levasseur se răzgîndea, poate că lectura sa tainică avea să fie descoperită, poate că intervenea vreo altă întîmplare nefastă.

Femeile îşi vedeau de treabă, copacii îşi furişau privirile pe fereastă, canarii ciripeau în colivie. Fernand citea. Apoi, cu totul împotriva voinţei sale, prezenţa Theresei îl distrăgea. Dar unedri îl distrăgea tocmai faptu! că ea nu era acolo şi atunci îşi imagina cum se tăvălea pe undeva cu Nicolas, durerea fierbinte care ardea în cuvintele lui Jean-Jacques şi imaginea chinuitoare a împerecherii Theresei cu Nicolas se învălmăşeau, sfîrtecîndu-1.

Citi relatările lui Jean-Jacques despre familia **Levasseur**. Citi povestea amară şi ridicolă despre fratele Theresei, sergentul Franţois, americanul care-i furase cămăşile de mătase. Citi cum *madame* Levasseur şi întreaga ei familie o jefuiau fără milă pe „neînchipuit de **altruista**
Therese". Cum, în afară de asta, bătrîna, în aparenţa blîndă ca o miţă, chiar slugarnică, îl spiona şi-l trăda

duşmanilor săi. „I-aş putea ierta lăcomia, citi el, dar nu prefăcătoria. Josnicia ei m-a înstrăinat atît de mult de ea, încît uneori îmi vine greu să-mi ascund dispreţul.[11] Fernand se simţi uimilit că şi el se folosise de serviciile acestei babe perfide şi încercă totodată o amară mulţumire că *madame* Levasseur însăşi îi dăduse că citească ceea ce povestea Jean-Jacques despre ea.

Jean-Jacques povestea şi despre boala lui, „un defect organic al băşicii, care-i pricinuia o nevoie aproape permanentă de a urina". Era descrisă aici întîmplarea cu mareşalul Curţii, care, după triumful de la Fontainebleau al operei *Ghicitorul satului,* îl invitase să vină în ziua următoarea la palat, ca să fie prezentat regelui şi să primească o pensie anuală. „Primul meu gînd a fost la nevoia mea de a ieşi des, citi Fernand, din cauza bolii mele. încă în timpul reprezentaţiei nevoia aceasta mă chinuise îngrozitor şi eram sigur că în ziua următoare, în faţa regelui şi a tuturor marilor domni şi doamne, mă va chinui şi mai grozav. Mi se făcea rău numai la gîndul scandalului pe care l-aşi stîmi dacă ar trebui să părăsesc în fugă sala, în prezenţa regelui. Mai bine mort! Numai cei care cunosc această stare ştiu ce spaimă te cuprinde cînd simţi că se apropie criza !" Therese avusese deci dreptate. Nu mîndria cetăţenească, ci boala îl determinase pe Jean-Jacques să facă gestul acela nobil. Şi totuşi, interpretarea simplistă a Theresei fusese greşită. Căci Jean-Jacques vorbea şi de celelalte motive ale sale, motivele cetăţeanului cinstit. Povestea în cuvinte simple, convingătoare cum nu voise să se lase ispitit de aur şi onoruri, ci voise să rămînă independent, şi cum se certase cu prietenul său Diderot, care stăruise să facă măcar după aceea demersurile pentru pensie. Tocmai ne- cruţătoaiea claritate cu care-şi expunea Jean-Jacques toate motivele îl făcea pe Fernand să se prăbuşească din admiraţie în dezamăgire, şi apoi din nou să se avînte pe culmile admiraţiei.

Mai departe, Jean-Jacques povestea plin de dispreţ despre un prieten de-al lui, un om în vîrstă, chinuit de podagră, uzat de pofte şi plăceri, care se străduise s-o seducă pe Therese, folosind mijloacele cele mai josnice, bani,
o carte abjectă, desene murdare. Ruşinea şi o remuş-

care furioasă îl sfîşiau pe Femand. Dacă Jean-Jacques simţea un asemenea dispreţ pentru prietenul acela bătrîn, care se arătase atît de fals, cît de indignat ar trebui să fie împotriva lui Fernand, discipolul său, aproape un copil, care se apropiase cu ochi şi mîini murdare de tovarăşa de viaţă a Maestrului ! Lucru ciudat era că, în timp ce încerca acest simţămînt. prezenţa Theresei îi aprindea sîngele. Femeia îl atrăgea, deşi îi era scîrbă de ea, îl ispitea cum nu-1 mai ispitise niciodată nimic. încercă să şi-o închipuie pe Gilberte, să izgonească prin imaginea ei curată pofta ce-1 atrăgea spre Therese. Nu reuşi. încercă din nou să se întoarcă la *Confesiuni,* dar nu putu citi mai departe.

Alergă la lac, înotă mult şi repede, de parcă astfel ar fi putut să *se* spele de murdăria din suflet.

ALTE CONFESIUNI

Girardin şi *monsieur* Gerber rămaseră plăcut surprinşi cînd într-o bună zi Jean-Jacques sosi pe neaşteptate la castel împreună cu cele două femei. In schimb, Fernand nu ştia ce să spună, ce să facă şi încotro să-şi îndrepte privirile. *Madame* Levasseur îi zîmbea cu un aer complice, şi chiar faţa leneşă a Theresei avea o expresie de mulţumireştrengărească.

Jean-Jacques se purta ca de obicei, era liniştit, conversa plin de vervă cu marchizul, făcîndu-1 chiar şi pe *monsier* Gerber să vorbească. Omul acesta timid povesti cum pusese în scenă, mai demult, împreună cu Femand, pe atunci copil încă, piese de teatru, de marionete şi cît talent şi aplicaţie dovedise contele Fernand cu acel prilej. Nu povesti că în orele sale libere compunea poezii şi ce bucurie îi făceau piesele acelea naive pentru teatrul de marionete. Jean-Jecques ascultă cu plăcere povestea alsacianului şi spuse : „Ce-ar fi, conte Fernand, ce-ar fi să dăm odată un mic spectacol ? De pildă, cu *Ghicitorul satului!* ?“

Inconştienţa amabilă a lui Jean-Jacques îl cutremură pe Fernand.

La plecare, Maestrul spuse : „Fernand, mi-e îngăduit să vă aştept mîine dimineaţă ?“ Jean-Jacques încă nu-1 invitase niciodată de-a dreptul să-l însoţească

: Fernand se sperie aproape.

Şi a doua zi Jean-Jacques fu calm, prietenos, însufleţit de o voioşie melancolică. Fernand păşea alături de el, se simţea cel mai josnic ipocrit de pe faţa pământului, vorbea monosilabic, chipul lui plin de viaţă nu-i putea ascunde stînjeneala. Spera doar că Jean-Jacques nu va observa nimic.

Acesta însă spuse : „Ce vi s-a întimplat, Fernand ? Parcă vă apasă ceva. Vreo amărăciune în legătură cu prietena dumneavoastră ? “ Fernand se perpelea de ruşine şi durere ; ar fi vrut să plîngă în hohote, ca un copil.

Şi totuşi, în ziua următoare, cînd ştiu că Jean-Jacques era plecat, se duse din nou la pavilionul de vară, ba setea sălbatică, dulce şi otrăvită de a citi mai departe, de a scormoni în tainele Maestrului se înteţise de pe urma aşteptării!

Ceea ce află în ziua aceea era de altfel deosebit de răscolitor şi primejdios. Anumite zvonuri, răspindite de duşmanii lui Jean-Jacques şi pe care Fernand le socotise calomnii murdare, erau adevărate. Stătea scris negru pe alb, chiar de mîna lui Jean-Jacques, cu litere frumoase, elegante, sigure : îşi dusese într-adevăr copiii, copiii lui şi ai Theresei, la Leagănul copiilor găsiţi, la *Hospice des Enjants Trouves*; nu unul, ci mai mulţi. Şi el povestea fapta aceasta îngrozitoare pe care o săvîrşise, fapta care sfida înseşi na'tura şi simţirea, de parcă ar fi fost lucrul cel mai firesc, cel mai obişnuit din lume. Povestea cu toate amănuntele, străduindu-se „nici să nu se scuze şi nici să se acuze". Alesese, „cea mai comodă ieşire din încurcătură", senin şi sigur, fără să şovăie, şi înşira motivele care-1 făcuseră să acţioneze astfel, motive clare, conştiente, obişnuite. în primul rînd, aşa era obiceiul. In al doilea rînd, voise să salveze onoarea Theresei, cu care, pe vremea aceea, încă nu era căsătorit. In al treilea rînd, pusese în practică propriile sale principii prin aceea că, în calitate de cetăţean şi de tată al copiilor, preferase ca odraslele sale să fie crescute pentru a deveni muncitori şi ţărani, şi nu aventurieri şi vîntură-lume. Trebuise să învingă o *singură* dificultate : împotrivirea Theresei. Fusese destul de greu s-o facă să înţeleagă că în felul acesta îşi salva reputaţia şi onoarea. „S-a supus jelindu-se“, relata Jean-Jacques.

Fernand citea asta în prezenţa femeii ai cărei prunci fuseseră „îndepărtaţi'* în felul acesta, şi inima lui era alături de ea ; cuvintele seci şi fără ruşine ale lui Jean-Jacques îl îngheţau. Cît de mare trebuie să fi fost durerea acestei femei mărginite, mînată numai de instincte, cînd
i se întîmplase asta !

Răsfoi din urmă. Reciti ceea ce Jean-Jacques relatase pînă acolo despre Therese. Apoi citi cu o încordare aproape de neîndurat, lacom de fiecare nouă pagină, ce mai scria despre Therese. Erau multe cuvinte critice, reci, şi cuvinte ce-ţi încălzeau inima, unele respingătoare, altele pline de simţire şi emoţionante.

Citi despre felul cum o întîlnise pentru prima oară Jean-Jacques, într-un hotel mic şi amărît. Hotel Saint-Quentin, cum, impresionat de simplitatea ei şi de privi- rea-i blîndă, prietenoasă, o apărase împotriva glumelor impertinente ale comesenilor şi cum ea ii mulţumise, dă- ruindu-i singurul lucru pe care-1 putea dărui, trupul său. Scria apoi cum se iscase de îndată o neînţelegere în'tre ei. După ce se culcase prima oară cu el, Therese îi spusese pe ocolite că trebuie să-i mărturisească ceva, şi Jean-Jacques se temuse că e bolnavă şi că l-a molipsit şi pe el. Zile întregi vorbiseră pe ocolite, fără să se poată lămuri, pînă ce ea îl întrebase, în sfîrşit, dadă n-a băgat de seamă că ea nu fusese fecioară. „Cînd am înţeles în cele din urmă în ce consta neînţelegerea, povestea Jean-Jacques, am tras un chiot de bucurie. «Feciorie ! strigai eu. Cine caută aşa ceva la Paris ? ! Şi încă la o fată de douzeci de ani ! Ah, draga mea Therese, ce fericit sînt că eşti atît de cinstită şi de sănătoasă!»“

Fernand mai citi: „La început nu dorisem decît o distracţie şi-mi găsisem o tovarăşă de viaţă. Nu mă gîndisem decît la poftele mele şi în fapt pusesem tejnelia • ricirii mele.“

■

Dar apoi Fernand citi mai departe : „La început am încercat să-i formez mintea. Zadarnică osteneală ! Mintea ei rămîne aşa cum a plămădit-o natura, strădaniile educative n-au ce căuta aici. Mărturisesc

fără să roşesc că n-a izbutit niciodată să înveţe cu adevărat să citească şi abia dacă poate scrie. O lună întreagă am încercat s-o fac să priceapă cum se citeşte ora pe cadranul unui ceas : nici pînă astăzi n-a înţeles. Nu poate spune la rînd lunile anului, n-are nici cele mai elementare noţiuni de aritmetică. Nu poate folosi cuvintele aşa cum trebuie şi spune adesea contrariul a ceea ce gîndeşte. Incultura ei, greşelile pe care le face constituie un subiect de conversaţie pentru prietenii mei; o dată am întocmit o listă cu expresiile comice pe care le foloseşte, ca s-o distrez pe *madame* de Luxembourg. Dar această persoană mărginită, sau, dacă vreţi, proastă, m-a uimit de multe ori prin judecata ei sigură în împrejurări grele, şi sfatul ei m-a salvat din primejdii mari.“

Apoi scria din nou : „Chiar şi legătura cea mai strînsă a trupurilor nu mă mulţumea. Simţeam nevoia a două suflete într-un singur trup.“ Apoi : „Therese şi cu mine aveam doar prea puţine idei şi concepţii comune, şi natura din jur trezea în mine sentimente pe care ea nu le putea înţelege. In singurătatea de la ţară ai însă nevoie de un tovarăş care să-ţi împărtăşească sentimen- tele.“

Fernand citea, înspăimîntat şi uimit. Aici, în aceeaşi încăpere, şedea o Therese în carne şi oase şi nu ştia că în filele din faţa lui trăia o altă Therese, lăudată pentru firea ei prietenoasă şi bună, dar dezgolită cu cruzime în mărginirea şi nulitatea ei, o umbră dar totodată o figură nepieritoare, mult mai reală decît Therese cea vie.

„Am considerat totdeauna ziua în care m-am legat de Therese ca ziua care a determinat pentru totdeauna viaţa mea lăuntrică. Legătura noastră a rezistat timpului şi tuturor loviturilor soartei. Ea a devenit mai strînsă de pe urma întîmplărilor care ar fi trebuit s-o. nimicească[11], citi în continuare Fernand.

Dar pe pagina următoare stătea scris : „Insă ce va gîndi acum cititorul, dacă-i voi mărturisi, cu toată sinceritatea de care cred că a putut să se convingă, că, din prima clipă în care am zărit-o şi pînă acum, n-am simţit nici cea mai mică pîlpîire de dragoste pentru ea ? Nevoile simţurilor, pe care mi le

satisfăcea, nu erau pentru mine decît nevoi sexuale, care nu aveau nimic de-a face cu personalitatea mea.“ Aşa stătea scris, simplu, fără ruşine. Femand se simţi nimicit.

Iar apoi Jean-Jacques afirma limpede, scurt, negru pe alb : „Therese nu este cîtuşi de puţin stricată sau desfrî- nată. N-am avut a mă teme de rivali. Sînt sigur că am fost singurul bărbat pe care l-a iubit vreodată, şi simţurile ei adormite n-au împins-o spre un altul, nici chiar atunci cînd am încetat să mai fiu bărbat pentru ea.“

Fernand crezu că citise greşit şi reciti a doua şi a treia oară.

Cum se putea ca un om care pătrunsese mai adînc ca oricare altul în tainele naturii şi în relaţiile dintre oameni să fie atît de orb faţă de femeia cu care-şi duce viaţa ? !

Era oare atît de orb ? Voia să fie orb ? Iar măreţia care se îmbină cu o atît de comodă orbire mai poate fi socotită măreţie ?

Dar cine era el, Fernand, ca să-l judece pe Jean-Jacques ? Studiase sîrguincios operele lui, trăia de săptămîni in imediata lui apropiere, şi totuşi nu-1 cunoscuse şi nu-1 înţelesese de loc.

Dar acum, oare, îl cunoştea ? Omul care dusese viaţa sălbatică, deşănţată, descrisă în *Confesiuni,* care suferise neînchipuit de mult şi făcuse pe alţii să sufere la fel de mult, era acelaşi cu cel care se plimbase ieri liniştit cu Fernand, ierborizînd şi fiindu-i milă de fiecare om sărman, de fiecare vietate ? Care din ei era adevăratul Jean- Jacques ? Cel modest, prietenos, care stătea de vorbă cu fiece pădurar şi discuta pe larg cu jupîn Maurice, cîrciu- marul de la hanul „La castani*[1] ? Sau cel care singur se dădea pildă întregii omeniri ?

„Acesta sînt eu, Jean-Jacques, cetăţean al oraşului Geneva. Cine are o putere mai mare şi mai înspăimîntătoare de pătrundere a lucrurilor decît mine ? A suferit cineva
mai mult decît mine ? *Ecce homo.*[I] Nimeni n-are dreptate, în afară de mine.“

I Iată omuJ (lat.),

Şi dacă este aşa ? Dacă Jean-Jacques are dreptate împotriva tuturor ?

Oricum, n-avea temeiuri să fie infinit de mîndru ? Descoperise şi explorase o lume nouă, aventurile sale fuseseră mai îndrăzneţe decît cele ale lui Columb. Nu era firesc ca trupul lui firav să se prăbuşească sub povara a- cestei imense înţelepciuni ? S-ar fi putut el menţine altfel decît printr-un orgoliu fără seamăn ?

în sufletul lui Fernand se îmbinau admiraţie, teamă, milă, respect şi un uşor dispreţ cinic.

Şi, după cum Jean-Jacques îi devenea mai străin şi mai enigmatic, cu cît ştia mai multe despre el, 'tot astfel i se părea că şi ceilalţi oameni îşi pierd contururile. S-ar fi zis că fizionomiile semenilor săi se schimbau necontenit. Nu mai exista o realitate stabilă. Viaţa pe care Fernand o văzuse în jurul său nu era decît o pojghiţă subţire, exterioară ; abia mai jos, sub ea, începea adevărata viaţă, multiplă şi confuză.

Fernand dormi puţin în această perioadă. Noaptea vedea în gînd literele sigure ale *Confesiunilor,* şi ele se preschimbau în oamenii şi faptele despre care vorbeau. El însuşi, Fernand, se transforma în Jean-Jacques. Săvîr- şea păcatele înspăimîntătoare ale lui Jean-Jacques. Se lăsa întreţinut de;femeia şi ibovnica mai vîrstnică. îşi renega credinţa. Apoi, pentru a redobîndi cetăţenia oraşului său, Geneva, se lepăda de credinţa nouă. Iubi femei pe care nu le avu niciodată şi se culcă cu femei pe care nu le iubea. Izgoni din casă carne din carnea sa şi trup din trupul său. îşi trădă prietenii. Se scuză şi se apără cu scuze neîntemeiate. îi era scîrbă de sine însuşi şi se mmdrea cu scîrba lui. Şi orice ar fi făcut, era drept. Se socotea singurul om drept pe lume. Şi, lucrul cel mai ciudat: aşa era.

Fernand trăi în zilele, în săptămînile acelea nu la Ermenonville, ci în lumea lui Jean-Jacques, în lumea plină de aventuri a *Confesiunilor*. Propria sa lume deveni aventuroasă. Căci dacă el, Fernand, şi-ar descrie, cu

aceeaşi sinceritate ca şi Maestrul, tînăra sa viaţă, nu s-ar ivi abisuri la fel de înspăimîntătoare ca acelea în care se afundase Jean-Jacques ? El, Fernand, n-o iubea pe Therese, n-avea nimic comun cu ea, nu simţea pentru ea **o** pasiune mare, sălbatică ; dacă se culca cu ea, dacă-1 înşela pe Maestru şi se cufunda în mocirlă, n-o făcea decît pentru că se simţea atras de ceea ce este josnic, murdar, pentru că era stricat pînă-n măduva oaselor. Şi dacă, pe lîngă toate, se mai ducea la pavilionul de vară să scormonească în tainele Maestrului, nu era asta o ticăloşie fără seamăn ?

Dar 'tocmai caracterul odios, nelegiuit al lecturii făcea ca ea să aibă şi mai mult preţ. Şi oricît de mari ar fi fost chinurile cu care ar fi trebuit să-şi ispăşească fapta, rupea cu nesaţ roade din pomul cunoaşterii. Ce reprezentau învăţătura marilor oameni din antichitate, revelaţiile *Bibliei,* învăţăturile clasicilor Franţei sale faţă de înţelepciunea profundă, echivocă, a acestei cărţi ? Ce dragoste de adevăr lacomă, înspăimîntătoare ţîşnea din paginile acestea, ce pasiune zdrobitoare, aducătoare de fericire, închinată cunoaşterii cu cap de Ianus[I] !

CE ESTE ADEVĂRUL?

Adolescenţa lui Fernand nu fusese uşoară. *Monsieur* de Girardin îşi amintea cu mîndrie şi plăcere de timpurile cînd fusese general şi constatase cu îngrijorare lipsa de interes a lui Fernand pentru disciplină şi militărie. Pentru a-1 căli, îl trimisese la vîrsta de treisprezece ani la Academia de război, a cărei severitate era cunoscută. Elevii academiei erau aproape toţi burghezi sau fii ai unor nobili cu funcţii administrative, iar profesorii şi superiorii se străduiseră să arate că titlul contelui Bregy nu-i impresiona. Femand fusese deci tratat cu o asprime deosebită. Colegii, plini de invidie, conştientă sau inconştientă, faţă de viitorul senior de Ermenonville,

I **Zeu la romani, despre care se spunea că are mereu înaintea ocnilor atît trecutul, cît şi prezentul. Această dublă calitate a făcut să fie reprezentat cu două feţe.**

pe care-1 aştepta o carieră uşoară, strălucită, aveau o atitudine rezervată
sau direct ostilă. Şi trupul, şi sufletul sensibilului Fernand fuseseră supuse la cazne ; cîteodată crezuse că nu va mai putea îndura această viaţă. Ulterior, în timpul lungii călătorii pe care o întreprinsese, cînd avu prilejul să simtă cît de mult îl iubea tatăl său, şi mai ales după aceea, cînd descoperise marea fericire alături de Gilberte, fusese convins că anii negri ai Academiei de război constituiau partea cea mai grea a vieţii sale. Dar acum, din propria-i vină, se avîntase în aventuri atît de înspăimîn- tătoare, încît cele petrecute atunci i se păreau cu adevărat un joc de copil.

Hotărî să mărturisească totul Maestrului. Nu fu în stare.

Hotărî să-i scrie Gilbertei, prietena sufletului său, să-i povestească despre lecturile sale tainice, să-i mărturisească şi el, cu aceeaşi sinceritate fanatică cu care-şi povestea Jean-Jacques viaţa, legătura sa fizică şi sufletească cu Therese. Numai dacă va reuşi să dea glas frămîntări- lar sale, să le exprime în cuvinte, va putea să se smulgă din adîncurile spre care îl ademenise cutezanţa sa nebunească !

Dar, încă pe cînd îşi făurea planul, ştia că nu-1 va putea duce la îndeplinire. Nu-i era dat să descrie faptele sale josnice, desfrînate cu obiectivitatea curajoasă a lui Jean-Jacques. Şi-ar prezenta acţiunile denaturat, s-ar scuza şi s-ar acuza cu sentimentalism, s-ar tîngui de propria sa ticăloşie. Şi totul ar fi minciună. Doar nu voia să renunţe la infamia sa, pentru nimic în lume ! Ba se mîndrea că era aşa cum era.

Nici la legătura lui cu Therese nu voia să renunţe. Ii era scîrbă de femeia aceasta, dar $tia că era de ajuns oa ea să spună cu vocea ei joasă, leneşă : „Nu vreţi să facem o plimbare, tinere conte ?“ şi s-ar fi ridicat, de oriunde s-ar fi aflat, gata s-o urmeze. Pofta fierbinte pe care i-o trezea, mirosul ei, vulgaritatea ei profundă, inocentă, mişcările ei lente, atîtătoare, greutatea cu care-şi aduna cuvintele ca să-şi exprime gîndurile confuze, chiar şi scîrba pe care i-o inspira, toate erau verigi ale unui lanţ cu care îl ţinea legat.

Therese nu-1 pofti să se plimbe cu ea. Cînd se întîlni cu el prima oară după ce se îmbrăţişaseră, fusese deza măgită că se arăta atît de distant. îi părea rău că o iu-

bise ? Dragostea lui se stinsese după o singură îmbrăţişare ? Instinctul însă îi spunea că nu era aşa, dar că, fiind conte, se sfia. Apoi, fusese aproape totdeauna în preajmă cînd Fernand citea din hîrţoagele lui Jean-Jacques şi observase cu mulţumire că prezenţa ei îl tulbura ; era destul să-l privească pieziş şi tînărul conte era cuprins de nelinişte. Dar ea nu-1 încuraja.

în cele două dăţi cînd Fernand n-o găsise acasă fusese într-adevăr cu Nicolas, aşa cum îşi închipuise el, amărît, dispreţuitor şi furios. Dar întîlnirile acestea nu fuseseră fericite. Therese se temea să-i dea de ştire că bătrîna *madame* Levasseur refuza să-i urmeze sfatul şi să întreprindă ceva cu hirtiile. Nicolas însă aştepta răspunsul şi, cum ea tăcea, o întrebase direct: „Ai vorbit cu mama dumitale, *madame* ?“ La care Therese răspunse şovăind : „încă nu“. Atunci Nicolas devenise morocănos şi tăcut, iar cînd ea voise jă se arate drăgăstoasă, o respinsese, zi- cînd că nu-i stă mintea la prostii. „Pentru asta îl ai doar pe micul conte“, spuse el cu răutate, şi Therese înţelese că, atîta timp cît nu va rezolva problema cu hîrţoagele, Nicolas nu va mai face dragoste cu ea.

în schimb, Fernand, care de obicei nu se arăta decît ziua, se înfiinţă şi seara, pe cînd Jean-Jacques se afla la castel. Amîndouă femeile îşi dădură seama de îndată că venea pentru Therese.

Therese sperase că Nicolas va folosi seara aceasta, îl aşteptase multă vreme, iar el, desigur, ca s-o pedepsească, o lăsase singură. Acum era supărată şi-l primi cît se poate de urît pe Fernand. Bătrîna, nemulţumită de prostia fie-si, voi să-l ajute pe tînărul domn să-şi atingă scopul. „Nu doriţi să vă plimbaţi puţin la aer cu Therese ? E o noapte caldă de vară“, spuse ea de-a dreptul. Fernand privi stîngaci şi plin de aşteptare spre Therese. Ea, însă, măsurîndu-1 fără ruşine, răspunse leneş şi îmbufnat: „N-am chef astăzi". Tînărul plecă umilit.

Alerga prin noapte, răscolit şi furios. Dar furia lui nu era îndreptată împotriva Theresei, ci împotriva lui Jean- Jacques. Desigur că ea ajunsese aşa din pricina grozăviilor pe care le îndurase de la Jean-Jacques. Se iAdignă

tot mai mult împotriva Maestrului. El, care propovăduise în *Emile* principiile cele mai nobile, cele mai înţelepte de educare, ar fi fost pur şi simplu dator să-şi crească singur propriii săi copii.

O femeie care trecuse prin atîtea merita compasiune. Fernand simţea nevoia s-o mîngîie. Amintirea ochilor ei îi dădea fiori. Fantezia neînfrînată, senzuală a *Confesiunilor* îl înlănţuia, se contopea cu propria sa fantezie. Visa o nouă îmbrăţişare mai fierbinte, mai puternică decît cea de atunci, de pe malul lacului.

Therese, la rîndul ei, deoarece Nicolas o lăsase să-l aştepte şi în serile următoare, se mustra că se purtase atît de rău cu micul conte. Acum îi pierduse pe amîndoi. Tînărul conte nu-i voise rău, era pur şi simplu un visător, un copil, prost şi neîndemînatic. Nu trebuia să lase să se adîncească cearta lor, iscată din nimic, căci altfel se ducea pe copcă şi această prietenie frumoasă. Să se culce o singură dată cu el, nu-şi închipuise aşa lucrurile.

îl pîndi. îl întrebă, întocmai aşa cum îşi dorise şi cum se temuse el: „Nu vreţi să mai facem o plimbare, tinere conte ?“

Se întîlniră în aceeaşi seara.

Lucrurile se petrecură ca în visurile lui, instinctul sălbatic şi întunecat mătura din cale toate scrupulele, copie,Ţindu-1.

Mai tîrziu şezură pe iarba de sub salcie. Therese era nespus de tandră. „Fernand !“ rosti cu vocea ei profundă, bucurîndu-se să audă cum răsună numele. „îmi dai voie să-ţi spun Fernand ?“ se rugă ea, mîndră şi îndrăgostită, tutuindu-1 pentru prima oară. Apoi, pe un ton visător : ,,N-am făcut-o încă niciodată cu un domn mare."

Era timpul ca Therese să plece acasă, dar rămase locului. Fernand era altfel decît Nicolas, nu-1 socotea doar iubitul ei, ci un adevărat prieten, cu el voia să stea de vorbă. încercă, în felul ei greoi, să-i explice că n-avea de-a face cu o stricată. Jean-Jacques era tare bun, un sfînt, dar... nu era bărbat. îl stînjenea boala lui. Chiar şi în tinereţe, cu mulţi ani în urmă, se ţinuse departe de ea luni de zile, uneori chiar un an, stînd

culcat alături de dînsa, neputincios şi mort, ca o bucată de lemn. Dar ea avea dreptul la un bărbat, şi maică-sa era de părerea asta, cu toată severitatea sa.

Fernand tăcea şi asculta. Therese începu iar să vorbească. „Şi apoi, povestea cu copiii, asta n-ar fi trebuit s-o facă."

Femand uită că abia se împreunase cu femeia aceasta ; în ochii lui femeia nu mai exista, nu rămăseseră decît *Conjesiunile*. Era mistuit de dorinţa nestăvilită de a cunoaşte adevărul, tot adevărul. Desigur că ceea ce mărturisise Jean-Jacques era adevărat, dar nu era decît o parte a adevărului ; nu putea afla tot adevărul decît dacă ştia ce simţise şi Therese.

întrebă cu gura uscată : ,,V-a luat într-adevăr copiii ?" Therese răspunse liniştită : ,,0 ştie doar o lume-ntreagă". Continuă să întrebe: „Pe toţi cinci ?" Dar Therese repetă mirată : „Cinci ? Cum ai ajuns la cinci ? Doi."

Cuvintele ei îl loviră în plin. Oare Jean-Jacques minţise ? Minţise în cartea cea mai sinceră din lume, în cartea cu care voia să se înfăţişeze înaintea judecăţii de apoi ?

între timp, Therese continua : ,,A fost destul de greu pentru mine de amîndouă dătile. Pentru el a fost uşor, erau copiii *mei.*" Fernand întrebă încet de tot : „Nu erau copiii lui?" Ea răspunse cu vocea-i calmă „Ce spui? Nu te înţeleg." Fernand repetă cu greu, mai tare : „Nu erau copiii lui ?". Therese răspunse : „Nu, de fapt, nu erau". Fernand făcu o sforţare uriaşă ca să întrebe iar : „Şi el a ştiut?" „Pesemne, căci altfel n-ar fi fost atît de crud", zise Therese.

Noaptea era destul de întunecată, Femand n-o vedea pe Therese, auzea doar vocea ei monotonă. Vedea în gînd literele elegante, sigure ale *Confesiunilor* şi-şi amintea limpede cum ieşeau în relief pe hîrtia alb-gălbuie, re- latînd cele întîmplate într-un stil limpede, precis şi convingător, enumerîr.d motivele îndreptăţite pentru care trebuise să acţioneze astfel şi nu altfel. Dar povestea era falsă. „Căci altfel n-ar fi fost atît de crud." Vocea aceasta simplă, ştearsă rostea adevărul, iar edificiul măreţ al principiilor, al sentimentelor şi al confesiunilor se prăbuşea.

4 Fernand se revoltă împotriva Maestrului şi şi

învinse revolta. Lucrurile nu erau chiar atît de simple cum şi le închipuise. Jean-Jacques nu minţise. Nu se poate scrie cu atîta sinceritate pentru cei de mai tîrziu, pentru Fiinţa Supremă, decît de ceea ce eşti convins pînă în adîncul sufletului. Therese, cu mintea ei mărginită, îşi exprima adevărul ei mărginit. Dar multe cauze se amestecă pentru a zămisli o acţiune, fiecare faptă se întemeiază pe motive nobile şi josnice, indisolubil împletite, şi nu există adevăr care să nu fie alcătuit dintr-o sumedenie de adevăruri.

Iată, de pildă, ei şed aici, pe iarba de sub salcie, pe locul lui Jean-Jacques, iar Therese îl trădează pe Jean-Jacques, ca şi Femand, de altfel. Amîndoi se unesc pentru a-1 trăda pe Jean-Jacques. O clipă, Fernand se simţi îndreptăţit, dar apoi se dispreţui iar. Şi în tot timpul acesta încerca o plăcere amară, voluptuoasă, plină de re- muşcări.

Glasul Theresei spuse, trist şi plin de căldură, prin întuneric : „Cu nimeni altul nu pot vorbi, nici măcar cu mama". „Nici cu grăjdarul?“ gîndi Fernand. Dar ea, de parcă ar fi ghicit, în simplitatea ei, ce se petrece în mintea lui, continuă : „Cu tine pot vorbi despre tot ce vreau, Fernand. Numai tu eşti prietenul meu."

„CAVE CANEM“ [1]

Data următoare cînd sfe întîlni cu Nicolas, Therese îşi luă inima în dinţi şi-i spuse că a vorbit cu bătrîna. *Madame* Levasseur nu voia să se atingă de hîrţoagele lui Jean-Jacques.

Nicolas se întunecă la faţă. „Se pare că n-aţi procedat cu prea multă inteligenţă, *madame,* spuse el cu o politeţe răutăcioasă. Apoi izbucni: Parcă ai tărîţe în cap. Puţi de proastă ce eşti ! N-are nici un rost să dau sfaturi unei femei atît de neghioabe !“ Therese răspunse jignită : „Aţi ştiut doar de la bun început, *monsieur* Nicolas, că nu sînt o filozoafă. Apoi, după o clipă de tăcere, urmă :

---

1 I Păzeşte-te de cîine (lat.).

Mama e de părere că, dacă vreţi să-i spuneţi ceva, să vorbiţi cu ea direct." „Asta-mi mai lipsea!“ bombăni Nicolas.

Dar apoi, rămas singur, se răzgîndi. Situaţia devenea primejdioasă. In orice zi se putea ivi un alt şmecher care să se intereseze de hîrtii, sau putea să-i încurce ţiţele chiar şi un zevzec de aristocrat plin de idealuri. Nu-i rămînea decît să vorbească direct cu bătrîna. La urma urmei, din punctul ei de vedere, lucrul cel mai deştept era să ajungă la o înţelegere cu el.

Se duse la *madame* Levasseur, cînd ştia că o găseşte singură. Ii ceru să discute deschis despre chestiunile ce-i interesau deopotrivă. Bătrîna îl măsură cu ochii ei mici şi răi. „Nu văd să avem nimic de împărţit, spuse ea. Dar, dacă socotiţi c-o să iasă ceva din asta, poftim, vorbiţi."

„Desigur că privirea dumnevoastră ageră a descoperit că între fiica dumneavoastră şi preasupusul dumneavoastră servitor se întîmplă ceva, începu Nicolas. Inima mea a fost, ca să zic aşa, cucerită de *madame* Rousseau, ce mai, dragoste fulgerătoare, cum se spune pe-aici, şi sînt mîn- dru şi fericit că, făcîndu-i o curte umilă, perseverentă, am cîştigat-o pe fiica dumneavoastră." „Sînt o femeie bă- trînă, răspunse *madame* Levasseur, şi, din păcate, n-am destulă putere să vă trag palma zdravănă pe care o meritaţi." Nicolas zîmbi amabil. *„Madame,* dumneavoastră nu înţelegeţi situaţia. Dumneavoastră nu preţuiţi îndeajuns înclinaţia fiicei dumneavoastră faţă de preasupusa dumneavoastră slugă şi nici încăpăţînarea mea britanică. Nu doresc nimic necinstit, dimpotrivă, aş dori să legalizez relaţiile dintre *madame* Rousseau şi mine. Se ridică în picioare şi se înclină. Am onoarea, *madame,* a vă cere mina fiicei dumneavoastră." Bătrîna răspunse sec : „Fiica mea este măritată. Cred că faptul acesta vă este cunoscut." „Mă siliţi, *madame,* să mă exprim fără ocol şi grosolan. Am ştiut totdeauna cînd le sună ceasul gloabelor mele, şi vă spun : domnul filozof nu mai are multe zile. Cînd cineva filozofează cu atîta stăruinţă, şaizeci şi şase de ani de-a rindul, îi piere puterea. Şi acum, ascultaţi-mă. In calitate de viitor soţ, care priveşte lucrurile cu toată seriozitatea, am pur şi simplu datoria să ajung din timp, adică acum, la o

înţelegere cu viitoarea mea soacră."

„Aici însă aţi cam greşit-o ! spuse *madame* Levasseur cu o ironie politicoasă. Ginerele meu este o fire cumpătată, s-a refăcut minunat aici, Therese şi cu mine îl îngrijim bine. Tocmai oamenii aceştia, în aparenţă lipsiţi de vlagă, sînt cei mai rezistenţi. Jean-Jacques al nostru o mai duce multă vreme, n-aveţi nici o grijă."

„Bine, răspunse Nicolas, dacă nu doriţi, nu vom mai discuta despre starea sănătăţii lui *vionsieur* Rousseau. Dar inima mea îi poartă de grijă fiicei dumnevoastră şi, în afară de aceasta, e.dornică a cunoaşte cît mai multe. Ingăduiţi-mi o întrebare, *madame.* Cum şi de ce n-a mai apărut de atîta vreme nici o carte nouă a domnului filozof ? Am auzit că a lucrat mult, toată lumea aşteaptă o carte nouă. Pentru asta se primesc probabil o mulţime de parale. Cum se face că o doamnă atît de înţeleaptă ca dumneavoastră nu se ocupă de asta ?" „O întrebare neocolită merită un răspuns de acelaşi fel, răspunse cu politeţe bătrîna. Din anumite pricini filozofice, care sînt prea înalte pentru mine, şi desigur şi pentru dumnevoastră, ginerele meu nu doreşte ca ultimele sale opere să fie publicate înainte de moartea lui. Nu vrea. înţelegeţi ? Basta ! Punct! Gata ! Apoi urmă cu sfătoşenie : Pe hîrtiile astea nu se pot scoate parale. Să-ţi iasă asta o dată pentru totdeauna din cap, tinere ! In casa asta nu-s gologani pentru dimineaţa !"

„Se pare că n-aveţi încredere în mine, spuse întristat Nicolas. Dar înţeleg. Cunosc oamenii şi-mi dau seama la ce v-aţi gîndit, *madame.* Un coate-goale, v-aţi zis dumneavoastră, un lacheu, o slugă, la ce ne putem aştepta, fiica mea şi cu mine, de la unul ca ăsta ? Dar preasupusul dumneavoastră servitor e în stare de mai mult. Nu sînt doar un simplu lacheu. Am fost prim-maestru de călărie la *mister* Tattersall, la Londra. Asta nu înseamnă nimic pentru dumneavoastră, *madame,* dar pentrtt'fdomnii cei mari de la Paris înseamnă ceva." El îi vorbi de proiectul lui şi adăugă : „Nu e nevoie decît de un mic capital cu care să pornesc, cam vreo două sute de ludovici. Desigur că aş putea găsi şi în altă parte banii, dar, v-am mai spus, mă simt atras de fiica dumneavoastră şi aş dori să vă fac părtaşă la proiectul meu. Zîmbiţi, *madame,* nici acum n-aveţi

încredere în mine. Dar vă asigur că banii dumneavoastră or să facă pui. Numai cu cîştigul din primul an vom fi asiguraţi toţi trei pînă la sfîrşitul vieţii noastre.[11]

Bătrîna asculta cu interes. Omul acesta îi amintea de fiul ei, de sergentul Franţois. Vorbea cu aceeaşi îndrăzneală şi, pe deasupra, era probabil mai priceput.

Nicolas observă de îndată că era privit cu alţi ochi. „Aveţi puţină încredere în mine, stărui el. N-o să vă pară rău. E jalnic cît de sărăcăcios trăiţi aici. Dacă domnul filozof adoră natura şi se dă în vînt după sărăcie, dumneavoastră, *madame,* aveţi desigur, simţăminte mai puţin filozofice. Nicolas prinsese curaj. Uite cum zac aici hirtiile. E cu neputinţă ca o doamnă atît de inteligentă să nu poată obţine două sute de ludovici pe ele ! Daţi-mi-i mie, să mă apuc de treabă, şi aveţi cuvîntul meu, cu- vîntul unui om de onoare, al unui cunoscător de cai şi al unui englez : mă însor cu *madame* Rousseau şi trăim cu toţii ca în sînul lui Avram."

Dar interesul bătrînei Levasseur pentru aventurierul acesta bun de gură se stinsese. Nicolas nu era fiul ei, Franţois, şi nu era dispusă s-o împartă pe Therese cu el. Totuşi îşi dăduse seama cît de legată se simţea de Nicolas, Therese, rea de muscă cum era, şi că individul putea să-i joace o festă. Ori să fure cu ajutorul Theresei hîrtiile lui Jean-Jacques, ori să pună la cale cine ştie ce ticăloşie. Nu trebuia deci să-l întărite, nu-1 putea refuza de-a dreptul.

îi explică amănunţit că hîrtiile lui Jean-Jacques nu puteau fi valorificate fără ştirea acestuia. înainte de a scoate gologanii, cumpărătorii soseau în persoană şi-l întrebau pe Jean-Jacques dacă era de acord să încheie tîr- gul; declaraţii scrise, oricît de bine ticluite, nu ajungeau. Şi deoarece Nicolas părea dezamăgit şi încruntat, îl mîn- gîie : „Nu fiţi atît de plouat *monsieur.* Eu nu mă împotrivesc planurilor dumneavoastră. Dar nu fiţi nerăbdător. Hîrtiile îşi păstrează valoarea, şi aici, la mine, sînt la adăpost, ca un gologan în buzunarul lui Dumnezeu." Nicolas nu mai încercă s-o convingă pe *madame* Levasseur ; dacă te apropii prea mult de o gloabă, zvîrle.

Se strădui să dea o expresie mai blîndă feţei sale.

între timp, bătrîna, simţind că în mintea lui pune ceva
rău la cale, continua să-l ia cu binişorul: „Nu trebuie să doriţi moartea ginerelui meu. In afară de durerea ce-am încerca-o, Therese şi cu mine, ar fi o lovitură băneasc grea. Omul scrie şi acum ca un tinerel. Cînd e, cum zice el, «inspirat», pana-i merge la galop, nici nu ştii cînd şi cum, şi iaca un manuscris nou, iar viitoarea moştenire face cu opt sau zece mii de livre mai mult. Doar un nebun poate dori moartea găinii cu ouă de aur.“

„înţeleg, spuse Nicolas, şi mă supun faptului că nu doriţi să legalizaţi legătura mea cu fiica dumneavoastră. Dar nu mă dau bătut, urmă el cu o veselie bine jucată. Sînt încăpăţînat. “

„Atunci, să bem un păhărel", spuse *madame* Levasseur. Aduse lichiorul de caise trimis de marchiz, ciocniră paharele, băură şi se despărţiră prieteni, aproape complici.

Dar băutura nu avusese darul să spele şi teama bătrî- nei de acest individ periculos. Abia se închisese uşa în urma lui, că faţa ei se încruntă toată a duşmănie.

Nici lui Nicolas excelentul lichior nu-i ajutase să-şi clătească mînia. Nu se lăsa el tras pe sfoară de o hoaşcă bătrînă. îi era duşmancă ; va face totul să-l ţină departe de hîrtii, o să-l împiedice să-şi pună pe picioare afacerea aceea cu cai. Dar n-o să-i meargă! Nicolas scuipă gros, înciudat.

Căţeaua Lady îi sări deodată înainte şi începu să latre cu îndîrjire, de parcă ar fi vrut să-l scoată şi mai mult din sărite. Nicolas strigă, cu glas stăpînit, că nu era decît el, valetul marchizului. Se auzi vocea lui Jean-Jacques, rechemînd-o pe Lady. Nicolas, însă, după ce se descotorosi de animal, începu să înjure îndelung, printre dinţi, pe englezeşte, iar vocea lui înăbuşită era plină de furie şi ură.

Peste cîteva zile, cînd Jean-Jacques ieşi în zori la plimbare, găsi cuşca cîinelui goală. Maestrul clătină din cap. Numai o singură dată se întîmplase ca Lady să nu-1 aştepte.

Cînd văzu că animalul nu se iveşte nici la ora prînzului, îl cuprinse spaima. N-avea nici o îndoială, aici

era mîna vechilor săi duşmani, de-alde Grimm[I] şi Diderot. Pentru a-1 lovi pe el, pentru a-1 lăsa fără pază, omorîseră căţeaua, frumosul animal cu privire de om. Ce josnicie, ce cruzime stupidă ! Totuşi, nu spuse încă nimic. Faţă de femei se stăpîni toată ziua. Abia a doua zi, cînd văzu că Lady tot nu se arăta, teama, spaima şi nebunia răbufniră din el. „Ei sînt, alde Grimm şi Diderot! izbucni el furios. S-au strecur at aici ! Alte atacuri ! Alte persecuţii! N-or să-mi mai dea pace. Vor să mă distrugă cu toate mijloacele. Sînt pierdut, trebuie să fug ! Trebuie să plec din tară ! Peste ocean !“

Madame Levasseur căută să-l liniştească. In zadar! Dar in ziua următoare, cînd Therese îi pregăti o băutură calmantă, un ceai din ierburi, în care avea încredere, mai ceru o ceaşcă. Spre seară se potolise şi recunoscu cît de bine îi prieşte tihna de la Ermenonville.

în schimb, *madame* Levasseur nu era de loc liniştită. Din păcate, ginerele ei avea dreptate: se urzeau lucruri necurate împotriva lui. Desigur, nu de către cei pe care îi bănuia Jean-Jacques. Ştia ea cine îndepărtase căţeaua! Individul era în stare de orice, ticăloşia îi stătea scrisă în frunte !

Trebuia să dispară din locurile acelea.

Se duce la Girardin. „Domnule marchiz, dumneavoastră ştiţi cum este ginerele meu, începu ea. Ca filozof, îşi are ciudăţeniile, pornirile lui, şi, din păcate, e pornit împotriva lui *monsieur* **Nicolas. Ce mai încoace-ncolo, nu poate să-l sufere.** *Monsieur* **Nicolas e, de bună seamă, un om fără cusur, dar ar fi mai bine să nu se mai arate prin preajma pavilionului de vară.“**

Lui Girardin îi ajunsese la urechi că *madame* **Rousseau i-ar face ochi dulci lui Nicolas ; pesemne că de aceea voia bătrîna să scape de el ! Marchizului nu-i plăcea să revină asupra unei hotărîri luate, dar, în cazul de faţă, era totuşi mai înţelept s-o facă. „Vă mulţumesc pentru comunicare,** *madame,* **spuse el puţin distant. Am să vă**

I FriedricPt *Melchior von Grimm* (1723—1807), literat şi critic iluminist german, stabilit în Franţa, unde s-a împrietenit cu unele din cele mal marcante fisuri ale epocii, printre care şi cu Rousseau.

pun la dispoziţie un alt slujitor."

„Vă mulţumesc din toată inima, domnule marchiz, răspunse bătrîna, dar asta nu ajunge. Pornirea ginerelui meu împotriva lui *monsieur* Nicolas e grozav de puternică, o adevărată antipatie, ca să zicem aşa. Aş dori să vă rog să-l îndepărtaţi cu totul de la Ermenonville."

Expresia amabilă a marchizului pieri ; se îndreptă de spate, ridică bastonul şi, întinzîndu-1 spre *madame* Levasseur, întrebă : „Dacă nu mă înşel, doriţi să-l concediez cu totul ?“ „Da, domnule marchiz, răspunse *madame* Levasseur, să-l daţi afară."

Fără să vrea, *monsieur* de Girardin îşi aduse aminte de o întîmplare petrecută de curînd ; do fapt, nu fusese decît umbra unei întîmplări. Panoul unde erau înşirate cheile duble cu ajutorul cărora putea pătrunde în toate clădirile aflate pe proprietatea lui era montat în peretele dormitorului său, ascuns cu grijă sub un cofraj. Se aflau acolo peste o sută de chei, aşezate într-o ordine anumită, pe care numai el o cunoştea şi pe care o schimba cîteodată, unele cu floarea spre dreapta, altele spre stînga. În ultima vreme observase de două ori mici nereguli în ordinea stabilită şi bănuise că cineva umblase la chek- dar îşi spusese de îndată că nu mai ţinea el bine minte. Adevărat că-1 găsise o dată pe Nicolas în dormitor, la o oră cînd n-avea ce căuta acolo. Girardin îşi aduse aminte acum de amîndouă întîmplările acestea mărunte şi făcu, fără să vrea, legătură între ele.

Nu era drept să-l învinuiască pe un om de încredere numai pe temeiul unor presupuneri; cererea neobrăzată a bătrînei Levasseur îl revoltă. „Nicolas e un slujitor credincios, încercat, spuse el, aveţi plîngeri întemeiate împotriva lui ? N-a respectat porunca de a nu intra în pavilionul de vară ? *Monsieur* Jean-Jacques şi-a manifestat nemulţumirea ?“

Madame Levasseur se aşteptase la această întrebare. „Ştiţi doar, domnule marchiz, spuse ea, că ginerele meu nu se exprimă în cuvinte limpezi, pentru că este filozof. El nu spune nimic concret, dar vă asigur, domnule marchiz, că are nişte presimţiri de rămîi uimit. Cînd a dispărut căţeaua Lady, a avut presimţiri îngrozitoare. A început să aiureze despre

duşmanii lui din Paris, că au corupt pe cineva de la castel. La cine s-a gîndit cînd a spus «cineva de la castel» nu încape nici o îndoială.[11]

Girardin tăcea nemulţumit. Bătrîna continua să stăruie : „Trebuie să ţineţi seamă de filozofia ginerelui meu, domnule marchiz, asta v-o spun eu, femeie bătrînă, cu toată tăria, din proprie experienţă. Altfel. într-o bună zi o şterge. îşi ia picioarele la spinare şi pleacă la Paris, ba poate chiar în Anglia. Şi tocmai cînd se simte atît de bine aici, cînd noi, cu toţii, ne simţim atît de bine ! Ar fi o jale dacă s-ar duce toate pe copcă, şi asta numai din pricina unui *monsieur* Nicolas !“

Şantajul bătrînei îl supăra pe Girardin, dar ea avea mijloacele să-şi ducă la îndeplinire ameninţarea. De altfel, îşi amintea foarte clar acum : cînd îl găsise pe Nicolas în dormitor, acesta îl întrebase dacă domnul marchiz nu doreşte să încalece a doua zi iapa Furtuna ; ar fi putut tot atît de bine să-l întrebe, ca de obicei, în dimineaţa următoare, după micul dejun.

Spuse : „Am să-l îndepărtez pe Nicolas[1]'.

„Vă mulţumesc în numele lui Jean-Jacques“, rosti *madame* Levasseur. Apoi, temîndu-'jc de ura răzbunătoare a ticălosului, adăugă în pripă : „Mai am o rugăminte : *monsieur* Nicolas să nu ştie că-1 îndepărtaţi din cauza ginerelui meu. Altfel, o să trăncănească în sat, povestea ajunge la urechile lui Jean-Jacques, care este atît de sensibil, şi pocinogul e gata."

încă în aceeaşi zi, maiŢchizul îi spuse lui Nicolas că regretă de a-i fi dat speranţe false, atunci, la Londra, şi că a renunţat definitiv la ideea unui grajd mare, astfel că nu doreşte să-l împiedice să se întoarcă la Londra, plă- tindu-i totodată leafa pe un an întreg.

Nicolas ghici de îndată ce se întîmplase. Va să zică tot zvîrlise, mîrţoaga bătrînă! Totuşi, se stăpîni şi cîntări situaţia repede şi cu sînge rece.

Suma oferită de mârchiz ca despăgubire nu era de lepădat, şi probabil că va putea să-i smulgă acestui domn, care, evident, se simţea cu musca pe căciulă, toată suma de două sute de ludovici ce-i era necesară pentru şcoala de călărie. Dar legătura lui cu Therese reprezenta mai mult decît cei două sute de ludovici, reprezenta o avere, şi nici prin gînd nu-i trecea să lase

pe mina babei hîrtiile nebunului. Dimpotrivă, o să-i plătească bătrînei codoaşe, mici şi grase, cu virf şi îndesat această mîrşăvie ! Dar avea nevoie de timp, de timp, să prindă momentul prielnic.

„Cred că am fost un slujitor bun, *mylord,* spuse el în engleză, demn şi jignit. Dar dumneavoastră hotărî ţi. “ „N-am fost nemulţumit, *mister* Bally, răspunse stînjenit marchizul, dar nu vreau să vă mai reţin de la ocupaţia pentru care aveţi înclinaţie.'[1] „Dacă sînteţi atît de binevoitor faţă de mine, *mylord,* spuse Nicolas, vă rog să-mi înlesniţi plecarea, acordîndu-mi două favoruri.“ „Vorbeşte, Nicolas", răspunse *monsieur* de Girardin, folosind iar limba franceză. *„Mister* Tattersall, continuă Nicolas, n-o să mă ia din nou în slujba sa pentru că eu am fost acela care l-a părăsit. Asta înseamnă că o să treacă un timp pînă voi găsi un post corespunzător la Londra. Pot rămîne la Ermenonville pînă atunci?" „Desigur", acceptă marchizul. „In afară de asta, ceru Nicolas, îmi va fi greu să găsesc o situaţie corespunzătoare dacă se ştie că m-aţi concediat. Ar fi mai uşor pentru mine dacă n-ar afla nimeni de plecarea mea.“

Marchizul, bucuros că scăpase de o obligaţie neplăcută, se învoi şi cu asta.

PRIETEN ŞI DUŞMAN

Cînd *madame* Levasseur îşi dădu seama că ticălosul de Nicolas continua să se plimbe cu neobrăzare prin Ermenonville, în ciuda tuturor promisiunilor marchizului, se simţi revoltată şi dezamăgită. De fapt ştia, aristocraţii îşi călcau cuvîntul cînd le convenea, la fel de uşor ca burghezii, dar marchizul era discipolul ginerelui ei, filozoful, de la el nu se aşteptase la o asemenea josnicie.

Nici nu puteai prevedea ce ticăloşii noi va mai pune la cale acest Nicolas. Gîsca de Therese era îndrăgostită pînă peste cap de el, iar prostul de Jean-Jacques se putea curăţa peste noapte, sănătatea lui nu era chiar atît de solidă, cum încercase să-l convingă pe licheaua de englez, şi, în acest caz, individul punea mîna pe Therese şi pe hîrtii.

Trebuia să împiedice definitiv uneltirile golanului

Scorni ceva nou.

Nutrea un respect adînc faţă de tot ce avea un caractei juridic, avocăţesc. La Orleans, o izgoniseră din casă şi din prăvălie, cu o hîrtie cu peceţi, întocmită de notar. îşi făcuse ucenicia, cunoştea tertipurile, acum voia să le folosească şi ea la rîndul ei. O să întocmească un act notarial, pe baza căruia Therese nu va putea dispune de aici înainte de averea sa, fără consimţămîntul ei, al doamnei Levasseur. Aşa, punea hîrtiile la adăpost de tîlhar, şi ticălosul n-avea decît să-şi caute de drum.

îi spuse deschis Theresei că are nevoie de-semnătura ei pentru a pune banii la adăpost de Nicolas. „Cum am să fac asta nu te priveşte, şi, de altfel, tot n-ai pricepe. Cînd o să fie totul gata, vii pur şi simplu cu mine la notar şi semnezi. Dar acum să-ţi ţii gura faţă de el!“ Therese se arătă morocănoasă, dar era mulţumită că maică-sa, cea deşteaptă, se ocupa de treaba asta. Nicolas îi inspira o dulce teamă şi simţea că, în ciuda bunului-simţ, i-ar da bucuroasă orice i-ar cere.

Nu era uşor pentru *madame* Levasseur să-şi pună proiectul în aplicare, acolo, la Ermenonville. Avea nevoie de un notar viclean şi priceput, pentru ca documentul să poată rezista uneltirilor lui Nicolas. Cel mai bun lucru ar fi fost să plece la Paris, asta ar fi stîmit, însă, atenţia păcătosului. Auzi că la Senlis era un jurist priceput; dar, din păcate, plecase pe două sau trei săptămîni într-o călătorie. Oftă şi se hotărî, cu părere de rău, să mai aştepte.

In timp ce uneltirile lui Nicolas o îngrijorau foarte mult pe bătrîna *madame* Levasseur, pe Femand îl tulburase grozav dispariţia cîinelui. El era vinovat de crima împotriva Maestrului; legătura sa josnică cu Therese îl întărîtase pe Nicolas. Jean-Jacques era în primejdie. El, Fernand, îl pusese pe Maestru în primejdie.

Il ocolea pe Jean-Jacques. Evita, pe cît putea, şi societatea tatălui său, şi pe cea a lui *monsieur* Gerber. Nu voia să fie întrebat, nu voia să vorbească. Era ros de remuşcări şi de deznădejde.

Pentru a scăpa de frămîntăn, se ducea dir nou mai des în sat, la Ermenonville.

In copilărie, ascultind de voinţa tatălui său, îşi

petrecuse o bună parte din timp acolo. Nu fusese uşor să fie primit ca unul de-al lor de copiii ţăranilor şi, în anii petrecuţi la Academia de război, se înstrăinase şi mai mult de tovarăşii săi de joacă. Totuşi, păstrase legătura cu ei şi împărtăşise micile lor necazuri. Acrim simţea mai mult ca oricînd discuţiilor lor simple, nemeşteşugite.

O prietenie deosebită se legase între el şi un anume Martin Catrou, fiul văduvei Catrou, care ţinea prăvălia de mărunţişuri din satul Ermenonville. Acest Martin, un flăcău îndesat, de o vlrstă cu Fernand, făcea tot felul de comisioane pentru prăvălia maică-si ; pleca uneori la Paris, vedea şi auzea multe, judeca dintr-o ochire oameni şi lucruri şi trăgea propriile sale concluzii. Părerile lui Martin, tăioase, aspre, raţionale, exprimate într-un limbaj popular, cu totul diferite de cele auzite de obicei de Fernand, îl preocupau, îi repugnau şi-l atrăgeau totodată. Lui Martin îi plăcea să-şi rîdă de Fernand, vedea în el aristocratul : pe tînărul conte îl mihnea asta, dar accepta şi încerca să-l înţeleagă pe celălalt.

Cînd se întîlniră în zilele acelea de grea frămîntare pentru Fernand, Martin il întrebă : „Ei, ce mai face sfîntul dumneavoastră ?!“ Fernand privi faţa inteligentă, dar lipsită de frumuseţe, a prietenului său, care rînjea, şi-i păru că în cuvintele lui răsună toată batjocura duşmanilor lui Jean-Jacques. ,,Pe Jean-Jacques să-l laşi în pace, spuse el pe un ton voit indiferent. Pe ăsta nu-i pricepi tu !“ „D-apăi cum ? se îmbăţoşă Martin. L-am văzut des, e un client bun al mamei mele, şi ochi am şi eu doi ca şi tine ! ‘

Fernand îşi dădu seama că Martin este pus pe ceartă şi se stăpîni. „Pesemne că pricepi multe despre o grămadă de oameni, spuse el. Dar pe Jean-Jacques al meu fii bun să mi-1 laşi mie.“ Martin continuă în bătaie de joc : „La Paris se spune că nu e prea greu să ajungi filozof mare dacă faci pe nebunul. Şi la asta se pricepe, că-i stă în fire.“

Pe Fernand îl cuprinse o tainică ruşine, pentru că şi el se îndoise uneori de Jean-Jacques, socotind faptele şi vorbele lui lipsite de sens. „Sînteţi nişte javre

nerecunoscătoare ! se revoltă el. Jean-Jacques şi-a pus la bătaie viaţa ca să vestească egalitatea între oameni, a Indurat pentru voi mii de persecuţii, -şi voi, în schimb, îl socotiţi nebun. “ Martin şedea în faţa lui, îndesat, scund, încăpăţînat, cu fruntea lată năpădită de părul negru. „Da. Libertate, egalitate, fraternitate !“ rîse el şi, în felul cum le rostea printre dinţi, cuvintele sunau goale, prosteşti. „Cînd le auzi îţi plac ca o friptură gustoasă de raţă. Dar nu e decît vorbărie goală. Să ne spună cum se potriveşte libertatea lui cu atîţia jandarmi şi controlori de impozite şi atîţia aristocraţi şi atîţia popi! Celălalt, Voltaire, acela ne-a ajutat într-adevăr. Acela v-a arătat vouă că v-aţi întrecut cu josnicia, cu ticăloasele voastre judecătorii şi tribunale. Iar pe oamenii lui i-a pus să înveţe ceva, ceva practic, din care să le iasă parale. Dar Jean-Jacques al vostru fost-a măcar vreodată în stare să facă ceva care să aibă cap şi coadă ? Sau să spună ceva cuminte, ceva despre impozite şi taxe, de pildă ?“

Femand se gîndea la cuvintele lui Jean-Jacques : „Am făcut o treabă inutilă[11], dar în aceeaşi clipă îşi aminti de America şi voi să-i vorbească lui Martin despre ea. Acesta însă continuă : „Predică despre împărăţia de o mie de ani. întocmai ca părintele Gauchet. Şi tocmai de aceea îl adoraţi voi, aristocraţii. Cu asta aţi dovedit că vă doare inima de noi, cei mărunţi, cu asta vă socotiţi chit. Noi sîntem de partea celuilalt. “

Femand se stăpînea încă. Răspunse calm, cu ironie la ironie : „Poate că n-ar strica să citeşti cu ochii tăi, despre care spui că-s buni, măcar o carte de-a lui, înainte de a repeta asemenea prostii!“ Martin şedea în faţa lui, sigur de sine. „Nu-mi trebuie cartea, zise el. Mi-ajunge să văd omul cum se plimbă agale. Ăsta umblă cu capul în nori, cînd merge pe uliţa amărîtă a satului nostru. Nu vede nici cît lungul nasului, asta ţi-o spun eu.“ Şi, fiindcă Femand înălţă doar din umeri şi se ridică, dînd să plece, îi explică : „Nu vede nici între cele patru ziduri ale casei lui, sfîntul vostru ! Se spune că nevastă-sa e una d-alea, dar el habar n-are!“

De astă dată Fernand nu se mai stăpîni. Se năpusti

asupra celuilalt, întocmai ca în vremea copilăriei, deşi ştia că Martin e mai puternic. Martin se apără la început liniştit, dar, pentru că Fernand nu se lăsa, răspunse şi el cu brutalitate, iar Fernand se alese cu o bătaie zdravănă.

Tînărul conte se întoarse acasă profund ruşinat. Cine era el, să-i ia în nume de rău lui Martin vorbele sale murdare ? El *făptuise* lucruri murdare.

Dar vorbele lui Martin Catrou îl rodeau. Era o fărîmă de adevăr într-însele : cel mai înţelept dintre oameni era orb, într-o oarecare măsură mincinos, şi, pe deasupra, şi puţin nebun. Nu era cu putinţă, dar totuşi aşa era. De o parte erau cele scrise în *Confesiuni,* de altă parte cele povestite de Therese cea simpluţă şi altele pe care poporul le vedea, şi ele nu se potriveau de fel unele cu altele.

Fernand n-o mai putea scoate singur la capăt cu îndoiala care-1 rodea.

Nu-i stătea în fire să împărtăşească altora necazurile sale, dar pe *monsieur* Gerber se obişnuise încă de mult să-l considere ca pe un prieten ; în anii aceia grei, cînd urma la Academia de război, în timpul scurtelor vacanţe petrecute acasă, *monsieur* Gerber se dovedise un sprijin, un om care ştia să aducă mîngîiere, care înţelegea aluzii discrete, găsind totodată răspunsuri potrivite.

Tînărul conte începu să vorbească cu precauţiune despre îndoielile sale cu privire la Jean-Jacques, despre faptul că purtarea şi vorbele Maestrului nu se potriveau totdeauna cu opera şi învăţătura lui şi că uneori el, Fernand, nu mai ştia ce să creadă.

„Duşmanii, răspunse, după o scurtă pauză, *monsieur* Gerber, de asemenea foarte prudent, duşmanii îl judecă pe Jean-Jacques după propria lor logică banală. Ei compară o teorie a sa din trecut cu una recentă, compară ce a săvîrşit ici-colo, sau ceea ce n-a săvîrşit încă, cu idealurile pe care le propovăduieşte, şi apoi fac glume ieftine."

Femand ştia că prietenul şi dascălul său nu voia să-l jignească, dar *el* nu era un duşman al lui Jean-Jacques şi începu să se apere. *Monsieur* Gerber însă continuă: „Am norocul ca Jean-Jacques să se arate uneori chiar şi faţă de umila mea persoană aşa cum este şi recunosc că şi pe mine mă zăpăceşte cîteodată lipsa lui

de măsură, de limite. Dar apoi înţeleg că nu pot cuprinde întreaga sa mărime, că nimeni nu-1 poate înţelege în totul, şi atunci mă fac mic de tot şi tac. Să nu vă lăsaţi măcinat de îndoieli, Fernand ! Tocmai genialitatea, acest ce de neînţeles se destramă în nimic, dacă începi să te îndoieşti. Şi — omul acesta timid începu să se înflăcăreze — Jean-Jacques este printre noi, cei de astăzi, singurul geniu. Ceilalţi lucrează pînă se istovesc, trudesc şi cîrpăcesc; el făureşte dintr-o singură mişcare, el creează. El nu dovedeşte, el dezvăluie. Ceilalţi se tîrăsc năduşind peste munţi şi văi; el se avîntă în zbor şi îşi atinge ţelul. Nu vă lăsaţi derutat, Fernand, de vreun cuvînt pe care nu-1 înţelegem. Nu vă îndoiţi!“ Femand nu-1 auzise niciodată pe dascălul său exprimîn- du-şi atît de cald admiraţia. Elanul, entuziasmul cu care vorbea îi aminteau de Jean-Jacques. Faţă de înflăcărarea celui mai vîrstnic, se ruşină de propria-i necredinţă.

Dar cuvintele lui *monsieur* Gerber nu-i fură de ajutor decît scurtă vreme, incit continuă să fie chinuit de îndoieli şi nenorocit.

Sosi ştirea că Gilberte se întoarce peste două zile. Respiră uşurat. Era hotărît să-i mărturisească totul. Prezenţa ei luminoasă avea să le limpezească pe toate.

Gilberte petrecuse bine. La Saint-Vigor, ca şi la Paris, tinerii domni roiseră în jurul ei şi se întrecuseră care mai de care în galanterii delicate. Un tînăr Courcelles, Mathieu, un domn de vreo douăzcei şi cinci de ani, părea serios îndrăgostit de ea; deocamdată mai purta titlul de baron de Vassy, dar era moştenitorul actualului conte, al bătrî- nului Henri de Courcelles. Mathieu avea o înfăţişare plăcută şi maniere alese, atenţiile sale erau evident mai mult decît o simplă galanterie, şi bunicul o tachinase adesea pe Gilberte că şi acolo i se oferea posibilitatea să-şi schimbe titlul, încă foarte recent şi destul de îndoielnic, într-unul onorabil, cu patină. Ea nu-1 luase în serios pe Mathieu, — dar curtea lui îi făcuse plăcere.

Viaţa la Paris era altfel decît la Ermenonville, învă- ţase multe, se părea că în aceste cîteva săptămîni devenise cu mult mai matură şi mai deşteaptă. Comparase ideile lui Jean-Jacques cu realitatea şi constatase că unele dintre ele erau foarte naive. Uneori

i se părea că, în ciuda tinereţii ei, înţelegea mai bine viaţa decit marele, bătrînul filozof.

Intr-o privinţă, Fernand avea desigur dreptate : aceşti oameni de la Curte şi din saloanele Parisului erau afectaţi din cap pînă-n picioare ; nici unul nu îndrăznea să-şi arate sentimentele, căci aşa ceva nu se cădea pentru un om de lume. Chiar şi Mathieu al ei îşi exprima uneori dragostea într-un fel atît de ocolit şi încurcat, încît ii venea greu să nu pufnească in rîs cînd îl auzea. De multe ori, în mijlocul unei societăţi alese, se gîndise la Fernand. Zîmbise atunci, dar nu cu răutate. Ii fusese dor de el, de sinceritatea lui copilărească, stîngace, de entuziasmul şi de visările lui, de sentimentele lui neprefăcute.

Acum se întoarse la Latour şi el o revăzu. Era pudrată, purta benghiuri pe obraz, devenise mai zveltă, pierduse din rumeneala feţei, dar ochii ei strălucitori, gura ei mare, veselă, toată frumuseţea ei curată erau neschimbate. Şi ea îl privi: era Fernand al ei, înalt, slab, cu mărul lui Adam proeminent, cu părul vilvoi, cu ochii timizi şi totuşi atît de plini de foc. îndoielile şi temerile lui se topiră, se topiră înţelepciunea şi mondenitatea ei pariziană, se prinseră încet de mîini, se sărutară, mai întîi cu teamă, apoi lung, din toată inima.

Gilberte prinse a-i istorisi. Numai fleacuri. Se opri din vorbă, rîzînd : „De zece ori pe zi mi se întîmpla cîte ceva de care voiam neapărat să-ţi vorbesc, şi acum nu-mi aduc aminte de nimic ! Povesteşte-mi tu mai întîi', îl rugă ea.

Credea că ştie ce avea să-i istorisească Fernand. Citise, cu zîmbetul pe buze, dar mişcată, scrisorile lui lungi şi exaltate ; se aştepta să audă şi acum ceva asemănător, confuz, mişcător, puţin, ridicol.

Dar veselia i se topi repede de pe faţă. îşi dădu de îndată seama că această legătură de care-i vorbea Fernand, legătura cu *madame* Rousseau, nu era un lucru nevinovat, dimpotrivă, era ceva întunecat, ceva ameninţător. Fernand povestea anevoie, cu întreruperi, silindu-se să găsească cuvîntul exact, sincer, de multe ori se bîlbîia, ca un om pus la grea încercare. Dar Gilberte nu lua în seamă toate astea. Vedea doar că în faţa ei şedea un alt

Fernand, un Fernand care îi făcuse rău ei şi dragostei sale. Se simţea înstrăinată de el, aproape că-i era silă.

Fernand răsufla greu, un timp nici nu putu continua. Ea nu-1 ajută, nu puse întrebări, nu se mişcă. Şedea cu ochii pironiţi în poală. Se lăsă o tăcere apăsătoare.

Fernand începu iarăşi să vorbească, acum povestea despre lecturile lui nepermise din *Confesiuni.* Îi povesti cu sinceritate cum se strecurase în pavilionul de vară şi scormonise în tainele tulburi ale lui Jean-Jacques, în timp ce Therese şezuse alături, inconştientă, proastă, depravată, ademenitoare. Povesti că Jean-Jacques recunoscuse, în cuvinte scrise de propria-i mînă, mărginirea, prostia Theresei, recunoscuse că niciodată nu a existat o comunitate spirituală între el şi Therese. Fernand continuă să povestească, din cele cunoscute de el, despre legătura Theresei cu individul acela ticălos, grăjdarul englez. Istorisi cum îi era scîrbă de Therese şi cum nu se putea desprinde de ea.

Ochii Gilbertei se înnegurară, fruntea ei netedă se încruntă, gura ei mare căpătă o expresie severă. Cel ce se afla în faţa ei nu mai era un copilandru, ci un bărbat în toată firea, mînjit de murdăria prin care-i este dat pesemne oricărui bărbat să treacă. Dar cel de care-i fusese dor era băiatul Fernand ; ce simţea pentru bărbatul din faţa ei nu ştia.

Acum Fernand nu mai vorbea de el, ci de Maestru, de noul Jean-Jacques, descoperit în *Confesiuni.* De astă dată nu mai era stingherit, vorbea apărîndu-1 cu înflăcărare pe Maestru. Se străduia să-i dovedească ce mare era Jean-Jacques, tocmai pentru că nu-şi ascundea slăbiciunile. încercă să-i explice nemaipomenitele suferinţe pe care trebuise să le îndure marele om de dragul uriaşei sale opere.

Gilberte asculta numai pe jumătate. Era prea indignată din pricina celor istorisite de Fernand despre legătura lui cu Therese.

Dar deodată deveni atentă. Căci Fernand povestea cum îşi părăsise Jean-Jacques copiii şi din ce pricină. Şi asta, simţea Gilberte, o privea pe ea însăşi.

Intr-adevăr, nu trecuseră nici două săptămîni de cînd contesa de Montperaux dusese daruri la Leagănul copiilor găsiţi din Paris şi o invitase pe Gilberte s-o însoţească,

împreună cu o ceată de tineri domni şi doamne. Casa aceasta, *Hospice des Enfants Trouves,* trecea drept una din curiozităţile Parisului. Pe drum, Gilbertei i se povestise ce anume îi atrăgea acolo pe domnii şi doamnele acestea. Se mai întîmpla încă uneori ca nobili care se aflau la strîmtoare să-şi trimită acolo odraslele nelegitime şi, în timpul vizitelor, oaspeţii petreceau căutînd să ghicească dacă, şi în ce măsură, se înrudeau cu unul ,sau cu altul dintre copiii aceia. Aşa se petrecuseră lucrtşâfe;3^ atunci ; dar Gilberte se simţise, pe drept sau pe nedrept, atinsă şi i se păruse că e o aluzie la obîrşia ei îndoielnică, la nobleţea ei bastardă. Se oprise cu inima îndoită în faţa firidei unde erau depuşi nou-născuţii. In fundul acestei firide se aflau un geam ce se dădea in lături şi un clopot pentru ca cel care aducea copilul să anunţe sosirea. Poate că acum şaptesprezece sau optsprezece ani cineva avusese de gînd s-o părăsească şi pe Gilberte în această firidă. Vizita la leagănul de copii nu-i făcuse plăcere.

Sentimentele încercate atunci se treziră acum din nou, mai puternic, cînd îl auzi pe Femand povestind despre ticăloşia lui Jean-Jacques. Cîtă vreme nu vorbise decît despre sine şi despre Therese, Gilberte tăcuse, dar acum izbucni : „Dar e un monstru Jean-Jacques al tău !“

La asta nu se aşteptase Fernand. înghiţi in sec. „Să nu spui asemenea vorbe, Gilberte", reuşi el să articuleze în cele din urmă.

Dar Gilberte nici nu se mai gîndea la Jean-Jacques. Ce-i păsa ei de Jean-Jacques ? Aici erau în joc ea şi Fernand. îl vedea cum aşteaptă o vorbă de la ea, cum îşi strînge şi-şi desface nervos mîinile. Cu mîinile astea o pipăise pe femeia aceea. în timp ce ea, în mijlocul tuturor galanteriilor domnilor tineri şi drăguţi de la Saint-Vigor, îi dusese dorul, el se tăvălise cu tîrfa aceea murdară. Se simţea dezonorată, ridicolă. Faţa ei, atît de veselă de obicei, se întunecă şi mai mult. Voi să vorbească, dar simţi că o vorbă spusă la*mînie putea să le hotărască soarta amîndurora. Tăcu. .

Fernand aştepta cu teamă şi încordare. Scăpase de povaţa grea a mărturisirii, nu fusese îngăduitor cu sine

însuşi, nu minţise, nu ascunsese nimic. Acum era rîndul Gilbertei, ea trebuia să-l ierte sau să-l condamne. Ii cercetă faţa, dar aceasta era o altă Gilberte, pe care n-o cunoscuse, o Gilberte matură, ştiutoare, lipsită de indulgenţă, mînioasă. Simţi însă cu bucurie şi teamă că pe această nouă Gilberte o iubea şi mai mult decît pe cea din trecut, decît pe cea copilăroasă, veselă.

Pe neaşteptate, sentimentul lui deveni altul, şi acum o dorea, aşa cum o dorise uneori pe Therese, cu o lăcomie aprigă ; simţea nevoia s-o înjosească, să-i calce în picioare puritatea, blestemata ei nevinovăţie, s-o tragă în jos în mocirla lui.

Gilberte continua să tacă. Fernand nu mai putu îndura. Se apropie de ea. încercă s-o apuce de mînă. Dar Gilberte îşi trase fără voie mîna, se îndepărtă de dînsul.

Era limpede: bănuia ceea ce simţise el. Un val de ruşine îl năpădi pînă în adîncul sufletului. Era condamnat.

Gilberte îi văzu deznădejdea. Aşa-i trebuia. Simţea nevoia să-i spună Qpva care să-l rănească, să-i spună cît era de josnic. Simţea nevoia să-i spună ceva prietenesc, ceva mîngîietor. De fapt, nu ştia ce voia.

„Iartă-mă, Fernand, zise ea în sfîrşit. Acum trebuie să pleci. Vreau să chibzuiesc la toate astea. Trebuie să-mi limpezesc gîndurile. Dă-mi timp. Aş dori să nu te văd cîteva zile."

„OPUS ULTIMUM" [I]

Jean-Jacques se simţise totdeauna cel mai bine în mijlocul oamenilor din popor, printre ţărani şi mic-burghezi. De cînd îşi pierduse cîinele, se ducea şi mai des în satele din împrejurimi, să stea de vorbă cu oameni simpli, nepervertiţi. Discuta cu ei despre viaţa lor de toate zilele, şi, dacă discuţia dura mai mult, le dămia tutun, ca să-i despăgubească de timpul de lucru pierdut. Sătenii îl socoteau nebun, „ţicnit" pe insul ac&sta, pe care stăpînul lor îl considera un om deosebit şi care totuşi se purta cu ei de parcă ar fi fost

I Ultima operă (lat.).

de seama lor. Dar curînd îşi dădură

seama, bucuroşi, că nebunia lui le era de folos. Jean-Jacques se făcuse avocatul intereselor lor pe lîngă marchiz, seniorul îşi îndulci severitatea militărească şi-i atingea mai rar pe ţărani cu bastonul. Ba, la rugămintea lui Jean-Jacques, seniorul îşi dădu în sfîrşit consimţămîntul, multă vreme refuzat, pentru căsătoria fiicei unui clăcaş. De atunci bunica fetei se ruga în fiecare zi pentru domnul scriitor Rousseau, deşi nu era catolic.

Şi cu toate că nu era catolic, îi plăcea să stea de vorbă cu preotul Gauchet. Se plimbau împreună. Jean-Jacques vorbea despre binefacerile toleranţei, preotul se plîngea cît de încăpăţînat era marchizul, cît de greu era să-i intri în voie ; Jean-Jacques vorbea despre măreţia şi varietatea naturii, preotul proslăvea pe creatorul ei: se înţelegeau bine.

Lua parte şi la jocurile sătenilor, la jocul cu popice şi, în ciuda miopiei sale, trăgea şi cu arcul; Duminicile, sătenii dănţuiau în sunetul cimpoiului şi *a*| fluierului, iar într-o zi, cînd doamna Ganeval îl întreba pe Maestru dacă nu dansează, nu se lăsă prea mult rugat şi se avîntă în joc.

Era văzut adesea în grădina hanului „La castani". Se aşeza la una din mesele de lemn, cu o jumătate de vin chih- limbariu dinainte bucurîndu-se de priveliştea răzoarelor de flori de ţară ; hrănea raţele sau peştii din pîrîu. Avea timp pentru flecăreala familiară a hangiului, jupîn Mau- rice, avea timp pentru oricine voia să stea de vorbă cu el.

Acolo la hanul „La castani", află despre moartea lui Voltaire, marele său confra'te şi prieten-duşman. Vestea i-o aduse jupîn Maurice ; află chiar şi o mulţime de amănunte. De fapt, întors la optzeci şi trei de ani, după un lung surghiun, în oraşul natal, Voltaire fusese ucis de entuziasmul nestăvilit al parizienilor, nu rezistase ovaţiilor cu care Parisul îl copleşise săptămîni de-a rîndul.

Pe faţa expresivă a lui Jean-Jacques se oglindeau rînd pe rînd tulburare, o uşoară mulţumire, o tristeţe adîncă. Pe el parizienii îl persecutaseră ca pe nimeni altul, pe celălalt îl sărbătoriseră ca pe nimeni altul; poate că, dar Jean-Jacques nu lăsă gîndul să se înfiripe, aceasta era una din pricinile pentru care părăsise oraşul îndată după sosirea lui Voltaire.

Jupîn Maurice îi povesti, pe larg şi cu indignare, despre ura arhiepiscopului faţă de marele luptător şi filozof, pe care-1 urmărise pînă dincolo de moarte şi căruia ii refuzase o înmormîntare creştinească. Istorisi cum rudele lui Voltaire fuseseră nevoite să scoată trupul neînsufleţit pe ascuns şi în mare grabă din Paris, recurgînd ia şiretlicuri pline de peripeţii şi nedemne, ca nu cumva cadavrul să fie zvîrlit în groapa comună.

Acum chipul lui Jean-Jacques nu mai exprima decît compătimire şi indignare. Se gîndea la propriul lui conflict tu arhiepiscopulîşi amintea cum îi fuseseră de atîtea ori rupte şi arse cărţile de mîna călăului şi cum fusese el însuşi prigonit în ţară, izgonit peste hotare, şi peste ape[2]. Uită de ura otrăvită cu care-1 urmărise Voltaire, se simţea prietenul şi tovarăşul celui mort; jignirile ce-i fuseseră aduse lui Voltaire le simţea ca pe nişte jigniri aduse lui însuşi.

Dorea să fie singur. Se ridică. Dar în faţa grădinii hanului se întîlni nas în nas cu preotul Gauchet, care începu de îndată să vorbească, triumfător şi spumegînd de ură, despre Voltaire. „Am auzit că ereticul, ateul, calomniatorul a pierit fără alinare !“ jubila el. Jean-Jacques răbda de obicei cu calm declaraţiile simpliste ale înflăcă- ratului preot, dar astăzi, simţindu-se solidar cu cel hulit, replică tăios : „Cum îndrăzniţi, părintre Gauchet, să numiţi ateu pe acest mare om ? ! Studiaţi opera lui şi veţi găsi sute de pasaje care dovedesc respectul său faţă de Fiinţa Supremă. “

Izbutind să scape de preot, căută liniştea parcului. La marginea livezii sălbăticite se aşeză pe o buturugă acoperită cu muşchi. De partea cealaltă a luminişului se lucra la chalet-ul lui, şi zvonul înăbuşit al muncii răzbătea pînă la el.

[1] Se referă la răspunsul polemic al lui Rousseau împotriva arhiepiscopului Parisului, scris pentru a se apăra de atacurile lor cu prilejul apariţiei romanului *Emile.*

* In 1762, Rousseau a fost expulzat din Franţa, unde Parlamentul hotărîse ca romanul educaUv *Emile* să fie ars, iar autorul arestat. Nu s-a putut întoarce nici In oraşul său de baştină. Geneva, căci şi acolo opera Iui fusese arsă, iar el proscris : nevoit să se mute din loc în loc, ajunsese pînă In Anglia.

Acum, cînd nu mai trebuia sa-1 apere pe cel mort, nu simţea pentru el decît ură. Moşneagul care murise acum îi făcuse mult rău, îl batjocorise, asmuţise asupra

lui forţele prostiei şi ale samavolniciei brutale. Din simplă invidie. Şi totuşi nu avusese nici un temei ; trăise o viaţă minunată, în glorie, bogăţie, fericire. Valoarea şi talentul lui Jean-Jacques fuseseră întunecate de spiritul, hazul şi ironia lui Voltaire ; în el, în cel mort, lumea văzuse cea mai înaltă culme a ştiinţei şi a artei.

Dar tocmai prin el se confirmase adevărul enunţat de Jean-Jacques : că ştiinţa şi arta îl duc pe om la pierzanie. Căci el, Jean-Jacques, minţise cînd, apărîndu-1 cu mărinimie, îi spusese preotului că Voltaire fusese credincios. Voltaire nu avusese nici un fel de credinţă. Fusese de fapt un nenorocit, rău, veninos, frămîntat, o pacoste pentru sine însuşi şi pentru lume. Un om plin de duh, dar fără suflet.

Şi acum în jurul lui era noapte.

Cu fantezia sa neobosită, Jean-Jacques căută să-şi închipuie întunericul care înconjura trupul pe cale să putrezească al răposatului. In marginea luminoasă a crîngului, în poiana în pantă coborîse amurgul ; în timp ce Jean- Jacques se gîndea la pustietatea şi întunecimea ce-1 învă- luiau pe Voltaire, norii albi, vărătici, deveniseră cenuşii, periculoşi şi ameninţători, adierea vîntului se prefăcu în- tr-un şuierat melancolic, zgomotele muncii din jurul casei rustice prinseră să răsune înăbuşit, ca loviturile într-un coşciug. Totul în jur părea că se descompune.

Jean-Jacques **se smulse** din visarea sa. **Ciocănit uri le de la** *chalet* **răsunau** iar **ca** mai înainte, **limpezi,** puternice, liniştitoare. Acolo **îi** clădeau casa lui. Trăia **şi i se pregătea cadrul pentru o bătrîneţe tihnită.**

îşi mută gîndul de la Voltaire, care-i fusese prieten şi duşman, şi medită mai departe asupra morţii, învăluit într-o melancolie dulce, nedefinită. Ştia ce înseamnă moartea,- murise de multe ori, uşor şi fără dureri, ca o lumină ce scapătă, ca un sunet ce se pierde, murise atunci cînd compunea frazele în care se stingea Julie a lui, ştia că moartea nu aduce cu sine nimic înspăimîntător.

Apoi, fără voie, începu din nou să se certe cu Voltaire. Dacă acesta stîrnise în urma lui atîta ură, vina o purta
el singur. Fusese înzestrat cu spirit, şi nu-1 folosise

decît pentru a denatura imaginea lumii. Concepuse toate după chipul şi asemănarea lui, pline de vanitate, de meschinărie, de perfidie. Se mulţumise să fie un mare scriitor : dar oare era asta atît de important ?

Nimeni nu ştia mai bine ca Jean-Jacques ce puţin însemna acest lucru. îşi socotise întotdeauna faima drept o povară. Cînd părăsise Parisul, se bucurase că va trăi în pace şi nu va trebui să mai scrie nici o carte.

Dar acum, cînd celălalt murise şi nu mai exista în lume nici un scriitor mare, în afară de el, nu avea oare datoria să pună o ultimă piatră la opera sa ? Povestise despre lupta şi despre concepţiile la care ajunsese : nu trebuia oare să scrie o ultimă carte, cartea liniştii şi a renunţării ?

încă în drum spre casă, frazele începură să i se rotunjească în minte. Le rostea cu glas tare, sucindu-le, trans- formîndu-le, bucurîndu-se de muzicalitatea lor.

De cum ajunse în pavilionul de vară, începu să scrie. Prin fereastra deschisă răzbăteau adierea vîntului, foşnetul copacilor, şipotul pînului Nonette. Ciripitul păsărilor de aia ă se îmbina cu trilurile canarilor ; el scria. Scria pe pagini frumoase, cu margini aurite, căci îi plăcea să folosească hîrtie bună. Scria cu litere elegante, sigure. Scria zîmbind. Cuvintele îi curgeau uşor din pană.

Munca îl pasionă, puse stăpînire pe el. Oriunde se afla, lucra, îi veneau idei, le dădea formă. Nu mînca, dormea puţin, lucra.

Patima aceasta îl împiedică să ia aminte că Fernand continua să se ferească de el. într-o zi, cînd îl întîlni din întîmplare in parc, era atît de frămîntat de sine însuşi şi de munca lui, încît nu observă stînjeneala tînărului. „Inchipuie-ţi, Fernand, strigă el, am început din nou să scriu. Scriu despre plimbările şi visările mele."

Fernand se simţea fericit că Jean-Jacques nu-1 mustra şi nu-i făcea nici o aluzie cît de fină la îndelunga sa absenţă, ba mai mult, se gîndi să-i vorbească despre micile sale certuri cu Gilberte şi cît de greu era ca oamenii, chiar cei mai apropiaţi, să se înţeleagă unul pe altul. Dar Jean-Jacques, furat de

propriile sale gînduri,
uitase între timp dc prezenţa lui şi nu vorbea decît pentru sine. „N-am dreptul să-mi ascund neasemuita fericire, medită el. Toţi trebuie să cunoască acele ore minunate de uitare de sine şi să le împăx*tăşească. “ Vorbea numai pentru sine, mormăia, zîmbea, gesticula ; era limpede că lucra la opera sa.

Fernand voi să se îndepărteze pe nesimţite. Dar Jean- Jacques îl reţinu : „nu, nu, nu pleca !“ şi astfel Fernand continuă să-l însoţească, în timp ce Jean-Jacques se îndrepta spre luminiş, spre poiana cu ecou. Şedeau acolo, şi Jean-Jacques vorbea ca pentru sine, cu vocea lui adîncă, nu prea puternică. Femand, prins de reflecţiile sale amare în legătură cu Gilberte, nu asculta prea atent. Treptat însă cuvintele lui Jean-Jacques puseră stăpînire pe el, era o muzică ce-i mergea de-a dreptul la inimă. Cum reuşise omul acesta, care, sfîşiindu-şi inima, scrisese rîndurile febrile ale *Confesiunilor,* să ajungă la o asemenea pace divină ? Femand uită de Gilberte şi se lăsă furat de înţelepciunea lui Jean-Jacques, închise ochii, avu parte de viziunea Maestrului, simţi, ca şi el, liniştea simplă şi măreaţă a naturii, simţi, ca şi el, înrudirea cu copacii şi cu animalele.

Treptat însă liniştea lui Jean-Jacques făcu loc vechii lui nebunii. „N-au decît să conspire, să mă persecute lumea întreagă — divaga el cu glas tare — nu mă mai interesează. M-am aşezat la umbra suferinţelor mele, liniştit şi fără speranţă. Uneori doresc ca torturile pe care le-am îndurat să fie de folos urmaşilor noştri, ca şi patimile lui Socrate sau ale lui Isus din Nazaret. Dar dacă duşmanii îmi distrug însemnările şi dacă suferinţele mele vor fi zadarnice, mă voi împăca şi cu asta. Renunţ la toate. “

„Sînt singur pe lume, îşi continuă el visarea, n-am frate, n-am rude, n-am prieteni, n-am tovarăşi, numai pe mine însumi mă am. Da — şi-l privi adînc pe Fernand, fără să-l vadă — cel mai sociabil, cel mai prietenos dintre oameni este proscris printr-o hotărîre unanimă. Şi aşa îmi duc viaţa, condamnat pe veci la singurătate, calm în adîncul prăpastiei, un muritor nefericit, dar pe care, asemenea lui Dumnezeu, nu-1 mai poate atinge nici o zguduire."

Pe Fernand îl cuprinse spaima, ll privea înmărmurit

pe acest nebun, pe acest înţelept, care şedea în faţa lui, blînd, trist şi nemişcat, scăldat în jocul pestriţ al umbrelor şi al razelor de soare, rostind fraze minunate, dînd în vileag tot ce avea mai adînc ascuns în suflet.

Poiana era învăluită într-o linişte fierbinte, amenin-ţătoare, musculiţe dănţuiau în aerul tremurător. Ochii pătrunzători, minunaţi ai lui Jean-Jacques erau îndrep-taţi spre Fernand, privindu-1 fără să-l vadă. Ochii aceştia, ce zăreau mii de lucruri pe care nimeni altul nu le observa, nu vedeau lucrurile cele mai apropiate, cele mai palpabile. Fernand îşi aduse vag aminte de poveştile învăţate cîndva. Anticii îi reprezentau pa prorocii lor ca orbi, Tiresias [I] fusese orb, Homer fusese orb, Oedip, care dezlegase ghicitorile Sfinxului, îşi scosese singur ochii.

„Nu mai aştept nimic, spunea între timp Jean-Jacques pentru sine, trăiesc în străfunduri şi sînt mulţumit. Renunţ, renunţ din toată inima." Apoi tăcu. Şedea blînd şi vrăjit, cuprins de nebunia sa.

Pe Fernand îl încercă un amestec de gînduri şi sim-ţăminte contradictorii, milă, respect, spaimă, ba chiar o uşoară poftă de a rîde. Nu mai putea suporta privirea oarbă a ochilor lui Jean-Jacques, nu mai putea îndura vocea profundă, domoală, care repeta numai pentru sine : „Renunţ, renunţ". Voia să plece, dar nu îndrăznea.

Jean-Jacques tăcuse Iarăşi. Şedea în faţa lui Fernand, liniştit, la umbra pinilor negri, şi se juca alene cu bastonul. Era foarte cald. Nu scoteau nici un cuvînt.

Fernand nu mai putu îndura liniştea aceea. începu să vorbească pripit şi, poate pentru a arunca o punte între el şi Jean-Jacques, povesti fără nici o legătură despre răul pe care-1 îndurase el însuşi, despre anii de la Academia de război. Istorisi despre chinurile pe care i le pricinuiseră cu toţii, superiorii şi colegii, tocmai pentru că era feciorul seniorului de Ermenonville. Mai ales un sergent, profesorul de gimnastică, un veteran, un om la vreo patruzeci de ani, brutal, muşchiulos şi gras, cu pielea trandafirie, îl urîse, îl persecutase cu viclenie şi-l

---

I Personaj mitologic. Se spune că zeii i-au luat in tinereţe vederea, drept pedeapsă efi a dezvăluit oamenilor tainele zeilor. Mal tîrziu Zeus i-ar ti dat darul profeţiei.

chinuise cu cruzime în timpul orelor, lovindu-1 cu pumnii şi cu picioarele, sub motiv că-1 „ajută". Fuseseră doi ani grei, plini de răutate şi nedreptate, de schingiuire a trupului şi a sufletului. „Oamenii sînt răi", încheie el, neajutorat, deznădăjduit, el însuşi rău.

Jean-Jacques îl privi cu ochii săi minunat de tineri şi plini de viaţă. „Oamenii sînt răi, spuse el, ai dreptate. Dar omul e bun. Omul e bun !" repetă el cu pasiune şi convingere.

Da, în zilele acestea credea mai tare ca orieînd în bunătatea înnăscută a omului. Vara era neobişnuit de frumoasă, fuseseră zile senine, nu prea calde, iar bucuria încordată, arzătoare a muncii nu contenea.

Va rămîne multă vreme aici, în acest Ermenonville binecuvîntat, pînă în iarnă, poate chiar mai tîrziu, poate pentru tot restul vieţii sale. îşi va completa lexiconul botanic, de asemenea mica partitură de operă. Şi va revizui şi strînge laolaltă toate cîntecele pe care le-a pus pe muzică în ultimii ani.

Ii veneau în gînd mereu alte planuri. Va scrie o completare la romanul său educativ *Emile.* In timpul plimbărilor cu Femand aflase multe lucruri noi despre sentimentele şi gîndurile celor tineri.

Păcat că Fernand, care se arătase atît de deschis la ultima lor întîlnire. venea acum atît de rar ! Vina era desigur a celor şaizeci şi şapte de ani ai săi; tînărul nu se putea obişnui cu resemnarea sa bătrînească, liniştită şi deznădăjduită.

Dar îi fu dat lui Jean-Jacques să mai afle o dată, tocmai acum, cît de mult ţinea tineretul la dînsul, cu toată vîrsta lui înaintată.

Intr-una din zilele acelea frumoase de vară, pe cînd se plimba de-a lungul lacului, ierborizîndy şi se aplecase tocmai să culeagă o floare, un tînăr se apropie deodată de el şi-l întrebă : „îmi îngăduiţi să vă ajut ? îmi îngăduiţi să vă duc cărţile ?" Jean-Jacques, puţin speriat, întrebă la rîndul său : „Cine sînteţi ? Ce doriţi ?" „Sînt student, răspunse tînărul, studiez dreptul, şi acum, că v-am văzut, nu mai doresc nimic, aici, la Ermenonville ; mi s-au împlinit toate visurile !"

Jean-Jacques îi răspunse cu o uşoară ironie în glas : „Atît de tînăr şi atît de linguşitor ?!" Străinul, roşind pînă în vîrful urechilor, se apără : N-ani mers zece ore

pe jos. *monsieur* Jean-Jacques. ca să vă fac complimente, ci ca să am fericirea de a vă vedea !“ Jean-Jacques zîmbi puţin răutăcios : „Zece ore de mers pe jos, cu asta nu mă puteţi impresiona, *monsieur*. Eu, om bătrîn, nu mă sperii nici de drumuri mult mai lungi străbătute cu piciorul.**

Apoi se apropie mult de celălalt şi-l măsură cu ochii săi miopi. Străinul era foarte tînăr, avea fruntea lată şi încăpăţînată, părul îi cădea pe frunte, iar privirea sa arzătoare era îndreptată cu admiraţie asupra lui Jean-Jacques. „Pari a fi cinstit, tinere domn, spuse acesta în cele din urmă. Să nu te superi dacă nu te-am primit mai bine. Dar trebuie să mă apăr împotriva a tot felul de gură-cască care mă plictisesc. Parisul se strecoară în liniştea mea, să mă vadă, să mă stingherească. Parisul nu-mi îngăduie o bătrîneţe liniştită." „lngăduiţi-mi să vă asigur că tineretul Franţei nu vine spre dumneavoastră dintr-o curiozitate deşartă, răspunse respectuos celălalt. Noi vă iubim cu o admiraţie fierbinte ! Avem nevoie de sfatul dumneavoastră, de ideile dumneavoastră ca să putem trăi.“ „Fie, acceptă Jean-Jacques, dacă doriţi, puteţi să mă însoţiţi prin parc, şi o să flecărim. Dar mă tem că veţi auzi puţine despre politică. Prefer să vorbesc despre copaci şi flori. Veţi vedea, dragă prietene, că botanica este cea mai plăcută dintre ştiinţe."

Tînărul îl însoţi, nu puse multe întrebări, ascultă cu toată atenţia.

In cele din urmă, simţind că alături de el păşeşte un prieten, Jean-Jacques prinse a vorbi despre ceea ce-l apăsa necontenit : cît de neînţeles era, cum tot cuca ce scria era răstălmăcit, golit de sens şi fără efect, ce luptă lipsită de perspective ducea el, cel izolat, împotriva indiferenţei tuturor.

Tînărul îl contrazise cu aprindere. „Scrierile dumneavoastră fără efect! exclamă el. Dar vă simţim aproape ! Poporul vă iubeşte ! Ceilalţi, alde Diderot şi Raynal \ şi cum le mai spune celorlalţi scriitori atît de spirituali, chiar şi *monsieur* Voltaire, scriu doar pentru cei puţini. Domnii aceştia nu înţeleg poporul, şi poporul nu-i înţelege. Cuvîntul dumneavoastră, Maestre, îl pricepe fiecare.

■ Omul s-a născut liber, dar pretutindeni zace în lanţuri !* asta pricepe fiecare. «Libertate, egalitate, fraternitate !» de asemenea pricepe oricine. Pe ceilalţi ţara îi numeşte respectuos *monsieur* Voltaire sau *monsieur* Diderot. Pc dumneavoastră, Maestre, toată Franţa, lumea întreagă vă numeşte Jean-Jacques. Nimeni altul n-a avut parte de o asemenea cinste. Dumneavoastră purtaţi doar un prenume, ca şi rebele ! Se întrerupse : Ce comparaţie nefericită ! Iertaţi-mă ! Ştiu doar ce gîndiţi despre regi, cuvintele dumneavoastră mi s-au întipărit în minte pe vecie ! Cită : «Nu se poate nega că popoarele au instituit regalitatea ca regii să le apere libertatea, şi nu s-o distingă». Vă jur: noi, tineretul Franţei, vom face totul pentru ca ideile dumneavoastră să devină realitate, fapte ! Dumneavoastră ne-aţi arătat drumul, noi vom merge pe acest drum ! Noi, cei mulţi, alde Jean şi Jacques, îl vom înlocui pe Louis cu Jean-Jacques [I] !“

Jean-Jacques asculta zîmbind. „Faţă de copacii din Ermenonville puteţi rosti fără teamă asemenea cuvinte. Dar la Paris să nu le spuneţi nimănui. Altfel, tinere domn, desigur că nu veţi mai apuca să transpuneţi în faptă fantezia dumneavoastră !“

Prin exaltarea sentimentelor sale, studentul îi amintise de Fernand. Spuse pe un ton mucalit: „Dacă vreţi să-mi faceţi plăcere, culegeţi-mi puţină steluţă pentru canarii mei“.

Dar cînd străinul, luîndu-şi rămas bun, întrebă dacă-i era îngăduit să mai revină, Jean-Jacques se stăpîni şi refuză. „Mă tem, dragă prietene, spuse el, că m-aş obişnui cu dumneata. Nu-mi pot permite noi prietenii, căci n-aş mai putea îndura noi dezamăgiri!“

Celălalt se înclină adînc şi plecă.

întors la Paris, studentul — avea nouăsprezece ani, era din oraşul Arras şi se numea Maximilien Robespierre
— scrise în jurnalul său:

I *GuUlaume-Thomas-Frangols Raynal* (1713—1796), scriitor francei liber-cugetător, prieten al lui Diderot.

' Adică noi, poporul, vom înlocui monarhia prin domnia raţiunii $i a dreptăţii.

„L-am văzut pe Jean-Jacques, cetăţean al Genevei, cel mai mare dintre contemporani. Mai simt încă o puternică mîndrie, care mă umple de fericire : m-a numit prietenul său !

Om nobil, tu m-ai învăţat să înţeleg măreţia naturii şi principiile eterne ale orînduirii sociale !

Dar am zărit pe nobilul tău chip şi urmele durerii pricinuite de nedreptatea oamenilor. Privindu-te, am văzut cu ochii mei cum răsplăteşte lumea căutarea adevărului.

Şi totuşi, voi merge pe urmele tale.

Vechea clădire se prăbuşeşte Credincioşi învăţăturii tale, vom folosi toporul, s-o doborîm cu totul, şi vom căra pietre, pentru a înălţa o casă nouă, minunată, cum nu s-a mai văzut alta pe hune. Poate că eu şi alţii vom trebui să plătim aceasta cu cele mai amarnice nenorociri, poate chiar cu o moarte timpurie. Dar nu mă sperie. M-ai numit prietenul tău : mă voi arăta demn de cinstea aceasta !“

Partea a doua JEAN-JACQUES MORT

Vitam impendere vero.
Să-ţi închini viaţa adevărului.

Juvenal—
Jean-Jacques Rousseau

O *minciună folositoare e mai bună decît un adevăr nefolositor.*

Zicală franţuzească

O SEARA ÎNTUNECATA

ÎNŞELĂTORUL ÎNŞELAT

REMUŞCARI TlRZlt AUTOPSIA

INMORMINTAREA GRIJILE MOŞTENIRII

ADEVĂRUL PRIMEJDIOS IZGONIREA

TICĂLOSULUI COMEDIE REGALA FERNAND

VEDE LUMINA FERNAND ACŢIONEAZĂ

Cînd Fernand auzi că cele două femei aveau să plece la Senlis, îşi puse în gînd să folosească lipsa lor pentru a-1 însoţi pe Jean-Jacques la plimbare ; credea că va fi mai puţin stînjenit cînd o va şti pe Therese departe. Totuşi, şovăi mult şi, cînd ajunse la pavilionul de vară, Jean-Jacques plecase. Se duse să-l caute prin

locurile lui preferate, dar nu-1 găsi. Porni agale spre sat. In grădina hanului „La castani'[1] îl zări pe jupîn Maurice II întrebă dacă Jean-Jacques trecuse pe acolo. Hangiul îi răspunse că da ; apoi, bucuros de vorbă, adăugase că *monsieur* Jean-Jacques nu stătuse mult, spusese că vrea să lucreze şi plecasc imediat spre casă.

Nu se cuvenea să-l tulbure pe Maestru în timpul lucrului. Dar se întîmpla uneori ca acesta să se oprească din lucru şi să cînte la clavir ; Fernand n-ar fi şovăit să intre la el într-un astfel de moment. Se duse la pavilionul de vară. Era încuiat, nu se auzeau dinăuntru decît trilurile canarilor. Femand se necăjea că-1 scăpase pe Jean-Jacques, dar se şi

bucura puţin. Plecă ridicînd din umeri, regretînd şi totodată uşurat.

După-masă citi împreună cu *monsieur* Gerber din Tacit. Apoi se plimbă din nou prin parc, dar nici de data aceasta nu-1 întilni pe Jean-Jacques. înotă în lac, se aşeză sub salcie, aşteptă acolo multă vreme.

Cinară devreme. Marchizul era bine dispus, iar *monsieur* Gerber în vervă. Povesti că Jean-Jacques îi cîntase alaltăieri citcva lieduri pe care le pusese pe note acolo, la Ermenonville. Desigur că *monsieur* Gerber nu voia să se laude cu încrederea pe care i-o acorda Maestrul,
dar Fernand se simţi jignit că nu fusese

el primul carfi să audă liedurile. *Monsieur* de Girardin spuse că in curînd îl va pofti pe Jean-Jacques la o seară de muzică.

Se vorbi despre altele. Gerber lăudă uşurinţa cu care Fernand traducea din Tacit. Marchizul propuse să continue un timp conversaţia în latină. Primiră cu toţii, făcînd haz : chiar şi Fernand se înveseli. Fu o seară plăcută.

Dar, înainte de căderea nopţii, lucrurile luară o întorsătură cumplită. Din holul castelului se auziră ţipete şi pliiisete, oamenii se strînseră buluc. Therese se afla acolo, o Therese cum n-o mai văzuse nimeni. Femeia asta, de obicei atît de liniştită şi de placidă, era

cuprinsă de o spaimă sălbatică. Rochia ei, o rochie frumoasă, de culoare deschisă, pe care o îmbrăcase cînd plecase la Senlis, era plină de pete roşii-cafenii, pete de sînge.

Ce se întîmplase ? Se rănise ? Nu, nu ea : Jean- Jacques. Avusese Jean-Jacques un atac ? Poate. Nu mai mişca. Era rece şi ţeapăn. Era mort. Nimeni nu înţelegea. „Ţeapăn, şi rece, şi mort", repeta Tberese.

Monsieur de Girardin, obişnuit să acţioneze, dădu ordine. „Tu, Paul, dă fuga pînă la doctorul Chenu ! Tu, Gaspard, pleci călare la Senlis şi-l aduci pe doctorul Viileron ! Să mi-i aduceţi, orice-ar fi, pe amîndoi!“

Apoi alergă la pavilionul de vară ; împreună cu el — Fernand, *monsieur* Gerber şi alţii.

Intre timp, *madame* Levasseur rămăsese singură in pavilionul de vară, cu Jean-Jacques mort. Cînd îl găsise pe bietul nebun scăldat în sînge, se speriase îngrozitor. Primul ei imbold fusese să nu facă nimic, să lase lucrurile să-şi urmeze cursul, şi atunci ticălosul ar fi sfîrşit in ştreang sau pe roată. Therese însă începuse de îndată să ţipe, şi ţipetele ei o aduseseră la realitate. Proasta de Therese putea să se dea în spectacol; dar ea, bătrîna, în vîrstă de şaptezeci şi trei de ani, trebuia să gîndească, îngrozitor de repede şi de

precis.

Canalia nu-i zdrobise pur şi simplu capul ginerelui său, ci aşezase frumos cadavrul în faţa căminului, aşa incit se putea crede că Jean-Jacques se rănise de muchea acestuia în clipa în care s-a prăbuşit. Era vădit că ticălosul voise să-i dea o indicaţie. Dacă exprima vreo bănuială împotriva lui, a lui Nicolas, ieşea la iveală, fără-ndoială, şi legătura sa cu Therese ; şi atunci se ducea de rîpă totul, nu numai pentru ticălos, dar şi pentru fiica ei.

Bătrîna le cumpăni pe toate în cele cîteva clipe şi-şi dădu seama : ticălosul calculase bine, nu-i putea face nimic, da, trebuia să-l acopere. Deocamdată.

Se răsti la Therese : „Ajută-mi să-l culc în pat“.

Therese, văzînd atîta sînge, începu din nou să urle. De data asta bătrîna nu se mai amestecă, o lăsă să plîngă şi să urle, apoi să iasă in goană din casă şi să alerge la castel. Acum era singură. Dar curînd nu avea să mai fie singură, vor sosi cu toţii, şi pînă atunci va trebui să facă din povestea, pe jumătate verosimilă, pusă la cale de ticălos, una cu totul demnă de crezare.

Primul lucru fu să se repeadă să cerceteze în fugă scrinul. Preţioasele hîrtii, hîrtiile scrise de nebun, se aflau la locul lor ; nemernicul fusese deştept, nu se atinsese de ele.

Madame Levasseur se aşeză ; se simţea istovită. Dar trebuia să se liniştească, trebuia să gîndească acum, repede şi exact, nu trebuia să se încurce în explicaţii care să se bată cap în cap. Noroc că mintea îi mergea mai bine decît picioarele !

Tocmai sosea marchizul. Veniră şi ceilalţi.

Pavilionul de vară era învăluit în semiobscuritatea amurgului, dar Girardin văzu de îndată că podeaua era plină de pete de sînge. întrebă : „Ce s-a întîmplat ? Unde e el ?“ *Madame* Levasseur arătă spre alcov, care se afla în semiîntuneric. „L-am culcat în pat“, spuse ea. Marchizul se apropie cu paşi

nesiguri. Treptat, ochii i se obişnuiră cu -întunericul. Jean-Jacques zăcea pe pat, într-un halat de casă, iar faţa uscăţivă îi era mînjită cu sînge uscat.

In faţa acestui spectacol gîndurile lui Girardin încremeniră, .privea fără să-şi dea seama, nu mai auzea; pentru pruna oară în viaţă simţea că îi vine să leşine.

Madame Levasseur continua să vorbească. „Ce-aţi spus, *madame ?* Poftim ?“ întrebă el, adunîndu-şi gîndurile. „L-am găsit zăcînd pe jos, explică *madame* Levasseur, aici, lîngă cămin. L-am ridicat şi l-am întins pe pat. De fapt, a trebuit s-o fac singură. Therese nu mi-a fost de nici un folos, dar cl e atît de uşor ! Era rece şi sîngele se uscase.

Totuşi, ne-am mînjit de sînge, după cum vedeţi." Marchizul se apropie ceva mai mult de pat. „După cît se pare, s-a lovit în dreapta, spuse *madame* Levasseur. Toată tîmpla dreaptă e o rană.“ „Şi casa era încuiată cînd v-aţi întors de la Senlis ?“ întrebă marchizul. „Da, răspunse *madame* Levasseur, apoi explică iar : îmi închipui că s-a întîmplat aşa : a avut un atac de apo- plexie şi. în cădere, s-a lovit de muchea căminului."

In sinea lui, marchizul răsuflă uşurat ; explicaţia era verosimilă, trebuia să fie verosimilă. Se apropie şi mai mult de cadavru. Văzuse multe răni îngrozitoare pe cîmpurile de luptă, dar capul năclăit de sînge era imaginea cea mai înspăimîntătoare ce i se arătase

vreodată. „Da, a fost desigur tîmpla dreaptă", spuse el, fără nici o noimă.

Ani de-a rîndul trăise în tihnă, împăcat cu sine însuşi şi de fapt şi cu lumea înconjurătoare; de aceea sfîrşitul întunecat al lui Jean-Jacques îl lovi de două ori mai cumplit. Pe neaşteptate, vizita lui Jean-Jacques, pe care o socotise faptul cel mai fericit din viaţa lui, se prefăcuse într-o nenorocire îngrozitoare. Marele, blîndul Maestru fusese smuls deodată, sîngeros, din liniştea ce şi-o găsise, în sfîrşit, la Ermenonville. Şi Gii'ardin se simţea el însuşi amestecat în întîmplarea aceasta înfiorătoare, deşi nu ştia, şi nici nu voia să ştie, cum anume.

Simţea nevoia să cheme şi pe alţii, care să-i împărtăşească durerea. „I-ai

fost atît de aproape, fiule, spuse el. Uită-tc la el. Vino aici şi nu te teme să priveşti."

Fernand se uita mereu la rochia pătată de sînge a Theresei. Simţea oroare faţă de ea, trebuia să cheme în ajutor toată raţiunea sa pentru a-şi da seama că nu dînsa vărsase acest sînge. Therese şi bătrîna fuseseră plecate la Senlis ; aveau un alibi demn de crezare. Vinovatul era el. De cînd pierise dinele Fernand o ştiuse : Jean- Jacques era în primejdie. Chiar în ziua aceea o presimţire îi dăduse ghes să-l caute pe Jean-Jacques şi să-l păzească. Dar se temuse de stînjeneala ce-avea să-l cuprindă la primele cuvinte şi întîrziase dinadins. El purta vina pentru fapta îngrozitoare !

Se apropie de mort, aşa cum îl îndemnase tatăl său. Aici zăcea prietenul său. Acesta îi oferise dragostea lui, dar inima lui Fernand se dovedise leneşă, nu fusese în stare să-l iubească destul. Privea ţintă la capul năclăit de sînge. Gîndurile i se destrămară, simţea cum împietreşte de durere ; niciodată nu-şi închipuise că poate să existe o durere atît de mare.

în vremea asta, Girardin îşi "venea în fire. Avea obligaţii faţă de mort şi faţă de sine însuşi. Dacă şi el se înspăimînta văzînd cum arată leşul însîngerat, ceilalţi vor refuza să creadă explicaţia plină de bun-simţ a bătrînei Levasseur. Or să scornească tot soiul de prostii ieftine în legătură cu sîngele acesta.

Trebuie să aibă grijă ca raţiunea să învingă născocirile, fantezia şi superstiţiile. Sentimentul datoriei şi al responsabilităţii îi alungă durerea.

între timp sosise Chenu, *maitre*

chirurgien[I] din Ermenonville. „Mă tem că am sosit cu toţii prea tîrziu, doctore[11], spuse Girardin şi se apropie împreună cu el de cadavru. După un examen foarte sumar, doctorul Chenu ridică din umeri şi declară că *monsieur* Rousseau era desigur mort de mai multe ore, de patru sau ekiei ceasuri. Marchizul spuse grăbit : „Ce aspect îngrozitor, nu-i aşa ? Dar totul se explică în mod firesc. Casa era încuiată. Jean-Jacques era singur cînd l-a doborît un atac. în timpul căderii s-a lovit de muchea ascuţită a căminului şi s-a rănit. Asta este părerea doamnei Levasseur, şi pesemne că aşa s-au şi petrecut lucrurile.** Vorbea cu nervozitate în glas. „Da, aşa o fi fost“, confirmă, fără prea multă convingere,

chirurgul din Ermenonville spusele seniorului de Ermenonville.

Supărat, Girardin observă că odaia era plină de lume. Sosiseră părintele Gauchet şi primarul Martin din Ermenonville ; pe fereastră se uitau oameni de la castel, oameni din sat.

Doctorul Chenu spuse cu o voce scăzută că ar fi poate nimerit să-l cheme pe *monsieur* Bonnet, procurorul din Ermenonville, pentru constatarea decesului. Marchizului nu-i era pe plac propunerea. Avusese adesea conflicte cu Bonnet. Dar doctorul avea dreptate, trebuia înştiinţat procurorul, aşa prevedea legea ; era, de altfel, nevoie şi pentru a împiedica să se răspîndească

zvonuri stupide. Trimise după monsieur Bormet.

în sinea lui, Girardin era absolut sigur acum că duşmanii vor răspîndi zvonuri stupide ; nu vor ezita nici măcar să-l bănuiască pe el însuşi că nu-şi păzise destul de bine oaspetele. Cînd se gîndea la asta, mînia lui de om orgolios era aproape la fel de mare ca şi durerea sa. Şi soseau într-una alţi oameni, care şuşoteau între ei, iar la şoapta lor se adăugau trilurile nepăsătoare ale canarilor. „Faceţi măcar să tacă păsările !“ se adresă Girardin bătrînei *madame* Levasseur, nervos şi cu glas mai tare decît avusese de gînd. Bătrîna, fără să răspundă, aruncă o pînză peste colivie.

Apoi *madame* Levasseur îi porunci ceva cu voce scăzută Theresei, care şedea frîntă într-un colţ, cu faţa împietrită, cu gura întredeschisă. „Vă rog faceţi loc“, spuse ea celor care stăteau aproape de cămin. Therese aduse o găleată cu apă şi se apucă să şteargă sîngele de pe podea. Nimeni nu-i ajută. Toţi priveau şi tăceau.

„Acum îşi ţin gura, gîndi marchizul, dar cum ajung afară or să turuie. Ca fulgerul are să ajungă vestea la Senlis, şi, de acolo, la Louvres. Payen de la poştă e limbut, o să denatureze veninos povestea şi o s-o istorisească desigur călătorilor: toate poştalioanele opresc la Louvres. încă înainte de sfîrşitul zilei

lumea la Paris are să afle. E lungă ziua.“

Fu o zi lungă, o zi fără sfîrşit, de miez de vară, şi tot mai mulţi oameni intrau în casă. Unul pleca, alţi trei soseau in loc şi mereu alte capete se perindau la ferestre. Tare ar fi dorit marchizul să-i dea afară pe toţi, dar asta nu se putea.

Sosi procurorul districtului, *le procureur fiscal, monsieur* Bonnet. Adusese cu el, după cum îi era datoria, un medic, pe doctorul Villeron, după care trimisese marchizul. Funcţionarul salută politicos. Marchizul simţi cum, fără voia sa, se încordează tot şi i se usucă gura ; trebuia să fie prudent.

Procurorul puse cîteva întrebări femeilor. Therese avea o mină absentă ;

răspunsurile le da *madame* Levas- seur. Toţi ascultau cu luare-aminte. Ceea ce spunea era de înţeles, greu de contrazis. Da, casa fusese încuiată ca de obicei, lacătul şi zăvorul neclintite, ferestrele închise; Jean-Jacques le închisese desigur din pricina căldurii. Il găsiseră întins pe jos, năclăit îngrozitor de sînge, aşa cum era acum. Ele însele fuseseră peste zi la Senlis, unde avuseseră treburi ; dădu adresa magazinelor la care făcuseră cumpărături : despre vizita la *maître* Gibert nu pomeni nimic. Apoi repetă presupunerea ei privind atacul de apoplexie şi căminul.

„Asta este şi părerea doctorului Chenu", se grăbi să confirme Girardin.

Dar ce dobitoc nepoftit se amesteca acum în vorbă *1* Jupîn Maurice, de la hanul „La castani“, arendaşul său, supusul său ! „Eu sînt cel care l-am văzut ultimul pe bietul răposat", se adresă el procurorului, ca să se afle în treabă. Am citit toate operele lui de şapte ori şi trebuie să spun că-i plăcea să stea de vorbă cu mine. *Monsieur* Jean-Jacques arăta foarte bine azi-dimineaţă; cînd a trecut m-a mirat chiar cît de bine arăta. Nu părea să se simtă rău de loc, domnule procuror. E cu totul de neînţeles că acum zace aici mort!“ „Mulţumesc, prietene, spuse procurorul, vom face apel la dumneata dacă vom avea de pus unele întrebări. Apoi : Vă rog să cercetaţi cadavrul, domnule

doctor." Doctorul Villeron se apropie de cadavru. „De fapt nici nu poate să existe altă explicaţie decît cea dată de *madame* Levasseur", spuse autoritar marchizul.

După o scurtă examinare, doctorul îşi spuse părerea : „S-ar putea într-adevăr ca motivul arătat de *madame* Levasseur să fi provocat moartea. Dar o concluzie definitivă nu se poate trage decît după autopsie."

Madame Levasseur îşi dăduse seama de duşmăniâ cu care cei de faţă o priviseră pe Therese pe cînd aceasta curăţa sîngele de pe podea. Cu vocea ei ştearsă, foarte calmă, îi sfidă pe toţi cei adunaţi acolo. „Ginerele meu a declarat de multe ori că doreşte să nu fie înmormîntul fără o autopsie la care să

asiste cel puţin zece persoane. S-a temut întotdeauna de duşmanii săi, asta o ştie toată lumea. Vă rog, domnule marchiz, şi pe dumneavoastră, domnule, care sînteţi de la tribunal, să ordonaţi o asemenea autopsie. Ca să se lămurcască tot ce este de lămurit. “

Girardin încercase în prima clipă un simţămînt de ostilitate profundă faţă de bătrînă şi, în ciuda raţiunii, avea o vagă bănuială că ar putea fi amestecată în întîm- plarea aceasta sîngeroasă. Dar cînd văzu cît de curajos şi abil se purta — nici el n-ar fi găsit ceva mai bun — simţi admiraţie faţă de ea, chiar un fel de recunoştinţă, şi înţelegerea tacită dintre ei se întări.

Monsieur Bonnet, procurorul, spuse :

„Eu nu cred că e ceva de clarificat. Dar, pentru că dumneavoastră şi domnul marchiz o cereţi, se va face autopsia.*[1] Se înclină politicos în faţa bătrînei şi a Theresei. „Vă rog să primiţi condoleanţele mele cele mai sincere, *mesdames"*, rosti el şi plecă.

Marchizul răsuflă uşurat. Primul pericol trecuse. Zvonurile primejdioase erau provocate de aspectul înspăimîntător al cadavrului ; de îndată ce acesta va ară'ta cum se cuvine, adevărul va fi mâi uşor crezut.

De-ar pleca odată oamenii ! „Cred, dragii mei, se adresă el cu o vioiciune cam nefirească, tuturor celor de faţă, că s-ar cuveni să lăsăm acum doamnele singure.“ încetul cu-ncetul încăperea se

goli. Se întunecase. *Madame* Levasseur apiinse luminări. Acum, după ce rezolvase ce era mai urgent, Girardin se lăsă pradă slăbiciunii sale. Se aşeză, închise ochii.

Dar gîndul la tot ce mai trebuia făcut în noaptea aceea şi în zilele următoare nu-i dădea pace. Trebuia chemată mătuşa Aubrun, care vedea de cei duşi de pe lume, să pregătească mortul de cum s-o crăpa de ziuă. Apoi, la primele ceasuri ale dimineţii, să trimită pe cineva să-l încunoştinţeze pe doctorul Lebegue. Şi pe sculptorul Houdon trebuia să-l aducă să ia masca mortuară ; era nevoie să vină de îndată, neîntîrziat. Nu se putea face autopsia pînă nu se va lua masca mortuară.

Privirea marchizului căzu asupra mesei de lucru şi a scrinului. Şi manuscrisele trebuiau puse cît de curînd la adăpost, să nu se întîmple vreo nenorocire. Dar asta nu se cuvenea, desigur, înainte de înmormîntare. Se va îngriji de o înmormîntare simplă, demnă. Cel puţin atît: Jean-Jacques să fie înmormîntat în pămîntul lui, al lui Girardin, iar Ermenonville-ul, care ar fi trebuit să devină locul de odihnă pentru băt rine tea celui mai mare om al veacului, să devină locul său de veci.

Preocupările practice ale lui Girardin făcură treptat loc unei dureri curate, profunde. Se apropie de mort. Cu cîtă veselie şi înflăcărare povestise Jean-Jacques tot ce mai avea de gînd să facă

la Ermenonville : colecţia de cîntece şi *Visările,* apoi *Lexiconul botanic* şi cîte altele ! Iar căsuţa în care voise să le îndeplinească pe toate, acel *chalet suisse* de care se bucura atît, va fi gata petfte eîteva zile ; dar nici un Jean-Jacques nu se va mai muta acolo! El se afla aici, smuls din mijlocul proiectelor sale, cu tîmpla sfărîmată ! Atîţia prieteni se aflau prin preajmă, şi el, marele bătrîn, sîngerase şi pierise în acea singurătate groaznică şi rece, a fcărei amărăciune o cîntase şi o deplînsese toată viaţa. Tragedia fiinţei umane îl impre- sionă de astă dată pe Girardin mai mult, mai puternic decît vreodată pe cîmpul de luptă. Dar în deznădejdea şi tristeţea lui îl urmărea

într-un chip ridicol versul acela menit să ajute celor ce studiau limba latină să memoreze verbele al căror infinitiv defineşte o persoană greu lovită. Un vers pe care *monsieur* Gerber i-1 repetase de nenumărate ori lui Fernand : *„Piget, puăet, poenitet, tacdet atque miseret"*. Chinuie, ruşinează, pocăieşte, cutremură şi plînge.

Se reculese. Uitase cu totul de femei. Trebuia să se ocupe de ele, n-avea încotro. „Nu doriţi să luaţi masa la noi, la castel, *mesdames* ? se adresă el bătrînei. Aş trimite în cazul acesta^pe cineva să vegheze mortul. “ „Mulţumesc, domnule marchiz, răspunse rece, aproape duşmănos, *madame* Levasseur. Sînteţi foarte amabil, dar

rămînem aici.“

Girardin se înapoie la castel. Aproape împotriva voinţei sale, mecanic, se duse în dormitor şi deschise firida tainică în care era ascuns tabloul cu numeroasele chei duble. Se aflau la locul lor într-o ordine complicată, anume potrivită, pe care n-o cunoştea decît el. Cheia pentru pavilionul de vară atîma aşa cum se cuvenea, cu floarea spre dreapta, pe jumătate ascunsă sub cheia porţii numărul 17 ; toate cheile din jur atîrnau în ordinea stabilită. îşi aduse vag aminte cum îl găsise atunci pe
Nicolas în dormitor : alungă imaginea. Nu putu în?ă alunga amintirea privirii duşmănoase a bătrînei cînd refuzase

invitaţia de a lua masa cu el. Voia să ignore, dar ştia prea bine ce însemna privirea ei. Dacă şi-ar fi ţinut cuvîntul şi l-ar fi gonit pe Nicolas, nimic din toate acestea nu s-ar fi întîmplat, iată ce voise bătrîna să spună.

Ce gînduri îşi făcea ! Nemulţumit, clătină puternic din cap.

Se duse în odaia sa de lucru ; avea treburi. Se bucura că avea treburi, asta îi mai abătea gîndurile. „Chemaţi-l pe domnul intendent ! porunci el. Oamenii să fie pregătiţi ! Trebuie să trimit curieri la Paris, mai mulţi ! Trebuie să iau şi măsUri pentru înmormîntare !“

Orînduia, dădea porunci, era sever, precis, milităros, înmormîniarea trebuia

să fie simplă, dar impresionantă. Şi cea mai îndepărtată, viitorime să-şi amintească şi să vorbească despre înmormîntarea lui Jean-Jacques î^pus-seau !

ÎNŞELĂTORUL, ÎNŞELAT

Se făcuse- noapte cînd *madame* Levasseur şi Therese rămaseră,. în sfîrşit, singure. *Madame* Levasseur şedea în fotoliul preferat al lui Jean-Jacques. Era stoarsă de puteri. Ziua aceea fusese una din cele mai grele din viaţa ei, care nu fusese lipsită de zile grele. Iar ziua de mîine, cea de poimîine

şi toată săptămîna viitoare nu vor fi nici ele mai uşoare.

Cel puţin mai apucase, în ceasul al doisprezecelea, să pună la punct chestiunea cu notarul. *Maître* Gibert îţi lua pitacii» chiar dacă erau legaţi cu şapte noduri, dar cunoştea, legile, înţelesese intenţia -ei şi ce trebuia el să facă ; în următoarele zile hîrtia avea să fie gata. Therese dăduse eîteva semnături, nu mai lipsea decît ultima semnătură şi pecetea ; dar asta era o simplă formalitate, spusese notarul,' Imediat după înmormîntare va pleca cu Therese la Senlis ; pînă atunci trebuia să aibă însă grijă ca Therese să nu se întîlnească singură cu ticălosul.

In ziua aceea *nuidame* Levasseur fusese nevoită să chibzuiască repede şi sigur ; gîndise bine, era mulţumită de sine. Il făcuse pe domnul marchiz, care nu era prea deştept, să înţeleagă imediat situaţia. înaintea procuror rului, simţise cum îi îngheaţă sîngele în vine, dar o scosese la capăt, şi faptul că ceruse singură autopsia, pentru asta merita într-adevăr o felicitare. Intr-un fel se şi recunoscuse că nebunul murise de moarte bună, şi ăsta era meritul ei.

Descurcase bine lucrurile, se simţea mai tare, mâi tare decît domnul marchiz, decît domnul procuror, decît moartea şi chiar decît dracul! Dar fusese o sforţare* mare, şi acum era

nespus de obosită şi sleită de puteri.

„Pregăteşte ceva de mîncare !“ îi porunci Theresei. „Nu pot mînca“, scînci Therese. Era jalnic s-o vezi cît de neputincioasă părea ! „Proasto !“ o certă bătrîna, supărată, dar fără răutate. Se ridică anevoie, să pregătească singură ceva. „Dar tot trebuie să te schimbi, porunci ea, şi să speli ţjchia. să-i scoţi petele.[11] Therese se sculă supusă ; se strecură speriată pe lingă alcov. „Nu ştiu ce-o să facem în noaptea asta ! se jeli eâ. Doar nu pot să dorm lîngă mort !“ „Aşa-ţi trebuie[1], zise madame Levasseur. Asta fu tot ce spuse în legătură cu vina Theresei pentru moartea lui Jean-Jacques, şi fiică-sa o

înţelese.

In scurtă vreme cina fu gata, o cină simplă şi, în cele din urmă, se aşeză şi Therese la masă. Mîncară.

Nu apucaseră încă să termine, că cineva ciocăni puternic la uşă. Intră Nicolas.

Therese dădu un ţipăt scurt, faţa ei inexpresivă se schimonosi de spaimă. Fără să vrea, se uită spre alcov. Auzise cîndva că cei ucişi de o mînă omenească încep să sîngereze în prezenţa ucigaşului şi, tremurînd, trăgea cil coada ochiului spre patul care sd zărea nelămurit în lumina pîlpiitoare a luminărilor.

Madame Levasseur se aşteptase că

ticălosul avea să încerce să stea de vorbă cu ea, dar nu crezuse că va avea neobrăzarea uluitoare să vină chiar în noaptea aceasta. Era moartă de oboseală şi se ţemea că nu va mai putea face faţă noii, grelei sforţări îa care era supusă. Dar acum, pentru ultima oară în această zi îngrozitoare, trebuia să se încordeze şi să nu se năpustească asupra
individului, cum ar fi dorit s-o facă ; trebuia să-l împiedice să stea singur de vorbă cu Therese, trebuia, în primul rînd, să-l lămurească că Therese nu mai putea dispune de hîrtii.

,,E cam tîrziu, doamnelor, începuse între timp să vorbească Nicolas, şilindu-

se să- dea o intonaţie demnă şi plină de compătimire vocii sale stridente, dar simţeam nevoia să vă exprim încă astăzi profunda mea simpatie în. ce priveşte îngrozitoarea nenorocire, atît de neaşteptată pentru dumneavoastră. Pentru mine, însă, n-a fost neaşteptată, doamnelor. Datorită faptului că sînt în relaţii atît de familiare cu dumneavoastră, şi deoarece am văzut lumină, mi-am îngăduit să intru. Intr-o asemenea situaţie, mi-am spus eu, două doamne rămase,din nefericire, singure, au nevoie de un protector cu experienţă. “

„Drăguţ din partea dumitale, răspunse *madame* Levasseur, dar nu-ţi face griji pentru noi. Avem protectori. Foarte puternici. Chiar şi sigiliul

regelui!“

„Nu ştiu destul de bine franţuzeşte, zise Nicolas, şi poate că nu înţeleg destul de ^bine ce vreţi să spuneţi, îmi închipui că există un testament al sărmanului nostru răposat. Dar este asta, oare, o pavăză destul de sigură ? Văd, de pildă, aici scrinul cu celebrele hîrtii. Ştim cu toţii cît de îngrijorat era scumpul nostru răposat din pricina hîrtiilor acestora. Totdeauna s-a temut ca nu cumva să pună mîna pe ele vreunul din aristocraţii aceştia, dintr-un capriciu nebunesc, sau vreunul din aceşti filozofi, care se urăsc cumplit unul pe altul, nici ei nu ştiu de ce.“ „De asta nu ne temem, dragul meu, îl linişti aproape jovial *madame* Levasseur. Asta nu era decît o ţicneală în

capul sărmanului meu ginere, şi care a pierit, din păcate, o dată cu el. Eu, cu experienţa mea, m-am temut întotdeauna numai de lăcomia hoţilor de rînd în ce priveşte aceste hîrtii. Dai' împotriva unor astfel de indivizi m-am asigurat. împotriva lor am obţinut sigiliul regelui. In ultima clipă, în timp ce o mînă criminală, cîi- nească l-a ucis pe sărmanul nostru Jean-Jacques!" „Nu e bine, *madame,* spuse cu o mustrare dulceagă Nicolas, e chiar un păcat să numiţi mîna Providenţei o mînă cîi- nească. Dar înţeleg mînia dumneavoastră. Totuşi, doamnelor, cu tot sigiliul dumneavoastră, eu vă sfătuiesc : daţi hîrtiile în paza unei persoane devotate, sigure. Daţi scrinul în

paza preasupusului dumneavoastră slujitor şi prieten de încredere." Şi făcu un pas înspre scrin.

Auzind acestea, *madame* Levasseur îşi pierdu toată înţelepciunea şi stăpînirea de sine ; furia ei, acumulată, mocnită, izbucni. încercă să ridice glasul ei pierit şi să strige. „Nu te apropia de scrin, şuieră ea. Ticălosule, canalie, porc-de-ciine, uciqaşule ! Prostia ţi-e mai mare chiar decît ticăloşia! Tot n-ai priceput? Pe cînd tu ai săvîrşit fapta ta idioată şi sîngeroasă, noi am semnat. Te-am tras pe sfoară, cap de bostan !“ Era înspăimîntă- tor şi caraghios în acelaşi timp felul în care bătrîna se silea să ridice glasul, şi totuşi nu se auzea decît tot un fel de scheunat ascuţit. Apoi

continuă mai liniştit: „Poate veţi avea amabilitatea, domnule geambaş isteţ, să vă deplasaţi pînă la Senlis, la notarul regal, *maître* Gi- bert. Acolo puteţi ruga să vi se arate actul. Şi dacă înţelegeţi franţuzeasca hîrtiilor cu sigiliul regal, o să pricepeţi că de manuscrise dispun acuma eu, văduva Levasseur. Therese nu poate face nimic fără mine. Te-ai ostenit degeaba, băiete, n-ai să te alegi nici măcar cu un ban, cel mult cu spînzurătoarea sau cu roata !“

Deodată, fără nici un sens, Therese începu să seîn- cească: „E îngrozitor ce-aţi făcut, *monsieur* **Nicolas. Eu n-am vrut una ca asta. Nu puteţi spune că eu am vrut-o. E îngrozitor!“**

Nicolas îşi păstră cumpătul, doar nările începură să-i tremure. Privi în treacăt cu ochii săi spălăciţi şi răi spre Therese, apoi se întoarse din nou spre bătrînă, cu un zîmbet politicos, poate puţin silit pe buze. „Vedeţi, *madame,* **acum aţi înnebunit-o şi pe biata fată, rosti el cu vocea lui stridentă. întîi aţi vorbit de mîna însîn- gerată a Providenţei, şi acum mă acuzaţi pe mine. Eu înţeleg, desigur, aşa cum am mai spus, întru totul tulburarea dumneavoastră, dar nu sînt Providenţa, ci un simplu slujitor al domnului marchiz şi, fără îndoială, viitorul fondator al unei şcoli de călărie d Ia** *Tattersall.* **De altfel, recunosc deschis că acum**

şcoala aceasta mi se pare mult mai uşor de înfăptuit datorită regretabilei morţi a domnului filozof. Nenorocul unuia e norocul altuia!“

Bătrîna răspunse c'u.Jai. de liniştită : „înţeleg de ce eşti atît de obraznic, băiete. Crezi că dacă am să las lucrurile să meargă pe calea lor firească, sîngeroasă, atunci nu va fi bine nici de sărmana mea Therese şi că, de aceea, trebuie să te acopăr. Dar poate că şi în privinţa asta te-ai înşelat. Gîndul de a te vedea tras pe roată e cît se poate de ispititor şi merită un sacri- ficiu.“

Nicolas, tot foarte stăpînit, răspunse : „Ştiu că sîn- teţi o bătrînă inteligentă, *madame.* O să chibzuiţi bine înainte, dacă 'vă puteţi îngădui o asemenea

glumă.“ Totuşi, înţelesese că ea nu plecase la Senlis de dragul plimbării şi deodată îl cuprinse o dezamăgire violentă în faţa prăbuşirii planului său, pus la cale şi înfăptuit cu atîla iuţeală şi un curaj atît de neasemuit. Faţa lui deveni o mască de furie nestăplnită, ameninţătoare. „Tacă-ţi fleanca, zgripţuroaico! zbieră el. Crezi că mă tem de flecăreala ta neputincioasă? Ştiu cum se ţine-n frîu o mîrţoagă bătrînă ca tine! Şi acum am să pun mîna pe comoara ta !“ zise el şi se năpusti asupra scrinului.

Madame Levasseur îi aţinu calea. Era jalnic să priveşti cum bătrîna aceasta grasă, răsuflînd din greu voia să se împotrivească unui bărbat atît de voinic.

încercă să ţipe. Nu putea.

împinsă de disperare, o apucă pe Therese de braţ. „Strigă tu, tîrfo ! o imploră ea, fără glas. Iţi fură banii. Iţi fură tot ce ai. Strigă odată !“ Therese vedea faţa încordată de spaimă, furie şi energie a mamei sale. Toată teama şi respectul pe care-1 purtase acestei femei de cînd gîndea şi simţea o copleşiră şi începu să ţipe. Ţipa strident, cu vocea ei adîncă.

Nicolas se opri locului. „Idioată, spuse el. Uite cum îşi distruge într-adevăr fericirea vieţii. Dar am ştiut-o de la început: idioată !“

Era din nou pe de-a-ntregul stăpîn pe sine. „După cum se vede, doamnelor,

spuse el politicos, sînteţi în momentul de faţă prea tulburate ca să vă puteţi da seama cine vă vrea într-adevăr binele. Aşa că eu mă retrag, exprimîndu-mi încă o dată adînca mea simpatie.[1]*

„Adio, dragul meu, spuse *madame* Levasseur. Adio şi in numele Theresei mele. Şi dacă te. mai prind o singură dată împreună cu ea, ţi-o coc ! Asta s-o ştii de la mine!“ Dar în felul acesta îi dăduse doar lui Nicolas posibilitatea să se retragă onorabil. „Sfaturile dumitale păstrează-le mai bine pentru văduva Rousseau, doamna mea. Nu eu am alergat după fiica dumitale." Se înclină şi plecă.

Fără a spune măcar o vorbă fiicei sale, *madame* Levasseur începu să urce scara ca să se culce, in sfîrşit.

„Nu mă lăsa singură, mamă“, se rugă Therese, aproape scîncind. Dar bătrîna nu se opri. Therese nici nu ştia dacă o mai auzise.

Se ghemui într-un colţ cît mai îndepărtat de alcov, pe un scaun, abătută şi fără vlagă. Dar, fără voie, trebui să gîndească. Era josnic din partea lui Nicolas că o făcuse astfel de rîs în faţa maică-si. Nu umblase după el, era o minciună. Nicolas ţinea la ea ! Felul cum făcea dragoste dovedea că o iubea ; la asta se pricepea ea, Therese ! Era o josnicie din partea lui că acum încerca să nege.

Toţi bărbaţii erau josnici. Şi micul conte era josnic. Chiar şi Jean-Jacques fusese josnic, altfel n-âr fi făcut ce a făcut cu copiii. Dar n-avea voie să se gîndească aşa, cînd el zăcea atît de aproape şi arăta atît de îngrozitor.

Şedea copleşită şi apatică, mintea ei greoaie nu putea pricepe că de aici înainte va trebui să trăiască fără Jean- Jacques, într-un fel, după cum o tăia capul, şi, pe deasupra, cu parale. Toate astea le făcuse *monsieur* Nicolas. Pentru astea el putea fi condamnat la moarte, tras pe roată, poate chiar şi spintecat în patru. Şi pe Damiens [I] îl spintecaseră, îşi amintea cu spaimă de desenele de atunci, de povestirile amănunţite. Şi cît de îngrozitor fusese, cu toate că Damiens nici nu-1 omorîse pe rege, voise numai s-o facă ! Dacă Nicolas n-ar fi ţinut la ea, nu şi-ar fi primejduit viaţa, ameninţat de asemenea soartă înspăimîntătoare. O făcuse de dragul ei, asta era sigur, şi

---

I Chirurgul *fr.).

I *Robert-Franţois Damiens* (1715—1757), cunoscut pentru o tentativă de omor împotriva lui Ludovic al XV-lea.

Therese simţea o surdă mulţumire.

Moţăia. Nicolas era minunat cînd făcea dragoste şi nu i se putea refuza nimic. Ce bine că o avea pe maică-sa alături! Fără ea, banii s-ar duce într-adevăr curînd toţi pe copcă. O bătuse de multe ori maică-sa, dar cînd simţise mîna bătrînei pe braţul ei şi cînd o privise ţintă, îi pierise orice slăbiciune şi putuse să ţipe.

în zilele următoare trebuia să stea to't timpul lingă maică-sa, nu era bine să rămînă singură cu Nicolas. Păcat, el o iubea! Numai de aceea nu putuse aştepta să moară de moarte bună Jean-Jacques. Bietul Jean-Jacques !

I-ar fi plăcut să se aşeze pe scaunul cel mare, dar în noaptea aceea nu îndrăznea încă, era scaunul lui Jean- Jacques. De aceea continua să stea ghemuită pe scăuna- şul ei, pînă ce aţipi într-o poziţie chinuită.

REMUŞCARI TtRZO

Deşi frînt de oboseală după emoţiile din seara aceea îngrozitoare, Fernand nu putu dormi peste noapte. îl ardea o remuşcare cumplită. In locul credinţei oarbe, pe care i-o recomandase *monsieur* Gerber, îl criticase pe Jean-Jacques cu meschinărie, mai rău decît Martin Catrou. Soarta îi hărăzise să cunoască gîndurile ccle mai ascunse ale celui mai înţelept dintre oameni, dar el nu-1 iubise îndeajuns pe Maestru, avusese o inimă leneşă, fusese prost şi neatent, nesocotise în mod idiot neasemuitul har al destinului.

De cum se crăpă de ziuă, şi zilele începeau acum foarte devreme, fugi afară. Alergă în luminiş. îşi aduse aminte de ultima sa întîlnire cu Jean-Jacques, de fiecare gest, de fiecare cuvînt. Auzea lămurit în minte muzica cuvintelor lui, care dăduse un aspect blajin chiar şi nebuniei lui Jean-Jacques. Vedea ochii lui vioi, profunzi, care-1 priveau, auzea ultimele cuvinte pe care i le spusese, auzea vocea adîncă, emoţionată care-1 învăţa: „Omul este bun !“

El, Fernand, nu era bun. Şi nici măcar rău. Era chiar mai prejos decît atît: apatic, moale şi inert. Din lenevie, pentru că se temea de o situaţie neplăcută, nu fusese, cînd trebuise, paznicul Maestrului, cum îi

pohm- cise vocea lăuntrică.

Se cerea să facă ceva. Măcar pentru cel mort trebuia să facă ceva.

Pomi să-l caute pe Nicolas. Se temea de întîlnirea cu el. Se temea de sine însuşi. Ardea de dorinţa să-l trîn- tească la pămînt, să-l calce în picioare. Dar trebuia să-l găsească, să-i ceară socoteală.

11 găsi la cai. li strigă. „Cu ce vă pot servi, domnule conte ?“ întrebă Nicolas. „Unde ai fost ieri ?“ se răsti la el Fernand. Nicolas răspunse cu o uşoară uimire, bine jucată : „Doriţi să-mi daţi a înţelege că ar fi trebuit să mă ocup mai mult de domnul filozof? Aş fi făcut-o cu plăcere. Dar porunca domnului marchiz era să nu mă arăt înaintea răposatului şi, dacă nu mă înşel, chiar dumneavoastră mi-aţi amintit cu destulă asprime de porunca aceasta. “

Pofta aceea nebună de a-1 ucide pe netrebnic cu propriile sale miini, îl copleşi pe Femand. Nicolas continuă, aproape confidenţial: „M-am bucurat că doamnele Rousseau erau plecate şi mă puteam ocupa mai mult de cai.“ „Ai stat toată ziua în grajd ?“ întrebă Fernand. „Desigur, nu toată ziua, răspunse obraznic şi politicos Nicolas, din păcate, am mai puţină treabă aici decît îmi făgăduise domnul marchiz. “

Fernand nu se mai putut stăpîni. Il lovi pe Nicolas cu cravaşa peste faţă.

Nicolas era voinic, ar fi putut să-l înveţe minte pe lunganul ăsta bleg, cu cîţiva pumni şi cîteva picioare, să nu-1 uite toată viaţa. Dar avea minte ageră ; într-o ceartă cu un domn mare un biet rîndaş nu are decît de pierdut şi, cu afacerea aceea necurată pe cap, trebuia să fie prudent. „Credeam că filozofia răposatului v-a înzestrat cu mai multă măsură, spuse el. Dar înţeleg că durerea pricinuită de pierderea lui v-a răpit o parte din raţiune."

Fernand îi răspunse încet, aproape şuierînd : „Tu l-ai omorît, ticălosule, asasinule ! Tu ai omorît-o şi pe Lady !“

Tare i-ar fi plăcut lui Nicolas să-i dea prostălăului un răspuns grosolan, şi potrivit. Dar se stăpîni iar şi-şi păstră cumpătul. Micul conte era prost, micul conte nu prevedea ce urmări poate avea o faptă; el, Nicolas, trebuia să-i vîre minţile în cap dobitocului! „Cînd veţi putea să

cumpăniţi din nou bine lucrurile, domnule conte, spuse el. o sa vă daţi singur seama că moartea regretabilă a lui Jean-Jacques se explică foarte bine în chip firesc. Dar dacă a fost cumva o mînă criminală, bănuiala ar trebui să cadă, cred eu, în primul rînd, asupra celor care au scotocit pe ascuns în hîrtiile domnului filozof, mai ales dacă aceşti indivizi misterioşi au arătat şi un interes omenesc faţă de soţia celui dispărut!...“

Femand simţi iar că clocoteşte de furie turbată. Therese îl trădase faţă de ticălos. Probabil, ba chiar aproape { sigur, Therese era şi ea amestecată în nelegiuirea asta.' Petele de sînge de pe rochia ei îi jucau lui Fernand dinaintea ochilor.

Dar furia lui era neputincioasă. Primejdia cu care-1 ameninţa ticălosul exista. Dacă Nicolas avea să fie anchetat, ieşea la iveală legătura lui de dragoste cu Therese, ceea ce însemna că şi Therese, deci şi el, aveau să fie implicaţi. I se păru chiar că aude scandalul ruşinos, înspăimîntător ce ar izbucni în toată Europa în jurul lui Jean-Jacques, în jurul propriei sale persoane, în jurul tatălui său şi al castelului Ermenonville.

Era neputincios în faţa ticălosului.

Se răsuci din călcîie cu o mişcare bruscă şi plecă.

Nicolas rînji şi scuipă gros. Rînjetul îi pricinui durere, îi ardea toată faţa. Totuşi, continuă să rînjească. Nici tu spînzurătoare, nici tu roată : o lovitură de cravaşă, asta era tot ce avea de îndurat. Era bucuros să plătească doar atît pentru hîrtiile acestui Jean-Jacques. Căci Therese, şi o dată cu ea hîrtiile, erau ale lui, oricît s-ar zvîrcoli de furios bătrîna.

După ce-1 părăsise pe Nicolas, Fernand se simţi plin de tristeţe şi scîrbă că acceptase tîrgul acesta murdar, sîngeros. Apoi il cuprinse din nou furia. Putea lumea întreagă să se pună de-a curmezişul, nu-i va lăsa pe criminali s-o şteargă nepedepsiţi cu prada lor.

Mai întîi trebuia să lămurească pînă unde mergea complicitatea Theresei.

Dar, chiar dacă reuşea să-i smulgă o mărturisire fără echivoc, ce putea face ? îi era oare îngăduit să arunce o asemenea ruşine asupra tatălui său ? Ii era oare îngăduit să contribuie ca Maestrul să apară în

faţa detractorilor
lui sub chipul unui biet om slab de înger, al unui prostănac ?

Dar dacă scrupulele acestea nu erau decît pretexte şi scuze pentru că voia să scape de greaua povară ?

Măcar dacă n-ar trebui să se frămînte singur ! Dacă ar avea-o pe Gilberte, să-i mărturisească toată deznădejdea şi toate remuşcările sale.

Cînd ajunse la castel, află că sosiseră oaspeţi, deşi era încă foarte devreme. *Monsieur* Robinet ţinuse să vină să exprime vecinului său mîhnirea ce-o încerca cu prilejul morţii prietenului şi protejatului domnului de Girardin. Gilberte venise şi ea.

Cînd Femand o văzu, inima încetă să-i mai bată. O privi ţintă. Gilberte nu scoase o vorbă, dar ochii ei îi spuneau că ea propusese această vizită. O clipă, Fernand uită de mort. îl copleşea un singur gînd, o singură bucurie : se împăcaseră.

între timp, *monsieur* Robinet continuă să vorbească. Se întoarse către Fernand. „Şi pentru dumneavoastră, tinere domn, toată simpatia mea, spuse el cu vocea lui hîrîită. Aţi fost doar şi mai apropiat de el; pe dumneavoastră, de bună seamă, nenorocirea v-a lovit de două ori mai greu.“ Supărat, Fernand îşi luă cu greu ochii de la Gilberte şi se întoarse spre faţa roşie, pătrată a Iui *monsieur* Robinet. Acesta se adresă din nou marchizului, pe un ton emoţionat, confidenţial şi compătimitor: „Spuneţi-mi, *monsieur,* adevărat că şi-a făcut singur seama, ca să scape de o lume cu care nu se împăca?" Lui Fernand îi era şi mai nesuferit ca de obicei omul acesta voinic, care-1 împiedica să se apropie de Gilberte. încă înainte ca tatăl său să apuce a deschide gura, el răspunse, cu o violenţă cu totul nepotrivită: „Nu, *monsieur,* nu e adevărat!“ „Nu vă supăraţi, urmă aproape jovial *monsieur* Robinet, dar se şopteşte pretutindeni că e ceva necurat cu moartea asta neaşteptată. Apoi continuă cu abilitate, deoarece amîndoi Girardinii păstrau o tăcere penibilă : Sînt ultimul care să nu-i dorească o amintire neştirbită. Ca filozof, îşi are meritele sale. Cît timp era încă în viaţă i s-a spus desigur : Cum poate cineva care-şi rezolvă atît de

prost propriile sale treburi
să găsească o soluţie generală ? Dar acum asta nu mai e valabil. Cine filozofează cu îndrăzneală, acela găseşte încuviinţare abia după moarte, cînd nu mai poate pri- cinui tulburări.*[1]

Fernand nu mai putea îndura vorbăria aceasta frivolă. Se ridică în picioare. Adesea, cu prilejul vizitelor anterioare ale lui monsieur Robinet, Femand şi Gilberte îi lăsaseră singuri pe cei doi domni mai vîrstnici; spera că şi de data aceasta Gilberte va face la fel.

Şi, într-adevăr, ea se ridică şi-l urmă afară, la aer.

Cînd Gilberte auzise de moartea năprasnică a lui Jean-Jacques şi, pe deasupra, de zvonurile înspăimîntă- toare, uitase tot ce o despărţea de Fernand. Nu mai simţea decît o milă copleşitoare şi o teamă profundă, gîndin- du-se ce va face Femand. Era de datoria ei să se ducă de îndată la el şi să-l împiedice de a săvîrşi acţiuni nobile, stupide, ireparabile.

Păşeau aşadar alături, pe o cărare îngustă, şi Fernand nu îndrăznea s-o privească. Din pricina tăcerii ei îndelungate, îl cuprindea iar vechea teamă. „Fernand !“ spuse ea în cele din urmă, şi vocea ei îl sili să-şi ridice ochi. „Femand !“ repetă Gilberte fără să mai spună altceva. Ochii ei mari se întunecaseră. încet, cu grijă, Fernand o prinse de mînă. Ea cătă în altă parte, dar îi lăsă mîna. Tînărul conte o strînse mai tare, ea răspunse £trînsorii lui. Nu îndrăzni s-o sărute, dar i se păru că acum, după toate grozăviile, legătura lor devenise mai puternică decît oricînd.

Păşeau unul alături de altul, într-o tăcere prelungită. Tot ce era în jur pierise. Ar fi vrut să meargă astfel alături de ea, simţindu-i mîna mare, puternică, blîndă, şi mîine, poimîine, toată viaţa, şi nu se gîndea că acestea erau cuvinte de-ale lui Jean-Jacques.

„Dar vorbeşte odată!“ spuse Gilberte în cele din urmă. Femand tresări din visarea sa fermecată şi se întoarse la realitate. In zilele acelea de frămîntare şi singurătate discutase de atîtea ori în gînd cu ea, se învi» nuise, se dezvinovăţise. La fel voia să facă şi

acum. Dar ea îl întrerupse : „Despre asta nici o vorbă! Niciodată

să nu mai pomeneşti despre asta ! Şi apoi îi spuse readu- cîndu-1 la realitatea din Ermenonville: Istoriseşte-mi ce s-a întîmplat aici!“

Realitatea era apăsătoare, dar nici pe departe atît de încîlcită, acum, cînd putea vorbi cu Gilberte. *„Monsieur* Robinet n-are dreptate, spuse el întărîtat şi cu amărăciune. N-a fost sinucidere, ci asasinat. L-a ucis ticălosul acela, Nicolas, grăj darul,, din cauza Theresei. Nici nu neagă măcar. “

Gilberte fu cuprinsă de o mînie fără margini. Trebuia să se termine cu ticălosul acela! Şi, o dată cu el, şi cu femeia. Trebuiau daţi pe mîna justiţiei. Spînzuraţi şi traşi pe roată. Dar, pe cînd mai clocotea de furie, pricepu că în felul acesta şi Fernand ar fi tîrît în viitoare şi-şi aminti de scopul pentru care venise. „Mai ştiu şi alţii de asta ? întrebă ea dîndu-şi seama de situaţie. Au mai vorbit şi alţii despre asta ?“ „De vorbit, n-a vorbit nimeni, răspunse Femand, cel puţin nu cu mine. Dar mulţi vor bănui, vor gîndi. Iar eu trebuie să-l răzbun! continuă el trist, înflăcărat şi naiv. Nu se poate ca ucigaşul să rămînă nepedepsit şi, pe deasupra, s-o ia din loc cu banii şi cu nevasta lui Jean-Jacques.“

Gilberte se temuse că Fernand va gîndi în felul acesta : nu l-ar fi iubit dacă n-ar fi gîndit astfel. începu din nou să clocotească de mînie. Povestea cu muierea aceea afurisită n-o să se isprăvească niciodată ? Dar mintea ei practică, care se ascuţise în timpul copilăriei grele, petrecută alături de maică-sa, învinse furia. Trebuia să-i vină de hac conştiinţei prosteşti, exagerate a lui Fernand, trebuia să-l împiedice să săvîrşească de dragul mortului vreo faptă necugetată!

„După cîte mi-ai povestit, spuse ea, lui Jean-Jacques i-ar fi fost cu siguranţă milă de prostia acestei femei. Cu siguranţă că n-ar fi îngăduit ca ea să ajungă la spînzurătoare sau măcar în faţa judecăţii. Şi, deoarece Fernand nu răspunse, îi puse mîna pe umăr, îndemnîndu-1: Lasă-1 să se odihnească în pace! Era mai tînără decît Femand, dar vorbea cu el ca o femeie mult mai în vîrstă. Nu scormoni în tot gunoiul şi murdăria aceasta! Lasă-i pe cei doi ticăloşi să plece împreună, dacă asta le e voia ! spuse ea aproape sălbatic. Ce ne pasă nouă ? !“

Lucrurile se petrecură aşa cum se temuse *monsieur*

de Girardin : nimeni nu crezu că Jean-Jacques murise de moarte naturală. Cadavrul plin de sînge stîrnise fantezia vizitatorilor, A zvonuri sumbre se răspîndiră, pornind de la castelul Ermenonville. Se spunea că în pavilionul de vară fuseseră de mai multe ori certuri grozave din pricina felului de viaţă al Theresei şi că Jean-Jacques îşi pusese capăt zilelor din pricina aceasta. Răuvoitorii afirmau că Therese îl lovise mortal pe Jean-Jacques în timpul unei certe. Mulţi pretindeau că ar fi văzut-o cum îşi făcea de cap prin pădure cu tot soiul de vlăjgani.

Jupin Maurice, mîndru că stătuse ultimul de vorbă cu marele om, le spunea tuturor că Jean-Jacques se simţise foarte bine şi era dornic să se apuce de lucru, şi nicidecum să s£ sinucidă şi că domnul marchiz nu lăsase pe nimeni să se apropie de cadavru în pavilionul de vară. Şi părintele Gauchet, care avusese diferite discuţii in contradictoriu cu marchizul, găsea că acesta ar fi putut face mai mult pentru lămurirea cazului.

Asemenea şoapte se auziră pînă la Dammartin, la Senlis, la Louvres, pînă în marele oraş Paris.

încă inain'te ca domnii, pe care Girardin îi înştiinţase prin curieri speciali, să poată ajunge la castelul Ermenonville, la pavilionul de vară sosise pe neaşteptate un oaspe, sergentul Franţois Renoux. Nu pregetase să călătorească în diligenţa expresă pentru a veni să-şi mîn- gîie mama şi sora. Acum putea intra in pavilion fără să se ferească : mortul nu-1 mai putea da afară.

„Trebuie să fi fost o lovitură îngrozitoare, le spuse el mamei şi surorii sale, cînd l-aţi găsit mort şi rece întins acolo ! Desigur, şaizeci şi şapte de ani e o vîrstă frumoasă, mai ales pentru un filozof care toată viaţa şi-a frămîntat creierii. “

Se apropie de alcov, de patul mortuar. Mătuşa Aubrun, care gătea morţii, venise în zori. Spălase sîngele, dar rana adîncă, căscată tot se vedea. Sergentul Francois n-o văzu, sau nu voi s-o vadă. „Rămîi cu bine, Jean-Jacques ! spuse el cu o voce răsunătoare. ■ Uneori mintea ţi-era întunecată de tot soiul de ciudăţenii, şi din păcate tocmai faţă de mine, dar ai fost un bun camarad în lupta pentru o cauză

dreaptă !“ Salută milităreşte, aşa cum o făcuse de atîtea ori la căpătîiul vreunui tovarăş de arme, înainte ca acesta să fie pornit pe drumul de veci. Apoi se întoarse la mama şi la sora sa.

Madame Levasseur mîngîia mîna fiului ei. Era partea bună a intîmplărilor acestora nenorocite că se putea iarăşi bucura privindu-1 pe chipeşul ei Frangois. Adevărat că nu purta uniforma mîndră de *racoleur,* de ofiţer recrutor, ci doar uniforma simplă de sergent. Planurile sale dăduseră greş, după cum povesti el în treacăt, cauţiunea fusese cu perfidie mărită. Dar, indiferent de uniforma ce-o purta, *madame* Levasseur era fericită că Francois al ei era acolo, căci, în aceste prime zile primejdioase, era omul cel mai potrivit să le apere, pe ea şi pe Therese, împotriva ticălosului de Nicolas.

„O mică mîngîiere tot aveţi in marea voastră nenorocire, spuse mai tîrziu sergentul Frantois, gologani o să fie de-acum înainte. N-or să ne mai încurce toanele nebuneşti şi scrupulele multpreagingaşe ale domnului ginere, cînd om vfea să facem din filozofia lui banigheaţă“, şi privi cu lăcomie spre scrinul cu manuscrise.

Pe *madame* Levasseur o supărau asemenea vorbe. „Desigur, răspunse ea şovăind, o să scoatem bani din hîrţoagele astea. Dar mă tem că nu atît de curînd. Tu ştii, dragul meu Francois, cum stau lucrurile cu domnii judecători. Mai întîi trebuie să primim moştenirea cu sigiliu şi semnătură, şi asta durează un timp.“ Sergentul avu o idee. „N-ar fi mai bine, mamă, propuse el, dacă între timp aş lua eu scrinul în păstrare ? Am relaţii. Aş putea pregăti de pe acum treburile la Paris.“ Cu o teamă cres- cîndă bătrîna se împotrivi : „Editorii n-or să scoată nici un ban pînă ce lucrurile nu sînt puse la punct avocă- ţeşte şi limpede. Ii cunosc eu. Dar mă descurc cu ei.[14] Sergentul nici nu-şi dădu silinţa să-şi ascundă dezamăgirea. „Ei bine, dacă crezi aşa... spuse el. De fapt, acum eu sînt capul familiei.[11] „Desigur că am să-ţi cer sfatul, dragă Frangois[11], se grăbi bătrîna să-l îmbuneze. Dar era şi mai hotărîtă să plece îndată după înmormîntare la *maître* Gibert; iar hîrtiile avea să le pună cît mai repede

la adăpost în altă parte, unde să fie ferite de ticălosul de Nicolas, precum şi dc iubitul ei fiu, din păcate un suflet prea darnic şi uşuratic. Era trist că o cloşcă atît de bătrînă trebuia să-şi ţină încă sub arfpa ocrotitoare puişorii, care nu mai erau de mult puişori, şi ce bine că mai era în stare s-o facă !

Intre timp, la castelul Ermenonville sosiseră domnii după care trimisese *monsieur* de Girardin: doctorul Lebegue, sculptorul Houdon. Venise şi *monsieur* Ducis, autorul de tragedii, omul la care Jean-Jacques îşi petrecuse ultima noapte la Paris, scriind acele apeluri pentru *Dialoguri.* Sosi şi Melchior Grimm, baronul Grimm, vestitul filozof, din cercul celor care concepuseră *Enciclopedia.* La început, Jean-Jacques fusese în strînsă prietenie cu enciclopediştii, cu Diderot şi, în primul rînd, cu Melchior Grimm, dar mai tîrziu prietenia se prefăcuse într-o duşmănie veninoasă şi, pe cît îi era de binevenită marchizului sosirea lui *monsieur* Ducis, pe atît de neplăcută îi era prezenţa lui *monsieur* de Grimm. Totuşi, nu-1 putea îndepărta de la căpătîiul mortului pe omul al cărui cuvînt avea greutate pretutindeni în Europa în problemele de literatură şi de bun-gust şi ale cărui legături cu Jean-Jacques erau cunoscute de lumea întreagă.

în afară de prieteni, sosiseră la castel chirurgii, doctorii şi funcţionarii judecătoreşti care trebuiau să procedeze la autopsie, sau să ia act de efectuarea ei. Fură cu toţii ospă'taţi din belşug; majordomul şi valeţii aveau chipuri îndoliate, purtau jabouri negre şi vorbeau în şoaptă.

încă înainte de autopsie, *monsieur* de Girardin îi conduse pe cei doi prieteni mai apropiaţi ai lui Jean-Jacques, pe Lebegue şi pe Ducis, la căpătîiul lui. Le povesti, cum îşi explicau cu toţii moartea lui Jean-Jacques. „Nici nu se poate să fi fost altfel", încheie el.

Ceilalţi doi tăceau. Pe faţa aspră, cinstită a lui Ducis se citea că nu crede această explicaţie. El vedea pretutindeni în lume întîmplări tragice, auzise zvonurile şi cunoştea duşmănia oamenilor faţă de răposatul său prieten. „Jean-Jacques a avut un destin mare şi întunecat, spuse el după un timp, cu rezervă, de la

naştere şi pînă la moarte."

Cu atît mai puţin credea Lebegue explicaţia simplistă **a** lui Girardin. **Înfăţişarea** celui mort îi stîrnise **o** durere adîncă, plină de mînie. Il iubise nespus pe Jean- Jacques, pe acest biet **om** neajutorat, copilăros pînă la bătrîneţe, cu mintea sa uriaşă, cu **inima** sa mare, cu vederea lui slabă şi infirmităţile sale. Era convins că moartea fusese provocată de mîini netrebnice şi că **femeile** erau şi ele amestecate, poate fără să vi*ea, în treaba asta. ll umplea de amărăciune faptul că omul acesta, care ar mai fi putut trăi şi lucra încă multă vreme, dacă ar fi fost mai bine ocrotit şi mai bine sfătuit, murise în chip atît de jalnic. Cu toate acestea, înţelegea atitudinea lui Girardin şi era gata să-l ajute. Doctorul Lebegue cunoştea lumea. Un proces senzaţional în jurul morţii lui Jean-Jacques ar stîrni scandal nu numai în jurul castelului Ermenonville, dar ar pîngări însăşi memoria lui Jean-Jacques şi ar micşora înrîurirea cărţilor sale. La redactarea actului de deces va avea **şi el ud** cuvînt de spus, care va cîntări greu. Nu va şovăi **să** asigure posteritatea că Jean-Jacques murise de moarte naturala şi să semneze procesul-verbal. Va minţi, vor minţi cu toţii. Era jalnic : şi cele ce se făceau acum cu trupul bietului Jean-Jacques, ca şi multe altele care se petrecuseră cu el în timpul vieţii, nu erau decît o farsă prosteasca, mincinoasă.

Şi cu sculptorul Houdon marchizul avu o discuţie neplăcută. Tînărul, vestitul artist, invitat la Ermenonville să facă masca mortuară, privea înmărmurit tîmpla zdrobită. „N-ar putea oare arta să dreagă asta ?" întrebă Girardin. Faţa lui Houdon se întunecă şi mai mult. „Nu vreau să spun, se grăbi Girardin să adauge, să faceţi în aşa fel ca rana să nu se vadă de loc. Dar, la urma urmei, faptul că Maestrul şi-a spart tîmpla cînd a căzut nu e decît o întîmplare stupidă. Trebuie oare din această pricină ca faţa lui să rămînă pe veci desfigurată ? N-ar trebui ca masca mortuară să arate posterităţii chipul adevărat, nobil al lui Jean-Jacques ?" „Am să văd ce pot face", răspunse sculptorul.

Şi, împreună cu cei doi învăţăcei italieni ai săi, luă masca mortuară.

La ora stabilită, la ora trei, începu autopsia. Erau de faţă, aşa cum dorise mortul, zece persoane : cinci medici, patru funcţionari judecătoreşti şi administrativi şi Girardin. Medicii erau trei chirurgi : Chenu, din Ermenonville, Brusle, din Montagny, şi Casteres, din Senlis, şi doi internişti : Villeron, din Senlis, şi Lebegue, de la facultatea din Paris. Cei patru funcţionari erau procurorul Bonnet şi primarul Martin, locotenentul de poliţie Blondei şi sergentul de poliţie Landru, toţi din Ermenonville.

In odaie era cald şi un aer înăbuşitor din pricina miresmei florilor ce umpleau încăperea. Mortul fu dezbrăcat. Zăcea în faţa lor, gol şi firav, cu rana deschisă la tîmplă.

Florile contrastau în chip grotesc, penibil cu ceea ce avea de făcut comisia. *Monsieur* de Girardin îşi stăpînea cu greu emoţia. „Respingătoare treabă !“ gîndea Lebegue. Dintre medici, el era de departe cel mai cu vază. „Vă rog să începeţi dumneavoastră, domnule coleg“, se adresă el doctorului Casteres.

Examenul dură aproape două ore. Medicii discutau între ei cu glas scăzut, folosind multe expresii latineşti de specialitate. Ştiau ce se aşteaptă de la ei ; de altfel, unii îşi şi afirmaseră punctul de vedere.

Marchizul şedea pe un scăunaş într-un colţ. Lebegue văzu că era chinuitor de încordat, deşi se stăpînea. După un timp, încă înainte ca examenul să se fi terminat, Lebegue le spuse sec : „Se pare că sîntem cu toţii de acord că e vorba de o apoplexie."

Se întocmi un proces-verbal amănunţit în sensul arătat. Procesul-verbal cuprindea cinci părţi şi era semnat de doi medici şi doi funcţionari în calitate de experţi, iar de ceilalţi în calitate de martori.

ÎNMORMINTAREA

Girardin era convins că pentru Jean-Jacques nu exista decît un *singur* loc potrivit pentru a fi îngropat:

insula plopilor mari; i se părea chiar că, într-o clipă de apro-

piere sufletească, Jean-Jacques ar fi mărturisit ea ar dori să fie înmormîntat acolo, în faţa sălciei sale drjgi.

Marchizul hotărî ca înmormîntarea să aibă loc la miezul nopţii; era aproape lună plină. Ţăranii de pe pămînturile sale primiră porunca să vină cu făclii la malul lacului şi pe dealurile din împrejurimi. Toţi cei care doreau să asiste se puteau aduna acolo, srau pregătite făclii pentru toată lumea.

Numai cele două femei şi prietenii cei mai apropiaţi urmau să însoţească luntrea ce avea să poarte sicriul spre insuliţa aceea atît de mică.

Cînd sicriul fu scos din pavilionul de vară, malurile lacului şi dealurile din jur erau înţesate de cumeni ce purtau făclii aprinse.

în sunetele unei muzici line, duioase, pe lat porniră trei bărci. în prima se afla coşciugul, însoţit de Girardin şi de Fernand. în a doua erau Therese şi *madartve* Levasseur. A treia îi purta pe Lebegue şi pe Ducis precum şi pe baronul Grimm, pe care marchizul nu-| putuse îndepărta. Bărcile străbăteau încet drumul foarte scurt pînă la insulă, oglinda lacului lucea în bătaia lunii. Mulţimea tăcea, ţăranilor li se poruncise cu străşnicie să păstreze linişte. Nu se auzeau decît muzica aceea lină, zgomotul vîslelor, ţipetele păsărilor de apă speriate din somn, ţîrîitul greierilor, orăcăitul broaştelor.

Dintre sătenii aflaţi pe mal, cei mai mulţi gîndeau încet. Habar n-avuseseră ce însemna mortul acesta pentru omenire ! Dar acum, cînd văzuseră cîţi inşi veniseră de la Senlis şi chiar de la Paris, pricepură că trebuie să fi fost un om de seamă şi osîndeau cu atît mai mvilt faptul că seniorul lor îi ocroteşte pe cei care-i făcuseră felul acestui *monsieur* Jean-Jacques.

Jupîn Maurice, mai ales, îşi arăta aprig nemulţumirea în şoapte pline de mînie. Era o ruşine că marchizul nu întreprindea nimic pentru a răzbuna moartea sîngeroasă a marelui prieten al oamenilor! Da, dacă -^r fi fost vorba de un aristocrat, de mul't ar fi zvîrlit cîtev-a zeci de oameni în temniţă. Era revoltător de trufaş serxiorul. Se pretindea liber-cugetător, dar în faptele sale nu se sinchisea nici atîtica de filozofia lui Jean-Jacques ! Ac «sta propovăduise, de pildă, că nu există nici o deosebire între

ei, locuitorii satului, şi marchiz — libertate, egalitate, fraternitate. Pe dracu ! Nu i-ar fi stricat lui *monsieur* de Girardin cu nimic să fi poftit pe insulă pe vreunul dintre prietenii lui Jean-Jacques dintre cei de jos, poate chiar pe el, jupîn Maurice, ca reprezentant al *omenirii*.

Răscolit de gînduri pline de răzvrătire era şi Martin, fiul văduvei Catrou, negustoreasa de mărunţişuri, de o vîrstă cu Fernand şi prieten cu el. De bună seamă, pentru un aristocrat, Fernand era un băiat cumsecade, dar tocmai fiind aristocrat, cînd era la o adică, nu făcea faţă. Se lăudase atît că îl respectă din adîncul inimii pe filozoful lui nebun, şi apoi privise liniştit cum o slugă de-a lui îi sfarmă capul. Iar acum nu mişca nici un deget ca ucigaşul să ajungă în faţa judecătorilor, atît de grăbiţi în alte prilejuri. Cu toate astea, Martin ţinea la Fernand şi-i părea rău de el. De bună seamă că Fernand nu putea face mare lucru dacă, tăticu, seniorul, voia să acopere şi să ascundă crima dintr-o pricină necurată. Dar o ticăloşie tot era ! în afară de asta, Jean-Jacques, ce-i al lui e-al lui, fusese mai mult decît un nebun ca toţi nebunii ! Martin se simţise prost cînd Fernand îi dăduse peste nas că vorbeşte despre Jean-Jacques fără să fi citit ceva de el şi se apucase de îndată să cişlige timpul pierdut. Şi dacă multe lucruri păreau fără noimă, altele erau afurisit de limpezi ! „Despotul n-are voie să se plîngă dacă este răsturnat prin violenţă. El s-a menţinut prin violenţă, violenţa îl răstoarnă. Asupriţii asupresc pe asupritor. Cercul se închide, totul îşi urmează mersul firesc.“ E nevoie de curaj să tipăreşti asemenea scrieri sub domnia regelui preacreştin şi a jandarmilor săi.

Printre numeroşii străini care erau de faţă la înmormîntare se afla şi acel tînăr student în drept din Arras, care fusese să-l vadă pe Jean-Jacques în ultimele lui zile. Acum, cînd privea spre luntrea ce-1 ducea pe mortul atît de drag peste apa lucie, faţa sa avea o expresie mai încăpăţînată, mai plină de neţărmurită admiraţie ca atunci cînd îl întîlnise pe Maestru pentru prima şi ultima oară. Jean-Jacques se arătase cuprins de amărăciune în ziua aceea, una din ultimele sale zile ; vorbise cu un dispreţ muşcător despre lumea care urăşte şi calomniază pe fiecare cinstit căutător de adevăr, şi nu se înşelase.

In adîncul sufletului său, studentul rosti un fel de rugăciune pentru mort: „Tiranii i-au orbit pe oameni ca să te

urască pe tine, prieten al neamului omenesc, ca să vadă în tine un nebun şi un diavol. Dar noi, cei tineri; sîntem hotărîţi să mergem pe urmele tale, pe drumul spinos al cunoaşterii, şi sîntem cu miile ! Iţi jiu: că-i vom sili pe cei care nu înţeleg să deschidă ochii, să te iubească şi să culeagă roadele binecuvîntate semănate de tine !“

Şi *monsieur* Gerber era însufleţit de simţăminte nobile, dar cu totul diferite. Izgonise din amintire imaginea înspăimîntătoare a cadavrului, rămăsese doar cu imaginea omului care se plimba liniştit prin grădină, propovăduind în cuvinte armonioase o înţelepciune paşnică, îndoielile pe care Fernand îi mărturisise că-1 rodeau îl impresionaseră mai mult decît voia să arate, el însuşi nu fusese cu totul cruţat de asemenea îndoieli. Dar acum se risipiseră pentru totdeauna şi, în adîncul sufletului său, omul acesta modest încerca o nemărturisită uşurare că, de-aici înainte, făptura vie a omului nu-1 va mai putea nelinişti. De-aici înainte opera avea să-şi continue de sine stătătoare viaţa, despărţită de-om. De-aici înainte nu va mai exista decît înţelepciunea sa, care va acţiona, se va ramifica în veşnicie.

Tot de pe limba de pămînt urmăreau din ochi barca *monsieur* Robinet şi nepoata lui. Gura marc, tinerească a Gilbertei era umbrită de un zîmbet aspru. De cînd sosise la Ermenonville, omul acesta, pe care vîslele îl purtau acum spre mormînt, îi adusese numai necazuri ; puţin lipsise, şi i-ar fi nimicit toată viaţa. Poate că a fost un mare filozof ! Il compătimea sincer pe Fernand, pentru care moartea lui fusese o pierdere atît de grea ; dar faptul că-şi părăsise copiii fusese şi avea să rămînă o ticăloşie. Va putea citi *Noua Heloise* cu o plăcere mat curată acum, cînd omul nu mai era printre cei vii.

Monsieur Robinet urmărea la lumina lunii şi a făcliilor zîmbetul abia mijit al Gilbertei. De cînd tatăl fetei, unicul lui fiu, pierise într-o călătorie în Indiile de Vest *, unde plecase să-şi inspecteze plantaţiile, nu se mai legase sufleteşte de nimeni, n-o mai avea decît pe Gilberte. O cunoştea perfect, n-o întreba nimic, nu încerca s-o convingă prin vorbărie multă, ci o îndruma prin sfaturi discrete. Observase, bineînţeles, că se certase cu Fernand şi bănuia că din pricina lui Jean-Jacques ; ghici ce se petrecea acum în sufletul ei, iar faţa lui se lumină şi ea de un zîmbet uşor.

Bărcile ajunseseră la mal. *Madame* Levasseur coborî greoaie, sprijinită de Lebegue şi Ducis. Nici un valet, nici un gropar nu se afla pe insulă, mormîntul fusese săpat dinainte. Girardin şi Fernand ridicară sicriul din barcă, pe cînd ceilalţi legau bărcile la ţărm.

Se adunară în jurul gropii. Therese se aşeză lîngă Fernand ; nu-i era cel mai apropiat ? Dar tînărul conte nu se uita la ea, şi asta îi pricinui o supărare înăbuşită. Unuia cu care te-ai culcat ar trebui măcar să-i fie milă de tine, după o întîmplare atît de îngrozitoare.

De fapt, Fernand nici n-o vedea pe Therese, privea încruntat, privea în sufletul său. Acum, peste cîteva minute, îndată, vor coborî în pămînt rămăşiţele omului care dăruise lumii cele mai măreţe adevăruri ale secolului. Nu fusese înţşă bătrîn şi şubred, nici la minte, nici la trup, ar mai fi putut crea şi propovădui multe, multe lucruri importante şi profunde iar el, Fernand, contribuise la nimicirea acestei inimi şi minţi, cea mai vie din lume.

Monsieur de Grimm, reprezentantul marelui secol al luminilor, cumpănea asupra mortului şi asupra propriei sale persoane. Printre cei de faţă la înmormîntare, el era, desigur, singurul care putea cîntări exact ce merite uriaşe îşi cîştigase Jean-Jacques şi ce rău uriaş pricinuise. Ei, adică el şi ceilalţi filozofi adevăraţi, reprezentanţi ai raţiunii, îl sprijiniseră pe Jean-Jacques cu toate mijloacele şi-l sfătuiseră cu toată dragostea ; la urma urmei, Diderot fusese acela care-i sugerase ideea despre efectul echivoc al civilizaţiei, idee datorită căreia Jean-Jacques ajunsese mai tîrziu celebru. Il sfătuiseră bine, încercaseră să înfrîneze înclinaţia lui spre exagerare şi anarhie, să-l îndrume spre ordine, dar el era unul dintre bolnavii aceia care-1 scuipă pe doctorul ce le-a prescris medicamente neplăcute. Şi iată că Jean-Jacques murise de o moarte dubioasă, murdară, violentă ! Probabil că în

socoteala asta erau amestecate şi cele două femei vulgare, pe a căror trăncăneală stupidă Jean-Jacques pusese toată viaţa mai mult preţ decît pe sfatul înţelept al min~ ţilor celor mai luminate ale Franţei. Ei, Diderot şi cu el, îl preveniseră mereu că femeile acestea îi vor nimici viaţa. Iar acum iată, într-adevăr, că **o** moarte prostească punea consecvent capăt unei vieţi prosteşti ! Din păcate, era o satisfacţie minoră, pentru *monsieur* de Grimm, de a-şi putea spune că a avut dreptate; i-ar fi părut de o mie de ori mai bine să nu fi avut dreptate. Acum, în timp ce stătea la marginea mormîntului deschis, în mintea lui se închegau frazele pe care voia să le scrie în memoria lui Jean-Jacques. Trebuia să fie un necrolog minunat, pagini de proză nepieritoare ; un singur lucru nu era încă limpede: dacă să facă aluzie în necrolog la sfîrşitul întunecat al visătorului.

Se pregăteau să coboare sicriul în groapă. Muzica încetase, se făcuse tăcere, nu se auzea decît plescăitul valurilor, ţipătul păsărilor, al căror somn fusese tulburat, adierea vîntului printre ramuri, nimic în afară de vocea naturii.

Deodată, tăcerea se frînse brusc. Therese izbucni în hohote de plîns, se smiorcăi, începu să plîngă prosteşte, ca un copil.

Coborîră cu grijă sicriul în groapă. Fernand ajută şi el. îl coborî în groapă pe omul care-1 onorase cu prietenia lui, pe omul cel mare, pe cel mai mare dintre contemporani, iar el, Femand, dispreţuise prietenia lui şi-l socotise nebun ! Dar el însuşi fusese nebun. îi năvăliră viu în minte blîndeţea copilăroasă a lui Jean-Jacques, felul cum trezise ecoul pădurii, cum participase la teatrul de marionete. I se părea că a aşezat la loc în cutie una din păpuşi şi acum se va închide capacul, dar nu era o marionetă, era Jean-Jacques. Pînă acum se purtase curajos şi bărbăteşte. dar nu mai putu îndura. Deşi ştia că toţi se uitau la el — tatăl lui, Gilberte, prietenul său Martin şi ceilalţi tineri din sat — Femand începu să plîngă în hohote, iar lacrimile mari i se prelingeau pe obraz. Gilberte se uita într-adevăr la el, umbra de zîmbet pierise însă de mult — plîngea şi ea.

Cele trei bărci porniră înapoi, dar *monsieur* de Girardin rămase singur pe insulă, lîngă mormînt, şi se lăsă

pradă durerii sale, acelei melancolii duioase pe care o lăudase de atitea ori prietenul său mort. Ii treceau prin minte versuri în cinstea lui, versuri foarte simple, dar el ştia că erau în spiritul lui Jean-Jacques, un epitaf demn de un om mare, care acum avea să fie în veci oaspetele senioriei Ermenonville.

Apoi veniră cîţiva slujitori, aşa poruncise Girardin, şi aduseră var, nisip şi o urnă. înălţară un monument funerar, un fel de altar. Girardin lucră şi el, clădi cu mîinile sale mormîntul Maestrului.

Isprăviră repede. Girardin rămase din nou singur, la mormîntul care reprezenta în clipa aceea bunul său cel mai de pret, învăluit într-o durere blinda, mîngîietoare, pînă se iviră zorii. Porni înapoi abia după răsăritul soarelui.

GRIJILE MOŞTENIRII

Simţul datoriei nu-1 lăsă să doarmă decît puţine ore pe *monsieur* de Girardin. In seama lui rămăsese acum gloria postumă a lui Jean-Jacques ; de grija şi dibăcia lui depindea cît de puternică şi cît de trainică avea să fie înrîurirea operei celui dispărut.

In primul rînd, era nevoie să pună la adăpost marea moştenire. Marchkul trebuia să preia manuscrisele in paza sa, neîntîrziat.

Tratativele cu femeile erau o treabă respingătoare. îşi amintea cu neplăcere privirea duşmănoasă a bătrînei. Dar îşi învinse sila şi se duse dis-de-dimineaţă la pavilionul de vară.

Constată cu îngrijorare că scrinul nu se mai afla la locul obişnuit. *Madame* Levasseur îl mutase în odaia ei de dormit. Marchizul trecu de îndată la atac. „Vă amintiţi, *madame,* zise el, că mi-aţi dat asigurarea că voi avea şi eu un cuvînt de spus la redactarea operelor postume ale iubitului nostru Jean-Jacques.“ *Madame* Levasseur îşi dădu seama unde bătea marchizul şi se bucură în sinea ei ; dacă *monsieur* de Girardin prelua hîrtiile, erau ferite de Nicolas şi do Frangois. Dar nu-şi arătă mulţumirea^ voia să stoarcă gologani, cît mai mulţi gologani, din acest unic avut al ei. „Da, într-un fel“, răspunse ea

prudentă, cu ezitare.

„In primul rînd, urmă marchizul, trebuie văzut ce opere nepublicate există. Cred, *madame,* că ar fi bine să cercetez eu manuscrisele din acest punct de vedere. “ „Ştiu, domnule marchiz* răspunse *madame* Levasseur, că aveţi gînduri bune faţă de văduva bietului Jean-Jacques şi bătrîna lui soacră. Dar dacă am să vă predau hîrţoagele, trebuie să-mi făgăduiţi că vă veţi grăbi cu cercetarea lor. Avem nevoie de bani, şi chiar acum. Rudele unui om mare trebuie să facă faţă onorabil, iar noi sîntem sărace lipite pămîntului, ştiţi doar!“ „Să nu vă fie teamă, *madame,* se grăbi marchizul să răspundă. La valorificarea bănească a manuscriselor avocatul meu va apăra interesele dumneavoastră ca pe ale mele proprii. De altfel, socotesc ca o datorie de onoare să mă îngrijesc de familia marelui meu prieten ! De ce sumă aveţi nevoie pentru zilele următoare ?“

După ce se gîndi puţin, madame Levasseur zise : „De două sute de ludovici". Marchizul îşi ascunse cu greu neplăcerea şi uimirea. înghiţi doar în sec şi spuse: „Am să trimit oameni să ridice manuscrisele. Ei vă vor aduce iui ordin de plată către banca mea din Senlis, «Domnii Valette & Fils». Vă sfătuiesc să păstraţi tot bănetul acolo/* Se înclină şi plecă. încă înainte de a se împlini o oră, fu adus ordinul de plată şi ridicate manuscrisele.

Madame Levasseur îi povesti fiului ei, Frangois, că *monsieur* de Girardin trimisese după hîrtii, pentru a le cerceta valoarea filozofică. Sergentul se încruntă. „Ţi-am spus de la început, mamă, îşi arătă el nemulţumirea, că ar trebui să mă laşi pe mine să mă Ocup de treaba asta. Cînd se amestecă în ciorbă domnii cei mari, omul de rînd nu se alege decît cu farfuria goală." „Marchizul nu ne trage pe sfoară, încercă *madame* Levasseur să-l îmbuneze. S-a purtat totdeauna bine cu Jean-Jacques, şi ce se poate obţine pe hîrţoagele astea e un fleac pentru un domn atît de mare !“

Dar sergentul tot nemulţumit rămase. Deoarece nu era nevoie de el acolo, avea de gînd să se întoarcă la Paris
chiar în ziua aceea, şi în acest scop îi ceru bătrinei să-i dea zece livre. „Nu pleca atît de repede, Franqois, îl rugă *madame* Levasseur. O să am, de bună seamă,

nevoie de sfatul tău in zilele viitoare. Mai rămîi puţin şi ai să te întorci la treburile tale din Paris nu cu zece livre, ci cu douăzeci şi cinci de ludovici.*[I] Francois se lumină la faţă. „Adevărat, mamă ? vru el să se convingă. Nu mă duci doar aşa, cu zăhărelul ?“ „Doar n-am să-l trag pe sfoară pe scumpul meu fecior !“ îl linişti *madame* Levasseur. „Va să zică douăzeci şi cinci de ludovici ?“ mai întrebă o dată Frangois. „Da[11], răspunse bătrîna. „S-a făcut“, spuse sergentul.

în ziua următoare *madame* Levasseur şi Therese plecară la Senlis. După ce le prezentă în mod solemn condoleanţe, *maître* Gibert le spuse că, din păcate, moartea lui *monsieur* Rousseau îngreunase întocmirea documentului cerut de doamne. Din punct de vedere juridic, văduva Rousseau era cu totul altcineva decît soţia lui *monsieur* Rousseau, cînd acesta se afla în viaţă ; era nevoie de o argumentaţie nouă, şi documentul trebuia transcris încă o dată, de la început pînă la sfîrşit. De altfel, acum era vorba de o avere mult mai însemnată şi, deci, legea prevedea alte taxe. Trebuia să le facă doamnelor alt preţ, să le roage să-i dea unele date suplimentare şi să-l mai aştepte cîteva zile.

Madame Levasseur îşi ascunse cu greu supărarea. Dar aşa stăteau lucrurile : lumea întreagă era un codru şi după fiecare copac pîndea un tîlhar. Uite-1, de pildă, pe grăsanul ăsta, care-şi sublinia plictisul bătînd darabana pe masă cu degetele sale leneşe şi groase şi o storcea pe ea, o biată bătrînă, lipsită de apărare, şi pe fiica ei, două văduve sărmane. Dar n-avea ce face. O ştia pe Therese. E adevărat că voia să fie ţinută din scurt, ca să nu poată da tot ce avea golanului ei; dar totodată voia să-i dea lui Nicolas tot, voia să-l păstreze, şi acum şedea acolo şi dorea ca documentul să fie încheiat, sperînd în acelaşi timp că nu va fi. *Madame* Levasseur nu putea aştepta, avea nevoie de act chiar în ziua aceea, nu-i rămînea decît să plătească ticălosului de notar puhav preţul pe care-1 cerea.

I Monedă franceză (scuzi).

îi spuse că se simţeau foarte lovite de îngrozitoarea întâmplare şi că n-ar dori să mai vină încă o dată la Senlis, ci ar prefera să încheie socoteala cea neplăcută încă în aceeaşi zi, chiar dacă ar costa cîţiva sous sau chiar ecus ' mai mult. Mai avea de făcut cîteva cumpărături prin oraş, haine de doliu, şi l-ar ruga pe *maître* Gibert să fie bun şi să le pregătească documentul pînă seara, aşa incît să poată fi semnat şi parafat.

Notarul răspunse, cu faţa gravă, că nu ştia dacă lucrul va fi cu putinţă din punct de vedere tehnic ; tocmai în ziua aceea mai avea de rezolvat două cazuri urgente. Bătrîna întrebă de-a dreptul cît ar trebui să coste. Se porni o tocmeală aprigă privind averea presupusă a văduvei Rousseau ; notarul spuse în treacăt că, de fapt, ar trebui mai întîi să ceară prezentarea actului de căsătorie al văduvei Rousseau, pentru a putea verifica valabilitatea juridică a căsătoriei lui Jean-Jacques ; pe scurt, înainte ceruse optzeci de ecus, iar acum pretindea două sute. Două sute de taleri ! Şase sute de livre ! Cu mare greutate, *madame* Levasseur reuşi să-i reducă pretenţiile la o sută cincizeci de ecus*!*

Cînd, la ora hotărîtă, femeile sosiră din nou la notar actul încă nu era gata ; mai mulţi copişti scriau la el ; li se spuse că mai aveau cam vreun ceas de lucru. *Madame* Levasseur aşteptase de multe ori în lunga ei viaţă, dar niciodată nu i se păruse aşteptarea atît de grea ca acum. Copiştii aduceau foile pe măsură ce erau gata, notarul le cerceta cu luare-aminte şi le trecea bătrînei să le citească. Ea nu pricepea totul, erau mulţi termeni avocăţeşti şi cuvinte latine, o sumedenie de lucruri de neînţeles, dar pesemne că aşa trebuia să fie şi, luat în totul, i se păru un act bun.

în sfîrşit, fu gata. *Maître* Gibert spuse : „O clipă, doam- nelor“. Plecă şi se întoarse îmbrăcat în robă şi tocă. Deşi *madame* Levasseur îl ştia pînă-n străfundul rărunchilor pe şantagistul acesta gras, i se păru acum cu totul altul. Era notarul regal, era Legea. Legea se afla în faţa ei şi a toantei sale, Therese, toată puterea sacră a Franţei şi a regelui, apărîndu-le de fiara aceea ticăloasă de Nicolas.

Notarul întrebă oficial şi solemn : ,..Adică

dumneavoastră, doamnelor, dumneavoastră, văduva Levasseur, şi dumneavoastră, văduva Rousseau, aţi înţeles ce sta scris în actul acesta şi sînteţi gata să-i daţi valabilitate prin semnătura dumneavoastră?" „Da, monsieur“, spuse madame Levasseur. „Da, *monsieur*“, repetă Therese după ea. *Maître* Gibert se întoarse spre *madame* Levasseur: „Atunci, fiţi atît de amabile şi semnaţi aici, *madame,* de asemenea numele tatălui şi numele soţului decedat, respectiv al soţilor." *Madame* Levasseur semnă. „Iar acum dumneavoastră, *madame,* o invită notarul pe Therese, şi cu numele dumneavoastră de fată.“ Therese era emoţionată şi nu înţelegea. Maică-sa spuse aspru : „Scrie : Therese Levasseur, văduvă Rousseau". „Perfect, *madame“, o* lăudă notarul. Therese semnă stîngaci şi greoi. Unul din copişti aduse o luminare mare şi ceară de sigiliu. *Madame* Levasseur privea fremătînd de bucurie şi cu răsuflarea tăiată cum *maître* Gibert topea ceara de sigiliu, apoi trase lacom pe nas mirosul cerii topite, urmărind triumfător mîna grasă a notarului, care aplica sigiliul pe ceară.

Ticălosul acela de Nicolas îi făcuse aşadar degeaba felul bietului ei ginere ! Ticăloşia lui nu-i ajuta nici cît negru sub unghie. Nici un alt cîştig de pe urma nelegiuirii sale decît nopţi nedormite, mult sînge rău şi grija atît de puţin plăcută că odată şi odată tot va ajunge pe mîna călăului sau pe roată.

în schimb, madame Levasseur avea acum zile tihnite* care-i mergeau la inimă ; nu-i părea rău de cei o su'tă cincizeci de *ecus* pe care trebuise să-i dea notarului. Clădise un zid solid, înalt, care s-o împiedice pe fiică-sa, pe vaca asta, s-o ia razna prin bălării.

Nici nu se nelinişti prea mult cînd observă că, într-o noapte, Therese se strecură pe furiş din casă. N-avea decît să-şi facă de cap, tîrfa, cu golanul ei : cu bănuţii pe care-i avea nu-1 putea polei!

Nu cu Nicolas se-ntîlnea Therese ; *madame* Levasseur se înşelase. Ci cu Fernand.

Da. tînărul conte îi da, în sfîrşit, din nou tîrcoale, rugind-o să se întîlnească cu el ; de altfel, fusese deosebit de sfios, de-a dreptul încruntat. Va să zică atunci, la înmormîntare, i se păruse doar că Fernand

nu ţinea la ea.
Bucurîndu-se de această nouă apropiere, Therese primise de îndată.

Acum, cînd se întîlni cu el pe întuneric, voi instinctiv să pornească pe drumul obişnuit, spre salcie. El, însă, alese, spre mirarea ei, o altă cărare, care ducea în sus, spre „Templul filozofiei[11].

Fernand căutase s-o vadă pentru a-şi pune în aplicare planul cel mare, să se lămurească dacă ea ştiuse de crimă. Dacă ştia, avea de gînd să-i urmărească pe ucigaşi, în ciuda sfatului Gilbertei, pe amîndoi, chiar de ar fi fost să piară şi el o dată cu ei. Avea datoria aceasta faţă de Maestru şi faţă de adevăr.

Se aşezară. Jos, in lumina nopţii, se zăreau lacul şi insula cu plopii mari. Therese tinjise după cineva cu care să poată vorbi despre acele întîmplări îngrozitoare. Acum îi era îngăduit să vorbească. Mărturisi tot ce simţea, nedesluşit, în cuvintele cele mai simple. Ea vorbi încă înainte ca Fernand să poată rosti frazele pe care şi le pregătise. Simplu şi sincer, spuse tot ceea ce gîndise do atîtea ori în ultimele zile : „Nu-i aşa că e îngrozitor ?“

Dcoarece însă cuvintele acestea simple îi ieşeau cu atîta sinceritate din gură, misiunea lui Fernand era de fapt încheiată. Simţea că Therese nu avusese nimic de-a face cu omorul, că ea fusese la fel de uluită şi îngrozită ca şi el.

Mărturisirea ei îi lua povara de pe inimă şi-l împovăra totodată. Ce atitudine să aibă acum faţă de ucigaş ? Dacă întreprindea ceva împotriva lui o trăgea în prăpastie şi pe Therese, o Therese pe care o sedusese şi care nu era mai vinovată decît el însuşi, ci poate mai puţin vinovată.

Ce proastă era ! Ce fericită trăia, în lumea ei simplă, datorită acestei prostii!

Cu cît dispreţ şi cîtă bunătate văzuse şi descrisese Jean- Jacques simplitatea ei! Da, găsise chiar cuvinte de laudă pentru această simplitate ! Gilberte, cu inteligenţa ei practică, avea dreptate : Jean-Jacques ar ierta-o pe această Therese, n-ar socoti-o vinovată, tocmai din pricina prostiei ei.

Dar el, Femand, nu era Jean-Jacques, nu era un sfînt, voia măcar să-i spună ce crede despre ea. încet

şi sumbru, zise : „Şi cînd te gîndeşti că noi sîntem vinovaţi !“

„Noi ? 1“ întrebă ea sincer mirată. J ?

Desigur că nu înţelegea şi era zadarnic să-i explice, li cuprinse o furie mocnită, neputincioasă. Din cauza acestei fiinţe stupide, lumea pierduse pe cel mai mare dascăl al ei! O privi cu duşmănie, în lumina nesigură a lunii. Jos se vedeau lacul şi insula. Nu mai putea înţelege ce-i plăcuse la ea.

Therese simţi duşmănia lui. Era din nou supărat, ca atunci, la înmormîntare, şi ea nu ştia de ce. „Spune-mi jj măcar cîteva vorbe bune !“ se rugă dînsa şi-l apucă de slj mînă.

Dar Femand îşi trase mîna. „Ascultaţi, spuse el aspru, vă interzic să vă mai întîlniţi cu nemernicul, cu ucigaşul acela ! Să nu vă mai întîlniţi cu el ! Nici o singură dată !“ Acum înţelegea furia lui, şi aproape că se bucura. Va să zică pricepuse că Nicolas făptuise grozăvia aceea de dragul | ei, din dragoste prea mare, şi era gelos tînărul ei conte !

„Merit să-mi vorbiţi aşa, Fernand, recunoscu ea supusă.

Dar cînd a început legătura cu *monsieur* Nicolas, nu vă aveam încă pe dumneavoastră, şi eram foarte singură, şi i nu-mi era uşor, v-am mai spus-o doar. Dacă aş fi ştiut că 1 o să veniţi dumneavoastră să mă ajutaţi în singurătatea mea, nu m-aş fi încurcat cu *monsieur* Nicolas. Dar acum | s-a petrecut grozăvia asta, şi n-a făcut-o decît de dragul ■ meu. Nu pot să fiu rea cu el, trebuie doar să înţelegeţi, ; Fernand. Sînt încă zăpăcită. Daţi-mi răgaz. Nici nu l-am văzut zilele acestea. Nici n-am vorbit cu el. Şi, deoarece I el tăcea, repetă : Daţi-mi timp, Fernand. Apoi încheie, 1 glumind greoi : Doar nu mă vreţi nici dumneavoastră. I actim, cînd Jean-Jacques abia a fost înmormîntat!“

Jos erau lacul şi insula, Fernand o privi scîrbit. „Să te vreau pe dumneata ? ! întrebă el la rîndul lui. Nu vreau să mai am de-a face cu dumneata. Să nu-1 pîngăreşti pe mort. Să nu-ţi faci de cap pe mormîntul lui, la o zvîrlitură de băţ de mormîntul lui, cu cîinele acela ! Asta-i tot ce J" doresc de la dumneata. Niciodată n-am să doresc altceva |

Niciodată ! Ai înţeles, în sfîrşit ?•“

Therese înţelese. Şi o ură mocnită se aprinse în ochii ei de animal. „Din ăştia îmi eşti, va să zică !“ îşi spuse ea.

Şi cu vocea ei profundă, căută încet cuvinte de mînie, f alcătuind cu ele fraze greoaie, pe care le rostea cu satis-

facţie : „Mai întîi vă faceţi de cap cu mine şi apoi îmi spuneţi grosolănii ! Şi mai aveţi pretenţii că sînteţi conte, un viitor *seigneitr !* îmi pare rău de fiecare clipă petrecută cu dumneavoastră. Să vă fie ruşine ! Şi în hîrţoage v-aţi vîrît nasul, dumneavoastră, om subţire, un aristocrat ! Totdeauna pe ascuns, totdeauna prefăcut. Ştiţi ce sînteţi ? Căută cuvîntul. Un perfid, un laş ! Şi dumneavoastră vreţi să-mi porunciţi ? ! Dar n-aveţi nici un drept ! îmi fac de cap cu *monsieur* Nicolas cînd vreau şi unde vreau ! El nu e atît de josnic ca dumneavoastră. El ştie ce are de făcut cînd iubeşte o femeie. Cu el mă potrivesc, nu cu dumneavoastră! “

Tînărul conte se ridicase în picioare. Ea continua să şadă nemişcată, învăluită în semiîntuneric ; gura ei mare rostea încet cuvintele. Fernand avu timpul s-o privească atent. Citise *Confesiunile* şi o înţelegea. îi era recunoscf- loare celuilall că-i ucisese soţul de dragul ei. înţelese păcătoşenia profund nevinovată a femeii, aşa cum o înţelesese şi Maestrul.

îl privea drept in faţă. El nu putu îndura căutătura ei mîndră, dispreţuitoare. în ochii lui se citeau scîrbă, ură, silă, teamă. Se răsuci în loc cu o mişcare năvalnică. Plecă.

în toate zilele acelea Nicolas dăduse tîrcoale pavilionului de vară. Dar Therese socotise necuviincios să se întil- nească cu el atît de repede, după cele ce se petrecuseră, în urma certei cu Femand, nu se mai feri de *monsieur* Nicolas.

îl iubea cu toată fiinţa ei. Dragostea o ridica deasupra propriei sale mediocrităţi, găsea cuvinte de alintare pentru el. îl striga : „Colas, scumpul meu Colas“ şi, în gluma : ,.Dragul meu nas cîrn“, sau : „Dragul meu *monsieur* Tat- tersall".

Monsieur de Girardin citi *Confesiunile.* Era speriat, respins, atras, nu izbutea decît cu greu să-şi stăpînească tulburarea lăuntrică. Acelaşi om care scrisese *Noua Heloise,* care se plimbase liniştit şi melancolic prin Ermenonville, omul acela blajin fusese mistuit de un foc atît de sumbru,

Dacă pe el îl tulburau *Confesiunile* atît de profund, ce ;fect vor avea asupra miilor de cititori care le vor citi tu inima nepăsătoare, rece sau chiar duşmănoasă ? Cum) să mai cotrobăiască toţi aceşti reacţionari şi duşmani în ainele lui Jean-Jacques, cu gînduri murdare şi simţuri nurdare, ce ticăloşii vor trîmbiţa ei în toată lumea ! Nu, Lceste adevăruri primejdioase nu trebuiau lăsate pradă Dlebei!

Dar nu hotărîse oare Jean-Jacques ca lucrarea să apară iupă moartea sa ? Cine era el, Girardin, ca să împiedice lumea să ia cunoştinţă de ultimul mesaj, înspăimîntător >i impresionant, al Maestrului, contrar voinţei acestuia ?

Dădu manuscrisele lui Ducis, prietenul lui Jean-Jacques, să le citească şi el. Poetul se sperie de revelaţiile textului, împărtăşi temerile marchizului.

Intre timp, însă, ieşi la iveală că Jean-Jacques încredinţase copii ale manuscrisului şi unor prieteni din Geneva, pastorului Moultou [1] şi lui Dupeyrau, pe jumătate american, cu indicaţia să le publice după moartea lui, iar aceşti domni voiau să-i împlinească dorinţa. Marchizul încercă să-i convingă să renunţe, 'trimiţîndu-le scrisori elocvente. Dar pastorul Moultou, invoca sinceritatea necondiţionată a lui Jean-Jacques şi ultima lui dorinţă, atît de clar exprimată, şi ceru publicarea imediată a *Confesiunilor.* După multe discuţii, căzură de acord asupra unei propuneri a lui Ducis, de a publica o nouă mare ediţie completă, al cărei ultim volum să cuprindă operele postume. Girardin răsuflă liniştit: dezvăluirea adevărului primejdios era amînată cu cel puţin trei ani.

Dar nu ţinuse seamă de *madame* Levasseur.

Intr-adevăr, mai mulţi editori se adresaseră Theresei, pentru a cumpăra operele literare postume,

I Paul *Moultou* (1730—1767), pastor- jieiicvcz. prieten cu Rcusscsu. A tenunţat apoi !a preoţie. A publicat Sn 17B2 o ediţie compleţi a operelor lyu Rousseau.

şi *madame* Levasseur ceru marchizului să vîndă de îndată manuscrisele, cînd se puteau desface ca pîinea caldă. *Monsieur* de Girardin îi explică cum gîndea el să le publice. Ea înţelese de îndată că, în felul acesta, va ajunge abia după ani de zile să pună mîna pe onorarii grase şi se împotrivi. „Dar dacă n-o să aşteptăm, se înfierbîniă marchizul, primej- duim faima postumă a lui Jean-Jacques ; toţi prietenii lui gîndesc aşa". „Noi, două văduve, nu ne putem îngădui asemenea scrupule delicate, răspunse *madame* Levasseur. Avem nevoie de banii noştri. Am aşteptat destul din pricina ţicnelii ginerelui meu. Nu îngădui ca filozofia să ne pună, şi de acum încolo, beţe în roate !"

Marchizul, iritat de împotrivirea bătrînei, răspunse : „Mă siliţi să ating un punct pe care aş fi preferat să nu-1 amintesc. Există în manuscrise anumite pasaje care nu sînt favorabile reputaţiei dumneavoastră şi a fiicei dumneavoastră. "

Bătrîna era revoltată. O viaţă întreagă o chinuise pe fiica ei cu boala lui dezgustătoare — fără Therese ar fi pierit de mult — apoi îi furase copiii, şi acum, drept mulţumire, o mai jignea din groapă, nebunul, filozoful! Dar se stăpîni şi spuse rece : „Doar nu e nevoie să se publice părţile nepotrivite, pot să fie pur şi simplu lăsate deoparte. Ginerele meu e mort şi n-o să observe. "

Girardin era indignat. „Despre asta nici nu poate fi vorba, *madame!* Operele lui Jean-Jacques n-o să fie nici tăiate, nici trunchiate. Nici un editor nu şi-ar îngădui aşa ceva. Eu însumi n-aş accepta-o, nici în ruptul capului, şi nici unul dintre prietenii lui!" „Bine, răspunse liniştit madame Levasseur, atunci o să rămîie cu părţile compromiţătoare. Pentru o grămăjoară de ludovici dc aur un sărăntoc de-alde noi înghite multe !"

Girardin o privea pe *madame* Levasseur cu o furie crescîndă. Dacă ea şi cu fiica ei nu participaseră la sfîrşitul îngrozitor al lui Jean-Jacques, erau totuşi pricina directă a morţii sale. Iar baba asta grasă şi lacomă voia să-i fure mortului pînă şi faima postumă! Dar acum avea să vorbească limpede. „V-am mai înştiinţat, *madame,* spuse el, că trezoreria maiestăţii-sale britanice n-a răspuns încă la întrebarea mea dacă pensia ginerelui dumneavoastră decedat vă va fi

acordată în continuare. Nici lordul Marischal nu s-a hotărît încă dacă va continua să plătească renta acordată de el. Dacă memoriile care vă sînt nefavorabile vor apărea, atunci, desigur, *madame,* că nu vă veţi mai putea bizui pe primirea acestor sume.“

Madame Levasseur înţelese cu amărăciune cît de greu era pentru oamenii mărunţi să-şi apere drepturile faţă de un domn mare ; mizerabilii ăştia de viţă nobilă se ajută între ei. Dar ea încă nu se dădu bătută. „Acum simţim ce lipsite de apărare sîntem de pe urma pierderii scumpului nostru Jean-Jacques ! se jeli ea, şi-şi îndreptă ochii mici şi necruţători asupra marchizului. Şi cînd te gîndeşti, spuse ea încet, rar şi apăsat, ce uşor ar fi putut să fie împiedicată această pierdere !“

Izbutise, aşa cum intenţionase, să-l lovească serios pe Girardin. Acesta primise mustrarea tăcută a bătrinei, la patul de moarte al lui Jean-Jacques, dar nu era dispus să rabde cuvintele ei neruşinate. „Ce înseamnă asta ? întrebă el aspru. Exprimaţi-vă mai clar.“

Bătrîna nu dădu înapoi. „Ce mai trebuie lămurit aici ? î exclamă ea şi-l străpunse cu o privire batjocoritoare şi semnificativă. Eu nu sînt nici judecător, nici preot, nici filozof, şi ce s-a întîmplat s-a întîmplat! Dar v-am vorbit din timp, domnule marchiz, asta pot s-o spun, şi dacă aţi fi ascultat atunci de sfaturile unei femei bătrîne, care, desigur, nu este o persoană de rang, dar care cunoaşte lumea şi oamenii şi ştie să deschidă ochii, atunci, unele lucruri nu s-ar fi întîmplat, domnule marchiz."

In faţa acestei încercări josnice de şantaj, marchizul se simţi o clipă cuprins de o furie care-l înăbuşea. Dar se stăpîni. Bătrîna se aşteptase la o moştenire imediată, n-avea nici o altă avere în afară de manuscrise, era firesc ca o fiinţă atît de vulgară să-şi piardă capul într-o asemenea împrejurare şi să-şi închipuie tot soiul de absurdităţi. Deocamdată, lucrul de căpetenie era să împiedice naşterea a tot felul de zvonuri în jurul *Confesiunilor* şi să astupe gura aceasta vulgară cu bani. La urma urmei, acţiona şi în sensul dorit de Jean-Jacques dacă se îngrijea de aceste femei. „înţeleg situaţia dumneavoastră dificilă, spuse el ţeapăn, şi vă iert exagerările. Apoi, foarte de sus,

abia ascunzîndu-şi antipatia, adăugă : Sînt dispus să plătesc eu deocamdată pensiile din Anglia, de care am amintit» Socotiţi-le ca un avans în contul manuscriselor."

De la bun început, *madame* Levasseur se îndoise că pensiile din Anglia vor fi plătite în continuare şi rămase plăcut surprinsă de propunerea marchizului. Zise : „Iertaţi unei femei bătrîne şi copleşite de necazuri dacă uneori o ia gura pe dinainte ! Am ştiut de la început că aveţi gînduri

bune faţă de noi, două biote văduve, şi că nu ne veţi lăsa la ananghie." Plecă mulţumită.

La rîndul lui, Girardin găsea că acţionase bine, ca uri - prieten credincios al lui Jean-Jacques şi ca un adevărat apărător al operei sale.

Se opri în faţa măştii mortuare făcute de Houdon. O pace adîncă, melancolică se citea pe ea, şi cu atît mai înspăimîntătoare ieşea în evidenţă adîncitura aceea, urma rănii, o despicătură urîtă, care brăzda toată tîmpla dreaptă, începînd de sus, de la încreţiturile frunţii. Girardin îşi aducea limpede aminte de discuţia pe care o avusese cu sculptorul cînd văzuse pentru prima oară masca. „Nu puteţi să retuşaţi această neregularitate din partea dreaptă, *monsieur ?"* întrebase el mai sfios ca de obicei. „Nu, *mon- sieur",* răspunsese scurt Houdon. De cînd citise *Confesiunile,* lui Girardin i se părea că rana se cască şi mai ameninţător. Ce ar mai scorni mulţimea dornică de scandal, ce semnificaţie sinistră ar da rănii dacă ar avea prilejul să-şi vîre nasul în povestea vieţii Maestrului ?

Ar scorni ? Deodată îl copleşi cu violenţă convingerea că nu era nimic de scornit. Căutase tot timpul să se amăgească, ţinea ochii închişi, adineauri încă, nu trecuse nici măcar o oră, socotise cuvintele îngrozitor de lămurite ale bătrînei drept o minciună, un şantaj. Şi, deodată, se lumină : „Bîrfeala" spunea adevărul. Acest Nicolas 1-ă... „Dar spune-o odată !" îşi porunci el însuşi : *l-a ucis* pe Jean-Jacques.

Genunchii i se muiară, trebui să se aşeze. Vina era a lui, bătrîna avea dreptate cînd îl acuza. N-ar fi trebuit să treacă atît de uşor peste presimţirea lui atunci cînd observase neorînduiala in firida secretă cu chei. Şi fusese prevenit şi a doua oară, cînd cu otrăvirea cîinelui; şi a treia oară, cînd bătrîna îi ceruse, cu înţelepciunea ei vulgară, să-l izgonească pe individul acela. Ar fi trebuit să ia măsuri atunci, ar fi trebuit să-l dea afară pe ticălos !

Şi totuşi, era el vinovat ? N-avusese el oare pricini întemeiate să considere bîrfelile în jurul Theresei drept vorbărie goală ? Nu crezuse şi Jean-Jacques în ea, după cum o dovedeau *Confesiunile?* Ar fi trebuit el

să fie mai deştept decît Maestrul ?.

Da, tocmai asta ar fi trebuit. Jean-Jacques avea dreptul să creadă. Misiunea lui Jean-Jacques era să fie clarvăzător pentru lucrurile mari, nu pentru cele mici, nu pentru o tîrfă ca Therese. Dar el, Girardin, care cunoştea Curtea şi oamenii, care comandase o armată, el n-ar fi trebuit să fie mai prost decît această bătrînă Levasseur!

Ce trebuia să facă acum ? Ce putea face ? Chiar dacă, atunci cînd se aflase în faţa cadavrului, şi-ar fi dat seama de situaţie cu tot atîta limpezime ca astăzi, ar fi trebuit să tacă şi să mintă. După ce-1 ţinuse mai departe pe individul acela, după ce greşise atunci, era obligat să continue să tacă şi să continue să mintă şi să săvîrşească o Sută de lucruri murdare şi mincinoase, ca să se pună de-a curmezişul adevărului, din ce în ce mai primejdios.

Pe ucigaş nu-1 putea pedepsi. Dar un lucru putea face : să rupă legătura infamă cu el, să-l izgonească cu scandal şi ocară.

îi porunci lui Nicolas să se înfăţişeze înaintea lui.

ÎI întrebă scurt şi sever dacă le mai servea pe doamnele din pavilionul de vară. Nicolas răspunse cu o politeţe neruşinată : „Da, domnule marchiz. Deoarece am prea puţin de lucru la grajduri, îmi consacru o parte din timpul meu doamnelor." Girardin întrebă scurt: „întreţii relaţii de prietenie cu văduva Rousseau ?“ „Văduva Rousseau nu mă priveşte cu ochi răi, răspunse Nicolas şi continuă pe şleau cu un mic rînjet: Ar însemna să-mi fiu mie însumi duşman dacă n-aş încuraja această prietenie!“

„Ai să pleci de la Ermenonville ! se răsti Girardin la el. încă astăzi!“

După ce fusese lăsat atîta vreme în pace, Nicolas crezuse că povestea se va stinge ca un foc de artificiu, cu un uşor iz neplăcut, şi apoi totul va fi dat uitării. Pesemne că bătrîna zgripţuroaică îl sîcîise pe idiotul de marchiz! Ca întotdeauna, pentru moment trebuia să se dea bătut. „Dacă credeţi că îndepărtarea mea va contribui la faima domnului filozof!...“ răspunse el cu impertinenţă, înălţînd din umeri. Marchizul ridică bastonul. Nicolas nu se dădu înapoi. „Slăbiciunea mea

pentru văduva Rousseau nu mi-o puteţi scoate cu bătaia, domnule marchiz", spuse el politicos.

„Logofătul meu va primi poruncă să te închidă daci te mai arăţi pe proprietăţile mele“, spuse Girardin pe un ton milităresc. „Nici o teamă, domnule marchiz, răspunse Nicolas, cunosc îndeajuns frumuseţile senioriei Ermenonville !“

După ce izgoni acest gunoi din casă, Girardin începu sa simtă o scirbă aproape fizică la gîndul că femeile locuiau in imediata apropiere. Din păcate, nu putea izgoni pe văduva lui Jean-Jacques şi pe mama acesteia de lîngă mormîntul lui Jean-Jacques fără să işte un scandal ; dar, cel puţin, nu mai voia să le aibă înaintea ochilor.

Construcţia acelui *chalet suisse,* căsuţa pe care o pregătise anume pentru Jean-Jacques, se isprăvise. Le trimise vorbă femeilor să se mute acolo.

Plin de gînduri gingaşe şi dureroase, se aşează pentru ultima dată pe buturuga din marginea codrului secular, de unde Jean-Jacques privise cum i se clădea casa. Ce bătaie de joc şi ce ruşine că acum se muta în casă nu Jean- Jacques, ci femeile ! Dar acolo cel puţin nu le mai vedea.

Femeile se mutară şi, de atunci, Girardin se teri să se apropie de *chalet suisse.*

IZGONIREA TICĂLOSULUI

Girardin îi lăsă lui Femand ierbarele întocmite cu atîta dragoste de mort şi care îi fuseseră înmînate o dată cu manuscrisele. Dar botanica nu-1 mai atrăgea pe Fernand; nu reuşea, ca Maestrul, să extragă din plante uscate aduceri aminte vii despre oameni şi întîmplări.

In amintirea sa Jean-Jacques devenea tot mai mare, dar, totodată, în sinea lui îşi mărturisea că-1 înţelegea din ce în ce mai puţin.

Se străduia să nu amestece doliul său pentru Maestru cu simţămintele propriei sale vini şi propriei sale greşeli. Deoarece tatăl său îl izgonise pe Nicolas, multe din lucrurile încurcate se descurcaseră fără ca el să intervină, iar cînd femeile se mutară în *chalet*

suisse, aşa încît aproape nu le mai vedea,-reuşea ore întregi, ba chiar zile întregi, să uite de intimplările neplăcute legate de Therese. Fără
împotrivire, se lăsă convins de argumentele clare şi înţelepte ale Gilbertei că cele petrecute se încheiaseră o dată pentru totdeauna.

Desigur că uneori, cînd se oprea în faţa măştii mortuare, se trezea în el dorinţa arzătoare de ispăşire, dorinţa de a face ceva, căci masca aceasta mortuară, cu tîmpla zdrobită, şi nu bustul solemn, îl înfăţişa pe adevăratul Jean-Jacques.

Observă că nici sătenii nu se liniştiseră în privinţa morţii lui Jean-Jacques. De multe ori, cînd se apropia de ei, curmau discuţia începută.

O dată îl întrebă de-a dreptul pe Martin Catrou : „Ce-i cu voi ? Despre ce şoptiţi ? Şi de ce schimbaţi vorba cînd sosesc eu ?“ Martin rînji, apoi răspunse cu vocea sa limpede, tăioasă : „Singur nu te poţi dumiri ? Vorbesc, bineînţeles, despre răposatul vostru sfînt.“ „Dar ce-au mai născocit ?“ întrebă Fernand cu o ironie prost jucată. Martin replică, ridicînd din Umerii săi largi : „Născocit ? întocmai ce a născocit întreaga ţară !“ Fernand roşi. „N-ai dori să vorbeşti puţin mai limpede ? îl provocă el pe Martin şi, deoarece acesta tăcea, privindu-1 doar cu ochii săi negri inteligenţi, batjocoritori, porunci foarte trufaş Te poftesc !“ „Dacă folosiţi un asemenea ton, conte Bregy, răspunse Martin, atunci mai bine să curmăm pe astăzi discuţia noastră atît de plăcută." Dar Fernand îl rugă stăruitor : „Vorbeşte, vorbeşte odată ! Nu mă lăsa să-ţi smulg fiecare cuvînt cu cleştele !“

Femand, deşi nu era prost, se dovedea, în unele privinţe, mărginit, pentru că era nobil; dar atît de mărginit nu putea fi, ca să nu ştie ce ştia toată lumea. „Chiar trebuie să ţi-o spun eu ?“ îl mai întrebă o dată Martin. „Ci vorbeşte odată, vorbeşte!“ stărui iar Fernand. Martin îl lămuri, ridicînd din umeri : „Atunci, fie ! Cînd cineva se curăţă sau este curăţat într-un fel atît de mîrşav, oamenii spun, şi o spun şi eu, şi o spune o lume întreagă: ar fi trebuit cercetat cu mai multă luare-aminte ce s-a întîm- plat. Dar voi n-aţi cercetat. Mai întîi, n-aţi ştiut cum să faceţi mai mult caz de el,

dar apoi, cînd grăj darul vostru i-a spart capul, l-aţi îngropat, pur şi simplu, şi cu asta basta ! Oamenilor nu Ie prea place asta.“ Fernand ştiuse, prea bine ce vorbeau oamenii, dar acum, cînd cuvintele

ii răsunau clar în urechi, îl izbiră atît de puternic, încît toată faţa i se schimonosi. „Să-i spargă capul ? ! Grăjdarul nostru? !“ bolborosi el descumpănit. Atîta prostie, sau făţărnicie, sau poate amîndouă laolaltă, îl supărară pe Martin. „Dar cine altul ? spuse el cu grosolănie. Ştie fiecare că femeia sfîntului vostru se dădea în vînt după grăjdarul englez, iar sfîntul le stătea în cale ! Şi au vrut să scape de el. E limpede ca lumina zilei."

Tînărul conte se zgîia la Martin cu o furie neputincioasă. Acesta, supărat că Fernand era atît de îngrozitor de naiv, îl lămuri aproape cu milă, el însuşi stînjenit : „îi mai plăceau şi alţii doamnei !...“

Fernand se cutremură pînă-n adîncul sufletului. Martin ştia totul ! Toţi ştiau totul ! Gîndi fără nici un rost : *„Piget, pudet, poenitet".* Fără voia lui, îşi acoperi faţa cu mîinile, atît îi era de ruşine.

Lui Martin îi părea rău de el, dar totodată se bucura că îl atinsese pe aristocrat. Şi, fiindcă tot se pornise, continuă : „Nu ştiu cum gîndesc cei de o seamă cu tine despre aşa ceva. dar noi, cei de jos, găsim că e o treabă împuţită. Mai întîi grăjdarul englez, cu mutra lui obraznică, îl ucide pe Jean-Jacques, apoi îşi face de cap cu nevastă-sa pe mormîntul celui mort, iar voi staţi şi priviţi. La o socoteală de-asta noi spunem : Ptiu, drace ! O să-l pîndească odată cineva pe nemernicul ăsta, cînd iese de la ea, şi o să-l snopească în bătăi!“

Fernand îl privea ţintă. „Dar nu mai e aici, Nicolas nu mai e aici, spuse el descumpănit. Tata l-a dat afară de mult.“ Martin rămase şi el la fel de mirat. „O, tu, îngeraş nevinovat ! îl luă el peste picior. Desigur că e aici, ticălosul ! Doar unde-ţi sînt ochii ? A intrat în serviciu la Conde. Şi de la Conde pînă la voi nu e departe. “

Era monstruos, dar Fernand nu se îndoia că aşa era. Prinţului de Conde îi plăcea să-i joace renghiuri marchizului.

Cutreieră pădurea, mistuit de furie şi de ruşine. Chiar şi ţăranii simţeau că ar fi trebuit să întreprindă ceva, iar el, Fernand, rămînea neclintit şi nepăsător, de parcă ar fi fost o bucată de lemn. Nu trebuia să mai

îngăduie ca desfrî- nata aceea să continue a trăi cu ticălosul de Nicolas, pe mormîntul lui Jean-Jacques! Chiar de-ar trebui să-l împuşte!

Dar de data asta n-o să mai discute mult cu Gilberte, care l-ar fi îndemnat la înţelepciune şi laşitate.

Se duse de-a dreptul la Girardin şi îi spuse : „Pe grăj- darul englez l-aţi izgonit de pe proprietăţile dumneavoastră, tată. Dar-fca* angajat prietenul nostru, prinţul de Conde. Individul se arată din nou prin împrejurimi şi se întîlneşte cu *madame* Rousseau. “

Logofătul de la Ermenonville îi dăduse marchizului de ştire în rapoartele sale zilnice că numitul Nicolas Montre- tout se mai afla prin împrejurimi. Logofătul voise să mai spună ceva, dar Girardin îi tăiase vorba cu întrebarea: „Mai vine la Ermenonville ? “ şi, cum spusese că nu, se mulţumise cu atît. Acum, faptul că fiul său îl silea să se ocupe de povestea asta îl nemulţumi. „Zvonuri stupide, spuse el, atitudinea ta îmi displace.[11] Dar Fernand stăruia : „Nu sînt zvonuri. Individul se întîlneşte cu ea, ca şi pînă acum. Toată lumea ştie, toată lumea vorbeşte. Trebuie să faceţi ceva, tată ! Vă implor : faceţi ceva împotriva lui, ceva definitiv !“

Felul în care-i vorbea fiul lui, felul acesta stăruitor, acuzator îl supăra pe marchiz. Niciodată nu îndrăznise Fernand să-l critice, şi prietenia cu Jean-Jacques nu ajungea pentru a explica o asemenea obrăznicie nemaipomenită. Tînărul trebuia să aibă pricini mai puternice, mai personale. Deodată, Girardin îşi aduse aminte cum uneori tînărul se ridica de la cină şi pleca pe furiş, cînd Jeanr Jacques era de faţă. Asta era explicaţia : şi Fernand avusese de-a face cu tîrîtura aceea !

Aproape dumirit, marchizul îşi vărsă mînia asupra fiului său. „Cum îţi permiţi, întrebă el sever, să-mi repeţi asemenea zvonuri ? Cum îţi permiţi să-mi dai lecţii de morală ?“ Şi, cum Fernand tăcea roşind, Girardin încheie nemilos : „Conte Fernand, ai să-mi mărturiseşti ceva ?“

Femand era revoltat. îşi călcase pe inimă şi-şi înde-

plinise datoria neplăcută de a da de veste tatălui său că ucigaşul se lăfăia încă obraznic, la lumina zilei, culegînd roadele faptei sale, ceea ce era o ruşine pentru Ermenonville. Iar seniorul de Ermenonville răspundea îndoindu-se de pricinile care-1 îndemnaseră să ia atitudine. Ii era ruşine pentru tatăl său.

îşi aduse aminte de severitatea meschină cu care acesta căutase să-l strivească ani de-a rîndul, cum îl frecase şi-I chinuise. îşi aminti cum îi fărîmase vioara. îşi aminti de anii aceea îngrozitori de la Academia de război, unde îl trimisese. Văzu aievea, dinaintea ochilor, o întîmplare măruntă, ridicolă şi ruşinoasă, petrecută cu mulţi ani în urmă. Odată, pe cînd se afla la vînătoare, tatăl său trimise după el un om călare, cu porunca să vină imediat acasă. *„Monsieur,* îi spusese marchizul, ai uitat să închizi uşa de la odaia dumitale. închide uşa, apoi te poţi întoarce la vînătoare.“

Desigur că tatăl işi dovedise in multe feluri şi dragostea. îl luase cu el, deşi de bună seamă îl stînjenise foarte mult, în călătoria aceea lungă prin Italia şi Elveţia. Ii arătase, în sute de prilejuri, o duioşie sfioasă, aproape tainică.

Plin de minie şi ostilitate, dar totodată de dragoste, Fernand îl privi pe tatăl său şi, pe chipul lui crispat de încordare, citi dureros de limpede cîte îl frămîntau. Desigur, omul acesta drept şi mîndru ardea tot atît de puternic ca şi el de dorinţa de a pedepsi ticăloşia. Dar îl împiedica grija pentru prestigiul Ermenonville-ului; seniorul de Ermenonville nu putea îngădui ca un scandal în legătură cu moartea lui Jean-Jacques să păteze strălucirea şi măreţia casei sale.

„Aştept un răspuns", spuse Girardin.

Fernand recunoscu plin de curaj, rostindu-şi cu greu cuvintele: „Da. M-am făcut vinovat prin legăturile pe care le-am avut cu această femeie. Dar, urmă el cu înflăcărare, tocmai de aceea doresc din toată inima ca individul al cărui nume e legat în împrejurări atît de nefericite de acela al Maestrului să fie izgonit o dată pentru totdeauna ! El nu trebuie să mai dea tîrcoale pe aici şi să-i pîngărească amintirea. Poate că sînt foarte obraznic, tată, dar vă rog încă o dată din suflet: faceţi ceva, puneţi capăt acestei ruşini ! Ruşinea îmi

striveşte inima ! Apoi încheie pătimaş, cu faţa răvăşită : Nu se mai poate respira în atmosfera din Ermenonville!“

Erau cuvinte pe care nu cutezase încă nimeni să i le spună marchizului. Nu fusese încă niciodată nevoie ca vreun om să-i amintească cum să-şi apere onoarea şi admitea cu atît mai puţin aşa ceva din partea fiului său. Mînia îi ridică mîna, gata să-l lovească. Dar zări masca mortuară. Mîna-i căzu în jos. în sufletul lui crescu, puternic, simţămîntul propriei sale vini.

Niciodată însă nu-şi va recunoaşte vina aceasta faţă de un altul. Căută cuvinte tari pentru a-şi chema la ordine fiul răzvrătit. Nu le găsi. Spuse blînd, trist şi obosit: „Te ; tulbură durerea pentru pierderea lui Jean-Jacques, fiule !“

Fernand înţelese şi de data aceasta ce se petrecea în sufletul tatălui său. După un timp, întrebă încet şi politicos: „Ce aţi hotărît, tată?“ Girardin răspunse: „Plec la Paris, la prefectul poliţiei".

Monsieur Lenoir, prefectul poliţiei, nu păru prea mirat cînd marchizul îi ceru expulzarea fostului său grăjdar, John Bally, zis Nicolas Montretout. Ordonă să i se aducă un dosar gros şi spuse : „Văd că ne-am gîndit să-l expul- I zăm, încă de pe vremea cînd l-aţi dat afară. Dar, după ce l-a angajat alteţa-sa prinţul de Conde, am renunţat. Ceea I ce-mi comunicaţi acum, dragul meu marchiz, schimbă si- 1 tuaţia. Ne aflăm în război cu Anglia \ un asemenea englez : dubios n-are ce căuta pe pămîntul nostru. Am să ordon expulzarea.

Marchizul era plăcut surprins cît de uşor mersese treaba. Dar era nedumerit şi neliniştit că prefectul poli- ţiei părea atît de bine informat despre întîmplările petre- 1 cute la Ermenonville. Parisul nu se lăsase deci înşelat de% certificatul redactat de medicii şi reprezentanţii legii! Nu se încrezuse el oare prea mult în propriile sale puteri i atunci cînd luase asupra sa să ascundă lumii şi posterităţii tragicul sfîrşit al lui Jean-Jacques?

Oricum, ţelul imediat şi-l atinsese : asasinul avea să ; dispară.

Nu trecură decît vreo cîteva zile şi Nicolas primi un

" ordin semnat de însuşi prefectul poliţiei, în care se spunea că trebuia să părăsească teritoriile regelui preacre^tin, | ---■■■■

[1] Prin alianţa încheiată în 1T77, Franţa sc angaja să lupte, alături d« ' Statele Unile, împotriva Angliet.

pînă într-o săptamînă, şi că va fi aspru pedepsit daca se va mai întoarce.

Nicolas scuipă gros şi fluieră printre dinţi. Trebuia să recunoască : nobilul Girardin şi bătrîna mîrţoagă puseseră la cale un lucru inteligent. Trebuia să se supună.

Dar *mister* John Bally nu era omul care să renunţe uşor la ce-şi pusese în cap ! Va pleca din ţară, deocamdată, dar odată şi odată războiul se va sfîrşi, şi atunci totul va fi dat uitării, iar el se va întoarce să-şi ia femeia şi, o dată cu femeia, hîrţoagele şi banii.

Acum trebuia în primul rînd să fie sigur de Therese, s-o lege pe veci.

De cum se lăsă noaptea, se duse la *chalet.* Femeile se pregăteau să pună zăvoarele şi să se culce. Văzîndu-1 pe Nicolas intrînd în casă, *madame* Levasseur fu cuprinsă de panică : chalet-ul era izolat în mijlocul parcului, departe de castel, şi n-ar auzi-o nimeni, oricît de tare ar urla după ajutor.

„Bună seara, *madame,* spuse politicos Nicolas. Bună seara, îngerul meu, se adresă el Theresei. Am de vorbit cu tine." Therese se temea şi ea. Trebuia să se fi întîmplat ceva important, altfel *monsieur* Nicolas n-ar fi venit acolo, şi încă la ora aceea ; dar totodată era mîndră de îndrăzneala cu care se arăta la Ermenonville, de dragul ei. „Trebuie să vorbesc cu tine, singură'*, îi explică Nicolas. Dar bătrîna era iar sigură pe ea. „Cară-te de-aici, cîine", porunci încet, liniştită. „Vezi, dragă Therese, spuse Nicolas, că mama ta doreşte ca discuţia noastră să nu aibă loc în prezenţa ei. Tocmai asta am propus şi eu. Hai, vino, te rog."

Cu toată dragostea ce i-o purta, Therese se temea grozav de Nicolas. Desigur, voia ceva important de la ea. Era gata să facă orice pentru el, cu toate acestea era bine că se afla şi maică-sa de faţă.

„Ai să rămîi, Therese, spuse încet bătrîna, iar dumneata, ticălosule, ai să pleci!" Nicolas se apropie. Dar Therese făcu un pas înapoi, spre maică-sa şi, cînd bătrîna o apucă de mînă, o prinse şi ea puternic de mînă.

Nicolas ridică din umeri. „Coana-mare are toane, constată el. întîi vrea să stăm de vorbă afară, apoi din nou se răzgîndeşte şi vrea să vorbim aici, înăuntru. Eu

sint om de lume, respect vîrsta. Va să zică să rămînem. Fără-ndoială că tocmai noaptea asta mi-ar fi plăcut să merg cu tine în fîn, Therese, drăguţa mea. Căci n-o să mă mai vezi cîtva timp. Am venit să-mi iau rămas bun.“

. „Vrei să pleci ?“ întrebă Therese. Simţi cum i se strînge inima. Niciodată nu încercase o spaimă atît de dulce ! Cît de mult îl iubea pe omul acesta ! Cu siguranţă că asta era dragostea cea mare, de care se vorbea în cîn- tece. Crezuse că-1 iubeşte pe ucenicul măcelar Robert, dar nu fusese nimic pe lîngă ce era astăzi. Ajunsese la vîrsta de treizeci şi opt de ani, îşi pierduse tinereţea slujindu-1 şi îngrijindu-1 pe Jean-Jacques, iar acum se ivise dragostea cea mare şi se putea bucura de ea, nimeni nu-i stătea în cale, avea chiar şi bani ; şi el voia să plece !

„Vrei să pleci ? o maimuţări el. Eu nu vreau să plec. *Trebuie* să plec, din pricina ta. Fantele tău ne-a făcut-o, puiul de lele, aristocratul. Deodată izbucni din el toată furia lui. Asta pentru că te-ai încurcat cu el, cu mucosul ăla. Acum e gelos şi s-a ascuns îndărătul poliţiei, laşul, fricosul ăsta de viţă nobilă !“

în inima bătrînei *madame* Levasseur răsunau imnuri de slavă. Reuşise va să zică : ticălosul trebuia să plece, iar ea va rămîne ! Strînse puţin mai tare mîna Theresei,
o implora în gînd să mai aibă doar acum încă un pic de minte, doar cîteva minute, apoi erau salvate ele amîndouă şi banii lor, iar Theresei nu i se mai putea întîmpla nimic. Bătrîna prindea puteri, se certa în gînd cu fiică-sa, o ruga fierbinte, o ocăra, o sfătuia, totul numai prin presiunea mîinii ei. Totodată simţea : în ciuda lubricităţii ei, Therese se temea ,de insul acela şi avea încredere în maică-sa. Therese are să rămînă locului, individului n-o să-i izbutească planul.

Therese, puţin răguşită, întrebă: „Cînd trebuie să pleci ? Şi cînd te întorci ?“ „Plec mîine, spuse el, şi nu ştiu cînd mă întorc„Te aştept, făgădui ea, sau poate vin după tine. Cîndva, am să fiu liberă." Lui Nicolas îi mergeau la inimă cuvintele ei sincere : se ţinea strîns de mîna maică-si, dar totodată îi dorea moartea. Simţea că a dat-o gata. îl va aştepta.

„Nici vorbă că ar fi fost plăcut dacă am fi putut săr-

bători afară despărţirea noastră", o ispiti Nicolas. Tot trupul ei tînjea după el, se încovoia spre el, dar mîna bă- trînei o ajuta să fie cuminte şi continuă să se ţină prinsă de mîna aceasta. Nicolas ridică diri umeri.

„Războiul n-o să dureze prea mult, spuse el, şi am să mă întorc. Apoi o sfătui: Intre timp, bagă de seamă ca bătrîna doamnă să nu cheltuiască prea mulţi bani pentru odrasla ei preferată, sergentul din America. De fapt, cîţi bani sînt ?“ întrebă el brutal. „Ai vrea să ştii l îl luă peste picior bătrîna. Dar trebuie să pleci şi nici măcar nu ştii dacă face să te întorci. Cîte parale sînt, Therese a ta habar n-are! Şi, mult, puţin, lucrurile sînt astfel orînduite, că nici un tîlhar nu se poate atinge de bani!“ „Subapreciaţi dragostea mea, *madame,* răspunse Nicolas. Am să mă întorc. Iau asta asupra mea. Indiferent dacă sînt mulţi sau puţini, eu şi Therese sîntem făcuţi unul pentru altul. “

„în ce-1 priveşte pe tînărul conte, nu trebuie să fiţi gelos, *monsieur* Nicolas, îl asigură Therese. Un timp mi-a plăcut, asta-i adevărat. Dar de cînd aţi... îşi căuta cuvintele, săvîrşit fapta aceea pentru mine, ştiu cine mi-e drag şi acum nu mai mă uit la nimeni altul." „Ei, asta-i bine !“

0 lăudă Nicolas. Bătrîna desluşi în cuvintele astea tot dispreţul lui faţă de biata ei Therese.

„Pentru că tot nu: e rost să mergem în fîn în seara asta, continuă el, mai bine s-o iau din loc. Am să-ţi trimit adresa mea.“ „Da, te rog să-mi scrii, îl rugă stăruitor Therese, să-mi scrii des!“ „Franceza mea e mizerabilă cînd scriu, răspunse el, şi, chiar dacă ar fi bună, tot n-o poţi citi.“ „Am să mă descurc eu“, răspunse umilă Therese. „Mă îndoiesc, urmă el. Dacă aş vrea ca să nu priceapă al treilea, ar trebui să mă exprim al dracului de dibaci, şi tu, draga mea, nu eşti de loc ascuţită la minte !“ „Pe tine am să te înţeleg, dragă Colas“, îl asigură Therese.

„Eu nu sînt conte şi nici bogat nu sînt, spuse el, dar am adus ceva la despărţire, şi se apropie mai mult de ea. Dă-mi mîna !“ îi ceru el. „Nu!“ porunci bătrîna. „Dă mîna !“ îi ceru el pe un ton aspru a doua oară. Şi ea nu mai dori decît un singur lucru, să-i facă pe plac, chiar de-ar fi să-şi vîndă bietul suflet pentru asta ! îşi

desfăcu mîna din strînsoare şi i-o întinse.

„Nu-i fac nimic, o luă pe bătrînă peste picior. Aşa, 1se adresă el de sus Theresei, şi-i puse un inel în deget.

Asta înseamnă logodnă, mă-nţelegi. Căsătorie. Cel puţin la fel de legală ca şi cea cu răposatul. Acum eşti a mea, o lămuri el, şi eu al tău, intr-o oarecare măsură." „Da, dragul meu Colas, scumpul meu Colas“, răspunse Therese, supusă. Tremura toată, de fericire, de mîndrie şi teamă. Ceea ce se petrecuse în clipa aceea acolo era lucrul cel mai de seamă din viaţa ei.

COMEDIE REGALA

Regele Louis, al şaisprezecelea cu acest nume, şedea in biblioteca sa de la Versailles şi studia rapoartele secrete ale prefectului poliţiei, Lenoir. Monarhul, în vîrstă de douăzeci şi patru de ani, citea mult şi cu plăcere, mai ales documente de stat.

Dădu peste o notiţă în care se spunea că un anume John Bally, alias Nicolas Montretout, grăjdarul prinţului de Conde, înainte de aceasta grăjdarul marchizului de Girardin, fusese expulzat; numitul întreţinuse relaţii, care provocau nemulţumiri, cu văduva scriitorului Jean- Jacques Rousseau, decedat de curînd, şi pe deasupra mai era şi englez.

Tînărul rege avea o memorie excelentă. îşi aducea perfect aminte de rapoartele confidenţiale pe care le citise cu privire la moartea acestui Rousseau. Se punea la îndoială faptul că omul murise de o congestie cerebrală, se vorbea de zvonuri suspecte ; numele grăjdarului englez fusese pomenit şi atunci.

Louis şedea la masa lui de lucru, burduhănos, într-o atitudine lipsită de eleganţă. îşi sprijinise în mîini capul mare şi puhav, cu fruntea teşită, şi privea gînditor, cu ochii săi miopi, puţin bulbucaţi, statuetele de porţelan ale marilor poeţi din trecut care-i împodobeaţi masa de lucru, La Fontaine, Boileau, Racine şi La Bruy£re ; piesele acestea delicate fuseseră executate din porunca sa la manufactura lui din Sevres. Erau scriitori pe placul inimii sale. Dar asemenea scriitori nu mai existau. El, Louis, trebuia să se lupte cu atei şi răzvrătiţi, de-alde Voltaire, de-alde Rousseau.

Se gindea la săminţa primejdioasă pe care o semăna- seră filozofii aceştia, şi care dăduse roade atît

de îmbelşugate şi periculoase. Ii molipsiseră Curtea şi capitala de cinism şi erezie. Nobilii săi se amuzau de spiritul de răzvrătire care ridica pretutindeni în lume capul; îşi tăiau singuri, glumind, craca de sub picioare. Miniştrii săi îl convinseseră să încheie o alianţă cu provinciile engleze răsculate din America, împotriva vărului său din Anglia *, Era drumul spre prăpastie, pe care se lăsase atras, dar era prea slab, nu se putea împotrivi voinţei generale — oare nu folosea chiar el acum o expresie născocită de Rousseau? — ba ştia că, pînă în cele din urmă, va trebui să trimită trupe în ajutorul acestor americani răsculaţi contra regelui lor, hărăzit de Dumnezeu. Toate acestea — o vedea prea bine, dar o vedea numai el — se vor întoarce pînă-n cele din uimă împotriva lui însuşi.

Era un semn al proniei cereşti că cei doi filozofi răzvrătiţi muriseră atît de repede unul după altul, amîndoi de moarte ruşinoasă. Leşul lui Voltaire fusese răpit şi în- mormîntat noaptea în taină, cu o grabă necuviincioasă, iar înmormîntarea aceasta pripită avea în sine ceva înjositor, care din fericire ştirbea numele şi memoria filozofului. După aceea murise de o moarte fără glorie şi celălalt eretic, ucis de ţiitorul soţiei sale.

încă de pe atunci, îndată după moartea lui Rousseau, se gîndise să ordone o anchetă. Dar preşedintele Consiliului de miniştri se codise : filozoful acesta era foarte preţuit în toată lumea, iar faima lui socotită o fală a Franţei. Iar acum l-au expulzat pe presupusul ucigaş, pentru a menţine neîntinată amintirea răzvrătitului. Putea el, Louis, să nu întreprindă nimic ? Nu avea datoria el, regele preacreştin, să răspindească vestea despre sfîrşitul îndoielnic al ereticului, pentru a scădea influenţa cărţilor sale ?

Cînd prefectul poliţiei, Lenoir, se înfăţişă data următoare la raport, regele ii spuse : „Văd, dragul meu Lenoir, că aţi expulzat un grăjdar care avea legă tini cu văduva acelui Rousseau. Oare nu v-aţi pripit puţin ? Expulzarea nu îngreunează cercetarea zvonurilor iscate de moartea acestui filozof nesuferit ?“ Lenoir răspunse : „Există o expertiză inatacabilă, semnată de medici şi funcţionari cu vază, din care rezultă că *monsieur* Rousseau a murit în urma unei congestii

cerebrale'[I]. „Şi aţi descoperit de ce moarte a murit într-adevăr ?“ întrebă Louis, înlăturînd cu o mişcare a miinii raportul experţilor. „Ce e cu grăj- darul acela, care l-ar fi ucis din cauza legăturilor neîngăduite pe care le avea cu femeia ? Există dovezi concludente că e nevinovat ?“ „Dovezi concludente sînt greu de găsit, şi de o parte, şi de alta. Şi există în Franţa oameni, patrioţi cinstiţi, care consideră că lipsa unor asemenea dovezi e spre folosul ţării." *„Justitia fundamentam regno- rum* ', spuse Louis : şi desigur că arhiepiscopul Parisului nu socoteşte că e în folosul regalităţii. Nu-mi amintesc să fi ordonat eu să nu se facă cercetări." „Dacă porunciţi, sire, răspunse după o scurtă tăcere prefectul poliţiei, voi trimite documentele secrete domnului procuror general, cu rugămintea să le cerceteze şi să raporteze majestăţii- voastre ce crede despre posibilitatea deschiderii unei acţiuni judiciare.'[1] „Mulţumesc, Lenoir", spuse Louis.

După cîteva zile sosi la Ermenonville doctorul Lebegue, neobişnuit de tulburat. După ce schimbară primele cuvinte de salut, doctorul îi povesti lui Girardin că se pregăteşte ceva care-i priveşte pe amîndoi şi, cînd marchizul ridică neliniştit privirea, îl lămuri : „Să nu vă mire, dragul meu marchiz, dacă va veni la Ermenonville o comisie de anchetă din ordinul special al domnului procuror general. Regele consideră că este de dorit să se elucideze definitiv problema morţii lui Jean-Jacques. O ştiu de la doctorul Lassone, medicul personal al regelui." „Dar lucrurile au fost complet lămurite ! exclamă Girardin speriat. Există o expertiză, expertiza dumneavoastră." Lebegue dădu din umeri: *„Regis voluntas suprema lex*[la]*.* „Dar n-o să se mai termine niciodată cu povestea asta nenorocită ? suspină Girardin. Doar nu se poate pomi un proces numai pe vorbe goale !“ Lebegue răspunse, aproape sfătos : „în asemenea cazuri se procedează la deshumarea cadavrului".

Gîndul că s-ar putea ca funcţionari ai poliţiei să treacă lacul la insula plopilor mari, să scormonească pămîntul sfint şi să smulgă cadavrul din sicriu, pentru

---

I De fapt, între Ludovic (Louis) al XVI-lea, regele Franţei, şl George al ni-lea, regele Angliei, nu exista nici o legătură de rudenie, dar aşa cerea uzanţa să se Intituleze capetele încoronate între ele.

a-1 ciopîrţi din nou, un asemenea gînd îl umplu de groază pe Girardin. „Ce aş putea face ?“ îl întrebă el pe Lebegue.

„Regele acţionează încet, spuse acesta, o să dureze un timp pînă să se hotărască a ordona începerea anchetei. Trebuie folosit răgazul acesta. Personalităţi care se află in apropierea regelui ar trebui să încerce să-l influenţeze. Jean-Jacques e la modă, şi cercul reginei se ţine după modă. Nu sînteţi cumva rudă cu marchizul de Vau- dreuil[I] ? Regina [2] ascultă tot ce-i spune Vaudreuil.“

Girardin făcu o mutră acră. Nu-1 avea la inimă pe vărul Vaudreuil. Frivolul, preaeleganlul Vaudreuil era curtean din cap pînă-n picioare ; Girardin socotea înclinaţiile sale filozofice şi literare drept simple maimuţăreli. Vaudreuil, la rîndul lui, îşi bătea joc de ambiţiile intelectuale ale vărului său de la ţară. „Nu văd, spuse Girardin stînjenit, cum l-aş putea influenţa pe Vaudreuil să se amestece într-o urmărire penală de care se interesează regele."

„S-ar putea face pe ocolite, îi sugeră Lebegue. Vaudreuil şi «clica mov» [II] sînt entuziasmaţi de *Noua Heloise.* Locurile unde şi-a petrecut Jean-Jacques ultimele luni ale vieţii şi mormîntul său vor avea desigur un farmec sentimental monden pentru domnii şi doamnele acestea. Nu-1 văd pe Vaudreuil refuzînd dacă-1 veţi invita să vină odată la Ermenonville — împreună cu regina.[1']

Girardin văzu unde bătea Lebegue. Vaudreuil se bucura de mare trecere la Marie-Antoinette, care accepta imediat propunerile lui. Dacă regina ar veni să vadă mormîntul lui Jean-Jacques, nimeni n-ar mai îndrăzni să-l pîngărească printr-un scandal. Jean-Jacques ar fi lăsat pentru totdeauna în pace. Şi deci şi el, Girardin.

Plecă la Versailles. Vaudreuil se arătă, aşa cum se aşteptase marchizul, ironic şi condescendent. Era neplăcut

---

I Domnul văr (fr.).

■ Apelativ dat reginei Franţei.

IICamarila Mariei-Antoinette. denumită astfel după culoarea preferată a reginei.

să-i ceară o favoare omului acestuia spilcuit. Totuşi, işi cSica pe inimă, se umili, se rugă. După cum ştia *monsieur le cousin* dorinţa sa de totdeauna, umila sa dorinţă, fusese de a prezenta reginei, celei căreia i se datora palatul Trianon, proprietatea sa de la Ermenonville ; iar acum, cînd cel mai mare gînditor al Franţei se afla înmormîntat la Ermenonville, poate că regina ar dori ea însăşi să-i viziteze parcul.

Vaudreuil privea cu plăcere cum vărul său de la ţară se străduia să se poarte ca la Curte. înţelegea situaţia. Ideea grăsunului de Louis de a face scandal în jurul morţii lui Jean-Jacques i se părea de prost-gust şi găsea că ar fi nostim să-i joace o festă. Dacă el, Vaudreuil, va sosi la mormîntul lui Jean-Jacques împreună cu vesela şi eleganta regină, cu această copilă răzgîiată, se va isca o situaţie picantă, o analogie ironică. Ii venea să zîmbească de pe acum cînd se gîndea cum avea să vorbească întreaga Europă despre acest pelerinaj. Chiar şi cărţile de citire ale urmaşilor vor aminti despre felul cum tînăra regină Ma- rie-Antoinette şi primul ei camerier au împodobit cu flori de cîmp mormîntul filozofului rebel.

îi spuse : ,,Aveţi dreptate, *mon cousin.* Supuşii vor fi cu siguranţă recunoscători reginei dacă-şi va dovedi respectul faţă de rămăşiţele pămînteşti ale iubitului filozof. Am să transmit deci reginei, făgădui el condescendent, invitaţia dumneavoastră, pe care o voi sprijini cu căldură, şi sînt aproape sigur că *Madame*[2] va primi. Credeţi-mă, dragă vere, că în curînd vom sosi la Ermenonville. *Madame* va vizita mormîntul lui Jean-Jacques şi o va con- dola pe văduva Rousseau.“

Da, completarea aceasta Vaudreuil o ticluise pe loc. Va fi cu atît mai nostim, va fi o comedie de mare clasă, o comedie regească, dacă regina Franţei va exprima personal condoleanţe femeii care purta principala vină în moartea dubioasă a naivului filozof.

Girardin era revoltat pînă-n adîncul sufletului. Tare ar fi vrut să-l plesnească pe vărul său peste faţa lui ne- tedă, frumuşică, mulţumită de sine. Dar felul în care imaginase Vaudreuil desfăşurarea vizitei regale era cît se poate de potrivit, de cuviincios ; Girardin nu vedea nici o posihilitate de a respinge propunerea. In afară

de asta, vărul îi făcea fără să vrea Chiar un serviciu cu ideea lui blestemată. Dacă majestatea-sa avea să stea de vorbă cu autoarea morală a crimei, atunci nu va mai fi autoarea morală a crimei, nu va mai exista nici o crimă. „Vă mulţumesc foarte mult pentru amabilitatea dumneavoastră, *monsieur,* spuse Girardin, şi aştept cu deosebit respect veştile ce-aveţi să mi le daţi din partea majestăţii-sale.“

Intr-adevăr, cîteva zile mai tîrziu regina trecu, însoţită de o mică suită, pragul castelului Ermenonville.

După micul dejun, făcu o plimbare prin parc. In turnul Gabriellei, Girardin îi oferi un scurt concert ; se cîn- tară melodii de Jean-Jacques, mai ales bucăţi necunoscute. Melodiile simple plăcură nespus de mult doamnei înalte, blonde, strălucitoare de tinereţe. Cîntă ea însăşi după note una din melodii, căci avea o voce plăcută.

După aceea se îndreptară spre lac ; marchizul vîsli şi-i duse pe Mărie-Antoinette şi pe Vaudreuil pînă la insulă. Stătură tăcuţi în faţa mormîntului trei minute încheiate. Apoi, aşa cum fusese prevăzut, regina Franţei împodobi mormîntul acela simplu cu flori de cîmp.

„Frumos, spuse ea, frumos şi impresionant. Aici poate odihni în pace. Am pus să mi se citească din *Noua Heloise,* îi povesti ea Iui Girardin. I-am scris chiar şi mamei mele[1], împărăteasa, despre lectura asta ; n-a fost prea încîntată. Totuşi, aveam de gînd să mi se mai citească din cartea aceea. Dar ştiţi, dragul meu marchiz, cît de ocupată sînt, n-am vreme de nimic. Acum, după ce am stat aici, în faţa mormîntului, am să recîştig negreşit timpul pierdut. Te rog să-mi aminteşti, dragă Vaudreuil."

Apoi se aşează graţios sub salcie, pe patul de muşchi al lui Jean-Jacques, şi primi omagiile tineretului din sat. Era obişnuită cu asemenea lucruri, asculta cu o privire prietenoasă, interesată, versurile recitate de o fată îmbrăcată în alb, şi se gîndea la altceva.

Acum, însă, Vaudreuil se întoarse către Girardin, spu- lînd că în curînd vor trebui să plece, şi majestatea-sa ar nai dori să prezinte condoleanţe rudelor lui Jean-

lacques.

Pe buzele reginei se ivi umbra unui zîmbet strengă-esc. Vaudreuil îi istorisise povestea nefericitei căsnicii a narelui filozof. Acesta se însurase cu o sărăntoacă, îi tri- nisese copiii la orfelinat şi fusese in cele din urmă ucis in chip misterios de ea, împreună cu amantul ei, pentru -ă îl ura din pricina copiilor. Vaudreuil îi explicase că lu- :rul acesta nu putea fi adus la cunoştinţa lumii, pentru că lean-Jacques însemna o glorie a Franţei, dar aşa stăteau lucrurile şi cazul era interesant. Marie-Antoinette găsea că avea dreptate şi venise mai ales pentru a o vedea pe fiinţa fatală.

Cînd femeile aflară că regina doreşte să le întîlnească, întîi nici nu voiră să creadă. Chiar şi *madame* Levasseur, întotdeauna calmă, era emoţionată. Cit despre Therese, ea înţelegea acum pentru prima oară ce însemna să fii văduva Rousseau.

Şi iată-le aici, iar aceasta era regina.

Marie-Antoinette privea femeia cu interes şi cu oare-care repulsie. Acest Jean-Jacques scrisese o carte atît de drăguţă, emoţionantă, celebră, doamne din înalta societate se întreceau care mai de care să aibă cu el o *affaire* [1], iar el se apucase să trăiască cu fiinţa asta grasă, vulgară şi se lăsase omorît de amantul ei ! Ciudat! Ar fi vrut s-o măsoare cu lornionul, să-şi dea seama dacă nu cumva, pe vremuri, fusese, poate, mai atrăgătoare. Dar aici, atît de aproape de mormînt, probabil că nu se cuvenea. Nicr mamei nu trebuie să-i scrie despre vizita asta, cu toate că se va afla — împărăteasa o să-i trimită pe ambasadorul ei să-i facă o morală, respectuoasă, dar stăruitoare, şi bunul ei grăsun, Louis, o să se supere. Dar era nostim să stea de vorbă, aici, cu femeia asta şi se bucura că va putea povesti prietenei ei, Yvonne, şi celorlalţi din „clica mov“ despre cele petrecute.

„Am fost la mormîntul soţului dumitale, draga mea“, rosti ea cu tonul acela serios, prietenos şi totuşi nu prea de sus, cu care avea obiceiul să-şi arate compătimii-ea faţă de oamenii din popor. învăţase de la mama ei cum să vorbească cu astfel de oameni : în ce priveşte condescendenţa faţă de cei de jos, Habsburgii o luaseră înaintea celorlalţi monarhi. „Ce soartă

nemiloasă ! Apoi continuă cu glas scăzut, aproape confidenţial : Am auzit de suferinţele prin care ai trecut din pricina filozofiei înflăcărate a soţului dumitale, care, cu toată măreţia lui, era cam ciudat. înţeleg prea bine ce ai simţit cînd ţi-ai pierdut copilaşii dragi !“

„Trebuie să fi fost într-adevăr un om mare nebunul! gîndi *madame* Levasseur, altfel, n-ar face regina atîta caz de el. Desigur că acum hîrtiile vor* avea şi mai mult preţ ; să nădăjduim că marchizul va şti cum să-i convingă pe editori de acest lucru. Numai de n-ar face Therese pe proasta ! Ar putea să plîngă puţin, toanta !“

Therese stătea tăcută, zăpăcită de fericire. „Ce doamnă mare şi ce binevoitoare e ! gîndi ea. Şi ce frumoasă ! Iar cavalerul ei e atît de elegant şi arătos ! Şi ei toţi vin la mine ! Ce cinste ! Păcat că Jean-Jacques n-a mai apucat asta ! Ce rău îmi pare că *monsieur* Nicolas nu poate să fie de faţă !“ Dar tot nu ştia ce să spună.

„Da, *madame, o* ajută în cele din urmă bătrîna, a suferit mult scumpa mea Therese. Dar el era un mare filozof, bietul nostru Jean-Jacques, şi noi a trebuit să-i acceptăm ve-le-i-tă-ţi-le. Totdeauna i-am spus Theresei : Tot ce înduri tu e spre gloria Franţei !“

„Trebuie să găsesc cîteva cuvinte amabile şi pentru bătrîna asta dezgustătoare, gîndi Marie-Antoinette, altfel Vaudreuil are să mă tachineze zile întregi.[11] „Dar cel puţin o ai pe iubita dumitale mamă, îi spuse ea Theresei. Este o mare mîngîiere, o ştiu din proprie experienţă. Totdeauna cînd mă aflu într-o situaţie grea prind curaj dacă mă gîndesc la mama mea, împărăteasa, care se află la Viena.“

„Da, *madame*u, spuse Therese şi-i sărută mîna. Iar *madame* Levasseur adăugă : „Cît am să mai trăiesc, am să mă rog pentru maiestăţile-voastre, pentru dumneavoastră, *madame,* şi pentru preaînalta dumneavoastră mamă.“

Cu aceasta se încheie vizita Mariei-Antoinette la Ermenonville. Astfel, regina însăşi contrasemna procesul- verbal al lui Lebegue asupra morţii lui Jean-Jacques şi nu mai exista nici o speranţă şi nici o teamă că ar mai putea fi cercetată fractura vizibilă pe tîmpla mortului şi pe masca sa.

După ce obţinuse de la tatăl său izgonirea ucigaşului, Fernand crezuse într-adevăr că-şi făcuse datoria şi că aerul de la Ermenonville devenise din nou curat.

Comedia petrecută la mormint îi dovedi cît de mult se înşelase. Regina Franţei întindea cu o înaltă bunăvoinţă o mînă de soră femeii vinovate de moartea Maestrului. In faţa acestei farse graţioase-şi profund infame, Fernand înţelese : omorul a putut avea loc nu numai din vina ucigaşului, ci şi pentru că acesta se bizuise pe faptul că nu va păţi nimic, şi avusese dreptate. Mai-marii ţării nu numai că închideau ochii în faţa unei înşelătorii revoltătoare în legătură cu cel mai sincer dintre oameni, ci îi falsificau moartea, îi învăluiau sfîrşitul în minciuni. Nu voiau adevărul, nimeni nu-1 voia în ţara aceasta, se uniseră cu toţii să calce adevărul în picioare, să-l îngroape.

Revelaţia aceasta fu ca un cutremur pentru Femand. Toată raţiunea lui de a fi se prăbuşi.

Pînă acum nu-şi făcuse cine ştie ce gînduri despre viitorul său ; era doar dinainte hotărît. După cîţiva ani petrecuţi în armată sau în diplomaţie, avea să se retragă la ţară, la Ermenonville sau pe vreo altă proprietate, va trăi alături de Gilberte, îşi va gospodări proprietăţile după metode moderne, îngrijindu-se de bunăstarea fizică şi sufletească a arendaşilor şi a ţăranilor săi ; dar în primul rînd va citi şi va gîndi, poate chiar va scrie.

Acum îşi dădea seama că nu mergea aşa. Nu mai putea îndura viaţa la Ermenonville. Nu-1 mai suferea pe tatăl său, care căuta să lipească şi să cîrpească, folosind mijloace mărunte, imaginea fărîmată a lui Jean-Jacques. Ii erau nesuferite grădinile, a căror linişte voioasă, artificială era dezminţită de mormîntul lui Jean-Jacques ucis. Nu mai putea trăi în acest peisaj, sanctificat, bîntuit de fantome, pîngărit, blestemat de pe urma celor trăite aici de Jean-Jacques şi de el însuşi.

Nu numai Ermenonville, ci toată filozofarea şi specu- latiunile spirituale deveniseră pentru el

îndoielnice. A şedea liniştit, citind şi meditînd asupra lumii şi vieţii, asupra propriului suflet, nu era de ajuns. Nimeni nu mersese mai departe în această direcţie ca Jean-Jacques, nimeni nu aruncase o privire mai cuprinzătoare asupra lumii şi a corelaţiilor ei, şi o privire mai adîncă în propria inimă ; dar realitatea care-1 înconjura n-o văzuse. Putuse zbura, dar nu putuse umbla.

Fernand îşi dădea seama mai bine ca oricînd cît de mare şi de înspăimîntătoare era contradicţia dintre viaţa lui Jean-Jacques şi învăţătura lui.

Nu se putea acţiona fără filozofie, dar teoria, filozofia singură, era neputincioasă. Trebuia măsurată şi potrivită în funcţie de realitatea înconjurătoare. Trebuie să pipăi realitatea dură, concretă, să te freci de ea, să te lovească, să te zgîrie. Numai experienţa proprie, amară şi dulce, putea dezvălui ce este priincios şi ce nu.

Jean-Jacques însuşi o recomandă. Chiar şi în clipele de cea mai adîncă deznădejde, Saint-Preux al lui nu se sinucide, ci se avîntă în viaţa activă, participă la marea călătorie în jurul lumii cu corabia.

EI, Fernand, trebuie să plece în lume. Singur, fără majordom şi fără însoţitor. Călătoriile in care i se îngăduise să-l însoţească pe tatăl său în Anglia, în Italia, în Elveţia, aceste călătorii cocoloşite, prin muzee, nu-i fuseseră de nici un folos. Trebuia să vadă lumea adevărată, nu cea din cărţile vechi. Trebuia s-o privească cu propriii săi ochi, s-o pipăie cu propriile sale mîini.

Gilberte desigur nu se va bucura dacă el va pleca acum pentru mai mulţi ani. Dar va înţelege, trebuia să înţeleagă.

Chiar a doua zi se duse s-o caute. Vorbi cu ea.

Dacă cineva priveşte masca mortuară a lui Jean-Jacques din partea stingă, îi explică el, îi apare nobilă, măreaţă, liniştită ; dar dacă o priveşte din partea dreaptă, zăreşte fractura, şi liniştea piere. Fractura aceea despica în două nu numai tîmpla lui Jean-Jacques, ci toată Franţa. Cele două realităţi nu se potriveau una cu alta.

Oricine putea să simtă asta : ceea ce ar fi trebuit să fie şi ceea ce era nu mai aveau nimic comun.

Alerga de colo-colo, cuvintele i se învălmăşeau pe

buze de grăbit ce era, descoperise atîtea lucruri pe care trebuia să i lc spună, şi voia să i le spună pe toate deodată.

Gilberte se străduia să-l înţeleagă. „Va să zică nu mai crezi în Jean-Jacques ?“ întrebă ea, rezumînd rece cele auzite. Fernand se sperie că se exprimase atît de prost. „Cred în el, fără îndoială ! exclamă. Mai mult ca oricînd ! Numai că învăţătura lui a rămas doar vorbe în vînt. Lumea le repetă, le tălmăceşte şi le răstălmăceşte, dar nimeni nu acţionează în conformitate cu ele. Nici eu n-am găsit calea de la vorbe la realitate. Şi eu m-am rătăcit cu totul."

Gilberte lot nu înţelegea unde voia să ajungă. întrebă direct : „Şi acum ai găsit calea ?"

Deodată, fulgerător de repede şi de limpede, Fernand înţelese : nu era de ajuns să plece, pur şi simplu, în lume. Il chema o parte a lumii, o anumită parte. „Există oameni, explică el cu o hotărîre neînduplecată, care acţionează conform învăţăturii lui Jean-Jacques. Nu aici: dincolo, peste ocean. La ei vreau să ajung! La ei mă duc !“

Ce-i trecea prin minte ! Gilberte îl privea tăcută, gîn- ditoare. Pentru răzvrătiţii americani, pentru Washington şi Franklin ai lor, s-ar putea ca un asemenea război, în plină sălbăticiune, să fie lucru potrivit, dar nu pentru un conte Bregy şi un viitor senior de Ermenonville. Puteai să le doreşti americanilor, din toată inima, să iasă învingători, dar nu era neapărat nevoie să iei parte şi să treci prin greutăţi uriaşe, prin mizerie şi primejdii de moarte. Clătină din cap, aproape fără să vrea.

Fericit, Fernand continua cu înflăcărare : „Vezi îu, acum au căpătat un rost şi cei doi ani atît de grei la Academia de război. Există o Providenţă, Jean-Jacques a avut dreptate şi în privinţa aceasta, pînă la urmă chiar şi răutatea şi prostia au un sens. Şi, deoarece îşi dădu seama de lipsa de încredere şi de împotrivirea fetei, căută să explice: înţelege-mă, Gilberte ! Domnişorii frivoli de la Versailles, regina, cu Trianonul ei cochet, întreaga Curte, cu prefăcătoria ei şi cu mireasma searbădă a marilor secole, asta doar nu e viaţă. Ceea ce se petrece acolo nu-i

bun decît pentru jocuri de cuvinte spirituale, gavote şi scenete cu ciobani şi ciobăniţe. Totul e mort şi pe jumătate descompus. Nici unul dintre domnii şi doamnele acelea nu ştiu ce e poporul, nu ştiu nici măcar că există un popor ! Am făcut bine că m-am împotrivit întotdeauna să mă alătur lor. Apoi încheie cu o încăpăţînare tinerească : Acum ştiu unde mi-e locul ! Acum ştiu ce am de făcut !"

„Qa y est, ei, poftim !“ gîndi Gilberte. Aşa obişnuia să spună mama ei cînd se afla la ananghie, ceea ce se întîmpla destul de des ; era una din primele expresii pe care le prinsese din zbor micuţa Gilberte. „Necazurile vin totdeauna din senin, se gîndi ea. Dar din adoraţia lui pentru nebunul acela bătrîn şi rău era firesc să iasă aşa ceva. Şi. din păcate, la el nu e vorbărie goală, e încăpăţînat şi entuziast !‘

„Şi de mine ce o să se aleagă ? întrebă ea liniştit, cu o mînie amară. Fac şi eu parte din lumea moartă şi pe-jumătate putredă ?“

O clipă, Fernand rămase descumpănit. Apoi spuse, cu
o hotărire prefăcută : „Tu vii, bineînţeles, cu mine".

Gilberte îl socotea pe Fernand neobişnuit de deştept, dar lipsit de simţ practic ; nu-şi închipuise însă că ar putea fi atît de străin de realitate. „Te-ai gîndit cum o să facem ? întrebă ea, căutînd să-şi ascundă supărarea. Aco- lo-i sălbăticiune şi război. Nu-mi pot închipui cum le-aş putea fi de folos. Spui că între învăţătura lui Jean- Jacques al tău şi realitate e o deosebire mare. Poate că ar fi o nouă rătăcire dacă te-ai duce acolo, la ei.“

Fernand fu jignit de felul cum spusese „la ei“. Dar mai mult il izbi faptul că spusese „Jean-Jacques *al tău“.* Gilberte se considera ruptă de el. Cu toate astea nu greşise cu totul : va fi într-adevăr foarte greu să-şi pună planul în aplicare.

După un timp spuse, fără prea mult curaj : „Cînd îţi dai seama de ceea ce este just şi cînd vrei într-adevăr, restul vine de la sine“.

Vorbăria asta vagă, generală sfîrşi prin a o înfuria pe Gilberte. „Şi dacă eu nu mă pot hotărî ? întrebă ea. Dacă am să rămîn aici, ai să pleci totuşi ?“ Cuvintele sunară mai aspru decît ar fi dorit-o. Se temea. Se temea

că el va spune r Rămîn, şi se temea că va spune : Plec.

Fernand răspunse îngîndurat, puţin stîngaci, crezînd ceea ce spunea : „Cînd mi-a venit ideea asta, am socotit de la sine înţeles că plecăm împreună".

Ea îşi dădu seama că dacă vor continua să discute vor ajunge la ceartă. „Mai gîndeşte-te, Fernand, spuse Gilberte. Gîndeşte-te în linişte. Am să mă gîndesc şi eu."

In noaptea aceea, Fernand nu închise ochii.

încerca să-şi amintească afirmaţii de ale lui Jean-Jacques care să-l încurajeze în planurile sale, afirmaţii despre America şi despre luptătorii pentru libertate. Nu găsi nici una. In timpul meselor de seară Maestrul vorbise despre multe, dar aproape niciodată despre marile evenimente ale vremii. Desigur că în învăţătura lui se spunea : „Totul este legat de la bun început de politică". Dar în timp ce toată lumea era preocupată de lupta răzvrătiţilor americani, Maestrul nu se gîndise niciodată la lupta aceea. Pe el nu-1 interesase decît teoria, planul construcţiei sale, după cum fu nevoit să recunoască stingherit faţă de sine însuşi Fernand ; cum trebuia ridicat edificiul în realitate, asta nu-1 preocupase.

Oare nu era o blasfemie ce gîndea el acum ? Nu i se făcuse destulă nedreptate lui Jean-Jacques? Mai trebuia să-l trădeze şi el, să se îndoiască de învăţătura lui ?

Se sculă din pat, se furişă afară din casă, fugi la lac. Vîsli pînă la insula plopilor mari. Ingenunche în faţa mormîntului. Căută adevărul în apropierea celui mort.

Vitam impendere vero — a-ţi închina viaţa adevărului ; Jean-Jacques scrisese la începutul *Confesiunilor* fraza aceasta dîrză, măreaţă a lui Juvenal'. Ca discipol credincios al lui Jean-Jacques, Fernand avea datoria să-şi apere propriul său adevăr.

Se ridică. Marile hotărîri trebuiesc luate de unul singur, în privinţa asta nu pot fi de folos nici un maestru şi nici o filozofie. în clipele de grea cumpănă omul nu mai poate face apel decît la propria sa raţiune, la propria sa inimă, la propria sa persoană. Nimeni nu poate fi nimănui de ajutor.

Se întoarse acasă. N-avea nevoie de sfatul nimănui, nici al unui mort şi nici al celor vii. Nici Gilberte n-avea să aibă vreo înrîurire asupra lui. Are să înfăptuiască

ceea ce şi-a pus în minte.

Pînă acum trăise după placul altora, de aici înainte îşi va trăi viaţa după voia sa.

Dimineaţa, de cum îl va vedea, ii va da de veste tatălui său, încă înainte de a se întîlni din nou cu Gilberte, ii va comunica hotărîrea sa, nestrămutata sa hotărîre.

Il găsi pe marchiz liniştit, destins sufleteşte. Neplăcuta comedie, la înscenarea căreia fusese nevoit să participe, se jucase, de aici înainte se putea dedica netulburat cultului lui Jean-Jacques. Intr-o asemenea stare de spirit, înălţătoare, tristă, înduioşată, solemn melancolică, îl găsi Fernand pe tatăl său.

Ii spuse, în fraze scurte, că s-a hotărît să se solidarizeze cu luptătorii americani pentru libertate, cu învăţăceii lui Jean-Jacques. Că doreşte să treacă oceanul şi să intre în rîndurile armatei generalului Washington. Il rugă pe marchiz să-i dea binecuvîntarea şi ajutorul său.

Smuls în chip atît de neplăcut din melancolia sa calmă şi senină, marchizul se hotărî să considere cererea fiului ca un capriciu tineresc, exagerat. Răspunse simplu, aproape înveselit : „Ai înnebunit, dragul meu conte !“ Fernand se stăpîni. „E oare nebun cel care vrea să traducă în viaţă principiile lui Jean-Jacques ?“ întrebă el. *MonsieuT* de Girardin înălţă din umeri. „Principiile lui Jean-Jacques, îl lămuri el pe fiul său, nu pot fi traduse in viaţă cu una, cu două. Jean-Jacques s-a ocupat prea puţin de realitatea crudă : pe el îl interesa sensul ascuns al lucrurilor."

Tocmai faptul că tatăl său îi opunea ceea ce constatase el însuşi cu spaimă îl întărîta. „Oare învăţămintele lui Jean-Jacques să nu fie decît nebulozitate şi sentimentalism ? se revoltă el. înţelepciunea lui să nu rămînă decît un agreabil motiv decorativ ?“

Girardin îşi aduse aminte de felul cum îi ceruse Fernand îndepărtarea lui Nicolas. Stătuse atunci în faţa tînă- rului ca un elev trîndav, care nu-şi ştie lecţia. Era aproape bucuros că-1 prinsese acum el pe fiul său cu o prostie atît de mare. „După cîte văd, băiete, îl mustră el,# tot cu blîn- deţe, n-ai înţeles esenţa filozofiei. Filozofia ridică pro-

bleme, dar cu asta se încheie rolul ei; a rezolva problemele este treaba fiecărui ins în parte. Soluţia găsită va fi justă numai atunci cînd discipolul se cufundă cu dragoste, respect şi, aici ridică puţin vocea, disciplină în învăţătura Maestrului."

„Aşa am crezut şi eu, tată, spuse Fernand cu glas potolit, dar cu hotărîre. Din învăţătura lui Jean-Jacques am tras concluziile care mi se potrivesc mie. Concluzii logice. Declaraţia de independenţă a Statelor Unite este clădită pe doctrina lui Jean-Jacques. Dacă voi participa. într-o măsură modestă măcar, la ceea ce se creează acolo, atunci voi trăi conform învăţăturii lui Jean-Jacques. Apoi încheie, cu o înflăcărare crescîndă : Dumneavoastră m-aţi învăţat să trăiesc astfel !“

Ceea ce spunea fiul său era răzvrătire. Dar Girardin nu voia încă să recurgă la severitatea părintească, se stăpîni, tăcu şi se gîndi cum să-i vîre minţile-n cap cu argumente practice. în urma încheierii alianţei cu Statele Unite, se va trimite probabil peste ocean şi o armată franceză ; bineînţeles că asta va mai dura un timp. Dacă Fernand ar voi să intre în această armată, s-ar mai putea sta de vorbă.

Dar mai înainte ca marchizul să-şi fi putut pune la punct planul, înainte să fi început să vorbească, Fernand îşi pierdu cumpătul, pe care şi-l păstrase cu greu. „Vă rog, tată, nu mă mai trataţi ca pe un băieţandru ! izbucni el. E adevărat, sînt tînăr. Dar tinerii îl înţeleg mai bine pe Jean-Jacques decît ceilalţi. Doar tinerii îl pot înţelege pe de-a-ntregul, asta a spus-o chiar el o dată.“

Acum ajunsese şi Girardin la capătul răbdării. „îmi arunci în faţă, se răsti el la Fernand, că nu-1 înţeleg pe Jean-Jacques ? Vrei să faci acum pe interpretul autorizat ? Crezi poate că l-ai luat în arendă pentru că ai făcut şi tu dragoste cu femeia aceea, cu soţia lui ? Ai devenit neobrăzat, tinere, mai mult decît neobrăzat! Se ridică şi îndreptă ameninţător bastonul asupra fiului răzvrătit. Şi acum, ajunge ! îţi interzic, mă auzi, îţi interzic, o dată pentru totdeauna, să te ocupi de asemenea planuri

prosteşti, lipsite de maturitate!“

„Vă mulţumesc, tată, pentru convorbirea avută, spuse Femand. Cunosc acum părerea dumneavoastră." Se înclină. Plecă.

FERNAND ACŢIONEAZĂ

Nici Gilberte nu putuse dormi în noaptea aceea ; se gindea la cele spuse de Fernand.

Viaţa în Franţa ar fi moartă şi pe jumătate putrezită. Fără-ndoială, multe n-aveau nici o noimă, erau artificiale, şi uneori, în mijlocul vîrtejului de la Paris şi de la Saint-Vigor, înţelesese din ce pricină se revoltă Fernand împotriva oraşului şi a Curţii, Dar, cea mai mare parte a timpului, se bucurase din toată inima de viaţa de acolo. N-ar putea să ducă tot anul o asemenea existenţă, în privinţa asta Fernand avea dreptate. Dar erau doar înţeleşi, cea mai mare parte a anului urmau s-o petreacă la ţară. şi-i plăcea să trăiască la ţară, cu Fernand.

Lui îi venea uşor, se născuse sus-pus, nu ştia ce însemna să trebuiască tot timpul să fii cu ochii în patru, să hipţi mereu. Fernand îşi bătea joc de ceremonia solicitării, la care vor trebui să se supună ei doi la Versailles, pentru a obţine consimţămîntul regelui şi al familiei sale la căsătoria lor. Dar ea se gîndea cu o nerăbdare plină de bucurie la toate aceste demersuri; numai astfel va înceta să mai fie nobilă-bastardă, va scăpa de povară şi se va putea bucura de toate drepturile care dau farmec vieţii. In mintea ei se perindară toate greutăţile şi umilinţele prin care trecuse mama ei pentru că nu se număra printre cei privilegiaţi, cît de jalnic se simţise ea însăşi de curînd, la leagăn, şi-i venea să plîngă de bucurie cînd se gîndea ce uşor şi liber se va deschide calea în faţa copiilor ei.

Era desigur frumos că Fernand avea idei atît de îndrăzneţe, şi ea îl iubea pentru ideile lui. Tinărul conte nu le socotea vorbe goale, la el totul era sincer, şi răul, şi binele. Cu el, cînd va trăi, în sfîrşit, împreună cu el, va putea vorbi deschis despre toate, chiar şi despre lucrurile cele mai tainice, ascunse, despre închipuiri şi pofte pe care nu îndrăznea să şi le mărturisească nici

măcar sie înseşi. Nu, ea n-avea nevoie nici de America şL>nici do aventuri. Cînd vor fi împreună va avea o viaţîrbogată, plină de miez. Iar dacă Fernand găsea viaţa din Franţa atît de lipsită de rost şi de anostă, n-ar putea încerca oare să facă reforme aici ? De pildă, să aibă grija ca oameni de felul lui Jean-Jacques să nu fie nevoiţi a-şi duce copiii la leagăn !

Deodată, in minte îi răsări un cîntec al lui Jean-Jacques : *„Iubitul, care-mi era atît de drag, a plecat în altă ţară. Pentru comorile Lumii Noi şi-a părăsit iubita şi-njruntă moartea. De ce să caute peste ocean fericirea pe care o avea* aici ?“ O cuprinse o furie cumplită împotriva lui Jean-Jacques. Adusese tuturor numai nenorociri. Să nu îndrăznească nebunul mort să iasă din groapă şi să se amestece în viaţa ei!

îl înţelegea pe Femand. înţelegea că nu umbla cu jumătăţi de măsură şi că mergea pe calea cea mai dreaptă. Dar chiar dacă-1 înţelegea de o sută de ori, toată fiinţa ei se răzvrătea împotriva planului său. Il iubea atît cît îl poate iubi un om pe un altul, iar el voia să fugă, să plece de bunăvoie în război şi în ţinuturi sălbatice, pentru ideile unui bătrîn nebun. Dar cu ea ce are să se întîmple ? Va putea îndura să rămînă singură şi să-l aştepte ? Şi dacă el... dacă i se întîmplă ceva ?

Clocotea de mînie şi plîngea. se gîndea în toate felurile, cîntărind şi zbuciumîndu-se, dar nu ajunse la nici o concluzie, apoi adormi de atîta frămîntare.

Cînd ajunse în ziua următoare la Latour, Femand era vesel şi neclintit. Acum, după ce făcuse pasiil hotărîtor şl vorbise cu tatăl său, totul va fi limpede şi uşor. Gilberte nu-1 va putea însoţi, în privinţa asta avea şi ea dreptate. Dar îl va înţelege şi, cu mintea ei deschisă şi cu inima ei curajoasă, va accepta amînarea, aşa cum o accepta şi el.

Gilberte păli de indignare cînd contele începu să-i istorisească discuţia avută cu tatăl lui. Femand acţionase şi luase O hotărîre de parcă ea nici n-ar fi existat pe lumea asta. Era jignită pînă în adîncul inimii.

Rosti cu greu : „ŞL mai departe ce vei face ?“ Femand, care se aşteptase la întrebarea asta, răspunse : „Am moştenirea din partea mamei. Am să împrumut bani la Paria

în contul ei. îmi pregătesc călătoria. Peste cel mult patru saptămîqi vo,i fi în larg.“

Gilberte întrebă, cum întrebase şi ieri: „Dar eu ?“ „O să ne căsătorim înainte[1]*, îi spuse el. Ea întrebă mai departe, cît se poate de liniştită : „Dar crezi că regele îşi va da consimţămîntul dacă nu şi-l dă tatăl tău ?“ „Atunci o să ne căsătorim fără consens, răspunse de îndată Fernand, şi voi renunţa la Ermenonville. Nici nu mă gîndesc să trădez ideile lui Jean-Jacques şi pe ale mele!“ Gilberte continuă să întrebe : „Dar ce o să spună bunicul meu, ce crezi ? Sau vrei să renunţăm şi la partea mea de moştenire ?“' Vorbea cu amărăciune. Era oare nevoie să-i mai arate ce sacrificii îi cerea ? De fapt, Gilberte nu mai voia să recunoască faptul că hotărîrea lui fusese luată. Voia să-l facă să se hotărască din nou, în prezenţa ei. Dar se temea de hotărîrea lui, voia s-o amîne, voia să găsească un sprijin. încă înainte ca el să poată răspunde, continuă : „Mai întîi trebuie să vorbim cu bunicul". El şovăi. „La ce-ar folosi ? *Monsieur* Robinet nu are desigur decît dispreţ pentru ideile mele.“ „Bunicul mă iubeşte, răspunse Gilberte, şi ştie ce însemni pentru mine. Dacă cineva ne poate ajuta, atunci acela este el.“ Fernand se învoi, cu inima plină de îndoială.

Cînd Gilberte îi povesti despre intenţiile lui Fernand, *monsieur* Robinet se văzu pus în faţa unei probleme spinoase. Ştia că Gilberte, cu cît va pătrunde mai mult în lumea mare, va ayea de îndurat mai multe umilinţe, pentru că se afla pe treapta cea mai de jos a nobilimii, nobilimea bastardă, şi dorea ca ea să scape de aceste greutăţi prin'tr-o căsătorie- cu un Girardin. De altfel, Fernand personal i se părea potrivit ca soţ al nepoatei sale. în primul rînd îi plăcea că tînărul Girardin se arăta atît de scîrbit de viaţa şi de formele aristocraţiei , căci, pe cît de mult preţuia valoarea practicii a privilegiilor nobilimii, pe atît de profund, de puternic şi jovial îi dispreţuia el pe purtătorii acestor privilegii.

N-avea deci nimic împotrivă ca Gilberte să se căsătorească cu Fernand. Iar dacă el ar pleca în

America şi ar rămîne acolo multă vreme, asta i-ar fi şi mai mult pe plac; ţinea mult la fată şi nu-şi putea închipui cum va

trăi fără ea. Pe de altă parte, ştia ce înseamnă pentru Gilberte despărţirea.

întrebă prudent : „Dacă tînărul tău conte ar pleca într-adevăr în America, ce-ai spune ?“ „Vrea să ne căsătorim înainte, răspunse Gilberte, fără entuziasm, apoi continuă, furtunos, neajutprată : Vă rog să mă sfătuiţi şi să mă ajutaţi, bunicule !“

Monsieur Robinet şedea în faţa ei, masiv, lat în spete, inspirînd încredere. Da, acum aproape că se zărea lin zîmbet pe faţa lui pătrată, roşie. Gilberte îi povestise despre conflictul dintre Fernand şi tatăl lui, iar Robinet se desfătase în sinea lui de necazurile marchizului. Aşa-i trebuia lui Girardin dacă se lăsase atras în asemenea măsură de absurdităţile filozofului său ! Acest apostol al libertăţii va trebui să se dedea la tot soiul de acrobaţii de logică pentru a-1 lecui pe Fernand de pofta lui de libertate. Dar Robinet era sigur că marchizul va face aceste acrobaţii şi tot ce ar mai fi nevoie pentru a-1 împiedica pe băiat să o ia razna. „Cred, draga mea, o mîngîie el, că o să-l putem potoli pe tînărul domn.*'

Fernand fu invitat pentru a doua zi la masă la castelul Latour.

„înainte de a mă retrage pentru somnul meu de după- prînz, dragă conte, spuse Robinet după masă, aş dori să vă cer unele lămuriri. Am auzit că vreţi să ne părăsiţi, că vfeţi să plecaţi în America, la rebeli. Ce urmăriţi prin aceastaPoliteţea seacă a bătrînului îl făcu pe Fernand * să-şi piai'dă cumplitul. Se gîndi puţin şi răspunse : „Aş dori să corţtribui la realizarea maj grabnică a marilor principii ale^uis Jean-Jacques[1]'. Robîjnet ii atrase atenţia : „Cînd Jean-Jacques a crezut de cuviinţă că trebuie să fugă, n-a plecat in ţara libertăţii, ci la tetăl dumneavoastră, la Ermenonville.“ „Nu mai era nevoie să le predice , americanilor ideile sale. răspunse fărcfcgă şovăie Fernand, ei le înţeleseseră. Misiunea lui era să vestească libertatea, iar a noastră — s-o înfăptuim.[11] „Argumentaţi admirabil, *monsieur,* recunoscu Robinet. Dâr despre situaţia din America nu sînteţi bine informat. Eu am interese de afaceri în Indiile de Vest şi un agent bun la Philadelphia. Ştiu din rapoarte sigure ce le trebuie acolo. N-au nevoie de voluntari, ci

de bani. Aţi aduce un serviciu mai mare Americii şi libertăţii, domnule conte, dacă le-aţi trimite rebelilor cîteva mii de livre în loc să vă duceţi dumneavoastră personal acolo, “

Fernand îşi aduse aminte de cele povestite de sergent, limbutul fiu al bătrînei Levasseur ; din păcate, cuvintele lui *monsieur* Robinet conţineau ,un sîmbure de adevăr. Acesta, simţind efectul vorbelor lui, continuă : „îmi veţi răspunde că va face impresie trecerea de partea rebelilor ă unui domn de rangul dumneavoastră, moştenitorul senioriei Ermenonville. Veţi aminti de prestigiul pe care l-au cîştigat americanii datorită faptei curajoase a lui *monsieur* de Lafavette. Dar dacă gestul îâdrăzneţ al lui *monsieur* Lafayette a avut un rost atunci, acum ar fi zadarnic ; în curînd regele va trebui doar să trimită americanilor trupe care să-i sprijine, bine instruite şi bine înarmate. Aşteptaţi cel puţin pînă atunci şi intraţi în rîndurile armatei! Un lucru este sigur, domnule conte, o să ajutaţi foarte puţin libertăţii dacă vă afundaţi acum în pădurile virgine. Singurul rezultat va fi că o veţi face pe Gilberte să sufere."

Fernand asculta cu faţa încruntată. Ceea ce spunea *monsieur* Robinet era conform cu raţiunea, raţiunea aceea rece, seacă a lui Grimm, a lui Diderot, a duşmanilor lui Jean-Jacques, iar el nu-i putea opune decît imboldul inimii sale. Dar tocmai despre acest imbold era vorba, şi Gilberte avea să-l înţeleagă.

„Nu sînt la înălţimea logicii dumneavoastră, *monsieur,* spuse el deschis. Dar vă rog un lucru : încercaţi să mă înţelegeţi. Ce s-a petrecut aici, la Ermenonville, moartea îngrozitoare a lui Jean-Jacques şi cele legate de această moarte, iar acum, în urmă, vizita reginei, toate acestea m-au tulburat adînc. Ştiu că cele petrecute şi ceea ce se va mai petrece, toate sînt îngrozitor de false. E ceva care nu merge. Nimic nu mai merge în ţara asta. Un lucru îl simt mai presus de toate convingerile : filozofia lui Jean- Jacques nu e bună numai pentru prilejuri festive, trebuie să caut să trăiesc după învăţătura lui. A veni cu argumente împotrivi acestui sentiment al meu n-are nici un rost. Trebuie să fac ceva. Vreau să plec şi spre folosul meu

peste ocean. Nu mai pot să-mî irosesc timpul criti- cînd cu ironie absurditatea, societăţii noastre. Mă prăpă-
dese dacă voi continua să trăiesc aşa. Trebuie să acţionez. Trebuie să lupt. *Trebuie,* vă rog să mă înţelegeţi!“ se ruga el aproape cu deznădejde. Se adresa lui Robinet, dar de fapt vorbea pentru Gilberte.

Gilberte îi simţea deznădejdea, dar îşi spunea : „Nu vorbeşte decît despre el! Şi eu ? Ce-o să se întîmple cu mine ?“

Monsieur Robinet făcuse tot ce putuse. înţelegea că argumentele logice nu aveau nici o înrîurire asupra vorbăriei copilăreşti a lui Femand.

întrebă direct: „Cînd aveţi de gînd să părăsiţi Franţa, *monsieur ?“* „Cît mai curînd cu putinţă, răspunse Fernand, cel mai tîrziu peste patru săptămîni.“ „Şi ce aveţi de gînd să faceţi cu Gilberte, domnule conte ? se interesă mai departe Robinet. Eu am socotit relaţiile dumneavoastră cu nepoata mea ca un fel de logodnă. Ce se va întîm- pla acum, dacă veţi părăsi ţara pentru mai multă vreme ?“ „M-am gîndit să ne căsătorim mai întîi“, răspunse Fernand. „Sînteţi tare grăbit, domnule conte, observă Robinet. Şi apoi ? în cazul că această căsătorie ar avea loc de drept, intenţionaţi ca ea să se împlinească şi de fapt, înainte de a lupta pentru libertate ?“

Gilberte roşi cînd bunicul incepu să vorbească pe şleau. Dar îi era recunoscătoare că-1 făcea pe tînărul conte să înţeleagă despre ce era vorba. îl iubea pe Fernand, era a lui. Şi Fernand era al ei. Ii aparţinea!

„Unui bărbat care pleacă în război, continuă Robinet,
i se poate întîmpla şi ceva omenesc. V-aţi gîndit, domnule conte, cum ar rămine, în cazul acesta, Gilberte, o văduvă de nouăsprezece sau douăzeci de ani ?“

însuşi faptul că bătrînul le vorbise în cuvinte grosolane despre felul cum se vor afla împreună în pat, el şi Gilberte, îl umpluse de furie şi de ruşine pe Fernand. De aceea nu se mai putu stăpîni: „Nu e politicos, *monsieur,* să mă îngropaţi înainte de a fi murit“.

Monsieitr Robinet îşi păstră cumpătul. „Aş fi un prost apărător al nepoatei mele dacă, din politeţe, aş lăsa-o de izbelişte ! Se îndreptă de spate şi vorbi pe un ton de afaceri : Scurt şi limpede, domnule conte. Am îngăduit nepoatei mele să se căsătorească cu dumneavoastră şi-mi ţin cuvîntul. Condiţia era însă ca

moştenitoarea proprietăţi

lor şi averii mele să se mărite cu viitorul senior de Ermenonville. O căsătorie fără consensul regelui nu poate fi luată în consideraţie. Nu vreau să-i aruncaţi vreodată Gilbertei mele în faţă că, de dragul ei, aţi renunţat la Ermenonville.[11]

Fernand chibzui. Chiar în cazul cel mai fericit, va fi nevoie de trei sau patru luni ca să obţină consensul regelui. „Dacă aceasta este părerea dumneavoastră, *monsieur,* răspunse el îndîrjit, va trebui să aşteptăm cu căsătoria pînă la întoarcerea mea.[11] Robinet respinse cuvintele lui Fernand cu un gest al mîinii. „Nu puteţi să-i cereţi intr-adevăr un asemenea lucru Gilbertei, domnule conte. Va să zică, în concluzie : dacă vă căsătoriţi acum cu Gilberte, cu consensul regelui, aveţi şi consimţămîntul meu. Dacă plecaţi în America; fără a vă căsători cu Gilberte, rupem logodna.[1']

Fernand înghiţi în sec, era foarte palid. Robinet voia să-l silească să aleagă între America şi Gilberte.

„Gîndiţi-vă la cele ce v-am spus, încheie Robinet, foarte politicos, şi daţi-ne, să zicem, pînă-n trei zile, răspunsul dumneavoastră.[11]

Gilberte pălise şi ea. Fernand îi privea faţa mare, deschisă. Reuşi cu greu să rostească : *„Monsieur* Robinet a spus : «Daţi-ne răspunsul». A vorbit *monsieur* Robinet şi în numele tău, Gilberte ?“

„Acum va trebui să se hotărască, gîndi ea cu amărăciune, bucuroasă şi totodată plină de teamă. Sau poate că trebuie să mă hotărăsc eu ? Nu : el, el, el ! Bunicul are dreptate. Ceea ce vrea Fernand să facă e curată nebunie şi un caraghioslîc.“ „Da, Fernand, spuse ea, bunicul a vorbit şi pentru mine.[11]

Fernand se înclină în faţa Iui Robinet. „Pot să vă dau răspunsul meu încă astăzi, *monsieur,* spuse el. N-am să vă urmez sfaturile."Nu pot![11] Vorbea încordat, stîngaci, cu mînie, cuvintele îi ieşeau din gură unul cîte unul, tăios. „Adio, Gilberte!“ adăugă el şi părăsi repede încăperea.

Trei zile mai tîrziu plecă la Paris. îşi făcu cu greu rost de bani. Obţinu cu greu un Ioc pe o corabie. Se îmbarcă pentru America.

Partea a treia JEAN-JACQUES ŞI MOŞTENITORII

Totul este legat de la bun început de politică.

Jean-Jacques Rousseau

Să nu-mi *vorbiţi de „destin". Politica* este *destinul.*

Napoleon

PELERINAJUL LA MORMÎNT SATUI# ERMENONVILLE SI „CONTRACTUL SOCIAL*

„EXIT MADAME LEVASSEUR"

I GILBERTE LA VERSAILLES ÎNTOARCEREA IUBITULUI TATA ŞI FIU CEALALTĂ GILBERTE CUI APARŢINE JEAN-JACQUES ? PLIXGERILE ORAŞULUI SENLIS TOŢI JEAN ŞI TOTI JACQUES FLUTURA PESTE LUME, TRICOLOR I A FI CREDINCIOS, DAR CUI ?

Pentru a nu se lăsa copleşit de supărare şi mîhnire în urma fugii lui Fernand, *monsieur* de Girardin îşi închina loate puterile cultului

răposatului Jean-Jacques.

Comandă la Paris un monument funerar care să înlocuiască piatra provizorie ; trebuia să fie executat de sculptorul Lesueur, după o schiţă a pictorului Hubert Robert Iar domeniul Ermenonville începu să-l transforme în cadru şi fundal al mormîntului. Se făcură din nou nivelări de teren, se ridicară movile, se plantară arbori, se plivră buruienile, se tăiară copacii. Citatele din Voltaire fură şterse şi în locul lor săpate citate din Jean-Jacques. Locurile favorite ale lui Jean-Jacques erau puse în valoare, fără ostentaţie, dar vizibil, şi toate duceau către locul sacru, la

mormîntul lui Jean-Jacques, pe insula plopilor mari.

Mai urgentă decît transformarea parcului era, însă, editarea operelor Iui Jean-Jacques. Girardin cunoştea temeinic opera postumă şi avea la-ndemînă comentarii autentice ale Maestrului la unele pasaje neclare, aparent contradictorii ; se socotea chemat să spună şi el un cuvînt hotărîtor. Dar ceilalţi editori, domnii din Geneva, nu erau dispuşi să accepte totdeauna părerea lui ; mai ales pastorul Moultou se arăta foarte înverşunat. O discuţie personală se dovedi necesară ; pastorul făgădui să vină curînd la

~~I~~ **Dispare** *madame* **Levasseur**

Ermenonville.

Cu toată activitatea depusă. Girardin nu putea scăpa totdeauna de sentimentul apăsător al singurătăţii ; ducea amarnic lipsa răzvrătitului de Fernand. Şi nici măcar *monsieur* Robinet nu era acolo, să se mai poată ciondăni cu el. Plecase cu nepoata sa pentru mai multă vreme în străinătate, pesemne că *madetnoiselle* de Latour îndura greu despărţirea de Fernand.

Adeseori, marchizul se certa în gînd cu Fernand şi-şi repeta cuvînt cu cuvînt acea ultimă convorbire hotărâtoare. Avusese

(lai.).

pe deplin dreptate. Ar fi trebuit să se dea bătut în faţa unui asemenea copilandru ? Dar îi părea rău ,că nu putea să aibă o explicaţie cu el decît în gînd şi-l rugă pe contele Vergennes, ministrul de externe, să dea dispoziţie reprezentantului francez de la Philadelphia să-l supravegheze puţin pe Fernand.

Mai exista cineva cu care marchizul putea să vorbească despre necazurile sale : *monsieur* Gerber. Spre uimirea marchizului, Gerber însuşi îi propusese să rămînă la Ermenonville şi să-i ajute la redactarea operei lui

Jean- Jacques. Desigur că tînărul acesta talentat ar fi putut uşor găsi un post îmbietor, dar prefera să împărtăşească singurătatea rustică a lui Girardin, care începea să îmbătrî- nească. Ii declarase marchizului că nu dorea nimic altceva decît să-şi închine restul vieţii amintirii lui Jean-Jacques, învăţăturii lui, şi unde ar putea găsi o ambianţă mai potrivită, mai înălţătoare ? Ştia din cărţile lui Jean-Jacques, limpede şi definitiv, cum ar trebui să arate lumea ; nu merita osteneală să cerceteze cum era în realitate. Girardin primi cu

plăcere propunerea.

Lua masa împreună cu *monsieur* Gerber. Schimbau amintiri despre Fernand, vorbe,au despre modificările de adus parcului, despre redactarea ediţiei complete. Spre mirarea marchizului, tînărul, cu toată timiditatea lui, avea păreri bine definite. Şi el cunoştea opera lui Jean-Jacques, şi el auzise din gura lui Jean-Jacques lămuriri pentru anumite pasaje neclare şi, uneori, opunea unui autos *eplia* al marchizului propriul său autos *epha.* Girardin îl privea în asemenea cazuri sever, sau

răspundea jignit şi cu ironie. ■*}

O dată spuse că vorbele lui *monsieur* Gerber nu sînt destul de respectuoase faţă de un om la a cărui masă mănîncă. Drept urmare, monsieur Gerber nu veni a doua zi la dejun şi nici la mesele următoare. In ziua a treia marchizul se duse să-l caute ; nu, era greu de găsit, şedea sub salcie şi cânta din vioară. *Monsieur* de Girardin recunoscu că poate se înflăcărase prea tare în apă-
rarea versiunii sale, dar că şi *monsieur* Gerber dovedise o lipsă de îngăduinţă care nu se potrivea

unui discipol al lui Jean-Jacques. „Să fim deci iarăşi împăcaţi[14], propuse el, trecîndu-şi bastonul în cealaltă mînă şi întin- zîndu-i dreapta lui *monsieur* Gerber. Acesta puse cu grijă vioara în iarbă şi-i strînse mîna lui Girardin.

Pastorul Moultou din Geneva veni în vizită, după cum anunţase. Paul-Claude Moultou era de o vîrstă cu marchi-' zul, un domn cu o fire calmă, cu o elocinţă lentă, stăruitoare. Adusese cu el manuscrisul *Confesiunilor,* precum şi scrisori ale lui Jean-Jacques, care să poată fi folosite ca explicaţii pentru unul sau altul din pasaje. Dacă se ivea vreo deosebire între manuscrise,

marchizul susţinea totdeauna textul care servea mai mult prestigiului lui Jean- Jacques în ochii cititorului. Dar severul pastor Moultou declară că deviza aleasă de Jean-Jacques, slujirea adevărului, nu e o vorbă goală, şi prietenii mortului nu trebuie să-l dea de minciună. *Monsieur* Gerber ţinea de obicei cu Moultou. Gîi'ardin era supărat pe cei doi francezi de la hotare, elveţianul şi alsacianul, dar trebuia să se supună, mai ales că, spre necazul său, Moultou putea să se refere la scrisori lungi, foarte prietenoase primite de la Jean-Jacques.

încă pe timpul şederii lui

Moultou se petrecu la Ermenonville un eveniment pe care Girardin îl aştepta de mult. Monumentul funerar fusese terminat. Era un altar antic, se potrivea cu insula şi cu parcul, simplu şi demn, împodobit cu reliefuri amintind de operele lui Jean-Jacques, în primul rînd de *Emile.* Erau înfăţişate figuri însufleţite de o bucurie plină de recunoştinţă, femei şi copii, pe care Jean-Jacques îi eliberase de jugul prejudecăţilor absurde, era înfăţişat adevărul gol, purtînd în mînă făclia iluminismului, precum şi natura, sub chipul unei mame care-şi alăptează copiii. Pe una din laturile altarului era cioplită

inscripţia : *„Ici repose l’homme de la nature et de la yerite. Aici odihneşte omul naturii şi al*

adevărului, iar pe cealaltă parte deviza lui Jean-Jacques : *„Vitam impen- dere vero".* Girardin sperase în sinea lui, speranţă absurdă, că Fernand se va întoarce pentru inaugurarea monumentului ; îl înştiinţase, prin intermediul reprezentantului francez de la Philadelphia, de felul cum progresau lucrări, ba animase chiar mult dorita montare a monumentului. Fernand nu dădu nici un semn de viaţă.

La inaugurare veniră artiştii Hubert Robert şi Lesueur, autorii monumentului, precum şi

sculptorul Houdon, veniră Lebegue şi Ducis. Mai erau de faţă Moultou şi Gerber, iar Girardin, neavînd încotro, fusese nevoit să invite şi femeile.

Micul monument se înălţa printre plopii înalţi şi zvelţi, încadrîndu-se delicat şi nobil în peisaj, înconjurat de imortele, de brebenei şi pervincă, florile preferate ale răposatului; Therese, cînd le zări, începu să se smiorcăie şi să suspine.

Girardin şi Ducis ţinură cîte o cuvîntare. Se străduiră să se exprime scurt şi simplu. Chiar şi Moultou, marele predicator, se mulţumi să rostească doar cîteva

---

I Piesa la care se referă e *Ilofii,* apărată

cuvinte.

Cîteva zile mai tîrziu, pastorul făcu cale întoarsă spre Geneva. Cînd îşi luă rămas bun, marchizul nu se putu stăpîni să nu întrebe: „Aţi auzit, desigur, despre zvonurile cu privire la sfîrşitul prietenului nostru! ?“. „Da“, răspunse Moultou. „Bineînţeles că totul e o prostie fără seamăn“, remarcă Girardin. Moultou tăcu. „Totuşi, pentru a pune capăt zvonurilor, l-am izgonit pe grăj darul acela", urmă Girardin. Nici de data aceasta Moultou nu răspunse nimic.

Celebrul Jean-Michel Moreau şeful cabinetului de stampe al

~~în 1780, la~~r poezia e Inti- titiată Lui

regelui, făcu stampe reprezentând mormîntul, la fel procedară şi alţi desenatori. Curînd, insula plopilor mari, cu mormîntul lui Jean-Jacques, deveni cunoscută în toată lumea, şi plopul fu socotit de atunci copacul libertăţii.

Faptul că un mecena particular, şi nu Elveţia sau Franţa, înălţase şi împodobise mormîntul celui mai mare scriitor de limbă franceză era pentru unii o dovadă cît de josnică era epoca. Un poet german, care-şi cucerise tocmai faimă printr-o piesă revoluţionară, numele său era Friedrich Schiller[2], proslăvi mormîntul în versuri pline de răzvrătire. *Monsieur* Gerber aduse

~~*Rousseau.*~~

poezia mar
chizului. Acesta se gîndi la Fernand şi spuse că versurile, deşi bune în felul lor, erau lipsite de măsură.

Cete de pelerini veniră la mormînt. „*Toate religiile* au un sanctuar, scria *un ziar parizian, acum are şi filozofia un loc sfînt, mormîntul lui Jean-Jacques. Jumătate Franţă a şi fost în pelerinaj la Ermenonville, şi mulţi* au *făcut jurămîntul* că *vor repeta în fiecare an pelerinajul la această meccă a Galiei*.“

Veniră prinţii de sînge regal,

veni prinţul de Ligne [I] veni Gustav al III-lea, regele Suediei, veni, împreună cu nepotul său. ambasadorul Statelor Unite, Benjamin Franklin, *l'ambassadeur electrique* [1]

Printre nenumăraţii vizitatori erau unii care manifestau o admiraţie atît de furtunoasă, încît parcul avu de suferit. Nimeni nu voia să părăsească insula fără să ia cu sine o amintire : nti fură cruţate nici florile, nici monumentul, ramurile de Jos ale plopilor fură rupte, chiar şi din altar fusese smulsă o bucată. Marchizul porunci ca vizitatorii să

fie însoţiţi de grădinarii săi. Cine voia să treacă pe insulă avea nevoie de o autorizaţie scrisă. Un englez, care nu obţinu această autorizaţie, străbătu lacul înot, îmbrăcat, ca să poată atinge insula măcar cu mîna.

Frumoasa şi foarte tînăra actriţă Eugenie Maillart, care-şi datora succesul la *Theătre Frangais*[3] veseliei ei nestăvilite, se pierdu cu totul în faţa mormîntului. Chi- pu-i luminos se întunecă, izbucni în plîns. îl rugă pe Girardin să-i îngăduie să vină des la locul acesta, să soarbă mîngîiere şi tărie pentru meseria

ei ; căci a răspîndi veselie înseamnă luptă, suferinţă şi epuizare. De asemenea, îl rugă pe *monsieur* de Girardin să-i îngăduie să construiască o copie a mormîntului pe proprietatea ei din Nor- mandie la Roche Saint-Quentin.

Doi tineri, abatele Gabriel Brizard şi Jean-Baptiste de Cloots, baron du Val-de-Grâce[4], se plimbară zile întregi, fermecaţi, prin parc, citind operele lui Jean-Jacques, reci-

[1] **Jean-Baptiste *de Cloots, baron du***

lind din ele. Girardin, impresionat de adoraţia lor, se oferi fă-i treacă el însuşi cu barca pe insulă. încurajaţi de atîta amabilitate, cerură voie să aducă o jertfă a urei şi a dragostei lor pe piatra mormîntului şi explicară că voiau să ardă acolo *Eseul despre Seneca* — scrierea calomnioasă pe care ticălosul trădător Diderot o dedicase prietenului său mort. Marchizul aprobă.

A doua zi, de dimineaţă, trecură toţi patru pe insulă, eei doi pelerini, marchizul şi *monsieur* Gerber. Abatele şi baronul sărutară de mai multe ori altarul. Rostiră in şoaptă o rugăciune. Aşezară flori pe mormînt. îngenuncheară. In timp ce unul din ei scoase o scînteie din amnar, celălalt rupse din cartea lui Diderot paginile care se refereau la Jean-Jacques. Foile se aprinseră şi atunci aruncară şi restul cărţii în foc. Un fum negru învălui mormîntul. „Aşa să se risipească amintirea tuturor josniciilor şi a calomniilor !‘‘ strigară ei cu înverşunare:

Curînd după aceea sosi la Ermenonville un vizitator de rang mai înalt decît toţi oaspeţii de pînă atunci. De fapt, i se spunea doar conte Falkenstein : dar toată lumea ştia că acest conte era fratele mai mare al reginei, împăratul roman Joseph al II-lea '.

Girardin îl socotea pe Joseph monarhul cel mai progresist pe care-1 avusese pămîntul de la împăratul Marc Aureliu încoace, îl admira din toată inima şi-l primi cu
0 adîncă emoţie.

Purtarea împăratului corespundea faimei sale. Stătu de vorbă cu Girardin ca de la egal la egal, asculta cu interes cînd acesta îi relata cuvinte ale lui Jean-Jacques, avură un schimb de păreri despre *Contractul social* şi se dovedi, deşi regalist prin profesia sa, mai progresist decît însuşi Girardin.

După masa de prînz, împăratul îl rugă, cu o sinceritate cuceritoare, să nu-1 însoţească în timpul plimbării pe care
voia s-o facă ; dorea să guste singurătatea de care se

***Val-de-Grâce, tis* şl Anaclior*!* Cloots (1755—1794), ateu, participant la revoluţia fronetră din 179J.**

' *Joseph al II-lea* (1741—1790), Împăratul Austriei, liul Mariel-Theresla şl fratele Mariei-Antoinette, monarh absolut, adept al ideilor Iluministe,

bucurase Jean-Jacques. Girardin îi atrase îngrijorat atenţia asupra unor nori grei de furtună, dar contele Falken- stein spuse că ascensiunile pe care le întreprinsese în Alpii săi îl căliseră şi nu se lăsă oprit. După vreo oră izbucni într-adevăr o ploaie torenţială. Girardin era frămîn- tat, neştiind dacă să trimită sau nu ajutor nobilului său oaspe ; dădea ordine, le retrăgea de îndată. După încă un ceas, contele Falkenstein apăru zîmbitor şi ud, povestind că în timpul furtunii se adăpostise într-o peşteră. Primi să ia haine de la marchiz şi se despărţiră deosebit de mulţumiţi unul de altul.

De atunci, marchizul numi peştera cea mică „Peştera Joseph" şi puse acolo inscripţia : *„Călătorule,* stai *şi priveşte* / *Peştera* mică *şi* sălbatică / *A ştiut adăposti regeasca virtute*

SATUL ERMENONVILLE ŞI „CONTRACTUL SOCIAL"

Bucuriei încercate de *monsieur* de Girardin cu prilejul vizitei lui Joseph i se adăugase o picătură amară. Împăratul refuzase să înnopteze la castel şi pusese să i se aşeze patul de campanie, care-1 însoţea în timpul călătoriilor sale, în hanul jupînului Maurice.

împăratului ii plăcu hanul acela simplu ; o parte a acoperişului era din paie, ceea ce îi amintea de coliba lui Philemon şi Baucis[1]. Cît despre jupîn Maurice, acesta fusese sfîşiat de sentimente contradictorii la sosirea contelui Falkenstein. Era o cinste nemaipomenită ca majes- latea-sa împăratul roman să binevoiască să doarmă sub acoperişul său, dar filozofia lui Jean-Jacques trezise în el mîndria civică şi nu voia să arate faţă de acest oaspe mai multă serviabilitate decît faţă de oricare altul. Cum între timp împăratul mîngîie obrazul fiicei hangiului şi o întrebă prietenos cum o cheamă, Maurice nu se mai putu stăpîni. „Ce cinste, ce

---

I se spune împăratul roman, întrucît pe vremea lui exista incă Imperiul roman de naţiune germană (962—1B0S). Girardin îl aseamănă pe Josepii al n-lea cu împăratul roman Marc Aureliu (121—180), deoarece, aşa euiB acesta a încercat să apere prin legi pe săraci şl pe sclavi. împăratul Austriei, ca adept al reformelor preconizate de iluminişti, a legiferat desfiinţarea iobăgiei.

(Ir.).

cinste!“ bîlbîi el şi : „Cum s-ar îi bucurat răposatul Jean-Jacques de o atitudine atît de binevoitoare din partea unui domn mare !“

După masa de seară Joseph îl puse să-i istorisească din amintirile lui despre Jean-Jacques, iar cînd hangiul ii spuse că citise opera Maestrului de şapte ori, îl întrebă ce părere are despre *Contractul* social şi, ascultindu-1 cu atenţie, exclama din cînd în cînd : „S-ar putea să ai dreptate, prietene" sau chiar: „Nu-i rău, nu-i rău de loc !“ Dacă marchizul pusese o inscripţie măreaţă la peştera sa, nici jupîn Maurice nu voi să se lase mai prejos. Rugă pe *monsieur* Milliet, poetul din Senlis, să-i scrie o poezie potrivită. *Monsieur* Milliet se învoi, şi pe zidul hanului apăru o tăbliţă cu versurile care celebrau vizita lui Joseph. Ele începeau cu cuvintele : „Tu, care ai preferat palatului o simplă colibă, / Tu, prinţ filozof" şi se incheiau cu : „Stăpin şi părinte al fericiţilor germani[11]. Curînd, locuitorii din Ermenonville învăţară pe de rost versurile.

Tăbliţa bătătoare la ochi il supără pe marchiz. Mauricc ăsta îi pricinuia mereu supărări. Hanul se numea din timpuri străvechi „La castani[1]* ; acum, o firmă pe care se putea vedea plimbîndu-se un Jean-Jacques bălţat, trîm- biţa : *„Auberge* [1] Jean-Jacques“. Locuitorii satului, îndemnaţi de jupîn Maurice, povesteau străinilor cît de des şi cu cîtă plăcere poposise Jean-Jacques în grădina acestui han ; nenumăraţi pelerini vizitau locul acesta al amintirilor şi cartea oaspeţilor, pe care o introdusese jupînul lipsit de modestie, cuprinse în curînd multe din numele cele mai vestite ale "regatului.

Maurice avea obiceiul să se aşeze la masa oaspeţilor săi şi să sporovăiască. Repeta cuvinte pe care le rostise, cică, Jean-Jacques, povestea scurte anecdote înduioşătoare, vesele, şoptea străinilor lucruri sumbre despre moartea marelui său prieten. Ei ascultau emoţionaţi şi scîrbiţi, hrănind raţele şi peştii pe care-i hrănise Jean-Jacques ; prinţul de Ligne îi plăti hangiului să nu taie aceste animale pentru oaspeţii săi, ci să le lase să moară de moarte bună.

Nu numai marchizul dar şi *madame* Levasseur găsea fără rost şoaptele răuvoitoare ale lui Maurice. Energică cum era, se hotărî să pună capăt sforăriilor lui.

Se aşeză, îndoliată şi demnă, în cercul de lumini şi umbre de sub castanii grădiniţei. Mîncă o omletă, bău

din vinul chihlimbariu, hrăni peştii. Jupîn Maurice se învîrtea în jurul ei, neştiind cum să se poarte. „Apropiaţi-vă, *monsieur,* porunci *madame* Levasseur, aşezaţi-vă lîngă mine. Am auzit că aţi cîştiga frumos de pe urma morţii ginerelui meu...“ „Pot să afirm, răspunse hangiul, că în felul meu umil am fost şi eu prietenul lui. Lucrurile astea sînt ştiute şi preţuite, şi de aceea lumea vine la mine.“ Şi, cum *madame* Levasseur tăcea, o stîrni : „Am fost impresionat pînă-n adîncul inimii că prietenul meu Jean-Jacques a avut un sfîrşit atît de neaşteptat cînd tocmai cu puţin înainte stătuse de vorbă cu mine şi se simţea atît de bine !“ „Un sfîrşit neaşteptat aţi spus, i-o întoarse *madame* Levasseur, continuînd să hrănească peştii, dar firicelele de păr de pe buza de sus îi tremurau din pricina respiraţiei puternice. Un sfîrşit neaşteptat, iar alţii poate spun un sfîrşit ciudat de neaşteptat! Oamenii din Ermenonville trăncănesc multe cînd ziua e lungă. Poate o să mai apucaţi, *monsieur,* ca oamenii să şoptească că aţi fi şi dumneavoastră amestecat în sfîrşitul acesta neaşteptat, de vreme ce vă aduce atîtea foloase !“

Hangiul o privi uluit. „Dar ştie fiecare !“ se revoltă el. „Oricine £tie, de asemenea, îl întrerupse *madame* Levasseur, cît de mult ne-a lovit pe noi, pe mine şi pe fiica mea, întîmplarea asta îngrozitoare, în inimă şi în pungă, şi totuşi se găsesc unele guri care să trăncănească pe seama unor biete văduve lipsite de apărare."

Pe Maurice îl treceau năduşelile; tăcea din gură. *Madame* Levasseur însă îşi apropie şi mai mult scaunul de el şi-i spuse prietenește : „Ar trebui să ne ajutaţi, *monsieur,* dumneavoastră puteţi s-o faceţi. Mulţi vin şi se aşază la umbra castanilor dumneavoastră şi discută ; un hangiu priceput află mai multe decît poQiţia. încercaţi să aflaţi cine răspîndeşte asemenea vorbe deşarte şi spune- ţi-mi şi mie. Aş vrea să-i dau pe mîna logofătului seniorului. Aveţi datoria să ne ajutaţi, jupîn Maurice, aţi fost prieten cu ginerele meu. Therese s-a gîndit, de altfel, de mult să vă dăruiască o mică amintire din lucrurile rămase de la el.“ Ochii ei mici şi răi îl priveau trist, cercetător şi imperios.

[1] Hanul (Ir.).

„Sînteţi foarte bună, *madame,* spuse Maurice. Dar dacă discutăm aşa, de la om la om, continuă el cu ifos, daţi-mi voie să vă vorbesc pe şleau. Cu moartea răposatului n-a fost tocmai lucru curat ; asta trebuie s-o recunoaşteţi şi dumneavoastră.[1'] „O fi fost sau n-o fi fost, recunoscu deschis *madame* Levasseur. Ginerele meu s-a plîns întotdeauna de duşmanii lui, filozofii, asta o ştiţi şi dumneavoastră, iar în ce mă priveşte am avut şi eu unele îndoieli asupra morţii" lui neaşteptate. Dar, la urma urmei, n-a fost nimeni de faţă, domnii de la tribunal au hotărît că s-a prăpădit de moarte naturală, o congestie cerebrală, iar majestatea-sa regina a întărit, cum s-ar zice, personal această concluzie prin înalta vizită de condoleanţe pe care a binevoit s-o facă fiicei mele şi mie. Şi după ce tribunalele şi regina şi-au spus cuvîntul, un jupîn Maurice şi o *madame* Levasseur fac de bună seamă mai bine dacă-şi ţin gura."

Se opri din vorbă. „Trebuie să plec acasă, spuse ea. Cît vă datorez, *monsieur* ?“ „Nimic, *madame,* răspunse jupîn Maurice, a fost o cinste pentru mine ! Şi dacă v-aţi gîndit serios cînd aţi vorbit despre acea mică amintire, o să-mi facă plăcere să vin să vă vizitez pe dumneavoastră şi pe fiica dumneavoastră. De multă vreme doresc să văd casa de care bietul răposat se bucura atît de mult.“

Nu trecură nici două zile, şi Maurice se înfiinţa la *chalet suisse.* Avu loc o convorbire emoţionantă, pendelete şi oarecum intimă, despre Jean-Jacques. „Ce păcat că n-a apucat să vadă casa asta terminată !“ spuse cu părere de rău, în cîteva rînduri, jupîn Maurice.

La plecare luă cu el halatul mortului, tabachera, bastonul şi papucii uzaţi de paie, căptuşiţi cu blană de miel.

De atunci Maurice începu să arate oaspeţilor săi favoriţi amintirile rămase de la prietenul şi maestrul său. Aceştia pipăiau relicvele, cu degete sfioase şi cu inimi emoţionate, voiau chiar să cumpere una sau alta dintre ele. Dar jupîn Maurice nu se lăsa ispitit de ofertele îmbietoare. El nu era un de-alde Villette, soţul fiicei adoptive a lui Voltaire, care vînduse inima cea

mai generoasă ce bătuse vreodată în Franţa, inima răposatului Voltaire, unui colecţionar englez, împreună cu urna, şi asta pentru numai trei sute de ludovici !

Dar, văzind cît de dezamăgiţi erau pelerinii, jupîn Maurice îşi puse întrebarea dacă-şi putea lua răspunderea faţă de memoria răposatului Jean-Jacques de a jigni atît de profund pe admiratorii săi. Făcu rost de tabachere şi papuci asemănători şr-i vîndu, mulţumit la gindul că adevăratele relicve rămîneau în paza lui devotată.

De cînd nu le mai vorbea de rău pe femei, hangiul îl ponegrea cu şi mai multă răutate pe marchiz, şi tot satul repeta trăncăneala lui.

Căci ţăranii marchizului de Girardin nu-şi iubeau stă- pînul. E adevărat că seniorul cu idei iluministe îi scutise de multe corvezi, clăci şi dijme, dar în lucruri mărunte era nedrept şi încăpăţînat, ba chiar brutal, şi, de cînd nu mai trăia Jean-Jacques, îi lovea din nou, din ce în ce mai des cu bastonul. Asta-i îndîrjea pe ţărani. Faptul că nu dădea libertate şerbilor săi, deşi se purta bine cu ei, îi nemulţumea deopotrivă pe dijmaşii, pe ţăranii liberi de pe pămînturile sale, şi pe şerbi.

Ţinea la privilegiile sale nu din lăcomie, ci din tradiţie. După părerea lui, „fără o îndrumare severă, părintească, făpturile astea fără minte, într-o stare pe jumătate animalică, s-ar fi dedat la nelegiuirile cele mai grave împotriva lor însele". Il amăra faptul că nu izbutea să-i facă pe încăpăţînaţii aceia să-i poarte respectul plin de dragoste pe care i-1 datorau şi că trăncăneala răuvoitoare, prostească despre vina lui în ce priveşte moartea lui Jean- Jacques nu se mai sfîrşea.

Se nimerise tocmai că unul din şerbii lui, Trouelle, îl rugase să-i îngăduie să-şi căsătorească fiica, Pauline, cu un ţăran liber, un flăcău care nici măcar nu locuia pe una din proprietăţile lui Girardin, ci pe domeniile vecinului pe care-1 ura de moarte, prinţul de Conde. Girardin şovăi multă vreme. Se învinse pe sine. Vru să dea dovadă de blîndeţe. Se hotărî nu numai să aprobe căsătoria Pau- linei Trouelle, ci să acorde libertate, o dată pentru toU deauna, tuturor şerbilor săi.

Porunci să vină la castel împuterniciţi ai ţăranilor

pentru a le aduce la cunoştinţă generoasa sa hotărîre.

Cînd se înfăţişară în sala cea mare, le vesti mai intri că încuviinţează, dar nu cu inima uşoară, căsătoria Paulinei
Trouelle cu Joseph Carteret al ei. Apoi dădu să înceapă o cuvînlare mare, pe care o pregătise dinainte.

Dar iată că, stângaci, zgîriind parchetul lucios cu saboţii săi grosolani, din mulţime ieşi ţăranul Michel Desportes. Seniorul, spuse el, se dovedise de multe ori îndurător faţă de cei sărmani şi umili, dînd de asemenea adăpost lui *monsieur* Jean-Jacques, prietenul tuturor oamenilor. Mulţ,i alţii, şi în fruntea lor însuşi regele preacreştin, acordaseră libertate iobagilor lor, punîndu-i în rînd cu ceilalţi oameni, renunţînd la această parte a privilegiilor lor. Dar tocmai aceste privilegii ale înaltului şi preapulernicului senior ii frig grozav pe toţi la inimă. Şi ar vrea să ştie, care e situaţia acum ? N-ar dori înălţimea-sa să-şi dea singur un ghiont şi să spună : s-a isprăvit ?

Girardin făcuse un pas înapoi. Era supărat că trebuia să dea cu de-a sila ceea ce voise să dăruiască. Nu răspunse.

Atunci începu să vorbească bătrînul ţăran Antoine Monnier, zis „moş Antoine“. De cînd *monsieur* Jean-Jacques fusese printre ei, spuse el cu vocea sa tremurătoare, bătrînească, se obişnuiseră să şadă uneori laolaltă, şi unul care ştia carte, învăţătorul Harlet sau jupin Maurice, le citea din scrierile lui Jean-Jacques şi le tălmăcea totul. Ei îndrăznesc, plini de respect, să se adreseze seniorului, datorită faptului că în cărţile lui Jean-Jacques stă scris — cită aşa cum cita de bună seamă şi din Biblie : „Este necesar ca drepturile reciproce ale celor care stă- pînesc şi ale celor care se supun să fie delimitate aşa cum se cuvine, de asemenea, şi datoriile ce revin supuşilor să fie delimitate de drepturile naturale, de care se bucură în calitatea lor de oameni. “

Girardin se posomorî cu totul. Mai întîi fiul său răstălmăcise, luînd-o drept o răzvrătire, învăţătura lui Jean- Jacques, şi acum iată că ţăranii îndrăznesc să-l dăscălească, arătîndu-i ce are de făcut, conform învăţăturii lui Jean- Jacques. Asta venea de la prea

mult răsfăţ ! îi va lămuri el însă ! *„Quos ego !“*[1] îi trecu prin minte. Dar deodată îşi închipui cum l-ar lua peste picior *monsieur* Robinet sau

I Eu vă vreau ! **(lat.).** Cuvinte rostite de Neptun, zeul apelor, **în *Eneida*** de Virgiliu, prin care ar supune vînturlle.

■ *Menenius Agrippa* a **fost trimis** de către **patricienii romani** ca **sol la** plebe] (494 î.e.n.).

vărul Vaudreuil dacă ar respinge acum cu brutalitate filozofia ţăranilor săi, aşa că se stăpîni.

„Chiar aşa, dragii mei, îi lămuri el cu un zîmbet puţin silit pe aleşii ţăranilor, chiar aşa cum vă explică jupîn Maurice, nu s-a gîndit Jean-Jacques al nostru. Vedeţi voi, cartea despre *Contractul social* se întemeiază pe ideea că diferitele părţi ale statului trebuie să se îmbine ca organele unui trup omenesc. Jean-Jacques aminteşte aici de un episod din istoria romană. Romanii au fost un popor din antichitate, un popor mare şi plin de virtuţi. Odată starea a treia s-a răsculat, şi unul din starea întîi, un anume Menenius Agrippa[1], a amintit răsculaţilor menirea fiecărui organ în parte. Una din stări trebuie să fie creierul, alta burta. Doar nici voi înşivă n-o să pretindeţi că sînteţi creierul. “ îi era nesuferit să polemizeze cu gloata, dar nu se putu împiedica să dea glasului său o intonaţie batjocoritoare.

Răspunse din nou Michel Desportes. „Nu, spuse el greoi şi sfătos, noi sîntem burta, asta o ştim. Apoi urmă blajin şi mucali't: Măcar de-ar fi mai plină burta asta!“ Rîseră cu toţii.

Marchizul nu rîse. îndărătul rîsului lor se ascundea ceva neplăcut, tonul era duşmănos, ameninţător. Deodată, feţele ţăranilor săi îi apărură aşa cum erau într-adevăr. Chiar dacă păreau stupide, în bună parte se prefăceau: îndărătul prostiei se ascundeau duşmănie, şiretenie ţărănească, primejdie.

„Să nu fie ou supărare, *monseigneur,* urmă acum moş Antoine. Sîntem poate obraznici şi n-avem altă înţelepciune decît pe a noastră. Dar, şi vocea sa bătrînească chicoti, aşa cum spunem noi, cu gura noastră spurcată: Gunoiul din ograda mea miroase mai bine decît trandafirii vecinului/'

Girardin era acum ferm hotărît să nu lase să i se smulgă prin intimidare ceea ce voise să dea de bunăvoie. Se despărţiră nemulţumiţi.

Girardin clocoti de furie zile întregi, pe tăcute. Ţăranii săi se purtau de parcă Jean-Jacques ar fi fost oaspetele lor şi nu al lui. La urma urmei, *Contractul social* nu fusese scris pentru ţărani neciopliţi, ci pentru cei cărora le era încredinţată bunăstarea tuturor.

Unul, pe care marchizul îl bănuia că răstălmăcea deosebit de răuvoitor învăţătura lin Jean-Jacques, era Martin Catrou. Tînărul acela închis, cu mutră

obraznică şi ochi vioi, nu-i fusese niciodată prea simpatic, şi nu-1 bucurase de fel că Fernand şi-l alesese tocmai pe el de prieten.

Pe de altă parte, faptul că Fernand, îndemnat de învăţăturile răposatului Jean-Jacques, se hotărîse, în sfîrşit, să plece peste ocean, la partizanii libertăţii, îl făcuse pe Martin să cadă pe gînduri. Conştiincios cum era, se adinei şi mai mult în studiul cărţilor lui Jean-Jacques şi găsi, pe lîngă lucruri absurde şi exagerate, tot mai multe lucruri noi, interesante, răscolitoare. Era de neînţeles cum de îl răbdaseră aristocraţii pe omul acesta printre ei, ba îl şi admiraseră ! Lui cărţile acestea îi întăreau şi mai mult neîncrederea duşmănoasă faţă de aristocraţi. Chiar dacă Girardinii aceştia erau binevoitori, lucrurile ieşeau anapoda, căci erau slabi. Tot ce era bun venea de jos, de la starea a treia, de la popoi', asta era ceea ce propovăduia Jean-Jacques, iar cei de sus trebuiau siliţi să facă binele.

Martin se simţea tot mai încătuşat la Ermenonville. îl căută pe învăţătorul Harlet şi îi bătu atîta capul, pînă-1 convinse să se ducă să-l roage pe marchiz să-i facă rost tinărului acestuia dezgheţat de un loc de copist la oraş, de preferinţă la Paris. Prezenţa lui Martin îi amintea marchizului şi mai dureros de Femand, şi s-ar fi descotorosit bucuros de el. Dar nu văzuse iarăşi, tocmai acum, cu împuterniciţii ţărfenilor, cit de uşor le sucea filozofia capul celor din starea de jos ? Tînărul Catrou era obraznic din fire. Prin urmare, Girardin nu spuse nici da, nici ba.

O mică întîmplare îl ajută să se hotărască. Un privilegiu la care ţinea deosebit de mult era străvechiul drept al pescuitului pe proprietăţile sale. îngăduia oamenilor să pescuiască în apele lui, dar îşi rezervase dreptul de a cumpăra, pentru bucătăria sa, parte din peştele prins. Află însă că văduva Catrou vindea în dugheana ei peşte care nu fusese înfăţişat întîi slujitorilor de la castel. Faptul că minţea şi căuta să se dezvinovăţească îl înfurie şi mai mult şi, cum contractul de închiriere al prăvăliei tot trebuia reînnoit, îl dădu altcuiva. Viaţa grea a femeii şi a fiului ei deveni şi mai amarnică, iar oamenii din sat bombăneau şi mîrîiau.

Girardin era nemulţumit. Voise să desfiinţeze şerbia, şi proştii de ţărani îl siliseră s-o menţină. Acum

femeia asta lipsită de bun-simţ îl silea să-i ia dugheana. El era stăpînul cel mai îngăduitor, dar aparenţele erau împotriva lui, şi oamenii mîrîiau. Şi asta îndeosebi din pricină că-1 citeau pe Jean-Jacques şi-l răstălmăceau neîncetat pe cel mai înţelept şi cel mai uşor de înţeles dintre oameni.

Era împotriva principiilor sale să revină asupra unei hotărîri luate. Dar îi părea rău că trebuise s-o pedepsească atît de aspru pe văduva Catrou. Se hotărî repede şi vorbi cu *maître* Bouvier, avocatul său din Paris, iar acesta se declară de acord să-l primească pe Martin în biroul său.

Martin Catrou se mută cu maică-sa la Paris.

„EXIT MADAME LEVASSEUR[1]"

Therese mergea adesea la mormîntul soţului ei. Se temea ca mortul să nu se supere că se măritase după legile firii eu Nicolas, care-1 vîrîse în pămînt. Căuta să se dezvinovăţească faţă de Jean-Jacques şi încerca să-i explice că n-o făcuse din vreo intenţie rea sau împotriva lui.

De ziua morţii lui, pe cînd şedea sub salcie şi privea dusă pe gînduri spre mormînt, îl zări venind pe Girardin, care făcu cale întoarsă la vederea ei.

Era scandalos cît de prost se purta marchizul cu ea. Măcar de ziua morţii lui Jean-Jacques ar fi trebuit să fie mai politicos faţă de văduva lui ! „Dacă am fost destul de bune pentru regină, îşi arătă ea indignarea faţă de maică-sa, nu văd de ce să strîmbe el din nasul lui subţire. Hai s-o luăm odată din loc şi să-l lăsăm singur în hardughia lui plictisitoare !".

Madame Levasseur oftă la auzul prostiilor pe care le înşira din nou Therese. „Oricît de făţiş ar încerca marchizul prin purtarea lui să te silească să pleci, nu contenea ea să-i explice, văduva Rousseau trebuie să rămînă la Ermenonville, în preajma mormîntului. Dacă nu mai eşti o văduvă nemîngîiată, îi repeta ea, eşti un gunoi. Şi n-ai
să mai primeşti nici un ban nici de la regele Angliei, nici de la lordul Marishal. Mormîntul e ieslea ta, vacă

ce eşti !“

De altfel, Therese se îmbufna rareori aşa cum se îmbufnase din pricina atitudinii jignitoare a marchizului. De obicei, era tăcută şi liniştită şi părea mulţumită de viaţa din căsuţa singuratică. *Madame* Levasseur constată încîn- tată că nu se încurca cu nici un bărbat.

Şi totuşi, ar fi putut găsi uşor bărbaţi. Văduva Rousseau era o persoană interesantă, mulţi se arătau dispuşi şi ea însăşi simţea uneori dorinţa să-şi facă de cap. Dar se stăpînea. îl aştepta pe Colas al ei.

De două ori în cursul anului îi trimisese ştiri pe ascuns. Ii dădu de veste că se va întoarce sigur. îi porunci cu străşnicie să-l aştepte şi să nu facă nici o poznă.

Ea asculta.

în felul acesrta se justifica într-o oarecare măsură şi faţă de răposatul Jean-Jacques, prin faptul că era cuminte şi cumsecade, deşi era cu totul şi cu totul nevinovată de moartea lui înainte de vreme. Dar *monsieur* Nicolas o făcuse de dragul ei, şi de aceea se putea ca Jean-Jacques să-i poarte totuşi pică. în orice caz, nu strica dacă se străduia să-l împace. Nu numai că mergea adesea la el, dar îngrijea cu sîrg de canarii lui, le schimba des apa din vase şi le culegea zilnic planta aceea măruntă roşietică, steluţa, hrana lor preferată.

Trecură lunile, trecură anii, *madame* Levasseur simţea că i se apropie sfîrşitul.

îşi adună puterile şi plecă la *maître* Gibert, la Senlis, pentru a-şi exprima ultimele dorinţe. Notarul era un şacal, dar se pricepea, şi ea îi arătă deschis care erau grijile şi intenţiile ei. Voia să-şi păzească fiica şi fiul, chiar dincolo de mormînt; amîndoi aveau nevoie de îndrumare, deşi nu mai erau tineri. îi ceru să-i facă un testament prin care Franţois să primească anual pînă la douăzeci de ludovici, dar nimic mai mult. în afară de asta, îi ceru lui *maître* Gibert s-o împiedice pe Therese, pe cale juridică şi prin sfaturi personale, să se recăsătorească ; trebuia să lămînă văduva Rousseau, trăind şi depinzînd de veniturile văduvei Rousseau. Pentru îndeplinirea acestei dispoziţii, notarul trebuia să folosească toate mijloacele şi-l puse să jure solemn, pe numele Domnului şi pe sfîntul Yves, pa

tronul juriştilor, că va face întocmai. Ii arătă, de altfel, că era dispusă să-l plătească bine.

Cuvintele energice şi voinţa dîrză a acestei bătrîne grase, care, sleită de puteri, abia putea răsufla, îl impresionară pe *maître* Gibert. Intenţiile ei erau materne, inteligente, de altfel şi el preţuia cărţile lui Jean-Jacques. Desigur că din punct de vedere legal nu exista nici o posibilitate de a o astîmpăra pe văduva Rousseau, dar era hotărît să facă tot ce va fi cu putinţă în schimbul unei taxe de cinci ludovici pe an.

întoarsă la Ermenonville, *madame* Levasseur se vîrî în pat şi se pregăti de moarte.

Sosi sergentul Francois şi plînse nespus cînd o văzu pe maică-sa. „Am avut grijă de tine, dragul meu, viteazul meu fiu, îl mîngîia ea, ai să primeşti o rentă anuală. Şi cînd am să scap din focul purgatoriului, destul de repede, nădăjduiesc, am să mă duc la toţi sfinţii şi n-am să mă dau bătută pînă ce nu te ajută să-ţi îndeplineşti planurile tale bune!“

Cînd ajunse aproape să nu mai poată vorbi, avu ultima discuţie cu Therese. Ii porunci să nu plece la Paris, oricît de atrăgătoare ar fi proiectele lui Franţois, şi 6ă nu se mărite în nici un caz, chiar de s-ar întoarce individul acela, porcul acela de cîine! Ii explică pentru ultima oară: „Ai să ai bani numai atît timp cît eşti văduva Rousseau. Şi dacă el o să vadă că nu mai ai bani, atunci n-ai să ai viaţă bună, fata mea, şi poate nici prea lungă. Rămîi lîngă mor- mînt! îi porunci ea. Rămîi văduva Rousseau !“ Apoi începu agonia.

Sergentul Francois se duse personal să-l vestească pe marchiz de moartea mamei sale. Propuse s-o înmormînteze pe bătrînă alături de Jean-Jacques, de care se îngrijise cu atîta devotament. „Asia ar mai lipsi!“ exclamă fără să vrea marchizul.

Trufia aristocratului îl revoltă pe sergent. Puse bani la bătaie şi plăti pentru maică-sa o înmormîntare clasa întîi; toată intelectualitatea din Dammartin fu de faţă. Jupîn Maurice nu scăpă prilejul să ţină o cuvîntare la mormîntul soacrei lui Jean-Jacques. Deplînse soarta ei tragică; duşmanii lui Jean-Jacques o calomniaseră pe credincioasa bătrînă, care se jertfise îngrijindu-1 pe Jean- Jacques, şi încercaseră să semene discordie între

ei. Locuitorii din Ermenonville erau mişcaţi. Marchizul, care participa la înmormântare, ascultă cu faţa neclintită.

Fraţii avură o explicaţie în *chalet suisse*. Francois îi spuse Theresei că voia s-o ia la el, la Paris. Ea răspunse că bătrîna îi poruncise să rămînă lîngă mormîntul lui Jean- Jacques. Franţois o lămuri că legea îi dădea dreptul să-i hotărască domiciliul, el fiind capul familiei. Therese răspunse, cu aceeaşi încăpăţînare calmă, că va rămâne pe loc, chiar împotriva legii. Dacă va face una ca asta, spuse Franţois, va fi obligată să trăiască foarte strîns; fără îndoială că moşteniseră averea în comun, şi dînsul, în calitate de cap al familiei, va dispune de ea. Therese răspunse liniştită că în privinţa asta vor primi lămuriri de la *maître* Gibert. Francois înţelese că nu era chip s-o scoată la capăt cu Therese. „O să ajungem ziua aceea, proroci el sumbru şi jignit, cînd ai să vii la Paris, zdrenţuită şi murdară, să-mi ceri ajutor. N-am să-ţi refuz un culcuş şi o farfurie de ciorbă, căci sînt soldat şi am o inimă bună. Dar neîncrederea ta n-am să ţi-o iert niciodată cu totul. Şi acum dă-mi doi *ecus* pentru drum.“ Apoi plecă.

Therese rămase la Ermenonville. Aşa trebuia să fie, asta era datoria ei. Era convinsă că Nicolas avea să vină s-o caute acolo.

Nu se simţea prea bine în chalet suisse. Era înconjurată de strigoi, spiritul lui Jean-Jacques, spiritul mamei. Amîndoi erau nemulţumiţi că avea de gînd să fie femeia lui Nicolas ; mai ales maică-sa o certa şi o ameninţa. Therese îi arăta mereu inelul pe care i-1 dăruise Nicolas. Nu era legată de el prin inel ? Dar bătrîna tot nu era mulţumită.

Veni din nou necunoscutul care-i aducea veşti. *Monsieur* Nicolas avea să se întoarcă în curînd. Sâ-1 aştepte pe loc. Şi să nu facă prostii. Asta era porunca lui aspră.

Therese era fericită. Uneori se îmbrăca cu grijă. Nu voia ca scumpul ei bărbat s-o găsească slinoasă. Apoi şedea ore întregi îmbrăcată de sărbătoare, privind inelul şi zîmbind visătoare în gol.

Domnii de la Geneva nu mai voiau să aştepte cu publicarea *Confesiunilor*. Deşi se temea că Jean-

Jacques va fi din nou atacat cu vehemenţă, Girardin fu nevoit să accepte.

Confesiunile apăreau.

GILBERTE LA VERSAILLES

Impresia stîrnită fu alta decît se aşteptase Girardin. Faptul că Jean-Jacques îşi înfăţişa atît de necruţător viaţa şi sufletul îi mişcă pe cititori : admirau dragostea sa fanatică de adevăr. Descopereau în *Confesiuni* izvorul cel mai intim al propriilor lor sentimente şi al multor gînduii care le fuseseră pînă acum lor înşile neînţelese. Omul care se înfăţişa pe sine în paginile acelea îmbina simţămintele cele mai nobile cu o personalitate de o susceptibilitate ce atingea nebunia. Sentimentele lui stîrniseră admiraţie şi dragoste, susceptibilitatea — compătimire. Cititorii socoteau că, de aici înainte, le era îngăduit să-şi exprime gîn- duri pe care nimeni nu îndrăznise pînă atunci să le formuleze limpede, nici măcar faţă de sine însuşi, porniri pe care îndrăzneai să le mărturiseşti abia ţie însuţi. *Confesiunile* ridicară pînă-n slăvi faima lui Jean-Jacques.

Gilberte de Latour se afla la Paris cînd apăru cartea. I-o aduse *monsieur* Robinet. Seara ar fi trebuit să se ducă la balul marchizei de Saint-Chamond. Se scuză, se retrase îndată după masă în camera ei şi citi.

Stătea culcată în pat, în dormitorul ei drăgălaş ; luminările pîlpîiau deasupra literelor care dezvăluiau viaţa acestui Jean-Jacques.

Citea repede şi lacom. Dar cîteodată lăsa cartea din mînă şi închidea ochii. Il auzea pe Fernand povestind despre oamenii şi faptele din această carte. Vocea lui răsuna limpede în odaie, şi cuvintele lui se contopeau cu cuvintele cărţii.

Pe măsură ce citea, *Confesiunile* îi păreau tot mai respingătoare. Impresia pe care şi-o formase despre Jean- Jacques, cînd il întîlnise prima oară în holul castelului Ermenonville, fusese dreaptă. Acum o spunea singur tuturor celor care voiau să-l asculte : era un ins jalnic, ridicol, obscen, un biet om bolnav, pentru care simţeai silă.

Şi în faţa unui asemenea om îngenunchea o lume întreagă ! Erau oare orbi ? I se spunea „omul adevărului".

Dar nu-şi dădeau seama că fiecare cuvînt era o minciună ? Fiecarc pagină, citită în parte, părea convingătoare, dar chiar pagina următoare afirma contrariul.

Pur şi simplu nu putea spune adevărul acest Jean-Jacques. Intîmplările îşi pierdeau realitatea pentru el încă în timp ce se petreceau. Era hăituit de propriile sale simţăminte, totul sclipea confuz şi juca înaintea ochilor. Putea o asemenea lipsă de preciziune, o asemenea miopie să treacă drept filozofie ? Mulţumesc de asemenea filozofie! Era pur şi simplu o scamatorie ieftină !

închise cartea, stinse luminările, încercă să doarmă. în sufletul ei răsuna cîntecul : „Iubitul, care-mi era atît de drag, a plecat în altă ţară“.

Se gîndea iar la Fernand, şi încă pe melodia stupidă a lui Jean-Jacques ! De o sută de ori îşi jurase să nu se mai gîndească la el. Era o poveste a trecutului, o poveste încheiată. Femand se legase cu trup şi suflet de falsul profet, de dragul lui îşi năruise viaţa. Nu-i va îngădui s-o nimicească şi pe a ei. Terminase cu el.

De bună seamă că nu terminase cu el şi nu-i era îngăduit să-şi facă iluzii. In timpul îndelungatei călătorii cu bunicul ei, prin Elveţia şi Italia, în faţa fiecărui munte, lac sau oraş se gîndise ce ar spune Fernand dacă le-ar vedea. Şi de ce se interesa ea deodată atît de mult de Lumea Nouă ? De ce citea atîtea cărţi despre America ?

Era josnic din partea lui Femand că nu dădea chiar nici un semn de viaţă. Cel puţin tatălui său ar fi putut să-i scrie mai mult şi mai des. Cînd îl întîlneau pe *monsieur* de Girardin, bunicul îl întreba de fiecare dată, politicos, de Fernand ; dar marchizul nu putea spune prea multe, fiul lui trimitea puţine veşti. După aceea, cînd sosiseră în America trupele franceze comandate de generalul Rochambeau ', speraseră cu toţii că Fernand va fi mutat în rîndurile acestei armate, dar îndărătnicul tînăr rămăsese cu trupele generalului Washington, iar cînd marchizul începu să-l mustre în scrisorile sale, scrise şi mai rar.

AL- fi trebuit să se ducă la balul marchizei de Saint-Chamond. De obicei petrecea de minune în asemenea împrejurări. Doar nu era ceva neîngăduit. Oare avea dreptate Fernand cînd spunea că eşti o fiinţă lipsită de miez dacă-ţi face plăcere societatea unor oameni rafinaţi, îngrijiţi, eleganţi ?

Desigur că şi Mathieu va fi la bal, desigur că-i va simţi lipsa. Ar trebui să se poarte mai drăguţ cu el, să nu-l lase să se perpelească atît. Trecuse mai bine de un an de cînd murise tatăl lui, şi Mathieu moştenise numeroase titluri şi funcţii, două castele dărăpănate şi datorii. Ar putea scăpa de griji dacă ar accepta unul din posturile importante care i se ofereau în armată sau în diplomaţie, în calitatea sa de *Haut et Puissant Seigneur, Messvre* [1] Ma- thieu-Marie Comte de Courcelles. Numai de dragul ei le refuzase pe toate. Nu voia să plece ca general într-un oraş de provincie, sau ca ambasador la o curte străină. Voia să rămînă la Versailles, în preajma ei. Nu-i făcuse declaraţii, nu-i ceruse mîna, era afurisit de mîndLru, dar ea ştia : aştepta doar un semn ca să poată vorbi.

Cit avea de gînd să-l mai lase să aştepte ? Ii făcea curte şi fără-ndoială nu pentru a-şi fertiliza moşiile cu banii ei. Ştia de la *monsieur* Robinet că refuzase destule moştenitoare bogate.

Totuşi, va trebui să mai aştepte puţin. Armistiţiul cu Anglia fusese încheiat, Femand nu mai avea ce căuta în America. Nu că întoarcerea lui ar mai fi putut schimba ceva, dar, totuşi, el mai avea dreptul la o ultimă explicaţie.

Cînd monsieur de Girardin veni din nou la castelul La- tour, povesti că fiul lui nu se va întoarce cu armatele franceze, aşa cum sperase el. Plecase mai departe în In- diile de Vest, în San-Domingo, pentru a se stabili acolo. De bună seamă că marchizul n-ar fi vrut să povestească asta, dar inima îi era grea şi-l luase gura pe dinainte.

Gilberte strînse din buze şi nu spuse nimic. In noaptea aceea chibzui pentru a zecea oară cum ar putea decurge viaţa ei alături de Mathieu. Fără-

I Jcon-Boptlste-Donnticn Rochambeau (1755—1807), mareşal al Franţei ; a fost trimis în 17M în America, pentru a se alătura celor care luptau pentru independenţa Statelor Unite.

ndoială că el axe să dorească să-şi continue cariera. Dar ea nu era de Ioc
dispusă să trăiască în provincie sau în străinătate. Cîteva luni pe an le puteau petrece la Paris şi la Versailles, şi în lunile acestea era gata să se supună, aşa cum probabil o dorea el, ceremonialului complicat al Curţii; dar cea mai mare parte a timpului voia să şi-o petreacă la ţară, la Saint-Vigor, sau la Latour, sau la unul din castelele lui părăginite. Trebuia să-i explice asta cît se poate de limpede. —»

tşi încreţi fruntea. Lui Fernand n-ar fi trebuit să-i explice astfel de lucruri.

în ziua următoare vorbi cu *monsieur* Robinet. De ani de zile îl tot purta cu vorba pe Mathieu de Courcelles ; cele mai multe dintre prietenele ei, de-o vîrsta cu ea, se măritaseră. Avea impresia că-1 iubeşte pe *monsieur* de Courcelles. Voia să ştie dacă bunicul o sfătuia să se mărite cu el.

Lui Robinet îi venea greu să dea o expresie liniştită feţei sale roşii, pătrate. Era pus în faţa unei probleme asemănătoare celei din ziua cînd Gilberte îi povestise despre planurile lui Fernand de a pleca în America. Nu avea nimic împotriva unei căsătorii între Gilberte şi Mathieu, dar acum, şi mai puţin ca atunci, îşi putea închipui viaţa fără ea.

Spuse cu tonul lui obişnuit, puţin ironic : „Nu-mi vine prea uşor, fata mea, să-ţi dau sfaturi în problema asta : nu mi-ar plăcea să te pierd. Vezi, sînt parte interesată !“ „Dar nici nu poate fi vorba să trăiesc fără dumneavoastră, bunicule ! izbucni ea. O să fim ori noi la dumneavoastră, ori dumneavoastră la noi.“ Robinet zîmbi în sinea lui. Cu toată politeţea reciprocă, nu se înţelegea prea bine cu foarte aristocraticul Mathieu. „Nu cred, răspunse el, că moştenitorul titlului de conte de Courcelles va dori cu tot dinadinsul să locuiască sub acelaşi acoperiş cu mine.“ „înseamnă, aşadar, că va trebui să-i mai explic încă ceva lui Mathieu[1]*, gîndi Gilberte.

Spuse : „Dacă nu aveţi, într-adevăr, nimic împotrivă, bunicule, atunci strănepotul dumneavoastră se va numi *monsieur* de Courcelles." Dar pe faţa ei se

oglindea zîm- betul acela fugar, răutăcios, pe care îl observase *monsieur* Robinet atunci, la înmormîntarea lui Jean-Jacques.

Monsieur **Robinet şovăi o clipă. Apoi spuse : „Atunci fiul tău se va numi şi monsieur de Saint-Vigor, fata mea Saint-Vigor a aparţinut cîndva familiei Courcelles şi, dacă proprietatea revine unui Courcelles, atunci primeşte şi titlul.“ Gilberte roşi toată de plăcere şi, puţin, şi din stînjeneală ; Saint-Vigor era un domeniu cu mai multe sate, darul de nuntă al lui** *monsieur* **Robinet era generos. „Mulţumesc, bunicule", zise ea.**

Cînd îl întîlni data următoare pe Mathîeu, îl întrebă : „Ce părere aveţi despre bunicul meu ?“ El răspunse cam rezervat: „Monsieur Robinet este un om de afaceri foarte iscusit şi cu mult succes, asta o ştie toată Franţa". „îmi iubesc bunicul, răspunse Gilberte cu o căldură şi cu o patimă neobişnuită. Nu m-aş despărţi niciodată de el, sub nici un motiv. înţelegeţi, conte Courcelles ?■* Faţa frumoasă, prelungă a lui Mathieu căpătă o expresie mirată, ginditoare, tristă. „înţeleg", spuse el şi se înclină.

Ea urmă : „In afară de asta, aş cere soţului meu, oricine ar fi el, ca măcar jumătate din an să locuiască la ţară. Vi se pare că cer prea mult, conte Courcelles ?“ „Cereţi foarte mult, răspunse Mathieu, dar cînd văzu expresia feţei ei, adăugă repede: Dar nu prea mult." „Dumneavoastră, de pildă, aţi fi de acord cu o asemenea înţelegere ?“ întrebă Gilberte. Mathieu se gîndi din nou un timp, apoi spuse solemn şi din toată inima : „Aş fi de acord". „Mulţumesc", răspunse Gilberte.

Mathieu — nu îndrăznea să înţeleagă — o privea puţin prosteşte. Ii văzu chipul blînd, proaspăt, curajos, înţelept, luminat acum de un zimbet puţin intimidat. Atunci se însufleţi, aşa cum Gilberte nici nu l-ar fi crezut în stare. O luă în braţe. O sărută. Ştia să sărute. Gilberte simţi fiori.

Era oare fericită ? Da, era fericită! Alesese după voia ei, nu fără raţiune, dar nici fără inimă.

Intre fermierul general Robinet şi contele Courcelles avu loc o discuţie pentru rînduirea treburilor financiare ale Gilbertei. Discuţia fu lungă, anevoioasă. Mathieu nu voia să primească banii pe care monsieur Robinet îi socotea necesari pentru viaţa lipsită de griji a viitoarei perechi. Robinet povesti suspinînd nepoatei sale : „E un aristocrat de cea mai bună calitate Mathieu al tău, foarte corect şi corespunzător de mărginit".

Deoarece Mathieu făcea parte din noblesse de *parage*[I] şi putea prezenta treizeci şi şase de *quartiers*[II], iar Gilberte, făcînd parte din *noblesse bătarde*[9], n-avea decît un singur q*uartier,* era nevoie la căsătoria lor, pentru ca urmaşii să nu piardă privilegiile tatălui, de consensul familiei regale şi al miniştrilor. Trebuiau făcute diferite demersuri şi cereri pentru ca domnul conte Courcelles şi *mademoiselle* de Latour să poată apărea la Versailles, în vederea obţinerii semnăturilor necesare.

In timpul acestor săptămini, Gilberte îşi aduse aminte de nenumărate ori cum rîdea Fernand de astfel de formalităţi, mai ales de vizita-tumeu prin Versailles în calitate de solicitant, cu care se încheiau toate demersurile. Fernand trăia în nori, n-avea de loc dreptate. Cînd regele şi Curtea o vor primi în rîndul lor, asta nu va fi o farsă ridicolă, ci un triumf. Vizita la Versailles o va scoate din rîndurile celor de jos, împovăraţi de obligaţii şi corvezi, şi o va ridica în rîndul celor liberi, al privilegiaţilor, pe ea şi pe copiii ei, în vecii vecilor. Nu îngăduia nimănui să-i strice cu ironii plăcerea acestei zile, nici celor din jur, nici celui din depărtare. Aştepta cu bucurie ziua aceasta, ziua de 18 martie.

Monsieur de Segur, ministrul de război, o rudă a lui Mathieu, se oferise să înfăţişeze regelui, spre semnare, contractul de căsătorie.

I Nobilimea „născută** (fr.).

II' Scutul fiecărei familii era împărţit în mai mulie „cîmpuri" **(quar**tiers), arătînd numărul domeniilor şl al titlurilor acestei familii.

Aşteptară două ore nesfîrşit de lungi în anticameră, laolaltă cu mulţi alţii, veniţi pentru *lever* **Apoi, în sfîrşit, elveţianul[I] gras ridică halebarda şi strigă:** *„Le contrat!“* **Sosise momentul: Mathieu, Gilberte şi** *monsieur* **Robinet puteau intra în dormitorul ma- jestăţii-sale preacreştine, însoţiţi de monsieur de Segur.**

Gilberte aruncă iute o privire lui Mathieu. Avea o înfăţişare frumoasă şi nobilă şi fără- ndoială că numeroasele ceremonii cărora trebuia să se supună nu i se păreau ridicole.

Regele şedea în faţa mesei sale de toaletă, într-o poziţie trîndavă, lipsită de eleganţă, şi se lăsa pudrat şi frizat. încăperea fastuoasă era plină de lume. *Monsieur* de Segur o conduse pe Gilberte spre rege, ţinînd-o de vîrful degetelor ; în urma lor păşeau Mathieu şi *monsieur* Robinet. „Sire, spuse ministrul, aceasta este tnade- *moiselle* de Latour, viitoarea contesă de Courcelles, dacă binevoiţi să vă puneţi semnătura pe contractul de căsă- torie.“ Regele o privi nepăsător, ,cu ochii săi bulbucaţi, adormiţi. „Va să zică sînteţi *mademoiselle* de Latour, spuse el. Ei da, ei bine!" Ministrul de război îi întinse contractul, iar camerierul de serviciu, pana. Gilberte, care se ridica tocmai din reverenţa ei adîncă, privea cu lăcomie mîna albă, grasă, care scria. *„Qa y* est*!“* [II] rosti ea în gînd. Simţea bucurie, o bucurie fără margini.

Louis semnase. „Ei da, ei bine, spuse el, şi căscă, fără măcar să încerce a se stăpîni, şi acum sînteţi contesa Courcelles. Felicitările mele!“

Trecură în apartamentul reginei. Marie-Antoinette cercetă cu ochi de cunoscătoare rochia de gală a miresei şi văzu de îndată că fusese lucrată de *mademoiselle* Ber- tin, croitoreasa ei, a reginei. Spuse zîmbind : „Cred că te-a costat o groază de bani, draga mea !“ şi semnă.

Străbătură nenumărate săli, nenumărate scări şi coridoare fără sfîrşit, trecură prin faţa elveţienilor de gardă, a camerierilor, a demnitarilor laici şi a înaltelor feţe bisericeşti, pînă ajunseră la fraţii regelui, contele

---

Idin 1789, momentul cînd regele se dădea jos din pat şl se îmbrăca **con***

II S-a făcut ! (fr.).

de Provence şi contele d'Artois. Apoi la *mesdames,* cele trei mătuşi ale regelui. Apoi la ducele d'Angouleme. Acest duce şedea pe un cal de lemn, cu sabia pe umăr ; avea patru ani. Semnă încet, cu grijă, iar *monsieur* Robinet spuse : „Din toată familia regală este singurul care are un scris citeţ".

După aceea mica procesiune solemnă se înfăţişă ministrului de justiţie, purtătorul marelui sigiliu, *monsieur* de Miromesnil. Acesta aplică pe document sigiliul regal şi propria sa semnătură.

Acum era stabilii legal şi pentru totdeauna că domnul conte Mathieu de Courcelles avea dreptul să se căsătorească cu *mademoiselle* de Latour, posesoarea unui singur qtiartier, fără să-şi piardă titlurile, rangul şi privilegiile Iar Gilberte de Latour devenea, în urma căsătoriei, posesoarea a trei *quartiers,* şi primul ei născut putea să moştenească rangul şi privilegiile tatălui său.

ÎNTOARCEREA IUBITULUI

Tîrziu. noaptea, o ciocănitură puternică in uşă o trezi brusc pe Therese. Sări din pat, cuprinsă de o spaimă plină de bucurie : ştia că era el.

El era. Stătea în faţa Theresei, rînjind. „Uite că ajn sosit, scumpo !" cîrîi, de parcă ar fi lipsit doar o zi. Ea il sorbea din priviri, cu faţa scăldată de fericire. Era puţin mai gras, dar tot zvelt, şi ochii săi clipeau la fel de veseli deasupra nasului cîrn.

Se lăsă îmbrăţişat şi o bătu binevoitor peste fund. Ea îi simţi trupul vînjos, mirosul bărbătesc, uită de anii cît fuseseră despărţiţi.

Alerga de colo-colo, desculţă, emoţionată. „Să-ţi fac ceva de mîncare?" întrebă ea şi fu din nou Therese a lui, proastă, bună, ca pe vremuri. „Poate, mai tîrziu, răspunse el. Dar dacă ai ceva de băut nu spun nu.*' Da, avea ceva, rachiul cel bun de zmeură, pe care-1 primise de la jupîn Maurice cînd ea îi dăruise penele şi călimara lui Jean- Jacques.

Nicolas şedea în jilţul cel mare, locul preferat al răposatului, uitînclu-se la mobila pe care o cunoştea. „E

plăcut să fii din nou aici“, observă el şi se aşează mai bine, înstăpînindu-se.

Pentru a se strecura în *chalet,* fusese nevoie de prudenţă. Altminteri, întoarcerea lui nu ceruse prea mult curaj. După încheierea păcii, autorităţile franceze şi engleze acordaseră o amnistie, în care se încadra, într-un fel, şi expulzarea lui. Era timpul, fusese el de părere, să se înfăţişeze din nou în faţa iubitei sale logodnice. Gloaba bătrînă crăpase şi nu mai putea zvîrli din copite, hîrtiile pe care le apărase cu atîta străşnicie îi aparţineau acum
Theresei, adicâ, de fapt, lui. Traversase deci canalul, şi prinţul de Conde îl luase iar în serviciul lui, fără nici o gţgutate. Locuia în vecini şi, iată, venise.

Ii făcea plăcere să se lăfăie în jilţul predecesorului său. Aflase la Londra despre *Confesiuni* şi citise traducerea engleză. Rîsese în hohote şi cu' poftă de înţelepciunea de nebun a domnului filozof. Multe mai ştia el despre Therese a lor ! In orice caz, aici şedea el, John Ballv, poreclit Nicolas Montretout. care de felul lui nu era filozof, dar era vesel şi viu, în timp ce celălalt zăcea in mormîntul său, rece, celebru şi mort.

Observă cît de fericită era Therese să se ocupe de el; absenţa lui făcuse şi mai trainică legătura lor. Mîncă şi bău, constatînd că era mai deştept decît *toţi cei şapte înţelepţi[1] ai lumii la un loc. Prostănacul de marchiz construise chaîet-ul pentru domnul filozof ; şi, cînd colo, aici domnea el, Nicolas. Şedea mulţumit de sine şi se lăsa dezmierdat de Therese. „Problemele serioase le lăsăm pentru mai tîrziu, spuse el, mai întîi să ne bucurăm unul de altul", şi se culcă cu ea.

După aceea o puse să-i povestească totul. Ea n-avea capital, dar avea rentele pe care i le plătea marchizul. Lui Nicolas treaba asta nu i se păru curată. Cum de nu primise bani gheaţă pentru manuscrise ? Şi ce amestec avea marchizul ? „Doar eşti majoră, o bruftui el, n-ai nevoie de un tutore. Şi, dacă ai nevoie, acum sînt eu aici. Ce spui, bătrîno?!

I La vechii greci, şapte barbaţi din secolele al VII-lea şi al Vl-Iea l.c.n.. vestiţi pentru înţelepciunea lor şi pentru înfăptuirile lor în slujba patriei.

întrebă el binevoitor. Ne căsătorim? N-ai decît rente, dar eu tot te iau.“

Inima ei proastă tresărea de fericire şi de teamă. Atît de mult aşteptase clipa aceasta ! Ar fi renunţat cu plăcere la faima ei atît de mare, de văduvă Rousseau, pentru ;B deveni o simplă *madame* Montretout, chiar dacă n-ar mai veni vreo regină s-o mîngîie ; Nicolas riscase atît de mult de dragul ei, îşi primejduise chiar viaţa lui scumpă, tînără, se cuvenea doar să facă şi ea un sacrificiu. Simţea • însă spiritul lui Jean-Jacques şi al mamei sale, care stăteau lingă pat, nevăzute, ca nişte umbre, şi totuşi palpabile, iar maică-sa spunea : „Dacă află prea tîrziu că n-ai bani, îţi sparge şi ţie ţeasta".

Therese se ridică pe jumătate. „Dacă ar fi după mine, aş face-o şi azi“, spuse ea şi, cum stătea pe întunem, 1 Nicolas nu putea vedea că zîmbeşte sfios şi strengăreşte ca o fetiţă. El aştepta. „Dar, urmă Ther&se şi se trase puţin la o parte, cu teamă, poate că n-o să vreţi să mă mai luaţi, *monsieur* Nicolas, cînd o să cunoaşteţi toată situaţia". „Ce anume ? Ce e prostia asta ?!“ spuse el cu vechea lui grosolănie, atît de temută şi iubită ; apoi adăugă [1] cu răutate : ,,Fă lumină !“ După ce ea se supuse, o privi aspru şi porunci „Acum vorbeşte ! Nu înţeleg." „Nici , eu nu înţeleg prea bine, se plînse ea, dar aşa este. Eu n-am decît capul meu cel prost, dumneata ai să pricepi, desigur, mai bine cum şi de ce. Dacă mă mărit, cică nu mai am parale. Să mergem la *maître* Gibert, el ştie precis."

„După cît se pare, iar a făcut cineva o prostie gogonată“, bombăm Nicolas. Se sculă şi se îmbrăcă. „Nu fi £ supărat, Colas, îl rugă ea, umilă. Am să fac tot ce vrei tu.“ r

Se duseră la *maître* Gibert. Notarul nu-şi ascunse ne- - încrederea şi antipatia faţă de Nicolas. „Doriţi într-ade- 1 văr, *madame,* întrebă el, să-l informez pe *monsieur* Montretout asupra situaţiei complicate a averii dumneavoastră ?“ Vorbea atît de oficial, încît Therese se sperie. Era limpede că Jean-Jacques, răposata ei mamă şi bunul Dumnezeu nu erau de acord cu ce făcea ea acum. Dar îşi adună tot curajul şi spuse, cu răsuflarea tăiată : „Da, *monsieur*".

Maître Gibert îşi aminti de jurămîntul pe care-1 făcuse bătrînei şi era hotărît să pună cît mai multe piedici în calea acestei muieri proaste şi desfrînate. „Am nevoie do o împuternicire scrisă din partea dumneavoastră, spuse el sever, care să mă dezlege de secretul meu profesional." Nici asta n-o sperie pe Therese. Semnă declaraţia întoc-
* mită de avocat şi *maître* Gibert fu nevoit să vorbească, j

Ieşi la iveală că rentele acordate de admiratorii englezi erau plătite prin mijlocirea lui *monsieur* de Girardin j şi că erau condiţionate de încasarea lor de către văduva Rousseau în persoană. De asemenea, plata drepturilor de 1

autor pentru lucrările lui Jean-Jacques era împărţită în anuităţi[I] girate de monsieur de Girardin.

Discuţia fu lungă şi anevoioasă, deoarece *maître* **Gibert folosea multe expresii de specialitate, şi Nicolas nu se lăsa pînă nu înţelegea totul pînă în cele mai mici amănunte. în cele din urmă, întrebă obraznic şi direct : „Dar ce se întîmplă dacă** *madame* **Rousseau se căsătoreşte a -doua oară ?“ „Aş sfătui-o stăruitor pe clienta mea să nu facă aşa ceva, răspunse** *maître* **Gibert şi o privi sever pe Therese. In cazul acesta renta engleză ar înceta cu siguranţă şi este mai mult decît îndoielnic că editorii ar continua să plătească."**

Nicolas deveni energic. „Dar ce, nu mai există dreptate şi lege în Franţa ?“ se înfurie el. „Tocmai pentru că există dreptate şi lege în Franţa, dragul meu, ii răspunse notarul cu un aer de superioritate, tocmai de accea o sfătuiesc pe clienta mea să nu contracteze o nouă căsătorie. Drepturile de moştenire ale Theresei Rousseau sînt îndoielnice şi sînt atacate de un nepot al defunctului. în privinţa asta trebuie să mă refer la o problemă delicată. *Monsieur* **Rousseau s-a căsătorit cu** *madame,* **aşa cum afirma el însuşi, «în faţa naturii». In ce măsură poate o asemenea căsătorie să confere drepturi este destul de problematic. Pînă în prezent numai cuvîntul şi autoritatea lui** *monsieur* **de Girardin au împiedicat tribunalele să declare nulă căsătoria Theresei Rousseau."**

Nicolas îşi aduse aminte de anumite pasaje din cartea lui Jean-Jacques, şi mintea lui ageră înţelese ce efect puteau avea stupidele *Confesiuni* **ale stupidului răposat.**

Therese, la î'îndul ei, zise aproape triumfător : „Ei, vezi, Colas ! Ţi-am spus de la început." Nicolas o privi furios, mulţumi glacial notarului pentru informaţiile primite. Plecară.

Toată noaptea Nicolas chibzui şi făuri planuri. Bătrîna

i **se punea în cale, putoarea, chiar şi acum, cînd**

I **Rente anuale.**

putrezea ! Dar şi-a greşit socotelile ! A găsit ea un jurist viclean, dar el va găsi un altul şi mai viclean ! Scuipă cu năduf.

Plecă la Paris; cu o recomandare din partea prinţului de Conde, la avocatul acestuia, *maître* **Labouret. Acesta** găsi o soluţie. Nicolas trebuia s-o pună pe Therese să-l numească *homme d'ajjaires* \ *homme de confiance,* omul ei de încredere. Una sau alta din rente va putea fi probabil capitalizată, ipotecate puteau fi în orice caz.

Nicolas era destul de mulţumit de cele aflate şi-i explică Theresei că, din păcate, *maître* Gibert are dreptate; ea trebuie să rămînă la Ermenonville şi să îngrijească de mormîntul lui Jean-Jacques în calitatea ei respectabilă de văduvă Rousseau. Nunta cea frumoasă căzuse baltă. Dar dacă cl' nu putea deveni soţul ei, putea fi totuşi „omul ei de încredere", şi asta era tot o legătură destul de strînsă. Therese îl asculta mulţumită. Nu va trebui deci să-l jignească cu nimic pe scumpul ei mort şi totodată se va putea bucura de dragul ei Colas, deşi nu pe faţă. „Adică totul rămîne aşa cum a fost", trase ea concluzia.

„Nu chiar aşa, draga mea, o lămuri el. Doar nici tu n-ai vrea ca soţul tău, căci asta sînt, chiar dacă în ochii lui *maître* Gibert al tău nu sînt, să renunţe la grozava afacere cu cai care ne va asigura o viaţă minunată. Dar pentru asta trebuie să trăiesc la Paris." „Şi eu nu pot veni cu tine, Colas ?" întrebă sfios Therese. „Parcă aş vorbi la pereţi, se supără Nicolas. Ţi-am explicat că trebuie să rămîi aici." Dar cînd văzu faţa ei stinsă, o mîngîie : „Nu ţi-o pune la inimă, scumpo. Sigur că am să vin din cînd în cînd încoace, şi o să ne bucurăm de dragostea noastră. "

Mai tîrziu spuse : „De altfel, pentru început, plecăm împreună la Paris. Acolo întocmim actele, are tot atîta valoare ca şi o nuntă, e la fel de solemn şi de măreţ. "

Intr-adevăr, săptămîna următoare plecară, bineînţeles în mare taină, la Paris. Therese nu avea voie nici măcar să locuiască sub acelaşi acoperiş cu Nicolas. El o duse la o *madame* Beccari, în *ruelle* Louis, o străduţă de pe lîngă biserica Madeleine.

In ziua următoare se duseră la *maître* Labouret şi

semnară mai multe acte, care apoi fură sigilate.

Era o treabă complicată, solemnă, şi Therese îşi aducea foarte bine aminte cum trebuiseră să semneze pe vremuri,

* **Administratorul averii (Ir.).**

ea şi mama ei, la *maitre* Gibert. Acum era chiar şi mai solemn ; căci *maître* Labouret purta o robă de modă veche, care-i dădea aerul unei înalte fete bisericeşti. Toate sentimentele de care era cuprinsă se învălmăşiră în sufletul Theresei. Ii era recunoscătoare lui Dumnezeu, care rînduise lucrurile în aşa fel, încît nu trebuia să calce porunca mamei şi totuşi se putea uni cu Colas al ei. îşi admira iubitul cu cîtă isteţime pusese totul la cale, încît să fie şi soţul ei, şi totuşi ea să rămînă văduva Rousseau. Dar cu toată mîndria şi fericirea, se temea de maică-sa şi, în pîlpîitul f{ăcărilor de luminare şi al cerii de sigilat, care se topea, auzea vocea ei slabă, ştearsă, stăruitoare.

Apoi semnă. De data aceasta avea mai mult de semnat,. dar ştia încă de pe vremea ceremoniei petrecute la *maître* Gibert ce avea de făcut şi scrise de multe ori, dîndu-şi silinţă : „Therese Levasseur, văduvă Eousseau‘\

După ce o expedie înapoi la c/ialet-ui ei, Nicolas se âvînţa cu pasiune şi zel în întreprinderea lui. Reuşi să-şi facă rost de cai buni la un preţ convenabil, iar recomandarea prinţului de Conde îi aduse clienţi. Momentul era favorabil întreprinderii sale. Parisul se dădea în vînt pentru tot ce venea din Anglia. Felul său priceput, obraznic şi servil plăcea domnilor din înalta societate. Treaba prinse de minune.

îşi făcu apariţia şi un musafir neaşteptat, sergentul Franţois Renoux. îl salută pe Nicolas zgomotos şi exuberant, îl îmbrăţişă, apoi admiră grajdul şi manejul. Nicolas îl privea cu neîncredere. Nu trecu mult, şi sergentul începu să facă aluzii la neaşteptata bunăstare a lui monsieur Nicolas. „Degetul meu cel mic îmi spune, glumi el, că aici sînt vîrîţi banii familiei Levasseur, şi cred că, în ^calitate de şef al familiei, am dreptul să aflu din ce go- ; logani au răsărit caii ăştia frumoşi."

Nicolas nu voia să se lase şantajat de puşlamaua

asta, dar cearta cu fratele Theresei putea avea urmări neplăcute. Proprietarul Şcolii de călărie Montretout găsi o soluţie : îl angajă pe chipeşul sergent. Franţois era leneş, de multe ori lipsea sub tot soiul de pretexte, dar putea fi folosit : vorbăria şi purtarea lui falnică erau pe placul clienţilor. De altfel Nicolas îl ţinea din scurt.

Nu era meschin, dar trebuia să facă economii. Cheltuielile curente erau ridicate, veniturile lui existau în cea mai mare parte numai pe hîrtie. Cei mai buni clienţi, tineri din case nobile, plăteau tare greu şi, dacă stăruia, ei şi puternicii lor prieteni făceau urît.

îşi dădea seama cît de mult depindea de rentele neipotecate şi neipotecabile ale Theresei. De aceea se ducea uneori la Ermenonville. De obicei sosea tîrziu, noaptea, în taină şi neanunţat, dar găsea întotdeauna o Therese care-1 aştepta şi se lumina de bucurie cînd îl vedea.

Căuta să păstreze cea mai mare taină asupra vizitelor sale la Ermenonville. Totuşi, vestea se răspîndi. Logofătul îi dădu de ştire lui Girardin că individul acela Montretout petrecea din cînd în cînd noaptea cu văduva Rousseau la *chalet suisse*.

Marchizul socoti că nu era drept să continue a lua atitudine făţişă împotriva ticălosului. Dar avea, în sfîrşit, prilejul multaşteptat să se descotorosească de respingătoarea Therese. Ii scrise în termeni reci că era dator amintirii prietenului său Jean-Jacques să împiedice ca în apropiere de locul lui de veci să se petreacă anumite fapte nedemne, în care era amestecată şi văduva acestuia. O ruga să-şi caute locuinţă în afara domeniului Ermenonville.

Pe Therese o cuprinse panica. Maică-sa îi poruncise să rămînă lîngă mormîntul lui Jean-Jacques şi Nicolas dorea acelaşi lucru. Dacă pleca, îl jignea profund pe răposat şi nici nu îndrăznea să se gîndească la ce va spune Nicolas. Sigur că-şi va pierde banii, rentele acestea neînţelese, misterioase şi o dată cu banii, aşa cum prevăzuse bătrîna, dragostea lui Colas. Dar atunci cum va mai putea trăi ?

Cel mai bue lucru era să-i povestească de îndată totul. Plecă la Paris cu scrisoarea marchizului în

buzunar. Alergă la grajdul lui Nicolas. Fu nevoită să întrebe **în** stînga şi în dreapta; nu fusese niciodată la acest Tattersall. O întîmpină fratele ei, Franţois. Văzînd deznădejdea ce-i stătea scrisă pe faţă, o salută zgomotos şi de sus: **„Nu ţi-am** spus eu că **va sosi ziua** cînd vei veni zdrenţă- **roasă şi** nenorocită **la fratele tău** ? Ţi-am spus-o !“

Cînd o zări, Nicolas nu-şi ascunse mînia şi uimirea. Ce voia sperietoarea asta de ciori, bătrînă şi grasă, in localul său elegant? Putea doar să-i alunge clienţii. O împinse într-un colţ, şi cînd ea voi să înceapă a-i povesti,
ii porunci aspru să-şi ţină gura şi să nu-1 bată la cap. Să se ducă la *madame* Beccari, din *ruelle* Louis, acolo o să vină s-o vadă seara şi or să stea de vorbă. Iar acum s-o şteargă, dar repede. Tonul lui aspru îi aminti de biata maică-sa, răposata, şi se simţi pe jumătate mîngîiată.

Seara, cînd îi povesti cele întîmplate şi-i arătă scrisoarea marchizului, Nicolas se cufundă în gînduri negre. Apoi îi explică Theresei că, acolo, la Paris, n-avea ce căuta. De altfel, ea trebuia să rămînă în preajma mor- mîntului, căci deocamdată încă nu-şi putea îngădui să renunţe la rentele ei. Iar cînd Therâse întrebă, nenorocită, unde să se ducă, îi spuse că-i va găsi o locuinţă în satul Plessis ; Plessis era aproape de Ermenonville şi ţinea de proprietăţile protectorului său, prinţul de Conde.

„Plessis, spuse ea descurajată, Plessis !“ „De acolo, o lămuri el, poţi uşor vizita mormîntul o dată sau de două ori pe săptămînă. Şi de la mormînt doar n-o să te izgonească domnul marchiz", adăugă Nicolas încruntat. „Plessis, mai repetă ea o dată. Acolo ai să vii şi mai rar.“

Lui Nicolas i se năzări o idee, care-1 amuză, se înveseli şi o mîngîie mărinimos: „Nu te văicări, scumpo ! Intr-un an. poate chiar peste jumătate de an, Tattersallul meu are să-nflorească şi să producă atît, încît renta ta să nu mai conteze. Atunci te iau la Paris şi începem un trai, să te ţii! Ne căsătorim, renunţăm la fărîmiturile căzute de la masa celor mari şi ieşim cu dragostea noastră la lumină."

Il înveselise perspectiva, ba avea chiar certitudinea că acum va pune, în sfîrşit, mîna pe hîrtiile de care-1 despuiase baborniţa. Josnicia lui Girardin constituia un temei valabil pentru a-i smulge hîrtiile.

„Mai întîi, hotărî el, îi răspundem domnului la scrisoarea lui trufaşă, un răspuns în lege, ţi-1 dictez personal. Hîrtiile răposatului sînt proprietatea ta, în privinţa asta nu încape nici o îndoială, şi hoţul ăsta fălos trebuie să ţi le dea înapoi. Nu te mişti de la

Ermenonville pînă nu-ţi dă înapoi ce e al tău!“

Nicolas nu putea să corespondeze în franceză şi ştia că Therese scria numai după ureche, fără să aibă habar de ortografie, aşa încît ce scria ea era greu de înţeles. Dar tocmai în asta consta hazul scrisorii ei profund jignite, şi îngîmfatul marchiz se va supăra foc că trebuie să dea preţioasele manuscrise pe mîna unei persoane cu o asemenea ortografie.

A doua zi Nicolas ar fi trebuit să plece la treabă, dar nu se grăbi şi-i dictă Theresei scrisoarea. Alegea cuvintele cu o sălbatică sete de răzbunare, iar ea le scria încet, anevoie, cu ortografia ei greoaie. „La asta nu. m-am aşteptat, scria ea, ca monsieur de Girardin s-o calomnieze în asemenea hal pe văduva lui Jean-Jacques. Mă insultaţi că sînt nedemnă şi flecăriţi despre prietenia dumneavoastră faţă de soţul meu. Dumneavoastră l-aţi purtat mereu numai pe buze, iar eu în inimă. Eu spun că *dumneavoastră* sînteţi nedemn. Mi-aţi luat hîrtiile. Să-mi daţi, vă rog, înapoi toate manuscrisele, şi notele muzicale, şi *Confesiunile,* ele nu vă aparţin. Bine, am să plec din casa dumneavoastră, nu iau nimic cu mine din ce vă aparţine, dar nu plec pînă nu primesc ce e al meu. Sînt şi rămîn cu tot respectul, *monsieur,* oricît m-aţi insulta, a dumneavoastră, văduva lui Jean-Jacques pe toată viaţa.“

Nicolas, în timp ce dicta, şi Therese, în timp ce scria, se bucurau din plin. Cînd trufaşul marchiz are să citească scrisoarea, are să simtă c-a primit una peste nas.

Nicolas o mai dăscăli o dată să nu părăsească în nici un caz domeniul Ermenonville fără hîrtii. Therese plecă acasă, duse scrisoarea la castel, se întoarse la *chalet* şi aşteptă.

Cînd primi scrisoarea neruşinată, marchizul se înfurie. Adevărat că lucrările fuseseră tipărite şi copiate cu cea mai mare grijă, totuşi ţinea la manuscrisele originale. Dar ce putea face ? Dacă nu voia să se încurce într-un proces îndelungat, care să facă vîlvă, trebuia să se despartă de ele. Le mai luă o dată în mînă, le privi emoţionat, le mîngîie cu gesturi gingaşe, le legă la loc, îşi luă rămas bun de la ele, le trimise ticăloasei.

Therese cercetă cu ochi neîncrezători teancurile de

hîrtie scrisă, pentru a se convinge că sînt toate. Apoi le înveli în vederea mutării, *Confesiunile* într-unul din jupoanele ei. *Reveriile* în altul, în al treilea notele cînter-* celor pe care Jean-Jacques le compusese în ultimele zile, *Mîngîierile.* Şi acum trebuia să se mute.

Nicolas înehiriase pentru ea, la Plessis, casa unui cunoscut, anume *sieur* Bessat. Satul Plessis era lipsit de farmec, casa avea un acoperiş de paie şi era foarte modestă. Asta n-o supăra pe Therese, lucrul de căpetenie era că de acolo pînă la mormînt na făcea decît o oră pe jos. Şi chiria era ieftină, optzeci de livre pe an, cu impozite eu tot.

Jupîn Maurice şi *sieur* Bessat o ajutară la mutat. Pentru truda lui, jupîn Maurice ceru citeva fleacuri fără valoare, dar care pentru el, şi desigur şi pentru alţii, reprezentau amintiri valoroase. Cea mai mare parte a mobilierului însă, scaunele simple de lemn cu fundul de paie, clavirul cu bemolul stricat, paturile cu cuverturile alb cu albastru se aflau acum în casa Bessat, în străduţa cimitirului din Plessis. Chiar şi gravurile erau atîrnate pe pereţi, pădurea de la Montmorency, cerşetorul şchiop, hrănit de copii. Nu lipsea niei colivia cu canari. Iar hîrţoagele se aflau iarăşi la locul lor, în scrin.

Sosi Nicolas. Privi în jur. Lucrurile erau aceleaşi, şi totuşi aici păreau mai jerpelite. în schimb, era stăpîn în casa lui, nici un marchiz nu li se mai putea amesteca în ciorba. Şi scrinul era acolo, şi nu mai era gol. îl deschise cu satisfacţie, pipăi hîrtiile, le aşează la loc. Nici o babor- niţă şi nici un marchiz nu-i mai stăteau în cale. Erau ale hă, în ciuda tuturor. Erau poate niţel cam uzate hîrtiile, se preschimbaseră în cai frumoşi, în pursînge englezeşti; dar avu simţămîntul sigur că, dacă s-ar afla vreodată la ananghie, ele îi vor sluji drept scut.

Avea pricini să ia în considerare astfel de posibilităţi. Afacerea lui se putea prăbuşi peste noapte. Tinerii domni cu titluri înalte, datornieii săi, îl amînau pentru timpul cînd le vor muri părinţii, şi n-ar fi fost recomandabil să se adreseze tribunalelor. Pe rentele care încă nu fuseseră capitalizate sau ipotecate nu se putea primi un ban, iar prinţul de Conde, protectorul său, îl ajuta cu orice, numai cu bani nu.

Nicolas era un om plin de imaginaţie, înzestrat cu o energie nestăvilită, era cu desăvîrşire lipsit de scrupule şî avea acel egoism inventiv care de obicei asigură cîştiguri mari, dar n-avea noroc. Şi de astă dală *Madame*

Ghinion îi dădu o lovitură nimicitoare. Armăsarul Lueky Strike îl trînti atît de rău, încît îşi fractură bazinul. Putea să-şi ia rămas bun de la cariera sa de cel mai bun profesor de călărie din Paris !

Sergentul Francois încercă un timp să ducă mai departe Tattersallul, în numele lui. Dar creditorii erau tot mai stăruitori; nici *maître* Labouret, nici prinţul Conde nu-i veniră în ajutor ; sergentul Frangois se încăieră cu unul dintre tinerii nobili datornici, în ziar apăru o notiţă răuvoitoare. Nicolas trebui să renunţe la întreprinderea sa.

Se retrase la Plessis, la prietena sa, Therese. Şedea aici şi privea la singura sa avere, scrinul cu hîrtiile.

De atunci locui împreună cu Therese la Plessis, In casa lui *sieur* Bessat, folosind mobilele lui Jean-Jacques, în preajma mormîntului. Era un invalid arţăgos, fanfaron chiar într-o limbă străină.

Therese avea din nou un bărbat pe care să-l îngrijească. O făcea cu un devotament fără margini. II admira pe Colas al ei. Totul era mare la el, chiar şi nenorocul.

TATA ŞI FIU

Fernand îi dădu de veste marchizului, in cuvinte puţine că, dacă n-are nimic împotrivă, va sosi la Ermenonville peste trei săptămîni.

Girardin ţinea scrisoarea în mîinile sale tremurînde. Fernand se afla în Anglia, poate chiar în Franţa! Fernand va fi aici peste trei săptămîni! *Monsieur* de Girardin se simţi deodată bătrîn şi slab, fericit şi nefericit, fără puteri în faţa bucuriei celei mari şi a dificilelor ho-
• tărîri pe care trebuia să le ia.

Şapte ani întregi, două mii cinci sute de zile şi nopţi, aşteptase scrisoarea aceasta. Cînd se încheiase armistiţiul cu Anglia sperase că Fernand se va întoarfce ; apoi spe- ■ rase încă luni întregi că dorul după Gilberte îl va aduce acasă şi, chiar atunci cînd se dusese cu inima frîntă la nunta Gilbertei, tot mai sperase, în ciuda oricărui bun-

simţ, că amintirea lui Jean-Jacques, dorul după Ermenonville şi, poate, o fărîmă de dragoste pentru el, tatăl lui, il vor ademeni înapoi. Aflase apoi că Femand cumpărase pămînt în Indiile de Vest, în San-Domingo. Irosise o mare pai te a moştenirii ce-i rămăsese de la maică-sa în pămîn- curi. dincolo de ocean, şi pe deasupra se îndrăgostise de o oarecare *mademoiselle* de Traversay, ce e drept, din înalta aristocraţie, dar născută în insule, adică o creolă ; şi totuşi, nu izbutise să facă biata lui inimă să-şi piardă speranţa.

Acum ţinea în mîini scrisoarea aceasta şi privea rîndurile scurte şi semnătura : *„Al domniei-voastre fiu iubitor şi respectuos, Fernand de Bregy",* iar inima i se zbătea de prea multă fericire şi de mîndrie jignită. Fernand nici nu socotea că e nevoie să-i comunice dacă venea singur sau cu această familie de Traversay, creolii. Putea, un tată, un soldat şi un educator să accepte atîta lipsă de consideraţie, fără să-l certe ? Dar dacă-1 certa, n-ar renunţa poate îndărătnicul său fiu la hotărîrea de a veni ?,

întocmi un răspuns în care îi ura bun venit fiului său„ dar totodată îl certa. Găsi că scrisoarea nu era destul de abilă, se gîndi să-l pună pe *monsieur* Gerber s-o întocmească, renunţă la ideea aceasta, scrise în sfîrşit singur o scrisoare pe care o socoti mult prea puţin reţinută, prea drăgăstoasă şi de trei ori prea lungă. Apoi o expedie.

În săptămînile următoare se gîndi cum să se poarte cu fiul rătăcitor, cu răzvrătitul, cu rebelul, cu fugarul, care aderase la breasla negustorilor, care se coborîse la cei de-o seamă cu Robinet. Dar, de fapt, nici nu era un fiu rătăcitor. Se întorcea acoperit de glorie militară şi cu bogăţii noi; valoarea plantaţiilor sale din Indiile de Vest crescuse. Cum să-l primească, aşadar ? Să taie mielul cel gras, sau să arate severitate părintească ?

Şi apoi, deodată, un majordom fîsticit şi emoţionat anunţă : ,,A sosi't contele Bregy !" iar Girardin se năpusti în hol şi-l văzu pe Fernand, pe Fernand pe care-1 cunoştea şi care totuşi era cu totul altul, ars de soare, călit, plin de bărbăţie. Oare acesta era fiul lui, care mai ieri avusese obrajii fragezi ? Şi Girardin uită de toate planurile sale, îşi îmbrăţişă fiul, îl strînse la piept, îl sărută ţi bîlbîi: „Femand !" apoi: „Tu eşti ?" şi:

1
T
+

„Femand, dragul meu Fernand, fiul meu !“

Femand se gîndise şi el de multe ori cum să se poarte cu tatăl său. Marchizul era din cap pînă-n picioare un om al trecutului, în timp ce el, Femand, era un om al prezentului, ba al viitorului, foarte maturizat, iar tatăl său era, pentru el, un copil iubit, îndărătnic, care voia mereu să-l contrazică. Hotărâse sa se poarte cu îngăduinţă, dar fără a permite ca legătura atît de slabă dintre ei să devină mai strînsă. Acum însă, aici, în Ermenonville-ul atît de familiar al copilăriei sale, cînd îl văzu pe tatăl său mult mai bătrîn decît şi-l închipuise, şi cînd citi pe faţa lui emoţionată, fericită, urmele suferinţei celor şapte ani, nu mai simţi nici el decît dragoste.

Girardin îl însoţi chiar el pe Fernand în odaia lui. Pe drum observă că fiul lui şchiopăta, nu mult, dar, oricum, şchiopăta. La întrebarea lui speriată, Fernand povesti că fusese rănit curînd după ce intrase în armată. La început rana mersese prost şi avusese grijă ca marchizul să nu afle. Girardin, impresionat de atîta atenţie, se ruşină că se îndoise vreodată de dragostea fiului său.

Acum, cînd se aflau împreună, Girardin spera că Fernand îşi va deschide sufletul. Dar acesta nu povesti decît de întîmplările din trecutul cel mai apropiat. Se prezentase la întoarcerea în ţară, după cum era obiceiul, la Paris şi la Versailles, miniştrii îl primiseră cu multă bunăvoinţă. *Monsieur* de Segur, ministrul de război, îi făgăduise chiar că brevetului său de colonel în armata americană i se va adăuga unul în cea franceză.

Deoarece Femand nu mai povesti deocamdată nimic, începu Girardin să vorbească. Despre vizita împăratului Joseph, despre numeroasele pelerinaje, şi stărui să meargă să-i arate schimbările făcute în parc.

Femand păşea alături de tatăl său, care vorbea într-una, emoţionat şi entuziast. Nu-i venea uşor să manifeste încîntarea aşteptată. Da, acesta era peisajul din Noua *Hel&ise.* Natura lui Jean-Jacques. Era duioasă, îndemna la visare şi meditaţie, dar nu era, oare, şi puţin ridicolă? Femand, care văzuse pădurile nesfîrşite, preriile, fluviile Lumii Noi, nu mai putea admira aceste gră-

m dini, i se păreau nişte jucării, le asemuia cu

marionetele din copilăria sa.

Se bacură cînd tatăl îl lăsă singur la mormîntul lui Jean-Jacques.

In timpul grelei campanii şi în decursul anilor petrecuţi pe insulele Indiei de Vest, Fernand se gîndise adesea la sentimentul pe care-1 va înrerca cînd se va afla din nou în faţa acestui mormînt. Acum stătea împietrit, monumentul acesta nu-i trezea nici un fior.

Mult mai profund îl împresionă întîlnirea cu *monsieur* Gerber. Omul acesta slab arăta mai bătrîn decît era, devenise şi mai subţiratic şi fără vlagă, părul i se rărise şi mai mult, ochii clipeau mai des. Revederea cu fostul său elev îl mişca peste măsură. întrebă sfios : „Pot să vă îmbrăţişez, Fernand?" Surise, clipi şi trebui să facă o mare sforţare să nu plîngă. „Cine şi-ar fi închipuit ?“ spuse el de cîteva ori pe nemţeşte şi nu se mai sătura privi ndu-1.

Femand era uluit cît de mult semăna acum *monsieur* Gerber cu Jean-Jacques. Se vedea că şi-l luase de pildă în toate, aşa cum fiecare are nevoie de un exemplu demn de urmat, şi ajunsese, poate fără voia lui, să-i semene.

„Da, dragă Femand, spuse *monsieur* Gerber, acum aţi încheiat ceea ce Platon numeşte anii de ucenicie şi de călătorie. Aţi devenit atît de bărbat! exclamă el. Desigur, au trecut şapte ani ! Probabil că şi filozofia dumneavoastră a devenit mai bărbătească în contact cu lumea reală !“ spuse el, chipurile, în glumă, dar tonul era bătăios.

Şi Fernand îşi aducea foarte bine aminte de convorbirea aceea cînd Gerber îl implorase să nu se îndoiască de Maestru. Gerber avusese şi, totuşi, n-avusese dreptate, iar acum, în loc să răspundă, îl provocă pe fostul său dascăl: „Dar *Confesiunile* nu v-au zdruncinat şi pe dumneavoastră foarte tare, dragă *monsieur* Gerber ?“

Era ciudat cum, după şapte ani, cei doi îşi reluau discuţia de unde o lăsaseră.

— Nici nu mi-am închipuit vreodată se apără Gerber, că viaţa lăuntrică a unui om atît de mare ar putea fi la fel de calmă şi senină ca viaţa de la Ermenonville. *Confesiunile* au întărit admiraţia mea umilă. Cuvintele de granit ale introducerii sună sincer. Istoria omenirii nu

cunoaşte o a doua operă de o atît de uriaşă autenticitate."

Fernand era uluit. Gerber trebuia doar să ştie de prăpastia ce exista între faptele reale şi reprezentarea lor de către Jean-Jacques. ,,Nu v-a mirat faptul, întrebă el prudent, că Jean-Jacques îşi vedea soţia şi tovarăşa de viaţă cu totul altfel decît era în realitate ?“ *Monsieur* Gerber răspunse fără să şovăie : „Jean-Jacques a spus adevărul; dacă realitatea este sau nu adevărată, asta n-o mai ştim. El avea dreptul să modifice realitatea lumii după concepţiile sale. Opera lui este autentică, şi lumea lui adevărată.[11] Repetă fraza în germană, bucurîndu-se de felul cum sunau cuvintele. „Lumea lui Jean-Jacques este mai adevărată, mai convingătoare, mai durabilă decît aşa-zisa lume reală. Realitatea va trebui să se schimbe.'[1]

Credinţa profundă, nestrămutată a lui *monsieur* Gerber îl emoţionă pe Femand. Cînd rămase singur reflectă din nou la cuvintele alsacianului: „Opera lui este autentică, şi lumea lui adevărată[1]* ; le judecă în lumina propriilor sale experienţe. Viaţa în America fusese grea, clipele măreţe puţine la număr, în schimb, nu puţine fuseseră zilele istovitoare, de o meschinărie respingătoare. Văzuse puţine lucruri realizîndu-se şi trecuse prin multe decepţii. Nobilul om primitiv al lui Jean-Jacques se dovedise a fi o închipuire, se obţinuse ceva mai multă libertate, dar de egalitate şi fraternitate nici urmă.

O dată chiar — desigur, într-un moment de deznădejde — cînd făcuse bilanţul experienţei sale din America, îşi dăduse seama că nu se înfăptuise mai nimic. Capriciilor superficiale, copilăroase, costisitoare ale aristocraţiei le luiaseră locul în Statele Unite lăcomia şi făţărnicia burgheză. Astfel se realizase în America, cu sacri-* ^ ficii uriaşe, visul lui Jean-Jacques.

Şi totuşi, acel Jean-Jacques, aşa cum îl vedea *monsieur* Gerber, nu era mai puţin real ca al său propriu. Dacă, încă pe cînd era în viaţă, Jean-Jacques fusese pentru fiecare altul, cu atît mai mult se preta la interpretări Jean-Jacques mort. *Monsieur* Gerber avea dreptate chiar şi în afara problemelor personale. Trebuia numai făcută distincţia între ceea ce era etern la Jean-Jacques şi ceea ce era viaţa sa de toate zilele. Nu-ţi era

îngăduit să te opreşti la ceea ce îl cobora pînă la tine, ci trebuia să-ţi însuşeşti ceea ce te obliga să priveşti spre înălţimile lui. Marile teze din marile lui opere aveau o strălucire veşnică, asemenea stelelor. Orbirea lui Jean- Jacques faţă de lucrurile de toate zilele era providenţială : fără de ea n-ar fi putut vedea atît de limpede lucrurile mari. Orbirea lui Jean-Jacques îi pricinuise rău numai lui, clarviziunea sa era de folos tuturor.

Intr-un rînd, Femand întîlni în parc o femeie bătrînă, grasă, îmbrăcată în negru, care fără-ndoială venea de la mormîntul lui Jean-Jacques. Ea îl privi de parcă l-ar fi cunoscut, păru că vrea să-i vorbească, dar apoi îşi văzu de drum. Abia mai tîrziu îşi dădu seama că fusese Therese. Clătină din cap, nedumerit de sine însuşi, fără să-nţeleagă cum de fusese atît de îndrăgostit de femeia aceasta. Ani de zile nici nu se gîndise la dînsa. Experienţa lui cu ea era do mult încheiată, nu-1 mai interesa.

Chiar şi atunci cînd află că trăia la Plessis, împreună cu acel Nicolas, rămase ciudat de nepăsător. încercă să se mînie împotriva ucigaşului lui Jean-Jacques, îşi spuse că, dacă n-ar fi existat Nicolas, cel mai mare gînditor şi scriitor de limba franceză ar fi trăit încă. Dar nu simţea altceva decît puţină scîrbă faţă de acel om.

Cîteva zile mai tîrziu, Femand avu o discuţie serioasă cu tatăl său despre problemele sale personale. încă de la sosirea lui Fernand, fericirea marchizului fusese umbrită de o grijă : cît avea să stea ? Va rămîne la Ermenonville ? Ce e cu creola ? Acum, în sfîrşit, monsieur de Girardin îşi luă inima în dinţi şi întrebă : „Ai trăit destul de mult pe insulele noastre din Indiile de Vest, nu-i aşa ?. N-ai vrea să-mi povesteşti despre asta ?“

Femand îşi propusese să-i vorbească despre experienţele sale în San-Domingo, dar era supărat că tatăl nu aşteptase să deschidă el vorba despre asta. La Philadelphia, spuse el, s-a vorbit mult despre abolirea sclaviei; din păcate, nu fusese decît vorbărie goală. De aceea voise să se convingă cu propriii săi ochi cum funcţiona legislaţia franceză pentru sclavi, acel *Code* noir *, în Indiile

■ Cod negru (Ir.).

'de Vest. „De fapt, tata, continuă el zîmbind, dumnea-

voastră aţi fost acela care m-aţi trimis în San-Domingo. Dumneavoastră m-aţi îndemnat pe vremuri să citesc lucrarea lui Raynal[1] despre Indiile noastre."

Girardin ar fi preferat ca Femand să povestească despre chestiuni personale, dar el vorbea despre această problemă generală, pe care o cunoştea bine. Părerea lui Femand era că, în linii mari, plantatorii din Indiile de Vest se purtau mai omeneşte decît cei din ţinuturile sudice ale Statelor Unite, iar *Le Cercle des Philadelphes*[2], cu sediul la Cap Francais [s], realiza multe lucruri bune. El însuşi făcea parte din conducerea acestei asociaţii a prietenilor oamenilor şi încercase să dovedească, pe plantaţia întinsă pe care o cumpărase la San-Domingo, că purtîn- du-te cu blîndeţe negrii munceau mai bine.

Marchizul, puţin distrat, spuse: „Ai auzit, desigur, că i-am eliberat pe iobagi. Mă bate gîndul să renunţ chiar şi la dreptul asupra pescuitului." Tot mai aştepta ca Fernand să povestească despre *mademoiselle* de Traversay, creola, şi despre intentiile lui. Dar aştepta degeaba. Fernand vorbi mai departe despre *Le code* notr.

Fernand ar fi vrut s-o aducă pe Hortense de Traversay în Franţa şi să se căsătorească. Dar nu vorbi de ea. Nu era singur lămurit ce să facă, nu voia să ia o hotărîre pripită şi se întorsese în Franţa tocmai pentru a chibzui totul în linişte, de unul singur.

CEALALTĂ GILBERTE

Căsnicia Gilbertei mergea bine.

Ii era drag Mathieu, şi-şi dădea seama că el o iubeşte, cu simţurile şi cu inima, şi-i era plăcut să trăiască cu convingerea aceasta. Neplăcută era pedanteria cu care
Mathieu se îngrijea de îndeplinirea multiplelor lor obli-

I **Se refera la Istoria *fitozoiică ţi* poUticd a coloniilor ţi a *negoţului* european in cele doud indii (Amsterdam 1771). Ediţia apăruUL. la Geneva In 1772, care cuprindea atacuri puternice Impotriva politicii coloniale, a fost arsâ In 17B1, iar Raynal nevoit să se «dleze.**

' Cercul filadelfilor (phUadciphos inseamnâ b> Limba greacă dragoste frăţească).

3 ■ Cap şi localitate in San-Domingo

gaţii la Curte. In schimb, respecta, cu conştiinciozitate şi fără nici o împotrivire, promisiunile ce i le făcuse.

Totuşi, Gilberte nu era împreuna cu bunicul atît de des cît ar fi dorit. Dar vina nu era a lui Mathieu, ci a lui monsieur Robinet. Acesta preţuia, ca şi ea, seriozitatea şi corectitudinea lui Mathieu şi tocmai de aceea nu voia să-i impună prezenţa sa. „Ei, copilul meu, eşti fericită cu contele tău ?“ o întreba el cîteodată pe nepoată, iar ea răspundea : „Desigur, de ce n-aş fi ?“

Cînd *monsieur* Robinet observă o schimbare la ea, o întrebă dacă nu voia să rămînă la Latour pînă la naştere ; Gilberte ştia că bătrînul ţinea ca ea să-şi aducă copilul pe lume în preajma lui; dar nu putu să-i îndeplinească dorinţa; îi făgăduise lui Mathieu că va naşte la Saint-Vigor, în apropiere de Versailles. Obiceiul era ca, în asemenea împrejurări, regina să se intereseze de soarta mamei şi a copilului, iar la botez să ia parte cineva în numele ei.

Totul se petrecu aşa cum se cuvenea, copilul văzu lumina zilei la Saint-Vigor, cîntărea şapte pfunzi[1] şi, încă din prima zi, fu contesă de Courcelles cu unsprezece *quartiers,* urmînd ca, după prezentarea la Curte, să aibă drept de acces în dormitorul reginei[2].

Copila fu botezată cu numele neobişnuit de Marie-Sidonia, care exista din vechime în familia Courcelles. Regina, care ţinea, în felul ei, la Gilberte datorită prospeţimii acesteia, venise personal la botez ; în afară de daruri obişnuite, îi dădu un micuţ căţel pechinez, pe care tocmai îl fătase căţeluşa ei. Mathieu era raîndru de o asemenea cinste. Gilberte recunoscu că Pompon era drăguţ şi arăta bine în braţe, sau ca jucărie a fetiţei, dar la gîndul că Femand ar rîde grozav de toate astea, îi pierea tot cheful, şi căţeluşul nu-i plăcea.

Cînd se răspîndi vestea despre întoarcerea lui Fernand, familia Courcelles era la Saint-Vigor. In sinea ei, Gilberte spera că-i va face o vizită şi fu dezamăgită, fiindcă Fernand plecase la Ermenonville fără s-o fi văzut.

Mathieu şi ea aveau de gînd să se ducă peste trei săptămîni, pentru scurtă vreme, la Latour. Dar Gilberte spuse că bunicului îi era dor de micuţa Marie-Sidonia şi că doreşte să plece de îndată. Perioada cît trebuia să facă de serviciu la Curte nu era încheiată, şi Mathieu .şovăia. Deoarece ea stăruia, el răspunse, înclinîndu-se, că poate, dacă vrea, să plece cu copilul la Latour, iar el va rămîne la Versailles, să-şi îndeplinească pînă la capăt îndatoririle. Asta dorise şi Gilberte.

Robinet îşi cunoştea nepoata pînă în străfundul inimii şi ştia de ce venise de data aceasta mai devreme. Povesti în treacăt că Fernand se întorsese şi că, de fapt, cu toată neînţelegerea pe care o avuseseră, tînărul ar fi putut să-i iacă o vizită. Curînd după aceea, cum Fernand nu venea, spuse că ar putea ei să meargă o dată pînă la Ermenonville.

Cînd marchizul îi povestise că se întîlnea adesea cu *monsieur* Robinet, Fernand se stăpînise şi nu întrebase de Gilberte. Chiar şi atunci cînd tatăl îl anunţase că Gilberte se afla la Latour nu spusese nimic. Dar roşi. In cei şapte ani nu învăţase să-şi stăpînească faţa.

Ceea ce povestise despre pricinile care-1 îndemnaseră să plece în Indiile de Vest era numai o parte a adevărului. Filozofia fusese numai una din cauze, prezenţa Hortensei de Traversay — o alta, dar o a treia, mai puternică decît celelalte două, îl mînase spre insule. Voise să amine întoarcerea în Franţa, voise s-o pună pe Gilberte la încercare, s-o lase să aştepte ; dacă ar fi aşteptat destul de mult, atunci, aşa hotărîse el, avea s-o ierte. Cînd auzi că Gilberte se afla atît de aproape, înţelese, dureros de limpede : jucase un joc nelegiuit şi pierduse pe bună dreptate.

Oricum, nu va recunoaşte că a pierdut. Nu se va duce la ea, după toate cîte avusese de îndurat la Latour.

Apoi se întîmplă ceea ce se temuse şi, poate, sperase că se va întîmpla : întorcîndu-se de la plimbare, găsi doi oaspeţi stînd de vorbă cu tatăl său: *monsieur* Robinet şi Gilberte.

Se simţi din nou de parcă ar fi fost băieţandrul din trecut, roata timpului se întorsese înapoi, Jean-Jacques nu venise la Ermenonville, Femand nu plecase în Amerika, Gilberte nu se măritase. Gilberte cea de ieri, şi cea de acum o săptămînă, şi cea de totdeauna venise, ca de obicei, în vizită cu bunicul, fără să fie anunţaţi şi fără

multe formalităţi, ca întotdeauna ; ei îşi făcură ca întotdeauna un semn din ochi şi ştiură că se vor ridica şi-i vor lăsa pe cei doi domni singuri.

Şi se ridicară de la locurile lor şi-i lăsară singuri pe cei doi domni. Se duseră în parc.

Probabil că în casă făcuseră conversaţie, vorbind despre lucruri indiferente, probabil că şi acum spuneau banalităţi, lucruri fără importanţă, nu-şi dădeau seama. Primele cuvinte pe care Gilberte le rosti conştientă şi pe care Fernand le auzi într-adevăr fură : „Ce s-a întîmplat cu piciorul dumitale, Fernand ? Nu e ceva prea grav ?“ Şi în vocea ei răsuna atîta teamă şi duioşie, încît Fernand mulţumi în gînd englezului sau soldatului din Hessa [1] al cărui glonte îl lovise.

Femand tăcea. Vorbea Gilberte. „Eşti grozav de matur, Fernand, observă ea. Desigur că mă aşteptam la asta, şi totuşi mă uimeşte. Toate s-au schimbat, şi totuşi nu s-au schimbat'*, spuse ea, şi fraza aceasta era atît de banală, sau poate avea vreun înţeles deosebit ?

„A trebuit să mă zbat cu multe probleme“, spuse, în sfîrşit, Fernand. Vorbea cu greu, nu voia să se lase copleşit de ceea ce simţea în clipa de faţă. Ea nu înţelesese atunci ce-l frămînta, niciodată nu-l înţelesese şi nu voise să-l înţeleagă, şi el trebuia să-i amintească asta. „Da, acum te-ai frecat de lume“, răspunse Gilberte, şi Fernand era supărat şi măgulit că folosea cuvintele pe care le spusese el atunci. „Şi ai trecut prin multe aventuri", continuă ea, şi nimeni, poate că nici ea, n-ar fi putut spune în ce măsură glumea şi în ce măsură vorbea serios.

„Da, am trecut prin multe întîmplări neobişnuite, răspunse Fernand calm. în realitate problemele arată cu totul altfel decît în cărţi.“ Găsise în sfîrşit un subiect de conversaţie şi era fericit. Vorbi despre problema pentru care plecase în Indiile de Vest, despre sclavagism şi ce spuseseră despre sclavagism Franklin, şi Washington, şi Jefferson, şi cum lucrurile se prezentau cu totul altfel pe insulele franceze[1] decît pe continentul american, mat simplu şi totuşi mai complicat. Vorbi despre ceea ce ar fi trebuit să fie şi

---

I Mercenari originari din landul Hessa, din Germania, care au luptat alături de englezi In războiul de independenţă al Statelor Unite.

. [1] Haiti şl **Republica Dominicană, care, pe atunci, erau colonii franceze.**

despre ceea ce era şi se înflăcără ; era iarăşi acel Femand de odinioară, foarte juvenil, care şchiopăta puţin. Era un om minunat şi totodată înspăi- mîntător.

Atîta timp cît Gilberte fu de faţă, Femand simţi pentru ea tot ce simţise şi în trecut. Cînd rămase din nou singur îşi regăsi cumpătul şi filozofia. După cum se părea, ea socotea trecutul încheiat, se bucura că erau din nou împreună şi trăia toată fericirea clipei de faţă. Lui nu-i era îngăduită o fericire atît de necugetată. Nu putea uita că Gilberte se legase şi mai strîns de acele cercuri frivole, primejdioase din care el evadase. Avea astăzi la fel de puţină înţelegere pentru el şi pentru lumea lui ca şi atunci; din gura ei nu ieşise nici un cuvînt de părere de rău, sau mai adînc gîndit. El se înflăcărase, vorbind şi căutînd să-i explice greaua problemă a sclaviei, dar ea nu întrebase nimic şi nu-şi arătase prin nimic participarea.

I se păru chiar că zărise o umbră de zîmbet pe buzele ei, un zîmbet dur, lipsit de bunătate, şi cu cît se străduia mai mult să-şi amintească zîmbetul acela, cu atît i se părea maj. răutăcios.

Acum ştia ce avea de făcut. Se va înapoia de îndată la San-Domingo. Se bucura la gîndul muncii ce-1 aştepta acolo, îi era dor de Hortense. O vedea înaintea ochilor pe Hortense de Traversay, aşa cum o văzuse pentru prima oară. Era la balul guvernatorului, iar ea intrase, plutind parcă, înaltă şi subţire, foarte tînără, cu faţa prelungă, smeadă, radiind sumbru sub părul pudrat alb, cu umerii ieşind delicat din rochia de culoarea bronzului. Felul în care-1 privise, nestingherit şi profund, cu ochii ei mari, foarte deschişi la culoare, cum îl întrebase cu vocea ei subţire şi ironică despre maestrul lui, Jean-Jacques, totul îl cucerise, îi plăcuse. Desigur, fata aceasta, descendenta străvechii nobilimi franceze şi castiliane, era de o mîn- drie ce atingea nebunia, dar avea clipe în care-1 înţelegea cu sensibilitatea ei, cînd devenea pentru el Julie, şi clipele acestea mari, însufleţite trăgeau de zece ori

mai mult în cumpănă decît suferinţa şi supărarea cumplită pe care i le pricinuia uneori. Ce minunat va fi s-o aducă în Franţa, să-i arate această ţară nespus de frumoasă, care, în ciuda decăderii sale, avea un viitor strălucit, şi s-o formeze după concepţiile sale şi ale lui Jean- Jacques ! Nu va mai fi atît de nebun încît s-o piardă şi pe Hortense, lăsînd-o fără nici un rost să aştepte, punînd-o „la încercare[11] ! Se va întoarce la San-Do- mingo. Mîine, cel tîrziu poimîine, va da de ştire tatălui său că pleacă în Indiile de Vest să-şi aducă logodnica.

Mîine se va duce şi la Latour s-o vestească pe Gilberte de hotărîrea sa. Nu se temea să-i spună în faţă ce planuri avea, că aceasta însemna sfîrşitul şi că se despărţeau pentru totdeauna.

Străbătu drumul pînă la Latour nu călare, ci în trăsură, îmbrăcat în uniformă. Nu mai era Fernand, care venea la Gilberte : era contele Bregy, care făcea o vizită formală de rămas bun doamnei de Courcelles. Desigur că nu-i va fi uşor ; poate chiar va fi obligat să vadă copilul Gilbertei şi să spună cîteva cuvinte admirative.

Dădu peste o Gilberte îmbrăcată rustic, proaspătă, naturală, atrăgătoare. „Sper, Fernand, glumi ea, că nu trebuie să mă schimb pentru dumneata", şi el se simţi caraghios în uniforma lui somptuoasă şi cu sabia. Gilberte continua să flecărească cum flecărea pe vremuri, în timpurile cînd erau cel mai aproape unul de altul. Cum de-i venise ideea că ea s-ar fi schimbat ? Cînd zîmbea, n-avea nimic dur sau rău în expresie, era zîmbetul *Noii Heldise,* iar el fusese un nebun, orbit de năluciri absurde.

Gilberte îi povesti despre prietenia dintre ei şi marchiz. Acesta stăruia mereu ca bunicul să transforme grădinile de la Latour după principiile lui Jean-Jacques, luînd drept model parcul de la Ermenonville. Dar monsieur Robinet se împotrivea cu străşnicie: dacă avea poftă de natură, apoi să fie natură adevărată, şi dacă voia un parc, atunci să fie cu tise şi merişori, cu fîntîni şi straturi frumoase de flori. De natura imitată a lui *monsieur* de Girardin se lipsea bucuros. Se tachinau mereu cei doi domni bătrini, şi totuşi nu se puteau lipsi unul de altuL Gilberte povestea glumeţ, vesel şi, totuşi, cu duioşie.

Nu-i vorbi de Mathieu al ei, nici de micuţa Marie-Sidonia, nici de regină şi nici de căţeluşul Pompon. Nu-1 întrebă nici despre creola lui, de care bineînţeles că auzise. Nu pomeni nimic nici de cearta din trecut.

El o asculta cum flecărea şi percepea mai puţin sensul cuvintelor decît sunetul lor. Dar deodată ea spuse : ,.Nu-i aşa că *monsieur* Robinet e un om minunat ?“ Ii auzi cuvintele şi înţelese că, în felul acesta delicat, ea îl mustra că o părăsise atunci ; şi oare ar fi putut să-l dojenească şi să se plîngă într-un fel mai blînd ? Inima îi era grea şi uşoară totodată, căci inima lui se făcuse mai înţeleaptă. Ar fi fost într-adevăr mai bine pentru amîndoi dacă ar fi urmat atunci sfatul lui Robinet şi ar fi aşteptat pînă se organiza plecarea corpului auxiliar francez.

Asta era, bineînţeles, absurd. Pe vremea aceea a trebuit să acţioneze aşa. Dar nu putea să alunge gîndul că toate ar fi fost altfel dacă s-ar fi dovedit mai cumpănit atunci. Gilberte şi Hortense se contopeau. Călărea alături de Gilberte, străbătînd proprietăţile sale din Indiile de Vest, şi ea admira cît de întinse erau pămînturile lui, aproape fără margini, şi-i cerea să lămurească de ce şi cum de făcuse una sau alta, zîmbind înţelegător, duios şi puţin ironic în faţa entuziasmului lui.

Cînd se despărţiră, se simţeau foarte aproape unul de altul.

Fernand nu-i spuse nimic tatălui său despre plecare, în schimb îi scrise Hortensei că situaţia din Franţa îl silea să rămînă deocamdată acolo ; s-ar putea să mai treacă ani de zile pînă să se poată întoarce în San-Domingo. Tonul scrisorii era nepărtinitor, amabil, foarte prietenos şi prea puţin tandru.

Cînd veni a doua oară la Latour, Gilberte nu mai era singură. Sosise Mathieu.

Nestînjenită, ea se purtă cu Femand cum te porţi cu cel mai scump şi sincer prieten ; Mathieu de asemenea îl primi ca pe un prieten apropiat al casei. In schimb, Fernand, cu toată străduinţa sa, avu o atitudine ţeapănă şi morocănoasă. Cînd mai aduseră şi copilul, micuţa Sidonia, cu căţeluşul Pompon, Gilberte deveni pentru el o doamnă cu totul străină, una din doamnele de la Versailles.

Părăsi Latour cu totul dezorientat. Visase oare ultima dală cînd fusese acolo ? îşi dădu din nou seama, cu toată ascuţimea, cit de fugară era imaginea unui om în mintea lui. Purta în el imaginea unei Gilberte din trecut şi o altă imagine, diferită, şi apoi iarăşi alta, diferită"de a doua, şi nu izbutea să le contopească. încercă s-o ocolească pe Gilberte, şi totuşi se întîmplă de multe ori să se întîlnească cu ea, n-avea ce face. De cele mai multe ori se arăta stîn- jenit şi rezervat. Apoi îl năpădeau din nou vechile sentimente din tinereţe, uita de existenţa lui Mathieu şi trebuia să facă o sforţare ca să-şi amintească tot ce-i despărţea.

Gilberte găsea că Fernand rămăsese acelaşi, şi chiar dacă nu voia s-o lase să se apropie de el, totuşi, era evident că rupsese, din cauza ei, cu creola.

O dată, pe cînd se afla singură cu el, intră copilul. Marie-Sidonia era îmbrăcată, după obicei, greoi şi somptuos, ca o persoană mare ; şi purtarea ei era nefiresc de ceremonioasă şi matură. Gilberte observă cum Fernand privea gînditor fetiţa şi spuse că ea ar fi preferat s-o educe simplu şi firesc, aşa cum fuseseră crescuţi ei înşişi. Dar Mathieu şi bunicul stăruiau să fie crescută aşa cum se cuvenea ; în timpurile acestea tulburi, socoteau ei, era cu atît mai necesar. Fernand o privi pe Gilberte, privi copilul şi tăcu. Ea însă observă cît de mult o condamna, şi pe fa fă i se ivi acel zîmbet fugar, răutăcios.

CUI APARŢINE JEAN-JACQULS ?

De la întoarcerea lui Fernand, casa marchi/.u'ui redevenise ospitalieră, ca în trecut. Veneau filozofi, scriitori, aristocraţi cu vederi înaintate, majoritatea „americanilor[1], adică oameni care luptaseră, de dragul libertăţii, în coloniile engleze ; veni de mai multe ori şi ambasadorul american, Thomas Jefferson.

Discuţiile de la Ermenonville se învîrteau mai ales în ■jurul politicii interne. Situaţia financiară a Franţei era proastă. Cele două stări privilegiate, nobilimea şi clerul, nu numai că erau scutite de dări, dar mai şi acaparau, sub forma diferitelor privilegii feudale, o mare parte a

impozitelor, iar majoritatea populaţiei acestei ţări bogate trăia în strîmtoare, ba chiar în mizerie. Izbucneau tulburări cînd într-un loc, cînd în altul. Era nevoie de transformări fundamentale, de o reformă a regatului, de sus şi pînă jos, de o răsturnare totală.

Şi liber-cugetătorii din jurul lui *monsieur* de Girardin socoteau o revoluţie inevitabilă. Dar ei credeau că va fi o revoluţie paşnică. Peste tot se puteau constata semnele progresului. Miniştrii luminaţi se străduiau să lichideze drepturile de care se bucurau stările privilegiate, o evoluţie blagoslovită era în desfăşurare.

Revoluţia avea să fie îndrumată de filozofi, de savanţi în teoria statului, avea să vină de sus. Regele manifesta bunăvoinţă, sfetnici liberali îl puteau determina în cele din urmă să acorde o constituţie, drepturi egale pentru toţi.

Fernand nu era de aceeaşi părere. Experienţa practică îl învăţase că, împotriva rezistenţei îndîrjite a unei pături dominante hotărîte, n-o puteai scoate la capăt cu dispoziţii prudente şi jumătăţi de măsură. Ordinele bine intenţionate ale unor conducători mari, izolaţi, ajutau prea puţin. Nici măcar împăratul liberal Joseph nu putea face prea multe. Sistemul feudal al regatului trebuia înlăturat din temelii, şi asta n-o puteau face decît cei care sufereau din punct de vedere economic şi fizic de pe urma lui. Marea schimbare nu putea veni decît de jos, de la mase, din popor.

Secole de-a rîndul, cei de jos acceptaseră mizeria apăsătoare ca o fatalitate, ca pe ceva de neînlăturat. Dar apăruse Jean-Jacques şi arătase că ar fi foarte bine cu putinţă şi o altă ordine. Cei de jos auziseră despre aceasta, cunoşteau numele lui Jean-Jacques, aflaseră nelămurit despre învăţătura lui. începeau să se trezească, se frecau la ochi, iar atunci cînd se vor trezi cu totul se vor urni pentru a pune singuri capăt mizeriei. Statul lui Jean- Jacques se va naşte, dar înfăptuirea sa nu se va desfăşura filozofic.

Cînd vorbea astfel, Fernand vedea în jur feţe mirate, neîncrezătoare. .Vorbea serios ? Credea într-o revoluţie sîngeroasă, ca cea din Anglia în secolul trecut[I] ? Nu,

I **Se referă la prima etapă a revoluţiei burgheze engleze din «colul al** XVII-lea, **ţl anume, la executarea Iul Carol I Stuart (164*).**

•Jaeques Cazotte (1719—1712), povestitor francez plin de

astfel de lucruri nu sînt cu putinţă în Franţa noastră luminată. Vom înfăptui răsturnarea necesară pe cale paşnică, călăuzind-o pe drumul cel bun.

Se întîmplă ca Fernand şi tatăl său, fiind la Paris, să ia parte la o serată a doamnei mareşal de Beauvau. Erau de faţă membri ai Academiei, domni şi doamne de la Curte şi din nou se discuta în ce măsură se şi realizaseră învăţăturile lui Voltaire şi ale lui Jean-Jacques. Progresul se vădea pretutindeni, se iveau zorile unei epoci a raţiunii. Cineva strigă: „Vom mai apuca toţi această fericită transformare !“

Printre oaspeţi se afla un domn mai vîrstnic, cu înfăţişară plăcută, *monsieur* Cazotte [2], scriitor cunoscut, autor al unor povestiri agreabile, în versuri. *Monsieur* Cazotte era un mistic, credea că există oameni care pot prevesti viitorul şi că el este unul dintr-aceştia. Un timp, ascultase tăcut conversaţia. Apoi se amestecă în vorbă: „Desigur, domnilor şi doamnelor, veţi trăi marea, minunata dumneavoastră revoluţie, dar nu-i veţi supravieţui. Cei mai mulţi dintre dumneavoastră vor pieri, şi încă în chip îngrozitor. “ Lumea rîse : „Cum vă imaginaţi una ca asta, sub domnia filozofiei şi a raţiunii ?" „Tocmai în numele filozofiei şi pe altarele raţiunii veţi fi jertfiţi!“ răspunse el şi dădu amănunte înspăimîntătoare despre felul cum vor pieri cutare sau cutare din cei de faţă. „Dar ce, vor ajunge să domnească în Franţa turcii sau tătarii ?“ întrebă cineva. „Nicidecum, răspunse *monsieur* Cazotte. Vor domni filozofii. Cînd îşi vor rosti sentinţa, judecătorii vor folosi aceleaşi maxime pe care le rostiţi şi dumneavoastră de o oră. Veţi fi trimişi la moarte cu citate din Voltaire, Diderot şi Rousseau.‘‘ „Ei, acum ajunge cu glumele astea macabre !“ interveni doamna mareşal. „încă o întrebare, se rugă unul din domni, apoi se adresă lui *monsieur* Cazotte: Dar dumneavoastră cum o să vă meargă, domnule abate?" Acesta răspunse: „L-aţi citii cu toţii pe J o s e p h u s V ă amintiţi, desigur, de episodul

---

spirit, adversar al revoluţiei din 1789. Aşa-zlsa „profeţie a lut **Cazotte* a fost născocită ţl** Istorisită de **contemporanul tău** *Joseph Laharpe* **(1739—IMS), poet şl critlq** francez, de **asemenea adversar al revoluţiei.**

' *Josephus Flavius* (37 — aprox. 100) istoric evreu.

[1] Adică un avocat consultant, care nu pledează,

in care, în timpul asediului Ierusalimului, un om se plimba jelindu-se pe ziduri. Zile întregi se căina : «Vai ţie, Ierusalime ! Vai mie !» Pină cînd îl ucise o săgeată a asediatorilor." *Monsieur* Cazotte se înclină şi părăsi salonul.

Prorocirile lui *monsieur* Cazotte fură mult discutate la Paris şi la Versailles şi luate în derîdere. Fernand nu rîdea. Oare prietenii lui erau orbi cu toţii ? Nu că ar fi crezut în prorociri şi altele asemănătoare ; era, ca şi ceilalţi, refractar la orice superstiţie şi n-avea înclinaţii spre misticism. Dar cuvintele lui *monsieur* Cazotte îl înfioraseră pe el şi întreaga societate ; căci izvorau nu numai din încrederea celui ce le rostise în darul său de prezicător, ci *monsieur* Cazotte se bizuia pe o profundă cunoaştere a situaţiei ţării. Cuvintele sale ar fi trebuit să-i facă pe ascultătorii lui să cîntărească măcar o clipă dacă părerile lor nu sînt totuşi greşite. Aceştia se credeau foarte deştepţi, îî studiaseră pe filozofi şi pe istorici, pe cei din trccut şi pe cei moderni, puteau argumenta, curgător şi frumos exprimat, cu convingere. Nu erau, oare, în stare să vadă ce le stătea în faţă ? Vedeau foarte bine marile cauze, dar nu ceea ce se petrecea in jurul l o r : săracii, asupriţii care începeau să gîndească şi se pregăteau să lovească ?

Femand nu credea, el ştia : ce avea să vină nu va putea fi canalizat ca pîrîiaşele de la Ermenonville ; va fi un puhoi mare, care-i va duce pe mulţi la pieire, poate şi pe el. Dar era gata să accepte marea răsturnare, indiferent de forma pe care o îmbrăca, şi voia să contribuie la înfăptuirea ei.

Nu avea nici un sens să discute despre învăţătura lui Jean-Jacques cu oamenii culţi; o cunoşteau oricum. Important era să simplifice această învăţătură, s-o facă pe înţelesul poporului, să facă poporul să acţioneze în spiritul ei.

Dar pentru asta trebuia să aibe el însuşi calităţile poporului. Trebuia să fie una cu mulţimea, cu poporul.

El, Fernand nu făcuse niciodată parte din popor. Cînd privea acum înapoi, spre anii negri petrecuţi la Academia de război, înţelegea de ce erau porniţi ceilalţi împotriva lui. In el era prea multă aroganţă aristocratică, înnăscută. Şi cînd se amesteca, oricit de prieteneşte, cu băieţi din sat, rămînea, oricît s-ar fi străduit, contele Bregy, viitorul stăpîn. El şi Martin Catrou nu ajunseseră niciodată să se înţeleagă pe deplin.

Numai în America, în armată, se schimbaseră lucrurile. Acolo, în anii grei ai campaniei, în luptă, în primejdie, se născuse, între el şi ceilalţi, o camaraderie adevărată.

Că era străin în locurile sale de baştină îi deveni dureros de limpede cînd regiunea Ile de France fu lovită de o revărsare de ape. Liniştitul pîrîiaş Nonette se prefăcu într-un torent, grădinile de la Ermenonville fură inundate, pe toate pămînturile marchizului apa ameninţa recoltele ţăranilor liberi şi ale dijmaşilor. Marchizul organiza, poruncea, se lipsea de somn, le dădea ţăranilor ajutor cu oameni, unelte, bani. Fernand constată cu uimire că ţăranii nu-i erau recunoscători tatălui său. Nu voiau să vadă că se străduia pentru ei aproape peste puteri. Rămaseră neîncrezători, îl socoteau pe senior şi pe fiul lui nişte străini.

Ah, dacă el, Fernand, ar reuşi să doboare zidul ce-1 despărţea de ceilalţi! Simţea nevoia să se amestece cu ei, simţea nevoia unor prietenii, a unor duşmănii.

Cunoştea poporul din cărţi, din discuţiile curente, din primejdiile înfruntate laolaltă, din senzaţii neprecise. Nu-1 cunoştea. Totdeauna oamenii din popor reacţionau altfel decît se aştepta. Fraternitate ! Trebuia să se adapteze celorlalţi, să devină ca ei, dacă voia într-adevăr să fie fratele lor.

în primul rînd trebuia să-i cunoască.

Se nimerea bine că oraşul Senlis avea nevoie de un consultant *. Acesta trebuia nu numai să reprezinte oraşul în numeroasele sale relaţii cu autorităţile superioare, dar şi să-i îndrume pe orăşenii şi ţăranii din împrejurimi. Fernand se oferi să preia această funcţie.

Marchizul făcu aluzii discrete, socotind că Femand Sr face poate mai bine să intre în serviciul Ministerului de Finanţe sau al Ministerului de Război, unde-1 aştepta o carieră grabnică şi sigură. Dar cum Fernand nu voia să audă de aşa ceva, *monsieur* de Girardin nu

mai stărui. Dimpotrivă, dovedi că înţelegea îndemnurile care-1 călăuzeau pe Fernand. Faţă de prieteni îşi lăuda fiul, care, ca un adevărat discipol al lui Jean-Jacques, căuta poporul şi prefera treburile modeste ale obscurului orăşel Senlis unui post strălucitor la Curte.

Fernand îşi privea atît de serios noua lui ocupaţie, încît se mută la Senlis. Acolo nu se instală într-unul din numeroasele palate nobiliare goale, ci într-o casă de ţară, veche şi simplă, de la marginea oraşului.

Demnitarii oraşului Senlis, episcopul, preşedintele tribunalului districtual, primarul, fură măguliţi să-l numere pe viitorul senior de Ermenonville printre concetăţenii lor. Spiritele luminate ale oraşului, istoriograful său. poetul, publicistul sperau să-l vadă la sindrofiile lor. Dar profesiunea pe care şi-o alesese îi umplea tot timpul. N-avea relaţii decît cu micii meseriaşi, care-i cereau sfatul, cu ţărani, băcani, copişti. Pe aceştia căuta să-i ajute nu numai în problemele lor juridice, dar şi în problemele de zi cu zi. Lupta, cu modestie şi hotărîre, pentru cucerirea prieteniei celor de jos.

La Senlis se întîmplă să-l întîlnească din nou pe prietenul său din tinereţe, pe Martin Catrou.

Martin învăţase multe la Paris, la *maître* Bouvier. Desigur că diploma de avocat n-o putuse dobîndi, nu mai era destul de tînăr pentru studiul acesta greu şi îndelungat şi, dacă stăteai să te gîndeşti bine, nu era decît un copist mai răsărit, care se pricepea în probleme de drept. Dar cunoaşterea operei lui Jean-Jacques îi îngăduia să-şi îmbrace argumentele într-o filozofie plină de roade şi obţinea rezultate în cazuri în care jurişti cu diplomă dădeau greş.

Curînd i se duse vestea că-1 ajuta pe omul de ispravă să obţină dreptate împotriva legilor strîmbe. Avea obiceiul să-şi prezinte argumentele cu duritate, nepoliticos, cu o voce limpede, tăioasă. Felul lui direct de a fi, îndărătnicia cu care dispreţuia compromisurile, bizuindu-se pe tăria argumentelor sale, îi crea prieteni şi adepţi.

Printre aceştia se afla o anume Jeanne Maupetit. Tatăl ei, om încăpăţînat, burghez din Paris, intrase în conflict cu un mare senior, fusese înfrînt şi murise la închisoare. Jeanne nu era prea frumoasă, dar capabilă şi deşteaptă ; soarta tatălui ei o făcuse să înţeleagă filozo-

fia. Vedea în Martin un om care nu numai că vorbea despre învăţătura lui Jean-Jacques, dar o şi trăia. îi deveni discipol. încrederea ei fanatică o făcu să-i pară frumoasă. Se căsători cu ea.

Jeanne salvase ceva bani din catastrofa prin care trecuse tatăl ei. Martin îşi putu îngădui să ia apărarea năpăstuiţilor în procesele împotriva privilegiaţilor, primind onorarii foarte mici, sau chiar nimic.

Un anume *sieur* Vieillard, locuitor al oraşului Senlis, căruia îi fuseseră de folos sfaturile lui Martin, stăruia ca acesta să se mute la Senlis. Martin se lăsă convins. îl atrăgea să lucreze în orăşelul pe care-1 cunoştea atît de bine şi care-1 dispreţuise multă vreme, socotindu-1 un om de nimic. Curînd îşi făcu şi aici prieteni, care-1 admirau. Fu ales în consiliul municipal.

Aşadar acolo, în primăria din Senlis, îl întîlni Fernand pe prietenul său Martin.

De bună seamă, Fernand se aşteptase să-şi găsească prietenul schimbat între timp ; rămase, totuşi, uluit cînd se găsi în faţa unui Martin atît de matur, atît de lat în spete, atît de sigur de sine, plin de importanţă şi cu experienţă. El însuşi se simţi din nou adolescent. îl privi pe celălalt: „Tu eşti Martin?" întrebă el prosteşte. „Aşa s-ar zice", răspunse Martin. îl privi pe Fernand rîzînd, măsurîndu-1 cu ochii săi negri, inteligenţi, ironici. îi observă faţa îndrăzneaţă, cuta de deasupra nasului, văzu că era emoţionat.

Amîndoi se bucurau prieteneşte şi totodată erau neîncrezători unul faţă de celălalt. Din prima clipă se reîn- nodară vechile relaţii de prietenie-duşmănie.

Şi Fernand îl măsurase între timp pe celălalt. Se îmbrăca la fel ca în trecut, cu o neglijenţă voită. Părul, care-i minca din fruntea lată, şi-l pieptăna în jos. Toată înfăţişarea lui avea un aspect bătăios, răzvrătit.

„De fapt, e curios că nu ne-am întîlnit pînă acum“, Constată Fernand cu o voioşie silită. „Şi dumneavoastră sînteţi de părerea asta, conte Bregy ?“ răspunse celălalt tăios, cu vocea lui limpede. „Ce înseamnă asta, Martin ? îl mustră prieteneşte Femand. De ce nu-mi spui tu?“ Şi, în timp ce se apropia de el, Martin observă că şchiopăta puţin. „Da, spuse el, ştiu. Intre timp ţi-ai dobîndit doar merite pentru noi, cei de jos.“ Dar în cuvintele lui batjocoritoare se simţea căldură.

„Să vii la mine, îl rugă Fernand. Avem să ne pove-

tim multe. Vino la cină.“ „îmi dai voie să te invit la mine ? întrebă la rîndul său Martin. Soţia mea s-ar bucura desigur, şi mama mea te-ar revedea cu plăcere." Fernand, care auzise de conflictul tatălui său cu văduva Catrou, şovăi o clipă, apoi spuse : „Sigur că vin, dacă preferi". „Ei bine, încheie Martin, atunci diseară vin eu la tine.“

Cît fusese Fernand în America, Martin ascultase cu interes tot ce se povestea despre prietenul lui şi se bucura ori de cîte ori auzea lucruri vrednice de laudă. Dar de cînd Fernand se întorsese în ţară era supărat pe el. Tot ceea ce făcea dovedea că rămăsese la fel de prost după experienţa din America, ca şi înainte, iar felul cum se purta la Senlis nu era decît pur diletantism, curată maimuţăreală. Fernand se născuse însă aristocrat, pentru alde Martin era mai uşor să fie deştept, trebuia să-i treacă, poate, cîte ceva cu vederea prietenului din tinereţe. In drum spre Fernand îşi propuse să nu-1 înţepe cu vorba.

La început totul merse bine. Apoi Fernand porni să discute despre daraverile oamenilor de rînd pe care-i ajuta şi despre necazurile lor, vorbea cu căldură, de parcă ar fi fost el însuşi un om de rînd, şi asta îl stîrni pe Martin. Uite-1 pe Femand ăsta, fusese în America, şi tot nu pricepuse că se potrivea în lumea oamenilor de rînd ca nuca în perete. Taica Popaule şi jupîn Michel, cu care zicea că-i prieten, socoteau în *sous,* iar el socotea în ludovici. Cine-i născut aristocrat să nu se vîre în sufletul poporului!

„E frumos aici, la tine, spuse Martin, şi nu e de loc pretenţios. Să-ţi spun drept, urmă el perfid, m-am mirat că nu te-ai mutat la palatul Levis.“ Palatul aparţinea

străvechiului neam al ducilor de Levis, şi cei din neamul Levis erau prieteni cu Girardinii. „Dar ce era să caut în palatul Levis?" întrebă Fernand, mai mult amuzat decît supărat. „Ei da, răspunse Martin, de n-ar fi decît capela, şi tot ar -avea un domn din cei mari de ce se bucura in fiecare zi!“ Capela avea deasupra altarului un portret din secolul al XIII-lea, înfăţişîndu-1 pe seniorul de Levis de atunci, care pretindea că neamul lui se trage din Levi, al treilea fiu al patriarhului Iacob. Seniorul de Levis era reprezentat îngenunchind în faţa sfintei fecioare, iar aceasta îi spunea amabil, cu ajutorul unei inscripţii: *„Couvrez-vous, mon cousin*“ [I].

Fernand rîse vesel. „Sînt prieten cu Gaston de Levis şi pot să-ţi spun că-şi bate joc ca mine şi ca tine de portretul acela.“ Apoi deveni serios, îşi petrecu braţul peste umărul celuilalt şi-i reproşă : „De ce vii cu asemenea prostii ? De ce mă înţepi mereu ? Ce ţi-am făcut ?“ „Numai bine ! rîse Martin sarcastic, străduindu-se să-şi domolească tonul tăios. Dar fruntea i se acoperi de pete roşii. Nu mi-aţi făcut decît bine, fapte caritabile. întîi, tatăl tău i-a arătat mamei că el e stăpînul, dar apoi s-a arătat generos, milostiv şi m-a trimis la Paris, la învăţătură. Dacă astăzi sînt cineva, apoi seniorul poate spune că el m-a făcut om ! *Le seigneur* se arată mărinimos, bunătatea lui s-a revărsat şi asupra mea. Dar eu nu vreau pomană! izbucni el cu voce aprigă. Eu vreau dreptul meu, dreptul înnăscut, de care vorbea atît Jean-Jacques al vostru ! Şi cum Fernand tăcea, urmă : Jean-Jacques nu e al vostru. El n-are nimic de-a face cu pomenile voastre. El s-a ocupat de drepturile noastre. Jean-Jacques e al nostru !“

De astă dată se înfierbîntă şi Fernand. I-ar fi plăcut să se bată cu Martin, ca pe vremuri. Dar nu voia să se aprindă ca tatăl său, care-i luase prăvălia văduvei Catrou. „Ţi-ai dat vreodată seama, răspunse el calm, că eşti mult mai încrezut de faptul că eşti om din popor decît sîntem noi, de originea noastră ?“

Martin nu se lăsă atras pe această pantă. „L-am so-

I Acoperă-ţi capul, vere (fr.). Ironia se referă la faptul că fecioara Maria, conform legendei biblicc, se trăgea şi ea din neamul lui Iacob, deci erau rubedenii. Spunindu-i să-şi acopere capul, recunoştea că era da acelaşi- rang cu ea.

cotit pe Jean-Jacques nebun, recunoscu ei, am rîs de el şi, cînd îmi amintesc cum se plimba la Ermenonville, ca sfîntul Francisc, îmi vine şi astăzi să rîd. Iar *Noua Heloise* e un spanac. Asta şi toată «natura» lui, astea vi le lăsăm vouă, Girardinilor ; Jean-Jacques care a scris asta e într-adevăr al vostru. Dar *Inegalitatea*[1] şi *Contractul social*[2], din astea nu pricepeţi voi nici o iotă, oricît aţi perora despre ele. Pe acest Jean-Jacques îl pricepe numai ăl de vine de jos. Şi de aceea, vezi tu, dragul meu, de aceea este Jean-Jacques *al nostru.“*

Martin era supărat pe sine însuşi. Desigur că avea dreptate : pe cît de puţin era el în stare să priceapă dulcegăriile din *Noua Heloise,* pe atît de puţin înţelegea celălalt adevărurile aspre din *Contractul social,* tocmai pentru că el fusese totdeauna flămînd, iar celălalt trăise o viaţă întreagă sătul. Dar asta nu putea să i-o explice lui Fernand, şi de aceea n-ar fi trebuit să se avînte într-o asemenea controversă. „Povesteşte-mi despre America, schimbă el vorba. Se spune că acolo tot avîntul a pierit şi că privilegiile poartă doar alte nume. Te rog, povesteşte-mi.“

Femand istorisea cu plăcere. Ceea ce se petrecuse în America nu trebuia judecat după tiparele europene. Acolo nu exista nici un Paris, nu existau oraşe mari, oamenii nu trebuiau să se lupte eu vreun *seigneur* ci cu forţele naturii şi cu indienii. De altfel cei care doriseră acolo într-adevăr revoluţia fuseseră, cel puţin în primii ani, într-o mică minoritate, iar printre privilegiaţi se numărau mult mai puţine persoane luminate decît în Franţa. Cu atît mai vîrtos trebuia preţuită victoria. Iar faptul că marile sentimente nu dăinuiau, că lăcomia şi invidia măruntă se făceau din nou simţite era omenesc, era firesc.

„Va să zică eşti dezamăgit", rezumă Martin obiectiv. Femand şovăi o clipă. Apoi spuse : „S-au realizat multe şi va rămîne ca un mare exemplu'*.

Cînd se despărţiră, se simţeau legaţi prin discuţiile avute şi se bucurau la gîndul viitoarei întîlniri.

Dar, oricît se străduiau să fie îngăduitori unul faţă de altul, mereu se certau în problemele privind oraşul

---

I > se refera la lucrările Discurs asupra *originii inegalităţii Inirt oameni* (1754) şi la Contractul social (1762), în care Rouaseau îşi expwM principiile ce ar trebui să stea la baza unei drepte orînduiri sociale.

Senlis, sau in cazul izolat al vreunui locuitor, şi fiecare folosea cuvinte care-1 răneau pe celălalt.

Rămaseră prieteni, dar şi locuitorii din Senlis simţeau conflictul lor lăuntric. Adepţii lui Martin erau neîncrezători faţă de Fernand, adepţii lui Femand neîncrezători faţă de Martin.

Femand se ostenea, umil şi neobosit, pentru oamenii luă mărunţi. Putea să-şi spună că mulţi nu-1 socoteau un simplu protector capricios, ci vedeau în el un prieten sincer. Dar cuvintele acelea ale lui Martin îi pătrunseseră în suflet, era în ele un pic de adevăr, şi nu numai un pic. O parte din Jean-Jacques răminea închisă pentru el. O parte din Jean-Jacques le aparţinea ..celorlalţi[1], poporului.

rLlNGERIUE ORAŞULUI SENLIS

O mare mişcare cuprinse întreaga ţară : fuseseră convocate Statele Generale, *Les Etats Generaux,* ceea ce nu se mai întîmplase de 175 de ani. Dificultăţile financiare în care se zbătea guvernul ajunseseră atît de mari, încît nu mai îndrăznea să întocmească un buget fără aprobarea poporului.

Statele Generale se compuneau din reprezentanţi ai celor două clase privilegiate, nobilimea şi clerul, şi ai stării a treia, lipsită de privilegii, burghezia.

Acestei stări i se acordase o reprezentare la fel de numeroasă ca şi celor două stări privilegiate, luate la un loc, ceea ce constituia o schimbare importantă, progresistă. Ba mai mult, fiecare francez care împlinise 25 de ani şi plătea impozite urma să aibă dreptul să voteze. Pentru prima dată, după aproape două mii de ani, de cînd cezarii se înstăpîniseră în Republica romană, un popor de pe continent, şi pe deasupra cel mai mare popor al Europei, trebuia să voteze şi să hotărască singur cum să fie rezolvate treburile ţării.

O speranţă furtunoasă cuprinse întregul regat.

Obştilor li se îngădui să dea instrucţiuni deputaţilor, sarcini, *„cahiers",* liste cu doleanţele şi plîngerile lor. Primarul din Senlis lăsă în seama contelui Fernand Bregy şi a lui *sieur* Martin Catrou redactarea ..caietelor" sale.

Cei doi începură de îndată să discute aprig. Fernand credea că învăţase ceva din experienţa cîştigată la

Senlis şi voia să pună accentul principal pe prezentarea clară a unor neajunsuri concrete. Voia să ceară în fraze vehemente îndiguirea rîului Nonette, desfiinţarea anumitor taxe pe drumuri, vămi şi, în primul rînd, limitarea drepturilor de vînătoare ale familiei regale.

Martin zîmbea ; cunoştea veşnica ciondăneală a Girar- dinilor cu căpitănia regală din cauza dreptului de vînătoare al prinţului de Conde.

El însuşi, Martin, avea puţine speranţe în multrîm-biţatele dezbateri ale Statelor Generale. După părerea sa, reprezentanţii poporului vor fi puşi să aprobe impozite noi şi grele în schimbul unor concesii în chestiuni secundare, apoi vor fi trimişi acasă. Totul nu va fi decît o farsă solemnă, şi cele două stări privilegiate vor continua să trăiască, ca mai înainte, pe spinarea stării a treia. Tocmai de aceea nu trebuiau să se lase tîrîţi în mărunţişuri, ci trebuiau să ceară esenţialul, despărţirea puterii executive de cea legislativă, responsabilitatea miniştrilor în faţa poporului, pe scurt, o constituţie eficace. Acum, cînd aveau posibilitatea să vorbească în faţa ţării şi a lumii, trebuiau cu toţii, chiar şi micile obşti, să pună accentul pe această revendicare fundamentală.

După» multe ciorovăieli, Martin şi Fernand căzură de acord asupra unui text, care, în partea principală, cerea constituţia, dar nu neglija să ceară, totodată cu o violenţă acuzatoare, lichidarea anumitor neajunsuri concrete.

Consilierii municipali din Senlis se exprimară în termeni respectuoşi despre logica şi tonul convingător al memorandumului. Nici împotriva vehemenţei cu care se cerea o constituţie n-aveau nimic de obiectat, dar frazele agresive, în care erau descrise samavolniciile căpităniei regale, îi făeură să se scarpine după ureche. Da, un asemenea ton putea să-l determine pe prinţul de

Conde să treacă la şicane, ba chiar să ia măsuri de pedepsire a oraşului. Femand însă ţinea la formulările sale, iar Martin, prietenul lui credincios, îl susţinu. în sfîrşit, consilierii municipali cerură ca cei doi domni să semneze personal Ies *cahiers,* în calitate de autori, şi se simţiră mai liniştiţi cînd văzură că documentul purta şi semnătura viitorului *seigneur* de Ermenonville.

Sesiunea Statelor Generale fu inaugurată cu o ceremonie fastuoasă. Era o zi frumoasă de mai, şi parizienii veniseră cu miile la Versailles, să asiste la istoricul spectacol. Curtea şi cei 1.200 de reprezentanţi alcătuiră un lung cortegiu, care străbătu oraşul împodobit de sărbătoare, pentru a lua parte la slujba de la biserica Saint- Louis. Demnitarii reacţionari ai Curţii născociră o mică şicană pentru a sublinia distanţa dintre clasele privilegiate şi burghezi : reprezentanţii fură obligaţi să apară în costumele tradiţionale ale stărilor, ca la ultima sesiune, cu o sută şaptezeci şi cinci de ani în urmă. Prin urmare, nobilii şi prelaţii purtau veşmintele de modă veche, cu aur, mătase şi brocart, în timp ce burghezii purtau haine cît se poate de simple, cu mantale negre. Dar printx-e reprezentanţii aleşi ai marii nobilimi se aflau mulţi liberali cunoscuţi, precum şi cîţiva „americani[41], Lafayette cu unii dintre prietenii săi, iar printre delegaţii stării a treia se găseau şi unii din marea aristocraţie, ca, de pildă, contele Mirabeau, care, lăsîndu-se aleşi ca reprezentanţi ai poporului de jos, îşi manifestau făţiş opoziţia faţă de Curte.

Spectatorii luară cu bucurie act de această îmbinare a stărilor, ca un simbol puternic al unităţii naţiunii. încredere, speranţă pluteau în această zi minunată de primăvară deasupra Versailles-ului, cînd regele însuşi şi arhiepiscopul Parisului, care purta cuminecătura, se alăturară cortegiului, pentru a consacra transformarea regatului, de la temelie pînă-n vîrf.

Monsieur de Girardin era mindru şi fericit. Lucrurile **se** petreceau aşa cum sperase şi cum prezisese el dintot- deauna : timpurile noi se năşteau nu dintr-o răzvrătire sălbatică, încordată a plebei, ci nobilii Franţei, oameni **ca** el, traduceau în fapte învăţătura lui Jean-Jacques.

Femand vedea cu nemulţumire cum „inferioritatea" reprezentanţilor burgheziei era subliniată chiar şi prin

regulamentul stabilit pentru veşminte. Nu-i ieşeau din minte cuvintele sceptice ale lui Martin, despre felul cum privilegiaţii vor căuta, prin tot felul de şiretlicuri şi tertipuri, să lipsească poporul de drepturile sale. îi era ruşine de haina sa somptuoasă, de gală, şi îl supără cînd o văzu pe Gilberte trecînd în caleaşcă, în suita reginei, în ţinuta unei doamne de curte cu rochia sclipind de bijuterii, pestriţă ca o pajişte înflorată de primăvară.

Treptat însă, cînd simţi cum marele spectacol al unirii îi entuziasma pe scepticii parizieni, ba-i impresiona chiar şi pe nobilii trufaşi, se topiră şi îndoielile sale. Iar apoi, în biserica Saint-Louis, cînd episcopul de Nancy, om cu vederi înaintate, ţinu cuvîntarea solemnă, Femand crezu cu tărie că marea operă va izbuti. In prezenţa regelui, episcopul atacă sistemul în vigoare, vorbi despre mizeria strigătoare la cer a poporului, cită cuvintele profetului: „Vei făuri popoare noi, şi faţa lumii se va schimba". Şi întreaga adunare — fapt care se întîmpla pentru prima oară în istoria Franţei — aplaudă şi ovaţionă în lăcaşul sfînt, în prezenţa sfintei cuminecături şi în prezenţa regelui.

Evenimentele din următoarele săptămîni păreau să dea dreptate lui Fernand şi să infirme scepticismul lui Martin. Reprezentanţii burgheziei opuseră rezistenţă cînd privilegiaţii încercară să-i paralizeze prin tot felul de tertipuri juridice; iar cînd regele le trimise ordin să se retragă, se legară printr-un jurămînt solemn să nu dea înapoi. Se declarară constituiţi în Adunare Naţională. .Curtea şi cele două stări privilegiate trebuiră să cedeze.

Femand jubila.

Curînd, însă, avea să afle, pe propria-i piele, cît de puternici se simţeau încă adversarii.

Fuseseră cercetate caietele cu doleanţe şi plîngeri ale obştilor, şi prinţul de Conde se înfuriase de tonul neobrăzat, ameninţător folosit de oraşul Senlis împotriva „abuzurilor" paznicilor săi de vînătoare. Faptul că nesuferitul fecior al lui Girardin îşi pusese semnătura sub acest document îl îndîrji şi mai mult. *JJL* jocul de cărţi povesti yărului său, regelui, despre această înfruntare,
Louis împărtăşi supărarea lui Conde. Acest tînăr Girardin îl mai făcuse de cîteva ori să se încrunte. Dădea glas fără reticenţe învăţăturilor răzvrătitoare ale

libertinu- j lui[1] Jean-Jacques şi, abia adolescent, devenise „american", fugind de la tatăl său. Faptul că acum semnase documentul neruşinat al unor burghezi nesupuşi, pe care poate că îl întocmise chiar el, era o trădare faţă de propria sa castă, pîngărirea propriului său cuib. în afară de asta, Louis însuşi era un vînător pasionat, şi unde se va ajunge dacă, pe lîngă atîtea alte prerogative ale coroanei, se va îngrădi şi dreptul său de vînătoare ? îi va da tânărului domn posibilitatea să mediteze o bucată de vreme la prostiile sale. îl va aresta pe rebel printr-o scrisoare cu pecete, printr-o *lettre de cachet,* un ordin special al regelui, şi-l va trimite la Bastilia.

Două zile mai tîrziu, *monsieur* Robinet veni cu ai săi la Ermenonville. Bătrînul domn, care avea oameni de încredere pretutindeni, îi încunoştinţă pe Girardini că regele, îndemnat de Conde, semnase un ordin de arestare împotriva lui Femand, dar că acesta mai dispunea de cîteva ore pentru a se pune la adăpost.

în faţa lui Femand se ivi, cenuşie şi sumbră, Bastilia, cu zidurile şi turnurile ei groase. Deşi primejdia şi mizeriile nu-1 înspăimîntau, i se făcu totuşi frică de viaţa neputincioasă în celulele acelea întuneeate şi pline de suferinţe străvechi. Se gîndi şi la Martin cum se va strîmba, a compătimire şi batjocură, cînd va afla vestea.

Toţi tăceau, priveau la Femand, aşteptau.

Marchizul era înspăimîntat. Cît de mult ar fi vrut să pună să se înhame caii şi să-l conducă el însuşi pe fiul său pînă peste graniţă! Dar cunoştea îneăpăţînarea Iui Femand, ştia că rugăminţile şi vorba bună nu erau de folos cu eL Se stăpîni, tăcu.

în schimb, *monsieur* Robinet începu să vorbească iar. „Ingăduiţi-i unui om în vîrstă să vă dea un sfat! spuse el. Luaţi calul cel mai bun şi plecaţi! N-o să fiţi nimănui de folos dacă rămîneţi aici. Vă faceţi un rău doar dumneavoastră. Poate să mai dureze mult pînă se instaurează libertatea, şi nu e plăcut s-o aştepţi între zidurile Bas- tiliei."

Fernand se gîndea că *monsieur* Robinet îl mai sfătuise o dată. Atunci avusese şi, totuşi, n-avusese dreptate. Acum era la fel.

„Eu, în locul dumneavoastră, i se adresă pe neaşteptate Mathieu, n-aş trece cu vederea sfatul lui

---

I **Afti în sensul de** liber-eugetător.

monsieur Robinet." Se vedea cît de greu îi venea să vorbească astfel; dacă neînfricatul conte Courcelles, atît de scrupulos în chestiunile de onoare, îndemna pe cineva să fugă, asta însemna ceva.

Gilberte nu spunea nimic, ci-1 privea neclintită. El ştia că în sinea ei socotea o prostie să rămînă, dar fără-ndoială că va fi decepţionată dacă va fugi. La fel va gîndi şi Martin. Martin are să rîdă de el dacă va rămîne, dar are să rîdă şi mai mult dacă va pleca. Şi apoi nu era Martin la fel de primejduit ca şi el? Probabil că Martin şi pornise să se pună la adăpost. Dar va rînji şi va spune : „Ceea ce este îngăduit unui Martin Catrou nu este îngăduit unui conte Bregy !“

Fernand mulţumi prietenilor săi pentru grija lor şi spuse că se va mai gîndi.

O oră mai tîrziu veni la el, emoţionat şi timid, *monsieur* Gerber. După ce încercă de cîteva ori, cu stîngăcie, să deschidă vorba, spuse că, după cum ştia, scumpul lui elev nu se lasă călăuzit decît de propria sa inimă. Dar ar dori, totuşi, să-i atragă luarea-aminte că Jean- Jacques l-ar fi sfătuit desigur să se sustragă forţei arbitrare. Jean-Jacques se aflase şi el de mai multe ori în asemenea împrejurări şi socotise că fuga şi exilul erau sacrificii îndestulătoare. Fernand strînse cu căldură mîna dascălului său, care, deşi de obicei se exprima atît de curgător, de data asta abia putuse vorbi.

Rămase la Ermenonville, în aşteptarea slujitorilor stăpînirii şi a ordinului de arestare, acea îettre de *cachet.*

TOŢI JEAN ŞI TOŢI JACQUES

Acea *lettre de cachet* din 10 iulie, prin care se dispunea arestarea lui Fernand de Girardin, a fost ultimul ordin de felul acesta pe care l-a scris şi sigilat regele Louis şi nu a fost pus în aplicare. Bastilia, unde, cfonform

(acestui ordin, trebuia închis Fernand, a fost distrusă de poporul Parisului la 14 iulie.

Ce covîrşitoare bucurie răsuna prin întreaga ţară, prin întreaga lume !

Girardin se duse la mormîntul lui Jean-Jacques. în-
f cet, copleşit de sentimentele sale, îi vesti marele eveniment : „Ai învins, Jean-Jacques ! Fortăreaţa tiraniei a gr căzut! Voinţa generală, ***la volonte generale*** de care ai k scris, a sfărîmat lanţurile milenare. Poporul şi-a luat T soarta în propriile sale mîini, aşa cum ai propovăduit şi ai prezis tu, prietenul şi maestrul meu !“

Fraţii regelui, prinţul de Conde, nobilimea reacţio- | nară, numeroşi prelaţi, miniştrii conservatori fugiră peste | graniţă. La catedrala Notre-Dame se ţinu un tedeum. La
I albul crinilor regali, vechiul stindard al ţării, se adău- î gară, după sfatul lui Lafayette albastrul şi roşul, culorile Parisului, iar cocarda albastru-alb-roşu deveni emblema Franţei noi, progresiste. Regele trebui să cedeze în faţa presiunii populare, să vină de la palatul său din Versailles în capitală, pentru a se înfăţişa parizienilor entuziasmaţi, din balconul primăriei, cu cocarda tricoloră înfiptă la pălărie.

O singură atotputernică simţire cuprinse acum în-treaga ţară: simţirea furtunoasă a lui Jean-Jacques !

In oraşul Senlis mulţimea veni cu torţele aprinse să-l scoată din casă pe Femand, pe care eliberarea ţării îl elibera şi dintr-un pericol personal. Un alt convoi se îndreptase spre locuinţa lui Martin. In piaţa catedralei fusese înălţată o mică tribună. Acolo, poetul oraşului, *monsieur* Milliet, ţinu o cuvîntare. „Tu, fecior al unui j străvechi neam de nobili, strigă el, te-ai legat de noi, de popor, cu toată inima şi cu tot ce ai mai bun în tine. Şi
II apoi, pe cînd îi înmîna cocarda tricoloră continuă : Elev şi prieten al lui Jean-Jacques, virtutea ta şi dragostea ta de patrie te fac demn s-o porţi!“ Il aduseră şi pe Martin pe tribună, îl sărbătoriră şi pe el, apoi cei doi trebuiră să se îmbrăţişeze în uralele mulţimii.

Evenimentele se precipitau. Adunarea Naţională | adoptă într-o şedinţă solemnă *Declaraţia drepturilor omului* ca fundament al noii Franţe. Sistemul feudal

era S desfiinţat. Mînăstirile fură închise, averile bisericeşti secularizate. Garda naţională, înfiinţată in ziua căderii Bastiliei, fu organizată ; Lafayette preluă comanda. Regele silit să părăsească pentru totdeauna palatul său de la Versailles se instală împreună cu familia sa la Paris.

Toată ţara era cuprinsă de elan, de speranţă, şi părinţii spirituali ai revoluţiei nu fură uitaţi. In timp ce enciclopediştii vedeau în Voltaire pe naşul revoluţiei, poporul îl sărbătorea pe Jean-Jacques al său. Din mulţimea uriaşă a celor care-1 preamăreau ca pe un sfînt protector, mulţi nu citiseră nici măcar o pagină din cărţile sale ; imaginaţiile erau înflăcărate de marile lozinci pe care el le formulase, de legenda simplă şi emoţionantă a vieţii şi a operei lui.

începu un nou pelerinaj la Ermenonville. Veni din nou acel student din Arras, pe nume Maximilien Robespierre. După ce-şi terminase în chip strălucit studiile, începuse să activeze în oraşul său natal, care, impresionat de lucrările lui literare şi politice, îl alesese în aca-; demia sa, iar provincia Artois îl trimisese reprezentant în Adunarea Naţională. Stătea acum, încordat de o uriaşă voinţă, la mormîntul dascălului multiubit, făgă-, duind să-i pună în practică principiile. „Pînă la capăt, jură el, pînă la capăt!“

Veni de asemenea la Ermenonville, pentru a vizita mormîntul, baronul Grimm. Marchizul nu se putu stăpîni să nu-1 ironizeze prieteneşte. *Monsieur* de Grimm şi enciclopediştii declaraseră opera lui Jean-Jacques confuză şi contradictorie, şi** acum opera aceasta, „lipsită de raţiune", crease ceva mai presus de lucrările vreunui filozof. „Sînt ultimul, răspunse *monsieur* de Grimm, care să neg meritele istorice ale răposatului nostru prieten. Dar, oare, nu cumva oamenii sînt atraşi tocmai de inconsecvenţa principiilor sale ? Reprezentarea haotică a proastei întocmiri şi a nedreptăţilor societăţii pe care a dat-o el acţionează asupra sentimentelor ; masa greu mobilizabilă este mai uşor pusă în acţiune dacă te adresezi sentimentelor ei decît raţiunii. Sper doar, încheie el pe un ton grav şi combativ, că oamenii îşi vor aduce la timp aminte de Voltaire. Numai moştenirea lui Voltaire poate împiedica excesul de

sentiment să transforme libertatea, aşa cum a înţeles-o Jean-Jacques, în anarhie.[1] /

S-ar fi părut că deputaţii Adunării Naţionale erau de aceeaşi părere cu *monsieur* de Grimm. Cu treisprezece ani în urmă, vechiul regim nu îngăduise ca leşul lui .Voltaire să fie înmormîntat la Paris, acum Adunarea Naţională hotărî să aducă rămăşiţele marelui om din colţul îndepărtat unde fuseseră îngropate \ şi să le depună la Pantheon, templul gloriei eterne.

Girardin luă cunoştinţă cu sentimente contradictorii de această hotărîre. Desigur, era îmbucurător că se revenea asupra profanării trupului lui Voltaire, dar nu putea admite ca o cinste atît de mare, adusă altuia, să întunece faima lui Jean-Jacques al său. îşi procură blocuri de piatră din ruinele Bastiliei, comandă un profil al Maestrului sculptat pe imul din blocuri, cu inscripţia *„Creatorul Franţei eliberate*şi donă lucrarea Adunării Naţionale. Fu o mare mulţumire pentru el că blocul cu efigia lui Jean-Jacques fu aşezat deasupra tribunei oratorilor, locul cel mai de cinste din sala de şedinţe.

N De altfel, avertismentele acre ale lui *monsieur* de Grimm nu reuşiră să micşoreze bucuria entuziastă a lui Girardin. Era cu toată inima pentru instaurarea libertăţii şi a egalităţii. Nu-1 supăra că trebuia să renunţe la drepturi ce-i deveniseră dragi. Cînd fură desfiinţate titlurile nobiliare, şterse cu mîna lui din registrul stării civile titlul şi privilegiile sale. Făcu o petiţie să i se îngăduie să renunţe la pronumele aristocratic Rene-Louis şi să-şi zică de acum înainte Emile ; era titlul romanului pedagogic revoluţionar al marelui său prieten.

Deci cel care-şi făcea acum plimbarea prin parc, urmat de intendenţi şi grădinari, nu mai era marchizul Rene- Louis, ci cetăţeanul Emile Girardin, iar cel care dădea sfaturi cetăţenilor fermieri nu mai era *le seignem,* ci cetăţeanul Girardin, proprietar şi cultivator. Desigur că aceste sfaturi sunau la fel de autoritar şi erau uneori însoţite de gesturi poruncitoare, subliniate de bastonul lung, flexibil de bambus.

De altfel, Girardin şedea acum mai puţin la Ermenonville, căci pleca adeseori la Paris. Acolo, în

---

I Voltaire fusese îngropat pe ascuns în provincia Champagne de către nepotul său, abatele Mignet, întrucît biserica nu îngăduise să fie îngropat In pămînt „sfinţit", adică în cimitir, fiind ateu.

Învăţătorul Galiel (lat.).

locuinţa de
la oraş, îşi aduna prietenii în jurul său. Participa şi la multe din şedinţele marilor cluburi politice. Cel mai des putea fi văzut în *rue* Honore, unde un astfel de club îşi ţinea şedinţele în vechea biserică dominicană, clubul iacobinilor, cum i se spunea în mod curent.

La propunerea lui Girardin, se plantă în curtea acestui club al iacobinilor un plop de pe mormîntul lui Jean-Jacques, un arbore al libertăţii.

Clubul iacobinilor deveni curînd asociaţia politică cea mai influentă din Paris, şi aici împărtăşea Girardin noilor oameni de stat învăţăturile pe care i le încredinţase şi i le explicase însuşi Jean-Jacques cu gura lui. Stătea ţeapăn la tribună, în faţa bustului lui Jean-Jacques şi a steagului tricolor. Vorbea cu autoritate : el era reprezentantul lui Jean-Jacques, *praeceptor Galliae*

In afară de multe cuvîntări mai scurte, ţinu două discursuri mari. Primul, despre noua organizare a armatei. Găsise cu greu citate potrivite din Jean-Jacques pentru expunerea sa tehnică, dar pînă la urmă fusese o cu- vîntare frumoasă, cuvîntarea unui specialist, care era, totodată, filozof şi revoluţionar. Aşa o apreciară şi iacobinii. 11 aplaudară cu avînt; mai mult decît atît: hotă- rîră să trimită discursul tuturor departamentelor, municipalităţilor şi adunărilor patriotice, pentru a fi făcut cunoscut tuturor.

Astfel încurajat, Girardin îşi pregăti cu şi mai multă grijă cel de al doilea discurs. De data aceasta era vorba de voinţa generală, lo *volonte generale.* Girardin arătă că voinţa generală constituie principiul fundamental al teoriei statului la Jean-Jacques şi ceru ca fiecare lege să fie prezentată poporului şi să intre în vigoare abia după ce va fi aprobată printr-un referendum. Era un discurs bine documentat, bine formulat, susţinut, în general şi în amănunte, cu numeroase afirmaţii ale lui Jean-Jacques. Dar, de data aceasta, iacobinii rămaserfi reci. Ceea ce propusese cetăţeanul Girardin pentru reorganizarea armatei fusese un lucru practic, avea un sens; de astă dată, însă, expunerea sa nu era decît o teorie goală şi, dacă stătea cineva să despice principiile lui

Jean-Jacques în felul acesta, revoluţia se ducea de rîpă-îl ascultară politicos şi trecură la ordinea de zi.

Girardin era îngrijorat. Observase încă de cîtăva vreme că deputaţii se abăteau de la învăţătura lui Jean-Jacques. Era nevoie să li se amintească marile principii ale Maestrului, şi dacă cineva era chemat s-o facă, apoi el era acela. Ei însă îl ascultaseră de parcă ar fi vorbit un Dupont sau un Durând oarecare.

Şi legiuitorii se îndepărtau tot mai mult de adevărata învăţătură. Jean-Jacques afirmase răspicat că nu e voie să se schimbe nimic din ceea ce există, fără o necesitate, nu trebuie desfiinţat nimic, că nu trebuie creat nimic fără o necesitate. Dar ei, deputaţii, răsturnau totul cu susul în jos, dintr-un zel turbat şi fără vreo necesitate.

Girardin şedea îndurerat sub salcie şi privea spre mormînt. Ce putea face ? A vorbi mulţimii n-avea nici un rost, de asta se convinsese. în schimb, se adresă personalităţilor, conducătorilor, îndemna la moderaţie, amintea de voinţa generală. I se răspundea vag, nimeni nu se sinchisea de sfaturile sale. Avea impresia că e un dascăl plicticos, i se dădea ascultare de dragul meritelor sale trecute, dar nu era luat în serios.

Se retrase din cluburi şi de la întrunirile publice. Se dedică transformării discursului său într-un amplu manual : *Despre necesitatea ratificării legilor de către voinţa generală*. Izbucnea faţă de *monsieur* Gerber în plîngeri amare împotriva iacobinilor. Se' adînci tot mai mult în, studierea operei lui Jean-Jacques.

Devenea un izolat.

FLUTURĂ PESTE LUME, TRICOLOR !

Spre deosebire de tatăl său, Fernand nu găsea de loc că măsurile luate de Adunarea Naţională erau radicale. Lui i se părea că delegaţii poporului erau timoraţi, că nu acţionau destul de iute şi energic.

De ce se permitea ca legile să fie promulgate la Tuileries de rege ? De ce i se mai lăsa regelui atîta putere ? Doar ştia fiecare că regina şi sfetnicii ei, dacă nu chiar regele, conspirau cu ajutorul curţilor străine împotriva Adunării Naţionale.

Şi de ce nu înfăptuiau reprezentanţii poporului re-

forme serioase în colonii ? De ce se mulţumeau cu manifestări generale de simpatie, adresate populaţiei băşti» naşe din cele două Indii[1] ?

Tot mai des, în viitoarea marilor evenimente pariziene; Fernand se gîndea la San-Domingo. Nu numai din filozofie sau din meschină grijă materială pentru proprietăţile sale de acolo. De multă vreme nu mai simţise atît de limpede, de puternică şi de fierbinte amintirea Hortensei. Tatăl ei şi familia ei vor fi vorbind cu ură şi dispreţ despre cele ce se petreceau la Paris. Va şti Hortense să găsească drumul ? Se va gîndi, oare, la el şi la discuţiile lor ? Nu-1 va socoti şi ea ridicol ?

Poate că într-adevăr *era* ridicol, cu speranţele şi visele sale despre urmările fericite pe care le va avea revoluţia şi pentru draga sa insulă San-Domingo. Cînd Adunarea Naţională proclamase solemn *Declaraţia drepturilor omului,* fusese sigur că tricolorul va fîlfîi şi deasupra Americii franceze[2], iar oamenii de culoare, care formau majoritatea covîrşitoare a populaţiei din San-Domingo, acei sălbatici nobili, apropiaţi de natură, cărora Jean-Jacques le dăruise în primul rînd grija şi dragostea sa, vor fi eliberaţi de nedreptăţi şi sclavie. Dar nu se întîmplase nimic.

Se înfiinţase la Paris o societate pentru emanciparea oamenilor de culoare. *Societe des amis des noirs*[3], la care aderaseră mulţi bărbaţi de seamă şi cu influenţă. Dar stăpînii marilor plantaţii şi alţi domni bogaţi, cu proprietăţi în San-Domingo, întreţineau la Paris o agentură deosebit de activă, iar aceasta, le *Comite colonial*[4], se dovedi a fi abilă şi eficace. Oamenii comitetului se ridicau împotriva măsurilor radicale. Avertizau mereu Adunarea Naţională că emanciparea oamenilor de

culoare ar însemna ca negrii să ajungă stăpîni lâ San-Domingo, că spaniolii şi englezii n-ar răbda aşa ceva şi ar anexa toată insula. Aceste argumente, prezentate abil şi convingător, impresionau. Adunarea Naţională, preocupată mai ales de reformele din patrie, declară, şi

---

I Societatea prietenilor oamenilor de culoare (Ir.). A fost înfiinţatS In ras.

[4] Comitetul colonial (fr.).

* *Louis-Michel Lepeletier de Saint-Fargeau* (1760—1793), om politic francez, figură marcantă a revoluţiei din 1789 : a doua zi după ce a votat condamnarea *la* moarte a lui Ludovic al XVI-lea a fost ucis de un fanatic monarhist.

asta în cuvinte vagi, că drepturile omului sînt deopotrivă pentru toţi, în schimb, însă, cînd cerură instrucţiuni cu privire la statutul oamenilor de culoare, guvernatorul şi şeful administraţiei din San-Domingo primiră indicaţii atît de neclare, încît totul rămase ca mai înainte.

Aceste jumătăţi de măsură îl zgîndăreau şi-l întristau pe Fernand.

Se împrietenise cu Louis-Michel Lepeletier[1] fost marchiz de Saint-Fargeau, care făcea parte din prezidiul Adunării Naţionale. Lepeletier era doar cu puţin mai în virstă decît Femand şi, cu venitul său anual de p
sute ie mii de livre, era unul din oamenii .cei mai bogaţi ai ţării. Totuşi, se alăturase tricolorului, cm vorba şi cu fapta. El însuşi prezentase legea pentru desfiinţarea privilegiilor nobiliare, participase activ [1] in-'t traducerea statutului civil al clerului, violent combătut de Vatican, sprijinea toate reformele radicale.

Michel Lepeletier avea un trup firav şi o îigură de neuitat : o frunte teşită, o gură mare, cu buze subţiri şi, deasupra unui nas imens, coroiat, ochi albaştri luminoşi» imenşi. Era receptiv faţă de orice lucru nou, cu înclinaţii pentru artă şi cu o pregătire ştiinţifică serioasă. Jurist excelent încă din tinereţe şi preşedinte al tribunalului din provincia sa de baştină[2], ştia să formuleze ca nimeni altul legi şi dispoziţii complicate într-o forma clară şi logică.

In viaţa sa de toate zilele rămăsese ian mare senior. Avea o casă îmbelşugată, cu mulţi slujitori, punea preţ pe îmbrăcăminte elegantă şi bucătărie aleasă, organiza pe scena particulară a palatului său din oraş reprezenta[1]»
ţii cu piese pretenţioase. De obicei, poporul privea cu ochi foarte răi asemenea atitudini ale aristocraţilor, ale „foştilor", Ies *ci-devants*; dar pe Lepeletier al lor parizienii îl iubeau, şi cînd pornea spre Adunarea Naţională, în trăsura lui somptuoasă, îl ovaţionau.

Ciudat e că şi lui Fernand îi plăcu purtarea aristocratică a lui Michel Lepeletier, care, la alţii, îi repugna. Adevărat că Michel îmbina spiritul elegant, uşor ironic al marii aristocraţii cu o încredere fanatică în progres şi cu voinţa nestrămutată de a traduce în faptă ideile

---

I **De** fapt, **Lepeletier era originar din Paris, dar reprezenta** în **Con-: yenţie departamentul Yonne.**

revoluţionare.

Toţi cei din jurul lui Lepeletier îl cuceriră pe Fernand, mai ales prietena lui Lepeletier, actriţa Eugenie Maillart, cea care plînsese pe mormîntul lui Jean-Jacques. Era şi acum, ca şi în trecut, o admiratoare convinsă a lui Jean-Jacques şi a noii orînduiri. Dar *made- moiselle* Maillart, a cărei veselie contagioasă era o mîn- drie a Teatrului Francez, nu putea suferi vorbăria despre virtute, modestie şi sărăcie, iar numeroşii tribuni solemni, sobri melancolici şi pricăjiţi ai Adunării Naţionale nu erau pe gustul ei. Ea înţelegea revoluţia aşa cum o întruchipa Michel Lepeletier al ei, care îmbina ardoarea democratică a noului regim cu delicateţea spirituală şi eleganţa rafinată a celui vechi.

Fernand avea aventuri trecătoare cu femei frumoase. Ceea ce îl atrăgea spre Eugenie Maillart era mai mult decît un capriciu ; dar ştia că ea îl iubea din toată inima pe deşteptul, nearătosul, activul, fermecătorul ei Lepeletier.

Veni aşadar la prietenul său Michel cu necazurile sale privind Indiile de Vest.

Michel îl lămuri că n-avea sens să se adopte o lege clară privind emanciparea oamenilor de culoare, deoarece aplicarea ei s-ar putea înfăptui numai prin forţă, iar trupele de care dispuneau erau necesare în patrie. „Trebuie deci să trădăm cauza coloniilor!“ spuse întunecat Fernand. Michel îi puse mîna pe umăr: „Nu fiţi atît de pripit, îl rugă el. M-am gîndit adesea dacă nu s-ar putea acorda drepturi egale cel puţin mulatrilor, celor cu sînge amestecat, dacă nu şi negrilor ?. Deocamdată, de-

sigur că cetăţenii legiuitori se lasă greu. *Monsieur* Robinet şi comitetul său colonial sînt prea puternici. îi veni o idee. Nu cumva îl cunoaşteţi bine pe *monsieur* Robinet? întrebă el. Dacă îşi încetează *el* opoziţia, legea noastră o să fie adoptată. Duceţi-vă la el. Explicaţi-i că nu va mai putea împiedica niultă vreme eliberarea oamenilor de culoare. Promiteţi-i în numele meu : dacă n-o să facă opoziţie legii noastre privitoare la mulatri, o să-l lăsăm apoi multă vreme în pace şi o să-şi poată exploata negrii pînă la sfîrşitul vieţii sale. Nu mai e atît de tînăr."

Lui Fernand îi displăcu oportunismul prietenului său şi-i e£a silă să negocieze cu *monsieur* Robinet.

Straniu era că Robinet, care datorită bogăţiei sale se număra printre domnii cei mari, se alăturase revoluţiei. Ii explică pe larg lui Fernand că revoluţia nu făcuse decît să consfinţească o stare de fapt, care exista de o bună bucată de vreme. Puterea aparţinea de mult marii burghezii. Nobilii se bucurau de privilegii şi se umflau în pene cu titlurile lor; în realitate, însă, soarta ţării era hotărîtă din umbră de burghezii care se îmbogăţiseră datorită capacităţii lor, iar posturile-cheie erau deţinute de oameni proveniţi din intelectualitatea burgheză. Acum privilegiaţii erau izgoniţi iar burghezii preluaseră şi formal puterea, asta era tot.

Fernand era scîrbit de o asemenea interpretare unilaterală, cinică a marilor evenimente. Dar Lepeletier cunoştea lumea, avea mereu de-a face cu oameni ca Robinet, sfatul lui era bun. Oricît de greu îi venea lui Fernand să se ducă la Robinet, n-avu încotro, trebui s-o facă.

Monsieur Robinet ferecase impunătorul său palat de la Paris şi se mutase într-un apartament la etaj, într-o casă modestă. De aici îşi conducea vastele, foarte complicatele sale afaceri. Achiziţiona pămînturi ale clerului şi ale nobilimii emigrate, care fuseseră confiscate, încheia contracte pentru furnizarea de alimente, uniforme şi arme, cu intendenţii armatei noii Franţe, care-şi sporea mereu efectivele.

In apartamentul lui *monsieur* Robinet, aşadar, în biroul său simplu,, discută fiul uneia din cele mai vechi familii nobile a Franţei, cu unul din cei mai bogaţi cetă-

ţeni ai ţării, despre soarta oamenilor de culoare din San- Domingo.

Monsieur Robinet îl ascultă cu atenţie. Apoi, amenin-ţîndu-l cu degetul,, spuse : „Tare viclean sînteţi, domnule conte. Dar de data asta lupul n-o să se lase păcălit de oaie- Nu vrem decît o mică concesie, spuneţi dumneavoastră, nu cerem drepturi cetăţeneşti decît pentru cîteva mii de mulatri ! Dar ştiţi foarte bine că cine toarnă cafea cu lapte ■ trebuie să ofere şi cafea neagră, şi dacă astăzi îi emancipăm pe mulatri, mîine o să aibă pretenţii şi negrii. Nu, dragul meu conte, din asta nu iese nimic. Dacă cedăm măcar un pas, apoi putem închide prăvălia, şi Franţa îşi pierde coloniile. "

Fernand tăcea încruntat. „Mă socotiţi „desigur obtuz şi reacţionar, continuă Robinet. Dar nu e drept. Sînt dispus să fac compromisuri. Nu sînt mai reacţionar decît vestiţii dumneavoastră apărători ai libertăţii din Congresul de la Philadelphia. Şi noi vrem să acordăm drepturi negrilor, dar exact ca şi domnii din America engleză, abia la sfîrşitul secolului, în secolul viitor. Graba strică treaba ! Ascultaţi ce vă spun!" Apoi căzu pe gînduri şi, cu toate că faţa îi era îmbujorată şi de loc veştedă, păru foarte bătrfn şi înţelept. „Da, da, drepturile omului, spuse el visător. Şi eu sînt pentru drepturile omului^ dar cei dân San-Domingo trebuie să mai aştepte. De altfel, urmă el şi se însufleţi, chiar şi geana de lumină ce se întrevede la orizont, vreau să spun perspectiva acordării drepturilor omului în secolul viitor, face ca proprietăţile în Jnc&ile de Vest să apară ea o investiţie îndoielnică. Sînt pe cale să-mi lichidez plantaţiile. Aţi face bine, domnule cente, să-mi urmaţi pildă. Dacă doriţi, pot să vă dau o mînă de ajutor. " Femand mulţumi sec şi duşmănos, apoi plecă.

La Paris sosi o delegaţie a mulatrilor din San-Domingo, ca să pledeze, în faţa Adunării Naţionale, cauza celor cu sînge amestecat. Delegaţia era condusă de avocatul Vincent Oge, el însuşi mulatru. Fernand îl cunoştea de la Cap Fran^ais, de la *Cerc le des Philadelphes,* ca pe un om inteligent, cult şi energic.

La *Soeiete des amis des noirs* îl sprijini pe Oge din răsputeri. Dar reprezentanţii poporului îl tratară, pe el şi pe

oamenii săi, cu vorbe goale şi cu promisiuni, fără să fa<ă nimic.

Lepeletier, îndemnat de Fernand, îl invită pe Oge la masă. Nu erau de faţă decît Michel, Fernand şi *madt- moiselle* **Maillart. Lepeletier îl îndemnă pe Oge să spună ce are pe suflet şi era ceva straniu în felul cum mulatrul acesta naiv, puţin stîngaci îşi expunea cu pasiune reverdicările democratice în faţa unui domn elegant şi răsfăţat şi a unei actriţe frumoase, elegant îmbrăcate, în timp ce lachei stilaţi serveau mîncăruri alese, după ceremonialul tradiţional.**

Lepeletier prezentă Adunării o lege care acorda ii cuvinte fără echivoc drepturi egale nu negrilor, dar mulatrilor. Aşa cum îi spusese lui Femand, o făcea cu inima grea, căci se temea că şi această reformă va aduce vărsări de sînge. Legea fu adoptată.

Marchizul de Traversay îl imploră pe Femand printr-o scrisoare stăruitoare să-l ţină pe mulatrul Oge la Paris. Dacă acesta s-ar întoarce la Cap Franţais şi ar încerca, împreună cu mulatrii lui, să participe la alegeri, invocînd această „egalitate" absurdă, colonialiştii albi s-ar opune sîngeros.

Oge însuşi primise scrisori de amenînţare. Dar era ho- tărit să plece înapoi, era bucuros să lupte»

Fernand îl conduse pînă la corabie. Oge luă cu el un steag în culorile noii Franţe, un dar din partea Societăţii prietenii negrilor. „Am să duc tricolorul cu mine, spuse el. Şi chiar dacă haita albilor îl va ciurui cu gloanţe şi-l va arde, şi pe mine o dată cu el, nu-mi pasă, l-am văzut fluturînd !“

Fernand aştepta plin de speranţă şi îngrijorare veş- . tile din San-Domingo. Lucrurile se petrecură nu aşa cum nădăjduise el, ci aşa cum prevăzuse Robinet şi cum se temuse Lepeletier. Pretutindeni pe insulă, în ziua alegerilor, colonialiştii îi atacară pe mulatri şi-i uciseră cu miile. Oge fugi în munţi şi organiză o rezistenţă armată a oamenilor de culoare. Miliţia bine instruită a colonialiştilor îi învinse. Oge se refugie în partea spaniolă a insulei.

Situaţia se înrăutăţi. In temeiul unei vechi

convenţii, autorităţile spaniole îl predară pe Oge plantatorilor francezi. Aceştia îl aduseră, după ocări şl **schingiuiri** odioase, în faţa unui aşa-zis tribunal de război, care-1 condamnă la moarte. Executarea lui deveni o serbare populară. Colonialiştii sosiră din toată insula, bărbaţi, femei şL copii, şi priviră jubilînd torturile oribile, prelungite, tragerea pe roată a mulatrului, pentru „a-i învăţa minte pe oamenii de culoare". Un membru al acelui *Cercle* des *Philadelphes* scrise la Paris : „De la executarea lui Damiens, care a vrut să-l ucidă pe Louis al XV-lea, francezii n-au mai oferit lumii un spectacol atît de înfiorător'[4].

Fernand se afla la Ermenonville cînd primi vestea. Mînat de furie neputincioasă, plecă la Latour. îl găsi pe Piobinet împreună cu Gilberte şi Mathieu. „Vedeţi ce a făcut comitetul dumneavoastră colonial ?!‘‘ îl acuză el.

Monsieur Robinet îşi păstră cumpătul. Vinovată de cele petrecute era Adunarea Naţională, care, în ciuda avertismentelor comitetului, promulgase dispoziţii stupide. ,,Mă tem numai, spuse el, că acum se vor mai săvîrşi şi alte prostii la Paris şi că legea va fi întărită în loc să fie revocată. O să se destrame totul acolo. Ar fi trebuit să vindeţi la timp, dragă conte. Mă tem că acum nici unul din noi nu mai are vreun cuvînt de spus în Indiile de Vest.“

„Dumneavoastră ar trebui să fiţi ultimul care să-şi bată joc de mine“, spuse Fernand furios. *Monsieur* Robinet ridică din umeri. „Am scris astăzi la Cap Frangais, răspunse el, şi am recomandat stăruitor moderaţie. Dar scrisorile nu fac impresie. Dumneavoastră aveţi prieteni apropiaţi şi puternici pe insulă, dragă conte. Aveţi influenţă. Plecaţi acolo. încercaţi personal să faceţi ceva. Şi, cu o ironie provocătoare, încheie : Căci văd în negru situaţia prietenilor noştri!“

Batjocura lui *monsieur* Robinet îl atinse pe Fernand. De multe ori cumpănise dacă să plece sau nu la San-Domingo. Primise o scrisoare de la Hortense. Cu literele ei copilăroase, îşi arăta părerea de rău că nu poate sta de vorbă, cu el despre întâmplările îngrozitoare ce se petreceau pe insulă ; fiecare gîndea altfel şi nu mai ştia cum să se descurce, se temea, îi era dor de el. Cuvintele lui *monsieur* Robinet treziră iar în Femand dorinţa năprasnică de a se întoarce la Hortense. Desigur că cele ce se petreceau acum cu albii din San-Domingo erau urmările propriei lor îndărătnicii prosteşti; dar

putea s-o lase pe I-Iortense în primejdie pentru că tatăl ei era un aristocrat încăpăţînat ?

Gilberte îl privea cu atenţie; i se păru că pe faţa ei se întrezăreşte zîmbetul acela fugar. „Aveţi dreptate, *monsieur,* spuse el şi se îndreptă de spate. Am să plec în San-Domingo. “

Robinet era uluit. Nu asta urmărise. Nebunul era într-adevăr în stare să plece în iadul acela şi ce o să mai audă el de la nepoată-sa, Gilberte! „N-am făcut, bineînţeles, decît o glumă proastă, spuse el repede. N-o să puteţi îndrepta nimic acolo. O să vă puneţi viaţa în primejdie şi o să încurcaţi şi mai rău lucrurile. Rămîneţi aici. Vorbiţi cu Lepeletier şi cu ceilalţi din Adunarea Naţională să nu mai facă şi alte gafe. E lucrul cel mai bun ce-1 puteţi obţine pentru prietenii dumneavoastră din San- Domingo."

La Paris, Fernand constată, cu o satisfacţie amară, că ceea ce Oge nu obţinuse în timpul vieţii se înfăptuia acum, după moartea lui. Evenimentele din Indiile de Vest treziră Parisul. *Les amis des noirs* ţinură întruniri mari, imagini ale martirului Oge şi ale morţii sale îngrozitoare se puteau vedea pretutindeni, figura lui nobilă şi sfîrşitul său tragic îşi găsiră locul chiar şi pe scenă.

Fără măcar să fie nevoie de rugăminţi prea stăruitoare din partea lui Fernand, Lepeletier obţinu votarea unei legi care lărgea mult drepturile oamenilor de culoare.

Fernand dorea din tot sufletul ca Adunarea Naţională să-l trimită în Indiile de Vest, pentru a aplica legea. Dar cînd îi vorbi despre asta, Lepeletier respinse propunerea pe loc şi în mod categoric. Il lămuri că legea nu era decît un avertisment pentru plantatorii aristocraţi, ceva pur platonic, care nu se putea realiza fără armată.

„Michel, trimite-mă peste ocean!“ îl rugă Fernand stăruitor, copilăreşte. „Nici nu mă gîndesc ! răspunse Lepeletier. N-am să te las să te duci la moarte. Tocmai un om ca dumneata ne mai lipseşte acolo ! In Indiile de Vest avem nevoie de un om politic de mînă tare, nu de un filozof."

Faptul că prietenul lui îl mai socotea încă, după toate cîte le trăise, un visător şi un copil, fu pentru Fernand ca o lovitură. „Şi dumneata, replică el cu amărăciune, ai descris în Adunarea Naţională soarta

oamenilor de culoare cu o sensibilitate care ar fi fost demnă de Jean- Jacques." ,.Am vrut să obţin, explică Lepeletier cu răbdare, adoptarea legii. Niciodată n-am crezut că ar putea fi aplicată.[1]

„Atunci am să plec în San-Domingo fără vreo misiune !“ stărui Femand, copilăros şi încăpăţînat.

„Fii cuminte ! îl rugă Lepeletier prieteneşte. Ştii doar şi dumneata că ceea ce te însufleţeşte nu e numai durerea pentru Oge şi nici filozofia. Te gîndeşti la fata aceea cu care ai purtat conversaţii galante. Nu te avînta în gesturi cavalereşti inutile! N-ai să străbaţi mii de mile si n-ai să te arunci în primejdii zadarnice pentru a veni în ajutorul unei doamne, care se află probabil de mult la adăpost şi desigur că se poate salva mult mai bine fără dumneata. Nu fi ehiar atît de *cidevanl,* Fernand !“ încheie el, accentuînd fiecare cuvînt.

Femand se simţea luat în rîs, dar totodată îşi dădea seama că Michel avea dreptate, într-un chip mult mai profund decît *monsieur* Robinet. Totuşi, întreaga lui fire se revoltă împotriva „laşităţii" ce i se recomanda.

între timp, intrase în cameră *mademoiselle* Maillart. „Prietenul nostru e nefericit, îi spuse Michel, pentru că nu vreau să-l las să plece în Indiile de Vest, să-şi caute moartea." Observă însă cît de mult îl jigniseră pe Fernand cuvintele sale şi se hotărî să-i aducă la cunoştinţă, de îndată, ceea ce voise să-i spună abia mai tîrziu. „ Vei avea în curînd prilejul, il mîngîie el, să intervii mult mai energic, în ce priveşte soarta coloniei, rămînînd aici decît dacă ai pleca dincolo."

Femand îl privi nedumerit. „Nu pricepe, spuse Michel, zîmbind către *mademoiselle* Maillart. E prea modest. Apoi îi explică : în curînd vor avea loc noile alegeri, şi Eugenie ar dori ca din noua Adunare legislativă să nu facă parte numai cetăţeni virtuoşi, ci şi cîţiva «foşti» care să poarte în inimă noile idealuri dar a căror minte şi gură să se călăuzească după vechea, buna logică şi gramatică, iar trupul după vechile, bunele maniere."

Şi deoarece Femand se ridicase în picioare, stînjenit şi emoţionat, Michel continuă : „Da, prietenii mei şi cu mine ne-am propus să-ţi sprijinim candidatura şi sînt sigur, dragă cetăţene Girardin, că vei fi ales deputat.**

Fernand roşise de teamă şi de fericire. Faptul că Michel îl socotea, totuşi, demn de a deveni legiuitor îl umplea de mîndrie. Dar altceva îl emoţiona mai mult. Michel nu l-ar fi propus dacă n-ar fi fost sigur că Fernand era agreat de alegători, că prin activitatea lui la Senlis le cîştigase încrederea. Altă confirmare mai frumoasă nici nu-şi putea închipui. Poporul nu-1 respingea, poporul recunoştea în el un frate!

„Ce părere ai, Eugenie ? o întrebă Lepeletier pe actriţă. Nu va fi Fernand al nostru un legiuitor bun?“ „Un legiuitor minunat, răspunse zîmbind *mademoiselle* **Mail-- lart. Printre atîţia Brutuşi şi Licurgi[I], un om din carne şi oase !“**

A FI CREDINCIOS, DAR CUI?

Veşti îngrijorătoare străbăteau ţara. Regele încercase să fugă, sub un nume fals şi cu acte false, el şi cu familia sa. Voise să ajungă la frontiera de nord-est, pentru ca apoi de acolo să se întoarcă triumfător la Paris, în fruntea unor trupe străine, şi să alunge Adunarea Naţională. Dar fuga dăduse greş in chip jalnic. Şeful de poştă patriot dintr-o localitate măruntă îl recunoscuse după efigia de pe bancnote şi, luînd pe loc o hotărîre, oprise diligenţa, cu ajutorul cîtorva alţi vrednici cetăţeni. Virtutea patriotică dejucase vicleşugurile „foştilor. Louis fusese readus la Paris şi acum se afla cu ai săi la Tuileries, deţinut în adevăratul sens al cuvîntului. In tot palatul fuseseră puse santinele, chiar şi în faţa dormitoarelor regelui şi reginei.**

Evenimentul acesta, de o deosebită însemnătate, adîn- cise ruptura dintre cetăţenii vechii şi noii Franţe. Cei mulţi nehotărîţi trebuiau

---

I AdlcS printre attţia care se comportâ ca eroi sau ca legiuitori al antichităţii.

să ia acum poziţie : erau fideli naţiunii sau regelui, care, din motive egoiste, voise să deschidă inamicului hotarele ţării ?

Problema aceasta spinoasă se punea şi fostului conte Courcelles. Mathieu avea vederi înaintate, salutase cu o sinceră bucurie convocarea Statelor Generale şi căderea Bastiliei, condamnase atitudinea celor de rangul său care trecuseră graniţa. Ei îşi trădaseră ţara, îşi părăseau regele. Dar cînd regele fu silit să încuviinţeze, sau chiar să ducă la îndeplinire mereu alte măsuri, pe care evident le dezaproba, Mathieu începu să-i înţeleagă pe cei din emigraţie. Aveau dreptate : regele *fusese* constrîns, şi nu poporul ci o bandă de nemulţumiţi ambiţioşi preluase conducerea Franţei. Toate curţile europene acordau ajutor efectiv celor din emigraţie care se adunaseră la frontieră, la Ko- blenz, pe malul german al Rinului; se pregătea o mare armată, care avea menirea să restaureze cu forţa monarhia absolută în Franţa.

Şi iată că regele voise să se pună în fruntea celor din emigraţie şi, deci, îi aprobase pe ei şi acţiunea lor în faţa întregii lumi. Firea calmă a lui Mathieu începea să clocotească cînd se gîndea că voinţa regelui preacreştin fusese dejucată de voinţa unui mic şef de poştă. Un ins din gloată putuse să-l silească pe suveranul celui mai vechi regat al lumii să ia calea întoarcerii, acoperit de ruşine !

începură să fie cunoscute amănunte jalnice despre călătoria de întoarcere a regelui. El şi cu ai săi trebuiseră să străbată încet, pe o căldură înăbuşitoare, drumurile prăfuite, foarte încet, tot mai încet, şi lumea venea de pretutindeni să-l vadă pe regele care a vrut să-şi 'trădeze poporul. Parisul trimisese comisari să-l însoţească ; şedeau în trăsura lui, înghesuiţi, şi era cald, regele şi regina trebuiseră să îndure praful drumurilor, să respire sudoarea paznicilor şi apărătorilor lor, să asculte ocările curioşilor. La Paris îi întîmpinase o mulţime uriaşă. Gărzile naţionale erau înşirate la marginea şoselei, în poziţie de drepţi, cu ţevile puştilor întoarse în jos, ca la o înmormîntare. Domnise o tăcere neobişnuită, căci se dăduse de veste că cine-1 va ovaţiona pe rege va fi pus la stîlpul infamiei, iar cine îl va insulta va fi aruncat la închisoare.

Mathieu îşi imagina cum trebuie să fi suferit

frumoasa, mîndra regină de această umilinţă. Se spunea că-i albise părul în cele patru zile cît durase călătoria jalnică de întoarcere.

Ce avea de făcut Mathieu ? Personal, în calitate de soţ al Gilbertei, nepoata influentului *monsieur* Robinet, bine văzut de reprezentanţii poporului, nu risca probabil nimic dacă rămînea în ţară. Dacă părăsea însă Franţa, ajungea un cerşetor; în asemenea cazuri legea prevedea confiscarea averii lui şi a Gilbertei şi se auzeau poveşti înspăimîntătoare despre viaţa de cerşetori spoită cu mîndrie a celor din emigraţie. Şi dacă trecea graniţa, nu se mai putea întoarce în ţară, căci îl aştepta pedeapsa cu moartea.

Dar oare îi mai era îngăduit să rămînă ? Nu jurase el credinţă regelui său ? Nu era datoria lui şă intre în armata emigranţilor, care se echipa, pregătindu-se să-l repună pe rege în drepturile sale ?

Trecerea frontierei fusese anevoioasă şi pînă atunci, dar acum paza fusese întărită. Fuga împreună cu Gilberte şi cu copilul nu era lipsită de primejdii. Mathieu şovăia. Dar nu-şi arăta îndoielile şi frămîntările faţă de Gilberte : se lupta singur cu ele.

Monsieur Robinet însă il ghicise.

El, personal, nu se gîndea să plece peste graniţă. Se simţea în siguranţă şi ar fi fost păcat să-şi părăsească înfloritoarele afaceri. Pe de altă parte, fuga nereuşită a regelui dovedise că nu numai Parisul, ci întreaga Franţă era de partea revoluţionarilor ; ceilalţi regi ai Europei trebuiau să-şi dea seama de faptul acesta. Prin urmare, vor lua măsuri ca să nu aibă soarta vărului lor, Louis. Războiul între Franţa democratică şi monarhii absoluţi ai Europei devenea deci inevitabil, iar *motisicur* Robinet voia să meargă la sigur în acest război. De aceea dorea ca Mathieu să treacă de partea emigranţilor. In cazul victoriei revoluţionarilor, *monsieur* Robinet era ferit de orice bănuială prin faptul că rămăsese în ţară : în cazul victoriei regaliştilor, se putea bizui pe soţul nepoatei sale, care contribuise la această victorie.

Bineînţeles că faţă de Gilberte nu pomenea nimic cu privire la aceste gînduri ale sale. In schimb, îi spuse că, în urma ultimelor evenimente, l-ar putea înţelege pe Mathieu dacă ar dori să plece în străinătate, la prietenii

săi.

Gilberte observase şi ea că Mathieu punea la cale un asemenea plan.

Gilberte se străduise sincer să se descurce în evenimentele din ultimii doi ani. Multe lucruri nu-i plăceau ; dar, pe de altă parte, forţa de nestăvilit a evenimentelor, participarea pasionată a lui Femand o pusese şi pe ea în mişcare. Cînd discuta cu Mathieu despre treburile publice, ceea ce nu se întîmpla des, îşi dădea seama cît de profund pătrunsese în conştiinţa ei, în ciuda propriei ironii, filozofia lui Jean-Jacques. în afară de asta, venea de jos şi cunoştea pe pielea ei cît de greu era să trăieşti lipsit de privilegii. îi mergea la inimă năruirea zidului artificial dintre stările sociale şi că nu mai era decît un singur popor. Desigur că uneori se simţea ridicolă. Renunţase la speranţa cea mai dragă şi se avîntase în căsnicia aceasta dificilă numai pentru ca ea şi copilul ei să facă parte din clasa celor privilegiaţi. Şi abia îşi atinsese scopul, că privilegiile pieriseră, micuţa Marie-Sidonia era o ceţăţeană ca oricare alta. Ce ciudat că soarta o păcălise în felul acesta şi că în cele din urmă rămînea în picioare tot înţelepciunea de nebun a bătrînului Jean-Jacques. Ultimtele evenimente, fuga şi arestarea regelui, o impresionaseră mult. Nutrise
o oarecare simpatie, uşor ironică, pentru regele greoi şi blajin şi frumoasa, fermecătoarea Mărie-Antoinette, înzestrată cu toate însuşirile pe care le detesta Fernand. Dar dacă poporul se purtase atît de josnic cu regele şi regina, ce primejdii îi aşteptau pe ei, pe Mathieu, pe fetiţa şi pe ea însăşi ? Nu numai că-şi pierduse privilegiile, dar se ■ număra, din nou, printre cei dezmoşteniţi.

Chibzuise în toate felurile. Deşi nu era fricoasă, nu voia să-l expună nici pe Mathieu şi nici copilul unor primejdii fără nici o noimă. Pe de altă parte, i-ar veni greu să părăsească ţara şi să fugă din faţa evenimentelor ce se precipitau. Fernand ar socoti-o, cu drept cuvînt, slabă şi nesimţitoare.

, De aceea, acum, cînd *monsieur* Robinet îndemna la fugă, ea tărăgăna cu răspunsul. în cele din urmă, întrebă : „Dacă Mathieu ar propune să emigrăm, ai veni, deci, bineînţeles, eu noi, bunicule ?"

Monsieur Robinet nu-şi închipuise lucrurile de loc

aşa: visase ca Gilberte şi copilul să rămînă cu el, fără Mathieu,

care-i stingherea. „N-am vorbit despre mine, fata mea, spuse el, şi nici despre tine şi Marie-Sidonia".

„Nici nu mă gîndesc să-l las pe Mathieu să plece singur", răspunse Gilberte, fără să şovăie şi bătăioasă.

„Eu m-aş gîndi, draga mea, continuă prietenos-*monsieur* Robinet. Dacă Mathieu va pleca, el se va duce la război, asta să-ţi fie lânpede, şi nu mai este obiceiul, şi nici nu e recomandabil, ca femeile să-şi însoţească bărbaţii în lupte. Apoi îşi concretiză punctul de vedere : Dacă inima îl îndeamnă să treacă Rinul, eu în locul tău nu l-aş împiedica, dar nici nu i-aş oferi să plec cu el.“ ,,5ă-l las să plece singur ?" repetă Gilberte, neputînd să-şi creadă urechilor. „Şi cl va fi de aceeaşi părere, răspunse Robinet. E greu şi destul de anevoios să treci graniţa cu o femeie şi un copil mic.“

într-adevăr, după puţină vreme, Mathieu îi propuse să plece din Franţa şi, cu toate că se aşteptase la acest lucru, Gilberte, care de obicei era atît de hotărîlă şi sigură, se simţi grozav de încurcată. Marie-Sidonia se plimba prin odaie, cuminte, îmbrăcată ca un om mare, trăgind după sine o jucărie, un miel. „Te înţeleg, Mathieu, că vrei să pleci la armată ! spuse ea după un timp. Dar ce se va întâmpla cu noi, cu mine şi cu copilul ?“ Şi deoarece Mathieu o privea fără să priceapă — nici o clipă nu se gîn- dise că l-ar lăsa să plece singur — continuă : „Avem noi dreptul să expunem copilul unei primejdioase treceri de frontieră ?“

Cuvintele ei sunau nesigur, şi Mathieu înţelese : ceea ce spunea ea acum nu era decît pe jumătate adevărat. O privi, şi în ochii lui era mai mult durere decît mustrare, îşi dădea seama că în ciuda dragostei şi a devotamentului lui, nu reuşise s-o cucerească.

Privirea lui o durea. Dar totodată gîndea cu o ironie tristă : „Doar nu-1 îndeamnă nimeni să plece. Dacă ţine mai mult la jalnicul acela de rege decît la mine, n-are decît să se ducă. Eu nu-1 opresc. Nici pe celălalt nu l-am oprit", gîndi ea mai departe, cu amărăciune, cu sfidare. Dar durerea nu pierea şi cuvintele de mustrare pe care nu i le spunea el şi le spunea singură. N-avusese destulă putere să iubească, nici pe acesta şi nici măcar pe celălalt.

Mathieu găsise între timp un refugiu în bunele sale maniere. „Care este părerea dumneavoastră, *madame?*

întrebă el. Mă sfătuiţi să plec ? Făcu o sforţare şi continuă cu greu : Singur ?“

Gilberte răspunse nesigur : „Dacă crezi că trebuie să pleci, Mathieu...*[1].

Cîteva zile mai tîrziu, Mathieu porni la drum, îmbrăcat în hainele cele mai simple, cu un paşaport fals.

Partea a patra

JEAN-JACQUES ŞI POPORUL

Mai de preţ este un copil sărman şi înţelept decît un rege bătrîn şi nebun, care nu mai este în stare să asculte de sfaturi. Căci el din rîndul obijduiţilor iese, ca să domnească, măcar că s-a născut sărac, în regatul celuilalt. Văzut-am pe toţi dţi trăiesc umbla *sub soare îmbulzindu-se lîngă copilul, moştenitorul care era să domnească în locul regelui.*

E c l e z i a s t u l[1]

Soldaţii republicii franceze aveau sentimentul că numai ei sînt fiinţe raţionale. Locuitorii din celelalte părţi ale Europei, care se băteau pentru a-şi păstra lanţurile, nu erau în ochii acestor francezi decît nişte bieţi prostănaci sau nişte mişei, plătit» *de despoţi.*

S t e n d h a l

I Din *Biblie, Vechiul Testament.*

IAR PE CĂLDICEI H VOM VARSĂ DIN GURA NOASTRĂ VĂDUVA ROUSSEAU - NICOLAS DIN NOU CALARE PE SITUAŢIE CONJURAŢIA REGILOR O FERICIRE AMARA OASPEŢI SUMBRI O CUVINTARE DE DEBUT FARA FALSA OMENIE !
„LA TERREUR I LA TERREUR !“ [1] SUSPECŢII

‘ Teroarea t Teroarea I (Fr.)

Ca multe oraşe ce urmaseră exemplul Parisului, oraşul Senlis avea un club al iacobinilor. Aici se punea la cale politica departamentului. Preşedintele clubului era Martin Catrou.

Ori de cîte ori putea, pleca la Paris să se sfătuiască, ’să prindă puteri. Acolo era un om care pătrunsese învăţătura, aparent contradictorie, a Maestrului în toate meandrele ei şi o transforma în politică vie. Acest om era membru al Adunării Naţionale, dar propovăduia şi-şi ducea activitatea la clubul iacobinilor. Faptul că clubul ajunsese aproape la fel de puternic ca Adunarea Naţională i se. datora lui. Era acel Maximilien Robespierre din Arras, care-1 vizitase pe Jean-Jacques cu puţin timp înainte ca Maestrul să moară. Cînd răsuna vocea sticloasă, tăioasă a lui Robespierre, cînd omul acesta, nu prea înalt, îmbrăcat cu o grijă meticuloasă, ţinea una din cuvîntările sale aprinse, de o logică rece, urîta biserică din *rue* Honore, despuiată de orice podoabe, unde se ţineau întrunirile iacobinilor, devenea în ochii lui Martin inima şi sanctuarul Franţei.

Cel admirat avea puţini prieteni personali, iar faţă de partizanii săi manifesta o politeţe indiferentă. Cu toate acestea, acum, cînd Jean-Jacques era mort şi îngropat în insula plopilor mari, mulţi dintre patrioţii cei mai înflăcăraţi, şi Martin se număra printre aceştia, vedeau în el pe apărătorul învăţăturii adevărate, preotul şi înfăptuitorul ei. Dacă Jean-Jacques ar fi vorbit în faţa iacobinilor, n-ar fi putut înfăţişa cu mai mult elan principiile sale, nu le-ar fi putut aplica mai bine la problemele politice ale zilei.

Martin încercă să familiarizeze pe iacobinii săi din Senlis cu principiile lui Maximilien Robespierre. Ca şi acesta, îmbina credinţa fanatică în învăţătura lui Jean-Jacques cu o raţiune rece, care gîndea, în chip logic, concluziile pînă la capăt. Ca şi Robespierre, dispreţuia tot ce era jumătate de măsură şi şovăială ; împărtăşea neîncrederea lui veşnic trează faţă de „foşti". Le spunea necontenit adepţilor săi din Senlis că, în afară de armata pe care aristocraţii fugiţi o organizau împotriva poporului francez, se mai aflau, chiar în ţară, nenumăraţi duşmani. Cîtă vreme vechiul nu era smuls din rădăcini, ţelurile revoluţiei nu puteau fi atinse.

Dar Martin nu-şi prezenta învăţătura cu eleganţa

glacială a marelui iacobin de la Paris, ci în fraze savuroase, populare; el interpreta argumentele lui Jean-Jacques cu un elan brutal, vorbea patrioţilor din Senlis în graiul lor.

Fernand, care se arăta cîteodată la clubul din Senlis, găsea periculoase cuvîntările lui Martin. Acesta folosea într-adevăr cuvinte şi expresii de-ale lui Jean-Jacques, dar le dădea un înţeles primejdios. In afară de aceasta, mulţi dintre cei cărora noua ordine li se urcase la cap, nu voiau să înţeleagă că mai exista o ordine şi legi şi că nu puteau face cum îi tăia capul. Cuvîntările lui Martin îi mina mai departe pe drumul anarhiei.

O dată, după ce Martin ţinuse o cuvîntare deosebit de radicală, îl întrebă pe Fernand : „Tu desigur că socoţi greşit tot ce am spus“... „Da, răspunse Fernand, am îndoieli, dar nu le pot exprima în două cuvinte. Şi adăugă politicos : Păcat că în ultima vreme ne-am văzut atît de rar!“ Martin, puţin răutăcios, răspunse : „Il ai doar pe Lepeletier al tău !“ Femand se bucură că Martin era gelos pe Michel. „Nimic nu mi-ar face mai multă plăcere, replică el cu căldură, decît să petrec cîteva ore cu tine". Martin îl pofti la cină.

Locuinţa familiei Catrou era sărăcăcioasă. Martin trăia şi lucra în trei încăperi, împreună cu mama, soţia şi un copil mic. Mirosea a mîncare şi a oameni, copilul ţipa. Mîncărurile erau pregătite fără tragere de inimă şi fără artă. Jeanne spuse: „Trebuie să vă mulţumiţi, cetăţene Girardin, cu ceea ce vă pot oferi oameni modeşti".

Martin raînca repede, cu gîndul aiurea, lipsit de maniere. „Poţi să vorbeşti deschis, îl îndemnă el pe Fernand. Jeanne £tie de vechea noastră prietenie." „Da", spuse Jeanne şi-şi întoarse faţa dură, expresivă, nu prea prietenoasă spre Fernand.

Fernand era însă foarte îngrijorat. Din San-Domingo sosiseră veşti proaste. Albii nu voiau să accepte hotărîrile Adunării Naţionale, negrii şi mulatrii se uniseră, San-Domingo clocotea de răscoală şi indignare. Plantaţiile din nordul insulei, unde se aflau moşiile familiei Traversay, fuseseră jefuite, nimicite, arse, mulţi dintre albi fuseseră ucişi. Se spunea că Hortense şi marchizul s-ar fi refugiat pe teritoriul spaniol, dar ştirile erau confuze, iar faptul că hu primise de mult nici. o veste de la ei nu era un semn

bun.

Despre aceste lucruri apăsătoare vorbi deci Femand. Adunarea Naţională se arătase prea tîrziu energică, remarcă el cu amărăciune, şi acum, în loc să trimită măcar trupe care să intervină, cei din Adunare se gîndeau chiar să revină asupra legii coloniale, astfel încît cei de culoare să-şi piardă din nou drepturile. „Nu cunosc situaţia din San-Domingo, spuse Martin. Puţini o cunosc. Dar de ce nu te duci tu să faci ordine ? îl provocă el. Eşti cunoscut acolo. Şi nu ţi-ar fi greu să obţii, prin prietenul tău Lepeletier, puteri depline."

Faţa expresivă a lui Femand se încruntă. Va să zică Martin socotea inutilă activitatea sa aici, în ţară. „Prietenul meu Lepeletier, răspunse el jignit şi triumfător, crede că servesc mai bine revoluţia dacă rămîn aici. El doreşte să candidez pentru noua Adunare Naţională."

Lepeletier era stimat şi de iacobini, dar ceea ce spunea Femand îl uimi, îl enervă pe Martin, fruntea i se acoperi de pete. Chiar şi femeile deveniră atente. Se lăsă o scurtă tăcere. Apoi, în loc de răspuns, Martin zise : „Are să fie bine dacă vechea adunare se va dizolva. A înfăptuit prea puţin." „Chiar dacă se dizolvă, replică Fernand, cel puţin tot a dat o constituţie bazată pe drepturile omului." „Puţinul care e bun în constituţia asta a fost înfăptuit, continuă Martin, de patru sau cinci bărbaţi, împotriva rs-

zistenţei celorlalţi o mie aouâ sute." „Nu cumva eşti prea aspru cu cei o mie două sute ?“ întrebă Femand. „O mic două sute de” Jean şi Jacques nu fac cît un Jean-Jacques, trebuie să recunoşti", rîse Martin, batjocoritor.

Văduva Catrou privea cu admiraţie la fiul ei, Martin, care-i dădea peste nas aristocratului, şi din gura ei bă- ‘trînă, scofîlcită, fără dinţi ieşea un fel de.behăit. Şi Jeanne privea încîntată şi plină de respect la bărbatul ei. „îmi îngăduiţi să mai torn vin, cetăţene Girardin ?“ întrebă ea] cu voce aspră ; Femand citi neîncredere şi duşmănie în ' ochii-i aprigi.

Martin continua să mănînce. „N-am nimic împotriva ta şi a lui Lepeletier, spuse cl mestecînd. Dar prea mulţi «foşti» s-au cuibărit în Adunarea Naţională, asta n-ai şă poţi nega nici tu, şi ei, cu toată bunăvoinţa, rămîn sclavii originii lor, ai banilor şi titlurilor lor. Cînd îşi spun «cetă- * ţene» sună de parcă ar fi o denumire nouă pentru contc sau marchiz. Am văzut doar cum Lafayette al tău cochetează cu «foştii» lui şi, cînd poporul vrea să-şi asume drepturile omului, dă ordin să se tragă. “

Jeanne şi bătrîna se apucară să spele vasele, Martin şi j Fernand rămaseră la un pahar de vin.

„Să ştii de la mine, reluă Martin discuţia, nici una din legile acestei Adunări Naţionale nu e destul de drastică. Despotismul a aruncat la închisoare an de an patru sute de mii de oameni — n-a lipsit mult s-o păţim şi noi, tu şi cu mine — şi a'spînzurat cincisprezece mii. An de an. Această Adunare Naţională a desfiinţat pedeapsa cu moar- i tea şi i-a lăsat pe toţi duşmanii s-o şteargă peste graniţă, ba era cît pe-aci să scape şi regele."

Jeanne, care spăla vasele, întoarse capul, aşteptînd ironică răspunsul lui Femand. „Nu sînt membru al Adu- : nării Naţionale", răspunse Fernand, pe jumătate în glumă. I

„Nu m-am referit la tine, spuse Martin, şi votul meu j îţi este asigurat. Dar să nu nutreşti iluzii. Nki adunarea j cea nouă nu va putea face ordine şi revoluţie adevărată. I Asta trebuie să vină din altă

parte, de jos. Poporul tre- j buie s-o facă, cluburile. Şi acolo se face."

Întocmai aşa vorbea şi Femand în discuţiile cu prie- • tenii săi moderaţi, dar pe Martin îl contrazise. „Dacă vrei să ştii, Jean-Jacques a scris : «Nu trebuie răsturnat nimic din ce există dacă răsturnarea nu eSte necesară»", zise el, şi era supărat că vorbele acestea sunau de parcă le-ar fi rostit tatăl său, marchizul. „Dar este necesară, răspunse Martin înfuriat. Şi cunosc pe cineva, şi-l cunoşti şi tu, care-ţi poate dovedi de ce trebuie răsturnat, şi asta chiar cu vorbele lui Jean-Jacques.“ Fernand ridică din umeri.

Martin regreta că fusese atit de brutal. Totdeauna se purta cu Femand ca un băieţandru care vrea să-l provoace pe celălalt la bătaie. Şi, cu toate astea, ţinea la Femand şi-l stima ; nu era atît de uşor ca un om, sortit prin naştere să fie viitor *seigneur* de Ermenonville, să treacă atît de dîrz şi cinstit de partea celor de jos !

Martin îl conduse pe Fernand acasă, străduindu-se să-i arate în felul lui greoi, că îi e drag. Şi aceste cîteva minute de prietenie stîngace îl făcură pe Fernand să vadă din nou îndărătul lui Catrou, preşedintele iacobinilor, pe Martin de odinioară, amicul din tinereţe, care ţinea la el.

Dar asta nu micşora cu nimic adevărul aspru al cu-vintelor rostite. Martin vorbise în numele tuturor, nu nu- mai în numele lui. Fuga regelui trezise în popor un nou val de neîncredere faţă de „foşti“, ostilitatea cetăţenei Catrou nu era simţămîntul unei singure Jeanne, ci al tu- ttzror eelor de-o seamă cu ea. El, Femand, era un străin. -IVkiodată poporul nu-1 va accepta drept frate.

Fu nevoit să vadă, mînios şi întristat, cum Adunarea Naţională anulă, într-adevăr, cu puţin timp înainte de dizolvarea ei, legea „Lepeletier", privitoare la eliberarea sclavilor, înlocuind-o cu instrucţiuni timide, care desfiinţau din nou drepturile oamenilor de culoare. 11 cuprinse o dorinţă arzătoare să îndrepte

această ruşine. Dacă va fi cumva ales, va şti să insufle celorlalţi reprezentanţi setea sa mistuitoare de dreptate.

Dar credea din ce în ce mai puţin că va fi ales.

Lepeletier încerca să-i redea încrederea. Nu era el, Lepeletier, prin purtarea, prin felul lui de trai mai străin de iacobini decît Fernand, şi nu-1 acceptau totuşi masele, ca pe unul de-al lor ? Ştiri primite prin viu grai şi In scris **di.i** departamentul Oise îi dovedeau lui Lepeletier că, acolo, oamenii aveau într-adevăr încredere în Fernand.

Dar îndoielile lui Martin cîntăreau mai greu decît încrederea lui Lepeletier ; Fernand continua să fie descurajat.

Cu atît mai mare îi fu bucuria cînd îl aleseră. Ochii atenţi ai oamenilor mărunţi din Senlis, din satele şi cătunele din împrejurimi îl socotiseră sincer ! Il aleseseră din douăzeci de candidaţi! Martin n-avea dreptate : poporul îl accepta drept frate !

VĂDUVA ROUSSEAU

în tot timpul acesta, Nicolas şi Therese locuiseră la Plessis.

Ultimii ani ai vechiului regim Nicolas îi petrecuse um- plind cîrciumile din Plessis şi Dammartin cu vorbăria lui umflată şi înăcrită. Cunoştea lumea, iar prietenilor lui de chef le plăcea umorul său amar, de om nemulţumit. Cînd Therese îşi primea renta, el dispărea pentru două-trei zile la Paris — mai mult nu ajungea pomana pe care lumea nerecunoscătoare o zvîrlea tovarăşei de viaţă a celui mai mare filozof al ei.

Oamenii din Plessis, cei care nu petreceau cu Nicolas, nu-i îndrăgeau pe noii lor concetăţeni. Dezaprobau faptul că Therese trăia cu individul care-i făcuse de petrecanie bărbatului ei. Femeile, cînd o întîlneau, îşi chemau copiii la ele. Nicolas înjura şi amenința. Therese nu se sinchisea. De cînd îl avea pe Nicolas al ei, ca *homme de confiance,* sub acelaşi acoperiş, era împăcată cu lumea.

Mergea în fiecare lună la cimitirul din Ermenonville,

să-i facă o vizită maică-si, şi în fiecare săptămînă la mor- mîntul de pe insulă, să ducă flori bărbatului ei. îi îngrijea conştiincioasă canarii, le culegea steluţă şi, cînd muriră, cumpără alţii.

Şi cei din Ermenonville o vorbeau de rău. Dar treptat se obişnuiră s-o vadă pe femeia asta între două vîrste, care se ducea, tăcută şi nepăsătoare, să-şi vadă mortul şi se oprea, după aceea, la *„Auberge* Jean-Jacques“, să mă-
nînce o omletă şi să bea puţin vin galben-auriu, hrănind vieţuitoarele, aşa cum le hrănise răposatul, şi discutînd alene cu jupîn Maurice.

Odată, pe cînd Nicolas se afla la Paris, preotul din Plessis veni la Therese şi o mustră pentru viaţa ei păcătoasă, lipsită de binecuvintarea bisericii, cu monsieur Montretout. Ea se sperie şi după ce Nicolas se dezmetici din beţia de la Paris, îi vorbi pe departe despre căsătorie.
El se înfurie cumplit şi o bătu cu cîrja.

Două zile mai tîrziu, canarii dispărură. Therese se gîndi la cîinele Lady şi cît de tare se înfuriase atunci Jean-Jacques, şi-i păru bine că, acum, nu se mai putea necăji. Mai tîrziu îl întrebă pe Nicolas dacă îi dă voie să cumpere alţi canari. El răspunse arţăgos : „Ajunge că-i duci răposatului flori!“

Cînd prostimea luă cu asalt Bastilia, Nicolas se supără foc. Avea sentimente aristocratice! Se înţelesese totdeauna bine cu domnii cei mari, mai bine decît cu lo *canaille* \ şi faptul că puternicul său protector^ prinţul de Conde, fusese nevoit să plece în străinătate îl îndîrjea. Desigur că această absenţă n-avea să ţină mult. Domnia plebei nu va dăinui, ticăloşii or să regrete curînd prostia lor. % capii răscoalei or să fie spînzuraţi cu miile. „Nici o milă pentru ticăloşi!“ cerea el.

Cînd se arătă însă că întoarcerea emigraţilor se lăsa aşteptată, cuvîntările lui nu mai fură la fel de preţuite la hanul din Plessis. Măgarii de acolo începuseră să trăncănească despre drepturile omului, îl făceau vîndut stă- pînilor, slugoi. Lumea devenea tot mai proastă, mai tristă, mai plicticoasă, îi era silă de Franţa asta afurisită, căzută pe mîna plebei. S-ar fi întors bucuros la Londra, dar cum să

se mai descurce el acolo, un invalid, de pe urma artei ecvestre ? Aici primea măcar rentele de la Geneva.

Uneori mai pleca la Paris. Acolo bea în tavernele semiclandestine de pe lingă Palais-Royal[2] cu alţii care gîndeau la fel cu el, cu lachei şi frizeri ai „foştilor**,

chelneri din restaurantele elegante, care-şi pierduseră serviciul din pricina noii orînduiri. Parisul decăzuse. Ieşise moda patinelor pe rotile, în locul călăriei. Lumea se prăpădea după un joc de copii, *jou-jou* *, care luase locul plăcerilor rafinate, vicioase ale epocii trecute.

Cînd el era la Paris, Therese rămînea singură în căsuţa mică, sărăcăcioasă a lui *sieur* Bessat. Vîntul din cîmpia deschisă a Plessis-ului foşnea în acoperişul de paie mîncat de vreme. Therese sta chircită, fără să facă nimic, grasă, îmbătrînită înainte de timp. Răsufla anevoie, cu sinii uriaşi, greoaie, neajutorată, o *lourdaude,* cum îi spuneau oamenii. Moţăia, cu obrajii căzuţi, cu gura pe jumătate căscată, cu pleoapele grele lăsate peste ochi. Deodată vîntul o făcea să tresară din picoteală. îi era frig la mîini, îşi lua manşonul. Ar fi vrut să aprindă focul, dar se ferea de risipă şi se temea de gura lui Nicolas.

Se ridica oftînd de pe scaun, să şteargă iar praful, căci vîntul acoperea mereu cu noi straturi mobilierul sărăcăcios. îşi cerceta rochiile, făcea asta des şi cu plăcere. Aici erau toate, agăţate sau împăturite, jupoane scurte, fuste din olandă de Vaucluse[2], o mantilă de tafta neagră, o pereche de mănuşi de mătase, altă pereche dintr-un material obişnuit, dar mai ales multe bonete, din olandă, din dantelă, din muselină, cu şi fără panglici, toate în culori vii. Se uita cu duioşie la rochiile astea, le avea de mult,, le alesese cu dragoste şi cu grijă, mulţi bărbaţi o urmăriseră cu priviri lacome cînd le purtase. Acum îi erau prea strimte, dar nu făcuse economie la material, puteau fi lărgite şi iar lărgite. Scotea o rochie şi începea să coasă la ea. Se gîndea la stofele care se purtau acum, *florence* în dungi, *pekin* uni, *sicilienne, nankin,* şi la modelele frumoase de ***robe-manteau*** lucrate pe talie d ***la Zu-*** *lime,* care se încheiau cu un *gilet ă la* Turque *. Apoi se gîndea ce mai putea să facă. Să se ducă să-şi ia papucii

***Jucărie din** metal, **lemn aao** fildeş, constlnd **dintr-un** diac **cu şanţ Ia mijloc, prin care trece** o sfoară, astfel **că discul ae** poate mişca In **m «t tn fos.**

* Departament şl localitate din «ud-estul Franţei.

I • Vestă după moda turcească (tr.).

au
de casă, comozi, călduroşi, căptuşiţi, pe care şi-i comandase după modelul celor ai răposatului ei Jean-Jacques ? Sau mai bine să se îmbrace cumsecade, să nu arate atît de neîngrijită cînd are să se întoarcă dragul ei Colas ?

Se îmbrăca încet, cu grijă, se farda chiar puţin. Apoi trăgea lîngă masă unul din scaunele cu fund de paie; nu îndrăznea să se folosească de scaunul lat, comod al lui Jean-Jacques, căci acesta era rezervat lui Colas. Se aşeza, îşi sprijinea capul în mîini şi aştepta. Se învăţase să aştepte, o mare parte a vieţii şi-o petrecuse astfel, n-o supăra să aştepte, ştia din experienţă că, pînă în cele din urmă, ceea ce aştepta se întîmpla, iar omul aşteptat sosea.

In jurul ei se afla mobilierul cunoscut. Paturile cu cuverturile alb-albastre. Şi clavirul mai era acolo. Nicolas voise să-l vîndă, dar i se oferise un preţ foarte scăzut; din pricina asta şi pentru că o iubea atît de mult, în cele din urmă, îl păstrase. Nu mai. avea canari, dar colivia şi gravurile atîrnau pe pereţi, cerşetorul şchiop şi pădurea de la Montmorency, pe care o cunoştea atît de bine; de altfel, localitatea Montmorency se numea acum Emile, în cinstea lui Jean-Jacques al ei. Era tot acolo şi scrinul, şi înăuntrul lui toate hîrţoagele acelea ; Therese le mai adăugase un document, o scrisoare prin care prinţul Conde confirma că scumpul ei Nicolas Montretout era un excelent călăreţ.

Şedea la masă, aştepta, moţăia, aştepta. In mintea ei lucrurile se confundau, mobilierul fusese totdeauna acelaşi şi ea nu mai ştia dacă se afla la Paris, în *rue* Plâtriere, sau la Ermenonville, în pavilionul de vară, sau la Plessis în casa lui sieur Bessat. O dată tresări speriată, i se păruse că o aude pe maică-sa cum o cheamă, dar nu era decît vîntul. Apoi se gîndi dacă n-ar trebui să-i introducă sonda bărbatului ei ; Jean-Jacques şi cu Nicolas se contopeau şi nu mai ştia dacă trebuia să-l frece pe spate, sau să-i introducă sonda, toată viaţa îşi îngrijise bărbatul, era o obişnuinţă plăcută şi i-ar fi lipsit dacă n-ar mai fi trebuit s-o facă.

Nu-şi putea cumpăra nici una din frumoasele ţesături noi. Nicolas ar ţipa, ar înjura-o şi ar snopi-o în bătaie
dacă ar pomeni măcar de aşa ceva. Dar nici n-avea nevoie de rochii noi. Toţi ziceau că e *lourdaude* şi c-ar fi proastă ca noaptea, şi pesemne că era adevărat, dar asta nu-i stricase. Ea, *la lourdaude,* îi prinsese în laţ pe cei mai vestiţi bărbaţi ai Franţei, pe Jean-Jacques, de care acum făceau şi mai mult caz decît pe vremea cînd trăia, şi pe Nicolas al ei, care avusese cel mai frumos manej din Franţa, celebrul Tattersall, şi după care domnii cei mari se prăpădeau întocmai ca după Jean-Jacques. Toată Franţa se bătea pe bărbaţii ei, dar îi aparţinuseră, şi amîndoi o iubiseră, şi unul îl omorîse pe celălalt de dragul ei, şi mai avusese parte şi de alţi domni mari, şi viaţa fusese bună, iar ea aştepta. Niciodată nu aştepta degeaba, căci el se întorcea întotdeauna. Şi Therese zîmbea fericită, cu viclenie şi prosteşte ; toate gîndurile i se topeau ca într-o ceaţă, şi aştepta şi vîntul foşnea în paiele acoperişului.

NICOLAS DIN NOU CALARE PE SITUAŢIE

Sosi un oaspete care de ani de zile nu se mai arătase pe la Nicolas şi Therese. Era cetăţeanul Frangois Renoux, fost sergent, fratele vitreg al Theresei.

îmbătrînise mult, nu-i venea uşor să fie tot gălăgios, vesel, sigur de sine, ca în trecut, dar încerca totuşi.

Vorbi despre evenimente, era de acord cu ele, era revoluţionar din toată inima. Sprijinise dintotdeauna idealurile scumpului său cumnat, Jean-Jacques, fusese doar unul din cei dintîi care luptase pentru ele, dincolo, în pădurile Americii, împotriva mercenarilor tiranului englez.

In timp ce tot sporovăia, cerceta din ochi locuinţa sărăcăcioasă şi constată cu satisfacţie că mobilierul cel vechi mai exista încă, în primul rînd binecunoscutul scrin. „Mai e ceva înăuntru ?“ întrebă el, neputînd să se stăpînească. „Da, răspunse Nicolas sarcastic, o scrisoare a prinţului de Conde către umila mea

persoană." Therese, care observase însă decepţia lui Frangois, îl linişti, spunîndu-i cu mîndrie: „Totul e aici, toate hîrţoagele. Marchizul, «fostul», a vrut să mi le şterpelească, dar Nicolas l-a pus la respect/[1] „Totdeauna am spus-o, recunoscu Francois, Nicolas al nostru e un cap.“ „Ca să-mi înşiri astea ai venit, javră bătrînă?" se interesă Nicolas.

Frangois însă se îndreptă de spate şi le ţinu următorul logos : „Nu v-aţi purtat prea frumos cu mine, dragii mei, nici tu, iubită soră, nici tu, care-mi eşti un fel de cumnat. Dar eu nu sînt răzbunător, mă socot capul familiei si i-am făgăduit răposatei noastre mame pe patul de moarte să mă îngrijesc de voi. Acum viu de la mormîntul ei şi am putut să-i spun : «Sergentul Frangois Renoux e un om de nădejde ; el se ţine de cuvînt şi la bine, şi la rău».“ ,,Lasă-te de bărbi, îi tăie vorba Nicolas, cu grosolănie, şi spune pe şleau ce coţcărie ai pus la cale.“

Francois îi aruncă o privire piezişă, demnă, dispreţuitoare şi urmă : „Sînt în relaţii bune cu deputatul Cha- plaine, pot chiar să mă laud că sînt prieten cu el. Asta om ! Un adevărat slujitor al Naturii şi al Raţiunii, un adevărat elev al lui Jean-Jacques al nostru. Partidul monta- niarzilor [1] se mîndreşte că-1 are printre conducătorii săi. în trecut a fost călugăr, asta o ştiţi doar, a fost vicarul general al episcopului de Blois [2], dar s-a lepădat de vechile prejudecăţi, cum îşi leapădă şarpele pielea veche, şi acu filozofează ca nimeni altul. îi place literatura, îl adoră pe Jean-Jacques şi s-ar bucura s-o cunoască pe văduva lui, despre a cărei modestie, fidelitate şi virtute a citit în *Confesiuni* şi despre care i-am povestit şi eu multe lucruri vrednice de laudă. “

Nicolas rînji şi spuse : „Eu, cel pe care îl vezi aici, am fost prieten cu mulţi domni mari, chiar şi cu prinţi de sînge, şi i-am ajutat să se salte în şa. Crezi că-mi pasă de un păduchios de deputat din *canaille* ? De-un capucin [3] ? Toţi capucinii put!“

„Eu, în locul tău, n-aş face pe grozavul, dragă cum- nate, zise Frangois. Nimeni nu dă astăzi un ban pe nişte foşti prinţi regali, dar e de-ajuns ca fostul călugăr să

mişte degetul mic, şi ai să vezi cum curg paralele. Nu s-ar spune că pe aici plouă cu taleri[1]. Dar s-ar putea isca o adevărată avalanşă dacă văduva Rousseau l-ar gîdila sub bărbie pe legiuitorul Chaplaine."

„înţeleg, răspunse Nicolas dispreţuitor, vrei să-i storci un bacşiş lui Chaplaine al tău, făcînd pe codoşul cu Therese a mea, iar eu să stau să-mi frecţionez singur sărmanul meu dos ? Asta nu se înghite!"

„Ce neîncredere jignitoare! îi răspunse Francois. Te cunosc şi, bineînţeles, te-am descris legiuitorului Chaplaine îri culori atît de favorabile pe cît mi-a îngăduit conştiinţa. Cetăţeanul Chaplaine aşteaptă deci nu numai pe văduva lui Jean-Jacques, ci şi pe bravul ei *homme* de *confiance."*

Astfel ce făcu că Therese şi Nicolas plecară la Paris pe cheltuiala sergentului Francois, spre a fi prezentaţi legiuitorului.

Acesta^ra un om vesel, gras şi murdar. Din cămaşa larg deschisă şe înălţa un gît gros, cu o ceafă lată, dintr-un pantalon de stofă proastă îi ieşeau picioarele butucănoase, goale. De la tatăl său, care fusese bucătar al unui abate bogat, moştenise gustul pentru mmcăruri alese, în general îi plăcea viaţa îmbelşugată. Se înconjura sde obiecte preţioase, casa îi era plină de picturi ale unor maeştri cunoscuţi, de pocale fine şi de tot felul de bibelouri de un gust rafinat; relicvele pe care învăţase să le adore în copilărie erau înlocuite prin curiozităţi rare, îndeosebi prin relicve literare, manuscrise şi cărţi vechi, de preţ. Era lacom de toate, devora ştiinţă, artă, femei, mîn- căruri line. Avea o fantezie nemaipomenită şi era totdeauna pornit pe aventuri. Descoperind complotul unor aristocraţi emigraţi, ai căror agenţi se întruneau pe ascuns în castelul Bagatelle[2], făcuse să fie arestaţi şi daţi în judecată. El însuşi fusese o dată atacat de asasini tocmiţi de contele d'Artois şi alţi „foşti" ; îl răniseră, din fericire riu grav, şi de atunci era şi mai iubit de popor.

Parisul acelor ani nu ducea lipsă de oratori, dar Cha- plaine era unul din cei mai înzestraţi. Elocvenţa lui îmbina grandoarea antică, fanatismul cruciaţilor şi felul popular, sentimental de a se exprima al lui Jean-Jacques, Masele îi sorbeau cuvintele.

Manifesta un interes veşnic treaz pentru tot ce era în legătură cu Jean-Jacques. Cînd Nicolas şi Therese îi arătară legăturile groase de coli de hirtie fină, acoperite cu scrisul ferm şi elegant al Maestrului, i se aprinseră ochii. Mîngîia delicat foile cu mîinile sale cărnoase.

Pe Therese o socotea ca un fel de relicvă vie. Faptul că era o *lourdaude,* greoaie la trup şi la minte, i se părea mişcător. O invită pe soţia simplă, îmbătrînită a lui Jean- Jacques să rămînă la Paris, cu manuscrisele şi cu omul ei de încredere, în preajma şi pe socoteala lui.

Nicolas, mulţumit, scuipă gros. N-avusese o idee minunată, atunci, să-i ceară înapoi marchizului manuscrisele ? Se bătu singur, satisfăcut, pe umăr. Ştiuse totdeauna să iasă la liman ; chiar şi din întîmplările cele mai neprielnice, cele mai potrivnice, ştia să tragă folos. Oricare altul ar fi aruncat hîrtiile acelea uzate, ca un fruct stors. Dar el se ostenise pentru ele, le căpătase înapoi cu ajutorul unei scrisori meşteşugite, şi acum, din pămîntul vechi, secătuit, răsăreau roade noi, îmbelşugate.

Therese, la rîndul ei, privea uluită, stupidă şi fericită, cu cit zel îl adora noul Paris pe răposatul Jean-Jacques. Cetăţeanul Chaplaine, care, la urma urmelor, fusese un domn ce slujise biserica, şi desigur că se pricepea, vorbea de scumpul ei răposat ca de un sfînt. Toţi vorbeau aşa de el. Cărţile lui se găseau pretutindeni, chipul lui era în toate vitrinele. în rue Grenelle, în *rue* Plâtriere, pe casele unde locuise pe vremuri cu el, fuseseră puse plăci comemorative. Şi dacă vreunul se uita la Therese nepăsător, sau chiar de sus, privirea lui se schimba de îndată ce afla că era văduva lui Jean-Jacques, căpătînd o expresie evlavioasă ; ca la biserică.

In ziare se publicară multe articole despre Therese, apăru chiar şi o carte. Fu pictată şi desenată. Era mai

ales o gravură care o înfăţişa plimbîndu-se pe malul laeului din Ermenonville, în faţa unui peisaj pustiu de toamnă. In fund se zărea, micuţă, insula plopilor mari, cu mormîntul. Therese păşea însă înaltă şi melancolică în prim plan, purtînd pe cap o bonetă, cu mîinile vîrîte în manşon, o femeie nobilă, vîrstnică, cu puţină guşă. Gravura era intitulată *Tovarăşa de viaţă a lui Jean-Jacques* şi se vindea pretutindeni. Cînd o văzu, Therese rămase încremenită. Va să zică asta era ea ! Toţi o ocăriseră, o făcuseră *lourdaude,* toantă, şi aciim iată că era o doamnă căreia îi mersese vestea ! Ce păcat că Jean-Jacques nu apucase să vadă cum o cinsteau pe soţia lui credincioasă, şi ce noroc că Nicolas era martor la toate astea !

Cultul acesta al Theresei îl revolta pe Fernand. Legătura lui cu ea era de mult uitată ; ceea ce nu-i dădea pace era profanarea grotescă a memoriei Maestrului. După unele şovăieli, îl întrebă pe prietenul său Lepeletier dacă n-ar fi cazul să facă ceva. Cinicul Michel îl sfătui să renunţe. Intîmplarea i se părea amuzantă. „Sigur că Jean- Jacques ar fi mulţumit, spuse el, ca Therese să aibă o viaţă uşoară. De altfel o gură moartă rînjeşte, dar tace. Şi dacă dumneata ai să începi să vorbeşti şi să arăţi că poveştile dLuioase despre Therese nu sînt decît minciuni, n-ai să dăunezi decît memoriei lui Jean-Jacques şi du- mitale însuţi. Dovedeşte unui credincios că relicva la care se închină e falsă : el nu se va revolta împotriva relicvei, ci împotriva dumitale."

Astfel, cultul Theresei continuă, încurajat de Chaplaine. Un prieten al deputatului, un cunoscut dramaturg, Bouillie, se apucă să scrie o piesă, *Jean-Jacques şi tovarăşa lui de viaţă.* Se duse la Therese şi-i ceru să-i povestească despre viaţa ei şi a Maestrului; deoarece constată că se exprima greu, se adresă lui Nicolas. Acesta îi povesti anecdote mărunte, emoţionante din viaţa Theresei şi despre propriile sale relaţii cu Jean-Jacques. Piesa fu jucată în fostul *Theâtre Italien* >, care se numea acum *Theâtre de l'Egalite.* Spectatorii vărsau şiroaie de lacrimi. Therese trebui să

îmbrăţişeze şi să sărute un bust al lui Jean-Jacques, mulţimea o ovaţionă. Piesa avu un succes nemaipomenit.

În discuţiile dintre Nicolas şi dramaturgul Bouillie se pomenise adesea despre copiii Theresei, pe care Jean- Jacques îi dusese la leagăn. Deşi fapta lui Jean-Jacques se explica, şi era într-o oarecare măsură scuzată, prin lipsa de egalitate, libertate şi fraternitate din timpul vechiului regim, pe imaginea lui luminoasă stăruia o pată. Nicolas hotărî ca Therese să ierte suferinţa pricinuită de Jean-Jacques, şi, dînd dovadă de renunţare şi de jertfire de sine, să îndrepte fapta aceea discutabilă a soţului ei. Ea scoase la licitaţie manuscrisele originale ale cînte- celor lui Jean-Jacques, acele *Mîngîieri,* şi dona suma obţinută leagănului de copii. Pensionarii acelei case — acum se numeau *„Les enfants de France*“ [I] — veniră în uniformele lor simple, cu cocarde tricolore la pălărie, să-i mulţumească Theresei. Şi de data asta lacrimile curseră, şiroaie.

Apoi Nicolas puse la cale lovitura cea mare. Trăgînd nădejde în recunoştinţa deputatului Chaplaine, o îndemnă pe Therese să-i dăruiască manuscrisul *Noii Heloîse.* Cu ocazia zilei lui de naştere, cînd împlinea treizeci şi cinci de ani, ea îi înmînă manuscrisul.

Jean-Jacques scrisese patru copii din *Noua Helo’ise,* toate foarte îngrijite. Această copie o caligrafiase cu deosebită dragoste, pentru una din iubitele lui de neam mare, dar se certase cu ea, şi astfel lucrarea rămăsese în scrinul său. Iar acum Therese o dăruia lui Chaplaine.

Faţa ei grasă tremura de emoţie cînd îi înmînă foile alb-gălbui, acoperite cu rînduri elegante. Şezuse alături de Jean-Jacques cînd scrisese aceste file. îşi aducea perfect aminte, maică-sa bodogănea cît de greu face rost de atîta cerneală albastră, de atîta hîrtie cu marginea aurită şi de nisip fin, şi cît de mulţi bani costau. Nu-ncape îndoială că-i citise din ele, îi citise doar din toate. Apoi se iscase cearta din pricina hîrtiilor ăstora. Nicolas le prevenise din timp pe amîndouă, pe maică-sa şi pe ea, dar bătrîna nu i le dăduse, Şi atunci josnicul Girardin, „fostul“, le furase,

I Sală de teatru din Paris, unde dădeau reprezentaţii de operă etn-lăreţi Italieni.

dar Nicolas al ei, vicleanul, deşteptul, le adusese înapoi. Iar acum dăruia hîrtiile astea bunului legiuitor. Aşa dorea Nicolas, şi Nicolas ştia ce făcea.

Chaplaine mulţumi cu o bucurie vădită. Cînd rămase singur, pipăi filele manuscrise, citi cu emoţie şi încîntare din ele, apoi le aşează cu o grijă drăgăstoasă într-o minunată raclă de fildeş, care servise la păstrarea unor moaşte ale sfîntului Lazăr cel ars pe rug, raclă ce încăpuse pe mîna lui cu prilejul secularizării averilor bisericeşti.

Nicolas îşi făcuse bine socotelile. Recunoştinţa deputatului Chaplaine nu se mărgini doar la cuvinte frumoase. El era reprezentantul naţiunii şi obţinu ca naţiunea să acorde în schimb văduvei lui Jean-Jacques o răsplată.

în cursul iernii, la una din şedinţele de noapte ale Adunării Naţionale, îşi făcu apariţia Therese Levasseur, în faţa naturii, soţia lui Jean-Jacques Rousseau. Barierele ce despărţeau asistenţa de deputaţi se deschiseră, deputaţii se ridicară de pe scaunele lor, Therese fu condusă la locul de onoare.

Deputatul Chaplaine se urcă la tribuna oratorilor. îl salută pe Jean-Jacques ca pe părintele revoluţiei. O salută pe Therese, colaboratoarea şi soţia credincioasă a lui Jean-Jacques, ca pe Euricleea [1] şi Marta - sa.

Apoi propuse să i se acorde o pensie respectabilă.

Propunerea fu adoptată.

CONJURAŢIA REGILOR

Fernand era mîndru că făcea parte din noua Adunare legislativă, care număra printre membrii ei oameni vestiţi prin lucrările lor ştiinţifice, oratori străluciţi, reformatori clocotind de orgoliu şi energie. In afară de asta, majoritatea noilor reprezentanţi erau tineri, abia mai în vîrstă decît Fernand. Cînd se mai întîmplase oare, de la Atena lui Pericle şi de la Roma lui Scipio, ca un grup de oameni atît de cinstiţi şi de talentaţi să conducă un stat!

1 In scrierile homerice, sclavă credincioasă, doica Iul XTUse, Personaj biblic, devenit sinonim cu gospodină vrednică.

Noua adunare începu de îndată să transforme acele hotărîri generale, moderate, pe care le luase adunarea anterioară, şi să le impună naţiuni# sub forma unor decrete clare. Aprobă, una după alta, legi despre care chiar şi un Martin Catrou era nevoit a recunoaşte că aveau gheare. Trimise la închisoare pe toţi clericii care refuzaseră să depună jurămîntul de credinţă faţă de noul regim. Confiscă toate averile nobililor fugiţi şi ameninţă cu pedeapsa cu moartea pe cei care nu se vor întoarce în termen de patru zeci şi cinci de zile.

Dar satisfacţia lui Fernand faţă de atîta energie era umbrită de constatarea amară că nici măcar oamenii aceştia hotărîţi, cu minţi luminate, nu se simţeau destul de tari pentru a impune şi în colonii drepturile omului. Veştile din Indiile de Vest soseau rar, dar era sigur că o mare parte a proprietarilor albi pierise, şi cum nici Robinet, nici el însuşi nu primiseră ştiri despre soarta Hor- tensei şi a tatălui ei, era de temut că se prăpădiseră. Cu atît mai fierbinte era dorinţa lui Fernand ca toate aceste sacrificii să nu rămînă zadarnice, şi eliberarea sclavilor din Indiile de Vest să se înfăptuiască, în sfîrşit. Făcu apel la colegii săi să repună în vigoare legile lui Lepeletier, adică să acorde oamenilor de culoare din colonii emanciparea totală, iar el să fie trimis la Cap Franţais, cu pu- » teri depline, pentru aplicarea acestor dispoziţii. Dar nimeni nu voia să audă de aşa ceva. I se spunea : „Dragă prietene, întîi de toate să întărim revoluţia aici, în ţară.
Nu ne trebuie un război peste mări cînd îl avem pe al nostru aici, la hotare."

Aşa era. Emigranţii făcuseră din orăşelul Koblenz cartierul general al contrarevoluţiei. Acolo, pe teritoriul german, în imediata apropiere a graniţei franceze, îşi concentrau forţele militare, iar Austria şi Prusia îi sprijineau prin toate mijloacele. Conducătorii noii Franţe credeau, nu fără temei, că regele însuşi conspira cu aceşti emigranţi şi cu monarhii străini, îndemnîndu-i să atace ,naţiunea eliberată.

Mulţi dintre deputaţi socoteau că trebuie dat un

ultimatum înainte ca regii Europei reacţionare să se coalizeze împotriva Franţei ; cereau un război preventiv. Fernand era un partizan înfocat al acestei teorii. „Să afle Europa, tună el în Adunarea Naţională, eă dacă vor fi provocaţi, în continuări, zece milioane de francezi, înarmaţi cu puterea spadei, a raţiunii şi a cuvântului, pot schimba faţa lumii şi pot răsturna toate tronurile!“ Adunarea trimise de mai multe ori delegaţi la rege, cerîndu-i să pornească război împotriva acelor prinţi care se coalizaseră împotriva Franţei noi.

O dată conduse şi Fernand o asemenea delegaţie. Vechiul ceremonial de la Curte nu mai era atît de fastuos, se degradase. Totuşi, şi la Tuileries existau coridoare lungi, anticamere, gărzi elveţiene şi valeţi care se înclinau solemn. Fernand respectă ceremonialul, sărută mîna grasă a regelui. Louis şedea apatic, pleoapele grele clipeau deasupra ochilor bulbucaţi, se vedea cît îi era de silă să ducă tratative cu aceşti răzvrătiţi în loc să dea poruncă să fie închişi la Bastilia.

în timp ce prezenta revendicarea corpului legislativ într-o cuvîntare îngrijit formulată, respectuoasă şi totodată ameninţătoare, Fernand privea faţa buhăită, obosită şi încordată a regelui şi înţelegea ce se petrecea îndărătul frunţii lui teşite.

Louis îl privea şi el pe Fernand, pe feciorul neobrăzat al bătrînului nebun, care oferise pe vremuri, din convingeri filozofice, un refugiu tihnit lui Jean-Jacques. Girardin cel tînăr fusese împuşcat în picior, încă pe vremea cînd se afla la rebelii americani, dar nu trăsese nici o învăţătură din împrejurarea aceea, ba, dimpotrivă, îndrăznea să se înfăţişeze acum, şontîc-şontîc, înaintea sa, a regelui său, şi să-i pretindă a declara război fraţilor săi, ceilalţi regi ai Europei. îi dădea mîna tînărului Girardin ! Era rebel şi trădător din fire şi din deprindere, aşa îl lăsase Dumnezeu. Avea să ispăşească în iad, dar, aici, pe pămînt, ştia precis ce avea de făcut. Ferice de dînsul! Providenţa fusese mai puţin îndurătoare cu el, regele. Va trebui să dea iarăşi, împotriva convingerilor sale intime, jumătăţi de

asigurări acestor indivizi.

Făgădui, în cuvinte încete, şovăitoare, să reflecteze cu bunăvoinţă asupra propunerilor credincioasei sale Adu-

nări Naţionale. Era o mîngiiere pentru el că mai apucase în săptămîna aceea să trimită o corespondenţă secretă verilor săi, împăratului german, regilor Prusiei, Spaniei şi Suediei, cerîndu-le să strivească prin forţe armate unite răscoala din Franţa şi să împiedice răspîndirea răului, a anarhiei, în toată Europa.

Dar reprezentanţii poporului nu se lăsară amăgiţi multă vreme cu răspunsuri în doi peri, iar cînd Austria încheie o alianţă cu Prusia împotriva Franţei, îi smulseră regelui aprobarea pentru declararea războiului. Intr-o atmosferă de entuziasm zgomotos şi sălbatic, Adunarea Naţională, cu majoritate de voturi şi doar şapte voci contra, hotărî declararea războiului.

însufleţirea legiuitorilor cuprinse întregul popor. Regii Europei s-au coalizat să răpească ţării libertatea, pe care abia şi-a cucerit-o. Dar Franţa le va da la cap tîlharilor obraznici! Niciodată în istoria ei milenară naţiunea nu pornise la război atît de ferm convinsă de dreptatea cauzei sale. Voluntarii veniră, puhoi, să se înroleze sub stindardul tricolor, stindardul Franţei libere.

La fel de înflăcărat era şi cetăţeanul Girardin, fostul marchiz. Fuga lui Louis îl impresionase profund, fapta aceasta rupsese legătura dintre tron şi popor. Dar iată că de dragul ţării, şi împotriva propriilor sale interese, Louis ^punţa îndelunga alianţă cu Austria şi declara război patriei soţiei sale, nepotului ei, îndreptînd astfel toate greşelile şi slăbiciunile din trecut, făurind **o nouă**[1] unitate de nezdruncinat între rege şi popor. Regele acesta, mărinimos şi luminat, punea cauza poporului mai **presuâ'j** de interesele casei sale, acceptînd **la volonte generale£** voinţa generală. Se înfăptuise un **nou** pas însemnat pe calea arătată de Jean-Jacques.

Cetăţeanul Girardin se adresă conducătorilor militari ai armatei franceze, generalilor Lafayette, Rochambeau şi Luckner. Aminti că mai biruise o dată, în timpul războiului de şapte ani, în bătălia de la Hastenbeck, pe ducele de Braunschweig, comandantul

---

I uonoiă roşie, în formă conică, avînd virful aplecat în faţă, purtalâ In limpul Revoluţiei' Franceze ca sîtnbol al libertăţii.

suprem de atunci al armatei duşmane, şi se oferi să participe şi în actuala campanie. Lafayette, însă, îi respinse propunerea ; erau

şi aşa prea mulţi „foşti“ în conducerea armatei. Girardin se simţi profund umilit. Dar îşi ascunse jignirea în adîncul inimii; nici măcar fiului său nu-i "spuse nimic.

Trebuia să se mărginească să-i însufleţească pe alţii cu propriul său entuziasm, şi reuşi ca departamentul lui să trimită deosebit de mulţi voluntari. Oferea douăzeci şi cinci de livre, ca bani de drum şi de încălţăminte, fiecărui om care se înrola, iar cînd ajunse să strîngă un contingent mare de voluntari, organiză o serbare în castelul său. Ţinu o cuvîntare înflăcărată : dacă el fusese în stare să-l izgonească pe ducele de Braunschweig cu ajutorul soldaţilor de atunci, supuşi unei discipline despotice, cu atît mai răsunător îl va birui o armată de voluntari entuziaşti.

In sinea lui, Girardin nu era de loc sigur de această victorie. De la începutul revoluţiei, conducerea supremă a armatei se schimbase de cîteva ori, mulţi dintre ofiţerii superiori de valoare emigraseră. Va putea oare armata cea nouă, improvizată, lipsită de disciplină, să ţină piept armatelor coaliţiei europene, bine instruite şi comandate cu pricepere ?

Curînd trupele inamice invadară Franţa. Prima ciocnire avu loc la Lille. Numai ce-i văzură pe austrieci, şi francezii o luară la goană, strigînd : „Sîntem trădaţi !“, şi-l uciseră pe propriul lor general. In sud, regimentele piemonteze trecură graniţa. Căzură fortăreţele răsărit, Longwy, Verdun. Comandanţii de oşti ai sHnatelor coalizate jubilau, spunînd că asta nu e o campanie, ci o ^pliţebare pînă la Paris.

j^^FTenorocirile de pe front zdruncinau ordinea lăuntrică. |nlasele nu credeau in slăbiciunea armatei lor ; dădeau

a înfrîngerii numai pe perfidia comandanţilor. Poporul îi socotea trădători pe toţi foştii nobili, îl

socotea traci a tor în primul rînd chiar pe rege.

Masele mai năvăliseră o dată la Tuileries. îl învinuiseră pe rege — ce-i drept, în chip binevoitor — de nesinceritate şi-i impuseseră o bonetă revoluţionară [1] şi fraternitatea lor. Acum, după o cuvîntare violentă a deputatului Chaplaine, luară a doua oară cu asalt palatul. Da data asta lucrurile se petrecură mai puţin paşnic. Fură mulţi morţi, regele trebui să fugă şi fu dus, în cele din urmă, în castelul Le Temple, care arăta mai curînd a închisoare.

La Paris aveau loc tulburări pe care autorităţile le tolerau cu bunăvoinţă. închisorile fură luate cu asalt, masele îi judecară pe aristocraţii cei mai detestaţi şi-i executară. Statuile foştilor regi, ce împodobeau multe din pieţele oraşului, fură sfărîmate în sunetele cîntecelor populare şi ale strigătelor de bucurie. Nu era treabă uşoară. Mai mulţi regi de bronz şi caii lor se dovediră foarte rezistenţi, iar un Louis al XlV-lea strivi în căderea lui o femeie care cînta. Mulţimea dărui braţul de bronz al unui Louis al XV-lea iubitului şi sărbătoritului deputat Chaplaine, care îl adause la colecţia sa de curiozităţi. Chiar şi popularul Henri al IV-lea, care străjuia de atîta vreme, de pe Pont Neuf, apa Senei, avu aceeaşi soartă.

Convingerea lui Girardin că omul e bun, zdruncinată încă mai demult şi cîrpită cu greu, se nărui a doua oară.

Din păcate lucrurile se petreceau aşa cum prorocise nesuferitul *monsieur* de Grimm; domnia poporului pe care o visase Jean-Jacques se prefăcuse în dominaţia plebei de care Maestrul se temuse atît de mult, în ochlocra- ţie [1]. Omul fusese şi era încă şi acum un barbar.

Şi pe Fernand evenimentele îl făceau uneori să se îndoiască, deşi speranţa în victoria finală nu-1 părăseîi. primul rînd, îl cutremurau înfrîngerile de pe frontT Cu ? atît mai mult îl mira faptul că prietenii săi, Lepeletier şiS| mai ales, Martin Catrou, acceptau înfrîngerile cu nepăsare. Ba le salutau cu satisfacţie.

Martin Catrou îşi manifesta de-a dreptul bucuria la clubul iacobinilor : „fro binefacere că războiul se desfăşoară astfel. în felul acesta, libertatea va fi întărită şi purificată de ultimele pete ale despotismului. “

„Singura primejdie **o** constituiau vechii voştri generali, regal işti în adîncul inimii lor, îi explica el lui Fernand. De-alde Lafayette şi ceilalţi «americani» suspecţi ai tăi. Dacă ar fi învins, s-ar fi întors asupra Parisului, ar fi strivit revoluţia şi l-ar fi restabilit pe Preacreştinul în vechile sale drepturi. Acum armata, armata poporului a luat războiul în mîinile sale, l-a izgonit pe Lafayette al vostru şi L-a înlocuit pe generalii dubioşi prin revoluţionari de încredere. Acum s-a ales grîul de neghină. Trăiască înfrîngerea 1“ exclamă el îndîrjit, sfidător.

„Dar duşmanul e în drum spre Paris !“ îi răspundea Fernand. Oare neîncrederea şi ura îl orbiseră într-atît pe Martin, încît nu mai vedea primejdia reală, cumplită ? Martin scutura din cap cu un aer de superioritate: „Acum, cînd poporul însuşi conduce războiul, nu vom mai putea fi biruiţi. Ţi-o spun eu, duşmanul nu va putea ajunge la Paris.“

înfrîngerile şi răscoalele reduceau autoritatea Adunării legislative. Se spunea că nici constituţia n-ar mai fi corespunzătoare. Trebuia făcută una nouă, un adevărat *Contract* social, într-adevăr revoluţionar, care, întemeiat pe raţiunea pură, să stabilească pe veci relaţiile de drept dintre individ şi stat. Se anunţară alegeri pentru o nouă adunare reprezentativă a poporului.

Femand candidă şi de data aceasta. Dar şi lui îi fu dat să simtă neîncrederea ce domnea faţă de „foşti". Nu fu ales. In locul lui fu ales Martin Catrou.

Numai şapte „foşti“ fură realeşi. Printre ei, Michel Lepeletier.

' [« Fernand nu simţea pizmă. Dar îl chinuia gîndul că poporul, care-1 accepta pe Lepeletier, îl respingea pe el.

|| I lepeletier nu făcea nici cea mai mică concesie; sosea

la
Jfclubul Iacobinilor cu trăsura lui somptuoasă, cu veşminte bogat împodobite, de modă veche, de multe ori însoţit de o doamnă elegantă. Uneori, cei care trebuiau să se ferească din calea trăsurii lui aveau o atitudine duşmănoasă ; dar cînd îl recunoşteau pe Lepeletier al lor, îl ovaţionau. Cum se făcea că el, Fernand, rămăsese în ochii poporului un străin, un „fost" ? De ce nu-i era dat să se lege de ei, ca veriga în.-llhţ, ca un frate printre fraţi ?.

După ce se constitui noua adunare aleasă, Convenţia, vechii reprezentanţi îşi declarară mandatul încheiat, îi

întîmpinară solemn pe noii reprezentanţi ai poporului şi-i conduseră în sala de şedinţe.

Fernand, al cărui mandat încetase, plecă înapoi la Ermenonville.

O FERICIRE AMARA

Convenţia decretă încă din prima şedinţă abrogarea monarhiei şi proclamă instaurarea republicii. Mai hotărî să redacteze o constituţie mult mai radicală, bazată pe *Contractul social.* Introduse, de asemenea, un calendar nou, care începea cu anul I al republicii, unică şi indivizibilă.

Se arătă un semn bun : în ziua întrunirii Convenţiei se schimbă şi soarta războiului. In prima zi a republicii, o armată franceză, zdrenţuită, istovită, prost înarmată, obţinu, în apropierea satului Valmy, o victorie hotărîtoare asupra armatei inamice, înzestrată cu echipamentul cel mai modern. Armatele regilor coaliţiei fură silite să se re'tragă în pripă. Soldaţii republicii cuceriră, unul după altul, oraşele Verdun şi Longwy, ocupară Speyer *, Mainz Frankfurt[3], pătrunseră în Savoia, invadară Olanda şi Belgia.

Victoriile acestea uimiră toată Europa.

îl uimiră în chip neplăcut şi pe *monsieur* Robinet. Nu-i prea avea la inimă pe aristocraţi, dar nu-şi închipuise că ar putea fi striviţi în chip atît de jalnic.

Şi desfăşurarea evenimentelor la Paris îi displăcea cît se poate de mult. Teoria sa politică era simplă : cîţiva, puţini, care-şi dovediseră capacitatea prin acumularea de bogăţii, trebuiau să fie lăsaţi să conducă treburile publice. E drept: majoritatea Convenţiei se compunea din oameni avuţi şi aşezaţi, din burghezi. Dar, din păcate, plebea căpăta o influenţă tot mai mare, şi asta nu putea sfîrşi bine, căci, după părerea lui, plebea avea şi mai puţină minte ea aristocraţia.

Monsieur Robinet era convins de victoria finală a armatelor bine instruite ale coaliţiei. Avea de gînd să rămînă pînă atunci în Franţa. Ar fi fost o trădare faţă de nepoata şi strănepoata sa să lase să-i scape din mînă minunatele afaceri care se puteau face acum.

Rămînînd, nu era ferit de primejdie. Cei mai mulţi

dintre fermierii generali, ciţi nu fugiseră, şedeau la răcoare. Desigur că el, Robinet, fusese deştept, nu-şi luase titluri nobiliare după vreuna din proprietăţile sale. Iar acum se dădu cu totul la fund. Puse lacăt la toate castelele sale, inclusiv palatului din Paris. Trăia liniştit şi modest, cu puţini slujitori, la Latour. In afară de asta, dona- sume mari pentru toate instituţiile noii Franţe. Na, nu credea că se vor lega de el.

Asistă, fără să-şi piardă cumpătul, la confiscarea proprietăţii de la Saint-Vigor, dar puse îndată un om de paie să răscumpere castelul şi pămîntul. Afacerile şi le conducea prin interpuşi. Cumpăra tot ce se putea acapara, aproviziona pe scară mare armata, totul prin intermediari.

Dar cînd avea să vină ziua fericită, cînd avea să se întîmple ceea ce era inevitabil, cînd armatele regaliste unite vor intra triumfătoare în Paris, iar printre cuceritori se va afla şi soţul nepoatei sale, bravul soldat, contele Mathieu de Courcelles, el, Robinet, va ieşi la iveală şi va dovedi că în absenţa vitezei sale rude s-a ocupat cu credinţă şi folos de afacerile lui.

Se întîmplă însă ceva care-i dădu peste cap toate planurile. Sosi vestea că Mathieu de Courcelles pierise, luptînd pentru crinii Franţei. Acoperise cu batalionul său retragerea regimentului.

Cînd primi ştirea, Gilberte încremeni. *Monsieur* Robinet nu' crezuse niciodată că ar putea păli atît de tare. Ii mîngîie mîna rece. Ea şi-o trase înapoi şi părăsi încăperea. *Monsieur* Robinet ştia ce se petrece în sufletul ei ; se învinuia şi îl învinuia pe el de sfîrşitul prostesc al acestui om cumsecade, care o iubise.

Două zile nu ieşi din odaie. Bunicul îi trimise mîncare, pe care abia o atinse. In ziua a treia veni, în sfîrşit, jos. Şezură un timp împreună, fără a scoate o vorbă. Apoi ea spuse : „Bunicule, mă doare îngrozitor!“

Cînd Robinet se gîndea la viitor, el, atît de măsurat, era apucat de o furie nebună. îşi dădu deodată seama că nu rămăsese în Franţa ca să-şi sporească averea, ci pentru că voise să le aibă numai pentru el pe Gilberte şi pe micuţa Marie-Sidonia.

Să se expună mai departe primejdiei ar fi fost o ne-

bunie. Putea să ţină o veşnicie pînă cînd Europa va izbuti să pună capăt haosului din Franţa. Şi ce de rele mai puteau pricinui nebunii între timp ! *Monsieur* Robinet era in primejdie, dar mai ameninţată era Gilberte, văduva unui duşman al republicii. Trebuiau să părăsească Franţa.

Dar o cunoaştea pe Gilberte. Cu tot bunul ei simţ, se molipsise de ideile noi, idioate, de flecăreala nebunului care zăcea în pămînt, acolo, sub plopi. Se va împotrivi să plece, se va încăpăţîna să rămînă, va invoca o mie de temeiuri, dar nu pe cel adevărat; căci pricina adevărată era idealistul blestemat, visătorul, lunaticul, tînărul Girardui.

Aceste gînduri îl frămîntau pe *monsieur* Robinet cînd îi fu anunţată vizita lui Fernand.

Vestea despre moartea lui Mathieu îi pricinuise o tulburare adîncă lui Fernand. Nu-i dorise nici un rău soţuhâ Gilbertei. Nici o clipă nu se gîndise, cînd acţionase în vederea pregătirii războiului, la acest om cumsecade, pe care conştiinţa îl gonise din ţară. Marea răsturnare pricinuise moartea unor oameni mai de vază, dar Fernand simţea ca nelinişte că, de această moarte, era şi el vinovat.

Cînd îl văzu pe Fernand, Robinet nu-şi ascunse mînia. Prostul! Filfizonul, care acţiona cu turbare împotriva intereselor sale proprii şi ale prietenilor lui! *El* propusese legea pentru confiscarea averilor celor emigraţi! El era cel care împinsese la războiul fratricid, care-1 costase pe Mathieu viaţa ! „Acum vedeţi ce roade aduce filozofia dumneavoastră, *monsieur!* îl întîmpînă el. Trăncăniţi despre natură, pace, egalitate şi fraternitate, şi apoi provocaţi războiul civil! Bietul Mathieu ! Dar el, cel puţin, a ştiut unde-i era locul!“

Fernand era uluit că bătrînul domn, totdeauna măsurat şi rece, se lăsa mînat de sentimentele sale. „Durerea dumneavoastră vă scuză, *monsieur,* spuse el. N-am să în-
cep o discuţie cu dumneavoastră, n-aş vrea să vă supăr şi mai tare. Am venit să vă exprim, dumneavoastră şi Gilbertei, părerea mea de rău, sincera mea părere de rău.“ „Asta n-o să-l învie pe Mathieu", îl ironiză Robinet.

Gilberte se ivise în prag. Faţa ei, răsărind din rochia neagră, era mai palidă decît o văzuse Femand vreodată. Se opri lîngă uşă, îl privi pe Fernand, nu găsi ce să spună. Nici Femand nu putea vorbi. Avea din nou în faţă o Gilberte cu totul diferită, şi totuşi cea din trecut.

După ce se trezise din stupoarea ei, Gilberte devenise nespus de înţeleaptă.

Deşi îşi contrazicea bunicul, cînd acesta vorbea de victoria finală a regalităţii, în sinea ei nu crezuse nici-odată cu adevărat în trăinicia republicii. De la maică-sa îi rămăsese obiceiul să-i considere pe cei mari, pe privile$_7$ giaţi, pe reprezentanţii puterii, înscăunaţi pe veci, ca un fel de fatalitate. Erau nepieritori ca stîncile străvechi ale pămîntului. I se părea de necrezut ca un regat, care dăi- nuise mai bine de o mie de ani, să fie nimicit pentru totdeauna de Jean-Jacques, bătrînul nebun, şi de scumpul, dar cam scrîntitul ei Fernand. Socotise filozofia lui Fernand o idee fixă la care ţinea acest visător încăpăţînat, care-1 tîrîse pînă în pădurile Americii, pînă la tribuna rebelilor din Paris, dar să crezi că ideea asta ar putea prinde viaţă şi s-ar menţine, era absurd. De asemenea, în sinea ei, nu putea să creadă că, după ce renunţase la atîtea şi luptase din greu pentru a ajunge în rîndul privilegiaţilor, copilul ei nu va fi o contesă Courcelles, ci doar o cetăţeană de rînd.

Moartea lui Mathieu năruise dintr-o lovitură această tainică convingere. Mathieu al ei cel cuminte, unul din domnii aceia mari care nu puteau fi nimiciţi, era învins şi mort, iar Fernand, visătorul, veşnicul adolescent, nebunul înţelept, era aici, trăia, avea dreptate. Se dovedise că nebunia lui era mai înţeleaptă decît înţelepciunea^lui Mathieu şi a bunicului. Lumea veche se prăbuşise pentru totdeauna, iar ea, Gilberte, rămăsese fără sprijin şi fără adăpost, înlemnită, cu totul pierdută. Greşise în toate. Nu Femand fusese copilul şi visătorul, ci ea fusese o

fetiţă mică şi proastă, şi-l respinsese pe bărbatul care îi oferise mărinimos o cale de trecere spre lumea lui cea nouă, îl respinsese, ea, cea mai proastă dintre proas‘.e.

Acum, cînd îl zări pe Fernand, care făcuse doi paşi spre ea stînjenit, dar totuşi atît de bărbat, puţin şchiopă- tînd şi totuşi sigur pe picioarele lui, izbucni într-un plîns nestăpînit. O copleşea simţămîntul infrîngerii sale ; şi eu toate astea, îi era plăcut să ştie că fusese înfrîntă de el.

Fernand n-o \ăzuse niciodată pe Gilberte plîngînd. Era mirat, stingherit, fericit. Nu îndrăznea să spună nimic, nu îndrăznea s-o mîngîie, deşi o simţea apropiată ca în vremea de demult.

Robinet se mai afla în odaie, dar uitaseră de el. Vedea cum cei doi stăteau unul în faţa celuilalt, ca duşi de pe lume ; nu era moralist şi nu punea preţ pe demnitate, dar, cu toate că nu se întîmpla nimic, socoti că ceea ce-i era dat să vadă nu se cădea. Pentru prima dată în viaţă n-o înţelegea pe nepoata lui. Ştirea morţii lui Mathieu o lovise pînă în adîncul sufletului, şi acum stătea acolo şi nu-şi putea lua ochii de la celălalt. Voia să spună ceva, era de datoria lui s-o facă ; dar se temea să n-o piardă şi pe ea. Simţindu-se foarte bătrîn şi neînţeles, se strecură afară.

„îmi pare îngrozitor de rău, spuse în sfîrşit Fernand, şi apoi : E foarte, foarte greu pentru dumneata.[11] Erau cuvinte palide, în gura unui om ale cărui cuvîntări însufleţiseră Adunarea legislativă, dar Gilberte îl privi cu recunoştinţă, şi el înţelese deodată de ce nu voise Gilberte atunci să-l lase să plece în America şi de ce se căsătorise cu Mathieu. îşi dădu de asemenea seama cu bucurie că acum ea considera că greşise.

Veni fetiţa, Marie-Sidonia. Avea nouă ani şi era îmbrăcată în negru. Trebuise să renunţe la toate manierele deprinse anevoie, reverenţele complicate, şi plecăciunile adînci nu mai erau îngăduite, dar cu rochia aceasta lungă, neagră, grea, care-i dădea un aer de om mare, şi în prezenţa lui Fernand, deveni deodată iar micuţa contesă Courcelles, şi mecanic, făcu o reverenţă în faţa contelui Bregy.

Femand şi Gilberte abia scoteau cîte un cuvînt. Apoi,

deodată, el începu să povestească despre San-Domingo ; îi spuse că nu primea de acolo decît veşti puţine, înfricoşătoare. Avea în insulă prieteni şi o prietenă foarte apropiată ; se temea că, din păcate, prietenii lui au pierit în războiul murdar dintre negri şi albi.

Gilberte ştia prea bine de ce îi povestea toate acestea tocmai acum. însă după cum nici el nu găsise adineauri decît cuvinte obişnuite, şi ea spuse simplu şi cinstit: „Da, sînt timpuri grele pentru noi toţi".

Apoi tăcură iar. Fetiţa Marie-Sidonia şedea serioasă. Căţeluşul Pompon, peste măsură de gras, gîfîia astmatic.

Rostiră puţine cuvinte pînă la plecarea lui Fernand dar lui i se părea ca şi cînd ar fi avut o discuţie lungă, intimă, ca pe vremuri, cînd fuseseră atît de uniţi.

Vremurile îi apropiaseră atît de mult! Revoluţia rupsese în chip cumplit legătura Gilbertei cu Curtea, arătîn- du-i limpede şi brutal unde îi era locul. Acum, pe drept cuvînt, se putea numi cetăţeana Courcelles, ajunsese la ţintă, iar Fernand simţea, şi convingerea aceasta îl făcea fericit, că şi el va ajunge.

OASPEŢI SUMBRI

Convenţia număra 749 de membri. Toţi se declarau adepţi ai principiilor lui Jean-Jacques, a cărui imagine, dăltuită în piatra Bastiliei nimicite, îi privea de sus; toţi voiau să făurească o republică în spiritul lui. Dar îşi închipuiau foarte diferit căile spre acest ţel. Mulţi dintre deputaţi erau burghezi cu vază, nu puţini dintre ei erau bogaţi. Fuseseră „radicali" în primii ani ai revoluţiei, acum păreau moderaţi. Se temeau de violenţă; dacă n-o puteau evita, îi dădeau, prin cuvinte frumoase, aparenţa ordinii şi a legalităţii.

O mică minoritate, însă, mai puţin de 100 din cei 749, erau hotarîţi să impună cu orice preţ principiile lui Jean- Jacques, să introducă egalitatea absolută a tuturor drepturilor, prin toate mijloacele, chiar prin violenţă sau aparentă nedreptate.

Aceşti democraţi hotărîţi ocupau în clădirea în care îşi ţinea Convenţia şedinţele, în *Manege,* locurile cele

mai de sus, iar deputatul Chaplaine, care se număra printre ei, mînat de dragostea sa pentru expresii plastice, numise această parte a sălii *„la montagne„*muntele[1]*, iar numele rămăsese de atunci şi partidului lor.

Conducătorul netăgăduit al „montaniarzilor“ era Maximilien Robespierre. Martin Catrou, care-şi alesese, fără să şovăie, locul printre ei, privea cu admiraţie, respect, ba chiar cu milă, cît de mult îl transformase pe Robespierre răspunderea aceasta grea. Prima dată cînd îl auzise vorbind la clubul iacobinilor avea o gură. prietenoasă, o privire bună, fruntea limpede şi senină. Acum buzele erau aproape totdeauna strînse, cu o expresie de asprime, fruntea brăzdată, ochii, cînd nu erau ascunşi de ochelari verzi, aveau o privire interiorizată, fixă ; cînd zîmbea, te săgeta în inimă, dacă rîdea, ceea ce se întîmpla rar, glasul suna dur şi tăios. Sarcina supraomenească de a călăuzi pe greul urcuş, spre culmi, minuscula, aleasa minoritate a virtuţii îi dădea o putere uriaşă şi-i pusese în spate o povară zdrobitoare.

Printre tovarăşii radicali ai lui Martin se mai afla unul, pentru care simţise încă de la început o admiraţie adîncă ; era cel mai tînăr dintre deputaţi, Antoine de Saint-Just. Abia dacă împlinise douăzeci şi cinci de ani, era înalt şi foarte zvelt, totdeauna îmbrăcat cu o eleganţă aleasă ; în jurul gulerului său înalt se încolăcea o eşarfa aproape extravagantă prin culoarea şi calitatea materialului. Din ea se înălţa o faţă ovală, de o feciorelnică gingăşie, deasupra nasului grecesc străluceau ochii mari de un albastru-cenuşiu, sprîncenele erau puternic arcuite şi dese. Părul, blond-închis, pieptănat uşor spre frunte, era lung la spate şi-i eMea pe umeri. Saint-Just era calm, avea maniere elegante, mişcările sale erau măsurate, aproape rigide : în ochii săi imenşi se oglindea un foc lăuntric mistuitor, stăvilit doar de o putere de stăpînire dusă la extrem şi de o raţiune de fier.

Saint-Just participa la toate şedinţele Convenţiei, dar nu lua niciodata cuvîntul. Şi totuşi ieşea în evidenţă. Nu numai înfăţişarea lui îl deosebea, ci şi prietenia cu Ro-

bespierre ; se întîmpla adeseori ca cei doi să intre ori să plece împreună din sala de şedinţe.

Prima dată, Martin trebuise să facă un efort ca să i se adreseze lui Saint-Just. îşi luase inima în dinţi. Saint-Just cercetase liniştit şi neobrăzat de îndelung faţa aspră, inteligentă a flăcăului acestuia scund, din popor. Abia după aceea răspunsese politicos, la obiect, amănunţit. Martin strălucise de fericire. Saint-Just îl socotea de-al lui.

Cei doi tineri deputaţi începură să se viziteze. Cînd se mutase la Paris, Martin se instalase într-o casă urîtă, dintr-un cartier urît. Elegantul Saint-Just urcă treptele tocite, stricate, intră în locuinţa înţesată cu mobilă fără gust, şi Martin se simţi onorat cum nu se mai simţise niciodată în viaţă.

Convenţia desfiinţase regalitatea, dar majoritatea moderaţilor şovăia să ia vreo hotărîre cu privire la soarta personală a regelui. Poporul cerea tot mai zgomotos să se încheie odată socotelile cu tiranul şi trădătorul Louis Capet, cum i se zicea acum după numele dinastiei sale.

Pentru Robespierre era limpede că Louis trebuia să moară. Desigur că uciderea tiranului îi va pune în mişcare pe ceilalţi regi ai Europei, îi va determina să-şi întărească eforturile de război, iar toţi cei slabi de înger din Convenţie şi din popor se vor văicări şi vor protesta. Dar conttaargumentele acestea se topeau în faţa argumentelor expifee în cărţile lui Jean-Jacques. Louis trebuia să moară ; numai atunci vor putea toţi Jean şi Jacques să-i ia locul, iar el, Maximilien, jurase Maestrului că aşa se vor petrece lucrurile.

Tşi înşiră temeiurile, în felul său logic, faţă de Saint-Just. Acesta îi lua vorba din gură ; îşi treceau unul altuia argumentele, liniştit, cu măsură, într-o desăvîrşită armonie, care izvora dintr-un acord lăuntric. Cei doi oameni gravi, unul tînăr şi altul şi mai tînăr, zîmbeau, dîndu-şi seama cît era de adîncă înţelegerea între ei.

Plecară la Ermenonville, la mormîntul Maestrului, să adune forţe pentru lupta pe care voiau s-o ducă în numele lui.

Umblau încet, tăcuţi, prin parc. Era toamnă, statuile şi templul erau îngheţate în priveliştea pustie, sub cerul de plumb. Maximilien îşi amintea cum se plimbase cu Jean-Jacques, într-una din ultimele sale zile, pe drumurile acestea, cum Jean-Jacques îi vorbise de botanică, cea mai atrăgătoare dintre ştiinţe, şi, apoi plin de amărăciune, despre oamenii care-i falsificau ideile şi-l urau din pricina dragostei sale de oameni. Abia acum îl înţelegea Maximilien pe deplin. Cine iubea într-adevăr oamenii trebuia să îndure multă ură ; căci trebuia să săvîrşească fapte care, fără această dragoste, ar fi însemnat crime de neconceput.

Ajunseseră la lac. Pe insula cea mică se zărea mormîntul, străjuit de plopi înalţi, subţiri, desfrunziţi ; insufla emoţie şi respect.

Saint-Just se aşeză pe bancă, sub salcie, şi-şi lăsă prietenul să treacă singur lacul. înfăşurat în pelerina de un verde-măsliniu, Maximilien se opri, cu pălăria în mînă, drept şi elegant, în faţa altarului sobru, albicios, care se distingea limpede pe fundalul insulei pustiite de toamnă şi al cerului întunecat. Nemişcat, grav, în bătaia vîntului rece şi umed, omul acesta, cu faţa palidă, osoasă, umbrită de părul pieptănat cu multă grijă, căruia Providenţa îi pusese pe umeri moştenirea lui Jean-Jacques, privea la piatra sub care zăcea Maestrul său.

Se stăpînea, dar îl cutremura pînă în adîncul sufletului măreţia misiunii sale : să-l prăvăli pe Louis în n^ant, ca să trăiască Jean-Jacques. Principii foarte severe formulate de Jean-Jacques în operele sale i se încrucişau în minte. „în vremurile bune ale Republicii romane nici senatului, nici consulilor, nici poporului nu le trecea prin gînd să fie clemenţi.“ Apoi : „Cel care a încălcat *Contractul social* nu mai este un membru al statului, ci un duşman public, şi trebuie nimicit !“

Tocmai sensibilitatea îl împinsese pe Jean-Jacques la asemenea severitate ; numai logica dragostei sale de oameni îi dăruise o putere atît de înspăimîntătoare. Iar tăria lui Jean-Jacques, născută din umanism, trăia acum mai departe în el, Maximilien. Da, el acţiona în spiritul blîn- dului Maestru, dacă, după răsturnarea milenarului tron al Franţei, îl zvîrlea în neant şi pe cel care-1 ocupase !

Cînd se întoarseră prin parc, îi împărtăşi lui Saint-

Just gîndurile sale. Dragostea lui Jean-Jacques pentru oameni nu era doar sentimentalism, ci înţelepciune plină de dis- cemământ. Pentru individ, pentru grijile sale personale, Jean-Jacques manifesta blîndeţea din *Vicarul din Savoia*[1]; pentru stat şi cetăţenii săi, severitatea din *Contractul social.* Nu se temea să afirme într-un loc ceea ce nega dincolo. Tocmai în această superioară unilateralitate consta măreţia lui Jean-Jacques. Anumiţi filozofi şi deputaţi, moderaţii, „girondinii", schimbători, foarte culţi, foarte plini de gust, foarte multilaterali, vedeau concomitent prea multe, faptul că erau atît de înzestraţi îi făcea slabi. Cine vrea să meargă înainte trebuie să privească numai drumul său. Prea multă filozofie moleşeşte. Republica are nevoie de oameni care să fie tari prin unilateralitatea lor.

Mai tîrziu, pe drumul de întoarcere, Saint-Just îi mărturisi prietenului său gîndurile ce-i trecuseră prin minte cît şezuse sub salcie. Nu era ciudat că preţioasele oseminte ale părintelui spiritual al republicii odihneau acolo, în pustietate, în paza unui „fost", a unui răsuflat, care se purta de parcă erau proprietatea lui ? Nu era oare împotriva raţiunii şi a demnităţii republicii ca rămăşiţele lui Voltaire să se afle la Pantheon, iar rămăşiţele lui Jean-Jacques, în parcul lui *monsieur* de Girardin, inaccesibile poporului ?

Ceea ce spunea acum Antoine de Saint-Just era exact, Jean-Jacques avea dreptul la Pantheon, Parisul şi poporul aveau dreptul asupra rămăşiţelor pămînteşti ale lui Jean- Jacques. Dar Maximilien purta adînc săpată în inimă imaginea plimbării pe care, cu cincisprezece ani mai tînăr — vai ! cu o mie de ani — o făcuse cu Jean-Jacques la Ermenonville. Pentru el, amintirea lui Jean-Jacques era pentru totdeauna legată de parcul acesta ; nu şi-l putea închipui pe Maestru fără copacii, fără dealurile, fără lacul acesta micuţ. „Ai dreptate, Antoine, spuse el. Dar ştiu din însăşi nepreţuita gură a lui Jean-Jacques cît de mult iubea parcul de la Ermenonville. Nu e nevoie să se mai amintească de el Parisului şi lumii întregi, victoriile armatelor răsărite din cărţile şi ideile sale amintesc zilnic de dînsul. Să lăsăm trupul său să se odihnească sub copacii aceştia. *Jaceat, ubi jacet*

I Se referă la *Profesiunea de credinţă a vicarului* din Savoia, capitol din romanul *Emile,* Sn care Rousseau îşi expune părerile asupra religiei.

Saint-Just acceptă refuzul lui Robespierre fără supărare. Acestuia însă îi părea rău că trebuise să i se opună şi voia să-i arate cît de mult îl iubea şi-l stima. Spuse : „Am să propun, Antoine, ca dumneata să reprezinţi punctul nostru de vedere la dezbaterile din Convenţie privind procesul regelui".

Faţa albă, stăpînită a lui Saint-Just se lumină. Toată ţara se aştepta ca Robespierre însuşi să răspundă purtătorului de cuvînt al majorităţii şi să ceară deschiderea procesului. Faptul că Maximilien îi încredinţa lui aceâstă misiune dovedea înalta încredere de care se bucura. Cînd oare în istorie avusese un orator o temă mai măreaţă decît revendicarea Franţei revoluţionare de a-1 nimici pe despotul trădător ? Patriotismul înflăcărat şi ambiţia înflăcărată ale tînărului se contopiră într-un singur foc. Fusese nevoie de disciplină şi voinţă ca să-i asculte atîta vreme pe alţii în Convenţie, fără să ia cuvîntul ; acum prietenul mult admirat îi răsplătea răbdarea.

„Dacă aşa vrei dumneata, am să vorbesc, spuse el, şi, după o scurtă pauză, adăugă : îţi mulţumesc, Maximilien !“

O CUVINTAKE DE DEBUT

Dezbaterile privind soarta regelui începură într-o zi întunecată de noiembrie.

în numele majorităţii moderate vorbi un deputat din Vendee - Charles-Gabriel Morisson, un jurist vestit. într-o cuvîntare îngrijită, el demonstră, cu o logică impecabilă, că, deşi fapta regelui era monstruoasă, nici instituţiile ţării, nici principiile veşnice ale justiţiei nu îngăduiau tragerea lui la răspundere. Legile pe care el le încălcase fuseseră adoptate abia după ce săvîrşise crimele sale. Datoria Convenţiei, era să intenteze proces regalităţii, şi nu invulnerabilei persoane a regelui. Dacă republica voia să-şi apere securitatea, trebuia să-l ţină pe fostul rege în bună pază sau, folosind măsuri administrative, să-l exileze din Franţa.

Toată lumea se aştepta ca partidul montaniarzilor să-l delege pe Robespierre pentru a combate cuvîntarea

impresionantă a lui Morisson. Dar, în locul lui, luă cuvîntul un tînăr, aproape necunoscut, care nu vorbise încă niciodată, un deputat al departamentului Aisne, Antoine de Saint-Just.

Vorbitorul urcă încet cele nouă trepte înalte ale tribunei. Se opri sub steagul tricolor al republicii ; de sus, din basorelieful său, îl privea Jean-Jacques. In spatele oratorului, pe perete, o placă mare, încadrată de însemnele justiţiei, fasciile lictorilor, proclama drepturile omului ; două candelabre uriaşe, cu nenumărate luminări, îi luminau faţa albă.

Saint-Just scoase manuscriul fără nici un fel de stînjeneală, îşi potrivi eşarfa la gît, aruncă o privire asupra sălii şi începu : „Am să vă dovedesc, cetăţeni-deputaţi, că nici nu poate fi vorba de invulnerabilitatea pe care a invocat-o Morisson pentru fostul rege, că, dimpotrivă, poporul suveran are dreptul să-l trateze pe Louis Capet aşa cum o cer interesele sale, ale poporului. Declar, şi am s-o dovedesc : regele trebuie privit şi tratat ca duşman. Menirea noastră nu este să facem consideraţii juridice subtile, privitoare la acţiunile sale, ci să-l combatem pînă la capăt!“

Deputaţii moderaţi erau plăcut surprinşi că opoziţia le uşura chiar într-atît sarcina. Acestor vorbitori şi scriitori culţi, abili, aproape că le venea să zîmbească de frazele atît de sigure cu care îşi începea cuvîntarea tînărul neexperimentat ; vor putea isprăvi uşor cu el, cu o ironie binevoitoare.

„Trebuie să clădim o republică, spunea acum Saint-Just. Dar asta nu se face cu subtilităţi juridice şi cu despicarea firului în patru. Raţionamentele prea nuanţate şi morala prea rafinată sînt calităţi care stânjenesc foarte tare libertatea. Generaţiile viitoare se vor minuna că secolul al XVIII-lea era mai puţin înaintat decît secolul lui Caesar. Atunci tiranii erau ucişi ziua în amiaza-mare,

în timpul şedinţelor senatului, fără nici o altă formalitate decît douăzeci şi trei de lovituri de pumnal, fără nici o altă lege decît libertatea Romei".

Sala manejului putea cuprinde două mii de oameni; prezenţi erau trei mii. Ascultau cu respiraţia tăiată, peste sală şi peste galerie se lăsase o tăcere grea. Speranţa moderaţilor se tqpi.

Cu toate acestea, vorbitorul nu spunea nimic nou, era interpretarea cunoscută, greşită, forţată pe care partidul montaniarzilor o dădea învăţăturii lui Jean-Jacques. Nouă era însă forma, calmul clasic cu care îşi susţinea sînge- roasa revendicare. Nu declama cu violenţă, ca ceilalţi deputaţi montaniarzi. Dimpotrivă, cuvintele înspăimîntătoare căpeau măsurat, reci şi tăioase, de pe buzele sale feciorelnice, faţa sa palidă, străvezie, rămînea nemişcată. Nu te puteai sustrage ciudatei forţe de convingere a acestui deputat, răceala arzătoare a tînărului Saint-Just îi cuceri şi pe adversarii săi.

Martin Catrou asculta fascinat. Ceea ce expunea acum prietenul Saint-Just erau propriile sale idei, ideile lui Maximilien Robespierre ; dar cît de diferit sunau, cu ce ascuţime nouă şi tăioasă le rosteau buzele acestea ! Răsuna în ele logica inimii republicane, se auzea în ele pasul aspru, nestăvilit al revoluţiei.

„Ii este oare îngăduit unui popor să respecte, in pragul libertăţii, amintirea lanţurilor sale ? întreba acum Saint- Just. Ce fel de republică vreţi să clădiţi voi, cetăţeni, dacă securea tremură în mîna voastră ? Popoarele îşi fac dreptate nu după paragrafele unor pandecte prăfuite. Popoarele aruncă fulgere ucigătoare. Cetăţeni! Tribunalul care trebuie să-l judece pe Louis Capet este un tribunal de război. Nu există cale de mijloc ; ori îi înapoiaţi tiranului coroana, ori îi retezaţi capul !“

Cei trei mii de oameni ascultau nemişcaţi, privind vrăjiţi la acest tînăr, ale cărui cuvinte reci nu cereau decît un singur lucru : *La mort, la mort!* Moartea, moartea !

Era interzisă întreruperea oratorilor din Convenţie prin aplauze sau proteste. Dar cei de la galerie nu se mai putură stăpîni şi-l ovaţionară pe Saint-Just, strigînd : *„La mort, la mort!* Moarte tiranului!“ Preşedintele îşi puse pălăria, arătînd în felul acesta,

conform uzului, că închide şedinţa, ca să facă linişte. Mulţimea continua să vuiască. Tînărul ridică mîna ; cu gestul lui obţinu ceea ce nu putuse obţine preşedintele. Se făcu tăcere.

„Omul acesta, explică Saint-Just, a adunat pe ascuns trupe, a declarat pe ascuns vinovaţi pe toţi cetăţenii cinstiţi şi devotaţi, a folosit în taină funcţionari şi emisari proprii. I-a considerat pe cetăţenii unui popor liber sclavii săi ; el e răspunzător de moartea nenumăratelor victime de la Nancy *, de pe Champs de Mars[2], de la Tuileries.[11]

Moderaţii îşi dăduseră de mult seama că au pierdut partida. Cuvintele calme ale tînărului elegant pecetluiseră soarta regelui. Vai, în spatele lor, ei, moderaţii, nu aveau decît raţiunea şi experienţa treburilor de stat, în timp ce în spatele montaniarzilor, în spatele acestui tînăr, stătea, setos de sînge şi dezlănţuit, poporul.

„Cetăţeni, judecaţi-1! încheie Saint-Just. Imediat! Mîine ! Nu şovăiţi*! Raţiunea şi politica sănătoasă o cer ! Louis trebuie să moară, ca Franţa să trăiască !“

„Moartea, moartea, moartea !“ răsuna din sală.

Robespierre ascultase fără invidie cum propriile sale expuneri ieşeau din gura lui Saint-Just. Acum scumpul său prieten deschisese calea spre egalitate şi fraternitate, calea lui Jean-Jacques, ca toţi să poată păşi pe ea. Era mai mulţumit decît dacă ar fi vorbit el însuşi.

FARA FALSA OMENIE !

Toată ţara se interesa cu emoţie de viitorul proces al regelui. Convenţia era potopită de cereri şi ameninţări ; mulţi se ofereau să moară în locul lui Louis. Rezulta că milioane de oameni încă ţineau cu regele. Cu atît mai violent cereau iacobinii moartea lui.

în vremea aceasta, Fernand se întîlnea aproape zilnic cu Lepeletier. Era îngrozit şi încîntat cu cîtă cruzime neînduplecată gîndea prietenul său pînă la capăt ideea revoluţiei. Nedreptatea faţă de indivizii izolaţi era o consecinţă necesară a marii dreptăţi finale, care constituia însăşi esenţa revoluţiei. „Sînt întru totul de acord cu revoluţia, spunea Lepeletier, chiar de ar trebui să pier eu însumi din cauza ei 1

Şi în problema cea mare, atît de controversată, despre felul cum trebuia să se procedeze cu regele detronat, nu se lăsa descumpănit de nici o emoţie. în schimb, Femand se speria de ideea că Louis trebuia să moară. îl văzuse adesea pe rege şi vorbise adeşea cu el, din timpul cînd, copil, îi sărutase mîna, pînă în ziua$_v$cînd, în numele Adunării Naţionale, îi ceruse să declare război. Şi sufleteşte nu era tot poporul francez legat, ca şi el, de Louis ? Ultimul dintr-un neam de şaizeci de regi ! Timp de o mie de ani soarta poporului fusese strâns legată de. cea a familiei Capet.

Lepeletier respingea cu o mişcare prietenoasă a mîinii argumentele lui Fernand. Asta era falsă omenie. Explica, rece şi obiectiv, de ce trebuia Louis să moară. La întrebarea juridică, dacă poporul şi reprezentanţii lui aveau dreptul să-l judece şi să-l execute pe rege, se putea răspunde, cu argumente la fel de bune, şi pro, şi contra ; în fond, problema era neinteresantă. Esenţial rămînea faptul că uciderea lui Louis era necesară din punct de vedere politic. Ţinut în închisoare, Louis rămînea centrul oricărei mişcări antirepublicane din Franţa şi din străinătate. „Nu se poate răsturna monarhia, explica Lepeletier cu vocea sa calmă, plăcută, puţin prea ascuţită, lăsînd în viaţă simbolul ei cel mai activ, regele. încă din clipa în care l-am detronat pe Louis, era de la sine înţeles că trebuie să-l nimicim. De la ultimul pas pe treptele tronului şi pînă la primul pas pe scara eşafodului drumul este foarte scurt!“

Fernand ştia că Lepeletier n-avea nici o simpatie personală pentru montaniarzi, pentru de-alde Robespierre şi Saint-Just; îi plăcea să-şi rîdă de rigiditatea şi lipsa lor de maleabilitate. Se simţea mult mai bine printre moderaţi, printre girondini, oratori străluciţi, filozofi plini de imaginaţie. Dar în problemele de politică practică dreptatea era de partea iacobinilor. „Ce se va întîmpla cu regele, spunea el, fiecare politician ar fi trebuit s-o ştie de
mult. Robespierre şi Saint-Just au văzut limpede: prietenii noştri, moderaţii, au fost prea deştepţi în privinţa asta. Acum sînt puşi în faţa dilemei de a sacrifica ori pe rege, ori republica. “

După ce reprezentanţii poporului declarară în unanimitate că regele este vinovat, se puse în discuţie pro-

blema pedepsei ce trebuia să i se aplice.

Şedinţa începu dimineaţa şi dură toată ziua, toată noaptea şi o mare parte a zilei următoare. Apoi, după o pauză, din nou o zi întreagă şi cea mai mare parte din noapte. La galerie şedeau înghesuiţi cei peste două mii de auditori. Doamne în rochii de gală, cu lista deputaţilor în mînă, numărau voturile, făceau cruciuliţe, bifau, înfigeau ace.

Mai întîi fură chemaţi deputaţii din Haute Garonne. Intr-o tăcere mormîntală, primul spuse: *„La mort“,* moartea. Al doilea: *„La mort",* moartea. Al cincilea: *„La mort".*

Fură chemaţi cei doisprezece deputaţi din Gironde, printre ei, cei mai cunoscuţi oameni ai moderaţilor. Conducătorul lor, Vergniaud, declarase încă în ajun prietenilor săi că în nici un caz nu va vota pentru moartea lui Louis. Acum declară : „Ca om de stat, am fost de părere că poporul trebuie să decidă. Convenţia a hotărît altfel. Mă supun. Conştiinţa mea e curată. Ca jurist, votez: moartea !“

Unul după altul, deputaţii urcau la tribună. încordaţi la culme, votau, căutînd să-şi justifice hotărîrea cu cîte o euvîntare. Unul spuse : „Moartea, pînă-n douăzeci şi patru de ore“. Altul: „Moartea, deşi e poate prea tîrziu pentru onoarea Convenţiei[I]. Deputatul Duehâtel[II], grav bolnav, ceru să fie adus cu o targă la tribună, vota ca regele să rămînă în viaţă şi muri în aceeaşi noapte, ceea ce făcu pe unii să rîdă. Un deputat care adormise de oboseală, fiind trezit să voteze, mormăi somnoros : *„La mort",* şi adormi la loc.

Cînd ajunse la tribună fostul duce de Orleans, care purta acum numele de Philippe-Egalitevărul lui Louis, se făcu tăcere. Făgăduise solemn prietenilor săi că se va abţine de la vot. După ce urcă treptele înalte, răsuflînd din greu şi semănînd ridicol de mult la chip şi gesturi cu vărul său Louis, declară : „Cine ştirbeşte suveranitatea poporului trebuie să moară. *La mort!“*

Fernand era deosebit de curios să vadă cum se vor purta prietenii săi, Lepeletier şi Martin Catrou. Pînă în

---

Itării, ci a fost ghilotinat la 31 octombrie 1793.

II *Gaspară* Duehâtel (17G6—1793), girondin. Nu a murit în noaptea vo

ultima clipă, în ciuda raţiunii, sperase că Lepeletier nu-1 va trimite la moarte pe omul care-i acordase funcţii înalte şi se arătase totdeauna binevoitor faţă de el. Dar Lepeletier, cu vocea lui plăcută, calmă spuse : *„La mort!“*

După Lepeletier fură chemaţi mulţi deputaţi, care votară fie pentru închisoarea pe viaţă, fie pentru amînarea sentinţei şi consultarea poporului. Mulţi deputaţi, chiar dintre radicali, votară în sensul acesta. Talgerele balanţei urtau, coborau ; era greu să se prevadă rezultatul.

Convenţia republicii franceze oferise un loc în adunare unui englez, Thomas Paine[2], care contribuise în mod hotărîtor la crearea republicii americane. Paine propuse ca acum, cînd coroana lui zăcea în lada de gunoi, Louis să l’ie exilat în Statele Unite ale Americii. Acolo, strivit, de netrebnicia şi de crimele vieţii sale de rege, avînd tot timpul dinaintea ochilor prosperitatea poporului american, îşi va da seama că sistemul de guvernare cel mai bun nu este monarhia, ci democraţia.

Apoi, în sfîrşit, fu chemat Martin Catrou. Fernand se plecă înainte. Martin spuse cu glas limpede, tăios : „Moartea ! Fără tergiversări."

Secretarii Convenţiei numărară voturile : dură mult, se numără de trei ori. Aerul din sala ticsită de lume era greu şi înecăcios din pricina fumului sobelor, a ligheane- lor cu mangal şi a miilor de luminări. Oamenii erau neliniştiţi, voiau să se ridice, să iasă afară în noapte, să respire puţin aer. Dar nu se mişcau din loc ; se temeau să nu le scape clipa cînd avea să se rostească verdictul. J'ean- Jacques cel de piatră privea de sus la miile de oameni încordaţi, care aşteptau.

Se făcu, în sfîrşit, ora două şi un sfert dimineaţa. Preşedintele se urcă la tribună şi comunică: din cei 749 de deputaţi erau absenţi 28 ; deci, la cei 721 de deputaţi prezenţi, 361 constituiau majoritatea. Pentru închisoare, exil sau amînarea execuţiei votaseră 360, iar 361 votaseră pentru moartea imediată.

în sală se făcu o tăcere de mormînt. Regele fusese condamnat la moarte cu o majoritate de *un* vot.[I]

I Thomas Paine (1737—1809), scriitor şl om politic american, participant la războiul de Independenţă al Statelor Unite. Adept al Revoluţiei Franceze. el a fost proclamat cetăţean francez (1793),.

Preşedintele îşi puse pălăria pe cap. Apoi anunţă : „Prin urmare, pedeapsa stabilită de reprezentanţii poporului pentru Louis Capet este moartea imediată[I].

Nu se auzi nici o mişcare. Cîteva voci strigară : „Trăiască republica[J].[11] dar masa nu li se alătură.

Fernand se ridică de la locul lui cu mîinile şi picioarele înţepenite. Piciorul bolnav îl durea. Se simţea ca ameţit. Cu o majoritate de *un* vot ! Dacă prietenul său Michel, dacă prietenul său Martin ar fi votat altfel, regele rămînea în viaţă !

După interminabila şedinţă, Lepeletier dormi tîrziu. Spre seară se duse la Palais-Royal, la restaurantul „Fevrier[11], să audă ce se spunea în localul acesta select despre atitudinea sa. Partizanii regelui, toţi moderaţii şi chiar unii montaniarzi socotiseră că el va vota pentru salvarea vieţii regelui. Desigur că nu puteau înţelege de ce preferase, fără nici un fel de scrupule, să-l sacrifice pe Louis, care şi aşa era pierdut, decît să trădeze propria sa raţiune. Desigur că, deoarece viaţa regelui depinsese de un singur vot, mulţi, majoritatea, îl socoteau un trădător, pentru că votase în favoarea republicii, împotriva regelui.

Cînd intră în restaurant, prietenii îl salutară. Mîncă, stătu de vorbă. Unii spuneau eît de neplăcut era că tocmai votul lui hotărîse soarta sentinţei; alţii lăudau, cu prea multă înflăcărare, ce e drept, curajul său. Aşa îşi închipuise şi Lepeletier că se vor petrece lucrurile. Nu stătu mult, mai era încă obosit de pe urma interminabilei şedinţe, îşi luă rămas bun de la prieteni.

I16 Ianuarie 1793, cu o majoritate de 53 de voturi.

Mulţi nemulţumiţi şi persoane urmărite îşi găsiseră tainic adăpost în cartierul Palais-Royal, deghizaţi "în fel şi chip, pe la prietene, negustori, foşti furnizori ai Curţii, la oameni miloşi de tot soiul. Printre aceşti partizani ai monarhiei se afla şi un fost halebardier al regelui, un anume Lepâris. Acesta era însufleţit de o ură fanatică, mai ales împotriva ducelui de Orleans, arhitrădătorul, care-1 tîra pe eşafod pe vărul său direct, pe regele miruit. Lepâris se învîrtise toată ziua prin cartierul Palais-Royal, unde locuia ducele, în speranţa că-1 va întîlni şi-l va ucide. Dar Orleans, sleit de emoţiile şedinţei, rămăsese acasă, să doarmă. Către seară, halebardierul Lepâris, un om chipeş, bine îmbrăcat, îl căută pe duce la restaurantul „Fevrier". Nu-1 găsi. In schimb, zări faţa binecunoscută, slută, detestată a lui Lepeletier. Şi acesta se lăsase copleşit de binefacerile regelui, ca apoi să-l trădeze! Pe cînd Lepeletier îşi achita nota la casă, halebardierul se apropie de el. îl întrebă : „Nu sînteţi dumneavoastră *monsieur* Lepeletier ?" Iar după ce Lepeletier răspunse că da, îl mai întrebă : „Aţi votat pentru moartea regelui, nu-i aşa, *monsieur* ?" „Da, *monsieur,* răspunse Lepeletier, aşa cum mi-a dictat conştiinţa. De altfel, ce vă priveşte pe dumneavoastră ?" „Asta să-ţi fie răsplata, trădătorule !" exclamă halebardierul Lepâris, scoţînd pumnalul de sub haină şi înjun- ghiindu-1 pe Lepeletier între coaste. Acesta muri peste cîteva minute.

Şi Femand dormise tîrziu în ziua aceea. Seara ieşi în oraş, să-i facă o vizită prietenului său Michel. în faţa casei acestuia dădu peste o mare mulţime. Află despre cele în- tîmplate. Simţi cum totul în jur se întunecă. Intră în casă. Văzu cadavrul. întîlni un prieten comun, pe pictorul Louis David[I], care-1 desena pe mort. Nu voia să înţeleagă ce se întîmplase. înţelese. înţelese că cinicul, fanatic de raţionalul Michel Lepeletier, marele său prieten, găsise moartea care să încheie în chip logic viaţa sa.

Fernand se duse în *rue* Honore, la clubul iacobinilor. Martin Catrou spuse încăpăţînat şi triumfător : „A fost un om bun prietenul tău, iar mort este şi mai de folos

I *Louis David* (1748—1825), pictor revoluţionar francez. în timpul revoluţiei, i-a fost încredinţată conducerea artelor.

repu-
blicii decît viu. Pînă acum martirul a fost Louis Capet; acum e Michel Lepeletier. “

Fernand înţelegea ce voia să spună Martin. La Paris se găseau partizani fanatici ai regelui, devotaţi pînă la moarte ; puteau avea loc demonstraţii mari, poate o răscoală deschisă. Asasinarea absurdă a reprezentatului poporului, care nu-şi făcuse decît datoria, atrase simpatiile . de partea mortului. Acum Parisul vorbea mai mult de î neaşteptatul şi tragicul sfîrşit al lui Lepeletier decît de 1 moartea apropiată a regelui. Lepeletier era tributul de < sînge plătit de republică. I

Iacobinii şi membrii consiliului comunal al Parisului ştiură să tragă foloase, repede şi cu energie, de pe urma i acestui eveniment. In aceeaşi noapte se tipări un manifest:^ „Cetăţeni! Lovitura criminală a fotft îndreptată nu împo- ' triva vieţii unui singur om, ci împotriva întregii naţiuni, - împotriva libertăţii, împotriva poporului suveran!“ In aceeaşi noapte se hotărî ca Lepeletier să fie depus la Pantheon. în afară de aceasta, urma să i se ridice o statuie în *Place* Vendome, iar în Sala Convenţiei bustul lui să fie | aşezat alături de bustul lui Brutus şi al lui Jean-Jacques. Un cartier al Parisului, o stradă şi o piaţă publică aveau ,| să-i poarte numele, de asemenea, mai multe localităţi mai mari şi mai mici din ţară.

In aceeaşi noapte regele Louis îşi luă rămas bun de la familie. Cină cu duhovnicul său, după care citi ziarul „Mercure de France" [1]. Apoi capitolul despre executarea lui Carol I, din *Istoria Angliei* de Hume[2]. începuse să, traducă lucrarea aceasta şi regreta că n-o putuse terminai*

Lăsase multe lucruri neterminate. în cei treizeci şi opt- de ani de viaţă făcuse multe lucruri inutile şi trecuse cu vederea multe lucruri importante. De pildă, n-ar fi trebuit.. : să trimită atunci ajutoare provinciilor engleze din Ame-[F]l rica, răsculate împotriva vărului

---

I Ziar regalist. A apărut din 1672 pînft la începutul sccolului al XlX lea^ j

: Se referă la Istoria *Angliei de la invazia iul luliu Cezar pînă la. ',* revoluţia *din* 1*6S8* de istoricul englez *David Hume* (1711—1776).

[1] *Chretien-Guillaume de Malesherbes* (1721—1794), demnitar la Curtea Iul Louis al XVI-lea, pe care l-a apărat în faţa Convenţiei.

său, regele Angliei. Ar fllj trebuit, de pildă, să aibă grijă ca ereticii, rebelii Voltaire! • şi Piousseau, să fie făcuţi inofensivi din timp. Atunci toate,! | s-ar fi petrecut altfel. Ascultase prea des de cuvîntul sfet-*f nicilar săi, care nu erau decît oameni, în loc să asculte de?
vocea lui Dumnezeu din sufletul său, iar ei, sfetnicii săi, fuseseră orbi. Cei mai mulţi dintre nobilii săi fuseseră orbi. Singuri îşi săpaseră groapa. Şi i-o săpaseră şi pe a lui.

Dar acum, în cea de pe urmă noapte a sa, nu voia să se lase pradă gîndurilor negre. Putea să-şi spună că se chinuise cu adevărat pentru fiecare hotărîre mare, îşi cercetase conştiinţa, ceruse părerea sfetnicilor săi, studiase exemplele istoriei. Totdeauna avusese intenţiile cele mai bune şi avea să vină o zi cînd francezii săi şi posteritatea o vor înţelege.

închise ochii. Se mai gîndi că nu trebuie să uite a doua zi să scoată banii pe care-i avea în buzunarele redingotei şi să-i adauge la onorariul apărătorului său, curajosul, îndrăzneţul Malesherbes *. Apoi adormi. Dormi adînc şi bine.

Toată ţara, toată omenirea era de faţă în ziua următoare, cînd Louis fu condus spre *Place de la Revolution* [2] şi urcă treptele eşafodului. Fiecare amănunt fu observat, notat, ţinut minte. Iar apoi, la ora zece şi douăzeci de minute, cînd Sanson, călăul, apucă de păr capul retezat al lui Louis şi-l ridică în sus, făcînd ocolul eşafodului, pentru a-1 arăta poporului Parisului în toate cele patru vînturi, un strigăt uriaş străbătu oraşul: „Trăiască republica !“ Mii de oameni se năpustiră asupra eşafodului şi se băturâ pentru a înmuia batiste, şaluri, bucăţi de hîrtie în sînge. Unul, înnebunit, începu a stropi cu sînge, de sus, de pe eşafod, capetele celor de jos şi să ţipe : „Sîngele regelui să cadă asupra noastră, aşa ne-au ameninţat! Eu vă botez, eu vă botez ! Să cadă asupra noastră!“

Leşul regelui fu dus la cimitirul Madeleine de la Viile i’Eveque, care se afla în apropiere, însoţit de jandarmi şi de funcţionari ai primăriei Parisului. Acolo fu aşezat, cu capul între picioare, într-un fel de coş şi coborît într-o groapă foarte adîncă. al cărei fund era acoperit cu un

strat gros de var nestins. Apoi se turnă încă un strat gros de var nestins şi apoi încă unul, pentru ca aurul potentaţilor
Europei să nu poată face nici o relicvă din rămăşiţele pă- mînteşti ale lui Louis-Ultimul'.

Intre timp, se făceau pregătiri pentru transportarea lui Lepeletier la Pantheon. Pictorul David, cel mai mare artist al Franţei, fusese însărcinat să organizeze ceremonia înhumării.

Trupul, îmbălsămat cu grijă, fusese expus în *Place* Vendome, ca să fie văzut de întregul popor. Zăcea acolo, gol, cu o pînză aruncată peste jumătatea de jos a trupului, pe un catafalc înalt de paradă, cu rana deschisă în coastă.

Tot astfel fu purtat pe străzile Parisului, pe un car festiv înalt, in stil antic. La picioarele mortului vegheau doi copii, ţinînd făclii cu flacăra în jos. Bătrîni, îmbrăcaţi în togă, cu frunze de laur în mîini, păşeau în faţa carului, fete tinere, cu zăbranice şi cu flori, înconjurau carul. înainte de pornirea cortegiului funerar, preşedintele Convenţiei se urcă pe catafalc şi aşează pe fruntea mortului o coroană din frunze de stejar. Toţi deputaţii Convenţiei, membrii clubului iacobinilor, ai tuturor societăţilor şi asociaţiilor patriotice din Paris făceau parte din cortegiu. Pretutindeni se zăreau steaguri îndoliate, răsunau înăbuşit tobele. Erau purtate în cortegiu şi hainele însîngerate ale lui Lepeletier. Placarde uriaşe preamăreau faptele şi operele celui ucis : codul penal redactat de el, cartea sa *Educaţia gratuită pentru toţi,* numeroasele legi care îi purtau numele. Alte inscripţii, şi mai mari, reproduceau cu litere de o şchioapă ultimele cuvinte pe care le-ar fi rostit Lepeletier : „îmi dau bucuros sîngele pentru pairie. Sîngele patrioţilor este sămînţa libertăţii.[11] Iar peste toate se înalţa, îndoliat şi triumfător, catafalcul şi cadavrul a cărui rană deschisă, însîngerată era mai grăitoare decît toate cuvintele rostite sau cîntate.

Fernand aştepta cortegiul în apropierea Pantheonului.

Se simţea plin de înţelepciune, de amărăciune şi de tristeţe. Şi moartea aceasta, ca şi a regelui, erau o consecinţă a ideilor lui Jean-Jacques. Cîte observaţii

inteligente, resemnate, sceptice şi totuşi optimiste ar fi rostit Lepeletier cu prilejul morţii sale! Fusese cu adevărat un liber-

cugetător, un duşman al oricărei făţărnicii moraliste, un discipol foarte uman al lui Lucreţiu şi al lui Jean-Jacques. în urechea şi-n inima lui Fernand răsuna vocea plăcută a lui Michel, care spunea liniştit : „Şi chiar dacă revoluţia mă va ucide, dreptatea va fi de partea ei“. Ce înveşmîn- tare patetică dăduseră ei acestor cuvinte atît de simple ! Cum ar fi zîmbit Lepeletier de iacobinii săi dacă i-ar fi văzut cum îl preamăresc ca pe un Brutus, un martir, un purtător al tuturor virtuţilor !

Ce multe interpretări greşite în jurul lui Jean-Jacque3« şi al operelor sale ! Cîte minciuni! Cît de ireal, tragic, r"eroic, falsificat, grotesc era drumul din urmă, pe care scumpul său prieten Michel îl străbătea în numele lui Jean-Jacques ! Dar Michel n-ar fi refuzat să meargă pe drumul acesta. Căci erorile şi minciunile care-1 împresurau creau viaţă.

Cortegiul sosise în faţa Pantheonului. Corul Operei Mari intonă un imn în cinstea mortului. Trupul lui fu aşezat în sicriu şi coborît solemn în criptă, alături de Voltaire.

„LA TERREUR! LA TERREUR !“ [I]

Cînd auzi de executarea regelui, Girardin se înfiora, în ziua în care se petrecu oribila faptă se închise în odaia sa de lucru ; nu mîncă, nu era în stare să vadă pe nimeni.

Pentru a-şi găsi liniştea, se refugie în cărţile lui Jean- Jacques şi citi din reveriile sale singuratice, melancolice. Se calmă. In mijlocul oceanului de nebunie şi cruzime, Ermenonville rămînea o insulă a înţelepciunii şi a păcii. Aici era natura lui Jean-Jacques. Aici se odihneau rămăşiţele lui sanctificate.

Dar curînd îl cuprinse din nou furia împotriva regicidului. Fapta aceasta înspăimîntătoare continua să-l roadă. Zile în şir trecea de la deprimare profundă la mînie turbată şi neputincioasă, apoi cădea din nod pradă deznădejdii. Dar închise în sine mînia şi durerea, respingînd
încercările timide ale lui *monsieur* **Gerber** de a-1

I Denumire dată dictaturii democrat-revoluţlonare a Iacobinilor, Instaurată la 2 Iunie 1793. A constituit punctul culminant tn dezvoltarea revoluţiei.

face să vorbească.

Abia cînd sosi Fernand. dădu glas deznădejdii şi dezamăgirii sale cumplite. Şi acum, cînd se destăinuia fiului, plîngerile mînioase despre marea nedreptate se îmbinau în mod grotesc cu nemulţumirea pe care i-o pricinuiseră diverse abuzuri săvîrşite de revoluţionari, abuzuri neînsemnate în comparaţie cu crima cea mare, dar care-1 atingeau pe el însuşi. Dacă gloatele distruseseră statuile de bronz ale regilor, n-ar fi putut să **cruţe** măcar statuia lui Henri **al** IV-lea, numit de ei înşişi „cel **bun“** şi **care pusese temeliile** domeniului Ermenonville ? *

Tot acum îi povesti, în sfîrşit, fiului său şi de o jignire pe care i-o aduseseră Robespierre şi Saint-Just cînd vizitaseră mormîntul lui Jean-Jacques. Socotise atunci de datoria lui să-i invite la masă ; dar ei refuzaseră brutal şi dispreţuitor. Nu pomenise nimănui despre această jignire, dar n-o uitase, şi acum îşi vărsa năduful. De ce era nevoie ca iacobinii, atunci cînd vizitau locul de veci al lui Jean- Jacques, să-l jignească cu grosolănie, pe el, paznicul mormîntului ?

Apoi reveni la lucrurile mari, deplîngîndu-le în cuvinte mari.

Fernand îl ascultă compătimitor şi nu-1 întrerupse. Abia după un timp începu, prudent, să-i apere pe oamenii Convenţiei. Desigur, mulţi erau îngîmfaţi, necioplţi, brutali, dar şi ura lor împotriva tiraniei, şi zelul lor de a-i ajuta pe asupriţi erau cu desăvîrşire sincere. Mai presus de marile greşeli ale iacobinilor stăteau meritele lor, care erau şi mai mari. Privilegiile fuseseră desfiinţate, nedreptatea luase sfîrşit, statul poporului, republica, devenise o realitate.

Girardin continuă să cîrtească. înţelepciunea cîtorva conducători talentaţi era întunecată de un val de demagogie'grandilocventă. De fapt, la putere se afla strada Parisului, mulţimea, adică prostia. Căci adevărat era cum spunea adesea scumpa lor prietenă, *Madame* Roland[I]: cu cît e mulţimea mai

I *Jeanne-Manon* Phllipon Roland de la *Platlire* (1751—1793), autoarea unor *Memorii :* a avut un salon la Paris In care se întruneau oameni politici, literaţi, filozofi. A fost decapitată în

mare, cu atît sînt mai lungi urechile. ’

De astă dată se amestecă în vorbă şi *vionsieur* Gerber. Domnul marchiz avea dreptate : multe din cele ce se petreceau puteau părea arbitrare, stupide, brutale, crude. Dar, dacă evenimentele din ultimii ani erau analizate în ansamblu, se putea constata cu bucurie că în ciuda greutăţilor, omenirea păşeşte înainte, supunîndu-se legilor unei necesităţi măreţe şi bune. „La baza revoluţiei stă învăţătura lui Jean-Jacques“, exclamă el şi apoi îi imploră, cu ochii strălucitori : „Asprimea şi gustul amar al revoluţiei nu trebuie, *messieurs,* să vă răpească încrederea în învăţătura lui -Jean-Jacques !“ Ceilalţi doi tăcură. Aproape cu spaimă, constatară cît de mult semăna *monsieur* Gerber, deşi era mult mai tînăr, cu răposatul Maestru.

Ceea ce prevăzuseră cu toţii se întîmplă. După executarea regelui, aliaţii trimiseră noi trupe, mai puternice, împotriva asasinilor lui. Armatele republicii suferiră înfrîn- geri. Inamicul pătrunse din nou in ţară.

De data aceasta, Convenţia hotărî : „Decretăm *levee en masse* Toţi cetăţenii stau la dispoziţia armatei. “

Cuvintele înălţătoare, inspirate, patriotice ale legii cu privire la serviciul militar general şi obligatoriu îl impresionară şi pe Girardin. Dar apoi trebui să constate, cu o indignare crescîndă, la ce măsuri aspre recurgeau dictatorii de la Paris pentru a-şi aduna recruţii. Celor care nu se prezentau li se confiscau bunurile, părinţii lor erau arestaţi; obştile care nu-i predau pe dezertori erau pedepsite cu amenzi. Şi cu acest prilej Girardin fu asaltat de toate îndoielile ce trebuiau să-l cuprindă în chip firesc pe un discipol credincios al lui Jean-Jacques, în faţa unei asemenea legi şi a aplicării ei. Nu spusese Jean-Jacques : „Guvernul nu are voie să silească pe individ să se jertfească pentru binele mulţimii dacă el nu vrea“ ? Aşa arătau, oare, drepturile omului ?

Fernand apăra şi noua lege. Dacă tatăl său îl invoca pe Jean-Jacques, acelaşi lucru îl puteau face cei care redactaseră legea serviciului militar obligatoriu. Oare nu spusese Jean-Jacques: „Nedreptatea săvîrşită în folosul omenirii devine dreptate" ? Şi deoarece simţea că tatăl său, în ciuda bombănelilor şi a cîrtelilor, se bucura în

sinea lui de îndrăzneala nebunească a Convenţiei, Fernand continua : „Sîntem mai curajoşi decît au fost, la timpul 'or, americanii. Generalul Washington a cerut şi el, cînd lînăra libertate se afla în primejdie, introducerea serviciului militar general şi obligatoriu, dar Congresul lor nu i-a acordat-o. Nouă ne-a fost sortit să împlinim visul tuturor republicanilor : să transformăm un întreg popor, prin constrîngere şi raţiune, într-o unitate combatantă în războiul pentru libertate."

Tatăl îşi spunea în sinea lui : „Mie-mi vine mai greu decît fiului meu să fiu drept faţă de această armată nouă.

Lui nu i-a fost dat să treacă prin experienţa mea amară. El nu ştie că această Franţă nouă îi cheamă pe toţi, dar pe noi, fiii ei cei mai credincioşi, ne respinge L“ Căci tot nu-i povestise încă lui Fernand că, atunci, armata îl respinsese.

Se înşela : Femand trăise aceeaşi amărăciune. Referin- du-se la experienţa sa de război, ceruse un post de ofiţer, fie chiar subaltern, şi fusese şi el refuzat. Şi, întocmai ca şi tatăl său, ascundea faptul acesta ruşinos.

Şedeau acum unul în faţa altuia şi cîntăreau calităţile şi lipsurile noii armate, amîndoi plini de amărăciune din pricină că fuseseră respinşi, amîndoi străduindu-se să-şi uite nemulţumirea, să nu se gîndească decît la problema în sine.

Deşi în discuţiile cu tatăl său Fernand nu admitea nici j un argument împotriva introducerii serviciului militar obligatoriu, faţă de prietenul său, Martin Catrou, nu-şi * ascunse îndoielile. Erau îndoielile unui militar competent. ¡Se vor putea încadra cu folos noile unităţi neinstruite în vechea armată? Vor putea respinge recruţii, prost sau chiar de loc instruiţi, soldaţii disciplinaţi ai aliaţilor ?

De altfel, de pe front începuseră să sosească veşti = rele. Noii soldaţi porneau la luptă cîntînd şi plini de entuziasm, dar, cînd se dezlănţuia focul de artilerie, fu- 1 geau cuprinşi de panică. înfrîngerile se ţineau lanţ.

Armata din nord fu împrăştiată de inamic ; capitala I era din nou ameninţată. Pe lîngă asta, regiuni întregi ■ se răsculau împotriva mobilizării generale. Ţinutul Ven-

-ir dee şi jumătate din sudul ţării se răsculaseră.

Martin Catrou îşi păstră şi de astă dată cumpătul. Chiar noile înfrîngeri nu i se păreau decît un fel de fierbinţeală aducătoare de sănătate. Acum se înlătura ce era necorespunzător, acum se călea adevărata unitate a poporului !

„Victoria noastră finală e sigură, afirma el neîncetat. Armata poporului va învinge armatele coalizate ale regilor. Asta nu e o convingere oarbă,- ci un adevăr matematic. Doar trebuie să înţelegi asta, Fernand. Tiranii acţionează numai pentru sine şi de pe o zi pe alta ; republica, însă, şi numai republica este în stare să făurească planuri de largă perspectivă, şi le poate înfăptui ! Numai soldaţii noştri sînt fiinţe care gîndesc, ei ştiu că se află în joc libertatea şi fericirea lor ; adversarii lor sînt nişte bieţi nebuni, pe jumătate animale, care luptă pentru a-şi putea păstra lanţurile.[11]

Umbla anevoie printre mobilele care-i înţesau odaia. „Ceea ce a lipsit revoluţiei, spuse el, au fost avîntul, geniul, necesitatea de a se depăşi. Adevăratul eroism se naşte numai din deznădejde. Abia acum, cînd republica luptă pentru existenţa ei, se va vedea de ce este în stare." îşi rostea frazele cu o voce limpede, tăioasă ; fruntea îi era acoperită de pete roşii, pricinuite de înflăcărarea cu care vorbea. Văduva Catrou şi Jeanne erau de faţă şi ascultau, bătrîna chicotind mulţumită, Jeanne cu obrazul transfigurat de admiraţie.

„Am treabă", se întrerupse deodată Martin şi se aşeză la masa lui de lucru. îi dădea a înţelege lui Fernand că socotea pierdere de timp să-i mai înfăţişeze o dată, lui, neîncrezătorului, măreţia şi strălucirea republicii.

într-adevăr, n-avea nici o clipă de pierdut. Convenţia lucra cu înfrigurare, fără întrerupere, iar Martin era membru într-o mulţime de comitete. Republica, deşi se afla în vîrtejul unui război pe viaţă şi pe moarte, introducea cu un zel îndîrjit nenumărate reforme paşnice, mari şi mici. întocmi o constituţie fără compromisuri. Introduse în relaţiile oficiale şi în relaţiile dintre cetăţeni tutuiala frăţească. Stabili subvenţionarea de către stat a celor lipsiţi de mijloace, învăţămîntul gratuit, o jurispru- denţă uniformă pe întreaga ţară, despăgubiri pentru cei învinuiţi pe nedrept. Creă un sistem simplu şi unitar de măsuri şl greutăţi. Introduse

telegraful[I] şi multe ale inovaţii tehnice. Puse temeliile unor institute ştiinţifice. In- fiinţă şapte mari muzee, dintre care unul, Muzeul Naţiunii, era destinat monumentelor din istoria şi ştiinţa franceză, un altul, Muzeul Louvre, era destinat operelor de artă din lumea întreagă.

Martin îi îngăduia cîteodată prietenului său să asiste la şedinţele comitetelor lui şi, mai mult decît cuvintele fanatice ale lui Martin, rezultatele dobîndite de aceste comitete îl convinseră pe Fernand de puterea republicii. Proiectele de legi erau redactate cu cea mai mare grijă, cu toate că termenele prevăzute erau extrem de scurte. Nu se rostea nici un cuvînt de prisos, argumentele pro şi contra erau cîntăritc cu o ardoare rece. La fel lucra şi Convenţia. Discuta şi adopta cu o energie plină de nerăbdare legi menite să transforme pe veci structura statului şi viaţa particulară a cetăţenilor în spiritul lui Jean- Jacques. Lucrul cel mai uimitor era că aceste legi deveneau o realitate vie în clipa în care erau semnate şi parafate.

Noii stăpîni erau brutali, neomenoşi; dar Fernand trebuia să recunoască : niciodată de cînd se scria istoria un număr atît de mic de oameni nu izbutise să atragă atîtea milioane, într-un timp atît de scurt şi atît de departe, pe calea raţiunii.

Cu acelaşi elan sălbatic şi conştient, Convenţia, armata şi poporul îşi duceau războiul. Pe lîngă trupele combatante fură trimişi comisari politici pentru a verifica cu mai mare grijă cinstea republicană a conducătorilor. Mai mulţi generali fură destituiţi, se organizară noi execuţii. Rămaseră în posturi numai acei comandanţi care îmbinau capacitatea militară cu ataşamentul revoluţionar. Prea repede se bucuraseră aliaţii. Armata poporului nu mai dădea înapoi. Se clătina sub lovituri, dar rezista.

Şi împotriva duşmanului dinlăuntru se luară noi măsuri.

„în republică, cine nu e republican e străin, duşman, proclama Robespierre. El nu se bucură de apărarea socie-

I Sistemul de telegrafie prin semnale luminoase era folosit încă din antichitate. In 1793, fraţi Chappe pcrfecţionîndu-1, a lost introdus In întreaga Franţă.

tăţii. Republica are datoria să apere numai pe cetăţenii care-i sînt devotaţi. Pe duşmanii poporului republica e datoare să-i ucidă, să-i nimicească. Aceasta este învăţătura lui Jean-Jacques. Revoluţia înseamnă război, iar în timpul războiului trebuie proclamată intransigenţa, domnia terorii. în război, teroarea este un atribut necesar al virtuţii, care, fără de ea, ar fi neputincioasă. Dar ce înseamnă teroarea ? Nimic altceva decît o justiţie rapidă, aspră şi neînduplecată."

Ca urmare fură promulgate legi extrem de aspre împotriva „suspecţilor** şi înfiinţate tribunale cu puteri excepţionale, instanţe populare, tribunale revoluţionare, care să-i cerceteze pe aceşti suspecţi şi să-i pedepsească pe duşmanii patriei cu o nemaiîntîlnită asprime.

Mintea lui Fernand înţelegea şi încuviinţa o asemenea domnie de fier a raţiunii de stat, dar inima sa era împotrivă. Se simţea atras şi respins de capul de Ianus [1] al poporului, de o parte, bunătate şi înţelepciune naturală, de cealaltă neîndurare şi asprime. Iubea şi admira măreţia şi bunătatea poporului, dar detesta brutalitatea lui.

Asistă la o şedinţă a tribunalului revoluţionar din Paris. într-o sală sobră, şedeau cei cincisprezece juraţi, îmbrăcaţi în hainele lor de toate zilele, cetăţeni ai Parisului, muncitori, artişti, meşteşugari, băcani. Pe o mică tribună» la o masă verde, şedeau cei trei judecători; purtau însemnele demnităţii lor, pălăria cu pene şi cocardă, iar de-a curmezişul pieptului, cordonul tricolor, cu medalia grea de argint. Deasupra capului lor, pe o placă, **erau** enunţate drepturile omului, în dreapta plăcii era aşezat un bust al lui Lepeletier, în stînga, un bust al lui Jean-Jacques, amîndouă cu privirea îndreptată spre sală.

Pe un scaun încăpător, ce-i drept, foarte uzat. şedea, nepăzit, acuzatul, dar în preajmă se aflau cîteva gărzi naţionale.

Acuzatul era un anume Menil-Clermont, un nobil mărunt. Părăsise ţara după căderea Bastiliei, dar se întorsese înainte de expirarea termenului stabilit de lege, desigur ca să nu i se confişte proprietăţile. „Legea împotriva sus-

pecţilor“ hotărîse însă o noua cercetare a tuturor celor care emigraseră.

Primul care se prezentă ca martor fu croitorul Granval. El declară că acuzatul ar fi făcut afirmaţii duşmănoase împotriva republicii şi a Convenţiei în cafeneaua „La plopul libertăţii[1]'', el însuşi şezuse la masa vecină şi auzise limpede. Acuzatul nega şi afirma devotamentul său republican. Mai adăugă că în trecut avusese o ceartă cu croitorul Granval, din pricina unui frac violet pe care cetăţeanul Granval îl croise prost şi apoi ceruse prea multe parale pe el. Un al doilea martor declara că acuzatul ar fi încercat să-l determine să-i vîndă un teren, oferindu-i bani englezeşti. Cetăţeanul Menil-Clermont răspunse că nu el oferise bani englezeşti, ci că celălalt pretinsese ca plata să se facă astfel. Afacerea era neclară. Sigur era că acuzatul emigrase în Anglia ; probabil că dusese acolo parte din averea sa.

Procurorul declară cu fraze răsunătoare că vina lui Menil-Clermont — convingeri regaliste şi legături interzise cu inamicul — era dovedită şi ceru ca acuzatul să fie condamnat la patru ani închisoare, pentru calomnierea republicii, şi de două ori la moarte, pentru două cazuri de uneltire cu inamicul. Juraţii se sfătuiră multă vreme înainte de a-1 declara vinovat pe cetăţeanul Menil-Clermont. Fu condamnat la moarte.

Jalnica poveste a lui Menil-Clermont nu-i dădea pace lui Fernand. Oamenii care-1 condamnaseră, aceşti cetăţeni Dupont şi Durând, erau de bună seamă în viaţa lor de toate zilele nişte inşi blajini, cu care se putea sta de vorbă; dar cei care-1 trimiseseră la ghilotină nu erau nişte simpli Dupont *şi Durând ; prin gura lor vorbise republica. Republica se afla în stare de război, republica se izola prin mijloace ucigătoare de restul lumii înrobite şi vicioase. Republica îi nimicea pe cei care întreţineau legături cu acea lume.

Şi juraţii tribunalului revoluţionar care ucideau, şi comisarii politici ai armatei care ucideau, şi membrii Convenţiei care ucideau, ei, toţi, ucideau în numele lui Jean- Jacques, sincer convinşi că în felul acesta traduceau în faptă învăţătura lui. Şi lucrul care te năucea cel mai mult era că aveau temeiuri să-l invoce.

Femand află, din istorisirea lui Martin, despre întîlni- rea lui Robespierre cu Jean-Jacques. -

Aşadar, şi acest Robespierre, mai puternic în Franţa decît fusese vreodată un rege, şi despre care Fernand nu ştia dacă-1 admiră sau îl urăşte, se putea numi prietenul şi discipolul lui Jean-Jacques !

Pe care dintre ei doi l-ar fi socotit Jean-Jacques discipolul cel mai bun, pe el, Fernand, sau pe Maximilen Robespierre ?

SUSPECŢII

Monsieur Robinet, care se dovedise în multe situaţii primejdioase un om curajos, trăia acum într-o frică neîncetată ; căci visătorul periculos care ajunsese dictator, acest Maximilien Robespierre, se dovedi un despot mai crud decît fusese vreodată vreun rege al Franţei; ataca sfinţenia proprietăţii „Nu vom îngădui, declara nebunul setos de sînge, ca privilegiile nobililor să fie înlocuite cu privilegiile bogaţilor. Toată libertatea şi egalitatea noastră nu vor fi decît înşelătorie dacă legile şi instituţiile noastre nu vor avea toate scopul să pună capăt nedreptei împărţiri a bunurilor."

Desigur că mai făcea şi unele afirmaţii liniştitoare*:* „Nu vă temeţi, suflete şcîrnave, care nu preţuiţi decît banul, n-am să mă ating de comorile voastre!“ Dar capriciosul tiran uita încă de a doua zi această lăudabilă intenţie şi repeta, în uralele entuziaste ale iacobinilor, să-l audă toată ţara, fraze ale celuilalt nebun, care zăcea îngropat acolo, la Ermenonville. „Dacă într-o democraţie, cîţiva, puţini la număr, au mai mult decît cetăţeanul de rînd, atunci statul ori va pieri, ori va înceta de a mai fi o democraţie." Apoi comenta : „Declaraţia drepturilor omului trebuie completată prin măsuri care să limiteze dreptul de proprietate ; altfel, ele vor fi valabile numai pentru cei s bogaţi, pentru afacerişti şi pentru speculanţii la bursă.“ *Monsieur* Robinet se simţea de parcă cuvintele lui Robespierre ar fi fost îndreptate anume împotriva sa, de parcă l-ar fi arătat cu degetul, pe el,

un biet moşneag nevinovat. Se temea pentru scumpa lui viaţă — ajunsese la
şaptezeci şi cinci de ani — şi, mai mult încă, se temea pentru Gilberte, văduva unui mare aristocrat, care luptase împotriva republicii. Nici nu mai venea la Paris. Trăia laolaltă cu Gilberte şi cu copilul, retras într-una din locuinţele grădinarilor castelului Latour, şi se purta ca un bătrîn ţăran.

Şi astăzi ar fi vrut s-o ia pe Gilberte cu micuţa ei şi să treacă graniţa spre Spania.

Dar Gilberte nu voia. Poate că bunicul avea dreptate şi se aflau în primejdie ; dar în sinea ei era sigură că totul se va sfîrşi cu bine. Şi Fernand era de părere că Gilberte nu trebuia să-şi lase fetiţa să crească în societatea copiilor aristocraţiei din emigraţie; Marie-Sidonia trebuia educată pentru o viaţă bună, raţională. Şi apoi, Fernand se gîndea oare să fugă, deşi legea împotriva suspecţilor îl ameninţa în aceeaşi măsură ca şi pe ea? Gilberte simţea ce mult suferea el de pe urma exceselor şi a nedreptăţilor din jur. Faţa lui se brăzdase de timpuriu, ba i se păru că şchioa- pătă mai tare. Dar el nu-şi arăta nici o îndoială; în cuvinte viguroase, tinereşti, preamărea fericirea de a trăi în asemenea vremuri.

Girardin se ducea adesea la Latour. Robinet adesea la Ermenonville. Robinet socotea primejdioasă legătura cu fostul aristocrat suspect, Girardin se necăjea că Robinet lăsa, pur şi simplu de frică, să se distrugă frumosul castel Latour. Se socoteau unul pe altul insuportabil de certăreţi. Dar se întîlneau mereu.

Şedeau laolaltă, bătrîni, izolaţi, nemulţumiţi. Robinet bombănea că filozofii erau vinovaţi de toate. Girardin critica cu subînţeles pe afaceriştii lacomi, care pricinuiseră nenorocirea Franţei, împiedicînd introducerea la timp a reformelor necesare. Dar amîndoi erau de acord că nici măcar o domnie a preoţilor şi a curtenilor nu putea fi atît de rea ca cea a plebei.

Robinet spunea încruntat că o asemenea dezorganizare nu mai putea dăinui multă vreme. Cei de la Paris n-o mai scoteau la capăt decît cu împrumuturi forţate. Nu era de conceput să se poată menţine un regim care zdruncina însăşi temelia

oricărei societăţi, proprietatea privată. „Peste cîteva săptămîni, spunea el, armatele aliaţilor vor intra în Paris şi se va pune capăt acestei îngrozitoare farse.“

„Farsă îngrozitoare ?“ se mira Girardin. Cu asta *monsieur* Robinet mergea prea departe. Recunoştea, oamenii aceştia erau nişte barbari ; dar felul în care, pur şi simplu, nu ţineau seamă de înfrîngeri, ci decretau legi tot mai aspre, şi-l loveau pe duşman cu tot mai mult curaj, avea ceva ce aducea a măreţie antică.

„Măreţie antică ?! îl lua *monsieur* Robinet peste picior. Eu vă spun, domnule marchiz, că e demenţă. Eroii dumneavoastră antici ar trebui închişi într-o casă de nebuni !“

La asemenea cuvinte, Girardin se ridica în picioare şi, îndreptîndu-şi bastonul asupra lui *monsieur* Robinet, răspundea : „Şi eu vă spun, *monsieur,* că respect ceea ce dumneavoastră vă îngăduiţi să numiţi demenţă. Eu numesc asta curaj, patriotism!“

Robinet clătina din cap, considerîndu-1 pe celălalt un bătrîn hăbăuc.

Şi mai straniu i se părea domnului Robinet tînărul Girardin, acest Fernand, care nu se clintea din casa în flăcări şi era vinovat că nici Gilberte a lui nu voia să se urnească. Despre un om care se luptă cu atîta îndîrjire împotriva propriilor sale interese se poate spune că cheamă singur necazurile asupra sa.

Monsieur Robinet avu şi de data aceasta dreptate.

Intr-adevăr, la Senlis, în locul lui Leblanc, care era un om înţelegător, fusese numit un primar nou, pe nume Vin- cent Huret, un revoluţionar aprig, hotărît. Acesta era revoltat că Girardinii, curteni şi slugi înrăite ale tiranilor, erau consideraţi patrioţi. Unde mai pui că erau de buna seamă suspecţi în adevăratul înţeles al legii! La Ermenonville se întîlneau o mulţime de „foşti", fără-ndoială numai ca să conspire împotriva republicii. Cetăţeanul Huret trimise un denunţ împotriva Girardinilor la Comitetul salvării publice [1] de la Paris.

I Organ special creat de Convenţie în 1793 pentru apărarea Franţei de duşmanii dinăuntru şi dinafară. In fruntea acestui comitet se afla Robespierre.

Deoarece Huret nu se sfia să vorbească despre fapta sa patriotică, *monsieur* Robinet află din timp de nenorocirea care se pregătea: Simţea o uşoară mulţumire şi o oarecare

speranţă în toată spaima şi amărăciunea aceasta. De astă dată le va veni mintea la cap Girardinilor şi vor pleca peste graniţă, şi atunci se va lăsa convinsă şi Gilberte să fugă !

Trăsura îi duse grabnic, pe el şi pe Gilberte, la Ermenonville. Le povesti Girardinilor despre cele auzite. Ii îndemnă stăruitor să plece neîntîrziat; avea oameni de încredere în Pirinei, care i-ar ajuta să treacă în Spania.

Dar Girardin îi spuse dispreţuitor : „Vi s-a năzărit, *tnonsieur*. Credeţi, într-adevăr, că republica va persecuta pe omul care a oferit un ultim adăpost autorului ei?“ Şi, **€U** tot cinismul său, Robinet n-avu inima să-i spună bătrî- xiului nebun că zvonurile din trecut, care-1 învinuiau de moartea lui Jean-Jacques, prinseseră din nou glas şi făceau ca primejdia să fie şi mai mare. Spuse doar : „Acest Huret se bucui'ă de trecei'e la Paris. Denunţul va fi luat în considerare, asta e sigur, şi, cînd începe unul pe mîna lor, nu scapă cu una, cu două. Ascultaţi de glasul raţiunii!“

Fernand îşi dădea seama din nou, ca şi odinioară, că vorbele lui Robinet aveau temei şi că ar trebui să fugă. Dar toată făptura lui se revolta împotriva acestui lucru. Dăduse prea mult din viaţa lui ca să participe la crearea Tranţei noi; nu putea fugi de republică, de republica sa ! Asta ar însemna o înfrîngere, o prăbuşire ; i-ar otrăvi viaţa pînă la sfîrşitul zilelor.

„Convinge-1 pe tatăl tău, Fernand ! îl rugă Gilberte. Ştii doar : cu puţină rea-credinţă oricine poate fi încadrat în legea asta.“

Aşa era. In sinea lui, Fernand îi dădea dreptate. Dar Gilberte nu era şi mai ameninţată decît ei ?

„Un fost fermier general, îi spuse el lui Robinet, e la fel de suspect ca un fost marchiz, şi cu atît mai suspectă e soţia emigratului Courcelles. Puneţi-o pe Gilberte la adăpost!“ stărui el energic.

„Şi tu ?“ întrebă Gilberte direct.

Fernand răspunse cam anevoie : „Mie nu mi-e îngăduit să plec, am obligaţii aici. Trebuie să dovedesc că nu sîn- tem laşi ! Trebuie s-o dovedesc anumitor

oameni!“ şi se gîndea la Martin.

Simţea dureros de limpede întreaga contradicţie a situaţiei sale. Iubea republica la fel de mult ca şi Martin, ca şi Saint-Just, sau ca acest nou *maire* [I] de la Senlis. Dar lui nu-i era dat s-o slujească. Armata nu voia să-l primească, guvernul n-avea nevoie de el, era un „suspect". Şi totuşi, înţelegea neîncrederea generală, o aproba. „Cred în popor şi în judecata lui, spuse el, adresîndu-se mai mult Gilbertei decît celorlalţi. N-am să fug, n-am să încurajez bănuielile nedrepte."

Robinet căuta cu deznădejde să-l convingă. „La ce fel de judecată te poţi aştepta de la banda asta ? Oamenii ăştia îşi dau seama că mîine sau poimîine vor fi spînzuraţi, aşa după cum merită. Şi-au pierdut cumpătul şi-şi varsă furia lipsită de raţiune asupra tuturor oamenilor cumsecade. Omule! Fernand ! Domnule conte ! Fiţi rezonabil! Plecaţi în Spania ! Nu vă duceţi singur la pierzanie !“ Gilberte tăcea. Dar nu-şi lua ochii, plini de spaimă, de la Femand. Acesta repetă încet, chinuit, aproape împotriva voinţei sale, dar cu o hotărîre încrîncenată, cuvintele rostite de prietenul său, Michel Lepeletier : „Şi chiar dacă revoluţia mă va ucide, dreptatea va fi de partea ei!“

Două zile mai tîrziu, se înfăţişară la castel *le maire* din Ermenonville cu procurorul, însoţiţi de cîţiva jandarmi. Declarară stînjeniţi intendentului, care se pierduse cu totul, că au de vorbit personal cu proprietarul Girardin, agricultor, şi cu cetăţeahul Girardin, fiul lui. Intendentul spuse : „Am să vă anunţ, *viessieurs“,* şi fugi la Girardin.

Acesta, după o clipă de profundă consternare, îşi veni în fire, se îmbrăcă cu grijă, făcîndu-i pe reprezentanţii autorităţii să aştepte. In sfîrşit, intră în hol, ţinînd într-o mînă bastonul cu măciulia de aur, în cealaltă un exemplar din *Contractul social.*

„Bună ziua, *messieurs,* spuse el politicos. Cu ce vă pot fi de folos ?“ „O chestiune neplăcută, cetăţene Girardin, răspunse primarul, o situaţie penibilă, apoi,

---

I **Primar (fr.).**

întorcîndu-se către procuror, adăugă: N-aţi vrea dumneavoastră... ?“ Acesta, luîndu-şi inima în dinţi, spuse pe un ton silit, oficial că e vorba de o hotărîre a Comitetului salvării publice din Paris. Deoarece în cîteva rinduri la Ermenonville veniseră tot soiul de suspecţi şi nu era exclus să se afle ascunşi acolo, primarul şi procurorul aveau datoria să facă o percheziţie la castel. In afară de asta, trebuiau să se asigure de persoana celor doi Girardin, avînd în vedere că existau unele îndoieli asupra loialităţii lor, iar activitatea lor nesupravegheată constituia o primejdie pentru binele public.

„Da, desigur, îi luă în derîdere, cu amărăciune, Girardin. E ascunsă în beci o armată regalistă, care să năvălească la momentul potrivit asupra ţării! Casa mea a devenit suspectă ! izbucni el. Casa mea, căminul lui Jean- Jacques ! Casa mea, care a fost totdeauna deschisă şi în care n-a fost nimic de ascuns ! Căutaţi, *messieurs!* Face- ţi-vă meseria!“

Funcţionarii şi jandarmii se fîstîciră. ,,N-avem încotro, stimate cetăţene Girardin, se scuză *le maire.* Acţionăm din ordin." Girardin nu asculta. „Eu, suspect! urmă el, şi în glasul lui era atîta durere, încît funcţionarii avură sentimentul că săvirşiseră o crimă. Eu un conspirator împotriva binelui public ! Ascultaţi, domnilor, ce spunea marele meu prieten, Jean-Jacques, despre aşa-zisul bine public al vostru !“ Deschise *Contractul social* şi citi: „Cîte n-a pricinuit vorbăria asta despre binele public ! De cîte ori n-a fost folosită ca paravan pentru nedreptăţile săvîr- şite !“ împinse cartea sub nasul funcţionarilor.

Procurorul, ca să se apere, scoase din mînecă ordinul Comitetului salvării. „Convingeţi-vă singur, cetăţene, îl îndemnă el pe Girardin. Acesta este ordinul. Aici stă scris: «Spre executare neîntîrzia'tă», şi e subliniat. Aşa că noi trebuie să executăm."

Girardin privi distrat la pecetea republicii : o înfăţişa pe zeiţa libertăţii, şezînd pe tron, înconjurată de cuvintele : „Libertate, egalitate, fraternitate". „Ştiu, *messieurs,* că sînteţi nevinovaţi, spuse el trist. Dar, se îndreptă de spate şi-şi aţinti bastonul asupra

funcţionarilor, să aduceţi la cunoştinţă celor care v-au trimis : virtutea cetăţenească a bărbatului care i-a oferit ultimul adăpost autorului *Contractului social,* virtutea cetăţenească a unui asemenea

bărbat n-o pot pune la îndoială decît unii care sînt ei înşişi răi cetăţeni."

Funcţionarii percheziţionară casa doar pe deasupra şi întocmiră un proces-verbal precum că nu s-a găsit nimic suspect. Apoi lăsară la faţa locului cîţiva jandarmi şi anunţară Parisul că, aşa cum prevedeau dispoziţiunile, comuna Ermenonville ţinea pe cetăţenii Girardin, tatăl şi fiul, la dispoziţia Comitetului salvării publice.

Partea a cincea

TRANSFIGURAREA LUI JEAN-JACQUES

Napoleon Ia *Ermenonville*, câtre *Fernand de Girardin : „Poale că ar fi fost mai bine pentru lume da* ci *Jean-Jacques n-ar fi existat* Fernand : „Dar *atunci*, *sire, n-ar fi* fost *revoluţie, iar dumneavoastră* n-aţi fi *împăratul francezilor* Napoleon; „Poate ca ar *fi fost mai* bine cc *nici eu să nu fi existat*

G i r a r d i r.

Victoria burgheziei constituia p* atunci *victoria* unei noi ortnduirî sociale, *victoria proprietăţii* burgheze *asupra celei feudale... a iluminismului asupra superstiţiei.»* a industriei *asupra trîndăviei eroice,* a *dreptului burghez asupra* privilegiilor *medieimle.*

K a r l M a r x*

„LA BOURBE'"
NICI CA NE PASA DE MOARTE ! OMUL E BUN
O VERIGA A LANŢULUI
ZEIŢA RAŢIUNII
KEINDURATA E CU NOI PRONIA
O VOCE DIN CLOACA RĂZBUNAREA LUI JEAN-JACQUES JEFUITORUL DE MORMINTE ERMENONVILLE PĂRĂSIT MllNE, POIMllNE ŞI TOATA VIAŢA TRANSFIGURAREA LUI JEAN-JACQUES

In timp ce lui Girardin i se îngădui să rămînă sub o pază severă la castelul Ermenonville, Fernand fu adus la Paris într-

o închisoare preventivă, care purta numele oficial de *Port-Libre* [1] ; în vorbirea populară era denumită, după cartierul în care se afla aşezată şi anume *La Bourbe,* mlaştina. Fernand îşi făcu intrarea prin *l'escalier* - Jean- Jacques Rousseau şi aproape zîmbi la gîndul că o scară cu acest nume îl ducea la închisoare.

Cei aflaţi în închisoarea *La Bourbe* n-o duceau prost. La fiecare etaj era afişat un decret al republicii, una şi indivizibilă, în care se spunea că deţinuţii, atîta timp cît nu sînt condamnaţi, au dreptul să fie trataţi la fel de omenos ca toţi ceilalţi cetăţeni, iar municipalitatea oraşului Paris, sub oblăduirea căreia se afla administraţia închisorilor, lua în serios aceste cuvinte. Clădirea, foarte mare, cu cele două aripi ale ei, spre deosebire de majoritatea caselor Parisului, ce avuseseră de suferit de pe urma luptelor, era bine întreţinută şi bine încălzită; se afla în mijlocul unui parc mare şi avea o privelişte plăcută spre Observator şi spre cîmpii. Deţinuţii se bucurau de toate libertăţile posibile înlăuntrul zidurilor ei. Aveau dreptul să-şi exercite meseria : se găseau acolo croitori, frizeri, desenatori, cizmari, ceasornicari. Dacă vreunul dintre deţinuţi avea să se plîngă de ceva, primul-concierge [3], un fel de director al închisorii, cetăţeanul Haly, îl asculta cu răbdare şi căuta o soluţie.

Fernand împărţea cu alţi şapte deţinuţi un dormitor din sectorul *Egalite.* Vecinii de cameră îi veniră de îndată în ajutor, îl îndrumară în lucruri mărunte, îl sfătuiră să-şi îmbunătăţească hrana, deşi nu era rea, cerînd să i se trimită alimente, şi-i arătară o pulpă uriaşă, crudă de berbec, care atîma în fereastră.

Fuseseră adunaţi aici, în *La Bourbe,* în prevenţie, deţinuţi de tot soiul, înaltă aristocraţie şi cerşetori, regalişti şi democraţi. O mare parte erau oameni fără importanţă, arestaţi întîmplător, dar mulţi aveau un rang, la Paris şi în toată ţara, iar unii erau oameni a căror viaţă şi operă ajunseseră cunoscute în lumea întreagă. Lui Fernand îi vuia capul de atîtea nume, care se revărsau asupra lui, şi avea impresia că se aflau aici deţinuţi cu miile. Dar cînd îl întrebă pe *concierge* Haly cîţi erau cu totul, auzi cu mirare : „Astăzi sînteţi 517 capete[I]".

Lumea aceasta mică era zgomotoasă, pestriţă, ameţitor de diversă. Se afla acolo stupidul palavragiu Boivin, care asigura confidenţial, pe fiecare, că e regalist camuflat, dar că autorităţile sînt atît de proaste, încît nu vor descoperi niciodată : era considerat un *mouton,* un agent provocator. Tot aici era o *citoyenne* [1] Prevot, în vîrstă de nouăzeci şi unu

---

I **CetSţeană (Er.V**

[1] **Aerostatul numit ţi monlgollier era un balon umflat cu aer, care ce ridica servind la diferite observaţii aeriene.**

de ani, bănuită că ar avea convingeri contrarevoluţionare, pentru că poseda o rentă de o sută de mii de livre; în fiecare zi spunea cu vocea ei tremurătoare că îndurase multe loviţuri ale soartei şi cea de acum nu va fi ultima. Se afla acolo şi bravul doctor Dupontet, care nu[1] numai că-i îngrijea pe bolnavi, dar îi plictisea şi pe cei sănătoşi cu nenumărate sfaturi. Era şi lacheul Cuny, care umbla într-una îngrozitor de abătut, deoarece era bănuit că şi-ar fi jefuit fostul stăpîn, un mare aristocrat; pînă în cele din urmă, îşi tăie beregata, după care se constată că fusese nevinovat. Cetăţeanul Dorival, crainicul iarmarocului din Saint-Germain, care se plimba într-o uniformă de general şi povestea întîmplări pitoreşti din trecutul său, era poreclit „Marele Tralala", şi lumea rîdea de el, spunînd că aterizase în *La Bourbe* cu un *montgolfiere* [1]r. un balon ye-> nind tocmai din deşertul Saharei. Veşnic optimistul Gille circula noaptea pe furiş prin închisoare şi mîzgălea inscripţii încurajatoare pe pereţi, pentru a le ridica celorlalţi moralul ; administraţia închisorii îl avertizase de două ori cu severitate, iar ceilalţi îl preveneau că activitatea lui îl va duce la eşafod, dacă nu se va potoli. Era acolo cetăţeana Carlier, despre a cărei burtă enormă se spunea că ar fi o falsă sarcină şi care, după aceea, născu totuşi un copil. Era şi cetăţeanul Duvivier care îndată după căderea Basti- liei se alăturase revoluţiei prin vorbe şi fapte înflăcărate, dar avea pe spate un tatuaj reprezen'tînd crinii regali, şi din pricina aceasta nu putea scăpa de bănuială ; era frumuşel şi elegant, făcea curte tuturor doamnelor ; deşi era evident că nu putea fi statornic, toate cele pe care le ruga acceptau să-i privească tatuajul cu crini. Se afla acolo fostul deputat Robin ; politica ce o dusese în timpul primei Adunări Naţionale era de mult perimată, dar el tot mai continua s-o susţină cu o elocvenţă amară. Erau aici femei de stradă, cu o purtare distinsă şi rezervată, gospodine onorabile, cu atitudini provocatoare. Era şi celebrul scriitor Florian, autorul lui *Numa* şi al lui *Guillaume Tell*; era aici şi poetul Louis Vigee, ale cărui poezii le ştiau cu toţii pe dinafară. Foarte calmul cetăţean Desjardins îi încuraja pe cei deznădăjduiţi, dar se aruncă, pe neaşteptate, pe fereastră. Şi, printre toţi aceştia, ipohondri şi optimişti, moşnegi şi copii, indivizi arţăgoşi şi paşnici, alergau şi lătrau cîini mari şi mici, căci fiecare al doilea deţinut îşi adusese cîinele.

Ori de cîte ori vremea era destul de bună, lumea ieşea la aer. Seara se adunau cu toţii, bărbaţi şi femei, în sala mare, comună, în salon. Pe pereţi erau inscripţii care proclamau : „Idealurile spre care tinde adevăratul patriot, în orice

I Portar, paznic (fr.). Aici, în sensul de temnicer.

împrejurare a vieţii sale, rămîn libertatea, egalitatea şi raţiunea". Sau : „Omului liber îi e dragă libertatea, chiar dacă i-a fost răpită'[1]. Sub aceste inscripţii era afişat meniul pentru ziua următoare.

In salon domnea multă însufleţire. Se juca şah, tric- trac [1], jocuri de cărţi, femeile făceau feşi pentru răniţi, se citea, cîte unul cînta la vioară sau recita poezii, se purtau conversaţii galante cu doamnele. Se discutau evenimentele zilei din închisoare, existau totdeauna subiecte interesante, iar fantezia deţinuţilor înflorea şi mai mult întîmplările ieşite din comun.

In fiecare seară se citea „Le Moniteur", ziarul guvernului, şi se discuta politică. Deşi era lucru ştiut că printre deţinuţi se aflau mulţi *moutons,* nimeni nu era prudent, iar discuţiile dintre democraţi, moderaţi şi cei care abia îşi ascundeau părerile regaliste, îmbrăcau uneori o forma violentă. Cei mai precauţi încercau să le domolească, sau plecau. Cîteodată, discuţiile atingeau culmi înalte şi deveneau- filozofice. De multe ori, însă, se încheiau prin certuri stupide, iar participanţii îşi spuneau de la obraz ce credeau unul despre altul.

Veni iama. Zăpada căzu mai bogată decît in alţi ani, şi grădina prinse viaţă. Se organizau plimbări cu săniuţe, se făceau oameni de zăpadă, aveau loc bătălii cu bulgări de zăpadă, copiii şi cîinii făceau larmă şi se bucurau.

Dar oricît de pestriţă şi de veselă părea viaţa în *La Bourbe,* deţinuţii ştiau că deasupra capetelor lor atîrna securea. O aveau mereu înaintea ochilor. Zilnic erau duşi unii dintre ei în faţa tribunalului revoluţionar şi, în două cazuri din trei, procesul se încheia cu sentinţa de moarte, care era executată pînă-n douăzeci şi patru de ore. Pensionarii închisorii *La. Bourbe se* schimbau des.

Soarta fiecăruia, clipa cînd avea să fie convocat înaintea tribunalului depindeau de toana unui judecător, a unui jurat, a unui deputat, a unui consilier municipal, a vreunui scrib mărunt, sau chiar numai de vreun număr de ordine. *La Bourbe* era anticamera ghilotinei, aşteptarea tocea nervii.

Deţinuţii căutau să uite de primejdie. Se amăgeau cu viaţa de zi cu zi din închisoare, se înflăcărau în discuţii, îşi creau legături noi de prietenie şi de ură. încordarea lor sufletească îşi găsea descărcarea în conflicte mărunte : se certau pentru nedreptăţi, pe care unul pretindea că i le-a făcut altul, pentru o împărţire părtinitoare a mîncării şi pentru alte asemenea fleacuri. Fiecare îşi căuta martori

---

I Un fel de joc de table.

sau judecători, se formau clici, faptul că erau siliţi să trăiască mereu la un loc le sporea nervozitatea.

Se creau rivalităţi ridicole, născute dintr-o grotescă nevoie de a străluci in mijlocul acestei jalnice adunături în care nimeriseră. Uneori, seara, în salon, se organiza un joc de combinaţii ; se foloseau cuvinte neobişnuite, cu rime bizare, cu ajutorul cărora trebuiau compuse poezii care să aibă un înţeles. Printre deţinuţi se aflau oameni ale căror versuri erau cunoscute în toată Europa : Florian, Vigee. Şi ei luau parte la jocul acesta prostesc, mai întîi în glumă, apoi cu toată ardoarea. Dar, de obicei, nu ei ieşeau învingători, ci un oarecare Delamelle, un avocat necunoscut, iar poeţii se simţeau jigniţi.

Mai erau aici actori vestiţi. Fleury şi Dugazon de la *Theâtre Frangais.* Lupta pe care o duseseră unul împotriva altuia, uneori chiar cu mijloace veninoase, pentru a do- bîndi diferite roluri, fusese timp de un deceniu subiect de conversaţie la Paris. Acum relaţiile dintre ei erau prieteneşti, puteau fi văzuţi de multe ori plimbîndu-se braţ la braţ. Seara, în salon, nu se lăsau rugaţi să recite ceva. Dar de îndată ce unul dintre ei reuşea să-şi arate talentul, celălalt nu-şi mai putea ascunde supărarea. O dată, după o asemenea ciocnire, monsieur Fleury veni, chiar în aceeaşi noapte, în încăperea în care dormeau Femand şi prietenii săi, aduse vorba despre o anecdotă privind reprezentarea piesei *Mithridate* [1] şi recită marele monolog.

Dar strădaniile de a alunga gîndurile privitoare la viitorul întunecat ajutau prea puţin. Viitorul le sta în faţă, răzbătea prin toate. Şi cei mai mulţi se pregăteau în tăcere pentru un sfîrşit curajos.

Monsieur de Nicolaî, ministru în cabinetele lui Louis al XV-lea şi al XVI-lea. fu chemat pe cînd se afla la masă. „Spuneţi jandarmilor să aştepte, replică el, pînă ce voi fi terminat masa.“ îşi ceru, ca de obicei, cafeaua şi lichiorul. Bunul doctor Dupontet întrebă dacă să nu-i fricţioneze încă o dată umărul reumatic. „Mulţumesc, răspunse monsieur de Nicolaî, nu mai e nevoie. Acum boala s-a urcat la ceafă şi va dispărea o dată cu ea.“

■ Tragedie de *Jcan* Raciiie.

In general, frazele curajoase, spirituale erau foarte preţuite, şi nimeni nu-şi refuza luxul unor răspunsuri

tari, deşi se ştia că pentru asta se plăteşte. Aşa, de pildă, colonelul Lapalu se plînse consilierului municipal Dupommier, în prezenţa altor deţinuţi, că aştepta aproape de un an să
i se comunice ce acuzaţie i se aducea. „Răbdare, cetăţene ! îl linişti consilierul. Justiţia este dreaptă, şederea aici nu e veşnică. Răbdare !“ „Răbdare ! rîse colonelul. Răbdarea e virtutea măgarului, nu a soldatului !“ După asta, nu mai trebui să aştepte mult, dispăru peste o săptămînă.

Cetăţeanul Delamelle, avocatul, fu chemat tocmai în timpul unuia din jocurile acelea de versificare la care se pricepea atît de bine. îşi termină mai întîi poezia, bucurîndu-se că vestea neaşteptată nu-i ştirbise inspiraţia. Toţi îi admirară versurile. El le mulţumi şi, întorcîndu-se către poetul Florian, care nu avea atîta succes la jocul acesta, spuse : „Mîine seară veţi avea mai puţină concurenţă, *monsieur*apoi, adresîndu-se doamnelor, le dori ca jocul să le distreze şi pe viitor, se înclină şi dispăru.

Cei din *La Bourbe* se interesau de felul cum se purtase fiecare dintre cei ghilotinaţi. Cei mai mulţi avuseseră o atitudine stăpînită. Aproape toţi îşi pregătiseră, după pilda celor din antichitate, un ultim cuvînt, şi mulţi izbutiseră să-l rostească liniştit.

Un anume Allain, calfă de brutar, era mîndru că făcea parte din *canaille,* din prostime, şi-i plăcea să-şi rîdă de manierele elegante ale nobililor. Totuşi, o dată, pe cînd se povestea din nou despre sfîrşitul curajos al unui aristocrat, spuse în tăcerea care se lăsase, pe jumătate în rîs, pe jumătate admirativ : „Să trăiţi cuminte n-aţi învăţat, voi, «foştii», dar vă pricepeţi să muriţi !“

"■ NICI CĂ NE PASA DE MOARTE !

Fernand, ale cărui conturi erau blocate, constată cu îngrijorare că i se terminau banii. în ciuda egalităţii, banii îţi aduceau un trai mai lesnicios şi respect, chiar şi în

I Citat din *Despre natura lucrurilor* de Lucreţiu.

La Bourbe. Meseriaşii, croitorii, cizmarii, frizerii, ceasornicarii îl serveau pe cel bogat mai repede şi mai bine; pretindeau plata nu după cît munciseră, ci după averea clientului. În afară de asta, o mulţime de deţinuţi îi cereau ajutor bogatului Fernand, şi lui nu-i plăcea să-i refuze.

De aceea îi păru bine cînd primi, în ascuns, o sumă importantă ; i se dădu a înţelege că banii erau de la *monsieur* Robinet.

Altminteri, gîndurile despre Latour, Ermenonville şi viaţa de afară nu-1 atingeau prea des. Lucru ciudat, cel mai mult îi aminteau de trecut numeroşii cîini ; gîndurile
i se întorceau la oamenii ce-i erau apropiaţi pe calea imaginii căţelei Lady şi a grasului, gîfîitului Pompon.

Dar gîndurile triste care-1 năpădeau uneori erau repede alungate de bucuriile şi necazurile mărunte, neroade ale vieţii de fiecare zi din *La Bourbe.* Căci, la fel cu toţi ceilalţi, participa din plin la evenimentele zilnice ale închisorii. Ca şi ceilalţi, se supăra cînd se servea iarăşi supă de fasole, discuta la fel de interesat, ca şi ei, calităţile şi defectele gardianului Besnard, ironiza, ca şi ei, obiceiul neplăcut al cetăţeanului Boyenval de a întrerupe pe oricine povestea o anecdotă bună, stricîndu-i poanta. Era mulţumit dacă reuşea să obţină, seara, în salon, un succes la jocul rimelor, şi de multe ori îi părea rău cînd clopotul anunţa ora nouă şi trebuiau să părăsească salonul.

Erau şi femei drăguţe în închisoare, ba unele chiar foarte frumoase, şi cu cîteva puteai avea o conversaţie agreabilă. Bărbaţii şi femeile se întîlneau nestînjeniţi, iar elegantului cetăţean Duvivier nu-i era greu să găsească doamne cărora să le arate crinii săi tatuaţi. Situaţia specială creată făcea cu neputinţă izolarea şi determina o anumită lipsă de jenă ; totuşi, bunele purtări erau respectate.

Fu numit un nou prim-*concierge,* un om aspru, colţos şi drept, pe nume Thirion. Ţinu o cuvîntare în faţa deţinuţilor din *La Bourbe :* „Cetăţeni şi cetăţene, tot Parisul glumeşte pe seama instituţiei noastre. Se spune că-şi merită porecla *La Bourbe,* că nu e decît un imens

bordel. Eu am fost numit pentru a vă împiedica să evadaţi, şi nu să mă ocup de virtutea voastră. Dar aş dori să vă fac să

reflectaţi asupra unui lucru. Mulţi dintre dumneavoastră au motive să se aştepte la un sfîrşit grabnic, dictat de justiţia republicii. In locul lor, eu mi-aş închina ultimele zile virtuţii, şi nu plăcerii sarbede. Bună ziua!“

în ciuda acestui avertisment, continuau să existe în *La Bourbe* multă giugiuleală şi galanterie, tot soiul de gelozii şi, desigur, şi puţină dragoste. îndrăgostiţilor le plăcea să-şi închipuie că legătura lor este marea pasiune, chiar dacă nu era decît o evadare în faţa întunecatei zile de mîine.

Fernand privea cu înţelegere şi adesea amuzat jocul galant din jur. Uneori îl înspăimînta. Vedea feţele celor deţinuţi laolaltă cu el purtînd pecetea morţii apropiate; oamenii aceştia, care se drăgosteau şi se iubeau, se prefăceau sub ochii lui în schelete lubrice. Dar asta nu-1 împiedica să ia parte la bucuriile lor.

După cîteva săptămîni se integrase, ca şi ceilalţi, în viaţa din *La Bourbe.* Alerga, fără odihnă prin clădirea mare şi prin grădina întinsă, plin de griji şi dorinţe mărunte. Piciorul rănit îl supăra mai des acum, dar sfatul bunului doctor Dupontet, să-l mişte mult, era un pretext bine venit, să alerge de la unul la altul, aşa cum făceau cu toţii.

în adîncul sufletului, însă, se socotea superior celorlalţi iar cînd se surprindea purtîndu-se la fel cu ei, se mira, aproape că-i era ruşine.

Cu toate acestea, chiar era altfel, şi erau zile jh care obligaţia de a fi mereu împreună cu oamenii îl chinuia amarnic. Prietenia celorlalţi, pe care de obicei o căuta cu înfrigurare, i se părea atunci de neîndurat. îi era lehamite şi de cei faţă de care nutrea de obicei stimă şi simpatie, înţelegea acum de ce Jean-Jacques, care iubea atît de profund poporul şi societatea omenească, lupta cu atîta înverşunare să-şi apere singurătatea.

în asemenea zile căuta să se izoleze. Se aşeza, de pildă, pe o bancă din parc şi se adîncea în vreo carte, subliniind astfel intenţia sa de a rămîne singur. Dar nu era chip. îl stinghereau convorbirile zgomotoase ale celsr care treceau ; i se adresau de-a dreptul lui, fără sfială, îi povesteau tot soiul de chestiuni intime, ii cereau părerea într-un conflict sau

altul, pretindeau să ia poziţie, iar el trebuia să constate că orice încercare, oricit de mică, de a se sustrage, îi jignea şi era pusă în seama egoismului şi a înfumurării sale.

Nici măcar noaptea nu-i era dat să rămînă singur. Dormea în odaie împreuna cu alţi şapte deţinuţi, veneau musafiri din alte celule, se făcea lumină. Cei din ***La*** *Bourbe* se temeau de somn, încercau să scape de el, preferau să sporovăiască, repetînd pentru a mia oară ceea ce mai fusese spus. Ştiau că zilele şi nopţile le erau numărate, poate că acestea erau chiar ultimele, dar preferau să le umple cu vorbărie goală decît cu gînduri, cu singurătate. Şi, cînd în sfîrşit se făcea linişte şi întuneric, grijile celorlalţi îl năpădeau şi pe Femand. Căci noaptea prindea glas teama de moarte, pe care o biruise peste zi. Deţinuţii vorbeau în somn, se zbăteau,visau desigur urît.

Uneori, cînd stătea culcat în patul său, care nu era tare, îl copleşea şi pe Femand frica. Fraza curajoasă: „Şi chiar dacă revoluţia mă va ucide, dreptatea va fi de partea ei“, nu ajuta la nimic. Teama de moarte era mai chinuitoare acum decît fusese vreodată în nopţile grele ale campaniei din America. Furia pricinuită de absurditatea măsurilor luate împotriva lui îl copleşea cu totul, i se părea că se înăbuşă, simţea nevoia să tragă aer în piept.

In *La Bourbe se* afla închis şi un anume *monsieur* de Riouffe, un domn tăcut, mai în vîrstă, care-şi petrecuse o mare parte a vieţii traducînd pe Lucreţiu în franceză. Traducerea era de mult terminată, fusese tipărită, apoi retipărită a doua oară, într-o ediţie revăzută, fusese revizuită şi corectată şi ultima oară, a zecea oară. Acum, fără ca zgomotul închisorii să-l stingherească, *monsieur* de Riouffe o prelucra pentru a unsprezecea, răsultima oară, potrivind cuvinte, şlefuind la ele, şi singura lui grijă era să nu fie chemat înainte de a termina această formă definitivă a lucrării. Legase o prietenie strînsă cu Fernand, care era un bun latinist; fiecare a doua zi venea la el, vesel şi emoţionat, cu cîte o nuanţă nouă.

Cetăţeanul Honore Riouffe îi cita de multe ori versurile lui Lucreţiu şi traducerea sa. De preferinţă,

versurile acelea limpezi, profunde despre moarte. Versurile acelea arată însă că, o dată cu trupul, moare şi sufletul şi că este, deci, absurd să te temi de moarte de vreme ce duce în neant, unde nu mai există suferinţă. După cum noi, cei de astăzi, nu simţim deznădejdea din zilele cînd Hannibal se afla dinaintea porţilortot atît de puţin vom simţi după moarte, suferinţele timpurilor viitoare, chiar de-ar fi pă- mîntul să se facă una cu marea, iar marea una cu cerul.

„Nil *igitur mors est, ad* nos *neque pertinet hilum,*
Quandoquidem natura animi mortalii habetur."

„Nici că ne pasă de moarte, gtndul la *ea nu ne mai frămintă, Dacă înţelegem limpede* yi *pentru totdeauna natura pieritoare* n *sufletului*

Culcat în pat, chemînd somnul, Fernand recita adesea în gînd aceste versuri, cele latine puternice, profunde, şi tălmăcirea lor legănată, cu ritm egal, adormitor. Simţea cum se cufunda în valurile negre, mari ale uitării, ale somnului, cum eul lui se topea, cum trupul îi pierea. Izbutea să guste, pentru cîteva clipe măcar, acea fericire a prăbuşirii în neant, în somn.

OMUL E BUN

La castelul Ermenonville se afla o pază alcătuită din zece soldaţi ai gărzii naţionale. Comandantul lor era caporalul Grappin. Conform ordinului, nu-1 slăbeau din ochi pe suspect. Chiar atunci cînd Girardin dormea, unul din ei se afla în odaie ; nici la toaletă n-avea voie să meargă neînsoţit.

Altfel, paznicii săi erau oameni de treabă. Se interesau de sănătatea lui Girardin, îi împărtăşeau părerea lor despre vreme şi nu se supărau cînd el le răspundea monosilabic sau nu le răspundea de loc.

N-avea voie să vadă pe nimeni, nici să scrie sau să primească scrisori. In schimb, avea voie să se plimbe în parc. Se ducea zilnic la mormîntul lui Jean-Jacques ; unul din paznici îl trecea dincolo cu barca, în timp ce un altul se aşeza sub salcia lui Jean-Jacques.

Cu Girardin se petrecu în zilele acestea o schimbare profundă, înfricoşătoare, o prăbuşire vădită. El, care păşise totdeauna ţeapăn şi drept, lăsînd din prima clipă să se vadă că fusese militar, umbla acum tîrşit, adus de spate, privind în gol sau în pămînt, iar cînd unul din paznici îi spunea ceva, tresărea.

De ce trebuia să îndure toate astea ?

Ştiuse că opera lui Jean-Jacques e primejdioasă, ll ardea neîncetat amintirea unei întîmplări pe care se străduise s-o uite, amintirea unei note marginale în manuscrisul *Confesiunilor*. *„Thelo, thelo manenai*", sînt dornic, dornic să-mi ies din fire, notase Jean-Jacques, anevoie, cu litere greceşti. Da, Girardin ar fi trebuit să ştie că opera lui Jean-Jacques cuprindea ceva primejdios, ceva nebunesc, întunecat. Ştiuse aceasta şi o ascunsese, faţă de sine însuşi şi faţă de alţii. Iar acum nebunia cuprinsese toată ţara.

Se sperie şi de gîndurile sale. îi era oare îngăduit să pună nebunia tiranilor de la Paris pe seama Maestrului ? Oare nu-1 trăda pe Jean-Jacques cu asemenea gînduri? Ce-i pasă izvorului încotro şi spre cine curg apele sale ?

Se opri în faţa bustului lui Jean-Jacques. El, el, Girardin dăduse greş. Dăduse greş cînd trebuise să-l păzească pe Jean-Jacques viu, şi, încă mai mult, cînd trebuise să-l păzească pe mort şi să-i interpreteze opera. Ceea ce i se întîmpla acum era pedeapsa pentru că dăduse greş ; Furiile, zeiţele răzbunării, îl hăituiau.

Se temea să nu înnebunească şi el. începu să vorbească de unul singur. „Din teză şi antiteză se naşte adevăr[14], rostea el cu glas tare, ridicînd profesoral degetul. Sau : „Omul e bun“, repetînd pe un ton ironic şi amar fraza lui Jean-Jacques. Paznicii clătinau din cap pe seama bătrînu- lui nebun.

Mai mult decît propria-i soartă îl chinuia gîndul la Femand. îşi călcă pe inimă şi-i întrebă pe paznici ce se întîmplase cu Femand. Ei ridicau din umeri, nu ştiau.

După o săptămînă i se îngădui lui *monsieur* Gerber să vină la el. „Ce e cu Fernand ?“ fu prima întrebare a lui Girardin. „Se pare că se mai află în închisoare, în preven- ţie“, răspunse Gerber. „Trăieşte ?“ voi să se asigure cu. teamă Girardin. „Da, îi răspunse răspicat Gerber. O spune *monsieur* Robinet, şi el ştie.“

Gerber începu să vorbească în germană cu Girardin. La început paznicii nu-i dădură voie, dar mai tîrziu îi în- găduiră. în schimb, Girardin, încăpăţînat şi copilăros, abia îi răspundea. Gerber ofta şi continua să-l însoţească în plimbările sale.

O dată, în timpul uneia din aceste plimbări, Gerber începu să citeze, ca pentru sine, din iubitul său Lucreţiu : *„Căci viaţa întreagă a* omenirii *se desfăşoară în întuneric. / Şi asemenea copiilor care noaptea se tem şi tremură de toate / Ne temem uneori ziua în amiaza mare de lucruri / Care nu sînt mai vrednice de spaimă decît arătările de care s-au speriat* copiii." [1] Pentru prima oară de zile întregi, Girardin începu să vorbească. „Şi totuşi, sînt mai groaznice, spuse el, încet şi încruntat. Dar apoi, după o clipă, adăugă morocănos . Aţi putea să mă ajutaţi, *monsieur,* să citesc din Lucreţiu. Nu ştiu dacă latina mea e destul de bună ca să-l citesc singur."

Astfel, Femand la închisoare, şi Girardin la Ermenonville se consolau cu versurile lui Lucreţiu. în timpurile acestea măreţe, grele şi amare, ale prefacerii, mulţi oameni îl citeau pe Lucreţiu; la Paris apărură într-un singur an patru ediţii noi ale operei sale *Despre natura lucrurilor.*

Monsieur Gerber făcea mereu încercări prudente să-l îndemne pe Girardin să vorbească despre propria sa soartă. Acesta, însă, îi reteza vorba cu asprime, fiind de părere că flecăreala n-are sens; nici măcar cele spuse de Jean- Jacques nu fuseseră folositoare, dimpotrivă. Gerber nu răspundea, ci-i arunca priviri triste şi mustrătoare. „Nu e aşa ? spuse după un timp Girardin, pe un ton mai blînd. Oare n-am dreptate ?“ Iar *monsieur* Gerber răspunse, fără să ridice glasul, dar hotărît : „Nu, domnule marchiz, n-a- veţi dreptate. Nu vă pot îngădui, nici măcar în

situaţia dumneavoastră, să criticaţi vinul cel nobil pentru că unora li s-a urcat la cap !“

în ziua aceea Girardin încercă din nou, după multă vreme, să lucreze. Scoase iar manuscrisul eseului său ***Cu privire la ratificarea legilor de către voinţa generală.*** Lucrul îl pasiona şi, cîteva zile mai tîrziu, îl întrebă pe credinciosul Gerber : „Ce părere ai ? Să-mi transform studiul într-o lucrare mare, de principiu : ***Despre rolul voinţei generale în învăţătura lui Jean-Jacques ?“*** Gerber il privi cu bucurie : „Vedeţi, domnule marchiz, acum aţi izbutit şi dumneavoastră să treceţi hopul — scuzaţi-mi expresia vulgară ! Am vrut să spun că acum v-aţi dat şi dumneavoastră seama : templele au fost prefăcute în grajduri, dar zeii trăiesc mai departe. Sînt atît de fericit."

La început, munca îl sustrase pe Girardin de la alte gînduri. Dar după aceea începu din nou să aibă ceasuri de deprimare. Ştirile din ziare, pe care, după un timp, avu din nou voie să le citească, îl aruncară iarăşi într-o deznădejde fără margini. Citi despre măcelurile puse la cale în provincii de răsculaţi şi despre reprimările şi mai sălbatice ale Convenţiei drept intimidare. Citi despre nimicirea unor oraşe întregi.

Citi, de asemenea, că regina Marie-Antoinette fusese executată, după un simulacru de proces. Vestea aceasta o citi cu întîrziere ; de mai bine de o săptămînă, corpul neînsufleţit al reginei se descompusese în groapa cu var.

Sfîrşitul ei îl impresionă mai mult decît alte întîmplări mai sălbatice, mai importante. îşi aducea bine aminte cum ea împodobise mormîntul lui Jean-Jacques cu flori de cîmp, ajutînd in felul acesta ca memoria lui să rămînă curată, neîntinată. Nu fusese prea inteligentă Marie-Antoinette de Habsburg. Dar suferinţa te face înţelept, durerea te face înţelept; afla asta acum din proprie experienţă. Oare îşi dăduse ea seama în ultimele-i ceasuri cît de mult contribuise opera şi memoria lui Jean-Jacques la moartea ei pe ghilotină ?

într-o zi, caporalul Grappin, paznicul lui Girardin, spuse, cu faţa toată luminată de un rîs încurajator : „Bucură-te, «fostule», ţi-a venit un oaspete !“ în prag stă'tea bătrînul Robinet.

Tare ar fi vrut Girardin să-l dea afară pe nepoftit. Dar totodată simţi, cu durere, cît de puţini oameni rămăseseră în jurul lui, trei în totul, Jean-Jacques cel mort, Gerber în viaţă şi scumpul său fiu, Fernand, care nu era nici mort, nici viu. Trebuia, aşadar, să se mulţumească şi cu unul ca Robinet.

Monsieur Robinet trecuse şi el prin clipe grele. Gilberte trăia într-o stare de apatie şi disperare. Se socotea vinovată de nenorocirile care îi loviseră pe Girardini, datoria ei ar fi fost să-l înduplece pe Fernand să fugă. Nu voia să ţină seamă de nici o mîngîiere şi de nici un raţionament. Pe Robinet îl rodea că era atît de neputincios; nu vedea însă nici o posibilitate de a-i ajuta pe Girardini. Trebuia să fie mulţumit că vampirii din Paris nu puneau gheara şi pe el. Se simţea îngrozitor de bătrîn.

Dar îşi adună puterile. Un Robinet nu se dă bătut cu una, cu două. Deocamdată, găsi calea să pătrundă pînă la fostul nobil, socotit suspect. Nu numai că se îmbrăcă la fel ca un ţăran bătrîn, dar chiar aşa şi părea, iar caporalul Grappin şi gărzile sale, ei înşişi ţărani, îi dădură drumul.

Stătea înaintea lui Girardin, cu faţa plină de zbîrcituri, încreţită şi mai tare de zîmbetul lui viclean. *„Ca y est,* am izbutit**, spuse el, şi-l măsura din ochi pe seniorul de Ermenonville. Acesta se străduia să se ţină drept, milităreşte, dar de fapt rămase gîrbovit şi foarte bătrîn. Robinet simţi cu mîndrie că era mai tînăr decît „fostul**.

Girardin întrebă încordat de Fernand. Da, Robinet primise ştiri. Fernand se mai afla în *La Bourbe,* şi, dintre închisorile de prevenţie, *La Bourbe* era cea mai bună. De altfel, Robinet îşi îngăduise să trimită bani domnului conte, cîteva mii de liyre. „Am să vă restitui suma cît mai curînd cu putinţă, spuse Girardin de sus, dar apoi adăugă de îndată, cu o sinceră emoţie: Vă sînt foarte recunoscător, *monsieur.“*

Robinet veni mai des. Gilberte voia să vină şi ea, trebui s-o împiedice aproape cu de-a sila. Asta mai lipsea I Prezenţa unei femei tinere şi frumoase ar fi bătut la ochi,

ar fi primejduit situaţia lui şi a ei, ar fi înrăutăţit-o pe cea a lui Girardin.

în schimb o aducea uneori pe strănepoata lui, Pe Mărie- 'Sidonia. Bătrînul şi copila se împrieteniseră. Ea se obişnuise să umble îmbrăcată foarte simplu, ca o ţărăncuţă ; se simţea bine aşa. Singurul lucru care-i rămăsese din viaţa de odinioară era căţelul Pompon-, gras, bătrîn şi leneş. De obicei, bătrînul şi fetiţa soseau cu o căruţă ţărănească ; Robinet avea în căruţă cartofi sau altceva şi se purta de parcă s-ar fi oprit din drum, să dea bineţe unui cumătru.

Paznicii îndrăgeau copiii şi le plăcea să glumească cu MarLe-Sidonia. O dată Robinet sosi tocmai pe cînd se aflau la masă. Unii dintre ei erau din sud şi mîncau o friptură de iepure cu mult usturoi. Ii poftiră pe Robinet şi pe fetiţă să guste şi ei. Bătrînului îi plăcu ; Marie-Sidonia, neobişnuită cu mâncăruri atît de iuţi, se codea. Oamenii rîseră, stăruiră ca fetiţa să mănînce şi să guste din cidrul lor. O ameninţară că altfel n-o vor lăsa să intre în castel. Pînă la urmă, fetiţa mîncă şi bău în silă, spre hazul oamenilor. Apoi vărsă, ceea ce îi făcu să rîdă şi mai mult.

Povestea aceasta îl întrista peste măsură pe Girardin.

Robinet încercă să-l consoleze. „O să scăpăm de toate ca de un vis urît, domnule marchiz, spuse el. Mai curînd decît vă închipuiţi. Aveţi încredere într-un om bătrîn, care a trecut prin multe. Iar atunci, continuă el, mai în glumă, mai în serios* cu un zîmbet mucalit, atonei am să vă rog ceva. Am să-mi renovez castelul Latour şi o să trebuiască să mă ajutaţi să-mi refac parcul în stilul dumneavoastră. înapoi la natură, domnule marchiz !“

O VERIGA A LANŢULUI

Robespierre cită, pentru sine şi pentru prietenii săi, cN frază din Montesquieu, pe care o citase şi Jean-Jacques : „Poate că urmaşii noştri vor socoti că n-am vărsat destul sînge şi că am lăsat în viaţă prea mulţi

duşmani ai libertăţii". El, acelaşi Robespierre care votase pentru desfiinţarea pedepsei cu moartea, trebuia să mînuiască tot maî
nemilos arma teroarei. într-adevăr, o cercetare mai amănunţită dădea în vileag, ca duşmani ai republicii, tot mai mulţi oameni, socotiţi pînă atunci inofensivi. Duşmani erau prea moderaţii şi tot duşmani prea radicalii. Duşman era cel ce credea prea mult şi tot duşman cel ce credea prea puţin. Cu o fantezie sumbră, Robespierre cîntărea părerile şi capetele în care sălăşluiau.

Mai întîi se răfui cu conducătorii moderaţilor din Convenţie, cu girondinii. Fură traduşi în faţa tribunalului, douăzeci şi unu la număr, condamnaţi şi ghilotinaţi.

Noii deţinuţi povesteau în închisoarea *La Bourbe* despre ultimele zile ale girondinilor : cum se apăraseră cu curaj şi elocinţă în faţa tribunalului, fără să se gîndească Ja ei, ci numai la republică ; cum se întruniseră în noaptea dinaintea execuţiei intr-un simpozion, care amintea de banchetele celor mai buni atenieni; cum urcaseră pe eşafod, cîntînd imnurile revoluţiei.

Fernand asculta cu nesaţ. îi cunoscuse aproape pe toţi cei douăzeci şi unu, cîţiva dintre ei îi ingăduiseră să-i so- coată prieteni.

Aceşti „moderaţi" nu fuseseră de fel moderaţi; în Adunarea Naţională din care făcuse şi Femand parte, ei erau aripa radicală. Formulaseră principiile mîndre ale Constituţiei, declaraseră război regilor Europei. Niciodată nu îngăduiseră laşităţii să li ise furişeze în inimi, Fernand o ştia prea bine. Fuseseră minţile cele mai luminate ale Franţei, urmaşi fideli ai lui Jean-Jacques.

Dar cei care-i trimiseseră la moarte nu erau oare şi ei discipoli credincioşi ai lui Jean-Jacques ? Pe care dintre ei îi va socoti istoria discipoli mai vrednici, pe cei ucişi sau pe cei ce-au ucis ?

Oamenii de azi, de-alde Robespierre şi Saint-Just, îi declarau pe girondini moderaţi, căci în loc să-şi ucidă adversarii politici stătuseră la discuţii cu ei. E drept că girondinii nu putuseră făuri unitatea republicii pentru

că legile lor fuseseră prea nepărtinitoare. E drept că girondinii dăduseră greş. Iar oameni ca Robespierre şi Saint- Just declarau inamici ai patriei şi-i nimiceau pe cei ce dădeau greş. Nimiceau pe toţi duşmanii patriei, chiar şi pe cei bine intenţionaţi. Logica lor era ghilotina. Poate că nici nu exista altă logică a revoluţiei.

De fapt, Fernand era şi el — după cum trebuia să şi-o mărturisească acum — girondin.

într-adevăr, afirmase cu tărie că revoluţia trebuie să pornească de la popor. Dar, în sinea lui, sperase, la fel ca toţi ceilalţi oameni culţi, că revoluţia poate fi făcuta de sus, fără popor. Ba, în sinea lui, dăinuise, în ciuda tuturor declaraţiilor sale de dragoste şi de credinţă, o subapreciere binevoitoare a poporului, întocmai ca şi la ceilalţi. Desigur că intenţiile noastre, ale oamenilor culţi, au fost bune, dar eram binevoitori de sus, băteam poporul pe umăr, niciodată nu ne-am străduit să-i deprindem graiul, i-am impus pe eroii noştri din antichitate, pe Grac- chus, pe Spartacus şi pe Cincinnatus *, şi am zîmbit îngăduitor cînd poporul nu ne-a înţeles. Şi acum poporul ne-a azvîrlit la lada de gunoi. Pe bună dreptate. Căci înţelepciunea noastră artificială a dat greş, iar cea care a înfăptuit revoluţia şi a scris istoria era înţelepciunea greoaie, primitivă a poporului.

Nu, el, Fernand, n-a înţeles poporul. Nici pe Jean-Jacques nu l-a înţeles. Acesta, deşi singuratic şi izolat prin geniul său, a păstrat legătura cu poporul, a rămas umil, cu toată conştiinţa măreţiei sale. în schimb lui, Femand, nu i-a fost dat să fie modest. S-a închis în sine cu un simţământ de superioritate. Mîndria originii sale a reuşit s-o biruie, poate, dar a înlocuit-o cu mîndria superiorităţii spirituale.

Alţi arestaţi, iarăşi foarte deosebiţi de cei de pînă atunci, fură aduşi la închisoarea *La Bourbe.*

Intr-adevăr, după ce, prin zdrobirea girondinilor, Robespierre şi ai săi avură puterea deplină, el continuă să păşească hotărît pe îngusta şi anevoioasa cărare a virtuţii. Abuzurile raţionaliştilor fanatici îl iritau de multă vreme. Fusese nevoit să privească neputincios cum oamenii aceştia siliseră Convenţia să recunoască

blasfematorul lor

„cult al Raţiunii[III]. El, ca discipol credincios al lui Jean-Jacques, credea din tot sufletul în Fiinţa supremă[2]. Cine nega Fiinţa supremă îl nega pe Jean-Jacques, pe părintele republicii. Robespierre decretă că ateismul -e aristocratic, contrarevoluţionar, desfrînat. Hotărî să-i pedepsească pe *energumenes* [3], pe *enrages*[4] pe fanaticii care aţîţau>poporul împotriva Fiinţei supreme.

în aşteptarea procesului, unii dintre aceşti duşmani ai patriei fură aduşi în închisoarea La *Bourbe.* Se afla acolo deputatul Riquet, care declara încruntat că republica va pieri dacă va fi condusă de oameni care-şi pun .nădejdea într-o fiinţă supremă în loc să folosească propria lor raţiune, e drept, destul de mărginită. Se mai afla aici cetăţeanul Bausset, care ocăra în gura mare, spunînd că nenorocitul de Robespierre, căldicel şi moderat, :n-are decît să-4 pupe, cu moderaţia, mediocritatea şi cu ghilotina lui cu tot.

Soseau acum şi oameni care erau în relaţii destul de proaste cu unii dintre deţinuţii unai vechi. Într-adevăr, noii-sosiţi, care nu demult fuseseră încă la putere, îi trimiseseră aici pe unii deţinuţi, dăduseră in judecată pe rudele -altora, şi acum se aflau laolaltă, urmăritori şi victime. încordarea crescu, acum, cînd lumea veche, binecrescută, puţin ironică, se ciocnea într-un spaţiu restrîns, în salonul închisorii La *Bourbe,* cu lumea nouă, mai puţin rafinată.

Fu adus şi deputatul Chaplaine, iostul călugăr capucin, binefăcătorul văduvei Rousseau. Stîmise de mult mînia lui Robespierre. *El* fusese principalul

I Lucius Quinfus Cincinnatus (sec. V î.e.n.), e dat drept pildă pentru viaţa lui simDlă şi austera.

II*, * Energumenii, aşa-numiţii „turbaţi", în frunte cu Jaeqties Roux şl Leclerc, erau reprezentanţii mişcării independente a păturilor proletare şi semiproletare. Au formulat un program te împărţire justă a avuţiilor şi de instaurare a unei egalităţi reale. Ei erau de părere că numai dobin- tlirea libertăţii politice nu poate să îmbunătăţească radical situaţia maselor populare. Iacobinii, ir.ic-burghezi, au zdrobit mişcarea „turbaţilor;.

vinovat de introducerea deşănţatului „cult al Raţiunii", oratoria lui obscenă,
nelegiuită pusese la cale orgiile cele mai neruşinate. Robespierre, însă, detesta nu numai ateismul său militant, antipatriotic, ci urmărea, cu o ură întemeiată pe înalte principii morale, pe omul acesta murdar, dezmăţat, nestă- pînit, şi-l învinovăţea, chiar mai mult decît pentru ideile sale, pentru purtarea şi felul lui de trai. îl acuza că sfeterisise bani cu prilejul lichidării Companiei Indiilor Răsăritene[1] şi în exercitarea altor funcţii de stat. Pe lîngă asta, se îmbogăţise de pe urma distrugerii mormintelor regale, însuşindu-şi relicve preţioase.

Astfel ajunsese Chaplaine în închisoarea *La Bourbe* şi-şi aştepta procesul.

Se plîngea, indignat, celorlalţi deţinuţi de pizma idioată a lui Robespierre, de nerecunoştinţa republicii şi nestatornicia poporului. Fostul predicator era un orator minunat ; ori de cîte ori vorbea, lumea se aduna în jurul lui şi-l asculta cu încîntare. O dată, un negustor ambulant, bănuit că ar 11 regalist, se închină şi spuse : „M-ai întărit şi m-ai mîngîiat, prietene ", şi-i oferi o bucată de salam.

Chaplaine observase că persoana şi soarta lui îl preocupă pe Fernand. încercă să se facă înţeles, să se justifice faţă de el. Spre deosebire de majoritatea celorlalţi conducători ai republicii, el, Chaplaine, nu îngăduise ca teroarea să înlocuiască omenia din sufletul său prin teorii rigide, înşira pe cei cărora le salvase viaţa. Chiar unor duşmani ai republicii, ca, de pildă, lui *abbe* Sicard ; acesta însă redactase o lucrare minunată despre latina lui Augustinus iar el, Chaplaine, avea o slăbiciune pentru creaţiile spiritului. Tocmai de aceea se străduia perfidul Robespierre nu numai să-l ucidă, dar şi să-i nimicească gloria postumă. Pentru că nu era în stare să-l urmeze pe culmile unui umanism fără zei, dar cu atît mai luminos, îl învinuia de patimi josnice, de lăcomie vulgară. Ei, da, acceptase daruri, lucruri de artă care altminteri ar fi fost distruse, cărţi

[1] Compania Indiilor Răsăritene franceze (1664—1793), înfiinţată pentru | comerţul monopolist cu India, a fost principalul instrument al politicii L coloniale franceze în, India.

[8] *Augustinus* (354—436) episcop şi părinte al bisericii; latina lui se deosebeşte mult de latina clasică.

frumoase, uneori chiar bani. Ei, şi ? Renunţase pentru asta măcar cu o iotă la ideile sale ? Oare lăcomia îl mînase la atacul împotriva cerului, oare din lăcomie alungase el zeii creştinătăţii ? „Adevărul în care cred eu e mai puţin adevărat, se apăra Chaplaine, pentru că iubesc viaţa, un anumit belşug şi bunul trai ? Nu sînt puritan. Tablourile, cărţile îmi încălzesc inima. Ce s-o fi întîmplat cu lucrurile acelea frumoase, se jelea el, cu care mi-am umplut casa ? Barbarii n-au înţelegere pentru ele. Poate că acum se - şterge careva la dos cu hîrtii pe care mîna lui Jean- Jacques a aşternut cuvinte nepieritoare. “

Chaplaine nu minţea cînd afirma că uneori salvase oameni dintr-o toană generoasă. Dar trecea sub tăcere faptul că uneori trimisese la moarte oameni tot dintr-o toană, de astă dată josnică şi rea. încă din copilărie fusese susceptibil, setea sa de răzbunare nu trecea cu vederea nici cel mai mic act de duşmănie şi, cînd ajunsese la putere, mulţi trebuiseră să plătească scump jignirile pe care i le aduseseră şi de care poate că şi uitaseră pe jumătate. De pildă, judecătorul Lariviere, care emisese, din ordinul stăpînirii, un mandat de arestare împotriva lui Chaplaine ; părintele Venance, care scrisese versuri satirice împotriva lui, cînd Chaplaine mai era călugăr capucin ; amîndoi îşi ispăşiră vina pe eşafod.

Chaplaine avu ghinionul ca printre deţinuţii din *La Bourbe* să se afle un văr al judecătorului Lariviere şi un nepot al părintelui Venance. Aceştia se bucurau că tristul lor sălaş îl găzduia acum şi pe Chaplaine ; îşi rîdeau de el, îi mtrerupeau cuvîntările cu remarci batjocoritoare. îl sîcîiau mereu cu cîte altceva.

Deţinuţilor din *La Bourbe* le plăcea să joace comedii sinistre, să-şi rîdă de tribunal, de ghilotină şi de ei înşişi. Venance şi Lariviere îi îmboldiră pe cîţiva dintre deţinuţi să facă din Chaplaine personajul principal într-una din aceste comedii. Se năpustiră asupra lui pe cînd era culcat în pat, îl tîrîră în faţa „tribunalului revoluţionar", fu declarat vinovat şi executat. Apoi îl aduseră în faţa

judecătorilor din Hades[I] ; trebuia să răspundă de asasinarea

I în mitologia greacă, zeul Infernului ; prin extensiune, se înţelegea Infernul.

acelora pe care-i trimisese din ură personala la ghilotină. Chaplaine era sensibil, starea lui de spirit uşor influen- ţabilă ; spre deosebire de alţii, care suportau liniştiţi asemenea farse, el tremura îmbrăcat în cămaşa sa de noapte, se bîlbîia ; oratorul atît de priceput făcea o impresie jalnică. Fu condamnat să fie hăituit de Furii şi cîţiva deţinuţi îl fugăriră prin coridoare, intonînd corul Furiilor.

Burduhănosul, sensibilul Chaplaine, care dăduse dovadă de linişte şi perspicacitate în clipe de grea cumpănă, nu rezistă la întîmplarea din noaptea aceea. Se bucurase, gîndindu-se la ziua cînd se va prezenta în faţa tribunalului revoluţionar, gîndindu-se la marea cuvîntare pe care o va ţine la această ultimă apariţie ; ideea focului de artificii pe care voia să-l aprindă cu prilejul pieirii sale îl fasci' nase. Acum nu mai putea şă îndure puţinele zile ce le mai avea de trăit. Luă otravă. Dar efectul ei era prea lent. Urla, cuprins de dureri îngrozitoare; se adună lume. bunul doctor Dupontet îi dădu un leac ; chiar şi încercarea sa de a evada din lumea asta se prefăcu în farsă.

Chaplaine adusese unele contribuţii la instaurarea şL consolidarea republicii, avea înţelegere pentru artă şi ştiinţă, făurise, el, unul dintre cei mai buni oratori ai ţării, expresii noi, plastice, unele înălţătoare, altele comice, pen'tru fenomenele revoluţiei, expresii care intraseră în vocabularul tuturor limbilor; putuse socoti, pe drept cuvînt, că sfîrşitul va face din el un personaj tragic. Dar iată că gluma proastă a cîtorva nenorociţi făcuse din el o paiaţă, a cărei amintire va rămîne pentru tot[J] deauna acoperită de ridicol.

In săptămîna ce urmă avu loc procesul. Procurorul nici măcar nu se obosi să-şi prezinte rechizitoriul într-o cuvîntare amplă ; dimpotrivă, ceru cetăţenilor-juraţi, în cîteva fraze dispreţuitoare, neglijent formulate, să pedepsească aşa cum se cuvine, cu moartea adică, pe „escrocul şi afaceristul Chaplaine". Cînd Chaplaine se ridică, pregă- tindu-se să ţină o cuvîntare mare, înflăcărată, preşedintele îi porunci să

nu-i împiedice pe juraţi, prin vorbăria lui goală, să-şi vadă de alte treburi mai importante. In drum spre ghilotină, grasul Chaplaine fu batjocorit prosteşte şi cu veselie de parizienii care-1 ovaţionaseră de atitea ori. Îşi culcă sub cuţit capul, care fusese atît de elocvent, fără să mai rostească un ultim cuvînt.

Deţinuţii din închisoarea *La Bourbe* ascultară cu mînie şi milă, cu groază şi dispreţ cele povestite despre sfîrşitul lui tragic şi grotesc. Dar uitară de el în mai puţin de o oră, datorită unei intimplări mărunte, petrecută în incinta închisorii.

Fusese furat micul ceas de aur, bătut în diamante, al cetăţenei Prevot, în vîrstă de nouăzeci şi unu de ani. Bătrîna, plină de viaţă, luase parte la distracţiile din salon şi lăsase ceasul în camera de dormit.

Furturile erau rare în *La Bourbe,* solidaritatea deţinuţilor făcea ca ele să fie considerate o crimă oribilă, şi indignarea crescu şi mai mult cînd se descoperi ca hoţul ceasului era frumuşelul şi elegantul Duvivier, tînărul revoluţionar, răsfăţatul doamnelor, cel care avea tatuaţi crinii regali. Se purtase de parcă ar fi avut parale, nu se zgîrcise cu darurile galante pentru prietenele sale, cu flori şi dulciuri, şi acum furase ceasul bătrinei cetăţene Prevot ! Se dezlănţui o furtună de ură şi dispreţ. La rîndul lor, autorităţile fură de părere că furtul dovedea necinstea lui Duvivier şi, implicit, lipsa oricăror virtuţi cetăţeneşti. Nu se mai da crezare concepţiilor lui revoluţionare, se da crezare numai crinilor tatuaţi. Duvivier fu judecat şi ghilotinat. Deţinuţii din *La Bourbe* fură de acord cu sentinţa, şi doamnele cărora le făcuse curte se ruşinau. Numai bătrîna Prevot spunea : „Dar e îngrozitor ! Bietul tînăr! Dacă aş fi ştiut, n-aş fi scos nici un cuvînt despre ceas." Fu aspru mustrată pentru sentimentalismul ei.

Sfîrşitul, atît de plin de tilc, atît de lipsit de tîk, ironic, tragic, c.omic al lui Chaplaine îl impresionase adînc pe Femand, Jar, ca şi la ceilalţi, melancolia dureroasă şi amară ce i-o trezise pieri înecată în zarva

stîmită de furtul ceasului. Ca şi ceilalţi, era supărat pe sine însuşi că se lăsase păcălit de firea plăcută a tatuatului, ca şi ei, încerca o mică mulţumire că fusese executat.

Cînd îşi dădu seama de aceste sentimente, rămase uluit. Chaplaine nu fusese un om oarecare ; în ciuda slăbiciunilor şi a laturilor sale ridicole, il socotea un revoluţionar cinstit, care adusese noii Franţe servicii importan'te. Şi iată că el, un gînditor mîndru de sine, el, discipolul lui Jean-Jacques, fusese mai profund impresionat de soarta unei lichele mărunte, de rînd, decît de sfîrşitul, neobişnuit şi semnificativ, al omului politic şi al învăţatului Chaplaine. Fernand se molipsise de la ceilalţi şi, dintr-o clipă în alta, sentimentul său puternic, dureros şi înălţător se prefăcuse într-o vulgară sete de răzbunare, in supărare meschină.

Se cutremură, înspăimîntat de nestatornicia simţămintelor sale. Dar, treptat, spaima se prefăcu în cunoaştere. Apoi în împăcare cu sine însuşi.

Va să zică nici el nu era altfel, era ca ceilalţi. Simţea cu ei împreună, alcătuia în *La Bourbe,* împreună cu ei, o colectivitate, o masă unitară, iar el era o părticică din această masă. Chiar dacă, atunci cînd cugeta şi filozofa, masa se redescompunea sub ochii lui în indivizi, totuşi, el făcea parte din masa aceea.

Oamenii erau adesea josnici în închisoarea *La Bourbe,* iar el se molipsea de josnicia lor. Dar aşa trebuia să fie Alcătuiau cu toţii o comunitate şi la bine, şi la rău. li unea dispreţul faţă de laşitate, admiraţia faţă de curaj, indiferent dacă cel care manifesta aceste calităţi în ultimele sale clipe era un „fost“ sau un radical. Erau demni de milă şi fără minte cînd se certau, se jigneau amarnic pentru concepţii pe care nu le înţelegeau, îi pasiona mai mult furtul unui ceas decît lupta dtintre partizanii Raţiunii şi cei ai Fiinţei supreme, se detestau reciproc cînd se credeau nedreptăţiţi la împărţirea supei. Dar erau cu toţii francezi înflăcăraţi, şi „foştii" şi iacobinii, cînd deplîngeau înfrîngerile armatei republicane, sau îi

serbau victoriile

Aici, la închisoare, alcătuiau o unitate, erau poporul pu toate contradicţiile sale.

Iar Fernand făcea parte din el.

ZEIŢA RAŢIUNII

într-o seară, în salon, se auzi strigat de cineva : „Dumneata aici, Fernand !“ Se întoarse, vocea îi era cunoscută.

Da, era Eugenie Maillart, prietena lui Lepeletier, prietena sa. Rîdea şi plîngea, speriată, bucuroasă.

Fernand nu putea pricepe cum era cu putinţă ca ea, cea mai apropiată prietenă a martirului Lepeletier, să ajungă la închisoarea La *Bourbe*.

Eugenie îi istorisi. Lucru ciudat, Chaplaine, în prăbuşirea lui, o trăsese după dînsul. înainte de marea serbare a „Raţiunii[I], Chaplaine venise la ea şi-i ceruse s-o întruchipeze pe zeiţa Raţiunii. „Mi-era scîrbă de omul acela murdar, povesti ea, şi, dintre toate rolurile stupide pe care a trebuit să le joc, acesta era cel mai stupid. Dar puteam să refuz ? Sigur că aş fi fost tîrîtă în faţa tribunalului pentru atitudine duşmănoasă faţă de stat. Nu sînt făcută să fiu martiră. Ştiu că Michel m-ar fi înţeles.[41]

Fernand o înţelegea şi el. Femeia aceasta cunoştea lumea şi inerentele contradicţii dintre gîndurile şi acţiunile omului. Avea structura spirituală a lui Lepeletier. Accepta, fără a face pTea mult caz, soarta plină de iro-: mie, absurdă, ce o pedepsea pentru o faptă împotriva căreia se răzvrătise întreaga ei fiinţă.

După aceea povesti cu amănunte, rîzînd scîrbită, cam ce i se întîmplase. Chaplaine şi ceilalţi mareşali ai ateismului doreau ca serbarea să aibă cît mai repede loc. Abia dacă acordară, celor care trebuiau să apară la serbarea „Raţiunii", trei zile pentru pregătiri. Cetăţenii Gossec [II] şi Gardel, compozitorul şi maestrul de balet al Operei, primiră ordinul să adapteze în aşa fel baletul-oratoriu *Slăvim libertatea,* încît să poată fi cîntat la Notre-Dame cu titlul de *Slăvim Raţiunea.* Decoruri, recuzită fură cărate de grabă de la Operă la catedrala Notre-Dame, căreia i se schimbase numele în Templul Raţiunii. în partea corului fusese aşezat un vîrf de munte, iar pe culmea

---

IIn timpul revoluţiei imnuri şi cîntece.

■ Biserica Saint-Denis, în apropierea Parisului, este unul dintre cele , ir.al vechi monumente gotice. Aici erau îngropaţi regii Franţei, i [1] Numele mai multor regi al Franţei.

II *Frangois-Joseph* Gossec <1734—1829), compozitor francez ; a compus

lui se înălţa Templul Raţiunii. Totul era făcut de mîntuială şi cînd ieşi din templu, îmbrăcată într-o rochie albă, cu boneta frigiană şi eu o lance în mînă şi se aşeză pe tron, Eugenie se temu că toată şandramaua are să se prăbuşească. Se sperie şi mai mult atunci cînd patru hamali din hale, cos- turnaţi în preoţi, o ridicară, cu tronul ei cu tot, şi începură să coboare treptele muntelui artificial, acoperite cu un covor verde; se auzeau trosnituri îngrijorătoare. Şi procesiunea triumfală prin Paris fusese istovitoare. Ploua ca găleata, rochia ei subţire, albă se udase numaidecît, dîi- dîia pe tron, iar în alaiul ei, dansatoarele şi coristele, şi mai dezbrăcate, în pantofi de balet, îngheţau de-a binelea, păşind prin ploaie şi noroi, cu obligatorul surîs de adoraţie pe buze. Apoi fusese nevoită să şadă ore întregi în sala Convenţiei, udă pînă la piele, temîndu-se de o răceală primejdioasă, să asculte cuvîntările şi să primească sărutări oficiale, înainte de a fi, în sfîrşit, transportată din nou la Notre-Dame.

Deşi Eugenie vorbea pe un ton zeflemitor, Fernand îşi dădu seama de sila, ruşinea şi disperarea prin care trebuie să fi trecut femeia aceasta. Era veselă de felul ei ţi învăţase de la Lepeletier să găsească prilej de petrecere şi în împrejurările cele mai absurde. Dar detesta din suflet vulgaritatea şi desigur că-i pierise zîmbetul de pe buze cînd trebuise să îndure toată nebunia şi murdăria aceea, sărutările membrilor Convenţiei, atingerile patriotice şi libidinoase ale mulţimii.

Eugenie mai povesti şi despre o altă comedie sinistra la care trebuise să participe. Fusese silită să prezideze, tot pe tronul ei şi în veşmintele de zeiţă a Raţiunii, in biserica de la Saint-Denis *, la nimicirea mormintelor regilor Franţei. O mulţime voioasă, întărîtată de Chaplaine, smulsese din mormintele lor osemintele regilor, ale principilor, miniştrilor şi ale prelaţilor, ale căror nume umpleau istoria Franţei.

Făcuseră glume pe seama osemintelor, jucaseră popice cu capul lui Louis şi al lui Frangois, al lui Philippe şi al lui Henri[2]. Rămăşiţe de tot soiul, trupuri îmbălsămate, schelete, sceptre, coroane, cîrje episcopale şi alte atribute ale puterii fuseseră zvîrlite grămadă, mulţimea dănţuise deasupra lor, călcîndu-le în picioare, strivindu-le. Chaplaine îşi luase coroane, inele regeşti cu pecete şi alte* amintiri asemănătoare pentru colecţia sa. La început voiseră să-l cruţe pe bunul Henri al IV-lea, pentru că, fiind îmbălsămat după moda italiană, era bine conservat, şi mai ales pentru că era popular. Dar marii preoţi ai Raţiunii nu îngăduiseră şi puseseră să fie şi el aruncat în uriaşa groapă cu var, unde fuseseră distruse rămăşiţele tuturor celorlalţi. Cruţaseră un singur cadavru, acela al mareşalului Turenne [I]. După cîte ştia Eugenie, popularul conducător de oşti fusese transportat la Muzeul de ştiinţe naturale ; acolo se afla probabil şi acum printre diferite animale neobişnuite, împăiate. După ce ultimul cadavru dispăruse în groapa cu var, Chaplaine spusese : „Cu aceasta a fost încheiată pentru totdeauna epoca monarhiei. De acum înainte omenirea va socoti numai după calendarul republicii."

Deţinuţii din *La Bourbe o* admirau şi o compătimeau pe Eugenie. Energumenii, radicalii fanatici socoteau că trebuie să fie mîndră că avusese prilejul să joace nobilul rol al zeiţei şi erau de părere că, îndurînd unele neplăceri, nu plătea prea scump măreţia acelei zile.

Toţi, chiar şi adversarii ei politici, ţineau la Eugenie Maillart. Prezenţa ei făcea închisoarea mai luminoasă.

Mulţi bărbaţi îi făceau curte mai cu stingăcie, mai cu delicateţă. Dar ea, nu-ncăpea îndoială, îl prefera pe Fernand. Era cu el ori de cîte ori putea, se necăjea din pricina piciorului lui şchiop, avea cu el discuţii triste, glumeţe, tandre. Se înfiripă între ei o idilă

I *Henri de la* Tour *d'Auvergne de Turenne* (1811—1675), conducător de oşti francez, protestant.

duioasă şi puternică, delicată şi înţeleaptă, în faţa morţii, care-i înconjura şi-i pîndea şi pe ei.

Amintirea lui Michel Lepeletier nu-i tulbura, ci îi apropia şi mai mulţ. Zîmbeau la vederea chipului de piatră nobil, dar inexpresiv al lui Lepeletier, expus în închisoare. Cît de deosebit de acesta fusese chipul inteligent, urît la-nfăţişare, plin de omenie al adevăratului Lepeletier !

In dragostea lui Fernand şi a Eugeniei era şi amintirea mortului, şi primejdia ce-i aştepta în viitorul apropiat.

In atmosfera înfrigurată din închisoare iubirea lor le dădea elan şi simţămîntul unei fericiri luminoase, libere. Dragostea lor era de asemenea natură, încît ceilalţi o respectau şi n-o tulburară nici măear cu o aluzie.

Zilnic alţi deţinuţi erau duşi spre neant, şi Eugenie era pe deplin conştientă de primejdia ce o ameninţa. „Voi spune, desigur, că refuzul de a juca rolul de zeiţă însemna moartea. Dar n-o să-mi ajute mult în faţa tribunalului. Brutuşii îmi vor răspunde : «Dacă e aşa, chiar trebuia să mori, cetăţeano !»“ Altă dată spuse : „Dacă vor veni să mă ia, frumosul mormînt, pe care am pus să mi-1 zidească după modelul mormîntului lui Jean-Jacques vâ rămîne gol ; doar n-or să se arate mai îngăduitori cu mine decît cu prinţesele moarte".

Acestea erau discuţiile lor. Dar Femand observă, zîmbind îngîndurat şi cu oarecare pizmă, că totuşi, în sinea ei, Eugenie socotea cu neputinţă ca soarta s-o lovească şi pe ea. De fapt, acolo, în închisoare, tînăra Eugenie şi cetăţeana Prevot, în virstă de nouăzeci şi unu de ani, erau cele mai optimiste.

O dată, Eugenie îşi mărturisi, mai mult fără voie, speranţa. Ii povesti lui Femand cum într-o zi se întimplase să fie de faţă tocmai cînd o mulţime de păsări fuseseră prinse în plasă. Le cumpărase şi le dăduse drumul, în prezenţa păsărarilor nedumeriţi, care clătinau supăraţi din cap. Fîlfîitul şi bucuria cu care se avîntaseră în văzduh ciocîrliile, sturzii,

piţigoii şi cintezoii era una din amintirile ei cele mai luminoase. „Aşa va fi cînd mi se va da şi mie drumul", spuse ea.

Apoi, într-o dimineaţă, Eugenie dispăru tot atît de brusc cum venise. Fernand se sperie, de parcă l-ar fi lovit pe el însuşi nenorocirea.

Mai tîrziu află că fuses transferată într-o altă închisoare, iar mai tîrziu că fusese eliberată.

îşi reveni greu din prima spaimă.

Eugenie îi lipsea. Participa ca şi pînă atunci la frămîn- tările din *La Bourbe,* dar simţea mai intens goliciunea şi plictisul acestei forfote. Tot mai des şi mai puternic îi era dor de singurătate.

Il cuprinse o deznădejde profundă, fatalistă. Se înşelase, nu era ca toţi ceilalţi, era, din nefericire, deosebit, îşi repeta cu amărăciune : *„Impares nascimur, pares mori- mur,* ne naştem inegali, abia morţi devenim egali."

NEÎNDURATĂ E CU NOI PRONIA

Armata iacobinilor, dispreţuită şi batjocorită de specialiştii din lumea întreagă, armata mobilizării generale, „jalnica armată înjghebată de teroare, prin recrutare sili- tă", învingea. Ştirile victoriilor soseau una după alta de pe fronturi.

Parisul era în sărbătoare.

Sărbătoarea cuprinse şi închisoarea *La Bourbe.* Deţinuţii se adunară în grădină sub steagul tricolor ; bustul lui Jean-Jacques şi cel al lui Lepeletier căutau spre ei. Se cîntă un imn al poetului Vigee, un deţinut din *La Bourbe.* Gardianul-şef, Thirion, ţinu o cuvîntare, vorbiră şi cîţiva deţinuţi.

Fură citate multe! fraze din Jean-Jacques. Un deţinut* avocatul Brognard, un *enrage,* care era sigur că va fi condamnat, strigă : *„Res publica! Morituri te salutant!*[1] Republică! Cei care merg la moarte te

I După cum spune istoricul latin Suetoniu, acestea erau cuvintele cu care gladiatorii il salutau pe împăratul Claudius (10 i.e.n.—54

salută!“ Ceilalţi
i se alăturară în cor.

Era sărbătoare şi la Ermenonville.

Girardin îşi dădea seama că dacă ar fi învins armatele aliaţilor, el şi Fernand ar fi scăpat de primejdia morţii. Totuşi se bucura sincer de victoria republicii. Şi, cînd paznicii lui se aşezară la masa festivă, le trimise vinul cel mai bun din pivniţa sa şi-i rugă să-i îngăduie să participe şi el la masa lor. !

Astfel că acum, şedea în mijlocul flăcăilor din gărzile naţionale, băieţi de treabă, puţin neciopliţi. Unul din ei recunoscu : „Ne-ai turnat un vin grozav «fostule» !“, iar un altul spuse: „Eşti suspect, bătrîne, dar un om cumsecade", şi-l bătu pe umăr. Girardin ascultă glumele lor simple, grosolane, se gîndi la „voinţa generală" şi se simţi un discipol credincios al lui Jean-Jacques.

Cetăţeanul Vincent Huret, primarul fanatic, bănuitor de la Senlis se revoltă cînd auzi de această fraternizare.

De altfel, avea, şi fără asta, pricini să fie nemulţumit. Nu-şi ascunsese admiraţia faţă de deputatul Chaplaine, şi acum acest cetăţean Chaplaine trebuise să fie decapitat, ca duşman al patriei. Faptul putea avea urmări grave pentru el.

Cu atît mai zelos se avîntă în activitatea patriotică.

Cînd auzi de purtarea exagerat de îngăduitoare a gărzilor naţionale, se duse la Ermenonville. Ţinu în faţa caporalului Grappin şi a oamenilor săi o cuvîntare aspră despre vigilenţa republicană. Ii ameninţă că-i va denunţa superiorilor lor. Le interzise să mai îngăduie suspectului Girardin vreun contact cu lumea din afară.

După aceea cetăţeanul Huret trecu prin parc, pentru a saluta cu tot respectul mormîntul marelui Jean-Jacques. Făcuse bine că venise o dată să pună şi acolo ordine. Acest Ermenonville, şi parcul în aceeaşi măsură ca şi castelul, era o citadelă a reacţiunii! întregul peisaj era plin de orori de pe vremea

---

e.n.).

tiranilor. Se aflau acolo statui de piatră ale unor bătrîni falnic împodobiţi, de pe vremea vechiului regim, iar unii dintre ei purtau nume suspecte, străine, aristocratice, indicînd că fuseseră în relaţii cu tiranii aceia care porniseră război împotriva republicii. Şi asta în imediata vecinătate' a locului unde se afla înmormîntat Jean-Jacques!

întors la Senlis, cetăţeanul Huret făcu apel la populaţie, să pună capăt acestei ruşini.

Locuitorii din Senlis porniră spre Ermenonville încărcaţi în două care mari: duceau cu ei unelte potrivite, securi, târnăcoape, topoare, precum şi un butoi de cidru. Pătrunseră în parc, călcară în picioare răzoarele şi spar- seră nasurile cîtorva aristocraţi de piatră. Apoi îşi suflecară mînecile şi se apucară cu elan de treaba principală. Furia lor se îndreptă mai ales asupra a două construcţii : piramida poeţilor bucolici[I] şi „Templul filozofiei". Am

I **Poeţi antici care au cîntat viaţa păstorilor intr-o lumină idilică.** El **şi-au găsit imitatori în literatura europeană din secolele al XVI-lea, al XVII-lea şl al xvm lea.**

bele lăcaşuri erau pline de busturile unor străini şi de inscripţii în limbi străine, de bună seamă antipatriotice. Zdrobiră capetele poeţilor şi filozofilor greci, romani, englezi, germani în strigătele însufleţite de : „Jos tirania ! Trăiască libertatea !“ Nu era lucru uşor să dărîmi coloanele puternice şi bine încheiate ale „Templului filozofiei", dar entuziasmul celor din Senlis le veni de hac. După ce terminară treaba, îşi serbară triumful pe coloanele răsturnate, bucurîndu-se de faptul că şi-au îndeplinit datoria, de priveliştea frumoasă, de cidru.

Jupîn Maurice privise cu groază la cele petrecute. Alergă în sat şi dădu alarma. Parcul era mîndria lor. Jean-Jacques ţinuse la el, mulţi străini veneau să-l viziteze. Jupîn Maurice reuşi să adune vreo zece persoane.

Sosi împreună cu ei şi le spuse celor din Senlis că parcul servea cauzei republicane, că acolo îşi petrecuse Jean-Jacques ultimele zile, iar construcţiile acelea de piatră îşi aveau şi ele rostul lor. Patrioţii se arătau neîncrezători. Se vedea că cei din Ermenonville mai erau slugile „fostului", nu se puteau dezbăra de mentalitatea lor de sclavi. Ei, cei din Senlis, aveau încredere în primarul lor, cetăţeanul Huret; de altfel, erau îmbibaţi de cidru şi mai numeroşi. Deoarece jupîn Maurice invoca mereu alte argumente şi fraze ale lui Jean-Jacques, rîseră mai întîi, apoi îi porunciră să tacă şi, cum el continua să vorbească în fraze umflate, luară o cergă din car, îl zvîr- liră pe grăsan în ea, îl aruncară în sus, îl prinseră iar, îl tot săltară aşa, în timp ce el ţipa şi se zbătea, într-un cuvînt, petrecură de minune.

în cele din urmă, jupîn Maurice se ghemui, zdruncinat, stors de vlagă şi zdrobit, printre coloanele năruite, cuge- tînd cu amărăciune ce interpretare stupidă, dăunătoare se întîmpla uneori să sufere învăţătura lui Jean-Jacques cu privire la „voinţa generală".

Intre timp, cei din Senlis porniră să facă o vizită „fostului".

In holul castelului îi întîmpină *monsieur* Gerber.

Privise din depărtare întîmplările din parc. Barbarii năvăliseră şi aici, asemenea goţilor şi hunilor, transfor- mînd templele în grajduri pentru cai. întocmai ca la Paris, unde ticăloşiile lor nimiceau învăţătura lui Jean-
Jacques despre stat, denaturînd-o în mod caricatural, pus- tiau aci parcul, ultima bucurie a lui Jean-Jacques, „natu- ra“ lui. Nu răbdau să dăinuie nici măcar această măruntă împlinire a visurilor lui Jean-Jacques. Sufletul lui mon- *sieur* Gerber era sfîşiat de durere. încercă să şi-o ameţească, recitind un vers al lui Eschil : „Neîndurată e cu noi pronia ce stă la cîrma lumilor".

Acum însă, cînd pătrundeau chiar în castel, nu putea să tacă. Le ieşi înainte, palid şi demn. „Domoliţi-vă, domnilor, spuse el. Gîndiţi-vă la legea fundamentală a republicii : libertatea, unui cetăţean sfîrşeşte acolo unde începe libertatea altuia. In numele lui Jean-Jacques, al cărui spirit vă înconjoară pe voi şi pe mine, vă spun : cetăţeni, în pragul acestei case sfîrşeşte libertatea voastră !“

Stătea în faţa lor, firav, fără vlagă, cu părul rar, mult mai bătrîn decît era în realitate ; dar ochii săi nu clipeau, ci aruncau priviri aprinse şi dîrze asupra „hunilor", vocea lui răsuna profund şi convingător. Semăna în chip ridicol cu Jean-Jacques, şi poate că cei din Senlis ce gîndeau nelămurit la portretele lui Jean-Jacques, pe care, cine ştie, le văzuseră. Se opriră o clipă nehotărîţi.

Apoi unul spuse : „Lasă vorba, caraghiosule !“ iar un altul: „Asta-i un fost preot, un slujitor al superstiţiei, se vede după cum trăncăneşte !“ Dar erau bine dispuşi, nu-i făcură nimic, îi aşezară doar pe cap o bonetă roşie a libertăţii, îi dădură să guste din cidrul lor, cerîndu-i să bea pentru pieirea aristocraţilor ale căror statui le dărîmaseră.

După discuţia neplăcută avută cu cetăţeanul Huret, caporalul Grappin nu găsise cu cale să împiedice poporul suveran de a face ordine în parc. Răspundea însă de viaţa şi integritatea fizică a suspectului său. îşi aşeză gărzile în faţa uşii ce ducea spre odaia acestuia şi-i îndemnă pe cei din Senlis să se întoarcă acasă, iar

aceştia, obosiţi de atîtea eforturi patriotice şi de petrecere, se lăsară convinşi.

O VOCE DIN CLOACA

Iacobinii erau vigilenţi. Se credea că existau conspiraţii în închisori, deţinuţilor le fu interzisă orice legătură cu lumea din afară-

Cei închişi nu mai aflau nimic din ce se întîmpla în lume ; numai primul-concierc/e le citea în fiecare seară ţiin *„Moniteur".* Acum nici descurcăreţul *monsieur* Robinet nu mai izbutea să-i transmită ştiri lui Fernand. Acesta nu află nimic despre devastarea Ermenonville-ului.

Se introduse o nouă ordine interioară foarte severă. Era interzis să se trimită deţinuţilor alimente. De asemenea, se interzise muzica. Cîinii trebuiră îndepărtaţi. în dormitoare nu mai era lumină. Cine încălca vreuna din dispoziţiile noului regulament era închis în celulă individuală. Spoiala de veselie a închisorii *La Bourbe* pieri.

O dată cu severitatea crescu şi murdăria. *La Bourbe* apărea acum în toată mizeria ei. Fernand suferea amarnic t'iiTi pricina murdăriei. Găsea că *La Bourbe,* mocirla, îşi purta acum, pe bună dreptate, numele. Şi la figurat, căci mulţimea deţinuţilor forma de asemenea o mocirlă. Viaţa ir. comun nu mai constituia o mîngîiere, o înălţare ; veşnica prezenţă a celorlalţi enerva şi zgîndărea, dădea senzaţia unei murdării lipicioase.

Ca un fel de bătaie de joc, deţinuţii fură siliţi să se întrunească, ca şi mai înainte, spre seară, în salon. Primul- *concierge* declară că dreptul de întrunire este un drept fundamental al republicii. Şedeau deci laolaltă, sporovăiau, jucau cărţi sau dame, se certau, iar de pe pereţi ii priveau măreţele citate despre omenie şi drepturile omului. Nicăieri Fernand nu simţea atît de violent întreaga absurditate a vieţii în închisoare ca acolo, în salon. Fără sens erau veşnicele, sălbaticele discuţii ale deţinuţilor. Fără

sens era soarta lor. Fără sens neîncrederea dogmatică a celor care-i închiseseră acolo.

Toată ţara era cuprinsă de un vîrtej fără sens.

Pentru ca să nu înnebunească şi el, căută să dea un sens acestei lipse de sens. Măreţia nu este de conceput *ără o urmă de nebunie. îi stăruiau în minte versurile unui poet englez : *„Great wits are sure to madness near allied / And thin partitions do their bounds divide.* Geniul şi nebunia sînt înrudite, zidul ce le desparte e" subţire *!"*[1].

Jean-Jacques, persecutat de întreaga lume din pricina înţelepciunii şi îndrăznelii sale, se refugiase uneori în nebunie. *Thelo, thelo manenai.* Acum, poporul francez era atacat de întreaga lume pentru că încerca, cu un curaj nemaiîntîlnit, să clădească un stat întemeiat pe raţiune : oare nu-i era îngăduit să aibă accese de nebunie ? Ca şi. în viaţa lui Jean-Jacques, acum, în istoria Franţei, o acţiune de o genială consecvenţă era întreruptă de acte de nebunie. Dar de fiecare dată poporul găsea din nou, cu un instinct sigur, calea înapoi, spre raţiune.

Femand se străduia din răsputeri să rămînă obiectiv şi în clipele de grea încercare, să nu îngăduie ca imaginea întregului să fie deformată în ochii lui din pricina propriei sale soarte.

Desigur, actul arbitrar al unui individ prost şi răuvoitor îl aruncase în această nenorocire. Dar, în lupta c-I pentru existenţă, republica avea dreptul să facă tot ceea ce-1 putea înspăimînta şi nimici pe duşman. Era nevoită să folosească şi serviciile unor funcţionari subalterni, nu-ţ-L putea îngădui să disece mult. Robespierre, Saint-Just, Martin Catrou aveau dreptate : într-o asemenea împrejurare neîndurarea devenea virtute, iar cel care, din prea multă bunătate, respingea măsurile aspre ale republicii devenea duşmanul ei prin însuşi acest fapt.

Acum, aici, în străfunduri, trebuia să rămînă el însuşi. Dacă acum, din cau2a nedreptăţii care-1 lovea

---

I Vers din poemul Absalom şi Achitophel de poetul englez John *D-njdcn* (1631—1700).

personal, pierdea busola, dacă acum nu stătea cu toată fiinţa lui alături de republică, chiar şi alături de această republică a teroarei, atunci pierdea dreptul de a se pretinde frate cu poporul.

între timp, la Latour îngrijorarea sporea. Robinet nu-i putu ascunde Gilbertei că legătura cu Fernand fusese întrâfuptă. Gilberte nu mai suporta să stea cu mîinile-n sîn. Voia să plece la Paris, voia să încerce ea însăşi să-i vină lui Fernand în ajutor.

Monsieur Robinet o implora să nu facă vreun gest necugetat. Noile dispoziţii interziceau tuturor „foştilor[11] să locuiască la Paris. Dacă Gilberte pleca din Latour, îşi primejduia propria situaţie, fără perspective de a-1 putea ajuta pe Femand. Dar argumentele şi rugăminţile n-o înduplecară. Plecă la Paris.

Mai întîi voia să vorbească cu Martin Catrou. Nu era de închipuit că el il va lăsa să piară pe prietenul său cel mai apropiat. Desigur că nici nu ştia de arestarea lui Fernand ; asemenea arestări erau acum atît de frecvente, încît nimeni nu mai făcea caz de ele. Trebuia să-i dea de ştire lui Martin.

Presupunerea ei eă nu ştia nimic despre arestarea lui Fernand se adeveri. La Convenţie află că Martin era plecat în Vendee, cu o misiune specială. Oricum, trebuia să întreprindă ceva. Tribunalul revoluţionar lucra cu o iuţeală îngrozitoare.

O căută pe soţia lui Martin, pe cetăţeana Jeanne Catrou, şi se duse la ea, în locuinţa ticsită cu mobilă. Jeanne o măsură cu neîncredere. Gilberte pregătise cu grijă ce-avea să-i spună. Jeanne **ştia** doar cît de buni prieteni erau Martin şi Fernand, nu era cu putinţă ca Martin Catrou să fi fost prieten cu un duşman al patriei. Arestarea lui Femand era fără-ndoială o greşeală de neînţeles, iar Gilberte o ruga pe cetăţeana Catrou să-l înştiinţeze pe soţul ei.

Jeanne nu-1 putuse suferi niciodată pe Femand, de la început nu avusese încredere în el. Acum se părea, deci, că nici alţii nu mai aveau încredere în el. Află cu satisfacţie de arestarea lui. In sinea ei era mulţumită că Martin nu se afla la Paris; singurul lucru în care nu

se-nţelegea cu el era prietenia lui cu contele.

„Deputatul Catrou se află din împuternicirea Convenţiei în Vendee, spuse ea, pentru a-i pedepsi pe rebelii înfrînţi şi pentru a-i împiedica să trădeze a doua oară. Treaba aceasta cere toată atenţia. Crezi dumneata, cetă- ţeano, că am să-i răpesc din timpul lui preţios pentru o chestiune personală atît de măruntă ? Nu te înţeleg. N-ai încredere în justiţia republicii ? Vrei să ceri altceva decît justiţie ? Vrei să ceri milă ? Mila nu este o virtute republicană!“

Gilberte nu se putea hotărî să se întoarcă la Latour, unde nu putea să facă nimic. Rămase la Paris. Se duse la închisoarea *La Bourbe* şi căută o posibilitate să trimită un bilet lui Fernand, să obţină un cuvînt de la el. Şi alţi prieteni ori rude de-ale celor închişi se învîrteau cu asemenea gînduri prin preajma închisorii. Gilberte ştia că banii puteau multe, şi adusese bani cu ea. Dar măsurile de siguranţă se înăspriseră, gărzile şi paznicii erau moro- cănoşi, provocatorii mişunau ; Gilberte fu prevenită că un pas necugetat putea primejdui soarta prietenului ei, ca şi propria ei soartă.

Cîntărea zi şi noapte în ce măsură ar fi putut Femand să scape de primejdia care-1 ameninţa.

Se aventură la şedinţele tribunalului revoluţionar, să vadă pe cei de care depindea soarta lui.

Erau aceiaşi judecători şi juraţi pe care îi văzuse şi Fernand, la vremea lui. Dar atît ei, cît şi metodele lor se schimbaseră. Li se explicase limpede că datoria lor era să taie din rădăcină cancerul care rodea dinăuntrul ei republica, şi asta cît mai repede. Fuseseră înlăturate cele mai multe dintre măsurile care, apărîndu-1 pe acuzat, puteau întîrzia darea sentinţei. Juraţii aveau instrucţiuni să nu cîntărească negustoreşte, precis şi drămuit, ce făcuse unul sau altul dintre acuzaţi, ci să dea ascultare intuiţiei lor. Trebuiau să aplice învăţătura lui Jean-Jacques : „Conştiinţa este o voce divină, care-1 călăuzeşte fără greş şi pe neştiutor".

Acuzaţii nu mai apăreau individual înaintea judecăţii, ci în grupuri de cîte doisprezece,

cincisprezece, o dată chiar douăzeci şi şapte, adunaţi laolaltă în chip arbitrar de un secretar oarecare în subordine, cam în felul următor : „Cetăţeanul Dupont şi alţi doisprezece conspiratori[11]. Erau conspiraţii ciudate. Se uniseră, de pildă, mari aristocraţi cu mici prăvăliaşi care depăşiseră preţurile maximale, cu o prostituată care înjurase ca pe vremea regalităţii, cu un fost fermier general şi cu proprietarul unui teatru de marionete, bănuit că-şi bătuse joc de republică cu ajutorul păpuşilor sale ; conform actului de acuzare, ei se vorbiseră cu toţii, în închisoarea Luxembourg \ să trădeze patria şi să-i sprijine pe tiranii inamici.

■ Palat din Paris, construit în 1620 ; în timpul revoluţiei a servit drept închisoare.

Cu privirea pătrunzătoare pe care t[1-0] dă frica, Gil-Verte îi urmărea pe judecători şi pe acuzaţi. Observă cît de blazaţi erau juraţii, şi totuşi nervoşi; se vedea că activitatea aceasta devenise pentru ei o rutină, deşi o socoteau cît se poate de importantă. Gilberte nu se socotea foarte deşteaptă şi priceputa în cunoaşterea oamenilor, dar teama o făcea să simtă ce se petrecea îndărătul frunţilor judecătorilor şi juraţilor. Convenţia, municipalitatea Parisului, clubul iacobinilor îi îndemnau : „Faceţi-vă datoria! Scă- paţi-ne de molima trădării ! Nimiciţi pe toţi vinovaţii, fără milă ! Mai bine să piară puţină carne sănătoasă decît să dăinuie cea putredă pe trupul republicii.[41] Acuzaţii erau aduşi în faţa tribunalului la intervale din ce în ce mai scurte şi după o cercetare din ce în ce mai sumară. Juraţii, sfîrşiţi de oboseală, nu mai puteau face nici o deosebire între acuzaţi. în afară de aceasta, publicul se amesteca în vorbă, arunca ocări acuzaţilor, îndemna pe juraţi: „Mai repede ! Mai repede !“ O nouă neîncredere îşi făcea loc pretutindeni, fiecare îl bănuia pe celălalt, circulau zvonuri că însuşi tribunalul ar fi corupt. Mila era socotită crimă, şi fiecare achitare trezea bănuieli. Gilberte îşi dădea seama ce se petrecea în sufletul juraţilor în asemenea condiţii. Erau desigur inimoşi de felul lor, dar se supuneau „vocii lăuntrice[11] şi rosteau : „Vinovat, vinovat, moarte, moarte".

Mulţi dintre acuzaţi, se pare chiar majoritatea, erau într-adevăr vinovaţi, sau cel puţin gata să dăuneze republicii dacă s-ar ivi prilejul. Unii, însă, se vedea că erau indiferenţi faţă de orice politică, că nu-i preocupa decît scumpa lor viaţă şi o oarecare bunăstare. Se întîmpla ca asemenea acuzaţi să fie achitaţi, dar asta depindea de o întîmplare, de dispoziţia tribunalului, tocmai de acea „voce lăuntrică[1]'', voce care prefera să condamne decît să achite.

Gilberte îşi imagina cum ar arăta Fernand printre acuzaţi. Superstiţioasă, căuta semne prevestitoare. Fernand era întocmai ca cetăţeanul Usson, ca cetăţeanul Renard şi cum le va merge acestora aşa-i va merge şi lui. îngheţă pînă-n măduva oaselor cînd cetăţeanul Usson fu trimis la

ghilotină, se bucură peste măsură cînd se anunţă **achitarea** cetăţeanului Renard.

De la tribunal alerga la închisoare, de la închisoare la Convenţie. Acolo întrebă dacă deputatul Catrou s-a întors şi cînd avea să se întoarcă. La închisoare întreba în dreapta şi-n stînga dacă nu se găseşte totuşi vreun paznic cu care să se poată sta de vorbă. Apoi alerga din nou, atrasă şi înspăimântată, la şedinţele îngrozitoare ale tribunalului.

Intre timp, deţinuţii din *La Bourbe* descoperiseră, în ciuda măsurilor severe, un mijloc de comunicare cu lumea din afară. Descoperiseră că anumite ţevi din latrine transmiteau sunetele pînă-n canalele subterane unde se vărsau. Se puteau auzi cuvintele rostite acolo, se putea sla de vorbă cu lumea aceea subterană.

Era emoţionant şi grotesc să auzi vocea unui prieten, a soţiei, a iubitei, răzbătînd prin murdărie ; era emoţionant să-ţi închipui cum cel care vorbea coborîse în adîncurile respingătoare, împuţite, aşteptînd ore întregi pentru ca vocea lui să ajungă la cel căutat.

Zilnic, unul sau altul erau chemaţi în mare taină la latrină, pentru a putea auzi răzbind din cloacă vocea vreunuia din cei apropiaţi.

O spaimă dulce îl cuprinse pe Fernand cînd, într-o zi, fu şi el chemat, grabnic şi în mare taină, la latrină. Pe cînd se ducea într-acolo, se juca de-a ascunselea cu sine însuşi, prefăcîndu-se a crede că-1 cheamă Eugenie, care avea să-i spună ceva ; nu voia să-şi mărturisească a cui voce o aştepta.

Apoi se auzi glasul, glasul Gilbertei. Ea rosti doar puţine cuvinte, foarte simple. Spunea : „Cum îţi merge ?“ şi : „S-au pus multe la cale pentru tine. N-am voie să-ţi dau amănunte. Dar e sigur că vor reuşi." Şi mai adăugă : „Să n-ai teamă".

Iată că Gilberte, draga lui Gilberte, intrase pînă la genunchi în murdărie pentru ca el să-i poată auzi vocea, iar ea pe a lui. Era sfîşietor şi minunat. Şi ceea ce făcea ea era cu totul nebunesc. îşi primejduia singură viaţa, şi, bineînţeles, nu-1 putea ajuta, şi ceea ce spunea era desigur născocit, numai ca să-l mîngîie.

Şi, totuşi, Fernand se simţea mîngîiat. Cuvintele ce urcau spre el, fhsoţite da putoare, murdărie şi ridicol, erau mai plăcute urechilor şi inimii lui decît cea mai frumoasă muzică.

Şederea în *La Bourbe* nu i se mai părea grea, somnul fi era liniştit. Îşi dădea seama că vorbele ei nu erau ^altceva decît o dorinţă, un vis ; totuşi, mesajul Gilbertei îi trezea speranţă şi-l liniştea.

Lepeletier descrisese odată ce risipitoare e natura, ce monstruos de mult nimiceşte, pentru a crea ceva nou, mai bun ; şi, luînd în considerare istoria universală, în ansamblul ei, la fel se înfăptuia şi revoluţia omenirii. Prietenul lui avusese dreptate. Fernand spera, era convins că din măruntele, absurdele, odioasele îritîmplări contradictorii ce se petreceau în jur, se va ridica, în cele din urmă, ceva măreţ, Franţa cea nouă, Franţa lui Jean-Jacques.

Auzea vocea Gilbertei, în mijlocul nebuniei şi mizeriei din *La Bourbe.* Duhoarea din care ţîşnea vocea ei se risipea, rămînea doar vocea ei limpede, încrezătoare în viitor.

RĂZBUNAREA LUI JEAN-JACQCES

Lucrurile se petrecură întocmai cum prevăzuse cu amărăciune cetăţeanul Vincent Huret, primarul din Senlis, la căderea deputatului Chaplaine. Se deschise o anchetă împotriva lui, fu declarat suspect, suspendat din funcţie şi ţinut sub arest la domiciliu.

Jupîn Maurice jubila. Sosise ceasul răzbunării împotriva barbarilor care-1 batjocoriseră cu atîta josnicie, împreună cu alţi martori din Ermenonville, se înfăţişă autorităţilor, relată cu lux de amănunte acuzatoare cum cei din Senlis, puşi la cale de ateismul perfid al primarului lor, pîngăriseră locurile îndrăgite de evlaviosul Jean- Jacques. Se întocmi un proces-verbal amănunţit.

Maximilien Robespierre, care considera marea

acţiune împotriva ateilor o problemă ce-1 privea direct, ceruse să i se prezinte toate actele referitoare la lupta pentru Fiinţa supremă. în felul acesta, află de distrugerile săvîr- şile în parcul de la Ermenonville.

Faţa sa alb-verzuie păli şi mai mult. Grădinile prin. care se plimbase Jean-Jacques, în care avusese cu el o discuţie de neuitat, în care se legase pr intr-un jurămînt atît de bogat în urmări istorice, leagănul însuşi al revoluţiei, fusese pustiit cu barbarie. Dar el avea să îndrepte această ticăloşie. Va oferi răposatului o satisfacţie măreaţă. Ştia şi în ce fel.

Se luminase la faţă. Cu acest prilej va putea să-i dovedească încă o dată lui Saint-Just stima şi prietenia sa frăţească.

Momentul era potrivit.

într-adevăr, în zilele următoare Saint-Just trebuia să plece la armata Rinului, pentru a supraveghea la faţa locului, în calitate de comisar politic, trupele combatante. Era o treabă primejdioasă, în mai multe rînduri generalii rebeli organizaseră lichidarea comisarilor care-i stinghereau. Maximilien îl trimitea pe Saint-Just al său pe front cu mîndrie, dar nu fără teamă. Se bucura că tocmai cu acest prilej putea recunoaşte faţă de el, prin hotărîrea pe care urma s-o ia, că prietenul său fusese cel care judecase mai bine.

îi povesti despre ticăloşia ateilor din Senlis. Apoi, în continuare, spuse: „Ermenonville nu este un lăcaş potrivit pentru Jean-Jacques. Dreptatea era de partea dumitale, dragă Antoine, atunci cînd am vizitat mormîntul lui Jean- Jacques, iar eu am greşit. O să aducem scumpele lui oseminte la Pantheon, aşa cum ai propus atunci. “

Faţa candidă a lui Saint-Just se îmbujoră. Existase oare vreodată pe lume un om care să deţină puterea şi să-şi recunoască atît de deschis greşeala ca prietenul său Maximilien ? Cu cîtă generozitate îi atribuia lui tot meritul în proiectata slăvire a lui Jean-Jacques ! Şi asta cu toate că Maximilien îşi consacrase întreaga fiinţă şi activitate preamăririi lui Jean-Jacques!

Conştient de uriaşele înfăptuiri ale lui Maximilien, Saint-Just se simţi din nou copleşit. Ceea ce realizase Republica romană în cinci secole înfăptuise

Maximilien în cinci ani. De la romani încoace, scena lumii fusese goală; Maximilien Robespierre o umpluse, îi dăduse un sens şi viaţă.

Saint-Just ar fi participat cu drag la măreaţa solemnitate. Dar trebuia să plece pe front, cel mai tîrziu peste patru zile, iar pictorul Jacques-Louis David declarase că avea nevoie de săptămîni pentru a organiza comemorarea Maestrului, aşa cum o dorea Robespierre, o comemorare cum nu se făcuse pentru nici unul din regii Franţei.

Saint-Just îi putu recomanda însă cel puţin un colaborator de nădejde : pe prietenul său Martin Catrou.

Acesta se întorsese, în sfîrşit, din Vendee. Făcuse treabă bună acolo. Chiar şi Robespierre, zgîrcit cu laudele, îl preţuia şi acceptase fără obiecţii propunerea lui Saint- Just de a-1 numi comisar secund. înainte de a-1 urma pe front pe Saint-Just, acest Martin Catrou avea să ajute la pregătirea comemorării : el, un fiu al Ermenonville-ului, avea să facă ordine acolo şi să pregătească transportarea osemintelor la Paris.

Martin era fericit de serviciile pe care reuşise să le aducă republicii în Vendee, şi mai fericit încă de cele pe care îi va fi îngăduit să le aducă, sub ordinele lui Saint- Just, pe frontul Rinului. încerca o bucurie imensă că-i era dai: lui să în&repte ceea ce se făptuise la Ermenonville.

în primul rînd — căci tribunalul revoluţionar lucra repede — dădu dispoziţie să se suspende cercetările împotriva Girardinilor.

Apoi plecă la Senlis.

îl interogă personal pe cetăţeanul Huret şi ordonă sa fie deferit tribunalului din Paris, nu celui departamental, mai îngăduitor.

Apoi culese informaţii despre văduva lui Jean-Jacques şi despre acel *homme de confiance* al ei, grăjdarul „fostu- lui“.

între timp, lui Nicolas şi Theresei li se întîmplaseră următoarele :

Cînd începuse lupta împotriva ateilor, Nicolas simţise că nu miroase a bine. Puţin îi păsa cine avea să iasă învingătoare, zeiţa Raţiunii sau Fiinţa supremă ; dar bănuia că prietenul şi protectorul său, Chaplaine, va trebui să plătească pentru glumele lui bune despre Dumnezeu-tatăl şi duhul sfînt. Puţin mai tîrziu acel dezagreabil Robespierre făcu, într-o

cuvîntare amplă, principială, rostită împotriva ateilor, aluzii clare la adresa lui Chaplaine. Nicolas citi, fluieră printre dinţi şi exclamă : „Scapă cine poate î'[1] Ii porunci Theresei să se îmbrace cuviincios şi porni şcbio- pătînd, în grabă mare, spre locuinţa fostului le^^tor şi prieten.

într-adevăr acolo funcţionari ai republicii se şi apucaseră de treabă, punînd sechestru pe toate. „Cum îndrăzniţi, cetăţene portărel! se răsti Nicolas, arătînd spre manuscrisul *Noii Heloise.* Hîrtiile acestea aparţin văduvei lui Jean-Jacques. Spune ceva, onorabilă bătrîna ! se adresă el Theresei. Explică acestor cetăţeni grăbiţi că nedreptăţesc din greşeală pe soţia Maestrului." Şi, aşa după cum o învăţase el, Therese confirmă : „Manuscrisele acestea au fost doar împrumutate criminalului Chaplaine. M-a înşelat si pe mine prin spusele sale, aşa cum a înşelat republica." Portăreii erau impresionaţi. Era văduva lui Jean-Jacques în persoană, cine o jignea putea să-şi atragă mînia lui Robespierre. înapoiară manuscrisele.

Nicolas părăsi în grabă Parisul nerecunoscător, luîn- du-le cu el pe Therese şi *Noua Heloise.* Mai sărac decît plecase, se întorcea la Plessis, sub acoperişul de paie al cetăţeanului Bessat.

Therese avea sentimentul nelămurit că prăbuşirea lui Nicolas şi a ei era răzbunarea lui Jean-Jacques. Abia întoarsă la Plessis, se duse la mormîntul lui. Ar fi trebuit să rămînă aici, aşa cum îi poruncise maică-sa, să nu plece la Paris. Le mersese prea bine, ei şi lui Nicolas, iar Jean-Jacques îi adusese înapoi la mormînt. Se ruga, umilă, s-o ierte.

Se aflau, aşadar, iarăşi înconjuraţi de mobilele lui Jean-Jacques. Noroc că vicleanul Nicolas reuşise să salveze ceva din această catastrofă : hîrtiile. Se aflau acolo, în scrin. Dar era o slabă mîngîiere, iar Nicolas ocăra şi blestema. Spuse, plin de amărăciune, că numai proştii au noroc şi că măcar asta ar fi trebuit să fie datoria ei afurisită : să aibă noroc.

De fapt, se părea că Therese avea să-şi facă datoria şi de data aceasta. Zvonurile se răspîndesc

repede ; încă înainte de sosirea lui Martin Catrou la Ermenonville, sa vorbea că rămăşiţele lui Jean-Jacques aveau să fie duse la Paris. Perspectivele se arătau favorabile. Cu talentul său de a face tot soiul de combinaţii, Nicolas socoti de îndată că transportarea osemintelor avea să prilejuiască o uriaşă comemorare. In cazul acesta nu se va putea renunţa la văduva lui Jean-Jacques, va fi din nou scoasă din ungherul ei şi poftită la loc de cinste. Iar el se va îngriji să-i lămurească pe domnii iacobini că la asemenea ocazie nu se cuvenea să lipsească nici el, *l'homme de confiance* al văduvei. Ura, John Bally e iar călare !

Nicolas se bucurase prea devreme. Deputatul Catrou veni, văzu şi nu-i plăcu. Muierea asta, care avea neruşinarea să se pretindă soţia credincioasă a lui Jean-Jacques, îşi făcea de cap cu individul ei, în preajma celui mort. Iar Convenţia, care habar n-avea, era în stare s-o şi sărbătorească cu prilejul comemorării! Era de datoria lui să împiedice asta.

Pe de altă parte, nu se cădea să trezească tocmai acum, prin dezvăluirea crimelor celor doi, amintirea jalnicului sfîrşit al lui Jean-Jacques. Martin îşi aduse aminte cu un zîmbet dur cum îl dispreţuise în trecut pe *seigneur* pentru că se sucise şi se răsucise şi nu îndrăznise să se atingă de criminali. El era plămădit din alt aluat. Va împiedica lighioanele să iasă la lumină în ziua cea mare, le va izgoni înapoi în întuneric, unde le era locul; dar să nu îndrăznească totuşi nimeni să deschidă gura pe seama lui Jean-Jacques.

Nu fuseseră oamenii aceştia prietenii condamnatului Chaplaine ? Nu făcuseră parte din clica lui ? Nu era lucru aproape sigur că ştiau de conspiraţia şi de matrapazlîcu- rile lui ?

Martin dispuse mai întîi ca cei doi să fie declaraţi suspecţi. Apoi dădu ordin să li se facă o percheziţie şi să fie ţinuţi sub pază severă.

Procurorul republicii îşi făcu apariţia în casa cu acoperiş de paie a cetăţeanului Bessat. Confiscă, sub

privirile neputincioase şi mînioase ale lui Nicolas, manuscrisul *Noïi Helo'ise,* cu scrin cu tot, şi puse santinele la intrare.

în locuinţa pustie, bătută de vînturi, Nicolas zise în- crîncenat : „Ne-au furat tot, hîrtiile şi chiar mortul!“ The-

rese răspunse, Ir istă şi îngindurată : „Jean-Jacques a apus-o mereu:: «Toată lumea ne persecută» Apoi îl mîn- gî ie, suspinlnd : ,;Cel puţin ne rămîne mormîntul mamei mele“.

Dar Nicolas era sătul pînă-n gît. Se ridică gemînd şi, ^chiopătind, se îndreptă spre ea amenințător. Therese îl aştepta înlemnită. Ajunse lîngă ea. O lovi peste faţă, cu ■sete, mai întîi pe dbrazul drept, apod pe cel stîng.

Intre timp, Martin Catrou cutreiera parcul din Ermenonville, amintindu-şi, nu fără emoţie, de fiecare colţ şi de fiecare ungher ; pustiirea de acum îl amăra şi-l lăsa îngîn- durat. Dar nu-şi mărturisea cît era de emoţionat. Nu, el nu ţinea la asemenea fleacuri ; ceea ce-1 indigna însă era faptul că aceşti *enrages* nimiciseră lucruri la care ţinuse Jean-Jacques.

Parcul trebuia din nou pus la punct. Cel mai bine era să lase asta în seama marchizului. Pe faţa-i pătrată se ivi un rin jet supărat, pentru că în mintea lui cetăţeanul Girardin devenise iar marchiz.

Aflase abia la Senlis că Femand fusese dus la Paris şi că numai hătrinul Girardin se afla la Ermenonville. Asta îl supăra. Ordonase stingerea acţiunii împotriva familiei Girardin şi nu eliberarea lor ; asta voia să le-o comunice el însuşi. Acum, în drum spre castel, simţi şi mai puternic plăcerea de a-i vorbi fostului său *seigneur* de la egal la egal, aducîndu-i cu generozitate la cunoştinţă, în calitate de reprezentant al republicii, graţierea. Din păcate, mîn- dria aceasta şi nerăbdarea erau amestecate cu o oarecare stînjeneală. Spusese unor generali şi înalţi funcţionari ai republicii că vor fi imediat executaţi cu indiferenţa cu care ar fi cerut un pat pentru o noapte sau o farfurie de supă ; dar n-o să-i fie la fel de uşor să-i spună marchizului că trupul lui Jean-Jacques va fi dezgropat şi dus de acolo. Marchizul era, desigur, convins că lui, şi numai lui, i se cuvenea

să-l străjuiască pe mort.

Cînd Martin sosi la castel, Girardin zăcea la pat, sleit de puteri, sfîrşit. Nu putuse concepe că barbarii nu respectaseră nici măcar parcul de la Ermenonville, parcul lui Jean-Jacques, locul cel mai sfînt al Franţei. Făcuse un efort pentru a se duce să privească stricăciunile pricinuite. Dar nu putuse îndura priveliştea, după cîţiva paşi trebuise să se întoarcă. Pe deasupra, în conformitate cu ordinul primarului din Senlis, fusese îngrozitor de singur în clipele acestea de adîncă deznădejde ; abia în ultimele zile, după arestarea primarului, i se îngăduise cel puţin credinciosului Gerber să vină la el. Fuseseră ceasuri în care bătrînul şL neînfricatul soldat Girardin se gîndise cu toată seriozitatea să-şi pună capăt zilelor. Ca să n-o facă, se simţise Îndemnat să recitească mereu din *Noua Heloise,* să recitească rîndurile severe ale lui Jean-Jacques cu privire la sinucidere.

Cînd i se anunţă că deputatul Catrou doreşte să-i vorbească, îl cuprinse o spaimă sălbatică. Crezu că acest Catrou, care încă din copilărie fusese un rebel şi duşmanul sau, îi aduce sentinţa şi, deodată, simţi o spaimă nebună în faţa morţii, pe care o dorise.

In clipa următoare fu din nou stăpîn pe sine, soldat, învingătorul de la Hastenbeck. Invocă imagini măreţe ale antichităţii pentru a-şi păstra neştirbit stoicismul, pilda lui SoCrate, a lui Seneca [I]. Tremurînd de slăbiciune, puse să fie îmbrăcat somptuos, pentru a-1 primi cu demnitate pe solul nefast.

Rece, politicos, cu adevărat *seigneur* de Ermenonville, îl privi pe reprezentantul republicii drept în faţă. „Ce rele îmi vestiţi, cetăţene legiuitor ?“ întrebă el.

Martin n-avu inima să-l tutuiască pe bătrîn, aşa cum prevedeau dispoziţiile. „Mă bucur să vă pot anunţa, spuse el sec, că nu există suspiciuni în ce priveşte loialitatea dumneavoastră. Am dat dispoziţii pentru ridicarea santinelelor şi a sigiliilor de pe proprietatea

---

I **După condamnarea sa la moarte, filozoful grec Socrate ar fi refuzat să fugă şi s-a otrăvit ; filozoful stoic latin Seneca (sec. I), condamnat la**

dumneavoastră.[II] „Vă mulţumesc, *monsieur*spuse Girardin.

„S-a auzit, continuă Martin, că, dintr-un patriotism exagerat, cetăţenii din Senlis au interpretat greşit şi au deteriorat cîteva statui din parcul dumneavoastră. Republica regretă aceasta, mai ales că lucrurile s-au petrecut în preajma mormîntului lui Jean-Jacques. Republica le-a dat vinovaţilor un avertisment şi va îndrepta stricăciunile pricinuite. Apoi încheie pe un ton aproape cordial : Dacă doriţi, puteţi supraveghea personal lucrările de restaurare.[11] „Mulţumesc, monsieur", spuse din nou Girardin.

Dar în cele din urmă nu se mai putu stăpîni. întrebă cu glas sugrumat: „Şi ce se întîmplă cu fiul meu ?“ Martin răspunse puţin cam repezit, aproape supărat: „Fernand va fi, bineînţeles, eliberat[11].

Marchizul nu crezuse că viaţa o să i se mai pară vreodată atit de luminoasă. Simţea cum umerii, inima îi sînt uşoare. Aproape că l-ar fi îmbrăţişat pe acest urit sol al bucuriei.

Martin nu-i dădu răgaz să găsească cuvintele potrivite pentru **a-şi** exprima simţămintele. Nu voia să pară că se înduioşează. Fără nici o introducere, îi comunică al treilea mesaj al său, cel amar : „Veţi înţelege că republica nu **vTea** să expună -osemintele lui Jean-Jacques altor primejdii. Ea va lua sub propria-i pază venerabilele oseminte."

Marchizul, smuls atît de brusc din fericirea sa, simţi un nod în gît, trebui să se aşeze. „Ce înţelegeţi prin asta?“ întrebă el cu greu.

Fruntea lui Martin se acoperi de pete roşii. Nu se aştepta ca marchizul să fie lovit atît de profund. încă nu era destul de disciplinat, era prea blajin, ar fi trebuit să-i comunice bătrînului, pe cale administrativă, încetarea detenţiunii şi transportarea rămăşiţelor pămînteşti ale lui Jean-Jacques. în Vendee, în cele mai grele împrejurări acţionase totdeauna numai sub imboldul raţiunii ; dar abia întors aici, în acest Ermenonville păcătos, se lăsa împins spre gesturi sentimentale, cum i-ar fi stat bine unui „fost“.

II**moarte pentru că a participat la o conspiraţie împotriva împăratului Nero, de asemenea s-a sinucis.**

Împunse aerul cu capul. „Trupul va fi dus la Pantheon !“ declară el, şi vocea lui ascuţită avea un ton de

comandă. Girardin, — vechiul şi noul Martin se confundau în ochii Lui — se tkkgui: „Asta nu puteţi să mi-o faceţi, Martin ! Trimiteţi-mă pe eşafod, dar lăsaţii-1 pa Jean-Jacques aici ! Se ridică în picioare. Vă interzic să săvîrşiţi această crimă!“ strigă el, amenin[lnd cu bastonul.

Martin îl preveni cu un dispreţ aproape compătimitor : „Schimbările neaşteptate din ultima vreme v-aai făcut să vă pierdeţi cumpătul. Nu vă trag la răspundere. Dar nu uitaţi : nu vorbiţi cu cetăţeanul Catrou ; «mm vă vorbeşte republica." Apoi explică, cu răbdare, şi totodată nerăbdător, bătrkiului căzut în mintea copiilor : „încercaţi să înţelegeţi: Poporul are drepturi asupra lui Jean-Jacques, Jean-Jacques are drept la recunoştinţa poporului. Jean-Jacques mu^ţi aparţine dumitale, bătrîne, Jean-Jacques aparţine republicii !“

Girardin crezuse că suferinţele din ultimele săptămîni fuseseră o ispăşire deplină pentru tot ce greşise, o ispăşire pentru toate cîte le lăsase neîndeplinite. Dar abia acum sosea pedeapsa ce i-o hotărîse soarta, cu mult mai aspră decît tot ce şi-ar fi putut închipui.

îşi porunci să fie calm. Gîndi : „Uite că băiatul ăsta, atît de tînăr şi de necioplit, cu eşarfa lui tricoloră ridicolă şi cu pălăria lui cu pene ridicole, a ajuns jefuitor de morminte ; e mai prost ca noaptea şi nu ştie ce face. Şi doar l-a citit pe Jean-Jacques. Trebuie să mai existe cuvinte care să-l ajute să înţeleagă că fapta iui este o crimă împotriva lui Jean-Jacques.“

.Înţelegeţi ! îl imploră el, îi porunci el. Jean-Jacques a dorit ca rămăşiţele sale să odihnească aici, în sînul naturii. *Autos epha,* chiar el a spus-o, cu cuvintele acestea, mi-a spus-o mie. A vrut să odihnească aici, sub lumina şi bolta cerului, nu sub bolta unei clădiri întunecoase. Aceasta este ultima voinţă a lui Jean-Jacques.“ Girardin vorbea repede, foarte stăruitor. Intre timp, se gîndea cu înfrigurare ce ar putea face pentru a-1 îndupleca pe tînărul ăsta, pe jefuitorul de morminte, să renunţe la intenţia lui îngrozitoare.

Trebuia să se umilească în faţa lui, asta era, trebuia să se înjosească faţă de fantele ăsta prostănac, vanitos, împopoţonat, aşa cum se umilise bătrînul

Priam în faţa lui Ahile, pentru trupul lui Hector[I]. „Lăsaţi-1 pe Jean- Jacques aici! îl implora el. Nu vă atingeţi de el! Lăsaţi-1 aici!“ Vorbea foarte încet. Voi să-i cadă în genunchi, dar nu avu destulă putere.

Martin se săturase de scena asta de prost-gust. Avea de făcut lucruri mai importante decît să-l consoleze pe bătrînul nebun. *„Adieu,* cetăţene Girardm'[1], spuse el şi plecă.

Se întrebă dacă să-i aducă într-adevăr el însuşi la cunoştinţă lui Fernand eliberarea sa, aşa cum avusese de gînd. Peste trei zile va pleca pe front, avea treburi pînă peste cap ; îi era oare îngăduit să piardă timpul cu o toană personală ?

Era mai mult decît o toană. Ştia din experienţă : ori de cîte ori discuta cu ciudatul lui prieten din tinereţe găsea cuvîntul potrivit pentru ceea ce îl frămînta, şi propria sa menire îi devenea mai clară.

Se duse la închisoarea *La Bourbe.*

Cînd i se anunţă că deputatul Catrou îl aşteaptă în salon, Fernand tresări. Ii aducea Martin eliberarea ? Sau venea ciudatul lui prieten să-i dovedească, cu logică republicană, că propăşirea statului cerea moartea lui ?

Ziua, cînd era gol, salonul părea mare şi pustiu. Martin şedea, voinic şi la largul lui, la o masă; purta eşarfa tricoloră, pălăria cu pene se afla în faţa lui pe masă. Spuse de îndată : „Sînt aici ca să-ţi comunic că eşti liber“. Fernand răspunse : „E frumos din partea ta că te-ai ostenit personal".

Ştia însă că acum avea să înceapă o discuţie foarte importantă. Nu numai cuvintele erau importante, dar şi tonul în care erau rostite, cea mai mică nuanţă, şi Fernand era hotărît să nu mintă nici prin cuvinte şi nici prin tăcere, să nu înfrumuseţeze nimic, nici prin gesturi şi nici prin expresia feţei. Avea sentimentul că toată viaţa lui de pînă acum culmina în această - discuţie. Trebuia să se apere faţă de Martin, acest prieten-duşman, faţă de reprezentantul poporului.

I **Scenă din** *Iltada* **de Homer. Priam, regele Troiel,** 11 roagă **pe** Ahile **să-l dea trupul lui Hector, fiul său, ucis în** bătălie.

Trebuia să dovedească că eliberarea lui i se cuvenea ca un drept, că nu era o favoare. Fusese uneori slab, desigur, şi era gata să-şi recunoască greşelile şi slăbiciunile ; dar răzbise, rezistase tuturor încercărilor, în ceasul cel mai greu, în faţa morţii, îşi acceptase soarta şi, în sinea lui, se supusese întru totul republicii, orice ar fi făcut aceasta.

Şi iată că Martin spunea : „Găseşti, de bună seamă, că ţi s-a făcut o nedreptate?" Fernand răspunse : ,,înţeleg că unora le-am fost suspect. Dar nu se putu împiedica să adauge : De altfel, n-are, desigur, nici o importanţă ce gîndesc eu.“ „Ba are ! îl dăscăli pe loc Martin, gata de harţă. Dacă găseşti că ţi s-a făcut o nedreptate, atunci eşti vinovat.'[11] „Nu mi s-a făcut nici o nedreptate[11], răspunse cinstit Fernand.

Martin nu se dădu bătut. „In clipele acestea de grea cumpănă, urmă el, drepturile individului trebuie să fie subordonate intereselor comunităţii. Asta poate că ai să recunoşti.[11] „O recunosc[11], răspunse cu răbdare Fernand. „Frumos din partea ta, îl ironiză Martin. Dar, mărturiseşte singur, îl mai provocă el, ai fi votat pentru moartea lui Louis ? Ai fi votat tu pentru nimicirea moderaţilor tăi ?“ „Nu ştiu, răspunse Fernand. Probabil că nu", recunoscu el.

„Vezi!“ triumfă Martin. Sări în picioare şi începu să umble repede printre mese, explicînd : „Cine face revoluţia pe jumătate, acela se îngroapă pe sine şi sapă groapa revoluţiei. O, voi, oameni culţi ! izbucni el. Voi, căldiceilor ! Aţi vrut revoluţia, dar aţi vrut-o numai pe jumătate. Cînd a fost la adică, cînd a fost nevoie de asprime şi teroare, v-a apucat frica şi v-aţi ascuns pe după «omenia» voastră prostească ! Dacă ar fi fost după voi, astăzi republica ar fi fost înfrîntă şi nimicită. Trădătorilor !'[1] Vocea lui umplea încăperea, capul lui se îndrepta ameninţător spre Fernand.

Acesta se lupta să-şi păstreze cumpătul. Era un sîm- bure de adevăr în ceea ce spunea celălalt. El însuşi, cînd se gîndise atunci la soarta girondinilor, simţise la fel. „De ce îmi dai drumul dacă sînt un trădător ?“ întrebă

el calm. Nu era o întrebare logică, dar ştia că Martin îl înţelege.

Martin, într-adevăr, înţelese. Schimbă vorba, mai liniştit, puţin morocănos şi spuse : „Ceea ce caut să te fac să pricepi de şaisprezece ani este că n-ai înţelegere pentru noi. Tu nu înţelegi poporul din cauza originii tale. nu-1 poţi înţelege. Pentru că nu-1 înţelegeţi, voi, cei de sus, de aceea aţi făcut totul pe jumătate şi, deci, greşit/

Amintindu-şi de o altă discuţie, se opri în faţa lui Fernand. „Am elaborat o lege, povesti el fără nici un fel de trecere, simplu şi totodată triumfător, despre desfiin ţarea sclaviei în colonii. Convenţia a adoptat-o. Sclavia a fost desfiinţată fără tergiversări.“

Fernand ar fi trebuit să se bucure. Dar nu se bucura, era cuprins doar de mînie. Va să zică Martin ăsta îi dădea peste nas : „Am acţionat, am reuşit, acolo unde tu şi prietenii tăi cei culţi aţi dat greş.“ Aşa şi era ! Martin acţionase, în timp ce ei vorbiseră doar, sclavia *era* desfiinţată.

Dar tocmai aceasta îl supără pe Fernand. Totul îl irita la Martin, cum stătea acolo, zdravăn şi obraznic, cum vorbea calm, şi totuşi ascuţit de batjocoritor, totul il irita şi-l supăra. Bustul lui Jean-Jacques îi privea de sus, cu ochii săi mari şi adînci, şi-i dădea dreptate lui Martin. Lozincile patriotice : „Omul liber iubeşte libertatea, chiar dacă i-a fost răpită", şi toate celelalte fraze măreţe şi fără rost, parcă urlau pe pereţi şi căpătau sens, dîndu-i dreptate lui Martin. De furie, Femand răsuflă anevoie, se simte din nou copil, iar celălalt, fiul negustoresei de mărunţişuri, îşi bate joc de fiul seniorului, scoţînd limba la dinsul, iar el, Fernand, nu mai poate răbda şi acuşi o să-l pocnească peste obrazul lui pătrat, care rînjeşte.

Se stăpîni. Celălalt avea dreptate, iar el trebuia să o recunoască, chiar dacă-i venea greu. Trase adînc aer în piept şi, cu o voce în care se simţea chiar căldură, spuse : „Ai făcut ceva bun şi util, Martin".

Celălalt băgă de seamă cîtă stăpînire de sine îl costaseră pe Femand cuvintele acestea, se simţi foarte

aproape de el şi tare i-ar fi spus o vorbă prietenească.

Dar era republican, nu era sentimental. „încă ceva, zise el. Probabil că aici n-ai auzit nimic despre faptul că unii, prea zeloşi, s-au dedat la devastări la Ermenonville. Nu, tatălui tău nu i s-a întîmplat nimic, se grăbi el să adauge, văzînd cît de tare se speriase Fernand. Dar asta l-a determinat pe Robespierre să ia o hotărîre, care era, se ştie, de mult necesară. Apoi comunică scurt: Vom aduce trupul lui Jean-Jacques la Pantheon.[11]

Lui Femand îi părea rău de Ermenonville şi se gîndea cît de îngrozitor trebuie să-l fi lovit pe tatăl său această hotărîre. Dar faţa lui rămase impasibilă, tăcu.

Asta nu-i plăcu lui Martin. Spuse cu oarecare stîngăcie : „Presupun că acum ai să vrei să pleci la Ermenonville. Dar dacă preferi să rămîi la Paris, am să pun să ţi se dea un permis special. Şi, deoarece Fernand continua să tacă, adăugă prietenește, aproape rugător : Ei, spune ceva ! Ce ai să faci ?“

Cu o bruscă hotărîre, Fernand îi destăinui ceea ce nu spusese încă nimănui : „Mă prezentasem la armată, am fost însă respins".

Martin rămase uluit, dar numai o clipă. Văzu piciorul înţepenit al celuilalt şi se gîndi: „Au avut dreptate. Apoi mai gîndi: Un «fost» n-are ce căuta în armata poporului." Dar spuse : „Există o hotărîre conform căreia «foştii» pot fi folosiţi în serviciul republicii dacă sînt utili".

„înseamnă asta, întrebă Fernand, ridicînd ochii, că dacă mă prezint a doua oară, ai să mă ajuţi ?“

După o clipă de gîndire, Martin spuse, străduindu-se să dea cuvintelor lui un ton indiferent: „Peste cîteva zile plec la armata de pe Rin, cu Saint-Just, în calitate de comisar politic".

Faţa slabă şi expresivă a lui Femand oglindea limpede simţămintele sale contradictorii, bucuria pentru înalta cinste ce se acorda prietenului său, teama pentru el. „E minunat, exclamă el, apoi adăugă sincer : Dar e o treabă primejdioasă."

Martin trecu peste asta. „Nu este exclus, îşi urmă el gîndul cu glas tare, că voi putea să te folosesc în armata de pe Rin. O pot face, continuă el cu tot mai

multă
căldură, şi încheie: înainte de a pleca pe front, voi da
dispoziţiile necesare."

Vedea cum cuvintele lui îl emoţionau pe Femand şi voi să-l domolească: „Va trebui, în orice caz, să aştepţi cîtva timp. N-aş vrea să te am pe front înainte de a şti ce fac cu tine.“

Fernand, îmbujorat de fericire, nu putea scoate o vorbă. Martin nu voia să-şi arate propria emoţie; începu să glumească pe seama prietenului său : „Dar să nu fii jignit dacă o să te supraveghem îndeaproape pe front“. „Mai îndeaproape decît aici n-o să puteţi, răspunse vesel Femand. Apoi spuse : Mulţumesc, Martin."

ERMENONVILLE PĂRĂSIT

Fernand plecă la Ermenonville, fără măcar să le dea de veste.

Străbătu parcul părăginit, văzu busturile sfărîmate, urcă pînă la „Templul filozofiei*', care fusese distrus. Şezu anevoie pe una din coloanele răsturnate, îşi aruncă privirile asupra lacului şi grădinii şi constată cu uimire cît* de repede se părăginise parcul, odinioară atît de îngrijit. Copacii şi tufişurile creşteau în voie, iarba şi buruienile acopereau drumurile.

Încet, îl cuprinseră gînduri eretice. Acum, cînd parcul nu mai era îngrijit, cînd „codrul" şi „pustietatea" erau mai puţin artificiale, zidirile dărîmate şi totul năpădit de buruieni şi flori sălbatice, Ermenonville-ul îl impresiona mai mult ca înainte. Poate că şi Jean-Jacques, dacă ar fi cunoscut cîmpiile întinse, nesfîrşite ale Americii şi pădurile fără margini ar fi privit cu alţi ochi această „natură“ afectată, artificială a Ermenonville-ului. Ba poate că, dcvar fi apucat revoluţia, Jean-Jacques ar fi căutat o altă natură, chiar şi fără să fi cunoscut America.

Fernand se duse spre luminişul său ; tufişuri şi mărăcini pătrunseseră mai adînc în poiană. Nu simţi

nevoia să-i încerce ecoul. îşi aminti cum îl încercase atunci, cu Maestrul, într-un joc avîntat. „Libertate şi egalitate !“ strigase Jean-Jacques, dar ecoul răspunse neclar, deformat, ameninţător. -■

Pomi spre casftel. Auzi un glas subţire de strune. Se îndreptă într-acolo. Se sperie. In faţa lui se afla Jean- Jacques şi cînta din vioară !

Da, *monsieur* Gerber, un om de vîrstă mijlocie, dar îmbătrînit de timpuriu,' semăna acum leit cu Maestrul. „Femand, dragul meu Femand! exclamă el, şi apoi Daţi-mi voie să vă îmbrăţişez.** Puse repede vioara deoparte şi-l cuprinse în braţe.

îşi' continuară plimbarea prin parcul răvăşit. „Cînd am fost silit să asist neputincios la fapta barbarilor, se destăinui *monsieur* Gerber, m-a apucat o furie nefilozofică. Dar mai tîrziu m-am gîndit că Jean-Jacques ne învaţă că există împrejurări în care neomenia este îngăduită, şi oamenii aceia din Senlis.au socotit probabil, cu totul greşit, că se ivise un asemenea prilej.“

Femand făcu un gest vag spre parc şi întrebă : „Cum a suportat tatăl meu toate astea ?“ „Mai întîi se părea că nu-i va trece niciodată,* răspunse *monsieur* Gerber,-dar acum s-a liniştit, a devenit puţin prea liniştit. E foarte slăbit. Să nu vă speriaţi cînd o să-l vedeţi.“

Apoi reveni la filozofia lui. „între timp, desigur, des-, făşurarea evenimentelor a trebuit să demonstreze, *ad, oculus* [1], tuturor celor care gîndesc : omenirea nu poate învăţa fără vărsare de sînge ce înseamnă omenia. Dar, deşi ştiu aceasta de la Jean-Jacques şi de la Lucreţiu,. fără să mai vorbim de propria mea experienţă, tot mă' înfurii cînd citesc despre actele arbitrare ale guvernului de la Paris, şi inima mea, proasta, spune nu, acolo unde mintea mea spune da. Cel puţin nu mi se cere să fiu părtaş, încheie el cu un oftat de mulţumire. Ferice de cel ce nu e silit să acţioneze !“

Dinspre lac se întrezărea lucind, printre plopi, mor-

I V&ztnd cu propriii lor ochi (lat.).

■mîntul lui Jean-Jacques. Văzîndu-1, *monsieur* Gerber spuse încruntat şi dispreţuitor: „Oamenii reci, incapabili de vreo emoţie, adepţii lui Voltaire, susţin că importantă este numai opera omului, şi nu aureola şi cu atît
mai puţin rămăşiţele sale trupeşti. Eu spun : Tot ce priveşte un om mare este sacru, drumurile pe care a păşit, copacii la umbra cărora s-a plimbat. Şi de trei ori sfînt este locul său de veci. Cei care sînt în stare să profaneze mormîntul lui Jean-Jacques nu merită să poarte numele de om. Poate că istoria le va ierta alte acţiuni sălbatice ale lor, dar faptul că vor să smulgă pe mortul acesta din mormîntul lui îi dovedeşte pe veci barbari!“

Femand întrebă rece : „Tatăl meu ştie ce se va întîmpla ?“ Iar *monsieur* Gerber îi povesti: „Domnul marchiz s-a hotărît să părăsească Ermenonville-ul înainte de deshumarea osemintelor. Intenţionează să nu se mai întoarcă. “

Ajunseră la marginea lacului. Plin de o adoraţie profundă, *monsieur* Gerber privea mormîntul, care era încă intact. „Acolo se odihneşte cel mai mare muritor care a trăit pe pămînt de la Lucreţiu încoace, spuse el şi rosti încet, emoţionat, versurile cu care primul, Lucreţiu, îl preamărea pe maestrul său [I] : «Pe *tine, cel care primul din întuneric şi noapte, făclia arzîndă ai ştiut ridica, lu- minind minunile vieţii, / Să te urmez pe tine, maestru nemuritor, cu dragoste umilă, / Este sensul vieţii mele, iar cuvintele tale de aur / Sînt veşnice, singură hrană a sufletului meu.»* Iertaţi-mi această înflăcărare, adăugă el. în afară de tatăl dumneavoastră, în toată vremea aceasta n-a fost nimeni aici cu care să fi putut vorbi.'[1] Fernand îi strînse mîna.

Apoi îl rugă să-l prevină pe tatăl său de sosirea Iui. Gerber plecă, şi Fernand luă barca şi trecu singur ps insulă.

Nu încercă nici un simţămînt puternic. Rămase ciudat de rece în acest loc, unde stătuse şi îngenunchease de atîtea ori, frămîntat de viziuni,

[I] **Se referi la filozoful materialist grec Epicur (341—270 î.e.n.).**

de visuri luminoase şi întunecate, de intenţii măreţe. Nu-i era dat să simtă şi el nobila înflăcărare a lui Gerber.

Cînd Fernand ajunse la castel, marchizul se sculase, nu voise să-şi primească fiul în pat. Il cuprinse în braţe. „Fiul meu! Fiul meu! îl întîmpină el cu o voce slăbită. Bine că te văd. Mi-a fost dat să te mai văd o dată! Aici,

la Ermenonville ! Şi liber! Ai dovada de cetăţean ?“ îl întrebă el cu teamă.

Deşi prevenit de Gerber, Femand constată cu spaimă cît de slab şi descărnat arăta tatăl său şi cum tremura. Il rugă stăruitor să se culce din nou. Spuse servitorului să plece şi-l ajută chiar el să se dezbrace.

Emoţia puternică îl doborîse pe Girardin. Zăcu multă vreme cu ochii închişi. Apoi, în cele din urmă, spuse : „Ţi-a fost tare greu?“ Femand şedea lîngă pat. Răspunse : „Uneori a fost greu“. „Am încercat să trec peste toate grozăviile, povesti Girardin, tot cu ochii închişi, prin muncă. Am refăcut eseul meu despre voinţa generală, transformîndu-1 într-un manual de principii. Deschise ochii şi se ridică puţin în pat. Am să-ţi citesc din el, spuse, dar nu azi. Bucuria revederii m-a obosit.[11]

Zîmbi şi se culcă la loc. „Firește, un soldat n-ar trebui să vorbească aşa“, adăugă el şi, închizînd ochii, adormi.

MtlNE, POIMUNE ŞI TOATA VIAŢA

Două ore mai tîrziu, sosi Gilberte. Il aşteptase pe Fernand, îl aşteptase aşa cum nu aşteptase niciodată în viaţa ei.

Acum se aflau unul în faţa celuilalt şi se priveau de parcă s-ar fi văzut pentru prima oară.

De cînd îi auzise vocea din străfunduri şi murdărie, imaginea ei căpătase altă înfăţişare în mintea lui Fernand. Făurise în jurul acestei voci o imagine de vis. Acum o avea în faţa lui pe Gilberte cea adevărată, tot Gilberte cea de pe timpuri, poate şi Gilberte cea din visurile sale, şi totuşi, cu totul alta, mult mai sigură,

zdravănă, liniştitor de reală, îmbrăcată ţărăneşte, o femeie din popor, simplă şi îmbietoare, ca o bucată de pîine.

Şi el era altfel decît în închipuirea ei, era slab şi ostenit, ba chiar puţin cam prăpădit la trup şi la faţă, dar un om încercat, cîntărit şi acceptat aşa cum era.

Se apucară de mîini foarte încet, dar nu se îmbrăţişară. Fără grabă, Fernand duse mîinile ei la gură, întîi una, apoi cealaltă, şi sărută mîinile neîngrijite.

Acum, cînd erau iar împreună, după atîtea schimbări, îşi spuseră cuvinte puţine, foarte simple. Ea ii mărturisi că arăta mai bine decît se aşteptase, dar că e totuşi destul de slab şi că va avea mult de furcă să-l facă să prindă puţină carne. El întrebă dacă nu-i era greu să trăiască la Latour, atît de singură, numai cu bunicul, cu care de bună seamă era tot mai dificil să te înţelegi. Era o discuţie înceată, greoaie, dar lor nu li se părea aşa.

In zilele următoare aflară că exhumarea osemintelor cetăţeanului Jean-Jacques Rousseau avea să aibă loc la 17 *messidor*[1], iar marea ceremonie funebră la Paris, la 20 ale aceleiaşi luni.

Fernand primi comunicarea că trebuia să se prezinte pe data de 23 *messidor* la Statul-major al armatei de pe Rin.

Primul căruia îi destăinui că va pleca pe front fu *monsieur* Gerber. Vădit speriat, acesta spuse totuşi curajos : „înţeleg, hotărîrea dumneavoastră de a lupta alături de barbari. De multe ori, cînd cuget ia purtarea sălbatică a cetăţeanului Robespierre, îmi vine să rostesc : Piei, Satană ! Dar cînd cumpănesc cîte din cuvintele lui Jean-Jacques poate evoca acest Robespierre în sprijinul său, mă rog din tot sufletul: Satană, nu mă părăsi !“

Continuă să cugete cu glas tare : „Domnul marchiz va părăsi deci Ermenonville-ul la 17 *messidor,* apoi o să plecaţi şi dumneavoastră, iar eu am să rămîn singur lingă mormîntul pustiit. Nu va fi uşor !“

Simţea nevoia să se tînguiască pentru ultima oară. ..Alături de Voltaire ! se plînse el. O să-l culce alături de Voltaire! Tot nu mă pot obişnui cu gindul că-1 silesc pe mortul acesta, lipsit de apărare, să împartă locul de veci cu nebunul acela al logicii. Tocmai asta a fost măreţ la Jean-Jacques, faptul de a-şi fi dat seama că universul nu se supune legilor logicii umane. Şi acum îl culcă alături de acest maimuţoi al raţiunii !“

Cînd Fernand ii vorbi despre apropiata sa plecare, Gilberte păli de moarte. „Pleci, va să zică, pentru a doua

[1] **Luna recoltei** în **calendarul republican, introdus** la 24 **noiembrie** 1793 **; corespundea** lunii **iulie ;** deci Rousseau **urma să lie deshumat** la 6 iulie 1794.

oară în America", spuse ea. El stătea în faţa ei, stîngaei, cu braţele sale lungi atîrnîndu-i, lăsîndu-se de pe piciorul sănătos pe cel bolnav, de pe cel bolnav pe cel sănătos, iar faţa îi era întristată, dar hotărită. Gilberte zise repede: „Nu, nu, n-am să mă împotrivesc. De data aceasta *trebuie* să pleci, înţeleg", şi schiţă un zîm- bet lamentabil. Fernand spuse, puţin prosteşte: „Şi atunci a trebuit să plec". La care Gilberte răspunse : „Dar e păcat că ai plecat. Asta poate că ai s-o recunoşti". Şi deodată se sărutară sălbatic.

Puţin mai tîrziu, Gilberte zise : „De data asta n-o să mai spună nici un bunic : «Ce se întîmplă dacă ea rămîne văduvă cu un copil în braţe?»" „Tare aş vrea •să mă căsătoresc cu tine, Gilberte, spuse Fernand, şi la autorităţile republicane formalităţile nu durează mult. Dar cîteva săptămîni tot durează." „Dar mai lasă căsătoria ! zise supărată Gilberte. Şi întrebă : Vrei să fiu a ta, Fernand ?“

Faţa extaziată a Gilbertei părea acum foarte tînără ; nu mai rămăsese nici urmă din zîmbetul acela fugar şi dur.

După aceea continuară să stea întinşi unul lîngă altul, fiecare simţind îmbinarea delicată a senzaţiilor şi a gândurilor celuilalt. Şi deodată rîseră amîndoi v-că fusese nevoie de atîtea ocoluri lungi, nesfîrşite, pentru a ajunge unul la altul.

Mai tîrziu, Gilberte spuse : „Desigur că'ai sâ te duci la Paris la comemorarea lui Jean-Jacques ?“ Şi, la confirmarea lui, adăugă fără şovăire: „Eu n-am să vin. Explică sincer şi curajosSînt geloasă pe popor şi pe Jean-Jacques." Femand răspunse fără elan : „Doar eşti mult mai aproape de popor decît mine". înţelegea' însă că Gilberte voia să-l lase singur în ziua aceea dureroasă şi solemnă.

„Sînt convinsă că totul o să meargă bine, spuse ea ’cînd se despărţiră. Fericirea noastră nu.e ceva

trecător, nu e întîmplătoare, de asta sînt convinsă." Iar Femand răspunse: „Va dăinui-mîine, poimîine şi toată viaţa!"

Tatălui nu-i spuse că va pleca în campanie.

Nici despre deshumarea lui Jean-Jacques nu discută cu el. în schimb, deodată, cu două zile înainte de deshumare, Girardin începu singur să vorbească despre aceasta. „Deci poimiine, spuse el, lucrurile vor fi împli-. nite. Au fost generoşi, domnii ăştia, au vrut să-mi încredinţeze restaurarea parcului. Dar eu nu pot rămîne aici dacă mi-1 iau pe Jean-Jacques. Nu pot!“ Şi-l înştiinţa încruntat pe fiul său că a doua zi va părăsi Ermenon- ville-ul pentru totdeauna şi se va muta la Latour, la Robinet. „Mi-a oferit de mai multe ori găzduire, explică el. Nu-mi va fi uşor să trăiesc cu un om atît de certăreţ. Pe de altă parte, însă, cu vîrsta, a început să prindă guşt şi pricepere pentru natură. îmi bate de mult capul să-i aranjez parcul după ideile mele. Am să-i fac plăcerea, deşi asta va însemna să-mi irosesc ultimele forţe. Dar eu pomană nu primesc."

După ce şovăi puţin, Fernand spuse : „Nici eu n-am să rămîn aici, tată. Intru în armată.[1]*

Marchizul, nespus de mişcat, încercă să se ridice. „Te primesc în armată? întrebă el. Domnii aceştia ?“ Nu-i mai putea ascunde durerea lui. „Şi pe mine m-au respins ! izbucni el. Lafayette şi Rochambeau au fost cei care m-au respins !“

Fernand înţelese ce se petrecea în sufletul tatălui său : mulţumirea că şi în războiul acesta avea să lupte urî Girardin, teama cumplită pentru fiul lui, speranţa timidă că din statul acesta decăzut, criminal, de astăzi; se va naşte poate, totuşi, Franţa lui Jean-Jacques, şi încă multe alte lucruri contradictorii.

„Sînt mîndru, conte Bregy, spuse în cele din urmă tatăl, că vei lupta pentru Franţa. Dar am îndoieli dacă sc cuvine ca un Girardin să lupte sub comanda acestor domni. Tăcu o clipă, apoi, pe alt ton, urmă : Am avut îndoieli şi atunci cînd ai plecat în Amerioa. Mai tîrziu mi-am dat seama că poate totuşi n-am avut

dreptate. Am îmbătrînit. Nu mai ştiu care din noi doi este ihai aproape de Jean-Jacques. Şi acum, te rog, lasă-mă singur. Mă simt sfîrşit şi vreau să mă odihnesc.**

Femand înţelese că tatăl său nu voia să-i arate cit era de sfîşiat de frămîntări şi plecă.

Hotărî să părăsească Ermenonville-ul chiar a doua zi, îndată după plecarea marchizului. Nu mai avea ce căuta aici. In schimb, mai avea treburi la Paris ; trebuia să se echipeze şi trebuia să ia anumite măsuri pentru cazul că nu s-ar mai întoarce.

Vîsli din nou spre insulă. Se opri pentru ultima^dată la mormîntul lui Jean-Jacques. Se gîndi la cumplitele, minunatele ore petrecute în pavilionul de vară, citind *Confesiunile,* în timp ce Therese umbla de colo-colo, iar .el se afunda în opera aceea sălbatică, măreaţă. Acum înţelegea limpede că Jean-Jacques, cel mai mare dintre contemporani, fusese la fel de închis în propriul său eu ca şi el însuşi, neînsemnatul, banalul Fernand Girardin. Cu toată setea lui nestăvilită de adevăr, Jean-Jacques îşi făurise propriul lui cer imaginar, la care nimeni altul nu putea ajunge, şi propriul său infern, cumplita-i nebunie, din care nimeni nu-1 putea elibera.

El, Fernand, care avusese nefericitul noroc să-l cunoască atît de aproape pe Jean-Jacques, o ştia. Dar ceilalţi nu aveau acces la Jean-Jacques decît prin *Confesiuni;* lor cerul lui li se părea cerul adevărat, pentru ei infernul Iui era chiar Infernul.

Deodată, Fernand înţelese într-o străfulgerare ascuţită, aproape dureroasă, că omul Jean-Jacques dispăruse în opera sa. Nu mai exista, era mort, tot atît de mort ca şi cei care fuseseră executaţi în numele lui şi zvîrliţi în groapa cu var. *Monsieur* Gerber nu avea dreptate. Omul Jean-Jacques, parcul acesta în care se plimbase, femeia cu care se culcase, osemintele ce se aflau sub acest monument funerar, astea toate nu aveau nimic de-a face cu opera sa, şi ceea ce puteai cunoaşte despre sărmana viaţă a omului Jean-Jacques nu putea decît să tulbure

înţelegerea operei sale. *Noua Helo'ise* şi *Emile, Contractul social* şi *Confesiunile,* fiecare din aceste cărţi îşi începea o viaţă nouă, proprie, cu fiecare cititor nou, fiecare din ele trăia o viaţă proprie, independentă de cea a omului care le făurise. Viaţa ce le-o dăruise creatorul lor nu era decît sămînţa. Din sămînţa aceasta creşteau şi se înmulţeau şi nebunia şi înţelepciunea, de sine stătătoare, luînd

proporţii uriaşe. Acopereau Franţa şi lumea, aşa cu^i voise el, cu totul altfel decît o voise.

In ziua următoare Girardin îl rugă pe Fernand să nu-l însoţească la Latour.

Erau pentru ultima oară împreună. Girardin, îmbrăcat de drum, şedea uscat şi fără vlagă în jilţul său. Alături de el, pe o măsuţă aurită, se afla manuscrisul operei despre „voinţa generală", file nelegate şi neîmpachetate. „Am vrut mereu să-ţi citesc din lucrarea aceasta, spuse el, dar n-am apucat. Ieri mă gîndeam că o voi face astăzi, dar mă tem că mă va obosi prea tare. Aş vrea, totuşi, să-ţi atrag atenţia asupra anumitor pasaje." Ii întinse lui Fernand, cu mîna tremurîndă, o pagină, apoi a doua şi a treia. Il privea aşteptînd parcă ceva.

Fernand înţelese că trebuia el însuşi să citească cu glas tare. Se supuse.

Foile cuprindeau fraze de Jean-Jacques şi interpretarea dată de Girardin. Stătea scris, de pildă : „Voinţa generală are totdeauna dreptate ; dacă nu sînt de acord cu ea, atunci greşesc eu“, şi urma comentariul marchizului. Sau : „Voinţa generală este îmbinarea puterii şi a libertăţii la nivelul cel mai înalt. Voinţa şi legea devin una, pasiunea trebuie să amuţească în faţa imperativelor ra- ţiunii.“

Femand reuşi să citească limpede, pe un ton neutru, nici un fel de emoţie nu-i sugruma vocea. Tatăl asculta zîmbind şi clătina mulţumit din cap.

„Lucrarea nu e rea, îşi dădu el cu părerea. Desigur că, pe ici, pe colo, ar mai trebui cizelată, dar nu ştiu dacă voi mai apuca s-o fac. Doar trebuie să mai pun la punct şi parcul din Latour, şi mă tem că sînt mai bătrîn decît m-arată anii. Dă-mi pana, se întrerupse el nervos, şi sex-ise în josul ultimei pagini : *Finis.* Ia manuscrisul cu tine, porunci el, citeşte-1 şi, la Paris, înainte de a pleca mai departe, predă-1 doctorului Lebegue spre păstrare. El îl va publica cînd va sosi momentul." Fernand legă manuscrisul, în timp ce tatăl lui se uita la el şi încerca să-l ajute.

După aceea marchizul spuse, păstrîndu-şi

cumpătul: „îmi închipui că ai să fii foarte ocupat acolo, peste hotare. Dar dacă vei avea timp, să-mi scrii cîteodâtă. In America ai fost foarte zgîrcit cu scrisorile. “

Fernand îl însoţi la trăsură. Il îmbrăţişă.

Peste o oră plecă şi el la Paris.

TRANSFIGURAREA LOT JEAN-JACQUES

în ziua următoare avu loc deshumarea sicriului lui Jean-Jacques.

Groparii asudau în hainele grele, de sărbătoare. Nici Girardin, nici Fernand nu erau de faţă. In schimb, membri ai Convenţiei şi alţi demnitari participau la solemnitate şi, de pe mica limbă de pămînt, *monsieur* Gerber, cu faţa împietrită şi palid ca un mort, asista la această nelegiuire.

La Latour, marchizul ştia că în ceasul acesta se petrecea fapta îngrozitoare. Gilberte îl rugase să ia un somnifer, dar el refuzase, aşa cum refuzase orice ajutor ; nu voia să fie nimeni lingă el. Zăcea ghemuit în pat, cu trupul sleit, închircit, suferea.

După ce-şi terminară treaba, groparii umplură iar groapa şi împinseră altarul la loc, aşa încît nimic nu părea schimbat. Coşciugul fu trecut cu barca peste lac şi apoi, străbătînd parcul de la Ermenonville, fu purtat, cu rîndul, de deputaţi din Convenţie şi de funcţionari ai republicii. *Monsieur* Gerber îl urma scuturat de hohote de plins, şi lacrimi mari îi şiroiau pe obraji. în sat aşteptau cetăţenii din Ermenonville, urmînd să însoţească şi ei coşciugul pînă la Paris. Nu lipsea aproape nici unul. Unii plîngeau ; plînsetul lui jupîn Maurice le acoperea pe toate celelalte.

Din toate părţile Franţei soseau delegaţii care aveau să participe la comemorare. Şi Geneva, tînăra republică soră a noii Franţe [1], trimisese o delegaţie numeroasă.

între timp, pe parcurs, cortegiul era întîmpinat de delegaţi ai Convenţiei şi ai guvernului, care purtau

mai departe sicriul. Astfel călători mortul, de pe umerii unora

‘ în iulie 17M elementele revoluţionare din cantonul Geneva au răsturnat guvernul reacţionar şi au proclamat egalitatea în faţa legilor.

pe umerii altora, prin oraşe şi sate împodobite de pictorul David, primul artist al Franţei, în stilul măreţ, dar simplu, al republicii. Oriunde sosea procesiunea, noi însoţitori se adăugau convoiului funebru şi, cînd cortegiul ajunse, în seara de 19 *messidor,* la Paris, era alcătuit din multe mii de oameni.

Jn grădina Tuileries fusese amenajat un mic Iad artificial, şi în mijlocul lui o imitaţie a insulei plopilor mari. Pe aceastfi insulă fu aşezat coşciugul, printre făclii, şi toată noaptea oamenii se perindară pe malul micului lac, pentru a-şi arăta veneraţia faţă de mort.

Şi se potrivi de minune ca în noaptea aceea să sosească de pe frontul de nord depeşe anunţînd victorii. Armata republicii — faptul era nou în istoria războaielor — luptase şi din văzduh. In sunetele imnului din Marsilia [1] fusese înălţat deasupra orăşelului Fleurus [2] un balon mare, galben, un *montgolfiere,* un balon captiv, care era nespus de util pentru a stabili mişcările de trupe ale inamicului. Bătălia cîştigată în Flandra însemna o mare victorie, şi cînd, a doua zi, pictorul David raportă Convenţiei, întrunită la Tuileries, că se putea porni cortegiul funebru, preşedintele, ieşind pe balconul palatului, aduse la cunoştinţa uriaşei mulţimi adunate că războiul luase iarăşi o întorsătură favorabilă, că Parisul era definitiv în afara oricărei primejdii.

Membrii Convenţiei părăsiră palatul Tuileries şi s*c* alăturară cortegiului. Legiuitorii păşeau într-o coloană tivită parcă de uriaşe panglici tricolore; în frunte era purtat manuscrisul *Contractului* social.

întregul popor era reprezentat în, cortegiu. Organizaţi în grupuri, într-o ordine anumită şi cu tîlc,

---

I Se referi **la MarilUeza, compusă în 1792.**

' Localltntc tn Belgia unde armatele franceze l-au învins in 1794 pe ountrlcd.

\ [1] Localităţi In apropiere de Paris : Franciade fiind denumirea dală în timpul revoluţiei localităţii Saint-Denis.

treceau muncitori şi oameni de ştiinţă, ţărani, artişti şi meseriaşi. Stindarde cu inscripţii fluturau în vînt, oamenii duceau tot soiul de panouri ilustrate.

0 pancartă mare, pe care erau înscrise drepturile omului, era purtată în fruntea reprezentanţilor municipalităţii pariziene şi pe steagul lor sta scris : „El este primul care le-a revendicat". Sus, pe un car, se ridica o statuie a lui Jean-Jacques ; carul era înconjurat de cetăţeni din Montmorency, GrolayFranciade[2], iar pe steagul lor se putea citi : „În mijlocul nostru a creat *Noua Heloise, Emile, Contractul social*Pe steagul Institutului agronomic sta scris : „Cercetarea naturii îl consola de nedreptatea oamenilor[11]. Flamura republicii Geneva declara mîndră: „Geneva aristocraţilor l-a exilat pe cel mai mare dintre fiii săi. Geneva cea nouă şi-a clădit statul pe învăţătura lui.“

Lungul convoi înainta încet, învăluit în muzică. Se auzeau bubuituri de tun, lumea izbucnea în urale. Casele nici nu se mai vedeau din pricina torentului de steaguri tricolore ale republicii ; chiar şi sfinţii de piatră de pe biserici fuseseră împodobiţi cu steaguri tricolore.

Prietenii lui Jean-Jacques alcătuiau un grup mic, tăcut. Lumea îi privea, plină de curiozitate. Mulţi se aşteptau s-o vadă pe văduva Rousseau, unii chiar pe bătrînul Girardin ; dar ei lipseau, poate că muriseră. De faţă erau Ducis şi doctorul Lebegue, pastorul Moultou din Geneva şi tînărul Girardin.

Fernand era îmbrăcat modest. Era o zi frumoasă ; pe cerul foarte luminos luceau cîţiva nouraşi albi, minaţi de un vînt uşor, astfel că nu era prea cald. Totuşi, Femand nu se simţea în apele lui. Convoiul înainta încet, şi pe el îl durea piciorul beteag.

Sufletul îi era răscolit de gînduri rebele. Iacobinii, care-1 comemorau pe Jean-Jacques, nu voiau să ştie de cartea lui cea mai mare, de *Confesiuni;* ei acopereau vocea prea umană a acestei cărţi cu larma surlelor şi a trompetelor cu care proslăveau *Contractul* social şi romanul său pedagogic, *Emile.*

Puneau republica lor în locul *Confesiunilor.* Şi

aveau dreptate. Căci mai mare decît cartea cea mai mare a lui Jean-Jacques era opera lui: revoluţia. Era opera lui cea mai înspăimîntătoare, îngrozitoare, măreaţă. Era a lui toată, avea toate trăsăturile sale, era o imagine fidelă a

fiinţei şi a vieţii lui. Ea păcătuia la fel cum păcătuise şi el, săvîrşea marele, binecuvîntatul său păcat: îneca raţiunea în noianul sentimentelor.

In cazul acesta, nu era oare, într-adevăr, o farsă stupidă să-l îngroape pe Jean-Jacques alături de Voltaire? Voltaire va rînji în coşciugul lui, iar Jean-Jacques îi va întoarce mînios rin jetul.

Tot se mai găseau cîte unii care-1 socoteau pe Voltaire părintele revoluţiei. Dar logica strălucitoare, ascuţită, răutăcioasă a acestuia nu reuşise să-i convingă decît pe cei aleşi, puţini la număr, ea nu reuşise să atragă. învăţătura lui Voltaire era o flacără rece, care lumina fără să încălzească. Jean-Jacques era izvor de căldură, de înflăcărare. El fusese seînteia, iar acum se aprinsese lumea. Simţirea lui neînfrînată, care depăşise raţiunea, pusese mnsele in mişcare, măturase vechea ordine şi crease cele paisprezece armate care erau acum pe cale să smulgă întreaga lume din balamale, s-o elibereze.

Dar tocmai pentru că aşa stăteau lucrurile, nu aveau onrt> iacobinii dreptul să vină să-l scoată pe Jean-Jacques din parcul gingaş al aristocratului şi să-l aducă în lăcaşul di' cinste al poporului ? Orice ar spune *monsieur* Gerber, ei nveau acest drept !

Şi de asemenea, oricît îi pricinuia frămîntări lui Fernand avea un rost că-i aşezau acum unul lîngă altul pe Voltaire şi pe Jean-Jacques. Dacă raţiunea caustică a unuia şl simţirea înflăcărată a celuilalt nu s-ar fi îmbinat tntr-un singur foc, revoluţia n-ar fir putut învinge.

Treptat, însă, pe cînd păşeau aşa, Fernand încetă să ctntArească şi să condamne. Gîndurile i se învălmăşiră, prefăcură în simţăminte, se contopiră cu nemărginitul flimţimint al poporului din jurul lui.

Poporul acesta încerca astăzi un sentiment de mîndrie şi bucurie. Cel pe care şi-l aduceau acum înapoi fusese un om mare, şi era de-al lor, al poporului din Paris. Nu futiese general şi nici om de stat, nu cucerise victorii în bătălii şi nu încheiase tratate importante, fusese doar un .scriitor, un filozof, şi ei nu ştiau prea bine ce înseamnă **asta,** şi

nici măcar unul dintr-o sută nu-i citise cărţile. **Dar** unele din cuvintele lui, unele din frazele lui le fuseseră strigate în urechi şi în inimă în ceasurile cînd se arătaseră nehotărîţi, şi cuvintele lui fuseseră dintr-acelea care te fac să porneşti în marş şi să te baţi cînd le auzi. Iar ei porniseră şi *luptaseră.* Şi biruiseră. Aşadar, cărţile acestui mort erau mai puternice decît tunurile generalilor, decît pana oamenilor de stat. Sutele de mii de oameni se simţeau în ziua aceea strîns unite în cuget cu mortul acesta, se simţeau înălţate, pentru că se împărtăşiseră din spiritul lui.

Mortul străbătu astfel, triumfător, străzile Parisului, prin care, în viaţă fiind, fusese adeseori hăituit în chip jalnic de cei ce-1 persecutaseră. Aceiaşi oameni care-şi rîseseră batjocoritor de nebun îşi plecau capetele descoperite în faţa înţeleptului şi a dascălului.

Pretutindeni răsuna muzică, răsunau imnuri. Dar prin toate răzbătea, pe toate le acoperea cîntecul acela popular al lui Rouget, adus de luptătorii pentru libertate veniţi din Marsilia şi pe care Convenţia îl declarase de curînd imnul republicii : *Marsilieza.* Fanfarele, cele din cortegiu şi cele de pe margini, intonau melodia, iar zecile de mii de oameni care păşeau în coloană şi sutele de mii care-i priveau îl cîntau : „Allorw *enjants de la patrie, le jour de gloire est arrive!* Haideţi prieteni, patrioţi, ziua glorioasă a sosit!“ răsuna, izbucnea de pretutindeni, triumfător, imnul mobilizator al republicii, şi părea că acest imn împinge cortegiul înainte, spre Pantheon.

De cîte ori cortegiul cotea puţin, Femand putea zări sus, la mare înălţime, sarcofagul uriaş al lui Jean-Jac- ques. Văzuse în grădina Tuileries carul mortuar şi triumfal care purta sarcofagul. Era tras de doisprezece cai albi, minaţi de oameni îmbrăcaţi în veşminte antice, şi fusese aşezat pe patru uriaşe roţi de bronz. Sfeşnice antice înconjurau sarcofagul de granit, în care era închis coşciugul cu mortul ; în aer pluteau miros de tămîie şi alte miresme. Pe sarcofag

fusese aşezat un pat după moda romană. Culcată pe pat, şezînd pe jumătate, cu capul rezemat în mînă, se profila pe cerul senin statuia din ceară a lui Jean-Jacques.

Fernand constată cu spaimă cum, în faţa acestei figuri de ceară, imaginea limpede a adevăratului Jean-Jacques pierea din memoria lui. încercă să şi-l amintească, dar imaginea omului adevărat era alungată de chipul de ceară lipsit de transparenţă, purtat acolo, în faţa lui, învăluit în nori de tămîie, asemenea unui idol. Iar sunetele *Mar- siliezei* îl duceau pe adevăratul Jean-Jacques tot mai departe, în neant Fernand simţea aproape fizic cum adevăratul Jean-Jacques se mistuia. Tot ceea ce fusese obişnuit în fiinţa lui Jean-Jacques se scufunda, pierea ; unicul, veşnicul ieşea la iveală, se ridica, plutea acolo, în faţă, atrăgînd toate privirile.

Convoiul îşi atinse ţinta. Aici, în punctul cel mai înalt al părţii stîngi a oraşului vechi, se începuse sub Louis al XV-lea clădirea unei biserici închinate sfintei Geno- veva. Dar fusese nevoie de un sfert de veac pentru înfăptuirea construcţiei acesteia complicate; fusese terminată abia după ce Louis al XVI-lea îşi pierduse domnia, iar Adunarea Naţională prefăcuse biserica într-un Pantheon, pentru a primi osemintele oamenilor de seamă.

Clădirea se ridica măreaţă, încununată de o cupolă înaltă. Convoiul ajunse în faţa frumoasei intrări, pătrunse în interior.

Dacă veneai din plinătatea luminii şi a zgomotului de afară, în semiîntunericul şi liniştea sălii uriaşe, frumos despărţită prin coloane, te întîmpinau răcoare, tihnă şi reculegere. Grupurile intrau, unul după altul, şi lăcaşul se umplea. Fu lăsat un coridor prin mijlocul mulţimii; catafalcul înainta clătinîndu-se şi, purtat pe umeri puternici, străbătu coridorul pentru a fi aşezat în faţă.

Din mulţime se desprinse o siluetă măruntă, în haină albastră, trecu de-a lungul sălii şi urcă,

sub privirile tuturor, treptele ce duceau spre catafalc.

Maximilien Robespierre se opri în faţa coşciugului. Stătu aproape un minut tăcut, nemişcat, privind mulţimea tăcută. Se reculese. Se gîndea la jurămîntul pe care şi-l însemnase în jurnalul său intim, după discuţia avută cu Jean-Jacques: Va distruge, urmînd învăţătura lui Jean-Jacques, vechiul edificiu şi va înălţa un altul nou. Noua Franţă, Franţa lui Jean-Jacques, fusese clădită. Desigur, duşmanii erau încă numeroşi, în perfidia lor încercau să-l lichideze pe el, pe Maximilien, şi poate că va cădea, răpus de ei, înainte ca lupta să fie încheiată. Dar asta n-ar fi un preţ prea mare pentru ceea ce se şi în- făptuise.

„Dacă Jean-Jacques n-ar fi decît cel mai mare scriitor al veacului nostru, prinse el în sfîrşit a vorbi, fără să ridice vocea, aşa încît ascultătorii fură siliţi să facă şi mai multă linişte, dacă n-ar fi decît glasul cel mai convingător, am lăsa în seama posterităţii să-l aprecieze şi să-i cinstească amintirea. Dar el e mai mult: el e unul din profeţii veşnici ai omenirii. El a întemeiat imperiul raţiunii şi a extins provinciile virtuţii. A fost mai mult decît un om, a fost o unealtă a Fiinţei Supreme. El a văzut popoarele îngenuncheate în faţa sceptrelor şi a coroanelor şi a îndrăznit să le spună : Ridicaţi-vă ! A îndrăznit să le vestească : Libertate şi egalitate. Asemenea lui Dumnezeu, el a semănat cuvinte înflăcărate în inimi şi a înfăptuit ceea ce nimeni înaintea lui n-a putut face : popoarele s-au ridicat."

Fernand asculta cutremurat. Acest neliniştitor Robespierre cunoştea prăpăstiile sufletului lui Jean-Jacques, pe care îşi închipuise că le cunoaşte doar el, Fernand. „Asemenea lui Dumnezeu." Robespierre ştia că, asemenea lui Dumnezeu, Jean-Jacques „nu mai fusese încercat de nici o îndoială în adîncimea halucinantă a disperării sale“.

Şi totuşi, acest Robespierre nu vedea decît o faţă a lui Jean-Jacques. El îl diviniza, nu-1 vedea pe Jean-Jac-

ques din *Confesiuni,* nu accepta nimic omenesc la bărbatul a cărui mîndrie supremă fusese de a fi om.

„Ca şi Socrate, el a coborît filozofia din ceruri pe pămînt, striga acum Robespierre, iar vocea lui răsuna tare, sticloasă şi tăioasă, pînă în colţurile cele mai îndepărtate ale sălii, a adus-o în oraşe şi în case. El i-a silit pe oameni să cugete asupra propriei lor vieţi, asupra statului şi a colectivităţii, asupra a ceea ce este drept şi nedrept, ce este bine şi ce este rău. El ne-a învăţat să nu ne simţim legaţi de trecut, ci de viitor !“

Erau cuvinte frumoase şi, oricît de multe lucruri îl despărţeau pe Fernand de Robespierre, urmau *aceeaşi* învăţătură, aveau *aceeaşi* credinţă, *acelaşi* ţel.

Robespierre îşi încheiase cuvîntarea. Coşciugul fu ridicat de pe catafalc şi purtat pe scurtul drum spre cripta funerară.

Fernand îşi aminti o clipă de trupul care zăcea acolo în coşciug, cu rana aceea îngrozitoare la tîmplă. Vedea cadavrul năclăit de sînge, cum zăcuse pe patul din pavilionul de vară. Şi cadavrul acela prinse viaţă. Fernand îl văzu pe Jean-Jacques şezînd în luminiş, cuprins de o tăcută disperare, îl văzu şezînd prietenește alături de Therese, văzu credinţa profundă oglindită pe faţa lui cînd spunea : „Omul este bun“, văzu nebunia din ochii lui, cînd se socotea, totodată, primul dintre muritori şi cel din urmă.

Sicriul fu ridicat şi dus spre criptă; în clipa aceea, fără nici un îndemn, de parcă ar fi fost vorbiţi cu toţii, întreaga adunare începu să cînte *Marsilieza : „Aux armes, citoyens! Formez vos bataillons!* cîntau ei. La luptă, cetăţeni ! Strtngeţi rîndurile!“ şi apoi: *„Marchons, mar- chons!* înainte, înainte !“ Nu numai clădirea uriaşă răsuna de cîntec, în aşa fel încît acoperişul şi zidurile ameninţau să se prăbuşească, dar se auzea de afară, de pretutindeni, de parcă ar fi intonat tot Parisul, toată Franţa cîntecul acesta, cel mai îndrăzneţ dintre toate.

Ecoul cîntecului, cortegiul purtînd coşciugul alungară vedeniile lui Fernand, îl făcură să înlăture şi să uite tot ce era nepotrivit. Simţea, copleşit de

fericire, cum eul lui se contopea cu sentimentele tuturor celorlalţi. Nu mai era un străin, era una cu cei care cîntau acolo. Ceea ce îl înconjura pătrundea în el, făcîndu-1 să fie o parte vie a întregului, deveni mai mult decît el însuşi, deveni poporul.

„Aux armes, citoyens! Formez vos bataillons!“ cînta sufletul lui, cuvintele pătrundeau în el de pretutindeni.

Coşciugul se mai zări o dată, legănîndu-se deasupra criptei. Cîntecul conteni.

Tăcerea bruscă rupse vraja care pusese stăpînire pe Fernand. Gîndul la toate crimele pe care le săvîrşiseră aceşti discipoli noi şi brutali ai lui Jean-Jacques, aceşti oameni încruntaţi, fericiţi în credinţa lor, îl sfredeli ascuţit şi chinuitor ; cît de mult se îndepărtaseră ei de la învăţătura lui Jean-Jacques. Dar împunsătura dureroasă a raţiunii critice nu dură decît o clipă. *„Marchons quand meme !* Şi totuşi, înainte !“ gîndi el. Aproape că-i venea să strige în tăcerea care se lăsase : *„Marchons quand meme!“*

Timp de un minut, un minut minunat, avîntul care ducea, semnificativ şi grandios, de la *Noua Heloise* la *Marsilieza,* de la mormîntul nobil, simplu, ridicat pe insula plopilor mari, la cripta din Pantheon, i se înfăţişă înaintea ochilor ca un arc. Simţi acea supremă bogăţie a lui Jean-Jacques, acea cunoaştere profundă, mai justă decît toată raţiunea. înţelese sensul propriei sale soarte. El, un neînsemnat discipol al lui Jean-Jacques, trebuise să treacă prin suferinţă, decepţii, deznădejde pentru ca să-i fie dată această clipă a împlinirii. Şi, dacă n-ar fi existat decît această clipă, viaţa lui merita să fie trăită.

Coşciugul începu să coboare. Coborî. Dispăru.

Cîntecul prinse să răsune din nou. „înainte, înainte!“ spuneau cuvintele cîntecului, în timp ce Jean-Jacques dispărea, în cripta şi în gloria lui, uitat şi nepieritor.

E —

[1] Renâ-Louts de Girardin (1735—ISO», general şi literat francez.

■ Localitate din Elveţia, aşezată pe malurile lacului Geneva. J.-J. Rousseau a locuit o vreme acolo şl a dcscris-o In romanul epistolar *Noua Heloîse* (1751).

[1] Ca amazoanele (fr.).

[1] Acţiunea romanului se petrece în ultimi ani al vieţii Iul *J.-J.*

Rous teau, care a murit în 177S, deci In perioada cînd coloniile engleze din America purtau războiul pentru Independenţă (1715—1783).

• *Jean-Frungois* Ducis *(1733—lilC),* poet tragic francez.

[1] *Salomort Gessner* (1730—1788), poet. pictor şl editor elveţian ; a scris In limba germanâ.

[1] *Ludovic al XV-lea* (1710—1774), rege al Franţei.

1 M. Wielhorsky (m. 1790), publicist şl om politic polonez. La cererea Iul. Rousseau a scris lucrarea Consideraţi uni asupra *formei de guvernă*

[1] Intre 1733 şi 1735 a avut loc războiul de succesiune la tronul Poloniei, In care Ludovic al XV-lea a luat partea Iul Stanlalas I Leszczynski, socrul său.

*, ■' In bătăliile de la Filipsburg şi Milan, francezii au ieşit învingători.

*, ‘ La Rossbach şi la Krefled s-au dat bătălii in timpul războiului de şapte ani (175C—1763).

• Revoluţia americană a Izbucnit în oraşul Boston.

* Veche monedă Iranceză.

[1] Veche denumire a insulelor situate în Oceanul Atlantic, Intre America de Nord şi America de Sud.

[1] Justiţia este temelia guvernării (lat.).

[!] Voinţa regelui este legea supremii (lai).

[1] Louis-PhtlMppe fiigaud. marchiz *de Vaudreuil* (1724—1802). orn politic france2.

* Se referă la *Marie-Antoinette* (1753—1793).

[1] Marle-Antoinetla era fiica *UaHti-Thertsia,* Împărăteasa Austriei (1T17—1780).

[J] Legătură (fr.).

[1] roet satiric latin (sec. I).

[1] *Jean-Michel Moreau,* zis Moreau cel t*Inăr* (1741—1814), cunoscut desenator şl gravor francez.

[1] ***Charles-Joseph de** Lign'e* (1735—1814), **prieten cu Joseph al n-lea, împăratul Austriei, şl unul dintre favoriţii reginei Marle-Antoinetle.**

***Franklin, ambasadorul Statelor Unite tn Franţa, fiind inventatorul paratrăsnetului, era denumit [lt]ambasadorul electric".**

' Comedia franceză, înfiinţată In 1680.

[1] Philemon şi Baucis, personaje din mitologia greacă, pereche sărmana care l-ar fi primit în casă pe Zeus şi pe Hermes, veniţi pe pământ.

[1] Preaînallul şl puternicul senior, domnul conle (fr). [v]

* Nobilimea „corcită" (fr.).

[4] tn timpul domniei ultimilor regi ai Franţei, înainte de revoluţia slituia o ceremonie speciala, la care asistau nobilii de rang mare.

[;] In Franţa garda regelui era alcătuită din mcrccnari elveţieni.

* *Pfimd* măsură de greutate egală cu t|M kg.

• In dormitorul reginei n-avea acces dedt iwWtinwa .născută*.

‘ Adică Indiile de Vest şi Indiile 'de Est (India propriu-zisă), unde Franţa avea colonii.

* Posesiunile franceze din Arhipelagul Antilelor.

[1] Prostimea (fr.). Expresie peioraUvfi folosită în vremea absolutismului pentru poporul de jos.

• Palat construit In 1624, la Paris, căruia 1 s-au adăugat, spre stfrşitul secolului al XVIII-lea, trei galerii, unde s-au amenajat magazine, cafenele etc.

***In Convenţie, grupul cu vederile cele mal radicale (Iacobinii), care ocupau băncile de sus ale saiii unde se întrunea Adunarea Naţională, spre deosebire de girondini, care ocupau rlndurile de jos şl reprezentau interesele marii burghezii.**

> Oraş pe fluviul Loire.

' Călugăr din ordinul catolic al capucinilor.

[1] Monedă de argint.

*Mic castel construit lingă Paris, în 1779, pentru contele d'Artois, viitorul rege *Charles al* X-iea (1757—1838).

[1] Copiii Franţei <fr.).

[1]—[1] Localităţi din Germania.

' Odihnească unde odihneşte (lat.).

*Departament din Franţa, unde,în 1793, a avut loc o puternică acţiune contrarevoluţionară.

[1] In 1790 a avut loc o revoltă în garnizoana Nancy, care a fost reprimată singeros.

[1] Loc pentru exerciţii militare, la Paris. In 1792 a avut loc aici un masacru datorat tulburărilor Iscate cu prilejul comemorării victimelor de la Nancy.

[1] In realitate, Louis al XVI-lea a fost condamnat la moarte la

[1] Se referă la Place *de la Concorde,* unde în 1792 s-a înălţat eşafodul, primind numele de *Place de la R&volution.*

' Denumirea dată de poporul Parisului lui Louis al XVI-lea, în anii revoluţiei, socotind că el este ultimul rege al Franţei,

[1] Mobilizarea generala **(fr.).**

*Vezi nota 1, pag. 109.

[1] Din seria de articole : *Burghezia şi contrarevoluţia,* publicate în „Neue Rhelnlsche Zeitung".

[1] Portul liber (£r.).

*Scara (fr.).

*Armatele cartagineze comandate de Hanibal au ajuns pînă în fatl porţilor Romei, in cel de al doilea război punic (218—201 î.e.n.).

*Citat din *Despre* natura *lucrurilor* de Lucreţiu.

*In 1793 a fost instituit „cultul Raţiunii", pentru a se înlătura influenţa religiei. La 10 noiembrie 1793 a avut loc o serbare solemnă pentru instaurarea lui, Haţiunea fiind întruchipată de mademoiselle Maillart, actriţă la Operă.

* „Cultul Fiinţei supreme", instituit de Robespierre în 1794, ca o reacţiune împotriva deşănţării la care dădea naştere „cultul Raţiunii",

_ preamărea virtutea -şi înţelepciunea.